Slovenski slavistični kongres
Celovec in Pliberk 2008
Slovenščina med kulturami
Slovenski protestantizem in medkulturnost
Slovenski jezik in književnost med kulturami
Književnosti in jeziki manjšin
Slovenščina sms
Uredil
Miran Košuta
Slavistično društvo Slovenije
Celovec 2008

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 19

Slovenščina med kulturami

Slovenski protestantizem in medkulturnost
Slovenski jezik in književnost med kulturami
Književnosti in jeziki manjšin
Slovenščina sms

Uredil
Miran Košuta

Slavistično društvo Slovenije
Celovec 2008

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 19
Slovenski slavistični kongres, Celovec in Pliberk, 2.– 4. 10. 2008
Slovenščina med kulturami: slovenski protestantizem in medkulturnost, slovenski jezik in književnost med kulturami, književnosti in jeziki manjšin, slovenščina sms

Uredil Miran Košuta
Platnica in oblikovanje Pšenica Kovačič
Ilustracija na ozadju platnice Irina Lopinsky
Izdalo Slavistično društvo Slovenije
Celovec, 2008
Recenzija: prof. dr. Miran Hladnik, prof. dr. Zoltan Jan
Tiskarna Graphart, Trst

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6:316.7(082)
811.163.6'271.1(082)
81'282.4:82(082)
821.163.6.09:930.85(082)

SLOVENSKI slavistični kongres (2008 ; Celovec)
Slovenščina med kulturami / [Slovenski slavistični kongres, Celovec, 2.–4. 10. 2007] ; uredil Miran Košuta. - Ljubljana : Slavistično društvo Slovenije, 2008. - (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, ISSN 1408-3043 ; 19)

Vsebina na nasl. str.: Slovenski protestantizem in medkulturnost ; Slovenski jezik in književnost med kulturami ; Književnosti in jeziki manjšin ; Slovenščina sms

ISBN 978-961-6715-01-0
1. Gl. stv. nasl. 2. Košuta, Miran
239777792

Kazalo

Miha Vrbinc *Slovenščina med kulturami* ....

Slovenski protestantizem in medkulturnost

.....

Boris Paternu *Trubarjeva prebuja individualne, nacionalne in globalne identitete* ….....
Kozma Ahačič *Kulturne razlike kot izhodišče za kvalitetnejšo ciljno obravnavo jezika in književnosti Trubarjevega časa* .....
Silvija Borovnik *Medkulturnost slovenske književnosti na avstrijskem Koroškem* .....
Brigitta Busch *Slovenščina na Koroškem: jezik manjšine, a ne le to* .....
Teodor Domej *Križevi poti na Koroškem iz družbenojezikovnega in jezikovnozgodovinskega zornega kota* ……

Slovenski jezik in književnost med kulturami

.....

Boža Krakar Vogel *Nekatere posebnosti poučevanja starejše književnosti* ….....
Sonja Žilavec Nemec *Vključevanje vsebin medkulturnega dialoga v pouk književnosti v gimnaziji* .....
Milena Mileva Blažić *Slovenska mladinska književnost med kulturami – študij primera: Prešeren – mladinski pesnik* ….....
Aleš Kozár *Multikulturnost: jukstapozicija ali determinacija – sodobna slovenska in češka poezija* ……...
Matjaž Zaplotnik *Epski pesnitvi Urbana Jarnika in Jerneja Levičnika* …….……
Franci Just *Slovstvena zgodba prekmurskih evangeličanov* …….....……
Valerija Perger *Ohranjanje slovenščine v narodnostni šoli v Porabju na Madžarskem* …….……...
Majda Marija Lesjak *Zamejska in izseljenska tematika v slovenski osnovni šoli* ……..……..……....
David Bandelj *Večjezičnost v sodobni poeziji Slovencev v Avstriji: multikulturnost ali asimilacija?* ……..…
Aleksandra Bizjak Končar *Ohranjanje jezika in jezikovna politika: primer slovenske jezikovne manjšine v Avstraliji* .....

Književnosti in jeziki manjšin

.....

Zinka Zorko *Narečna podoba pri štajerskih Slovencih v Avstriji* .....
Susanne Weitlaner, Robert Muscherlin *Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko in Pavlova hiša – dialog med Steierci in Štajerci* .....
Mihaela Koletnik *Podjunska rastlinska imena* .....
Anja Benko *Podjunsko besedje v zbirki Luka Sienčnika (1904–1989) in danes na Strojni*…….....
Danila Zuljan *Brda – pokrajina dveh kultur* ……..…….…….
Ivan Vogrič *Manjšinsko vprašanje v predvojnih objavah dr. Lina Legiše* ……..…….……...……...
Bogomila Kravos *Tržaški tekst v slovenski dramatiki: vprašanje vzpostavljenega vzorca* ……..……
Marija Pirjevec *Giorgio Qualizza, narečni pesnik: med regionalnim in univerzalnim* ……..
Nada Đukić *Podobe Avstralije v delih slovenskih in makedonskih avtorjev* …….……

Slovenščina sms .....

Monika Kalin Golob *SMS-sporočila treh generacij* ……...…….
Helena Dobrovoljc *Jezik v e-poštnih sporočilih in vprašanja sodobne normativistike* …….
Nataša Jakop *Pravopis in spletni forumi* – kva dogaja*?* ……..……
Mija Michelizza *Nove tvorjenke v spletnih besedilih (primer* Wikipedije*)* ……..……
Mojca Nidorfer Šiškovič *Vljudnost v elektronskih sporočilih – jih pišemo ali govorimo?* ……..…..…….
Primož Jakopin *Tujejezični iztrški v besedilih časopisa* Delo *za letnik 2007* …….…….

Predstavitve knjig in projektov

.....

Kozma Ahačič *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem* .....
Kozma Ahačič *Primož Trubar.doc* .....
Marija S. Leskovar *E-Trubar* .....
Martina Piko-Rustia *Kulturna dediščina med kulturami. Publicistična dejavnost Slovenskega narodopisnega inštituta* Urban Jarnik *v Celovcu* .....
Alenka Korošec Klarič, Renata Čampelj Jurečič, Marijana Klemenčič Glavica, Brigita Renner *Književnost preko interneta* .....
Barbara Pregelj *Zgledno omledno* .....
Miran Košuta *E-mejli: Eseji o mejni liter@turi* .....
Peter Weiss *Janez Žiga Valentin Popovič* .....
Fedora Ferluga-Petronio *Nikola Šop – poeta del cosmo* .....
Fedora Ferluga-Petronio *Svevremeni Šop* .....
Nova častna člana Slavističnega društva Slovenije .....

Miha Vrbinc
Član Organizacijskega odbora Slovenskega slavističnega kongresa v Celovcu

Slovenščina med kulturami

Slovenski slavistični kongres 2008 na Koroškem

Slovenski slavistični kongres na Koroškem nadaljuje po zagrebškem in tržaškem zamisel prejšnjega predsednika Slavističnega društva Slovenije dr. Mirana Hladnika o prirejanju teh znanstvenih sestankov tudi zunaj meja Republike Slovenije. Tej zamisli, ki podčrtuje pomen skupnega slovenskega kulturnega in jezikovnega prostora, želi Koroška pridati svoj posebni prispevek s prikazom sodobnega deželnega slovenskega utripa. Njegov vitalni spodbujevalec je tudi slovenistika, ki pomembno podpira ohranjanje slovenščine v krajevnem manjšinskem okolju, če le pomislimo na veliko število učiteljic in učiteljev slovenskega jezika na osnovnih in nadaljevalnih koroških šolah.

Kongres je posvečen temi »Slovenščina med kulturami«, saj proslavljamo leta 2008 petstoto obletnico rojstva Primoža Trubarja, hkrati pa je to leto razglašeno tudi za leto medkulturnosti, s čimer je regionalnemu izobraževanju in kulturnemu ustvarjanju dodana tudi evropska dimenzija. Ob tem se kongres vsebinsko ukvarja tudi s književnostjo in jezikom manjšin ter s položajem jezika in literature v novih medijih.

Slovenski slavistični kongres v Celovcu in Pliberku je priložnost, da hodimo po krajih, kjer živimo med slovensko in nemško kulturo. Življenje v dveh jezikih zahteva odprtost duha: ne moreš se namreč zapreti vplivom drugega jezika, posejal si seme v dveh gredah in na obeh lahko bujno poganjajo cvetovi ene in druge barve. Z leti šolanja se jim pridružijo še druge barve, drugi jeziki.

Kot učitelj na Zvezni gimnaziji in Zvezni realni gimnaziji za Slovence v Celovcu – in sedaj kot ravnatelj te šole – doživljam posebno jezikovno zadoščenje ob sodelovanju v projektu štirijezičnih razredov, poimenovanih po dr. Juliusu Kugyju, alpinistu, znanstveniku in pisatelju, ki je živel s tremi kulturami in jeziki tega prostora. T.i. Kugyjev razred je učni model na splošnoizobraževalni šoli, začel pa se je leta 1999 na pobudo tedanjega ravnatelja dr. Reginalda Vospernika. Učenke in učence iz sosednjih pokrajin Koroške, Furlanije in Slovenije poučujemo v štirih jezikih, da bi se počutili doma v več kulturah, saj se resnično sporazumeva le, kdor zna živeti tudi toleranco in sprejemanje drugega. K temu spada – onstran samega znanja podatkov – tudi temeljito ukvarjanje z vedo o deželi in kulturi obmejnih regij. Kulturo tu razumemo kot jezikovno kulturo. Prek nje si Kugyjev razred prizadeva za širjenje obzorja učenk in učencev, pa tudi staršev, učiteljic in učiteljev, saj ga označuje načelo odprtosti. To načelo – in sam zgled Kugyjevega razreda – se seveda širita tudi na druge razrede Slovenske gimnazije, danes pa lahko s ponosom ugotavljam, da je bil Kugyjev model že odlikovan z evropskim pečatom za inovativne jezikovne projekte in da je prek programa Interreg-IIIA Evropske unije tudi nadregionalno zasidran. Spremenil pa je tudi moje osebno gledanje na jezike in odprtost. Kot govorec dveh jezikov sem bil namreč sam po sebi odprt v dva svetova, toda z učenjem še drugih jezikov se moj pogled na svet bolj in bolj širi. Obenem se tudi bolje zavedam, kje sem »doma«, s tem pa pridobivam močnejšo regionalno identiteto. Kdor kaj zna, ta ima več možnosti. To velja še posebej za slovenistične strokovnjake, tako na delovnem trgu kot v nadaljnjem izobraževanju in sami jezikovni spretnosti. Ob znanju dveh in več jezikov pa hkrati uresničujemo tudi zamisel Evropske unije o večjezičnosti njenih državljank in državljanov.

S prvim majem 2004 ni vstopila v to evropsko zvezo držav samo Republika Slovenija. Tudi za avstrijsko Koroško in Štajersko se je marsikaj spremenilo, na kar je opozoril že tedanji avstrijski državni predsednik dr. Thomas Klestil v pozdravnem govoru, ko je ob odprtju narodnostnega kongresa v Pliberku dejal, da sta v Avstriji oziroma na Koroškem doma dva uradna jezika Evropske unije. Tega se moramo zavedati tudi mi.

Pisatelj Florjan Lipuš je v intervjuju za *Koledar 2003 Slovenske prosvetne zveze* povedal naslednje: »Jezik postane viden z napisi, tiskano besedo, dvojezičnim občinskim glasilom …« Njegovo zamisel lahko nadgradim: jezik postane slišen z radiom in televizijo. Toda v javnosti nam je mnogokrat onemogočeno branje v slovenskem jeziku. In ko napisov ali besede ni, jezika ne beremo ali slišimo v tisti meri, ki mu gre. Slovenščina naj ne bo potemtakem samo zasebna stvar, temveč tudi javna. V Evropski uniji je pridobila isto veljavo kot drugi jeziki, njeni avtohtoni govorci pa iste pravice kot jih imajo avstrijski, nemški, francoski,

madžarski ali latvijski. Sodelovanje tako imenovanih malih držav v Evropski uniji je pridobilo s širitvijo še večjo težo in zdaj so za Avstrijo zavezniki prav tako potrebni kot za Slovenijo. Upam, da bosta obe državi zmogli izkoristiti priložnosti, ki se jima ponujajo, in živeti v dobrem sosedstvu. Na Koroškem to sosedstvo že živimo ob neposrednem stiku obeh narodnih skupnosti. Vendar: ali ga živimo res dovolj dobro? In kakšen je naš odnos do slovenščine?

»Če vidiš v svojem jeziku kakršnokoli vrednoto, potem ne boš iskal izgovorov, da ne boš storil vsega, da boš ta jezik čim bolje obvladal in se v njem tudi sporazumeval,« pravi slovenski literarni zgodovinar Matjaž Kmecl. Avstrijska država je na področju šolstva organizacijsko poskrbela za to, da lahko znanje slovenščine izpopolnjujemo. Slovenščina ima svoje mesto v tukajšnjem šolstvu – na dvojezičnih šolah, na poklicno-izobraževalnih šolah, na univerzah, v izobraževanju odraslih –, tako da se je slovensko mogoče učiti v tej ali oni obliki na vseh stopnjah izobraževanja. Seveda pa velja: kdor se je sam pripravljen učiti, ta bo doživljal lepe uspehe, ali, kakor pravi rektor tinjskega doma Jože Kopeinig: »Ne smemo pričakovati rešitev samo od zunaj, temveč moramo sami imeti dovolj ponosa in veselja, da bomo v razvoj jezika vlagali več energije.« V tem smislu je dal rektor Kopeinig leta 1990 v verskem tedniku *Nedelja* pobudo za rubriko jezikovnega kotička, v kateri France Vrbinc že osemnajsto leto opozarja bralke in bralce na lepšo slovenščino na vseh ravneh: v družini, poklicu, prostem času, časopisih, revijah, knjigah, na računalniku, v domačem okolju in širši evropski javnosti.

Živeti v dveh jezikih, z dvema jezikoma – to je veljalo npr. tudi za Franceta Prešerna. Po eseju Igorja Grdine *Kdo neki bi utegnil biti ta mož?* v knjigi *Prešeren.doc* sta bili temeljni spodbudi za Prešernovo ustvarjanje v prvi vrsti silovita ljubezen – na eni strani do pripadnic lepšega spola in na drugi do naroda – ter dejstvo, da ni trpel neumnosti in tiranije, ne tiste predpisovalcev smeri literarnega ali kulturnega razvoja (črkarska pravda), ne tiste v političnem ali duhovnem smislu. Enak se kaže tudi Prešernov odnos do jezika: ostro je nastopal proti vsem, ki so izrazilo njegove umetnosti kvarili z novimi, čudnimi črkami, saj mu je šlo za estetski videz slovenskega pisanja. Prav tako estetski je bil njegov argument proti novi pisariji v smislu rovtarske poezije za hleve in polja. A tu se je npr. v *Novi pisariji* izrekel le proti pisarjem, slabim pesnikom, pravemu ljudskemu izročilu pa se je s pridom posvečal v številnih zapisih ljudskih pesmi, od *Lepe Vide* preko vasovalskih pesmi do *Kralja Matjaža*. Prešeren tudi ni želel, da bi se slovenščina spremenila v kako slovanščino ali ilirščino. V *Zabavljivih sonetih* je polemično zapisal: »Iz kotov vseh od Skjaptrov do Šamanov / tak' kakor srake gnezda vkup nosimo / besede tuje, z njim' obogatimo / slovenskih novi jezik Ilirjanov.« Iz takšne čobodre bi namreč lahko nastala le čudna zmešnjava, podobna jeziku ljudi »v Babiloni, / ko bil jim Bog je govorico zmédel«.

Prešeren si je dopisoval v nemščini, prevajal je svoje pesmi in pesmi drugih v nemščino, pisal je izvirne nemške pesmi. V tem se odraža tedanji svet izobraženca, ki je prehodil svojo izobrazbeno pot v drugem, nematernem jeziku (zato morda v sonetu *O Vrba* tudi otožna verza o tem, kako je uka žeja goljfiva kača, ki ga je speljala iz domačega okolja). Obenem pa je bilo v njegovem času običajno, da so avtorji tiskali pesmi v dveh jezikih, naj omenim le Prešernovo prvo objavljeno pesem *Dekelcam – An die Mädchen*, natisnjeno v Ilirskem listu 12. januarja 1827. Vendar je na jubilejnem simpoziju z naslovom *Prešeren na Koroškem* ob 200-letnici pesnikovega rojstva prevajalec Klaus Detlef Olof v Domu v Tinjah izjavil, da je ob branju pesnikovega nemškega soneta iz leta 1834 (iz časa torej, ko je Prešeren pisal svojo véliko ljubezensko pesnitev *Sonetni venec*) zaznal, kako je ta stvaritev zgolj akademska vaja, pri kateri poskuša pesnik vešče uskladiti besedni material, in da je Prešeren tu pesnil v abstraktnem jeziku, za katerega je pač uporabljal nemško jezikovno gradivo.

Kot avtor pa je bil Prešeren neizprosen. Najprej do sebe in svojega ustvarjanja: prve pesmi, ki mu jih je pregledal Jernej Kopitar, je uničil; tragedije in romana ni napisal; nemške pesmi, ki jih je hotel objaviti v zbirki *Poezije* je umaknil, delno zaradi cenzure, delno zaradi nastajanja nacionalizma pred letom 1848 in delno, ker naj bi bile v *Poezijah* zbrane le njegove najboljše stvaritve. Neizprosen pa je bil tudi do drugih, tistih, ki jih je imenoval »nemškvavce«. Namenil jim je npr. nemški sonet, v katerem daje odločno prednost materi in maternemu jeziku ter svetuje med vrsticami: če že pišemo verze v jeziku rednice – izobraževalke v šoli, na univerzi –, potem morajo biti najboljše kakovosti in ne le glinene rime.

Iz enake »prešernovske« dvojnosti – odnosa do slovenščine in odnosa do nemščine – raste tudi ustvarjanje pisateljic in pisateljev na Koroškem. V slovenski književnosti na splošno, prav posebno pa v književnosti koroških Slovencev, igra pesništvo vodilno, v slednji celo prevladujočo vlogo. Lirika zajame vse rodove, od Milke Hartman preko srednje generacije (Valentin Polanšek, Andrej Kokot, Herman Germ, Gustav Januš) do mlajših in najmlajših besednih ustvarjalcev. Po analizah literarnih zgodovinarjev – naj za primer navedem Kmeclovo antologijo *Ta hiša je moja pa vendar moja ni* – sta za pesništvo na Koroškem značilni dve smeri: smer otožnih, melanholičnih in zasanjanih ljubezenskih pesmi z žalostnim podtonom, ki

stalno spremlja liriko koroških Slovencev in jo naredi zelo elegično; in smer kritike, ironiziranja manjšinskih struktur ter mnogostranske (slovenske) majhnosti, ki zapira in omejuje ustvarjalni duh. A v še tako melanholičnih pesmih je vselej občutiti odpor proti spreminjanju (jezikovnega) okolja, željo po ohranitvi manjšine in sožitju med narodoma na Koroškem. Seveda je vsaka pesem odraz posameznika, umetnika, ki se želi po svoje uveljaviti v književnem svetu tu in onstran Karavank, ki so danes le še geografska meja. Najnovejša knjiga Cvetke Lipuš *Obleganje sreče* je – denimo – izšla pri Cankarjevi založbi, spremno besedo pa je napisal Tomaž Toporišič. Gre torej za lep primer medslovenskega dialoga, ki dobiva dodatno dimenzijo ob pesniških izdajah Cvetke Lipuš v nemščini in drugih jezikih (v angleščini, italijanščini, srbščini, češčini, slovaščini, bolgarščini, francoščini in madžarščini). Prav manjšinsko literarno ustvarjanje udejanja potemtakem most med narodi, kar zgovorno potrjujejo npr. Handkejevi prevodi Lipuša in Januša, razne antologije koroške literature ali založniški programi Mohorjeve, Drave in založbe Wieser.

Povezav med slovensko književnostjo na Koroškem in slovenskim prostorom je seveda še več in imajo svojo tradicijo, zgodovinske korenine. Le-te segajo že v čas Brižinskih spomenikov in Rateškega oz. Celovškega rokopisa ter v dobo ljudskih pesmi in pripovedk. Skupno izročilo se zatem nadaljuje s Trubarjem, ki si je prizadeval za vso »Cerkev božjo tiga slovenskiga jezika«, najsi bo na Kranjskem, Koroškem ali Štajerskem, in z Dalmatinovo *Biblijo*, ki je preko Koroške poromala v slovenske dežele (nekaj njenih izvodov pa je ostalo na Koroškem do današnjih dni, npr. v Koroški osrednji knjižnici na Ravnah ali v Domu v Tinjah). Še potem odkrijemo bukovnike in njihovo prav posebno književno ustvarjanje, medtem ko nas Prešernov sopotnik Urban Jarnik pospremi v 19. stoletje, ko je bil Celovec zagotovo središče slovenskega književnega življenja z ustanovitvijo Mohorjeve družbe in delovanjem Antona Janežiča, pri katerem je Josip Jurčič poiskal založniško zatočišče za prvi slovenski roman *Deseti brat*. Vseslovensko kulturno povezanost in tukajšnje slovstvo sta nato prizadeli obe hudi zarezi 20. stoletja, prva in druga svetovna vojna, po letu 1945 pa se srečamo s ponovnim književnim začetkom in razcvetom ter s pravim valom modernizma ob ustanovitvi revije *mladje* leta 1960. Ta čas nam razkrije vso raznolikost koroške slovenske besede v prozi z imeni, kot so npr. Kristo Srienc (večerniška povest), Valentin Polanšek (spominski roman), Janko Messner (črtice), Kristijan Močilnik (črtice), Florjan Lipuš (kratka proza, roman) ali Martin Kuchling (kratki roman). Z inšpektorjem Mangartom se je v Mohorjevih večernicah tej pripovedni raznovrstnosti pridružil pred nedavnim po zaslugi Jožeta Strutza za Koroško nov žanr, kriminalka, ki ga je kot poletni roman verskega tednika *Nedelja* pomnožilo letos še delo Martina Kuchlinga *Kdo je počil Igorja Trpina?*

Z robov v sredino doteka torej obilo ustvarjalnih sokov slovenskih književnikov v zamejstvu, kako in koliko pa jih sredina sprejme, to je posredno tudi izraz moči slovenske kulture v vedno bolj globaliziranem svetu. In z današnjo globalnostjo se ne sooča le slovenstvo nasploh ali tukajšnja koroška literatura, ampak tudi jezik sam. Dandanes se vedno znova pojavljajo v medijih vesti o izginjanju jezikov: več kot polovica od 6.000 na svetu govorjenih jezikov naj bi bila v nevarnosti, da izgine. Mar se bomo torej vrnili v predbabilonski čas, ko so ljudstva na svetu govorila le en jezik? In kateri jezik naj bi to bil? Kateri jezik ima pravico reči o sebi, da je jezik vseh ljudi na svetu? To bi bila negativna utopija, ki se ne sme uresničiti. Obenem bi bilo tudi nekulturno dejanje. A nekulturno je že, če se ne zanimam za to, kar so mi zapustili moji predniki, moji starši, in zanemarjam to, kar so mi dali v zibel za življenjsko pot. Nekulturno dejanje pa je tudi zaničevanje drugega jezika, jezika soseda. Žal smo Slovenci to doživljali in doživljamo tudi danes, a prav iz tega morda izvira tudi kljubovalnost, vzdržljivost in posebna koroška moč, ohranjati domačo besedo, jo negovati in gojiti.

»Na najrazličnejše načine si je treba prizadevati za pospeševanje pozitivnega odnosa do individualne večjezičnosti in jezikovne raznolikosti,« tako je zapisano v avstrijskem učnem načrtu za nižjo stopnjo gimnazij oz. za glavne šole. V tej izjavi vidim tudi vodilo za delo učiteljic in učiteljev slovenščine na Koroškem. Skupni cilj je pospeševanje učenja (manjšinskega) jezika, zunanji dejavniki pospeševanja (manjšinskega) jezika pa so njegova prisotnost v učnih načrtih in novih oblikah elektronskega učenja, npr. na zgoščenkah ali v medmrežju, kjer sta nastali v zadnjem času na Koroškem kar dve zanimivi strani, in sicer www.sloviklik.zse1.at (Zveznega inštituta za proučevanje izobraževanja) ter http://mala.sova.at (Strokovnega pedagoškega združenja). Evropski referenčni okvir, jezikovni portfelj ali sporazumevalni prag so vseevropski poskusi boljše organizacije in dokumentacije tako jezikovnega izobraževanja kakor znanja jezikov. Pri tem je pospeševanje manjših (in s tem tudi manjšinskih) jezikov bistveno prav zato, ker se njegovi naslovniki lahko zavemo možnosti tovrstnih pobud in jih izkoristimo za pozitivno vprostorjenje teh jezikov, ki so najpoprej regionalnega pomena (v smislu sožitja dveh ali več narodov na enem ozemlju), a imajo prav tako tudi nadregionalno nalogo povezovanja med dvema ali več sosednimi državami.

Slovenščina je bogat in tudi odporen jezik, če le navedem primer računalništva, kjer se danes dosledno prevajajo angleški izrazi in govorimo o vnašalki namesto o tipki »enter« ali o dlančniku namesto o »palmtopu«. Jezikovno bogata je prav tako tudi slovenščina na Koroškem, in to v vsem svojem razponu od zbornega do dialektalnega. V Selah npr. še živijo govorci lepega, domačega narečja, ki je postalo v zadnjem času tudi predmet jezikoslovne ali etnološke obravnave po zaslugi Toma Priestleyja, ki se je na znanstveni ravni zavzel in se še zavzema za selsko govorico, ali Marije Makarovič, ki je Selam in Selanom posvetila čudovito in bogato monografijo, ali Ludvika Karničarja, ki je poskrbel za opis obirsko-selskega govora. Poleg njim se velja zahvaliti zlasti vsem, ki na Koroškem govorijo narečje in zborno slovenščino, ki se jezika učijo v šolah in ga uporabljajo v javnosti, cerkvi, na odru. Prav oder je – denimo – tisti, ki daje slovenščini na Koroškem posebno javno obliko. To velja od nekdanjih uprizoritev Drabosnjakovih iger (do 1937 na Kostanjah) preko društvenih odrov do gledališkega praznika v celovškem mestnem gledališču ali današnjih številnih otroških in mladinskih lutkovnih ter gledaliških skupin (o tem glej npr. http://www.kkz.at/redno/linki_gledalisce.htm). V živo ilustracijo njegovega pomena, naj navedem naslednjo anekdoto iz svoje družinske preteklosti.

Gledališče na prostem je leta 1999 na novo zaživelo v Vogrčah, na prostoru pred župniščem. Igrali so npr. dramatizaciji dveh poglavitnih del slovenske književnosti, *Desetega brata* in *Martina Krpana*, uprizorili pa so tudi Finžgarjevo klasično igro z ljudskih odrov *Divji lovec*. Delo poznam po družinski zgodovini, saj je v igri nekoč nastopala moja babica. In doma še hranimo dopisnico Frana S. Finžgarja, v kateri avtor takole odgovarja na pismo, ki mu ga je bila babica poslala ob njegovem visokem življenjskem jubileju: »Vaše pismo je zanimivo, ker pove, kako se tudi na Koroškem še vedno zanimate za svoj rojstni slovenski kraj. Bog Vas ohrani!«

In res: ohranili smo se tudi s pomočjo gledališča, literature, poezije, šole, jezika ... Zato smo na vse to lahko ponosni in zato na Koroškem cenimo ustvarjalni zanos umetnic in umetnikov, ki uveljavljajo slovensko besedo v avstrijskem in nemškem kulturnem prostoru, z njo pa ohranjajo živo slovensko narodno skupnost in slovenstvo nasploh. Na prireditvi ob kulturnem prazniku je prvega februarja 2004 v Domu v Tinjah evropski poslanec Lojze Peterle spregovoril o kulturnih prispevkih Slovencev Evropi in med drugim naštel ustoličevanje, Brižinske spomenike, cerkve po hribih, Jožeta Plečnika, bukovnike, besedne ustvarjalce od Prešerna do Jančarja, čebelarstvo, panjske končnice in Antona Janšo, tehnika Potočnika in Puha, Gallusa in Avsenike, Vego in Štefana, Slomška in Mohorjevo. Marsikaj omenjenega je izvirno koroškega. Zato lahko upravičeno trdimo, da smo združeno Evropo soustvarili tudi s koroškim slovenskim duhom. Soustvarjati jo z enakim duhom še naprej – to je danes naša velika naloga, naš veliki izziv. In tokratni slovenski slavistični kongres na Koroškem želi biti prav v mednarodnem letu medkulturnega dialoga plodno nadaljevanje takšne poti ter otipljivi prispevek Slavističnega društva Slovenije k zavesti, da živimo slovenščino v zboru mnogih kultur in jezikov.

Slovenski protestantizem in medkulturnost

Boris Paternu
SAZU, Ljubljana

Trubarjeva prebuja individualne, nacionalne in globalne identitete

Vera, ki temelji na avtoriteti, ni vera.
Opiranje na avtoriteto je mera za upadanje vere,
za umik duše.

(R.W. Emerson)

Naj začnem z danes nekoliko pozabljeno tezo zgodovinarja Milka Kosa, postavljeno leta 1935: da izid prve slovenske knjige – Trubarjevega *Katekizma* leta 1550 – pomeni v zgodovini Slovencev mejo med srednjim in novim vekom.[1] Teza je pozneje vzbudila tudi nekatere pomisleke. Vendar je tako ali podobno gledanje – ki pa je bilo utemeljeno že pri literarnem zgodovinarju Ivanu Prijatelju v študiji *Kulturni problem slovenske reformacije* (1908) – prodrlo tudi v novejše in sodobne raziskave slovenskega 16. stoletja.Vzeto širše: gre za pogled na reformacijo kot na globinski prelom in pojav, ki ga ni mogoče omejiti samo v dogodkovno kroniko njegovega dejanskega časa. Reformacija s svojimi prelomnimi vprašanji, nasprotji in pomeni sega daleč čez svoj realni zgodovinski čas. V resnici sodi med kulture, ki ne poznajo staranja, saj je zmeraj znova zmožna oživitve in aktualizacije. Treba je samo »odkriti pomene njenih temeljnih konfliktov tako, da se pokaže njihova sodobnost«, bi rekel teoretik moderne historiografije Frank Ankersmit.[2]

Vsaj troje pojavov je, ki danes aktualizirajo reformacijo. Na prvo mesto kaže postaviti vprašanje človekove osebne avtonomnosti, njegove individualne identitete, se pravi pravice do lastnega jaza. Seveda nasproti tistemu, kar osebno prostost, ki je vir tvornega življenja, zavira ali zatira in jo instrumentalizira, kar pomeni, da z njo mišljenjsko upravlja in materialno gospodari. Vprašanje v današnjem modernem svetu, v svetu »merkantilnega panteizma« (Peter Sloterdijk), v resnici ni nič manj aktualno, kot je bilo v srednjem veku, le da ima čisto drugačne civilizacijske in mentalne oblike. Protestantska teologija 16. stoletja je ob spremljavi humanizma naredila pomemben korak k osvobajanju osebka iz njegove srednjeveške ujetosti. Ena glavnih lastnosti reformacije je bil njen premik od verskega univerzalizma k verskemu individualizmu, k verovanju, ki naj bi bilo resnično, čisto in osebno. Luthrovo geslo »veliko bolje je gledati s svojimi očmi kakor s tujimi«, je bilo obrnjeno v človekovo versko kulturo in k merilu osebne vesti.[3] Vendar je v nekem smislu odpiralo tudi že pot h Kantovemu razsvetljenskemu geslu iz leta 1794: »Bodi pogumen in poslužuj se svojega lastnega razuma.« Po Horaciju: *Sapere aude*. Prvotna volja reformatorjev je bila, da je treba odstraniti vse tiste teološke, institucijske in jezikovne ovire, ki so zagradile prostor med vernikom in Bogom in pretrgale njun pravi stik. Torej avtoriteta vere naj ne bo več Cerkev, njena hierarhija in njena dogmatika, temveč osebno doživetje evangelijske besede, ki je božja beseda in je v tesni zvezi s človekovo »svobodno slo po dobrem«.[4] Sveti Duh, po Luthrovem nauku, ni vezan na Rim in »kdor hoče slišati Boga, naj bere Sveto pismo« in naj ne posluša papeža. Vera nima nobene zveze z oblastništvom: »V cerkvi ni nobene oblasti, razen za poboljšanje.«[5] Samo vera – samo Kristus – in samo zapisana evangelijska beseda (*sola fides, solus Christus, sola scriptura*) so tri temeljna gesla protestantske reformacije. Vernik ima tudi pravico do svojega razumevanja svetopisemske besede. Laična biblistika je bila ena izmed daljnosežnih možnosti reformacije. Čudimo se lahko, da njen odmev lahko najdemo že v Trubarjevem prvem *Katekizmu*. Takole se glasi njegova že kar flacijansko radikalna formulacija: »An verni človik ta ima napoprej to misel inu dobro

[1] Milko Kos, Slovenska zgodovina, *Jugoslovenski istoriski časopis*, Ljubljana-Zagreb-Beograd 1935, 320; Bogo Grafenauer, Reformacija in socialne strukture in gibanja v slovenskih deželah, *III. Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1996, 163.
[2] F. R. Ankersmit, Historiography and Postmodernism, *History and Theory*, Vol. 28, N. 2, 1989, 152.
[3] Martin Luther, *Tukaj stojim*, Teološko politični spisi, ur. Božidar Debenjak, Ljubljana 2002, 131.
[4] N. d., 19.
[5] N. d., 98.

šego na sebi, de lubi to božjo besedo, to rad posluša oli sam bere, to samo za risnično drži inu ti isti sami verjame. Kar pak ludje govore, vuče oli dejo ter si bodite sveti očaki stare oli nove vere, falš krščanska cerkov, koncili, navada, papeži, škofi, fari, menihi oli dur bodi, taku ta verni gleda inu rezmisli, aku se nih vuk inu vse djane gliha z božjemi besedami, katere so v tih svetih bukvah, v ti bibliji zapisane.« Brez dvoma, prvi očitni prodor verskega individualizma v slovenski srednji vek. Seveda je ob osamosvajanju subjekta, če še tako preprostem, prihajalo tudi do kriznih stanj: človek se je v dialogu z Bogom lahko znašel čisto sam, prepuščen tudi tavanju, upu in strahu. Nekaj podobnega lahko zaslutimo pri Juriju Dalmatinu v predgovoru k prevodu *Biblije* iz leta 1584, tam, kjer se globlje zamisli nad tem, kako je »človečku srce kakor ena barka na enim divjim morjej, katero fortune ino viharji od štirih stran tiga sveta gonijo«, gonijo od upa k strahu in nazaj. Nikakor ni naključje, da nekateri že v protestantski reformaciji iščejo začetke modernega verskega personalizma in eksistencializma. Čeprav je treba pri tem pomisliti, da je Luthrova reformacija v resnici preganjala intelektualno »faustovstvo« in izrekla prekletstvo nad ljudskim izročilom o Faustu.[6]

K zgodovini porajanja svobodnega subjekta na Slovenskem sodi naposled tudi zgodba o gorenjskem duhovniku Petru Kupljeniku, pridigarju, ki je okoli Bleda, v Radovljici in v Begunjah vneto zbiral nove vernike, in doživel hudo preganjanje. Pod oglejsko cerkveno oblastjo je bil prijet, na ladji beneške inkvizicije pripeljan v Rim in bil tam predan sv. Oficiju, takratni kongregaciji za verski nauk. V rimski ječi je preživel pet let in tam srečal odlične osebnosti italijanske herezije, med njimi tudi Giordana Bruna. Ker se ni hotel odpovedati novi veri, kot so se nekateri drugi, je bil kot »zakrknjen heretik« obsojen na smrt. Dne 20. maja 1595 je bil na trgu Campo de' Fiori živ zažgan. Giordano Bruno mu je sledil 17. februarja 1600. Kupljenikovo zgodbo je pred dobrim desetletjem do kraja razkril italijanski zgodovinar Silvano Cavazza, v slovensko literarno zgodovino pa jo je vnesla Lojzka Bratuž.[7]

Seveda pa bi prezrli pomemben del resnice, če bi Trubarjevo izkušnjo s protestantizmom opazovali kot zgolj osvobajajočo pot subjekta k bolj človeški in bolj prečiščeni religiozni kulturi. V resnici je tudi na luteranski strani naposled udaril ob zid avtoritarne dogmatike in institucijske oblasti, ki sta izključevali samostojno misleče. Trubar je bil zmeraj znova sumljiv tudi v svojem luteranskem okolju, čeprav je imel v njem dobre sodelavce in visoke, tudi najvišje podpornike, od wurttemberškega vojvode do kralja. Pogostoma in javno je namreč poudarjal svojo pripadnost pravoverni augsburški veroizpovedi in odrival ali prikrival svojo švicarsko, recimo cvinglijansko orientacijo, da si je zagotovil podporo teoloških in posvetnih veljakov. Toda tudi to ni zmeraj zadoščalo. To se je zelo razločno pokazalo ob njegovem izredno pomembnem delu *Slovenska cerkovna ordninga* (1564), zakoniku za organizacijo nove slovenske cerkve in šolstva, ko je doživel ostro zavrnitev z obeh strani, ne samo s katoliške, ampak tudi s protestantske. Pod vplivom tubingenskih teologov je wurttemberški vojvoda Krištof, ki je lahko odločal o tiskanju protestantskih knjig v Urachu, ustavil tisk Trubarjeve knjige. Zgodilo se je to zaradi nekega teološko sumljivega stavka o obhajilu, takrat vroči temi dogmatskih sporov, stavka, zapisanega v Trubarjevi korespondenci, ki je prišla v roke vojvodi. Šele ko je Trubar ta svoj zapis preklical in se pokesal, je vojvoda dopustil natis knjige.[8] Tedaj pa je še odločneje ukrepala druga stran. Novi avstrijski nadvojvoda Karel, strog katolik, je knjigo še pred njeno širšo dostopnostjo ukazal zaseči in uničiti. Trubar sam pa je bil znova izgnan iz domovine. Z ženo in tremi otroki je v izredno težkih razmerah krenil v svoje drugo izgnanstvo, na naporno pot proti Wurttemberški. Pri vsem tem je dodobra izkusil: da je pravovernost na obeh svojih koncih, pri katolikoh in protestantih, v rokah dogme, avtoritete in institucije, ne pa duše in vesti. Revolucija duha se je sesula v dogmo in oblast. Baron Ungnad je že ob *Artikulih* (1562) pisal kranjskim deželnim stanovom, ki so bili na Trubarjevi strani: »Ne potrebujemo več novih misli in novih mojstrov. Luther, Brenz in Melanchton so tisti, ki so iz svetega pisma čisto in jasno povzeli to, na čemer temelji vsa augsburška veroizpoved. Pri tem bomo ostali in to lepo in preprosto prevajali.« Trubar je moral popustiti in je popustil na razumnem koncu: tako da je pri luterancih zavaroval svoje opravljeno delo in ga lahko tudi nadaljeval. V tubingenskih teoloških krogih in pri vojvodi Krištofu je znova našel podpornike in izvedel svoje načrte. Ob vsej svoji samostojnosti pa je postopoma popuščal duhovnemu in političnemu pragmatizmu. Tako se je naposled zelo angažiral za doktrinarno *Formulo concordiae* (1580), ki so jo izdelali nemški teologi in podprli knezi, da bi se uveljavila tudi na slovenskih tleh. Čeprav je šlo za obliko protestantizma, ki ni več dopuščala nobenega svobodnega osebnega razmerja do verskih zadev. Vendar je ob vsej vezanosti na trde ideološke okoliščine našel dovolj prostora za

[6] Fritz Martini, Humanismus und Reformation, *Deutsche Literaturgeschichte*, Stuttgard 1965, 109–111.

[7] Lojzka Bratuž, Zgodba o Petru Kupljeniku v slovenski književnosti, *Kranjski zbornik 2005*, 141–147.

[8] Mirko Rupel, *Primož Trubar*, *Življenje in delo*, Ljubljana 1962, 169–171; Rolf-Dieter Kluge, Frühe tübinger Beiträge zum Verlauf und zur Erforschung der slovenischen Reformation..., *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja VI*, Ljubljana 1986, 211–213.

nadaljevanje svojega dela, namenjenega realnim potrebam slovenske reformacije. Navsezadnje teološka motivacija, ki ga je od znotraj poganjala k velikemu delu, ni bila edina.

Drugi daljnosežni pojav, ki je na Slovenskem pognal prav tako pod Trubarjevim vodenjem reformacije, je bil začetek narodnega samozavedanja, prvi zagon k nacionalni identiteti. Do te seveda ni moglo priti brez neke predhodne individualne zavesti, brez določene osebne ozaveščenosti, ki smo jo zato postavili na prvo mesto med vrednotami reformacije. Slepa plemenska ali skupnostna pripadnost še ne sodi v območje razvite etnične oz. narodne zavesti, zanjo je potrebna neka višja osebna izbira in kultura. Pri slovenskih protestantih 16. stoletja je ta zavest že razločna in tudi merljiva.

Ni brez pomena, da je Trubar v svojih javnih nastopih vernike nagovarjal »Lubi Slovenci!« ali »Dobri preprosti Slovenci!«. Gre za poimenovanje, ki zavestno prestopa meje človekove regionalne pripadnosti, njegove srednjeveške privezanosti k lokalni, deželni identiteti. Trubar ločuje dežele ali pokrajine, kot so bile takrat Koroška, Kranjska, Spodnja Štajerska, Goriška, Istra ali Slovenska marka, vendar se dobro zaveda etnične oz. narodove celote. Dela zanjo in je ob njej tudi čustveno prizadet, ko govori o zaostalosti, revščini, »hudi gospoščini« in drugih tegobah ljudstva, še posebej o strahotah, ki so jih prinašali turški vpadi pa tudi pokvarjeni fevdalci z nekdanjimi celjskimi knezi vred. Tudi ni mogoče prezreti razlik med Luthrovo skrajno trdo in kaznovalno obravnavo nevernikov med ljudstvom, ki da včasih živi kot »živina«, in Trubarjevo strogo, vendar dobrohotno moralno poučnostjo. Luther je zmogel zoper grešnike klicati tudi »posvetni meč«, ki »mora biti rdeč in željan krvi«.[9] Teh besed Trubar ne bi zapisal. Nekaj navsezadnje pove tudi to, da je v katekizmu, pisanem za »uboge Slovence«, poglavje o pokori izpustil.[10] Gotovo je: na dnu Trubarjeve reformatorske vneme je delovala tudi prvinska navezanost na ljudstvo in misel, da mu je treba pomagati iz njegovega barbarstva. Tožil je nad »zaničevanjem lepih umetnosti« in nad »bednim rovtarstvom svoje domovine«. Tudi odtod, ne samo iz nove teološke misli, je izhajala njegova velika, v posameznih sestavinah že razsvetljenska volja k reformatorski akciji. Seveda v takrat danem okviru verske, moralne in kulturne obnove življenja.

V Trubarjevem programu in njegovi izvedbi je bilo prvo vprašanje – vprašanje knjižnega jezika. Knjižnega jezika kot glavnega potrjevalca in notranjega povezovalca narodne identitete. V slovenščini ni bila dotlej napisana še nobena knjiga, protestanti tudi niso poznali ostankov pismenstva iz domače verske tradicije. Tako se je Trubar znašel pred osnovnim vprašanjem: ali se slovenski jezik sploh da pisati in brati, njegovo tedanjo govorno obliko je čutil kot hudo nekultivirano in primitivno (»usta ne morejo govoriti in seslajo«, besedišče je nezadostno). Toda prav tu je bilo treba najti rešitev, če je sploh hotel v reformacijski podvig. To pa je pomenilo ustvariti knjižno izoblikovan jezik in ga kultivirati za moderno gutenbergovsko komunikacijo.

K temu je pomagal takratni čas. Slovenci so imeli srečo, da so se srečali s protestantsko teologijo jezika in ta je potegnila za sabo Trubarja. Glavna misel je bila, kot rečeno, da mora vernik dobiti živ stik s pravo božjo, se pravi evangelijsko besedo, ki jo torej mora tudi razumeti. »Zastopnost« je prva kategorija Trubarjevega nazora o jeziku in slogu. Luther je novo teologijo jezika utemeljeval zelo jasno: »Evangelija brez jezikov ne bomo dobro ohranili ... kjer umirajo jeziki, mora naposled propasti tudi evangelij.«[11] Ljudje ob sami latinščini ne bodo znali niti brati niti pisati niti razumeti, kar so potrdile tudi takratne vizitacije župnišč na Slovenskem. Mišljenje o enakopravnosti jezikov takrat seveda še ni bilo utemeljeno v naravnem pravu, kot v času razsvetljenstva, temveč v bibliji sami, na primer v izreku sv. Pavla »Vsak jezik bo slavil Boga«, kakor beremo pri Adamu Bohoriču v predgovoru njegove slovnice. Vendar gre za dajnosežen prelom. Na Slovenskem se je začelo tisto, čemur Umberto Eco danes pravi »pozitivno prevrednotenje babilonske epizode«, epizode o nesrečni zmedi jezikov, ki pa v moderni zavesti postaja družbeno in kulturno tvoren pojav, postaja tolerantna mnogojezičnost.[12]

Ob vsem tem lahko ugotovimo, da so slovenski reformatorji do jezika samega zavzemali neko posebno, lahko bi rekli visoko in ne samo pragmatično, ampak tudi filozofsko ali celo pesniško razmerje. Kot da bi v njem začutili jedro svoje osebne in skupne eksistence. Bohoriču, na primer, je beseda »zrcalo duše«, Krelju »luč, ki nam svejti v naši temi«, pri Dalmatinu pa beremo, da »nej obene kraftniše in žlahtniše riči ali dela na človeki kakor govorjenje, zatu ker se človik skuzi govorjenje od druge zvirine loči, več kakor skuzi obraz ali druga dela«. Tu smo že nekje pri začetku tistih novodobnih pogledov na jezik, ki jih v 19. stoletju srečamo pri F. Schleglu (»jezik je najdragocenejši dar narave«) ali pri W. Humboldtu (»prava domovina je v resnici

[9] M. Luther, n. d., 161.

[10] Jože Rajhman, *Prva slovenska knjiga*, Ljubljana 1977, 90, 91.

[11] M. Luther, n. d., 61, 62.

[12] Umberto Eco, *Iskanje popolnega jezika v evropski kulturi*, Ljubljana 2003, 318.

jezik«) in pri Heglu, ki pravi: »Govoriti in misliti v svojem lastnem jeziku spada prav tako k obliki osvoboditve.«

Trubar se je odločil in se je po svoji protestantski vesti moral odločiti za živ ljudski jezik. Toda oprl ga ni samo na svoj dolenjski kmečki narečni govor, iz katerega je izšel, temveč mu je dal širšo podlago takratnega ljubljanskega mestnega govora. Tu je ravnal podobno kot Luther, ki je pri razmišljanju, kako pisati, našel tole rešitev: »O tem moramo povprašati mater v hiši, otroka na cesti, preprostega moža na trgu in le-tem gledati na usta, kako govorijo.«[13] Znano je, da se je Luther hodil učit nemščine tudi k mestnemu mesarju. Trubar je ob svoji odločitvi, da bo prevajal sveto pismo, leta 1555 izbral naslednjo slogovno strategijo: »Ino mi nesmo v le-timu našimu obračanu oli tolmačevanu lepih, gladkih, visokih, kunštnih, novih oli neznanih besed iskali, temuč te gmajnske krajnske preproste besede, katere vsaki dobri preprosti Slovenec lehku more zastopiti.« Iskal je jezik, ki bi Slovence pritegnil, združeval in osredinil. Jezikovni dosežki Trubarjevega podviga in dela drugih slovenskih protestantov 16. stoletja niso bili majhni. Če danes, po petih stoletjih naših zgodovinskih izkušenj pogledamo nazaj na vrhove tistega, kar jim je uspelo, bi lahko rekli: jezika, ki je zmogel prevod celotne Biblije (*Dalmatin*, 1584), ki je zmogel že svojo normativno slovnico (*Bohorič,* 1584), ki je zmogel tudi že svoj globalni, štirijezični nemško-latinsko-slovensko-italijanski slovar (*Megiser*, 1592) in zmogel jezik svoje cerkvene in šolske »ustave« (Trubarjeva *Cerkovna ordninga,* 1564), takega jezika ni več mogoče črtati iz seznama evropskih knjižnih jezikov, pa četudi bi se komu pozneje posrečil genocidni izbris Slovencev, kar niti ni bilo tako zelo nemogoče. Jezikovni temelj narodnega obstoja in narodne ozaveščenosti je bil torej postavljen. Postavljen dolgo pred realnim, družbenim in političnim konstituiranjem slovenskega naroda, ki se je začelo šele v razsvetljenstvu 18. stoletja in se dokončalo v našem času. Grafenauerjeva teza o »jezikovnem narodu« ima tu gotovo svojo veljavo.

Nazadnje je tu še tretja temeljna vrednota slovenske reformacije: poleg osebne in narodne identitete je uveljavila tudi novo globalno evropsko identiteto. Bila je globoko povezana s sodobnimi evropskimi reformacijskimi gibanji. Trubarjevega osrednjega opusa seveda ni mogoče odtrgati od nemškega luteranskega zaledja in naposled augsburške verske izpovedi. Vendar novejše raziskave dajejo močno veljavo tudi Trubarjevi navezanosti na švicarsko reformacijo in italijanske heretike. V to smer se je obrnil že Ivan Prijatelj, močno pa so jo uveljavili raziskovalci po drugi svetovni vojni.[14] Še posebej Jože Rajhman v monografiji *Prva slovenska knjiga* (1979). Primož Simoniti pa je pritegnil v obravnavo tudi starejši tok humanizma, ki je še pred reformacijo, od srede 15. stoletja naprej, iz dunajskega središča zajel vrsto Slovencev, vidnih osebnosti, ki so imeli vplivne položaje v diplomatskem, cerkvenem in kulturnem življenju habsburške monarhije (*Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja,*1979). Seveda so humanisti imeli zelo različna razmerja do reformacije, tudi nasprotujoča.

Vse kaže**,** da je bil za Trubarjevo usmeritev v reformacijo odločilen tržaški impulz, ki ga je dobil pri svojem mentorju, tržaškem škofu Petru Bonomu. Šestnajstletni Primož je imel srečo, da ga je iz revnih salzburških klošterskih razmer Bonomo vzel na svoj tržaški dvor za cerkvenega pevca in učenca, pri čemer je dobro opazil njegovo nadarjenost. Bonomo ni bil samo škof, bil je tudi dvorni dostojanstvenik, diplomat, politik in kot človek svetovljan. Ostal je do smrti znotraj katoliške Cerkve, vendar ne kot duhovni konformist, temveč kot kritični humanist, vse bolj odprt tudi protestantski reformaciji in hereziji.[15] Dovolj znana je Trubarjeva poznejša pripoved o tem, kako jim je škof v svojem krogu razlagal Vergila, Erazmove *Parafraze* ali znamenito Calvinovo delo *Institutio Religionis Christianae* (1536). In to v italijanskem, nemškem in slovenskem jeziku. Bonomo je kot Tržačan ob vsem svojem italijanskem patricijskem poreklu znal slovensko, še več, ta jezik je vključil v svoj delovni program. Ni brez pomena, da se je pred tem v svoji dolgoletni habsburški diplomatski službi spoznal in zbližal z vrsto Slovencev, ki so v takratnih cerkvenih diplomatskih službah zavzemali vidna mesta. Za Trubarjev samozavestni razmah v slovensko smer je bilo to, kar je videl in slišal v Trstu, najbrž odločilno. Morebitno njegovo zgodnejše, še pubertetno srečanje z reformacijskimi idejami v salzburškem okolju za tak premik gotovo ni in ne bi moglo zadoščati. Bonomo je vodil in podpiral Trubarja tudi naprej, ne samo ob njegovem prvem bivanju v Trstu v letih 1524–1527. Omogočil mu je visokošolski študij na Dunaju; ga posvetil v duhovnika; mu zaupal svoja župnišča na Slovenskem (v Loki, Laškem in Celju); mu v kriznem položaju omogočil drugo bivanje v Trstu v letih 1540–1542, ko ga je postavil za svojega tajnika in tržaškega slovenskega pridigarja, ki je najverjetneje pridigal v cerkvi *La Madonna del Mare,* večinoma kmetom in mornarjem. Nazadnje mu je pomagal, da je bil imenovan

[13] M. Luther, n. d., 51.

[14] Na primer: Albert Kos, Mirko Rupel, Jože Pogačnik, Oskar Sakrausky, Sergio Bonazza, Silvano Cavazza, Siegfried Raeder, Marko Kerševan.

[15] Silvano Cavazza, Bonomo, Vergerio, Trubar: propaganda protestante per terre di frontiera, *»La gloria del Signore«, La riforma protestante nell'Italia nord-orientale*, a cura di Gianfranco Hofer, Storia gioriziana e regionale, 2006, 91–157.

za ljubljanskega kanonika. Umrl je leta 1546, pred tem, ko je cerkveno sodišče v Ljubljani Trubarju odvzelo kanonikat, ga izobčilo iz Cerkve in prepustilo pregonu. Tako je Trubar leta 1548 pobegnil v Nemčijo, se zatekel k luteranskim protestantom in v naslednjih desetletjih na tujem uresničil svoj slovenski knjižni program. Vendar se ni nikoli do kraja odtrgal od Bonomove tržaške šole, ki se je začela ob humanistu Erazmu Rotterdamskem. To je razvidno tudi iz njegove strpnosti, prožnosti in povezljivosti, ko se je v Nemčiji znašel med nestrpnimi tokovi protestantizma.

Ob Erazmu, v katerem so pozneje nekateri odkrivali povzročitelja reformacijskega prevrata, se je tudi mladi Trubar navzel odpora do dogmatskega, hierarhičnega in ceremonialnega v cerkvenem življenju in našel smer od pozunanjene k notranji, naravni vernosti. In kar je bilo najbolj bistveno: od blizu se je srečal z idejo, ki je v njegovem življenju postala vodilna: da je v cerkveno in versko življenje treba uvesti ljudske jezike namesto univerzalne, vendar mrtve latinščine. Kot se Erazem in Luther v marsičem nista ujemala – na primer ob vprašanju človekove svobodne volje –, sta se tu ujela. Po njunem nastopu so bili že v 16. stoletju vsi poskusi ukazovanega vračanja k staremu cerkvenemu statusu latinščine v bistvu retrogradni. Tudi kalvinizem, ki je bil pomeben del Bonomove šole, je pri Trubarju pustil očitne sledove. Tu se je lahko srečal z odločnim odporom do pozunanjenega razkazovanja vere, do cerkvenega ceremoniala in dekorja. V znamenitem Calvinovem pismu francoskemu kralju iz leta 1535, po navadi objavljenem kot uvod ob njegovih *Institutiones*, lahko beremo: »Prestopajo torej meje, ko se pri svojih obredih tako naslajajo nad zlatom, srebrom, marmorjem, slonovino, dragimi kamni in svilo in ne mislijo na to, da bi pravilno častili Boga, razen z obilico in preobilico teh reči.«[16] Seveda je v to smer učil tudi Luther s svojim smešenjem »glumaškega oblačenja višje duhovščine«. Calvinova korespondenca tudi kaže, da je vedel za Trubarja in ga cenil.[17] V Bonomovem okolju pa je pognalo predvsem Trubarjevo zanimanje za Zwinglija, ki je nasproti Calvinu pomenil mehkejšo varianto švicarskega protestantizma. Zwingli je bil znan po svoji antropološki orientaciji in geslu »človek je najimenitnejše delo božje«. Sled tega utegne biti v Trubarjevi odločitvi, da na uvodno mesto svojega katekizma ni postavil dekaloga, verskih postav, kot je storil Luther, ampak stvarjenje človeka. Trubar sam je pozneje povedal, kako si je v vseh sedemnajstih letih svojega slovenskega pridigarstva, preden je šel na Nemško leta 1548, pomagal predvsem z deli Heinricha Bullingerja in Konrada Pellicana. Oba sta bila zwiglijanca, Bullinger, s katerim si je tudi dopisoval, je bil celo Zwinglijev naslednik. Tu je našel močne pobude in oporo za svoje slikovite ljudske pridige zoper versko sleparjenje, malikovanje, čaščenje božjih poti in zidanje cerkva. Pa tudi zoper čudeže, o katerih je Luther zelo razločno zapisal: »Čudeži ne dokazujejo nič«.[18] Pri Calvinu in Zwingliju pa najdemo tudi odpor zoper zakrament pokore, kar je pustilo sled v Trubarjevem katekizmu.

Svobodnjaško tržaško okolje je Trubarju odprlo razglede tudi k takratnim italijanskim heretikom. Z njimi je Bonomo navezoval stike, pa naj so bivali v Italiji ali so se umaknili v tolerantnejšo Švico. Za te vplive je bilo pomembno predvsem Trubarjevo drugo bivanje v Trstu, ko se je tudi sam srečal z nekaterimi. Tako je Bonomo npr. leta 1540 povabil v Trst tedaj znanega in pogumnega meniha, pridigarja Giulia Terenziana (pravo ime Giuseppe della Rovere), Calvinovega privrženca, radikalnega reformatorja in preganjalca ljudskega praznoverja pa tudi kritika posvetnega in cerkvenega oderuštva. Pri tem vprašanju ni bil daleč od Luthrovega gesla: »Korenina vsega zla je pohlep po denarju!«[19] Toda ti stiki niso trajali dolgo. Giulia so na procesu v Milanu obsodili, nazadnje pa se je umaknil v Švico, kjer je postal evangeličanski predikant. Trubar ga je visoko cenil in se z njim tudi osebno spoznal. Najbrž ni pretirano, če o Trubarjevem pisanju o »krivični« in »hudi gospoščini« zaslutimo tudi nekaj Terenzianovega duha. Trubar je tudi ženskam pripisal pomembnejše mesto v verski prenovi življenja kot Luther.[20]

Vsa ta »bonomovska« duhovna dediščina, če lahko izberemo skupno ime za različne pobude, obrnjene v smer humanizacije in liberalizacije verskega življenja, je bila v štiridesetletnem Trubarju, ko je zapustil domovino s Trstom vred, že trdna. Tako, da je bila njegova nadaljnja rast v lutrovsko smer, ki pa jo je poznal tudi že iz svojih ljubljanskih časov, v resnici dograjevanje in ne prelom ali zatrtje poprejšnjega. Poleg tega tudi med svojih bivanjem v Rothemburgu, Kemptenu, Urachu in še posebej Tubingenu ni pretrgal stikov s švicarsko in italijansko reformacijo.[21]

Morda ne sodi čisto na rob teh razpravljanj vprašanje, zakaj je Bonomo tako veliko vložil v Kranjca in Slovenca Primoža Trubarja. Vemo, da ni bil samo cerkveni človek, ampak tudi politično in gopodarsko

[16] Jean Calvin, Pismo francoskemu kralju, *Protestantizem*, Nova revija, Ljubljana 2001, 59.
[17] J. Rajhman, n. d., 89– 90. Gre za Calvinovo pismo z dne 12. sept. 1563.
[18] M. Luther, n. d., 99.
[19] M. Luther, n. d., 154.
[20] J. Rajhman, n. d., 68.
[21] S. Bonazza, Primož Trubar in italijanska reformacija, *III. Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1996, 25–29.

razsoden mislec, med drugim kancler tržaške občine. Zavedal se je pomena Trsta in imel svojo perspektivo njegove avtonomnosti. Vendar avtonomnosti, ki ni hotela biti odtrgana od širšega zaledja, ne samo italijanskega, tudi od globljega slovenskega zaledja ne, ki ga je poznal, saj je tam imel svoje župnijske posesti in visoke znance. Tega zaledja pa ni pojmoval osvajalno, temveč priznavalno in pozitivno. Če bi bilo drugače, Trubarju ne bi pomagal k zavesti o potrebi slovenščine kot cerkvenega in kulturnega jezika. Bil je tudi v svoji tržaški politiki humanist.

Posebno vprašanje o povezanosti Trubarjevega protestantizma z italijansko stranjo, ki se v desetletjih njegove nemške emigracije ni nehala, je koprski Italijan Pietro Paolo Vergerio, sprva bližnji Bonomov sosed – škof v Kopru. Bil je svetovljanska in dinamična osebnost, celo papežev tajnik in njegov diplomat, naposled pa zaradi reformatorskih idej izobčen iz Cerkve. Pred inkvizicijo se je umaknil v Švico in Nemčijo k protestantom, kjer ga je v Tubingenu sprejel za svojega zaupnika in svetovalca wurttenberški vojvoda Krištof, ki je bil zavzet za prodor protiturškega protestantizma v jugovzhodno Evropo in na Balkan, torej tudi med Slovence. Kljub mnogim pomislekom, ki jih je naša literarna zgodovina zbrala proti tej osebnosti, je treba P.P.Vergeriju priznati, da je prav z njegove strani prišel drugi glavni impulz za Trubarjevo večjo književno akcijo. Leta 1555 je Vergerij poiskal Trubarja, dotlej samo pisca malega slovenskega katekizma in abecednika, in ga s svojo izjemno energijo, pa ne lahko, prepričal, da se je lotil velike in zahtevne naloge: prevajanja svetega pisma. Postopoma je prevedel celotni *Novi zakon* (1582). Dalmatin je nadaljeval in zmogel prevod celotne *Biblije*, vrh slovenske protestantske književne kulture. Druga velika zasluga Vergerija pa je bila, da je Trubarja prepričal, naj opusti nemško gotico, v kateri je izdal svojo prvo knjigo, in se odloči za humanistično latinico, kar je res storil. Nemajhna odločitev. Slovenski jezik je odtlej naprej pripadal latinski pisavi. Izvil pa se je Trubar nekaterim Vergerijevim jezikovnim načrtom, usmerjenim na slovanski jug, in ostal pri trdem prepričanju v veljavo slovenskega knjižnega jezika. Bil je ne samo po svoji zavesti, temveč tudi s svojo jezikovno tvornostjo intimno pripet na slovenščino. Njegova najdenja in iznajdevanja slovenskih besed kažejo na prvinskega označevalca sveta. Tako je na primer za farizeja iznašel zanimivo besedo »samopravičar«, za Kristusa ne le »odrešenik«, temveč tudi »besednik« ali celo »odvetnik«. In za skupnost je že v prvi svoji slovenski knjigi našel besedo »tovarištvo«.

Naj končam! Trubar je torej na zemljevid evropske reformacije začrtal posebno, slovensko varianto. Ta varianta pa ni bila lokalno zamejena niti v duhovnem niti v organizacijskem smislu. Na poseben način je bila vpletena v vodilne tokove evropske reformacije, ki je imela svoja glavna izhodišča v Nemčiji, Švici in Italiji. Vanje je Trubar vstopal po obrnjenem vrstnem redu. Je nekaj simbolike v tem, da se je njegova reformacija začela v liberalnem Trstu in končala v dogmatskem Tubingenu. Toda vse te plasti tuje učenosti niso mogle nikoli do kraja prekriti njegovega v ljudstvu zakoreninjenega prvinskega etosa. Navsezadnje se je vsa njegova verska revolucija iztekla v en sam, zelo nesofisticiran stavek: »Pelajte en pošten leben!« Erazmova modrost in kmečka pamet hkrati. To je bil Trubar. Zelo domač in evropski obenem. Videti ga je treba z obeh strani. Jernej Kopitar ga je štel za »Kolumba« slovenskega knjižnega jezika, torej tudi slovenske zavesti. Oskar Sakrausky pa je v našem času dodal: »Primož Trubar sodi med malo znane, vendar velike Evropejce.«[22]

[22] Oskar Sakrausky, Primus Trubers deutsche Widmungsreden zum slowenischen und kroatischen Reformationsschrifttum, *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja VI*, Ljubljana 1986, 146.

Kozma Ahačič
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana

Kulturne razlike kot izhodišče za kvalitetnejšo ciljno obravnavo jezika in književnosti Trubarjevega časa

0 UVOD

Ciljna usmerjenost pouka slovenščine na osnovnih in srednjih šolah omogoča učitelju vsaj na načelni ravni avtonomno izbiro učne snovi za dosego posameznih ciljev. Učitelj slovenščine je postavljen pred zahtevno dilemo, s kakšnimi vsebinami in v obsegu koliko ur naj uresničuje želene cilje. Pri tem največkrat sledi različnim učbenikom, ki sicer nudijo dobro osnovo za kvalitetno doseganje ciljev, zaradi velikega obsega učbeniških projektov in prav nenavadno strogega ločevanja med jezikovnim in književnim poukom v učbeniških kompletih in učnih načrtih pa v njih večkrat pogrešamo globlji premislek o vsebinah, povezanih s slovenskim jezikom in književnostjo v 16. stoletju, ter upoštevanje nekaterih novejših raziskav. Namen našega prispevka je zato podati izhodišča za lažjo izbiro vsebin, s katerimi bodo želeni cilji tudi dejansko doseženi, čas za doseganje ciljev pa ekonomično izrabljen. Poleg tega želi prispevek nanizati nekaj znanstvenih spoznanj, s katerimi lahko glede na kulturne razlike med tedanjim in današnjim časom popestrimo obravnavo jezika in književnosti v 16. stoletju v osnovnošolskem in srednješolskem pouku.

V učnem načrtu za slovenščino v osnovnih šolah (UN OŠ 2007)[23] je predvideno, da se učenci v tretjem triletju (v praksi v 9. razredu) pri pouku jezika poučijo o začetkih slovenskega (knjižnega) jezika in o njegovem razvijanju skozi stoletja (cilj je razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi), pri književnem pouku pa v 9. razredu pregledno spoznajo Primoža Trubarja in njegova dela ter obdobje, v katerem je ustvarjal. Med predlaganimi besedili za delo v razredu so navedena naslednja: *A. Bohorič: Zimske urice (odlomek)*, *P. Trubar: Katehismus z dvejma izlagama*[24] *ter P. Trubar: Ta evangeli svetega Matevža (odlomek)*. Poleg razvijanja recepcijske zmožnosti je osnovni cilj obravnave teh besedil tudi pridobivanje literarnovednega znanja. Ker so navedena besedila samo predlagana, je izbira književnih besedil za uresničevanje ciljev književnega pouka prepuščena presoji učitelja.

Manj svobode pušča učitelju novi učni načrt slovenščine za gimnazije (UN GIM 2008), ki umešča obravnavo vsebin jezikovnega razvoja slovenščine v 4. letnik[25] (tudi tu je osnovni cilj razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi) in jih s tem ločuje od kronološke obravnave književnih vsebin – seveda pa velja poudariti, da gre le za didaktična priporočila, ki jih učitelj ni dolžan upoštevati, saj novi učni načrti ne predvidevajo časovnega umeščanja posameznih vsebin. Kot obvezna besedila pri književnem pouku navaja tri kategorije, od katerih zadnji dve omogočata izbiro med dvema primerljivima besediloma: a) Trubar: *En regišter ...* (*Proti zidavi romarskih cerkva*); b) Trubar: *Te cerkve božje zuper nje sovražnike tožba inu molitev* ali Krelj: *Prošna za mir;* c) Dalmatin: *Predgovor k Bibliji* ali Bohorič: *Predgovor v Arcticae horulae*). Na podlagi teh besedil pridobivajo učenci tudi znanje o nekaterih temeljnih pojmih iz literarne vede, med katerimi so v učnem načrtu še posebej izpostavljene literarnointerpretativne prvine – protestantske ideje, kratke zgodbe (eksempli) za ponazoritev versko-moralnih naukov; zvrsti cerkvene književnosti, polliterarna besedila, pridiga, nabožna verzifikacija; značilnosti Trubarjevega jezika in sloga; retorične prvine – ter druga znanja, vezana na obdobje protestantizma – oznaka obdobja: družbeno-, kulturno- in duhovnozgodovinske razmere na Slovenskem v tem času; ustvarjalnost na drugih umetniških področjih; značilnosti reformacije

[23] Vse kratice v prispevku so razvezane v seznamu virov in literature. Navedene so samo zadnje verzije učnih načrtov ter tisti učbeniki, ki jih prispevek posebej izpostavlja, pregledani pa so bili vsi učbeniški kompleti, ki so bili v rabi v zadnjih petih letih za 1. in 4. letnik gimnazij in učbeniki za 9. razred devetletke. Učenih načrtov in učbenikov za druge tipe srednjih šol nisem natančneje pregledoval.

[24] Verjetno gre za lapsus in je mišljen le izbrani eksempel o poslikavi cerkve. Delo v celoti je za osnovnošolsko rabo namreč od vseh Trubarjevih najmanj primerno, saj je jezikovno in vsebinsko najzahtevnejše.

[25] »Dijaki spoznavajo: razvoj slovenščine skozi čas in narodnostno-jezikovna prizadevanja tistih Slovencev, ki so pomembno prispevali k oblikovanju slovenskega knjižnega jezika ter k njegovemu ohranjanju in razvijanju (v 4. letniku)« (UN GIM 2008).

(protestantizma); Dalmatin in drugi protestantski pisci –, v okviru obravnave splošnega pomena protestantske dejavnosti na Slovenskem pa je nakazana tudi možnost znotrajpredmetnega in medpredmetnega povezovanja snovi (pomen protestantizma za razvoj slovenske književnosti in knjižnega jezika, kulturni in nacionalni pomen).[26]

1 MOŽNOSTI RABE PROTESTANTSKIH BESEDIL ZA IZPOLNJEVANJE CILJEV KNJIŽNEGA IN JEZIKOVNEGA POUKA

Obstoječi učbeniki in učni načrt za slovenščino v gimnazijah predvidevajo ločeno obravnavo vsebin zgodovine slovenske književnosti ter zgodovine slovenskega knjižnega jezika in jezikoslovja, torej tudi slovenske protestantske književnosti in jezika v času protestantizma. Večinoma se tako protestantska besedila obravnava s književnega vidika v prvem letniku gimnazije, z vidika zgodovine jezika in jezikoslovja pa šele v četrtem letniku gimnazije. Takšna obravnava predvsem v gimnazijah omogoča kronološki princip obravnave slovenske književnosti ter hiter vpogled v celotno zgodovino slovenskega knjižnega jezika in jezikoslovja. Po drugi strani pa je vredna temeljitega premisleka, saj je bila vsaj do srede 19. stoletja slovenska književnost tesno povezana z razvojem slovenskega jezika in jezikoslovja. Tudi z vidika znotrajpredmetnega povezovanja vsebin se nam kaže takšna obravnava kot manj posrečena in časovno neracionalna.[27] Učbeniki književnosti tako nakazujejo tudi obravnavo jezikovnih vsebin, učbeniki jezika obravnavo književnih, celovite obravnave pa na podlagi učbenikov učenec ne more dobiti. V osnovni šoli poteka obravnava z jezikovnega in književnega vidika v 9. razredu. Na ravni učnih načrtov in učbenikov je tudi tu obravnava sicer ločena, vendar ta ločitev zaradi manjšega obsega snovi in obravnave v istem razredu ni tako opazna, omogoča pa tudi boljše znotrajpredmetno povezovanje, saj se informacije v marsičem podvajajo.

Učitelj je tako (tudi) pri obravnavi teh vsebin v času protestantizma postavljen pred težko izbiro. Na izbiro ima vsaj tri možnosti:

a) sočasno obravnavo literarnega odlomka ter njegovih jezikovnih značilnosti;
b) ločeno obravnavo literanega odlomka ter jezikovnih značilnosti tedanjega jezika;
c) kombiniranje zgornjih dveh pristopov.

1.1 SOČASNA OBRAVNAVA LITERARNEGA ODLOMKA TER NJEGOVIH JEZIKOVNIH ZNAČILNOSTI

V tem primeru se zdi najustreznejša metoda vzporedno branje besedila v treh oblikah: v izvirnem zapisu, v prečrkovanem zapisu ter v prevodu v sodobni slovenski jezik, česar v dosedanjih učbeniških kompletih ne zasledimo. Primerjava med prvo in drugo obliko omogoča opazovanje zapisa posameznih glasov, primerjava med drugo in tretjo obliko pa razvoj slovenskega glasovja, oblikoslovja, besedja in skladnje. Književna interpretacija izbranega odlomka lahko glede na sposobnosti učencev poteka na podlagi druge ali tretje oblike besedila.

[26] Poleg tega učni načrt v prosti izbiri ponuja še obravnavo naslednjih del: Dalmatin, *Salamonove Visoke pejsni*; *Ta stara božična pejsen*, 1563; Trubar, *Iz predgovora* (*Catechismus*), *O narečni raznolikosti* (*Ta evangeli sv. Matevža*); Krelj, *Postila slovenska*; *Slovenska nabožna književnost* (Klasje); Valvazor, *Slava vojvodine Kranjske*; Jančar, *Triptih o Trubarju*; Jurčič, *Jurij Kobila*; Tavčar, *Vita vitae meae*; Župančič, *Pred Trubarjevim kipom*; Mikeln, *Zgaga vojvodine Kranjske*.

[27] Neustrezna ciljna umeščenost vsebin zgodovine slovenskega jezika v obstoječe učne načrte za slovenščino verjetno izhaja iz tega, da gre pri zgodovini slovenskega jezika za vsebine, ki segajo tako na področje jezika kot na področje književnosti, ti področji pa sta v učnih načrtih za slovenščino ločevani, kakor da bi šlo za dva povsem različna predmeta.

VSEM VERNIM

kerszhenikom tiga Crainskiga inu slouenskiga Iesika Milost inu Myr od ozhe ta Boga shuti Iesusa Kristusa prosimo.

Mi vejmo, de sta poprej dva slovenska katehisma z nemškimi puhštabi drukana. Kadar pak v tiju istiju je dosti puhštobov inu besed od tiga drukarje prestavlenu [zakaj drukar nej slovenski vmel inu ta, kir je ta dva katehisma izpisal, nej bil per tim drukani] inu kadar ta katehismus je en tak potreben ter nucen vuk v tim kerszhanstvu [koker od tiga vsi

stari inu sadashni pravi vuzheniki zadosti pritzhujo], kir je vreden, de se po vseh Cerquah inu hishah veden bere, poje, inu pridiguje. Sakai vlak pametin zhlouick, aku on hozhe prebivati V Boshi milosti, ta ima inu mora vse Shtuke tiga Catehisma vmeiti iszuna, inu ta vekshi del zastopiti, po tih dershati svjo Vero svi stan inu leben. Inu nom se tudi zdi, de ta nasha slovenska beseda s tejmi latinskimi puhštabi se lepshe inu leshej pishe tar bere.

Za volo tih trych rizhi, smo

mi pustili druguzh drukati z latinskimi puhštabi en Abecedarium inu leta kratki Catechismus. Iz tiga Abecedaria se mogo tij vashi lubi Orrozhizhi, inu tudi tij stari, lahku inu hitru nauuzhiti brati tar pissati. Iz tiga Catehisma pag mogo vsi shlahti ludie, se prou nauzhiti te potrebne shtuke te Vere kerszanske, katere malu ludi, Bogu se smili, V slovenski deshely, sdaj prou znajo. Mi smo tudi htimu Catehismu pergiali, ene Molitue inu Nauuke, koku vshaki, svi stan ima pelati po

A 3 sapu-

VSEM VERNIM

kršenikom tiga kranjskiga inu slovenskiga jezika milost inu mir od oleta Boga skuzi Jezusa Kristusa prosimo.

Mi vejmo, de sta poprej dva slovenska katehisma z nemškimi puhštabi drukana. Kadar pak v tiju istiju je dosti puhštobov inu besed od tiga drukarje prestavlenu [zakaj drukar nej slovenski vmel inu ta, kir je ta dva katehisma izpisal, nej bil per tim drukani] inu kadar ta katehismus je en tak potreben ter nucen vuk v tim kršcanstvu [koker od tiga vsi

stari inu sadašni pravi vučeniki zadosti pričujo], kir je vreden, de se po vseh cerkvah inu hišah veden bere, poje inu pridiguje [zakaj vsak pameten človik, aku on hoče prebivati v Božji milosti, ta ima inu mora vse štuke tiga katehisma vmejti izvuna inu ta vekši dejl zastopiti, po tih držati svjo vero, svj stan inu leben] inu nom se tudi zdi, de ta naša slovenska beseda s tejmi latinskimi puhštabi se lepše inu ležej piše ter bere:

za volo tih trijeh rič smo

mi pustili drugač drukati z latinskimi puhštabi en abecedarium inu le-ta kratki katehismus. Iz tiga abecedarija se mogo ti vaši lubi otročiči inu tudi ti stari lehku inu hitru navučiti brati ter pisati. Iz tiga katehisma pak mogo vsi žlahtni ludje se prov navučiti te potrebne štuke te vere kršcanske, katere malu ludi, Bogu se smili, v slovenski deželi zdaj prov znajo. Mi smo tudi h timu katehismu pergjali ene molitve inu navuke, koku vsaki svj stan ima pelati po zapu-

VSEM VERNIM

kristjanom kranjskega in slovenskega jezika prosimo milost in mir od oleta Boga skozi Jezusa Kristusa.

Mi vemo, da sta bila prej dva slovenska katekizma tiskana z nemškimi črkami. Ker pa je bilo v njiju dosti črk in besed zamenjanih od tiskarja [zakaj tiskar ni znal slovensko in ta, ki je ta dva katekizma napisal, ni bil zraven pri tiskanju] in ker je v krščanstvu katekizem potreben ter uporaben uk [kakor o tem vsi

stari in sedanji pravi učitelji zadosti pričujejo], ki je vreden, da se po vseh cerkvah in hišah vedno bere, poje in pridiga [zakaj vsak pameten človek, če hoče prebivati v Božji milosti, ima in mora vse nauke katekizma dobro poznati in jih večji del razumeti, po njih usmerjati svojo vero, svoj stan in življenje], in ker se nam tudi zdi, da se naša slovenska beseda z latinskimi črkami lepše in lažje piše ter bere:

zavoljo teh treh reči smo

mi pustili drugič tiskati z latinskimi črkami abecednik in le-ta kratki katekizem. Iz abecednika se morejo vaši ljubi otročiči in tudi stari z lahkoto in hitro naučiti brati ter pisati. Iz katekizma pa se morejo različni ljudje prav naučiti potrebne nauke krščanske vere, ki jih v slovenski deželi, Bog se usmili, zdaj prav zna malo ljudi. Katekizmu smo dodali še molitve in nauke, kako ima vsakdo živeti v svojem stanu po Božji zapo-

ſapuſtikli inu veli Bosha.

Na to nas Shalmosliue, Pridiguuie inu Gospodo se prosi ſimo inu opomenimo na Boshiga mozhi, de vi, vaſhih Shtabh, Cerqvah inu Vhishah, leſe shtuke te kerſtanſke Vere, vſe shlahte ludi, ſiſeb te potrebe inu preproste, ſkuſi naprei priſtoſte, berouih, pridigouanih inu vprashuiozih, koker ſmo vam tukaj naprei ſe piſali, ſtarikha vuzhitu. Spomnishte ſe mi vſi, koku druge vuzhimo ali ne uzhimo, inu od tiga nashiga glasu bomo v kratkim zhaſu, pred tem preſod-

pravichnim inu ſtrashnim ſkuſnim Cerkuſhnikom, vſakimgo dushlouika od nega bomo spet nashi pryzhu nash ſadnuzhen lon.

vidi in veli Božji.

Nato vas lahkoteče, pridigarje in gospodinje prosimo inu opominjamo na Božjati moçjato, de vi v vaših lahih, cerkvah inu v hišah le-te duhovne te krščanske vere vse šlehte ludi, zosebi cerolade inu preproste, s svojim naprej pravljoi, beroči, pridigajoče inu vprašajoči, koker smo vam tukaj naprej napisali, zvejnja vučije. Spomnite, de mi vsi, koku druge vučimo ali ne učimo, inu od tiga našiga glasu bomo v kratkim času pred tejm pravičnim

pravičnim strašnim skušnim Kristusovim rajtengo dajali inu od njega bomo spet zadnji prejeli svoiga lona.

vidi in volji.

Nato vas učitelje, pridigarje in gospodinje za Božjem nasem prosimo in opominjamo, da vi v svojih šolah, cerkvah in hišah zvesto nate različne ljudi le-te nauke katoliške vere, še posebeje rudo in preproste, tako da jim govorite, beroč, pridigate in jih opravljate, kakor smo vam tukaj predpisali. Premislite, da bomo mi vsi v kratkem pred

pravičnim Kristusovim sodnim stolom polagali račun za to, kako druge učimo ali ne učimo, in za vse naše dejanje — in za to bomo spet prejeli nebeško plačilo.

Primer vzporednega prikaza besedila v treh oblikah (iz knjige *Primož Trubar.doc*)

1.2 Ločena obravnava literanega odlomka ter jezikovnih značilnosti tedanjega jezika

V tem primeru je za književno interpretacijo prečrkovani prepis neprimeren, saj učenca ovira pri ustreznem doživljanju besedila, ta »ovira« pa poleg tega ne vodi k izpolnjevanju nobenih ciljev. Učenec doživlja takšno besedilo kot težje razumljivo na ravni glasovja, oblikoslovja in besedja ter zato ne opazi bistvenih retoričnoskladenjskih značilnosti besedila, ki so temeljnega pomena za razumevanje tedanjih standardov literarnega oblikovanja besedila. Cilje književnega pouka učitelj v tem primeru lahko ustrezno dosega z besedili, prevedenimi iz tedanje slovenščine v sodobni knjižni jezik ali s slovenskimi prevodi tedanjih tujejezičnih (nemških ali latinskih) besedil.

Cilje jezikovnega pouka pa učitelj dosega ločeno. Na gimnazijski ravni je najustreznejša jezikovna obravnava bogato komentiranega[28] prečrkovanega odlomka ter vzporedno branje posnetka izvirnega natisa izbranega odlomka. Najbolj primerno je, da vsebina takšnega odlomka govori o kakem jezikovnem vprašanju, s katerim so se spopadali slovenski protestantski pisci.[29] Na osnovnošolski ravni je zelo ustrezna možnost vodeni prevod lažjega prečrkovanega odlomka v sodobno slovenščino.[30]

1.3 Kombiniranje zgornjih dveh pristopov

Ob obravnavi ciljev knjižnega pouka učitelj upošteva jezikovno podobo besedila kot del vsebine in zato vodi učenca prek treh oblik besedila (originalne, prečrkovane in prevedene), kakor je opisano v paragrafu 1.1, vendar le na osnovni ravni v smislu doseganja partikularnih ciljev. Takšno obravnavo lahko umestimo v prvi letnik in glede na znanje in zmožnosti učencev izpolnimo najosnovnejši del ciljev književnega in jezikovnega pouka.

V četrtem letniku, ko ima učenec že celovit vpogled v slovensko literaturo in zgodovino jezika (ki se jo lahko v tem primeru opazuje tudi v obratnem vrstnem redu – od novejših dob k starejšim), se ponovno lotimo obravnave izbranega originalnega Trubarjevega besedila, vendar tokrat na višji ravni. Pozorni smo na retoričnoskladenjske književne prvine izbranega odlomka, ki jih zdaj lahko primerjamo tudi s poznejšimi besedili, hkrati pa lahko učenci z boljšim vpogledom v jezikovni razvoj slovenskega knjižnega jezika kompetentneje analizirajo in razumejo določene glasovne, oblikoslovne, besedoslovne in skladenjske značilnosti obravnavanega odlomka.[31]

2 Obravnava izbranih odlomkov z vidika medkulturnih razlik

Obravnavo odlomkov iz del slovenskih protestantskih piscev lahko nadgradimo z obravnavo nekaterih medkulturnih razlik med današnjim in tedanjim časom. Poznavanje teh razlik lahko učence dodatno motivira k branju, razumevanju in analizi teh besedil, pripomore pa tudi k temu, da besedila doživljajo kot manj odmaknjena. Temeljne medkulturne razlike bi lahko strnili v naslednje skupine: 1. razlike glede uporabnikov knjižnih del ter vloge branja in poslušanja pri recepciji književnih del; 2. razlike glede vloge retorike pri oblikovanju knjižnih besedil; 3. razlike glede stanja šolstva; 4. različna narava mnogojezičnosti družbe; 5. razlike v doživljanju razmerij med jezikom, govorom in jezikovno skupino.

2.1 Uporabniki knjižnih del ter vloga branja in poslušanja pri recepciji književnih del

Slovenski protestantski pisci so v svojih slovenskih knjižnih delih naslavljali vrsto najrazličnejših naslovnikov.[32] Kljub temu so dejanski uporabniki slovenskih protestantskih del predstavljali manjši del

[28] Komentarji v obstoječih učbenikih (književnosti) so premalo obsežni, da bi lahko ponudili ustrezen vpogled v jezikovne značilnosti izbranega odlomka. Predvsem glagolski kalki so praviloma neustrezno obrazloženi. Za rabo v tovrstne namene (torej za jezikovno obravnavo) je lahko zgled za minimalno raven komentiranja število komentiranih mest v izboru odlomkov iz Trubarja (2008) za osnovnošolce in srednješolce, zaželen pa bi bil še nadrobnejši komentar.

[29] Npr. TA 1550: a 3a, TA 1555: A 1b–A2b, TE 1555: B3a, TA 1566: A 1b, KPo 1567: B 3a ipd.

[30] Dober primer takšne obravnave najdemo npr. v učbeniku in delovnem zvezku za jezikovni pouk slovenščine v devetletki *Slovenščina 9* (Čuden 2005: učbenik 73, delovni zvezek 167).

[31] Podobno lahko ravnamo tudi z nekaj poznejšimi reprezentativni starejšimi slovenskimi besedili (npr. Svetokriški, Vodnik/Linhart, Prešeren, Jenko/Gregorčič/Aškerc/Jurčič/Levstik/Kersnik/Tavčar, Cankar).

[32] Še posebej so izpostavljeni *preprosti in navadni ljudje*, večkrat pa nagovarjajo tudi *vse Slovence*. Geografsko zajemajo naslovniki Kranjsko, Spodnjo Štajersko, Koroško, Kras, Istro, Slovensko marko in Goriško. Socialno so razdeljeni na mesto in vas ter na visoki

tedanjega slovenskega prebivalstva. Kolikšen je bil ta delež, je odvisno od odgovora na vprašanje, v kolikšni meri so njihova dela dosegla slovensko kmečko prebivalstvo, ki je predstavljalo kar 90–95 % celotnega prebivalstva Slovenije.

Uporabnike knjižnih del slovenskih protestantskih piscev moramo tako razdeliti na dve skupini. Na eni strani je elitnejši in bolj izobražen del uporabnikov, ki so lahko knjige tudi dejansko brali. Gre za protestantske predikante, slovensko plemstvo in meščane. V to skupino spadajo tudi t. i. navadni ljudje (»*gemeiner Volk*«) – izobraženi laični bralci, ki jih Trubar večkrat omenja v svojih nemških predgovorih[33] in ki jih ne smemo mešati s t. i. preprostimi ljudmi (*»einfältiger Volk«*).[34]

Na drugi strani pa moramo med uporabnike slovenskih knjižnih del slovenskih protestantskih piscev prišteti tudi tiste, ki teh del niso brali, ampak so jih lahko samo poslušali. Med njimi predstavljajo največji delež t. i. preprosti ljudje – s tem izrazom so mišljeni odrasli, večinoma nepismeni Slovenci, ki ne znajo nemščine ali latinščine (Ahačič 2007: 33) –, posli in otroci, številčno nezanemarljiv delež pa predstavlja tudi kmečko prebivalstvo. Po podatku o pismenosti za Tirolsko, kjer je bilo na začetku 16. stoletja pismenih od 3 do 4 % prebivalstva, na koncu pa dvakrat več, in glede na primerljivo stanje na področju knjigotrštva (Dular 2002: 67), lahko sklepamo, da je bil odstotek pismenega prebivalstva na Slovenskem približno enak. S tega vidika je bilo poslušanje knjižnih del zelo pomemben moment pri sprejemanju slovenskega knjižnega jezika.

Te podatke lahko uporabimo kot motivacijo v obravnavo odlomka iz slovenskih protestantskih piscev, ki ga učenci poslušajo, saj se učenci lahko neposredno vživijo v položaj tedanjih uporabnikov književnih del. Če je danes samoumevno, da knjige beremo, je bilo tedaj samoumevno, da jih je večina uporabnikov poslušala.

Težava nastopi, kadar želi učitelj brano besedilo slovenskih protestantskih piscev predstaviti v obliki rekonstrukcije tedanjega govorjenega besedila. To nalogo, ki ni enostavna niti za tiste, ki se znanstveno ukvarjajo z jezikom slovenskih protestantskih piscev, mora namreč opraviti kar sam. Težavo pri tem predstavljajo obstoječi zvočni posnetki, saj večinoma (npr. Lah 2007 – dodani DVD) ne upoštevajo niti izgovora velarnega ł, kaj šele drugih posebnosti v naglaševanju ter v izgovoru posameznih glasov, še posebej tistih, ki jih najpogosteje uporabljana Ruplova izdaja prečrkuje drugače, kot so jih tedaj izgovarjali. Pripravljalci učbeniškega gradiva bi v pripravo tovrstnih posnetkov morali pritegniti za to delo ustrezno usposobljene strokovnjake (igralci besedila sicer odlično interpretirajo, vendar brez potrebnega znanja), recenzenti pa takšnih posnetkov ne bi smeli odobriti.

Branje odlomka v izvirnem zapisu v primerjavi s prečrkovanim učence postavlja v položaj, v katerem so bili tudi prvi slovenski bralci. Ko se učenec spopada s težavami pri branju tovrstnih besedil, se srečuje s podobnimi težavami, s kakršnimi so se srečevali prvi slovenski bralci. To dejstvo lahko učitelj uporabi kot dodatno motivacijo pri branju teh besedil.

Branje odlomka, »prevedenega« v sodobni slovenski knjižni jezik, pa učence lahko privede pred vprašanje, do kakšne mere so lahko tedanji poslušalci razumeli zapletene skladenjske in retorične strukture, ki jih še danes težko poslušamo brez visokega miselnega napora. O tem bomo govorili v naslednji točki.

2.2 VLOGA RETORIKE PRI OBLIKOVANJU TEDANJIH KNJIŽNIH BESEDIL

Kljub želji, da bi njihova dela dosegala čim večjo skupino slovenskega prebivalstva, so slovenski protestantski pisci svoja besedila oblikovali po najvišjih retoričnih standardih, kakor so jih pričakovali najvišje izobraženi uporabniki. Upoštevali so retorično načelo ekspolicije (uglajevanja) – variiranja izhodiščne misli na ravni jezikovnih izrazov in na ravni miselnega poteka besedil.[35] Raba tega načela je nadalje povzročala rabo številnih drugih retoričnih figur, npr. kopičenja (še posebej kopičenje sinonimnih

in nizki stan. Izpostavljeni so tudi bolj izobraženi naslovniki, predikanti s pomanjkljivo izobrazbo in mladi – ti največkrat skupaj s preprostimi. Prim. Ahačič (2007: 31–38).

[33] Npr. TT 1557 (= Rupel 1966: 103), TPs 1566 (= Rupel 1966: 182–183), TC 1575 (= Rupel 1966: 214).

[34] Ruplov prevod (Rupel 1966) te razlike ne upošteva. Npr. TPs 1566 (= Rupel 1966: 180), DM 1584; Rupel 1966: 343), TAr 1562 (= Rupel 1966: 139), DPa 1576 (= Rupel 1966: 328), DC 1584 (= Rupel 1966: 346–347).

[35] Teoretično gre za »uglajevanje/lepšanje/glajenje« misli s spreminjanjem (*variatio*) jezikovne ubeseditve (*verba*) ali z miselno razdelavo osnovne misli na najrazličnejše njej podrejene stranske misli. Prvo, jezikovno uglajevanje (*expolitio eandem re dicendo*) predpostavlja, da ohranimo isto misel, le da jo izrazimo z različnimi jezikovnimi sredstvi. Drugo, miselno uglajevanje (*expolitio de eadem re dicendo*) se ne dotika zgolj izraznega dela, ampak posega tudi v miselni del besedila. Temeljni misli namreč dodaja njej podrejene misli ali misli, ki jo dodatno dopolnjujejo. Najobičajnejša shema takšnega uglajevanja je bila: naslov (ali obstranska označitev teme; *rem simpliciter pronuntiare*), splošno izražena misel (*rationem subicere*), formulacija misli s pozitivnega in negativnega vidika (*dupliciter pronuntiare*; pogosto se to izrazi v obliki antitetičnega paralelizma), daljša predstavitev nasprotnih misli (*affere contrarium*), primera (*affere simile*), primer/eksempel (*affere exemplum*) ter zaključek (*affere conclusionem*). Prim. Ahačič (2007: 297–301).

izrazov)[36] ter dvojne in trojne formule.[37] Dvojna formula je edina figura, ki se ji običajno v okviru šolskega pouka namenja večji poudarek, zato je toliko večjega pomena, da se jo predstavi ustrezno.[38] Gre namreč za zvezo dveh členov z veznikom. Ker je taka raba pogosta in ker ima povsem določen retorični namen, je tudi stilno zelo opazna. Člena sta lahko med seboj v različnih razmerjih, na podlagi katerih lahko ločujemo sopomenske (npr. *gouori inu praui*), protipomenske (npr. *huda inu dobra*), med seboj neodvisne (npr. *misliti inu vprashati*) in najpogostejše: dopolnjevalne dvojne formule (npr. *dar inu muzh, Ohranene inu Isuelizhanie*). Posebno skupino predstavlja t. i. *dvojezična* ali *prevajalska* dvojna formula. Gre za obliko dvojne formule, kjer sta sopostavljena izraz v ljudskem jeziku in sinonimna tujka (npr. *posakonil alli legitimiral*).[39]

Kljub zelo široki skupini naslovnikov in uporabnikov njihovih knjižnih del so slovenski protestantski pisci pisali v jeziku, ki je zadovoljeval potrebe vseh skupin prebivalstva: tako neukega kmečkega prebivalstva ter »preprostih ljudi« kakor tudi meščanov, duhovnikov in plemičev. Lahko bi rekli, da so slovenski protestantski pisci uporabljali nekakšen »visoki knjižni jezik«. S skladenjskega vidika so tako izvirna besedila slovenskih protestantskih piscev zahtevnejša za branje celo od današnjih skladenjsko zapletenejših besedil. Za ustrezno doživljanje in razumevanje besedil, je potrebno, da se učencem razloži, da so bila ta besedila večinoma recepcijsko zelo težka tudi za večino tedanjih naslovnikov. Zgolj branje prečrkovanega odlomka ta spoznanja pri učencih deloma zamegli, saj imajo preveč težav z razumevanjem glasoslovnih in oblikoslovnih vprašanj ter z razumevanjem besedja, da bi opažali skladenjsko zgradbo besedila.

Tedanja besedila so bila glede na naslovnike retorično in vsebinsko različno oblikovana, kar lahko učitelji ter sestavljalci učbenikov in učnih načrtov upoštevajo tudi pri izbiri besedil, ki so učencem recepcijsko bližja ali bolj oddaljena. Z vsebinskega vidika so učencem bližja besedila v povezavi s šolstvom ter Trubarjevim življenjem: npr. Trubarjeve izjave o šolstvu iz *Cerkovne ordninge*, odlomki iz šolskega reda stanovske šole v Ljubljani, odlomki o starših in otrocih iz *Katekizma z dvema razlagama* (1575), odlomki iz pisem slovenskih protestantskih piscev, nekaterih pesmi[40] itd.

Z retoričnega vidika so učencem najbližja besedila, ki so bila tudi izvirno namenjena mladim ali neukim bralcem (npr. posvetilno pismo k Trubarjevemu abecedniku iz leta 1566, pesmi – predvsem pesmi iz katekizmov ter Kreljeve *Otročje biblije*, npr. *Ne daj, oča naš, lubi Bog*). Besedilom, ki so mladim retorično najbližja, so se do sedaj sestavljalci učnih načrtov in učbenikov izogibali, saj so večinoma verska, bi jim pa vsaj v osnovni šoli lahko namenili večji poudarek, saj bi bila njihova recepcija za osnovnošolce lažja, še vedno pa bi z njimi lahko dosegali želene cilje.

Z literarnega vidika so učencem najbližja besedila, ki predstavljajo literarna dela v današnjem pomenu besede. To so praviloma krajša besedila, ki so imela povsem določen retorični namen v daljšem zaokroženem besedilu, največkrat gre za t. i. eksemple,[41] priglihe (‘prilike’),[42] istorije[43] in priče[44] (npr. eksempel o poslikavi cerkve, dva eksempla proti zidavi cerkva na nepotrebnih krajih, prigliha o uporu udov

[36] Zelo pogosto je pri slovenskih protestantskih piscih kopičenje v smislu naštevanja (*enumeratio*; členi naštevanja v tem primeru predstavljajo dele celote), ki je lahko asindetično (brez veznikov) ali polisindetično (s kopičenjem veznikov). Tej figuri sorodno je naštevanje sinonimnih členov (*synonimia*; členi naštevanja so si v tem primeru sinonimni). Prim. Ahačič (2007: 303–305).

[37] Trojna formula stoji pri slovenskih protestantskih piscih glede na retorično vlogo v besedilu nekje med dvojno formulo in kopičenjem. Najpogostejši model trojne formule je: *x, y inu z*, manj pogost, a prav tako običajen pa: *x, y, z*. Prim Ahačič (2007: 303).

[38] Lah (2007: 257) npr. navaja nepopolno in zato neustrezno definicijo: »Na pridižno govorico je vezana tudi uporaba dvojne formule – priredno povezanih besedilnih sopomenk (stori in sezida, iz lesa in desk, zoper pridigati in govoriti itd.).«

[39] Prim. Seitz (1995: 469–489), Merše (2007: 67–68), Ahačič (2007: 302–303).

[40] Na tem mestu lahko z odobravanjem gledamo na odločitev snovalcev učbenika *Svet iz besed 9* (Blažić 2007), da v učbenik mimo učnega načrta uvrstijo del Trubarjeve *Pesmi o stvarjenju*.

[41] Eksempel je bil eden najpogosteje rabljenih retoričnih postopkov pri slovenskih protestantskih piscih. Običajno je definiran kot opis (*commemoratio*) stvari, ki so se dejansko zgodile ali bi se lahko zgodile, ima pa hkrati tudi določen namen in uporabnost: pomaga nam prepričati poslušalca ali bralca v določeno mnenje. Eksempel mora torej imeti vsebinski vir (*res gestae, res ut gestae*), biti mora uporaben (*utilitas*) in imeti mora literarno obliko (*commemoratio*). Kar se literarne oblike tiče, ima lahko eksempel daljšo obliko pripovedi (*narratio*), lahko pa je izražen tudi krajše: samo z besedno zvezo ali stavkom (*brevitas/narratio brevis*). Prim. Ahačič (2007: 292–293).

[42] Prigliha ali parabola (parabolh/, *similitudo*, 'prilika') se za razliko od eksempla ne omejuje zgolj na tisto, kar se je zgodilo kot *zgodovinski* dogodek (*res gestae*), ampak zajema tudi izmišljeno. Parabola lahko črpa svojo snov iz narave, s področja zgodovinsko nedoločenega socialnega in občečloveškega življenja, hkrati pa tudi s področja nežive narave in življenja živali (vse to je zelo pogosto v Bibliji, zato tudi pri naših protestantskih piscih). Prim. Ahačič (2007: 293–294).

[43] Istorija (*historia*) je eksemplu podobna literarna pripoved, ki opisuje *resnični* zgodovinski dogodek, ki je od nas časovno oddaljen. Prim. Ahačič (2007: 294).

[44] Priče (*testimonia*) so navajanja odlomkov iz Biblije, ki nimajo značilnosti istorije, eksempla, parabole oziroma prilike itd. in ki potrjujejo določeno izhodiščno misel. Prim. Ahačič (2007: 294–295).

telesu, istorija o Martinu Lutru, sestavek o čudežih device Marije, svetnikov in o romanju k njihovim cerkvam, ki vsebuje eksemple, istorije in priče – in bi bil po mojem mnenju najustreznejši za obravnavo v gimnazijah – itd.). Bistvenega pomena za razumevanje teh odlomkov je dosledno umeščanje v širše besedilo, pri čemer učenci spoznavajo, kakšen je bil namen določenega odlomka v njem. Brez takšnega umeščanja lahko učenci te odlomke povsem napačno razumejo, vodijo pa jih lahko tudi do nekaterih napačnih sklepov o idejnem ozadju določenega pisca.

Kako problematično je lahko razumevanje takšnega odlomka, nam priča denimo že samo naslavljanje odlomka, ki govori proti zidavi cerkva na nepotrebnih krajih – ne pa seveda proti zidavi cerkva nasploh: *Proti zidavi cerkva* (Rupel; Lah 2007: 255), *O zidavi cerkva* (Ambrož 2001: 259), *Proti zidavi romarskih cerkva* (UN GIM 2008). V tem besedilu ne gre za en eksempel, ampak za dva eksempla, ki sta vpeta v teološko postilo odlomka iz Matejevega evangelija (Mt 7, 15–20)[45] in ki ju moramo tudi razlagati v tem kontekstu. Izhajata namreč iz teze o lažnih prerokih, ki jo Trubar v daljši razpravi TR 1558 (Q 4a–R 3a) tudi večkrat ekspolira (uglajuje). Osnovni tezi sledijo priče (*testimonia*) glede lažnih prerokov, nato Trubar preide na vprašanje, po katerih znamenjih jih lahko spoznamo, čemur spet sledijo priče (*testimonia*), v tretjem delu pa opiše, na katere krive nauke takšnih lažnih prerokov moramo biti pozorni. Pri tem opozarja, da je krivoversko razlagati, da bodo postavljanje cerkva, procesije, romanja in podobno vzrok za večjo Božjo milost in odpuščanje, za boljše zdravje, vreme, letino in blaginjo nasploh. Božjo milost in odpuščanje namreč lahko pridobimo samo z vero, pravo pokoro, ljubeznijo ter molitvijo, pravim obhajanjem in trpljenjem. Temu spet sledijo dokazi iz Svetega pisma. Na koncu preide na tezo, da svetniki in devica Marija nočejo, da bi se jim služilo, se jih molilo, se jim darovalo in da bi se jim zidale cerkve. Še posebej se opre na znano mesto apostola Pavla o lažnih apostolih, ki se preoblačijo v Kristusove apostole (2 Kor 11, 13–15).[46] Prikaz takšnega prevzemanja Božje podobe s strani hudičevih odposlancev predstavljata dva eksempla proti zidavi cerkva na nepotrebnih krajih, s katerima se postila zaključi. Namen teh dveh eksemplov je torej prikazati, kako se lahko pod krinko dobrega dela, kot je zidava cerkve, skriva zli namen v Božje odposlance preoblečenih hudičevih odposlancev. Poudarek odlomka ni na zidavi cerkev, ampak na tem, kako z ustreznim teološkim znanjem prepoznamo hudičeve odposlance tudi takrat, ko so preoblečeni v Božje odposlance.

Na podlagi teh dveh eksemplov lahko dobi učenec brez ustreznega komentarja povsem napačno predstavo o Trubarjevem odnosu do tega vprašanja, saj se obravnavane problematike Trubar v širšem besedilu loteva na mnogo višji in bolj zapleteni ravni, nepoznavanje sobesedila pa lahko učence zavaja v napačne sklepe.

Med tedanjimi izobraženimi bralci (torej med tistimi, ki so znali brati in so obvladali poleg slovenščine še nemščino in latinščino) je bilo poznavanje retorike precej veliko, saj je retorika v šolskem izobraževalnem sistemu kakor tudi v dejanskem pisnem ustvarjanju igrala zelo veliko vlogo. Želje po rabi retoričnih znanj in spretnosti zato niso imeli samo pisci, ampak so imeli priučena pričakovanja o retorični zgradbi besedil tudi izobraženi uporabniki knjižnih del. Kar predstavlja za učence v delih slovenskih protestantskih piscev nove literarnointerpretativne prvine, je tedaj predstavljalo pričakovani standard pri tvorjenju izvirnih besedil.

2.3 Stanje šolstva v času protestantizma

V učbenikih v zvezi s šolstvom v času protestantizma še vedno najdemo netočne podatke v zvezi s statusom slovenščine na stanovski šoli v Ljubljani,[47] zato se mi zdi na tem mestu smiselno opozoriti na nekaj dejstev.

Osnovne šole kot elementarne šole, dostopne vsem dečkom, na Slovenskem do reformacije ni bilo, bile pa so nekatere župnijske, samostanske in mestne elementarne šole, kjer so učence pripravljali na določen poklic ali določeno zaposlitev, kot učni jezik v njih pa so uporabljali latinščino in od začetka 16. stoletja tudi vse bolj nemščino (Schmidt 1952: 10–11). Slovenščine v šoli pa pred protestanti ni bilo.

S tega vidika je bila Trubarjeva zamisel osnovnega šolstva v slovenščini (TO 1564: 78a, 79a) naravnost prelomna.[48] V mestih in trgih naj bi imeli latinsko in nemško, na deželi pa slovensko osnovno šolstvo. Na

[45] »Varujte se lažnih prerokov, ki prihajajo k vam v ovčjih oblačilih, znotraj pa so grabežljivi volkovi. Po njihovih sadovih jih boste spoznali. Se mar grozdje obira s trnja ali smokve z osata? Takó vsako dobro drevo rodi dobre sadove, slabo drevo pa slabe. Dobro drevo ne more roditi slabih sadov in slabo ne dobrih. Vsako drevo, ki ne rodi dobrega sadu, posekajo in vržejo v ogenj. Po njihovih sadovih jih boste torej spoznali.«

[46] »Taki so namreč lažni apostoli, zvijačni delavci, ki se preoblačijo v Kristusove apostole. Nič čudnega, saj se tudi sam satan preoblači v angela luči. Nič posebnega torej ni, če se tudi njegovi služabniki preoblačijo v služabnike pravičnosti. Toda njihov konec bo po meri njihovih del.«

[47] Npr. »Slovenščino so upoštevali na prvih dveh stopnjah, sicer pa je bila pomožni učni jezik« Lah (2007: 252).

[48] Več o tem Ahačič (2007: 48–50).

poklicni šoli (kakor mesto interpretira Schmidt 1952: 14) bi poučevali učeni učitelji bolj nadarjene mlade ljudi, v osnovni šoli pa naj bi vse ostale poučevali učitelji ali pa kar duhovniki, podružniki ali mežnarji. Schmidt (1952: 19–23) je skušal dokazati, da so bile poleg poklicnih latinskih ali nemških v mestih tudi osnovne slovenske šole, vendar za to zaenkrat v virih nimamo nobenih trdnejših dokazov. Poleg tega težko rečemo, v kolikšni meri so bile Trubarjeve programske želje dejansko uresničene. Kljub vsemu pa je že dejstvo, da je bila slovenščina v osnovnih šolah[49] vsaj na programski ravni učni jezik, z vidika jezikovnega načrtovanja pomemben dosežek slovenskih protestantov.

Vloga slovenščine v šolah je bila med protestanti tem manjša, čim višjo stopnjo ali izobraževalne cilje je šola imela. Tako je tudi glede na splošno evropsko stanje razumljivo, da je bila slovenščina na ljubljanski stanovski šoli, o kateri imamo na voljo poleg šolskih redov še precej drugih virov (zbral jih je Schmidt 1952), dovoljena samo do stopnje, ko so se dečki naučili nemško, nemščina pa samo do stopnje, ko so se naučili latinsko. Slovenščina je imela torej zgolj funkcijo premostitvenega jezika.[50] Cilj pouka je bil namreč predvsem dobro znanje latinščine, saj je bila naloga stanovske šole priprava na univerzitetni študij. Po uveljavitvi prvega Bohoričevega šolskega reda je bila slovenščina dovoljena kot razgovorni jezik v prvem razredu, v zvezi z memoriranjem katekizma v drugem, pri petju pa še v tretjem razredu. Drugi Bohoričev šolski red stanovske šole predvideva slovenščino le v delu prvega razreda, nato pa jo prepoveduje. Tudi sprejeti šolski red stanovske šole, ki ga je pripravil Nikodem Frischlin, predvideva rabo slovenščine zgolj v prvi in drugi dekuriji prvega razreda. Pa še ta raba je bila omejena,[51] saj je bila slovenščina kot pogovorni jezik med učitelji in dijaki prepovedana:

> »Učenci v obeh nižjih razredih, to je v prvem in v drugem razredu, naj nikakor ne govorijo po slovensko, temveč le po nemško, razen takrat, kadar dobijo vprašanja iz besednjaka in iz slovenskega katekizma. Drugošolci pa naj se, vendar postopoma, navajajo tudi na latinski jezik. Učenci treh višjih razredov pa naj ne govorijo niti po slovensko niti po nemško, temveč po latinsko, kakor naj se tudi učitelji sami potrudijo, da bodo v prisotnosti učencev uporabljali predvsem latinščino in da bodo poleg lesenega osla postavili zanje še tajnega ogleduha, o čemer pozneje« (Frischlinov šolski red, Schmidt 1952: 107).

Ker slovenščine na višji stopnji šolanja niso gojili, so jo nekateri višje šolani Slovenci celo pozabljali. Tudi zato si je Primož Trubar denimo zelo prizadeval, da je Jurij Dalmatin ob svojem študiju z branjem in pisanjem ohranjal tudi znanje slovenščine – to je bila seveda bolj izjema kot pravilo.[52] Cilj izobraževanja za pisanje v slovenščini je bil torej možen, šele ko je posameznik v okviru formalnega šolanja izpolnil vse cilje šolanja v latinščini.

Današnji osnovnošolci in srednješolci se tako lahko primerjajo po splošnem znanju z redkimi tedanjimi izbranci, po poznavanju maternega jezika pa jih bistveno prekašajo. Kulturne razlike med tedanjim in sedanjim šolstvom pa lahko učencem tedanji čas še posebej intenzivno približajo in jih s tem motivirajo k usvajanju z učnim načrtom predpisanih vsebin. Bogato in zelo zabavno gradivo predstavljata predvsem besedili dveh šolskih redov, ki ju je v svoji študiji Schmidt (1952: 39–58, 88–113) prevedel v slovenščino.[53] Naj na tem mestu kot primer navedem samo dva krajša odlomka:

> »*Vedenje v šoli* – Ko pride učenec v šolo, naj gre takoj na svoje mesto, ki mu ga je določil učitelj in naj ga ne zapusti, če ga ne prisili k temu nujen razlog ali učiteljev ukaz. Če mora učenec zapustiti svoj prostor, naj se to zgodi z učiteljevim dovoljenjem; prosi pa naj ga za dovoljenje tako, da prej pove določen latinski izrek. Ko dobi dovoljenje za izhod, naj se čimprej vrne in naj ne ubija časa z neumnimi šalami ali z drugimi nasramnostmi, da ne bo dajal učitelju vzroka, da ga upravičeno in zasluženo kaznuje. Ko se vrača, naj gre takoj spet na svoje mesto brez hrušča in ne da bi svojega soseda nadlegoval. Na učiteljeva vprašanja naj točno odgovarja in vedno naj pazljivo posluša, kaj se naroča ali recitira« (Bohoričev šolski red, Schmidt 1952: 54).
>
> »*Na ulicah* – Ugleden deček naj nikdar ne gre na ulice, če mu tega starši ali učitelji posebej ne dovolijo. Če je kdaj zares potrebno iti na ulico, naj to stori spodobno. Dokler je na cesti, naj ne teka sem in tja in naj ne blodi z očmi, iščoč nesramne prizore. Ne v diru, ampak zložno naj gre, kamor so ga poslali. Naročilo naj vestno opravi, in ko dobi odgovor, naj se takoj vrne domov.
>
> Če pa mu starši kdaj dovolijo, igrati se kako spodobno igro, naj se je loti brez kričanja, da ne bo s kričanjem dajal tujim ljudem prilike, zaničevati znanost in tiste, ki se z njo ukvarjajo, in da končno učitelj ne bo imel razloga, take učence strože prijeti v pesti ... In ker je Ljubljanica silno nevarna voda, je učencem s hudo kaznijo prepovedano, se tej vodi približati, kaj

[49] Možno bi bilo vsaj, da je bila v praksi prva dekurija Bohoričevega 1. razreda stanovske šole nekaka elementarna stopnja šole (Vidmar 2000: 15).

[50] Več o tem Ahačič (2007: 50–53); tam je navedena tudi podrobnejša literatura.

[51] V Frischlinovem drugem in tretjem osnutku šolskega reda zasledimo slovenščini bolj naklonjena pravila (Schmidt 1952: 178), ki pa niso bila sprejeta.

[52] Več o tem Ahačič (2007: 53–54).

[53] Izbor je dostopen v deloma posodobljenem jeziku v knjigi Primož Trubar.doc (Trubar 2008: 21–26).

šele, se poleti v njej kopati ali plavati. Učenec, ki bo iz šole kaj izblebetal in opravljal pred svojimi starši součence ali učitelje, jih bo dobil s palico, kakor naj se učitelji tudi pobrigajo, da bodo starši spoštovali nauk Jezusa Siraha, ki uči, da z otroki ne smemo biti premehki, se z njimi ljubkovati, še manj pa jim dajati potuho ali opravičevati njihovo hudobijo, čeprav zopet ni treba, da bi učitelji vihteli palico kar tako brez pravega vzroka ...« (Bohoričev šolski red, Schmidt 1952: 56).

2.4 MNOGOJEZIČNOST DRUŽBE

Tedanja družba je bila podobno kot današnja mnogojezična, le da sobivanje različnih jezikov še zdaleč ni bilo enakopravno, raba različnih jezikov pa je lahko imela različen namen. Medtem ko danes jezike ostro delimo na materni jezik in tuje jezike, je bila tedaj ta delitev manj ostra, saj je bila na primer lahko določenemu govorcu tedaj bliže latinščina ali nemščina kot priučeni jezik kot slovenščina kot materni jezik. Rabe tujega jezika tudi niso doživljali kot nekaj slabega – do povsem nasprotne situacije je prišlo šele v 19. stoletju, ko se je med rabo nemščine in slovenščine v javnosti začela začrtovati ostra razlika.

So pa imela besedila slovenskih protestantskih piscev glede na rabo posameznih jezikov nekoliko različne naslovnike – in to večinoma kar znotraj ene same knjige (Ahačič 2007: 39–40). Že samo raba posameznega jezika tako lahko da učencem prvo informacijo o tem, komu je posamezno besedilo namenjeno. Naslovnike in uporabnike slovenskih del smo označili že v 2.1. Nemščina v protestantskih delih stoji predvsem v uvodih, dosledno nemška (z nekaj latinskimi izjemami) je bila tudi korespondenca (tudi če so si dopisovali slovensko govoreči), besedila v nemščini pa so namenjena naslovnikom, ki so bili pismeni, bolj izobraženi in ki večkrat sploh niso znali slovenščine, še posebej tistim, ki so po finančni, oblastniški ali verski plati odločali o izidu knjig. Primer takšne rabe nemščine v okviru del, ki so omenjena v učnem načrtu za gimnazije, je uvod v Dalmatinovo Biblijo (1584). Raba latinščine je pogojevala naslovnike ozkega kroga izobražencev slovenskega rodu in še ožjega kroga akademske elite, ki jo je iz različnih vzrokov zanimala slovenščina. Primer takšne rabe latinščine v okviru del, ki so omenjena v učnem načrtu za gimnazije, je uvod v Bohoričevo slovnico (1584).

Poudarjanje zapostavljenosti slovenskega jezika v pisnem jeziku pred slovenskimi protestantskimi pisci lahko ob nepoznavanju tedanjih jezikovnih razmer pri učencih vzbuja občutek o splošni zapostavljenosti slovenskega jezika, ki so ga govorili »mladi in preprosti Slovenci«.

Za krepitev oblikovanja in razvijanja zavesti o jeziku, narodu in državi, kar je eden od temeljnih ciljev jezikovnega pouka slovenskega jezika, bi bilo nujno, da učenec spozna, kako se je v posameznih obdobjih rabila slovenščina po posameznih socialnih skupinah prebivalstva. Izhodiščni položaj v 16. stoletju lahko učencem predstavimo tako,[54] da nosilce jezikovne situacije razdelimo glede na tri družbene položaje (kmečko prebivalstvo, mestno prebivalstvo, plemstvo). Kmetje, ki so predstavljali večino slovenskega prebivalstva, so govorili samo slovensko. S tega vidika je morala v slovenščini potekati tudi njihova komunikacija z višjimi sloji. Da je bila k večinskemu kmečkemu prebivalstvu jezikovno usmerjena tudi Cerkev, nam kažejo določeni znaki tradicije v govorjeni besedi že pred protestanti (ohranjeni srednjeveški rokopisni spomeniki predstavljajo temeljni fond besedil, ki jih je v narodnem jeziku uporabljala zahodna cerkev). Mestno prebivalstvo je bilo dvo- ali trojezično – meščani so govorili nemško in slovensko, ponekod tudi italijansko. Raba slovenščine v mestih je bila lahko celo pri enem samem govorcu povsem odvisna od govorne situacije, jezik zapisa pa je bila nemščina tudi takrat, ko je bil jezik govora slovenščina (npr. v sodstvu). Tudi plemiči, ki so pisali samo v nemščini in latinščini, so večinoma govorili nemško in slovensko, še posebej tisti, ki so bili v tesnejših stikih s kmečkim prebivalstvom. Slovenščino pa so kot vrednoto razumeli tudi slovenski humanisti na cesarskem dvoru konec 15. in v začetku 16. stoletja. Celo sam cesar Maksimilijan I. je bil slovenščini (ki jo je doživljal kot »slovanščino«) zelo naklonjen, diplomati – plemiči, ki so jih s cesarskega dvora pošiljali na diplomatske misije v Rusijo (kjer latinščine niso govorili), pa so prihajali skoraj izključno s slovenskega ozemlja in so znali slovensko (ter zato tudi do neke mere razumeli rusko).

2.5 DOŽIVLJANJE RAZMERIJ MED JEZIKOM, GOVOROM IN JEZIKOVNO SKUPINO

Pri obravnavi Dalmatinovega ali Bohoričevega uvoda, ki sta predpisana v učnem načrtu za gimnazije, se učenci srečajo s še eno težavo, povezano z »mešanjem« pomenov latinskih poimenovanj za Slovence in Slovane ter za slovenski in slovanski jezik. Tedanje meje med pomeni izrazov, kot so jezik, narečje in govor so bile namreč zelo zabrisane, z istim izrazom pa se je lahko enkrat označevalo posamezni jezik, drugič pa

[54] Povzeto po Ahačič (2007: 15–17, 231–232).

jezikovno skupino v celoti.[55] Adam Bohorič in Jurij Dalmatin tako rabita latinsko oznako *Slavus/S(c)lavonicus* oziroma nemško *Windisch* tako v pomenu 'slovenski' kakor tudi v pomenu 'slovanski'. Ko beremo slovenski prevod teh besedil, se moramo zavedati, da gre pri prevajanju z enim od navedenih dveh pomenov vedno za interpretacijo prevajalca. Nedosledna raba omenjenih izrazov ne pomeni, da slovenski protestantski pisci niso ločevali med slovenščino in ostalimi slovanskimi jeziki, le poimenovanje za obe pojmovni skupini je bilo eno samo. Ko Bohorič govori o razprostranjenosti slovenskega/slovanskega jezika tako v resnici govori o razprostranjenosti slovanske jezikovne skupine. Razlik med posameznimi načini »pisave in izgovarjanja« pri različnih narodih se Bohorič seveda zaveda, vendar poudarja, da v okviru nemškega jezika niso nič manjše. Če pogledamo na primer sočasne nemške slovnice, vidimo, da slovničarji nemškega jezika enako govorijo tudi o razprostranjenosti »nemškega« jezika (= germanske jezikovne skupine). Mejna ljudstva nemškega jezika so tako Poljaki, Madžari, Italijani, Francozi, a tudi Angleži in Škoti itd. (prim. Albertus 1573: a 2b; Ölinger 1574: *4a).

3 AKTIVNA OBRAVNAVA VPLIVA SLOVENSKIH PROTESTANTSKIH PISCEV NA RAZVOJ SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA PRI ŠOLSKEM POUKU

Poseben izziv predstavlja za učitelja utemeljevanje, kako so slovenski protestantski pisci (še posebej Trubar in Dalmatin) vplivali na razvoj slovenskega knjižnega jezika. Za projektno delo in izkustveno opazovanje vpliva pri pouku slovenščine običajno ni na razpolago dovolj časa, saj je treba izpolnjevati tudi številne druge cilje. Ker pa se vpliv slovenskih protestantskih piscev na razvoj slovenskega knjižnega jezika zelo očitno kaže prav v različnih izdajah svetopisemskih besedil, lahko pri pouku prek kratkega odlomka spremljamo vpliv protestantskega knjižnega jezika na jezik svetopisemskih prevodov vsaj do besedila Japljeve Biblije, za kar lahko porabimo le del učne ure. Učencem lahko pustimo, da sami opazujejo razlike in ocenijo vpliv. Lahko opazujejo tudi samo eno besedo ali besedno zvezo. Ob tem lahko skupaj z učenci tudi premislimo, kako pomembno je bilo z vidika razvoja slovenskega knjižnega jezika, da smo v času protireformacije Slovenci ohranili izročilo protestantskega knjižnega jezika. Medpredmetno je prek nemških in (v oddelkih klasične gimnazije) latinskih predlog, po katerih so prevajali posamezni prevajalci, mogoče opazovati tudi povezavo med predlogo in prevodom.[56] Takšno povezovanje da lahko učencem dodatno jezikovno samozavest, saj učenci na podlagi opazovanja slovenskega prevoda brez težav razumejo tudi besedila v stari nemščini in latinščini ter obratno. Opazujejo pa lahko tudi, kako se je ob različnih idejnih in kulturnih izhodiščih skozi stoletja ohranjalo tako rekoč enako besedilo.
Primer (Mt 2, 6):

SSP: In ti, Betlehem, dežela Judova, nikakor nisi najmanjši med Judovimi voditelji; iz tebe bo namreč prišel vodnik, ki bo pasel moje ljudstvo Izraela.

P. Trubar (1555): Inu ti Betleem Viudouski desheli, nekar neiſi ta manshi vmei viſshih Iudouskih, Sakai is tebe ima meni priti ta Viuda, kir bode zhes muie ludi Iſrael en Goſpud.

Erazem Rotterdamski (1542): Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es inter principes Iuda, ex te enim mihi proditurus est, qui gubernaturus est populum meum Israhel.

J. Dalmatin (1584): Inu ti Betlehem v'Iudouſki desheli, néſi kratku nikar nar manſha mej Viudi Iuda: Sakaj is tebe ima meni priti ta Viuda, kateri bo goſpodoval zhes moj Israelſki folk.

M. Luther (1545): Und du Bethlehem im jüdischen Lande bist mitnichten die kleinste unter den Fürsten Judas; denn aus dir soll mir kommen der Herzog, der über mein Volk Israel ein Herr sei.

T. Hren (1612): Inu ti Betlehem v'Iudouſki Desheli, néjſi kratku nikár ner manſhi méj Vivudi is Iuda: sakaj is tebe ima priti ta Vivuda, katéri bo goſpodoval zhes moje kardéllu Israël.

Vulgata: Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda, ex te enim exiet dux, qui reget populum meum Israhel.

J. L. Schönleben (1672): Inu ti Betlehem v'Judouſki Desheli, néjſi kratku nikàr ner manſhi méj Vivudi is Juda: sakaj is tebe ima priti ta Vivuda, katéri bo goſpodoval zhes moje kardéllu Israël.

J. Japelj (1784): Inu ti Bethlehem, Judovſka semla, ni ſi kratku nikar ta nar majnſhi med vajvodi Juda: sakaj is tebe bo priſhal ta vajvoda, kateri ima vishati moje kardelu Israel.

[55] Več o tem Ahačič (2007: 208, 231–234).

[56] Osnovni predlogi za Trubarjev prevod Nove zaveze sta latinski prevod Erazma Rotterdamskega in nemški Luthrov prevod, za Dalmatinov prevod je osnovna predloga Luthrov prevod, zgledoval pa se je tudi po Trubarju, za Hrenov in Schönlebnov prevod je osnovni vir Vulgata, vendar le pri nekaterih popravkih in nekaterih odlomkih, sicer gre za Dalmatinovo besedilo, za Japljev prevod pa sta osnovni predlogi Vulgata in Rosalinov nemški prevod, vendar sledi tudi tradiciji Dalmatinove Biblije.

4 SKLEP

Kratek pregled dosedanje obravnave protestantizma v osnovnih in srednjih šolah in možnosti, ki jo pri njegovi obravnavi nudijo kulturne razlike med današnjim in tedanjim časom kaže na nekatere vidike, ki bi jih kazalo upoštevati ob novih prenovah učnih načrtov ter predvsem pri oblikovanju novih ali prenovljenih učbeniških kompletov. Še posebej pa želi prispevek nuditi učiteljem slovenščine gradivo, na podlagi katerega bi lahko po samostojni presoji še dodatno popestrili svoj pouk vsebin iz časa protestantizma ter s tem čim bolj učinkovito dosegali želene cilje jezikovnega in književnega pouka.

NAVEDENI VIRI IN LITERATURA

Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem.* Ljubljana: Založba ZRC (Zbirka Linguistica et philologica, 18), ZRC SAZU.

Darinka AMBROŽ in drugi, 2001: *Branja 1: Berilo in učbenik za 1. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol.* Ljubljana: DZS.

Milena BLAŽIĆ in drugi, 2007: *Svet iz besed 9: Berilo za 9. razred devetletne osnovne šole.* Ljubljana: Rokus Klett.

BH 1584 = Adam BOHORIČ: *Arcticae horulae ſuccisivae.* Wittenberg, 1584.

Johannes CLAJUS, 1578: *Grammatica germanicae linguae ... ex bibliis Lutheri Germanicis et aliis eius libris collecta*. Lipsiae, 1578.

Milena Čuden in drugi, 2005: *Slovenščina 9: Učbenik za slovenski jezik v 9. razredu osnovne šole. Delovni zvezek za slovenski jezik v 9. razredu osnovne šole.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

DB 1584 = Jurij DALMATIN: *BIBLIA*. Wittenberg, 1584.

DC 1584 = Jurij DALMATIN: *TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI.* Wittenberg, 1584.

DM 1584 = Jurij DALMATIN: *KARSZANSKE LEPE MOLITVE*. Wittenberg, 1584.

DPa 1576 = Jurij DALMATIN: *PASSION*. Ljubljana, 1576.

Anja DULAR, 2002: *Živeti od knjig: Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja.* Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, 7).

KPo 1567 = Sebastijan KRELJ: *POSTILLA SLOVENSKA.* Regensburg, 1567.

Klemen LAH in drugi, 2007: *Umetnost besede: Berilo 1: Učbenik za slovenščino – književnost v 1. letniku gimnazij in štiriletnih strokovnih šol.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

Majda MERŠE, 2007: Prepoznavnost in značilnosti besedja slovenskih protestantskih postil 16. stoletja. *Slavistična revija,* 55 (2007), 65–84.

Albert ÖLINGER, 1574: *Underricht der Hoch Teutschen Spraach*. Argentorati: Nicolaus Wyriot.

Mirko RUPEL, 1966: *Slovenski protestantski pisci* (druga, dopolnjena izdaja). Ljubljana: DZS.

Vlado SCHMIDT, 1952: *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju.* Ljubljana: Državna založba Slovenije (Pedagoški tisk, zvezek 6).

Elisabeth SEITZ, 1995: Govorniško stilno sredstvo ali pomoč pri prevajanju? Dvojično vezniško priredje v izbranih besedilih Primoža Trubarja, Martina Lutra in njunih sodobnikov. *Slavistična revija,* 43 (1995), 469–489.

TA 1550 = Primož TRUBAR: *Abecedarium vnd der klein Catechiſmus*. Tübingen, 1550.

TA 1555 = Primož TRUBAR: *ABECEDARIVM*. Tübingen, 1555.

TA 1566 = Primož TRUBAR: *ABECEDARIVM, OLI TABLIZA.* Tübingen, 1566.

TAr 1562 = Primož TRUBAR: *ARTICVLI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZHANSKE*. Tübingen, 1562.

TC 1575 = Primož TRUBAR: *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen, 1575.

TE 1555 = Primož TRUBAR: *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA.* Tübingen, 1555.

TO 1564 = Primož TRUBAR: *CERKOVNA ORDNINGA.* Tübingen, 1564.

TPs 1566 = Primož TRUBAR: *Ta Celi Pfalter Dauidou*. Tübingen, 1566.

TR 1558 = Primož TRUBAR: *EN REGISHTER*. Tübingen, 1558.

Primož TRUBAR, Kozma AHAČIČ, 2008: *Primož Trubar.doc: Za domišljijsko potovanje in domače branje: izbor odlomkov iz del Primoža Trubarja*. Ljubljana: Rokus Klett.

TT 1557 = Primož TRUBAR: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen, 1557.

UN GIM 2008 = Predmetna komisija za posodabljanje učnega načrta za slovenščino: *Predlog posodobljenega učnega načrta: Slovenščina: Gimnazija*. Ljubljana, 2008.

UN OŠ 2007 = Predmetna komisija za spremljanje in posodabljanje učnih načrtov pri slovenščini: *Učni načrt za predmet Slovenščina v osnovni šoli: predlog*. Ljubljana, 2007.
http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=26&rID=3.

SSP = *Sveto pismo stare in nove zaveze: slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov*. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 1997.

Silvija Borovnik
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Medkulturnost slovenske književnosti na avstrijskem Koroškem

Slovenska književnost v Avstriji se nahaja na napetem stičišču regionalnih in nadregionalnih tradicij, zgodovinskih in modernih, kulturnih in narodnih identitet. Kakor piše eden njenih natančnih raziskovalcev, profesor s celovške komparativistike Johann Strutz v študiji *Eine Kleine Literatur. Zur Soziologie und Ästhetik der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*, jo označuje jezikovna, kulturna in estetska polifonija (Strutz 1998: 7–11). Ta književnost je bila podvržena posebnemu razvoju, različnim večjezičnim kulturnim položajem, izčrpen pregled njenega literarno-zgodovinskega razvoja pa ponujajo številne študije (Zablatnik 1985, Moritsch 1988, S. Hafner in Prunč 1976, Amann 2000 idr.). V njih raziskovalci opozarjajo, da se je v tem geografskem in političnem prostoru že zelo zgodaj opazilo izrinjanje slovenske kulture iz javnosti. Rezultat tega je današnja odrinjenost vsega slovenskega in prevlada vsega, kar je nemško.

Znano je, da se je slovenska inteligenca na avstrijskem Koroškem dolgo oblikovala iz vrst nižjega klera, saj je študij teologije ponujal domala edino možno pot do višje izobrazbe. S celovškim listom *Carinthia* (1811) je prišlo do prvega intenzivnega dialoga dvojezičnih avtorjev obeh kultur, slovenske in nemške. Konec takih prizadevanj je bil zabeležen z razpadom Avstro-Ogrske (Prunč 1985). V času med obema vojnama se je položaj le še poslabšal. Večina slovenske književnosti, ki je po vojni nastajala in še nastaja v tem prostoru, pa je s problematiko izginjanja vsega slovenskega tako ali drugače tesno povezana. Zanimivo je, da so o tem pisali tudi avstrijski, se pravi nemško govoreči in pišoči avtorji (npr. Antonio Fian, Peter Handke, Peter Turrini idr.). Šele leta 1960 je prišlo z ustanovitvijo *revije mladje* v Celovcu in *manuskripte* v Gradcu do ponovne priložnosti za medkulturni dialog, ki ga je pričenjala generacija takrat mladih slovenskih ustvarjalcev (Florjan Lipuš, Erik Prunč, Gustav Januš, Karel Smolle), medtem ko je starejša slovenska literatura ostajala privrženka domačijskega modela. Tematski in jezikovni prelom s tradicijo pa je pomenila zlasti Lipuševa literatura, pa tudi intimistična poezija tedanjih mladih koroških pesnikov (Prunča, Januša, Smolleta). Med vsemi sicer zagnanimi mladjevci je prav Lipuš zagotovo najbolj razbil in demistificiral model tradicionalno idilične slovenske vaškosti, in sicer podobno, kakor so to v sodobni avstrijski literaturi storili Thomas Bernhard, Gert Jonke ali Josef Winkler. Mlajši slovenski pisatelji in pesniki so hoteli prekiniti s škodljivo vasezazrtostjo, njihova literatura je želela segati v svet in postati del modernejših tokov v umetnosti. Pri tem je zlasti Lipuš razkril marsikatero domačo tabu temo, med katere je sodilo na primer pretirano udinjanje religiji in Cerkvi, zapiranje v domače narečje, zanemarjanje skrbi za razvoj slovenskega knjižnega jezika ter hlapčevstvo v razmerju do nemško govorečega večinskega prebivalstva. Lipuševe pripovedi so postajale vedno bolj pretresljive pripovedi o izginjanju slovenstva, polemično vsebino pa jim je dajalo zlasti dejstvo, da krivda za tako stanje po Lipušu ni bila vselej na strani večinskega, to je nemškega okolja. Vsaj sprva, na začetku sedemdesetih let, so nove težnje v literaturi zelo težko prodirale, o čemer pričajo zlasti Lipuševi članki v *mladju*. Revija pa je sicer združevala sodelavce z različnimi literarnimi nazori in ustvarjalnimi načrti. Toda leta 1981, ko so jo prevzeli mlajši avtorji in avtorice, je revija pričela razvojno usihati, dokler ni leta 1982 povsem prenehala izhajati. Zdaj, na začetku novega tisočletja, prav tako žal ni opaziti posebnega literarnega vzgona ali podobne literarne zagretosti, kakršna je živela v krogu nekdanje revije *mladje*. Zdi se, da posamezni avtorji in avtorice nastopajo bolj kot literarni osamelci, obenem pa je vidno tudi to, da nekateri slovenski avtorji pišejo v nemščini, kar je z vidika ohranjanja slovenske kulture v Avstriji prej žalosten kot razveseljiv pojav. Čemu smo torej pri tem naraščajočem številu nemških literarnih objav potemtakem priča? Gre zgolj za tržno preračunljivost, za izražanje t. i. polifonije, za opozarjanje na zatrto dvojezičnost, kakor menijo nekateri, ali pa čisto enostavno za trdo asimilativno prevlado nemščine – česar pa si mnogi niti ne želijo, niti ne upajo priznati, kakor polemično razmišlja pisatelj Vinko Ošlak v zbirki esejev z naslovom *Bodi, kar si* (2001). Obenem velja poudariti, da slovensko pišoči ustvarjalci niso živeli in delali samo na Koroškem v okolici Celovca, temveč tudi na Dunaju, kamor so se nekateri zatekli kot preganjanci bivšega jugoslovanskega režima, na primer pisatelj Lev Detela s svojo žal že pokojno ženo, pesnico Mileno Merlak. Tudi oni so seveda občasno objavljali v nemščini, saj so iz preživetvenih razlogov pisali za številne nemške časopise in revije, pa tudi za radio, toda zdi se, da so ostajali slovenščini vendarle zvesti.

Krovna tema letošnjega Slovenskega slavističnega kongresa (Celovec, 2008) je izražanje medkulturnosti, sama pa sem se odločila, da pokažem na njene pojavne oblike v delih nekaterih najvidnejših slovenskih literarnih ustvarjalcev in ustvarjalk v Avstriji.

Kakor piše univerzitetna profesorica Meta Grosman, ki je napisala knjigo z naslovom *Književnost v medkulturnem položaju* (2004), je zanimanje za medkulturne stike v osemdesetih letih 20. stol. dobilo nov pomen v svetu, zaznamovanem z globalizacijo, pri čemer pa medkulturni stiki nikakor niso nov pojav, saj so

obstajali že v človekovi davnini, le da so danes intenzivnejši in hitrejši (Grosman 2004: 17). Znanstvenica ugotavlja, da medkulturno sporazumevanje pogosto poteka medjezikovno in kot posledica stalne navzočnosti več kultur v človekovem življenju. Ker sonavzoče kulture druga od druge niso izolirane, porajajo različne stike, pa tudi konflikte. Le-ti se navadno izražajo v občutku odtujenosti kot posledici nestrpnega odnosa ene kulture v razmerju do druge, v nezaželenem mešanju elementov različnih kultur, v naraščajoči hibridnosti in vdiranju nezaželenih tujih tvorb v domačo kulturo itd. (Grosman, prav tam: 17–19). Pri raziskovalcih pa so posebnega zanimanja deležni medjezikovni stiki, saj raba jezika po mnenju večine uteleša kulturo in njeno ohranjanje. Razgledi po teoriji privedejo tudi do zanimivega spoznanja, da govorci in pisci različnih jezikov bivajo v svojih posebnih svetovih, in to v tolikšni meri, da so ti intimni svetovi na določen način neprimerljivi s svetovi drugih kultur, kar pa ne velja le za rabo knjižnega jezika, temveč (ali zlasti) za rabo narečja. Določena narečna beseda lahko na primer nekomu, ki jo uporablja, pomeni prav posebno pomensko razsežnost, podobo ali sliko, ki je ni mogoče opisati ali poimenovati v nobenem drugem »jeziku«, drugemu, ki je ne pozna in ki ni dobesedno doraščal z njo, pa ne pomeni popolnoma nič. O tem zgovorno pričajo številna literarna besedila. Ko sem pred leti s Klausom Detlefom Olofom prevajala 1986. objavljeni Handkejev roman *Die Wiederholung* (Ponovitev, 1988), sem naletela na zanimivo misel pisatelja v zvezi z besedami in gesli iz Pleteršnikovega slovarja (1895). Na avstrijskega pisatelja, ki mu je slovenščina odzvanjala še iz časov, ko je doraščal na Koroškem in poslušal jezik svoje matere, so besede iz omenjenega starega slovarja delovale kot *besede-pravljice*. S svojo zvočno in pomensko podobo so pripovedovale o svetu, ki je nekoč zelo živo obstajal, a se je že v času tedanje pisateljeve sedanjosti popolnoma zabrisal ali izgubil. Handkejeva literatura je v tistih časih pomenila priklicevanje in palimpsestno obnavljanje tega izgubljenega, vendar v njegovi zavesti vsaj še malo živega jezika, s tem pa na svojevrsten način tudi izvirno restavriranje nekega minulega sveta. Kako se ti medkulturni stiki v pozitivnem pomenu, kot srečno sobivanje, ali pa v negativnem, kot konflikti, kažejo v sodobni slovenski književnosti avstrijskega prostora? O čem nam v literarnih delih pripoveduje sonavzočnost knjižnega slovenskega, nemškega in/ali narečnega sveta?

Z raziskovanjem lahko začnemo pri najstarejšem od slovenskih literarnih ustvarjalcev, ki svoje prozne, esejistične in polemične spise z nekaj dramskimi in pesniškimi poskusi objavlja že več kot štirideset let. To je **Janko Messner** (1912), izvirajoč z Doba pri Pliberku. Njegova literatura, kritična tako do položaja Slovencev v Avstriji kakor tudi do tistega v zdaj že nekdanji Jugoslaviji, se je nenehno gibala med literaturo in resničnostjo, njegova beseda pa ni bila nevtralna beseda. Nahajala se je v službi slovenskega naroda v Avstriji ter se pogosto satirično in groteskno razraščala. Literarni zgodovinarji, na primer Matjaž Kmecl, so jo uvrstili »med literaturo in politiko«. Take so bile že njegove *Skurne storije* (1975), v katerih se je pisatelj z retorično ironijo postavil ob bok Lipušu. Podobnosti med pisateljema, katerih literatura se med seboj sicer zelo razlikuje, pa najdemo tudi pri literarnem uveljavljanju njunega domačega, koroškega narečja. Snov v *Skurnih storijah* je zajeta iz arhaičnega slovenskega podeželskega sveta, slike pa so vseskozi tudi narečno podložene. Agitacijska besedila, npr. *Koroške razglednice* (1983), pa predstavljajo količinsko naizrazitejši del Messnerjeve literature. Iz njih satira izginja, glasnejši pa postajajo obtožujoči toni, s katerimi Messner katoliški cerkvi na Koroškem – podobno kot Lipuš v nekaterih delih – očita, da je bila vselej zvesta zaveznica avstrijske raznorodovalne politike. Drugače pa je s satiričnostjo Messnerjevih zapiskov v podjunskem narečju z naslovom *Iz dnevnika Pokržnikovega Lukana* (1974). Ta besedila so polna humorja in t. i. dvojnega dna, osrednji protagonist, podeželan Luka, pa ne zna leporečiti in se z rabo domačega narečja upira nemškemu teptanju slovenščine. Tako že literatura najstarejšega med pišočimi Slovenci na Koroškem dokazuje, da je slovenska pisava v tem prostoru že od nekdaj nastajala kot stičišče in presečišče vsega mogočega, slovenskega in nemškega, prijaznega in manj prijaznega, srečnega in tragičnega. Ustvarjalčeva dvojezičnost pa ni bila vselej le srečno dejstvo, temveč prisila. Iz oblastnega vsiljevanja nemščine je zrasel upor, ki je postal milejši šele pri nekaterih mlajših literarnih ustvarjalcih in ustvarjalkah, med katerimi pa nekateri že lažje pišejo nemško kot slovensko. Vsaj prva, močna pisateljska generacija, pa je bila z raznorodovalnim pritiskom kot osrednjo temo svoje literature še zelo obremenjena.

V starejšo generacijo pišočih je sodila tudi **Milka Hartman** (1902–1997), pesnica Libuškega polja, kakor so jo nekateri imenovali. Njena pesniška zbirka *Moje grede* (1952) je pospremljena z opombo, da govorica, vsebina in oblika pesmi koreninijo v ljudstvu, iz katerega izhaja tudi pesnica sama. Tej zbirki je sledil izbor Marjana Strojana z naslovom *Zimske rože*, v katerem precejšen del zavzemajo pesničine rodoljubne pesmi, ki so ubrane precej patetično in z jasnim signalom nemško govorečemu okolju, da želijo Slovenci na Koroškem živeti in preživeti. Pesmi pripovedujejo o zatiranju, o »nemirni zibeli Slovencev«, toda pesnica omenja tudi »razklanost bratov« in razcepljenost, ne le sožitje narodnega telesa. Pesnica nadvse ljubeče poje tudi o jeziku – materinščino, slovenščino, imenuje »drago domačijo«. V njenih rodoljubnih pesmih je

prisoten mitološko-pravljični koroški svet, vpet med žalik žene in uroke, obdan z domačim rastlinjem. Kadar jo preveva občutek nemoči, kliče na pomoč kralja Matjaža izpod Pece. Nekatere njene pesmi so napisane v zelo temnih tonih, a svetli na koncu vendar prevladajo. Pesnica omenja trpljenje naroda (*Naš križev pot*), sicer pa so njene pesmi polne vitalizma in vere v dobro (Borovnik 2007: 79–80). V poeziji Milke Hartman, se ponavljajo slovenske arhaične besede, ki ostajajo še žive v narečju: gruda, vesna in vigred (za pomlad), perot, mamka itd. V pesmih, ki pozivajo k slogi in k temu, da mora narod združevati svoje moči, so prisotni motivi iz ljudskega slovstva (npr. zeleni Jurij), prav tako pa je prepoznaven ton in včasih še melodija slovenske ljudske pesmi (v pesmi *Idila ob košnji*: »Na hribčku so kosci, / v okencu cvetka, / v lipici ptički, / za okencem Metka.«). Geografsko so pesmi v glavnem umeščene na Koroško, ki je zarisana kot pokrajina ob Dravi z znanimi dolinami Podjuno, Ziljo, Rožem. Pesniški liki nosijo slovenska narečna imena, npr. Anzej, Micka, prepoznavne so koroške končnice at*ej*, nekaj besed pa izvira iz nemškega sveta, npr. rinčka. Pesnica, ki je živela sredi konfliktnega slovensko-nemškega sveta, je to dejstvo tudi izražala. V pesmi *Ljudsko štetje* je protestirala zoper preštevanje koroških Slovencev in napisala tako pravo narodnobuditeljsko pesem. Jaz sama pa se je še spominjam, kako je kot že priletna gospa s svojo poezijo na začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja nastopala v skupini Anite Hudl, ki je s svojimi literarnimi prireditvami in kabareti agitirala za pravice Slovencev v Avstriji in poudarjala pomembnost ohranjevanja materinščine v tujem okolju. Pesnico so kot učiteljico gospodinjstva še za njenega časa kar precej podcenjevali, toda nekateri raziskovalci, med njimi Pavel Apovnik, so poudarili njeno pomembno kulturno in narodnoohranjevalno vlogo: »Hkrati s kulturo urejenega gospodinjstva je posredovala kulturo materine besede, narodne pesmi, ljubezen do slovenske kulture« (v spremni besedi k *Zimskim rožam*).

Tako Pavel Apovnik tudi poroča, da je Milka Hartman vodila gospodinjske tečaje, ki so jih spremljale prave šolske akademije. Eno od takih so nemški nestrpneži 1953 v Gorenčah razgnali, udeleženke pa žalili z besedami: »Trägt Eure Torten ins Slavische reich, den die aufrichtigen Kärntner essen keine von Euch.« (»Odnesite svoje torte v slovanski rajh, pravi Korošci jih ne bomo jedli.«) Poezija Milke Hartman torej izraža medkulturne prvine, žal pa tudi tiste bolj žalostne.

Pisatelj **Florjan Lipuš** (1937) je odigraval osrednjo vlogo v literarnem življenju slovenske Koroške, med drugim je bil soustanovitelj in dolga leta urednik revije *mladje.* Ta revija je imela velik vpliv na razvijanje sodobne literarne zavesti, predstavljala pa je središče literarnega dialoga, vzpodbujala je eksperimentalnost, gojila literarno in politično kritiko, premagovala večerniškost, to je stereotipnost in nezahtevnost tradicionalne književnosti. V času njenega delovanja opažamo tako na eni strani prizadevanje za ohranjanje slovenskega jezika in kulture, na drugi strani pa nenehno vztrajno težnjo po razgrajevanju že obstoječega. Lipuševa literarna besedila so bila tako že od prvih objav dalje kritizirana kot preveč eksperimentalna, napisana v »jeziku, ki ga nihče ne govori«, očitali pa so mu tudi pesimizem in nespravljivo razmerje do katoliške Cerkve. Vse to je razvidno domala iz vseh njegovih del, vse od liričnih *Črtic mimogrede* (1964) pa do *Zmot dijaka Tjaža* (1972), *Odstranitve moje vasi* (1983), *Jalovega pelina* (1985), *Prošnjega dne* (1987)*, Srčnih peg* (1991), *Stesnitve* (1995) in doslej zadnjega romana *Boštjanov let* (2003). Raziskovalci njegove literature (Amann, Borovnik, Kmecl, Paternu, Pogačnik, Strutz, Zadravec) smo doslej že večkrat poudarili, da sloni Lipušev literarni slog na razbijanju horizonta pričakovanja, kar bi po njegovih modernističnih začetkih lahko razumeli tudi v sobesedilu tedaj zelo razširjenega slovenskega in evropskega postmodernizma. Zlasti so taki prijemi razvidni iz rabe njegovega literarnega jezika, ki združuje knjižno in narečno, tudi arhaično slovenščino. Ta se mu ne dozdeva kot nekaj minulega, temveč jo uporablja kot pričo živahnosti, raznolikosti in globoke zakoreninjenosti pri Slovencih na Koroškem. Narečni izrazi, obenem pa tudi najrazličnejša rekla in rečenice, predstavljajo za Lipuša *besede-zgodbe*, ki se jim kot narod ne smemo odpovedati – ne na račun prevladujoče nemščine, ne na račun knjižne slovenščine ali tu in tam že prisotne modne angleščine. Nekateri raziskovalci pa so Lipušev jezikovni slog slikovito poimenovali kar arheologijo slovenske besede.

Lipuš kot ostri satirik je ne le tematsko, s hiperboliziranimi karnevalskimi slikami ljudskih običajev, najraje veselic, verskih običajev, erotičnih navad ali pogrebov, temveč tudi na jezikovni ravni narodu snemal maske, pri čemer je opozarjal na socialno in kulturno zgodovino Koroške z njeno nacistično preteklostjo vred. Vsa njegova literatura pa odkrito nastopa proti odtujevanju in različnim oblikam represije nad posameznikom, ki ima po njegovem pravico do svobodnega razvoja. Lipuševa literatura, zapisana v jeziku umorjene matere, ki je med drugo svetovno vojno končala v nacističnem taborišču, izraža en sam upor in globoko zvestobo nezaželenemu slovenskemu jeziku. Literarni znanstvenik Klaus Amann je v knjigi *Lipuš lesen. Texte und Materialien zu Florjan Lipuš* (Amann 2000: 122) opozoril na pisateljevo podobnost z literarno poetiko avstrijskega pisatelja Josefa Winklerja, ki je v romanu *Der Leibeigene / Tlačan* (1987) zapisal: »Tako dolgo bom iskal metafore, dokler ne bom sam postal metafora.«

Tudi Lipuš, piše Amann, je postal metafora – za izginjanje slovenskosti, za upor zoper to dejstvo, za posebno obliko vztrajanja pri svojem filigransko natančnem slovenskem jeziku. Tudi za posebno obliko medkulturnosti, ponovno za bolj tragično, dodajam jaz. Toda vloga Lipuševe literature je prebila jezikovno-kulturno mejo in prinesla s prevodi v nemščino (Fabjan Hafner, Peter Handke/Helga Mračnikar, Johann Strutz) opazno uveljavitev slovenskega književnika v evropskem prostoru. Pri tem moramo poudariti, da se je to zgodilo tudi po zaslugi Lipuševih odličnih prevajalcev, saj je njegova ecovska, kiševska, slovarska proza zaradi številnih postopkov simulacije, imitacije, citiranja in medbesedilnih navezav za prevajanje v tuje jezike izjemno težavna.

Poezijo **Gustava Januša** (1939) so literarni zgodovinarji in kritiki poimenovali kot »iskanje sveta na robu jezika« (Kitzmüller 1998: 111), pesnik sam pa je izjavljal, da je najprej pisal nekakšen vsakdanji jezik, ki je bil blizu njegovi socialnokritični liriki. Njegov vzor je bila sprva poezija Jacquesa Préverta, pozneje se je razvijal sicer drugače, a svoje poezije po jezikovni plati nikoli ni pripeljal na rob tedaj modne jezikovne skepse. Avstrijski literarni raziskovalec Hans Kitzmüller ločuje dve obdobji v Januševem pesnjenju, to je enojezično, ki se udejanja v pesniški zbirki *P(e)s(m)i* (1978) in dvojezično, razvidno v pesniški zbirki *Pesmi* (1983). Po njegovem je Januš v svojem prvem pesniškem obdobju pisal ljudsko orientirano liriko z enostavnim izrazom, polnim prostih asociacij, ironičnih inverzij in nepravilnih ritmov, tako da so pesmi delovale celo apoetično. Prenekatera od njih je s svojo temno komiko tudi tragikomična. Pesnikovo drugo obdobje pa je obdobje intelektualistične poezije, v kateri pesmi nihajo med sanjami, vizijami in resničnostjo, med fantazijskimi slikami na eni in težo konkretnega sveta na drugi strani. Preigravanje vzorcev je še vedno opazno, npr. vzorca pravljice, drugo obdobje pesnjenja pa je pri Janušu bolj zaznamovano s preizkušanjem jezika, s spraševanjem po njegovih mejah. Po zaslugi prevodov v nemščino (P. Handke) in literarnih nagrad, ki so sledile (Petrarkova, Prešernovega sklada) je Januš postal znan in priljubljen pesnik. Nemški naslovi njegovih pesniških zbirk so z vidika medkulturnih povezav več kot zgovorni: *Wenn ich das Wort überschreite* (1988) in *Mitten im Satz* (1990), torej *Kadar presegam besedo* in *Sredi stavka*. Ta poimenovanja dokazujejo, da je Januš ob vsebinskih opredelitvah svoje lirike nenehno razmišljal tudi o položaju jezika, svoje materinščine, kakor tudi o jeziku okolja, to je nemščine. Oba jezika se s svetovoma, ki ju zastopata, nenehno stikata, obenem pa se Januš sprašuje tudi o preseganju meja jezikovnega izraza – in ali je to sploh mogoče? –, kar je razvidno iz verzov »Samo ko bom / prekoračil besedo, / ali bom še / spraševal po besedi? / Ali pa bom v pripovedi / bezgovega grma iskal sledi?«

Januševe pesmi v prvi pesniški zbirki *P(e)s(m)i* (1983) so napisane iz namerne perspektive naivnega opazovalca sveta (*Na vrtu, Večer, Domača njiva*). Podobe domačijstva, uzrte z ironijo, so zarisane v slovenščini (*Naša vas*), prav tako slike, ki kažejo na bivanje v velemestu in izražajo hrepenenje po domu (*V mestu*). V nekaterih srečujemo opazne sledi slovenskih ljudskih pesmi, npr. v pesmi *Franc Dolinar* zahaja istoimenski lirski kremenitež k trem ljubicam – »k prvi je hodil jest, / k drugi je hodil pit / k tretji pa srce hladit«. Pesnikova ironija pa se dotika tudi tragičnih tem, na primer narodnega izumiranja. V pesmih s tako vsebino nastopajo slovenski kraji – Celovec, naselja ob Dravi, tudi osebe nosijo slovenska imena. Izhoda iz nastale situacije pesnik ne nakazuje, rešuje se z obešenjaško ironijo, kot npr. v pesmi *Solata*: »Jejmo torej solato / in živeli bomo!« Norčuje se iz logike preprostežev, ki so jim vzvišene nacionalne in duhovne teme povsem tuje: človek »ne živi samo od duha / ampak tudi od kruha« (*Osrečevanja*). Postmoderna obračanja in igrivosti so v tej pesniški zbirki zelo opazna, z njimi je izražena družbena kritika. O tem, da slovenščino izpodriva nemščina, Januš ne zapisuje velikih agitacijskih besed, temveč boleči položaj izraža z nemškimi vrivki, ki se sicer pojavljajo v satirični, a zato nič manj povedni funkciji. V neki pesmi da fant dekletu lectovo srce, na katerem piše »Dir immer treu«, v drugi nastopijo nemška imena gospodarskih družb, npr. »Schell«, ljudje pijejo »Villacher Bier«, izza klobukov se jim sveti »Gamsbart«, najhujši pa je jezik, v katerem se izražajo – ta je že povsem pomešan z nemščino: »Če hočeš zdrav in fit ostati«, je to »čist einfach«, ljudje se pozdravljajo z »Guten Morgen! Dons dež gre« itd. Pesnik kot folkloristično prazne prikazuje iste tipe ljudskih praznovanj kot Lipuš v svoji prozi. To so razni sejmi, prazniki in pogrebi, na katerih se pojavljajo narodnjaški liki v »ledrastih hlačah« in »bavdastih krilih«, moški nosijo »klobuke s tremi peresi«, ženske pa »rožaste rute«. Namesto simbolov trdnosti narodnega telesa se pojavljajo karikirani simboli ponemčenosti in razpadanja. V podeželski svet očeta, matere, stricev vdirajo prozaične prvine praznega potrošniškega sveta. Zelo opazna je Januševa kritika dejstva, da Avstrija ni prav dobro pometla s svojo nacistično preteklostjo in da so v njenem vsakdanjem življenju še vedno navzoči ideološki vzorci tretjega rajha (*Borba*). Zaradi vsega naštetega se občutek odtujenosti stopnjuje: »Zdaj živim pet kilometrov / oddaljen od soseda« (*Megla*). Ljubezensko čustvo je prisotno le tu in tam, zabrisano, a odtujeno tudi to, pa tudi dom ni več prijazno zavetje. Odnos do doma in domačije je zelo podoben tistemu v Lipuševi prozi – pesnik si želi domov, a »tujina ga je umorila / in domača vas ga bo pokopala«. Kljub ostrini pa deluje

pesnikova prva pesniška zbirka lahkotno, zaradi ironičnih medbesedilnih navezav in pretvarjanja ustaljenih vzrocev nadvse igrivo in zabavno avtoironično, kot npr. v pesmi *Dokument*: »V gneči na sejmu / sem izgubil denarnico, / v kateri je bilo nekaj denarja, / in pa dokument, da sem / Gustav Januš in da sem / se rodil na Selah.« V svojih pesniških zbirkah pa Januš jasno izrazi zibelko svojega življenja, svojo identiteto, in ta je kljub medkulturnim pljuskom nedvomno slovenska, kar je nenazadnje vidno tudi v rahli rabi slovenskih narečnih besed.

Pesnik **Jani Oswald** (1957) že sodi v generacijo, ki je lahko obiskovala slovensko gimnazijo v Celovcu, šolanje pa nadaljevala na univerzi (Pravna fakulteta na Dunaju), torej med mladjevski podmladek, med izobražence, ki so ob ugašajoči reviji *mladje* poskušali zanetiti nov kres. Nekaj časa jim je to uspevalo, tudi Oswald je revijo urejal, a nekdanji zagon je vendarle pojenjal. Oswald je pisal še za *Kladivo*, levo usmerjeno glasilo slovenskih dunajskih študentov, v katerem je objavljal svoje pesmi in satire. Znan je postal po radikalni satiri, po poeziji, v kateri jezik razpada na nerazumljive zloge, ki simbolizirajo popolno raztrganost in deformacijo (*Pravice privace, Prijeten angažma*). Pesnik na takem pogorišču išče nove pomene svojemu uničenemu jeziku, a jih ne najde. Išče jih skozi obešenjaško poigravanje z ustaljenimi besednimi zvezami – »zemlja domača« postane »žemlja domača«, »v zdravem narodnem telesu« pa »v zdravem narodnem kolesju« (*Mens sana*). Le-te so še vedno slovenske, v njih sledi nemščine ni opaziti, vsaj na začetku ne. Oswaldov jezik je »zaseka« – od tod tudi naslov njegove pesniške zbirke *Zaseka* (1985). Z njo pesnik sledi v literaturi že znani in preizkušeni poetiki, ki razbije, »zaseka« vse znano, ustaljeno in preizkušeno z namenom, da bi iz uničenja zraslo novo, še neobremenjeno. Od tod njegova strastna iskanja, ki se izražajo v številnih novotvorbah: »sladkomedka«, »gladomed«, »levovmesnodesno« itd. Nemščino pa nato vendarle srečamo, v neki pesmi npr. Karavanke trčijo ob »danke« (»hvala«). Bolj kakor po nekih pretresljivih nacionalnih temah pa se pesnik vsaj v prvi pesniški zbirki sprašuje po lastnem obrazu v kaotičnem svetu in obupuje nad tem početjem. Izrazito se norčuje tudi iz vsakršnega modnega in prevladujočega literarnega sloga – njegova poezija noče nikomur in ničemer pripadati (npr. t. i. postmodernizmu). Ob literarnem natečaju neke slovenske revije, ki hoče iz ustvarjalcev izvabiti usodne tekste na globoke nacionalne teme z naslovom *Slovenstvo, kje si?* se Oswald ironično odzove: »nate literarni čaj / meni raj refoška daj« (*Literarni natečaj*). Pri tem se zaveda, da vodi njegovo pesnjenje pravzaprav v konec poezije, tretjemu ciklu v zbirki da zgovoren naslov *Tu se poezija neha.* Ob razgrajevanju znanih domoljubnih koroških pesmi kot *Rož, Podjuna, Zila* v »Rosch/ Potiuna/ Sila o ti moj hajmatle« pa je že navzoča spakljiva ponemčenost. Notno črtovje omenjene pesmi je potrgano, s slovenskimi verzi vred, sporočilo pa je več kot zgovorno. Tu, na tem mestu, v teh krajih, se dogaja nasilje nad jezikom manjšine. Medkulturna toleranca je popularna, všečna, vendar prazna floskula, ki ji sledi pesnikov komentar: »Narodno telo boleha / (tu se poezija neha)«, pesnikova (in človekova) svoboda pa je le v notranji emigraciji. Zanimiv je tudi komentar Denisa Poniža k Oswaldovi poeziji (Oswald 1985: 71–75), ki jo označuje kot zbirko konkretnih in vizualnih besedil, kot zbirko pesniških inovacij, ki pa se tudi po njegovem napajajo iz sveta nestrpnosti, izginevanja Slovencev ter nasilnega tlačenja slovenščine. Oswaldov jezik, piše Poniž, se razodeva kot izrazita zvočna kvaliteta, pri čemer se lahko vprašamo, ali je ta zvok sploh lahko še slovenski, je zvok sploh lahko »čigav«? In čeravno je v tej poeziji prepoznati pesnikove vzornike, ki segajo tako v nemški (Morgenstern, Jandl, Mayer) kot slovenski literarni prostor (Kosovel), Oswald kljub svoji dadaistični igrivosti vendarle pripoveduje o tragičnih slovenskih temah. Njegova razgrajena, vendar še slovenska »zvočnost«, pa se nadaljuje v popolno odsotnost slovenščine v pesniški zbirki *Achillesverse* (1996) (namesto Ahilova peta – Ahilovi verzi). V njej srečamo le zaničljivo besedo »windisch«, ki naj bi označevala vse slovensko, na mesto slovenskih pa vdirajo angleške in italijanske besede (pesem *Handy for Dandies*), ki izražajo že vseprisotno globalizacijsko polaščanje jezikov v t. i. novi Evropi.

Maja Haderlap (1961), doma iz Lepene pri Železni Kapli, po študiju teatrologije in germanistike na Dunaju zaposlena kot dramaturginja v celovškem gledališču, je po Lipuševem slovesu od *mladja* prav tako nekaj let urejala to revijo. Sodi v danes srednjo generacijo, vendar še vedno med tiste, pri katerih lahko tudi v literarnem delu prepoznavamo travmo slovenske koroškosti. Le-ta je opazno prežeta še z nekaterimi sodobnejšimi temami, na primer z iskanjem ženskega obraza, t. i. ženske identitete. V svojih zbirkah poje Haderlapova tudi o bivanju kot takem, o ljubezni in razpetosti med vas in mesto, o socialni in narodni usodi rodov, vprašuje pa se tudi o pesništvu in njegovem smislu. Zelo opazno je, da domača kmetija ni več prostor, ki bi jo lahko osrečujoče izpolnjeval, spoznanje o lastni izločenosti iz kolektiva, ki mu je nekoč pripadala, pa je boleče. V pesmi *Bivanje* tako zapiše: »Vrnejo se črne vrane, / bela mora odleteti.« Pri pesnici kljub jasno izraženi slovenskosti ne najdemo nikakršnih agitacijskih tonov, ki bi se skušali tako ali drugače zavzemati za pravice koroških Slovencev v Avstriji, in zdi se, da se je njena generacija tega preprosto naveličala.

Haderlapovi je očitno dovolj, da že sam obstoj vitalne slovenske literature in umetnosti nasploh (še glasbe, slikarstva itd.) izraža trdoživost naroda, zato se zdi pesnici nepotrebno, da bi zanj agitirala še skozi literaturo. Njene pesmi so nepatetične in vzgojni toni so ji tuji (Borovnik 2006: 434–436).

Prva pesniška zbirka Maje Haderlap z naslovom *Žalik pesmi* (1983) že z naslovom nakazuje zvezo z motivi iz slovenske mitologije, tudi ljudske pesmi, in pa simpatiziranje z uporništvom Svetlane Makarovič, ki je slovensko liriko zaznamovala prvič s svojo naslonitvijo na ljudsko pesem, drugič pa tudi s svojo posebno potjo ženske kot umetnice, s kritiziranjem ukleščujočih spon, ki so ženske v zgodovini odrinjale za zapeček, jim jemale pravico do izobrazbe, pa tudi do uresničevanja njihovih umetniških ambicij. Taka medbesedilna navezava je v poeziji Maje Haderlap prepoznavna, saj je Svetlana Makarovič ne le s svojo poezijo, temveč tudi z načinom življenja vplivala na številne mlajše slovenske literarne ustvarjalce in ustvarjalke. Z vidika stikov med slovensko in nemško (jezikovno) kulturo pa lahko ugotovimo, da je zgodnja poezija Maje Haderlap napisana v slovenskem knjižnem jeziku, ki v skladu s tedanjo modernistično maniro sicer izpušča rabo velike začetnice, a še upošteva ločila. V motivih odhajanja s podeželja pa je tu in tam prisotna tudi kaka narečna slovenska beseda, kot npr. »storija« (zgodba), »puže« (punčke), »piskri« (lonci), »kebri« (hrošči). Nekatere od njih so kalkirane, ali celo fonetično nemške, kot npr. »ženski kacet« (motiv v pesmih o materi, ki označuje nemško koncentracijsko taborišče med drugo svetovno vojno). Toda raba knjižnega in neknjižnega, narečnega, razodeva v pesničini poeziji konfliktno situacijo: »(…) prišla sem med piskre, / navadne jedi, na svoj dom, / pa ga ne morem sprejeti.«

V svoji drugi pesniški zbirki *Bajalice* (1987) pesnica o slovenščini zapiše: »je kakor blodno seme / sanj ta jezik, ki krepostno vztraja in šušmari. je jedek fosil.« V njem pozvenevajo fragmenti slovenske ljudske pesmi, kot npr. »sonce čez hribček gre«. Mnogopovedna pa je izjava prevajalca pesmi Maje Haderlap v nemščino, Klausa Detlefa Olofa, ki je v knjigi *Gedichte / Pesmi / Poems* (1998) zapisal, da je bilo prevajanje »vratolomno popotovanje skozi temo mitskih in hkrati preroških slik, skritih za hladno natančnostjo pesničine slovenščine.« Prevajalčeva izjava tako zelo slikovito pojasnjuje, kakšno je pesničino razmerje do materinščine: na eni strani natančno in hladno, za površnega bralca morda celo neobčutljivo površinsko, na drugi pa globoko in ljubeče povezano s svetom slovenskosti, mitologije, ljudskosti, razpetosti med zapuščati in pripadati. Se je tega mogoče rešiti, je slovenskost sploh mogoče zapustiti? Pesnica je to poskusila s pesmimi *Gedichte 1990–1995*, ki jih je napisala v nemškem jeziku in jih je v slovenščino prevedla Marija Smolić. Za nas, bralce in raziskovalce njene poezije, pa ostaja odprto vprašanje, v katerem jeziku je pesnica bolj doma, v slovenskem ali v nemškem? In: ali dvojezičnost na ravni literarnega izraza zares obstaja, ali pomeni srečno izbiro?

Cvetka Lipuš (1966), rojena v Železni Kapli, je po študiju primerjalne književnosti in slavistike na Univerzi v Celovcu končala še študij informacijskih ved v Pittsburghu, kjer od leta 1995 tudi živi. Izdala je več pesniških zbirk, od vseh omenjenih »ženskih literarnih izrazov« pa je njena poezija najbolj hermetična, v njej pa je že od vsega začetka opaziti težnjo po nenavadnem jezikovnem izrazu (Borovnik 2006: 436–438). Njena slovenščina je jezik z iskateljskimi ambicijami, ki so vidne na rani posebne metaforike (»spominovi brbunki«, »samota v prigričju«, »razbeg čustev«), toda njena pesniška izpoved nakazuje temo nezmožnosti komuniciranja: »Vse besede / so se skrile / pod skalo.« Geografski topos v njenih pesmih pa ni le Koroška, temveč pogosto morje, Piran, navzočnost širše, tuje kulture je poudarjena tudi z naslovi posameznih pesmi, ki pripovedujejo svojevrstne zgodbe o mestih – *Leningrad, Venezia, Pirano, Punta.* Nacionalne motive bi težko izsledili, nadomestijo jih ljubezenski in erotični – »Hotnost razpali naježeno kožo.« Njen pesniški jezik je ves čas knjižni, vdorov iz narečnega ali pogovornega ni. Tudi v pesniških zbirkah, ki sledijo prvi (*Pragovi dneva,* 1989), pomeni njena poezija hojo po skrajnostih najbolj subtilnega jezikovnega izraza, tematika pesmi pa je še vedno ubrana na molk – »kamnimo v molk«, »V peščišču glasu / se zahihita / nožev molk« (v pesmi *Belo rezilo*). Njeno bivanje je vpeto v mestno okolje, navezav na podeželje ali na kakršne koli tradicionalne slovenske travme ni. Tema življenja v nekdanji »robni skupnosti« je zabrisano prisotna, a ni osrednja – npr. v pesmi *Daj, obleci se za družinsko sliko* v pesniški zbirki *Geografija bližine* (2000). V njej najdemo motiv »roba ozemlja« kot spomin na družinsko življenje, toda mnogo bolj se pesnica ukvarja z »geografijo bližine«, z odnosom med moškim in žensko. Ženska v njeni poeziji ravna samosvoje in svobodno, pesničina poezija pa je sproščeno erotična.

Šele v pesničini tretji pesniški zbirki postanejo slike celovitejše. Zbirka je bila napisana po tistem, ko je pesnica zaživela daleč od doma, v Ameriki. Šele zdaj se v njeni poeziji pojavijo fragmenti iz domačega okolja kot pokrajina, otroštvo, predniki, družina. Z zbirko *Spregatev milosti* (2003) je pesnica po mnenju svojega vrstnika, pesnika Fabjana Hafnerja, presegla »značilno žensko pesništvo, razpeto med krajinarstvo in erotizem« kot tudi »koroškost«, in kar se zdi Hafnerju še pomembnejše, tudi težo lastnega priimka. Njene Lepe Vide, piše v spremni besedi Hafner, zato ne želijo nazaj v planine, čeprav je njena poezija hrepenenjska

(Borovnik 2006: 437). Toda čeprav se zdi, da pesnica z doraščanjem na t. i. dvojezičnem področju ni obremenjena ter da je njena slovenščina preprosto močnejši in bolj adekvaten izraz njene intime, kot bi bila lahko to nemščina, je v intervjuju s Klausom Detlefom Olofom za *Profile* vendarle povedala: »Oba jezika sta bila zame dolgo dva različna svetova, v katerih sem se občasno zadrževala, ne da bi ju lahko kdajkoli združila. V časih, ko je nemščina prevladala, sem imela občutek, kakor da bi zatrla ali zanemarila svoj drugi jaz« (Strutz 1998: 224). Temu položaju pa se je zdaj pridružil še en jezik, to je angleščina. Pesnica je izjavila, da se je včasih počutila kot otrok dveh ali celo treh mater, zdaj pa le še kot sirota. Zdaj je le še izločenka iz vseh teh svetov.

Iz vsega zapisanega je razvidno, da vprašanja jezikovne pripadnosti, t. i. dvojezičnosti, večkulturnosti ali medkulturnosti nikakor niso enostavna – predvsem za tiste ne, ki jih morajo dejavno živeti. Različne dileme o tej problematiki izražajo še poezija **Fabjana Hafnerja**, poezija in proza **Janka Ferka**, pa tudi nadvse kritična esejistika **Vinka Ošlaka.** Naše opazovanje slovenske književnosti za to priložnost pa je potrdilo, da slovenski avtorji in avtorice v Avstriji sicer pišejo zelo različno, vendar da vsi gojijo dejaven in premišljujoč odnos do medkulturnosti. Njihova literarna dela nastajajo v slovenskem knjižnem jeziku, mestoma obarvanem z narečjem, pri čemer pa narečje seveda nikakor ni »jezik ubogih«, temveč ravno obratno, duhovno bogatih, občutljivih ter izobraženih ustvarjalcev in ustvarjalk. Najbolj žalostni smo, čeprav je tudi to dejstvo treba razumeti, kadar slovenščino v njihovi literaturi povsem zamenja nemščina. Dandanes pa se strokovnjaki sprašujejo, piše Meta Grosman (2004: 19), ali bo izginjanje kulturnih meja zaradi tehnološkega razvoja in političnih interesov prineslo uresničitev sanj ali more, ali bodo t. i. manjši jeziki izginjali in kaj se bo dogajalo z narečji. Nekateri posamezniki predlagajo uvedbo skupnega sporazumevalnega jezika (npr. Ošlak esperanto), ker vidijo v njem rešitev za nastalo stisko in merilo za pravičnost pri rabi jezikov v večkulturni Evropski zvezi. Na vprašanje, kaj se bo zgodilo s pestrostjo kultur, seveda ne moremo dokončno odgovoriti, upamo pa lahko, da se bodo ohranjale.

NAVEDENKE

Klaus AMANN, Johann STRUTZ (ur.), 2000: *Lipuš lesen. Texte und Materialien zu Florjan Lipuš*. Celovec-Klagenfurt: Založba Wieser-Wieser Verlag.

Silvija BOROVNIK, 1995: Slovenska književnost na avstrijskem Koroškem – s posebnim ozirom na Florjana Lipuša. V: *Zbornik predavanj. XXXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture,* Ljubljana: Filozofska fakulteta, 80–101.

– – 1998: Vinko Ošlak. V: Johann STRUTZ, *Profile*…, 125–145.

– – 2000: Patologija slovenske vasi, nasilje verske inštitucije in arheologija domače besede v Lipuševi prozi. V: Florjan LIPUŠ, *Zmote dijaka Tjaža,* Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 2006: Slovenske književnice v Avstriji. *Slavistična revija* 3 (2006), 431– 443.

Meta GROSMAN, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Hans KITZMÜLLER, 1998: Gustav Januš. V: Johann STRUTZ, *Profile*…, 111–119.

Andreas LEBEN, 1994: *Vereinnahmt und ausgegrenzt. Die slowenische Literatur in Kärnten*. Klagenfurt: Drava.

Marija STANONIK, 2007: *Slovenska narečna književnost*. Maribor: Slavistično društvo (Zora, 51).

Klaus Detlef OLOF, 1998: Cvetka Lipuš. V: Johann STRUTZ, *Profile* …, 223–233.

Denis PONIŽ, 1998: Die drei Stufen im lyrischen Opus Jani Oswalds. V: Johann STRUTZ, *Profile*…, 151–169.

Johann STRUTZ, 1988: Vaška tematika v novejši literaturi na avstrijskem Koroškem. V: *Sodobni slovenski jezik, književnost, kultura. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 1.–3. julija 1986, Obdobja 8*, 169–175.

– – 1998: *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*. 2., erweiterte Auflage. Mit Beiträgen über Theater und Film. Herausgegeben von Johann Strutz unter Mitwirkung von Fabjan Hafner und Klaus Detlef Olof.

Reginald VOSPERNIK (ur.), 1985: *Das slowenische Wort in Kärnten: Schrifttum und Dichtung von den Anfangen bis zur Gegenwart – Slovenska beseda na Koroškem: pismenstvo in slovstvo od začetkov do danes*. Wien-Dunaj: Österreichischer Bundesverlag.

Brigitta Busch
Inštitut za jezikoslovje Univerze na Dunaju

Slovenščina na Koroškem: jezik manjšine, a ne le to

Zadnja desetletja je število prijav k dvojezičnemu nemško-slovenskemu pouku v prvih štirih letih osnovnega šolstva nenehno naraščalo. Kvota prijav ob vpisu v prvi razred se je zvišala s pičlih 14 odstotkov[57] v šolskem letu 1975/76 na skoraj 40 odstotkov v šolskem letu 2006/07. Medtem ko se je še v sedemdesetih letih 20. stoletja lahko predpostavljalo, da govorijo doma vsi otroci, prijavljeni k dvojezičnemu pouku, izključno ali pretežno eno od slovenskih narečij, je danes precej drugače[58]: Več kot dve tretjini otrok začneta šolanje brez znanja slovenščine, skoraj polovica preostale tretjine ima receptivne jezikovne kompetence, ki si jih je pridobila povečini v otroškem vrtcu, in le približno 17 odstotkov prijavljenih imamo lahko za govorce ene od narečnih, pogovornih ali jezikovno-standardnih variant jezika. Na prvi pogled bi iz tega lahko sklepali dvoje: za slovenščino oziroma za dvo- in večjezičnost je vedno več zanimanja, obenem pa je slovenski jezik na Koroškem v svoji substanci očitno ogrožen. Nakazujeta tu navedena paradoksa, da se slovenščina počasi disociira od manjšine? Vidijo uporabniki slovenščino vedno bolj (tudi) v drugih vlogah, na primer kot jezik soseda ali gospodarske ekspanzije? To so osrednja vprašanja v mojem prispevku, ki se opira na pogovore z učitelji in učiteljicami slovenščine ter s strokovnjaki leta 2006.[59]

Delovna skupina rektorske konference, ki je leta 1989 sestavila obsežen pregled položaja manjšin v Avstriji, je o sociolingvističnem položaju ugotovila, da zgodovino jezikov avstrijskih manjšin »zaznamuje instabilna dvojezičnost namesto starejše, močno razširjene enojezičnosti in vedno večji jezikovni odmik od recesivnega manjšinskega jezika v smer dominantnega večinskega«, ob tem pa je na Koroškem presenetljiva predvsem »naglica jezikovnega prehajanja od slovenščine k nemščini« (Avstrijska rektorska konferenca 1989: 89). Poročilo nadalje ugotavlja, da naletimo na enojezične govorce slovenščine le še med pripadniki generacije (tedaj) nad 60 let (1989: 89), sicer pa da vlada diglotičen položaj, ki ga označuje »striktna delitev funkcije na slovenščino kot jezik, ki se ga govori samo doma in v intimnem okolju, in na nemščino, ki je jezik javne in pisne komunikacije« (1989: 90). Poročilo nadalje tematizira, »da izvajajo nemškonacionalni krogi pritisk na govorce slovenščine, ob čemer je agresija usmerjena v prvi vrsti proti uporabi slovenščine v uradnem in javnem kontekstu« (1989: 90). V skupku je razbrati oceno, ki izkazuje slovenščino kot jezik manjšine, scenarij za bodočnost pa kaže zaradi pritiska na govorce slovenščine in s tem povezane izgube domene na masivno nazadovanje jezika.

Slovenske organizacije na Koroškem so v svojih različnih političnih usmerjenostih dolgo izhajale iz predstave, da so slovenskogovoreči homogena etnična skupina, razčlenjena v aktivno, samozavestno jedro ter v obrobje, ki je nagnjeno k asimilaciji in ogroženo. K jedru so prištevali tiste, ki se priznavajo k narodni skupnosti, sodelujejo v kulturnem in političnem življenju manjšine in ki v družini ter na delnih področjih javnega življenja zavestno uporabljajo slovenščino. K obrobju pa so prištevali tiste, ki imajo distanco do slovenskih organizacij in institucij in ki uporabljajo slovenščino predvsem v narečni obliki v privatnem okolju, ne da bi jo povezovali s priznavanjem k narodni skupnosti. Iz tega vidika je skrb zaradi izrinjanja slovenskega jezika na Koroškem in grozeče izgube jezika postala osrednji topos.

JEZIKOVNE BIOGRAFIJE IN OSNUTKI IDENTITET

Tradicionalna predstava o aktivnem jedru in obrobju iz mnogih vidikov ne odgovarja več aktualnemu položaju. Tudi na Koroškem prehaja tendenca od tradicionalnega ali-ali k osnutkom identitet, ki – odvisno od situacije – dopuščajo večplastno pripadnost (de Cillia 1998, Busch 2003). Novo je tudi, da prihajajo v skupnost slovenskogovorečih osebe z različnimi jezikovnimi ozadji, ne da bi se že kar definirali kot pripadniki narodne skupnosti. V nadaljevanju se bom še posebej posvetila tem skupinam oseb.

V sociolingvističnih raziskavah so doslej bolj ali manj izhajali iz »normiranih biografij«, ki so si jih predstavljali kot enojezične, v primeru pripadnikov jezikovnih manjšin pa kot dvojezične. Ob vedno večji migraciji, mobilnosti in ob uporabi teritorialno nevezanih komunikacijskih mrež pa danes ugotavljamo, da take »normirane biografije« izgubljajo svoj centralni položaj. Kar zadeva slovenščino, je bila jezikovna praksa na Koroškem v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja predvsem ta, da so uporabljali povečini koroška slovenska narečja in slovenski knjižni jezik oz. s tem povezan, postopno izoblikujoči se in regionalno obarvan pogovorni jezik. Danes govorijo slovenščino na Koroškem v številnih različnih

[57] Vsi podatki so iz Deželnega šolskega sveta za Koroško 2005; za 2006/07 Kleine Zeitung, 14. 10. 2006.

[58] Tu citirana števila zadevajo navedbe učiteljic in učiteljev v šolskem letu 2004/05.

[59] Projekt *Slowenische Heteroglossie in Kärnten* sta podprla Urad zveznega kanclerja na Dunaju ter Univerza Celovec.

variantah: Lokalna narečja so seveda še vedno prisotna, prav tako slovenski knjižni jezik v javnih kontekstih (npr. šola, cerkev, mediji). K temu prištevamo še: slovenščino tistih, ki si znanja jezika niso pridobili preko komunikacije v družini, temveč so se je naučili zavestno v šoli ali na tečajih; slovenščino delovnih migrantov, dijakov in dijakinj ali kadrovskega osebja iz Slovenije; slovenščino beguncev oz. priseljencev iz območja bivše Jugoslavije, ki so prišli na Koroško v sedemdesetih letih in so se ob nemščini naučili tudi slovenščine; neko vrsto celovške slovenščine, ki jo govori generacija, ki je že zrasla v mestnem okolju; itd.

Naslednji del prispevka se opira na intervjuje z »obrobnimi govorci« (Franceschini 2001). Ta oznaka obsega najrazličnejše skupine, kot so: učeči se, »povratniki« k nekdanjemu družinskemu jeziku, osebe iz »mešanih« partnerstev, gospodarstveniki, ki se zanimajo za jugovzhodno Evropo in še mnogi drugi.

SLOVENŠČINA KOT DRŽAVNI JEZIK IN KOT URADNI JEZIK V EU

Karavanke so bile kot nekakšna pregrada v glavi, kot zid. Bilo je, kot bi Ljubljana bila silno daleč, če je kdo rekel, da se pelje v Ljubljano, sem mislila, da je to ne vem kako daleč, danes pa vem, da je to tako, kot bi se peljal v Gradec.

To je citat iz intervjuja s približno 25-letno študentko, ki obiskuje tečaj slovenščine v okviru kulturnoznanstvenega študija. Njeni stari starši in njen oče še govorijo enega od slovenskih narečij, pa ga niso posredovali naprej in so vselej pazili, da bi jih ne spravljali v zvezo z Jugoslavijo in z manjšino.

Spreminjajoče se konotacije, ki so spremljale avstrijsko-jugoslovansko oz. avstrijsko-slovensko mejo, so imele in imajo vpliv na jezikovni prestiž in na odnos do jezika. Topos o karavanški meji kot trdnjavi proti nevarnosti z juga so po letu 1945 povezovali z idejo o meji, ki je ločnica med dvema svetovnonazorsko divergentnima sistemoma.[60] Slovanski jeziki, tudi slovenščina, so v tej podobi na splošno veljali za jezike vzhoda in komunizma, kot jeziki, ki le malo koristijo gospodarskemu in socialnemu napredku. Znotraj jugoslovanske federacije je bila slovenščina »samo« jezik ene od republik in je imela v tem smislu omejen pomen. Argumenti za slovensko samostojnost so se močno opirali na lastno slovensko kulturo in lasten jezik, v javnem diskurzu se je Slovenija tedaj izrecno videla kot kulturni in jezikovni narod (Velikonja 1996).

Status slovenskega jezika se je v zadnjih letih močno spremenil. Slovenščina je postala državni jezik. S pristopom Slovenije k EU leta 2004 je slovenščina tudi uradni jezik v EU. To je na jezikovnem trgu povzročilo večjo dinamiko. Dokumente EU je mogoče dobiti zdaj tudi v slovenščini in na Koroškem jih lahko npr. uporabljajo v medijih manjšine. Te statusne spremembe so pripomogle, da Korošci močneje občutijo slovenščino v njeni kvaliteti jezika soseda. Slovenski gospodarski prostor je za Koroško atraktiven in odpira vrata do izmenjave z drugimi jugovzhodnimi deželami. Za posameznika je slovenščina lahko prednost na delovnem trgu. Živahna kulturna scena v Sloveniji je posebno za mladino izredno privlačna. Slovenščine se danes učijo tudi osebe, ki niso a priori v nobeni zvezi s slovensko narodno skupnostjo na Koroškem. To so mi potrdili učeči se, ki so izjavili, da se učijo slovenščine zato, ker je to »najbližji« slovanski jezik. Eden od intervjuvancev govori o motivacijah nemškogovorečih staršev, ki so svoje otroke prijavili k dvojezičnemu pouku:

To je bolj tako, bi rekla, da imajo ljudje zdaj občutek, da znajo drugi otroci [dvojezični] *več. In da so tako bolje pripravljeni za življenje, tega se ljudje zdaj že zavedajo. Da naj bi njihovi otroci ne zaostajali. Še vedno je veliko resentimentov. Pa se vseeno učijo, kljub resentimentom.*

SLOVENŠČINA S »TUJIM« AKCENTOM

Ne le na ljudskih šolah, tudi na višjih šolah s ponudbo slovenščine narašča število prijav. Predvsem trojezični Kugyjevi razredi na slovenski gimnaziji, pa tudi druge dvojezične šole kot npr. Trgovska akademija v Celovcu nagovarjajo nove kroge ljudi. Za starše, ki ne znajo slovensko, je bila nekoč psihološka zapreka precej velika, da bi prijavili svoje otroke v šolo z jezikom, ki ga sami ne obvladajo ali ga govorijo le rudimentarno. Potrebna je bila zavestna odločitev in pripravljenost, da si naprtijo dodatne napore. Te odločitve so motivirale želje, da bi oživili že izgubljeno družinsko tradicijo ali pa so bile družbeno-politično pogojene. Danes nagovarjajo šole z diverzificiranim učnim jezikom širše kroge, tudi take, ki vidijo dodaten jezik enostavno kot individualno obogatitev oz. izboljšanje možnosti na delovnem trgu.

[60] Za izčrpnejši prikaz obojestranskih odnosov med jezikom in spremembami v konotaciji, ki so zaznamovale avstrijsko-jugoslovansko oz. -slovensko mejo, glej Busch 2002 in 2003.

Izobraževalni sistem na Koroškem je na določen način postal propustnejši, dostop do ponudbe slovenščine, ki omogoča več kot le »golo« osnovno znanje, je lažji. So učeči se, ki so sčasoma presegli »otroški besedni zaklad«, kakor se je izrazila ena od intervjuvank, in ki zmorejo v slovenščini slediti kompleksnejšim vsebinam tako ob poslušanju kot ob branju, četudi jih je včasih strah, da bi jezikovne sposobnosti tudi aktivno uporabljali, velik. Na Koroškem naletimo pogosteje kot nekoč na slovenščino z akcentom, ki izdaja, da imamo opravka z govorcem z nekim drugim izhodiščnim jezikom.

V kolikšni meri občutijo učeči se slovenščino kot drugi jezik – torej jezik, v katerem se počutijo doma približno tako kot v svojem prvem jeziku ali jezikih – ali pa če vidijo slovenščino »samo« kot tuj jezik ali celo kot »izgubljeno« materinščino, je odvisno od subjektivnih dejavnikov. To dokazuje npr. izjava, ki jo je v svojem delu objavila Volavšek (2000): »Slovenščina je moja materinščina, ampak najprej se je moram naučiti.« Avtorica nadalje pravi, da v družini sicer govorijo slovensko, da pa jezika niso prenesli na njeno generacijo. Tudi v Alžiru rojeni filozof Jacques Derrida opisuje navidezni paradoks, da je materinščina lahko jezik, ki ga človek ne govori več, na primeru svojega odnosa do kabilščine. Francoščino, prvi jezik, ki se ga je učil od svojih staršev, jezik, v katerem piše, označuje za tuj jezik in strne: »... je n'ai qu'une langue et ce n'est pas la mienne, ma langue 'propre' m'est une langue inassimilable. Ma langue, la seule que je m'entende parler et m'entend à parler, c'est la langue de l'autre.« (Derrida 1996: 47)[61]

Emocionalna bližina lahko nastane tudi, če je slovenščina jezik partnerja ali partnerice oz. jezik kroga prijateljev ter je splošno prisoten kot jezik komunikacije v vsakdanjiku. Nekaj intervjuvancev, ki so se slovenščine naučili kot odrasli, jo je imenovalo »jezik srca« ali »prvi jezik«.

Po drugi strani pa učinkuje majhna prisotnost slovenščine v koroški javnosti na učeče se tako, da imajo vtis, da lahko slovenščino dejansko uporabljajo le v redkih življenjskih situacijah. To vodi včasih celo pri osebah, ki dobro znajo jezik, v občutek, da nekako niso docela stopljeni z jezikom. To dokumentira na primer izjava enega mojih intervjuvancev: »Slovenščina je od mojih dodatnih jezikov tisti jezik, ki ga najbolje znam, toda najslabše obvladam.« Meni, da bi mu dva meseca ali trije v Sloveniji zadostovali, da bi dobil »občutek« za jezik.

Lastno zaznavanje, ki je od biografskih in emocionalnih dejavnosti najmanj toliko odvisno kot od jezikovne in pragmatične kompetence, določa način, kako se govorec imaginira kot multilingvalen subjekt, kako definira svoj odnos do nekega jezika. Ob učenju jezika začnejo učinkovati identifikacije (pozitivne in negativne) z drugimi govorci tega jezika. Claire Kramsch (2006: 101) ugotavlja: »Želja je tudi potreba po jeziku, ki ni le instrument za komunikacijo, temveč tudi pot, da človek najde samega sebe, da razvije svojo osebnost z zavestno pozornostjo na izražanje in pomen.«

Iz mojih intervjujev s tistimi, ki se učijo slovensko, je razvidno, da je zanje zelo važno, da razpolagajo z različnimi variantami jezika (dialektom, pogovornim jezikom, zbornim jezikom, žargonom) ter z raznimi registri (npr. s strokovnimi jeziki), da se lahko čutijo slovensko-nemško-dvojezične. Obstajati morajo torej razne možnosti, identifikacije in imaginacije, ki jih človek živi in ki jih tudi izraža.

Relativno nov fenomen je tudi, da se na Koroškem učijo slovenščine in jo govorijo ljudje, katerim izhodiščni jezik ni nemščina, temveč kak drug jezik. Slovenščini z nemškim akcentom se je pridružila slovenščina z nekim drugim slovanskim akcentom, često z bosanskim. Za begunce iz Bosne je bila slovenščina pogosto jezik prve integracije v avstrijsko družbo. Nekateri so svoje znanje slovenščine izboljšali, ker imajo tako na delovnem trgu dodatno kvalifikacijo, ki jo lahko dosežejo z majhnim trudom.

STANDARD, NAREČJE, POGOVORNI JEZIK, ŽARGON

Na Koroškem je bilo razmerje med lokalnimi slovenskimi narečji in pisnim jezikom skozi dolga obdobja polno napetosti. Ostra ločnica med narečji in pisnim jezikom, ki se je kot ultima ratio končala v vindišarski teoriji, je dovoljevala, da je politično kategoriziranje med tako imenovanimi nacionalno usmerjenimi in tako imenovanimi domovini zvestimi Slovenci našlo svoj simboličen izraz. Priznanje, da govori kdo »samo« narečje, je vsaj dopuščalo interpretiranje, da se je ustvarila distanca do standardnega jezika in narodne skupnosti. Narečju, ki so ga v času romantike poveličevali kot izraz prvinskega in nepotvorjenega, so na Koroškem pridali še politično-ideološko konotacijo. Ta polarizacija je preprečila, da bi nastal koroško-slovenski pogovorni jezik, regionalen interdialekt, in je bila zagotovo tudi vzrok velike negotovosti, katero varianto slovenščine bo vsakokratni pogovorni partner v določenem položaju imel za primerno, tako da so govorci često prešli v nemščino. Argument, da so si tri skupine koroško-slovenskih narečij med seboj tako

[61] Prevod avtorice: »... imam samo en jezik in ta ni moj, moj 'lasten' jezik mi ni dostopen. Moj jezik, edini, ki ga zmorem in umem govoriti, je jezik drugih.«

zelo različne, da postane sporazumevanje težavno, je treba iz današnjega vidika postaviti pod vprašaj. Zdi se, – to je razvidno iz nekaterih intervjujev – , da je menjavo jezika povzročil predvsem pritisk, ki so ga občutili govorci slovenskega jezika. Veljalo je precej razširjeno pravilo, da z osebami, ki jih ne poznaš, na noben način ne govoriš slovensko, pač zaradi določene bojazni, da ne bi izdal, kako dobro oz. kako slabo znaš slovensko. Tema, ki se v intervjujih vedno znova pojavlja, je, da pogovorni partnerji dolgo niso vedeli drug o drugem, da znajo slovensko.

V mojih intervjujih se topos o narečju kot o »pravi« slovenščini, ki se je ne da naučiti in po kateri se »pravi« Slovenci razlikujejo od drugih, večkrat ponavlja. Eden od pogovornih partnerjev je to ponazoril na primeru nekega učitelja:

> *Zanj je vse tradicionalno in vse starinsko, pa take stvari, imelo veliko vrednost. In on je malo razdelil, ja, v dva razreda. V tiste, ki zares govorijo slovensko, ki so pravi Slovenci, in v tiste, ki to pač niso. Hm ... to je včasih že motilo. Torej on je lahko naredil oboje. On bi lahko to tako naredil, in potem bi lahko tudi tako naredil, da bi poudaril, kako se mu ne zdi dobro, da so ljudje, ki se tudi tako učijo slovensko. Ampak ja, vseeno, ampak nekako, ja, to niso TISTI. To je vedno znova prihajalo od njega.*

Da je ideja o nezmožnosti učenja narečja bolj družbeni in ideološki konstrukt kot pa nekakšna značilnost bistva narečja, potrjuje tudi položaj v Švici, kjer uporabljajo narečja v bistveno več domenah kot v Avstriji. Tam gledajo na različne izraznosti švicarske nemščine vsekakor kot na jezik integracije, ki se ga migranti često hitreje naučijo kot standardnega jezika. Tudi narečje z akcentom velja v mnogih krogih za adekvatnega in nikakor ne kot nekaj, čemur bi se posmehovali. Prav mladi intervjuvanci in intervjuvanke so v okviru mojega raziskovalnega projekta pokazali nov odnos do narečja. Zanje narečje ni bilo ne »grdo« in ne nekaj poveličevanja vrednega, kar bi kazalo na prvinskost, temveč enostavno kod, v katerem lahko komunicirajo »bolj sproščeno« kot v standardnem jeziku. Naj citiram za vse druge mlajši zakonski par, ki živi izven dvojezičnega ozemlja. H. se je od svoje žene naučil slovensko:

> *Večina družinskih članov je navdušena, da H. sploh govori slovensko. Pa povrh še to narečje, ki ga ima moja družina seveda že za nekaj posebnega.*

Počasno nastajanje koroškego-slovenskega pogovornega jezika, ki ga je Schellander ugotovil že leta 1988, je postalo bolj dinamično. Intervjuvanci poročajo, da ta v nekaterih pogovornih situacijah nadomešča lokalna narečja. Na politični ravni, ki določa ideološko pripisovanje v zvezi z jezikom, se je odnos med Avstrijo in njeno sosedo spremenil. Na Koroškem ni mogoče več gledati na slovenski standardni jezik – ločeno od lokalnih narečij – kot na jezik privržencev socialistične oz. komunistične ideologije. Povezava »slovenski pisni jezik = priznavanje k nacionalnemu slovenstvu« pa je vendarle povečini še ostala. Šele s povečanjem veljave regionalnega koroškega pogovornega jezika se bo distanca do standardnega jezika zmanjšala.

Na šolah s slovenskim učnim jezikom se je vedno znova porajal jezik mladine, ki kreativno črpa iz jezikovnega potenciala govorcev. Tu in tam je tak občasen in na majhne skupine omejen žargon prišel tudi v javnost. Tako so pri svobodnih radiih na Koroškem nastajale oddaje, kjer so samozavestno in ob eksperimentiranju z jezikom mešali elemente različnih kodov. V žargonu so videli razbremenjujočo alternativo, tretji prostor v razmerju do družbeno legitimirane ter tako po obliki kot tudi po socialnem pripisovanju normiranega koda. To je na primer razvidno tudi iz enega od intervjujev, ko intervjuvanec pravi, da mu nista pomagala ne standardni jezik ne narečje, ki se ga je naučil šele kot »priseljenec«, da bi ga »prištevali zraven«.

> *A: Nekaj časa sem silno poskušal, da bi se identificiral s slovenščino.* [...] *To je bilo tam med tretjim in sedmim razredom gimnazije. Mmm ... bil sem zelo rad v Podjuni pri prijateljih in ti so doma res govorili slovensko. In takrat sem si zmeraj želel, da bi znal narečje in ...*
> *F: Si ga znal?*
> *A: Naja, to je pri narečju zmeraj polovična stvar. Razumel sem ga dobro, ampak če sem ga poskušal govoriti, so se mi vedno smejali.*

V zadnjih letih na slovenski gimnaziji je bila situacija drugačna:

> *Takrat smo razvili kompletno svojo slovenščino. In takrat narečje ni igralo nobene vloge. In ... eeh, ... torej to je bil jezik, ki ga nikjer drugje niso govorili. Bil je res samo za nas iz razreda in iz paralelke. Ali tako.* [...] *Brez problemov smo menjavali kodo.*

Zanj je bila dilema, če se »sme« prištevati k slovenski narodni skupnosti ali ne, razrešena šele s pomočjo slovenskega žargona, ki ga je uporabljal v razredu in v krogu prijateljev. Tretji prostor mu je dovoljeval, da je definiral pozicijo, ki ni povezana z etnično identiteto v tradicionalnem smislu. Claire Kramsch (2006: 104) poudarja, kako pomembna je dimenzija jezika, ki jo imenuje mit. Pod tem izrazom razume imaginirane, emocionalne resonance, ki jih ljudje asociirajo z jezikom, katerega slišijo ali govorijo, in ki po drugi strani izražajo mnenja in idealizirane realnosti, pozicije subjekta in miselne vzorce, pridobljene s socializacijo. V tej dimenziji vidi potencial za ustvarjanje novih pozicij subjekta.

> *Medtem ko daje jezik kot referenčni sistem socialnim identitetam govorcev podobo, v tisti meri, v kakršni se učijo ravnanja s konvencionalnimi oblikami in pomeni v različnih historično in socialno pogojenih kontekstih, pa oblikuje jezik kot mit svoje pozicije subjekta tako, da jim ponuja alternativne, ahistorične realnosti in imaginirane pozicije subjekta kot možnosti identifikacije.*[62] (Kramsch 2006: 106)

SLOVENŠČINA KOT PLURICENTRISTIČEN JEZIK

Tako Anton Schellander, dolgoletni učitelj na gimnaziji v Velikovcu in predavatelj na univerzi v Celovcu (1988), kot tudi Ljuba Črnivec, ki od leta 1989 vodi jezikovni pouk za slovenščino na celovški univerzi,[63] ugotavljata, da obstaja nekaj takega kot koroška varianta slovenskega pisnega jezika. Schellander (1988: 268f) dokazuje, da ima ta koroška varianta na vseh ravneh, na fonetični prav tako kakor na leksikalični in semantični, svoje posebnosti. Nekatere zvenijo, tako Schellander, v primerjavi z varianto, ki jo govorijo v Sloveniji, »zastarelo«. Ljuba Črnivec je v najinem pogovoru naštela vrsto koroških posebnosti, ki jih v jezikovnih tečajih ne popravlja v smeri norme osrednjega slovenskega prostora. Sem prišteva posebnosti v izgovorjavi, prozodiji, leksiki in sintaksi.

Za mnoge mlade govorce je postal pogovorni jezik, ki je blizu standardnemu, prvi jezik, ki si ga pridobijo že v družinskem krogu. Prav govorci slovenščine, ki živijo v urbanem okolju ali so akademsko izobraženi, često uporabljajo v komunikacijskih situacijah zunaj svoje družine tak pogovorni jezik. V družinah, v katerih so govorci prišli iz različnih slovensko-narečnih področij na Koroškem, postane včasih tak pogovorni jezik družinski jezik in na ta način prvi jezik otrok, posebno še, če živijo zunaj dvojezičnega ozemlja. Za učeče se je prav tako laže priti do takega pogovornega jezika, kakor da bi si osvojili narečje in s tem eno od variant, ki, drugače kot standardni jezik, odgovarja manj formalni situaciji in v kateri je ne občutijo za označeno.

ZAKLJUČNE MISLI

Aspekti jezikovnega repertoarja (akcenti, register, žanri) kažejo na pozicije identitete oz. subjekta govorcev. Tudi drugi jih vidijo in ocenjujejo kot pokazatelje takih pozicij subjekta. To se dogaja v napetostnem polju jezikovnih ideologij, ustaljenih podob o »pravilnem« govoru, v legitimni govorni praksi. Glede na družbeno govorni položaj se je stara dualnost narečje – standardni jezik umaknila široki paleti jezikovnega repertoarja. Tako kot govorimo danes o številnih različnih »Englishes« – tudi znotraj istega geografskega prostora –, je opazno, da je slovenščina na Koroškem vedno bolj prisotna v različnih vlogah in načinih izražanja.

Ta razvoj lahko pomeni šanso in lahko prispeva k temu, da bo postala aktivna dvo- in večjezičnost dejavnik, ki izzove v regiji gospodarsko in kulturno dinamiko, če akterji na jezikovno-političnem polju na to reagirajo. To pomeni, da učeči se spoznajo, da je družbeno priznanje obstoječe regionalne nemško-slovenske dvojezičnosti vir in ne ovira, da bi se lahko individualno okoristili, kar si že danes obetajo od učenja slovenščine. Za slovenskogovorečo narodno skupnost je v tem priznanju izziv, da ustvarja poleg tradicionalne manjšinske politike tudi aktivno jezikovno politiko in koncipira nove ponudbe, ki so ukrojene prav za »nove« in »stare« plasti obrobja. Jezikovna politika ni proces *topdown*, nič, kar bi bilo zaukazanega od zgoraj, oblikuje se v stalnem procesu dogovarjanja med relevantnimi akterji. Na politiko na lokalni, regionalni, državni in evropski ravni gre izziv, da podvzame iniciativo in tako olajša dostop do slovenščine ter izboljša njen družbeni položaj. Pot do pozitivno živete večjezičnosti vodi na Koroškem preko priznanja slovenščine.

[62] Prevod avtorice.

[63] Intervju december 2006.

LITERATURA

B. BUSCH, 2003: Shifting political and cultural borders: language and identity in the border region of Austria and Slovenia. *European Culture: A journal of European culture, history and politics,* 19 (2003), 125–144.

B. BUSCH, V. WAKOUNIG, 1997: Minderheiten zwischen Mutterstaat und Vaterland. V: *Frontiers - a challenge for interculturality / Granice - izazov interkulturalnosti* (ur. B. JAKŠIĆ), Beograd: Forum za etničke odnose, 63–77.

R. DE CILLIA, 1998: *Burenwurscht bleibt Burenwurscht. Sprachenpolitik und gesellschaftliche Mehrsprachigkeit in Österreich*. Klagenfurt-Celovec: Drava.

A. DAVIES, 2003: *The native speaker: myth and reality*. Clevedon: Multilingual matters.

J. DERRIDA, 1996: *Le monolinguisme de l'autre.* Paris: Éditions Gallilée.

R. FRANCESCHINI, 2001: Sprachbiographien randständiger Sprecher. V: *Biographie und Interkulturalität: Diskurs und Lebenspraxis* (ur. R. FRANCESCHINI), Tübingen: Stauffenburg, 111–125.

C. KRAMSCH, 2006: The multilingual subject. *International Journal of Applied Linguistics,* 16/1(2006), 98–110.

Österreichische Rektorenkonferenz, 1989: *Bericht der Arbeitsgruppe 'Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Österreich'*. Wien: Böhlau.

A. SCHELLANDER, 1988: Sodobni slovenski jezik na Koroškem: vprašanja govornega sporazumevanja, jezikovnega znanja in jezikovne rabe v dvojezični situaciji. V: *Obdobja 8. Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura,* 261–275.

M. VELIKONJA, 1996: *Masade duha, razpotja sodobnih mitologij*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

B. VOLAVŠEK KURASCH, 2001: *Slovenščina na Koroškem. Profil udeležencev tečajev za odrasle*. Diplomsko delo. Celovec: Univerza Celovec.

Teodor Domej
Deželni šolski svet za Koroško, Celovec

Križevi poti na Koroškem iz družbenojezikovnega in jezikovnozgodovinskega zornega kota

Križev pot je v cerkvah tisto sosledje bolj ali manj umetniško oblikovanih slik, ki v štirinajstih prizorih prikazujejo Kristusovo trpljenje od njegove smrtne obsodbe do položitve v grob. Enako se imenuje pobožnost, za katero so nastale te podobe. Križev pot je bila nekdaj tudi najdaljša pobožnost katoliške cerkve v ljudskem jeziku. Ob vsaki od štirinajstih postaj so prisotni poslušali razmišljanja, sodelovali z molitvijo, odgovarjali s stalnimi formulami in peli ali pa vsaj poslušali cerkvene pesmi. Krajina je doživela v 18. stoletju v okviru češčenja Kristusovega trpljenja in smrti na križu močan val sakralizacije. Na številnih krajih so postavili kapelice križevega pota, kalvarije, svete stopnice (t. i. »svete štenge«) in zgradili nove cerkve, posvečene svetemu križu ali božjemu grobu. Nastala in močno se je razširila pobožnost križevega pota, z njo pa cerkvene in nabožne ljudske pesmi, v mnogih krajih so uprizarjali pasijonske igre. S križevim potom je doživela notranja oprema cerkva značilno dopolnitev, pravzaprav zadnjo pred uvedbo ljudskega oltarja, ki je povezana z liturgičnimi reformami II. vatikanskega koncila (1962–1965). Z njim so povezane številne knjižne izdaje besedil, ki so se brala, molila in pela v okviru enako imenovane pobožnosti.

Zaradi obsežnosti pojava je križev pot vreden interdisciplinarnega pristopa. Cerkvena, umetnostna, jezikovna in literarna zgodovina, teologija, dialektologija, sociolingvistika, etnografija, glasbena zgodovina in druge vede lahko prispevajo svoje k celostni podobi tega raznolikega pojava. Katoliška cerkev kot nadnarodna, nadetnična in naddržavna ustanova je bila velik oder za medkulturne vplive in izmenjavo. Pogosto so bili posredniki in nosilci redovi, ki so poleg krajevne mreže katoliške cerkve s cerkvenimi provincami, škofijami in župnijami imeli svojo mrežo redovniških zvez in provinc. Tudi na primeru pobožnosti križevega pota imamo opravka s takim vzorcem posredništva. Na slovenska tla je pobožnost prišla iz italijanskega in nemškega sveta, glavni posrednik pa je bil frančiškanski red.

Tridentinski cerkveni zbor (1545–1563) je zakoličil pot katoliške Cerkve v reformo, hkrati pa jo je razmejil od reformacijskih gibanj. Njegovi sklepi so spremenili tudi vsakdan, predvsem pa praznični dan ljudi. 17. in 18. stoletje sta bili zibelka za številne nove cerkvene pobožnosti.

Uveljavil se je reden pouk o bistvenih verskih resnicah in zapovedih katoliške Cerkve. Krščanski nauk za otroke in odrasle je moral biti v ljudskem jeziku, prav tako pridige ob nedeljah in praznikih, v še bolj koncentrirani obliki v okviru t. i. misijona. V sestav organiziranega cerkvenega življenja so štele procesije, romanja in pobožnosti, predvsem v čast sv. Rešnjemu telesu in Materi božji in ne nazadnje v spomin Kristusovega trpljenja in smrti. V ta namen so bile ustanovljene številne bratovščine. Duhovniki, organisti in razni »bukovniki« so se čutili izzvane pisati in skladati cerkvene pesmi za največje praznike cerkvenega leta in za raznotere pobožnosti, nabožne in posvetne pesmi pa so nastajale za obhajanje srečnih in žalostnih trenutkov v življenju posamenikov in skupnosti. V tem sklopu je nastala tudi pobožnost križevega pota. Križev pot v obliki štirinajstih postaj, kakor ga danes poznamo iz večine naših katoliških cerkva, je – glede na doslej dvatisočletno zgodovino katoliške Cerkve – razmeroma mlad pojav. Črpal je iz več starejših virov, ki so se v 18. stoletju povezali v močan tok, je pa pozen otrok obdobja katoliške prenove. Sredi 18. stoletja je bila pobožnost križevega pota ena najbolj priporočanih, spodbujanih in priljubljenih pobožnosti katoliške cerkve.[64]

Ravno ko se je pobožnost križevega pota dodobra uveljavila, je v habsburških deželah zavladal razsvetljeni absolutizem. Njegovo bistvo je v tem, da so si vladarji (in njihovi najvplivnejši svetovalci in državniki) zadali cilj, da preoblikujejo svoje fevdalne teritorije v državo. Pravna podlaga je bila leta 1713 izdana *Pragmatična sankcija*, s katero je cesar Karel VI. razglasil nedeljivost in nerazdružljivost vseh habsburških dednih kraljestev in dežel. Marija Terezija (vladala je od 1740 do 1780), hčerka Karla VI., in Jožef II. (na prestolu je bil od 1765 do 1790, med 1765 in 1780 je vladal skupaj s svojo materjo Marijo Terezijo) sta s svojimi reformami potem dodobra pregnetla družbo. V središču obsežnega reformnega projekta so bili uprava, šolstvo in gospodarstvo, ne nazadnje tudi cerkev. Prepričana sta bila, da »v glavnem gre za to, dati načinu mišljenja naroda pravo smer.«[65] Duhovščino je država hotela vpreči po eni strani v

[64] Ferdinand Šerbelj, *Križev pot Antona Cebeja v okviru tradicije – Der Kreuzweg Des Malers Anton Cebej im Rahmen der Überlieferung*. Prispevek za zgodovino križevega pota v Sloveniji. Beitrag zur Geschichte des Kreuzwegs in Slowenien (Knjižnica Narodne galerije. Študijski zvezki 2), Ljubljana 1994.

[65] Protokoll der Kaiserlich=Königlich=landesfürstlichen Verordnungen, und Gesetze in publico ecclesiasticis […] 6. Band (Graz, s. a.) Nr. 59 (27. septembra 1787).

veliki projekt družbenih reform, po drugi strani pa ji je očitala, da ponekod »hoče obdržati podložnike v nepojmljivi nevednosti, da bi tako ne spoznali svojega nesrečnega položaja.«[66]

Jožefinske reforme na področju verske kulture so imele cilj, da se bogoslužje, obredi in pobožnosti osredotočijo na bistveno. Odpraviti so hotele vse, kar ni imelo neposredne podlage v svetem pismu. Posebna tarča ukrepov razsvetljenega absolutizma niso bili le ljudski običaji, povezani z verskim življenjem in prazničnim letom, temveč tudi nekatere pobožnosti. Ena teh je bila tudi križev pot. V opombah k bogoslužnemu redu za dežele Notranje Avstrije (izdal ga je graški gubernij 6. septembra 1787) najdemo poseben člen o križevih potih: »Tako imenovane križeve pote je zaradi raznovrstnega praznoverja in zaradi pretiranih odpustkov, o katerih mislijo obiskovalci, da si jih pridobijo, treba postopno odstraniti iz cerkva, spomin na trpljenje našega zveličarja pa predstaviti s posameznimi dobro izbranimi slikami.«[67] V drugi odredbi (13. septembra 1787) beremo očitek, »da je praznoverje še zelo razširjeno, da ga iz koristoljubja močno podpirajo celo dušni pastirji in da so cerkve preobložene z odvečnimi in spotikljivimi okraski«.[68] Po smrti Jožefa II. je bil ukinjen velik del reform razsvetljenega absolutizma, ki so se tikale cerkvenega življenja. Tudi križev pot ni bil več sporen.

DRUŽBENO JEZIKOVNI VIDIK KRIŽEVEGA POTA

Na Koroškem se je neprekinjeni razvoj slovenskega pisnega ustvarjanja začel pravzaprav šele nekaj pred sredino 18. stoletja. Le-ta gre torej v korak z vplivom in učinki reform razsvetljenega absolutizma, obdobja, ki je tudi nekaterim drugim manjšim evropskim jezikom omogočilo prehod v obdobje pismenosti in razvoj v smeri standardizacije. Že samo to dejstvo poudarja družbeno pogojenost jezika. Proces osvajanja novih področij jezikovne rabe je povezan z ustvarjanjem države in željo oblasti, dobiti in imeti stalen stik s prebivalstvom in nadzor nad njim. Zaradi tega se je začela slovenščina postopoma, a vendarle počasi emancipirati od latinščine in nemščine ter osvajati nova področja rabe. Odpravljanje nepismenosti je hodilo v korak z uveljavljanjem slovenščine, vendar je znal brati in pisati le zelo majhen del prebivalstva. To velja zlasti za podeželsko prebivalstvo in nižje sloje. Takole je orisal dobrolski prošt Adam Melchior ob začetku 19. stoletja stanje, kakršno je vladalo v Podjuni: »Tukaj zna tako malo kmetov brati, da si ne upam z gotovostjo trditi, da – če odštejem duhovščino, tu in tam nameščene uradnike, meščane obeh trgov Kaple in Guštanja in še šolarje – med 17 do 18 tisoč ljudmi, kolikor jih šteje Podjuna, na sto prebivalcev pride en človek, ki zna brati. Še tisti, ki znajo brati, berejo brez izurjenosti, ker ni slovenskih šol in se v njih niso mogli naučiti pošteno slovensko brati.«[69]

Napisi v cerkvenem prostoru, na primer na freskah, so bili dotlej v glavnem ali izključno v latinščini, ne le v liturgičnem, temveč tudi v posvetnem življenju z visokim ugledom opremljenem jeziku. Le nagrobniki uglednih laikov so imeli od 16. stoletja naprej skoraj izključno nemške napise. Nemški so bili tudi nekateri napisi na umetninah. Ta krajša ali daljša besedila so imela namen ohranjati spomin na umetnika, na upodobljene osebe in zgodovinske dogodke (na primer na votivnih slikah), predvsem pa na naročnike in plačnike umetnin in drugih predmetov ali pa na dobrotnike cerkve. Križev pot je odprl narodnim jezikom dodaten prostor. Na Koroškem so šele napisi na križevih potih načeli dominantni položaj latinščine. Cerkve so bile prvi javni prostor, kjer se je uveljavila slovenščina. Glede na etnično in jezikovno strukturo dežele se je slovenščina mogla uveljaviti pravzaprav pozno.

Posebno mesto ima križev pot v jezikovnem pogledu. V času, ko je bil glavni liturgični jezik latinščina, je bila pobožnost križevega pota v ljudskem jeziku. Njej v podporo so izšli številni priročniki. Druga jezikovna plat je povezana z napisi na samih podobah križevega pota. V raziskavo je vključenih sedemnajst križevih potov, ki imajo slovenske napise v bohoričici.

---

[66] Tako je pisal leta 1773 eden glavnih nosilcev reform razsvetljenega absolutizma v Avstriji, državni kancler Wenzel Anton Kaunitz Mariji Tereziji, ko je obravnaval naloge, ki bi jih bilo treba poveriti duhovnikom in učiteljem. Glej Ferdinand Maaß, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Östereich 1760-1790. Amtliche Dokumente aus dem Wiener Haus- Hof- und Staatsarchiv*, II. Band (= Fontes rerum Austriacarum, Zweite Abteilung, Diplomataria et acta, 72. Band, Wien 1953), 180 sl.

[67] Protokoll der Kaiserlich=Königlich=Landesfürstlichen Verordnungen und Gesetze in publico ecclesiasticis, 6. Band (Graz, s. a.) odredba št. 53.

[68] Protokoll der Kaiserlich=Königlich=Landesfürstlichen Verordnungen und Gesetze in publico ecclesiasticis, 6. Band (Graz, s. a.) odredba, št. 54.

[69] Cit. po Theodor Domej, Die *Slowenen in Kärnten und ihre Sprache mit besonderer Berücksichtigung des Zeitalters von 1740 bis 1848* (Phil. Diss., Wien 1986), 379.

Niso pa bili napisi na križevih potih edini primer uveljavljanja slovenščine v cerkvenih stavbah. Izjemen primer je župnija Šmartin na Teholici (St. Martin am Techelsberg). Tamkajšnji župnik Jožef Primož Posačnik (1710–1787) je bil med prvimi na Koroškem, ki so prelomili s tradicionalnim vzorcem jezikovne rabe v notranjščini cerkva. Ko je okoli leta 1765 (o tem ne govorijo le arhivski viri in letnica na pročelju cerkve, temveč tudi kronogrami) prenavljal sakralne stavbe svoje župnije v hribovitih krajih na severnem bregu Vrbskega jezera tik ob stari meji med slovenskim in nemškim delom dežele, je pustil stranski steni in ladijski strop župnijske cerkve opremiti s šestnajstimi stenskimi slikami, ki prikazujejo trpljenje, smrt in zveličanje svete Barbare. Posebnost stenskih slik ni le njihova krvoločnost, temveč predvsem njihovi slovenski napisi. Skupna dolžina podnapisov nekoliko presega dolžino napisov na križevem potu.[70] Še korak dalje je storil Posačnik, ko je v podružnični cerkvi v Tibičah (Tibitsch) na levem stranskem oltarju namestil slovenski napis. Besedilo, ki komentira relief na oltarni mizi, se glasi:

ChrIstVsh Nash LVbesnIVI InVDobrV
te PoVhenI IsVeLIzhar Ie K sVeteMV Pe
trV RekV PaſsI oVze, PaSsI AgnIete.

Rdeče velike črke kronograma dajo letnico 1766, nedvomno leto nastanka. Tako besedila k stenskim slikam legende o trpljenju in mučeniški smrti svete Barbare kot tudi napis na stranskem oltarju so v bistvu narečni, avtor pa uporablja bohoričico, s čimer je povezan s tradicijo slovenskega pismenstva.

Napisi na križevih potih so – v kolikor je na njih ohranjeno prvotno besedilo – skoraj idealen, a doslej spregledan objekt za raziskovalce, ki se ukvarjajo s poenotenjem slovenskega standardnega jezika. Kratka besedila (s pomanjkljivostjo, da so prekratka za poglobljeno jezikoslovno analizo), nastala v obdobju, ki pokriva približno poldrugo stoletje od konca prve polovice 18. do konca 19. stoletja, so ohranjena skoraj na celotnem naselitvenem ozemlju Slovencev na današnjem avstrijskem Koroškem. V tem času so pisne variante slovenskega jezika prehodile strmo pot od redkih slučajnih zapisov imen in zelo kratkih besedil do polnega razpona jezikovnega ustvarjanja in množične komunikacije z vsemi tedaj razpoložljivimi mediji. Najstarejši napisi so vzniknili še v času nepovezanega prizadevanja za uveljavitev slovenskega jezika v pisni rabi in v bistvu še v predknjižnem obdobju, saj je prvi slovenski tisk – bistveno pomnožena izdaja Megiserjevega štirijezičnega slovarja –, pri katerem so merodajno sodelovali slovenski Korošci, izšel šele 1744. Zaradi njegove omejene uporabnosti ga težko imamo za začetek regionalnega slovenskega knjižnega ustvarjanja, saj je mogel biti namenjen le ozkemu krogu »ljubiteljev več jezikov«.

Na izbor jezika in njegove zvrsti ni vplival le avtor besedila, temveč tudi njegov naslovnik. V večini primerov je bil novi del notranje opreme namenjen samo prebivalcem župnije, le v redkih primerih, ko je šlo za romarske cerkve, so bili naslovniki tudi verniki iz bolj oddaljenih krajev, kjer so govorili drugo narečje. Na izbiro jezika so lahko vplivali tudi donatorji oziroma naročniki križevih potov. Brez dvoma ima večina nemških napisov na križevih potih tako ozadje. Predvsem v krajih, kjer je bila nemščina za del prebivalcev prvi jezik ali pa v opaznejši meri jezik družbenega življenja, je igral določeno vlogo višji jezikovni prestiž nemščine. Zato nosijo križevi poti v tržnih in mestnih naseljih le nemške napise.[71] Tudi nekatere druge župnijske cerkve, na primer Bajtiše in Podljubelj (pri obeh gre za naselja v okolici Borovelj z dolgo industrijsko tradicijo), imajo križeve pote z nemškimi napisi. Etnična struktura vsaj nekaterih teh krajev (izjemi sta bili Celovec in Velikovec) za časa glavnega vala križevih potov bi omogočala ali celo narekovala slovenske napise. To kaže, da je imela nemščina tedaj večji ugled kot slovenščina. Druga razlaga je, da je bila nemščina jezik, ki je v teh krajih dosegel več naslovnikov, to je pismenih ljudi, kot slovenščina. Drugačen je bil položaj na podeželju. Tam je bila slovenščina malodane edini jezik vsakdana in cerkvenih opravil (kolikor so bila v ljudskem jeziku). Zgodovina nastanka nekaterih križevih potov naravnost kaže, da so bili namenjeni župnijskemu občestvu, odtod v najzgodnejšem obdobju križevih potov visoka stopnja krajevnega narečja. Postopoma so se uveljavile variante z večjim deležem nadnarečnosti.

NEKAJ GLAVNIH JEZIKOVNIH ZNAČILNOSTI KRIŽEPOTNIH NAPISOV

[70] Teodor Domej, Stenske slike s slovenskimi napisi v župnijski cerkvi v Šmartinu na Teholici. V: *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu 1998*, Celovec-Ljubljana-Dunaj, 1997, 108–110.

[71] Kot izjemo bi mogli navesti cerkev v Šentrupertu pri Velikovcu, vendar je to predmestna župnija, ki je bila do 20. stoletja izven mesta.

V pričujoči prikaz[72] je zajetih vsega sedemnajst koroških križevih potov, opremljenih z napisi v bohoričici. Na enem od teh so le štiri postaje v bohoričici, na dveh nadaljnjih pa je po ena postaja v gajici, kar kaže na poznejše restavratorske posege. Določiti izhodiščno besedilo, torej »prabesedilo«, na katerem temeljijo vsi slovenski napisi, ni mogoče. Vsekakor jih je moralo biti več, saj med temi najstarejšimi napisi niti dva nista povsem enaka.

Križevi poti s slovenskimi napisi so vzniknili v času, ko so se pisne zvrsti slovenščine posluževali le posamezniki. Na eni strani so jo pisali kmečki samouki, na drugi pa redki izobraženci, povečini duhovniki. Kot avtorji slovenskih napisov pridejo v poštev v prvi vrsti duhovniki. Nekaj vpliva so mogli imeti še slikarji oziroma delavnice, v katerih so nastajali križevi poti. V poštev pridejo še naročniki ali donatorji. Mogli so se zgledovati po besedilih, ki so bila objavljena v knjižnih izdajah križevega pota, vendar kot predloge pridejo v poštev tudi nemški tiski. Natančno je bilo določeno, koliko postaj ima križev pot, kakšna je njihova vsebina in njihovo zaporedje. Pričakovali bi torej, da bo tudi poimenovanje do zadnje podrobnosti enotno, ker je nad vsem bdela cerkvena oblast. Vendar sta teritorialna raznolikost jezika, predvsem pa šibka pisna tradicija imela precejšnje posledice. Ko gre za očitne napake, je treba računati z vplivom slikarja in njegovega znanja oziroma neznanja ali popolnega nepoznavanja slovenskega jezika.

Postaje v dveh celovških knjižnih izdajah iz prve polovice 19. stoletja (točno leto izida ni znano)[73] se glasijo takole:

JESUS je k´ſmerti obſojen.
JESUS vsame krish na ſvoje rame.
JESUS pade pervizh pod krisham.
JEsus ſrezha ſvojo shaloſtno mater.
Simon Zirenensar pomaga JESUSU krish noſiti.[74]
Veronika poda JESUSU en putni pert.
JESUS pade drugizh pod krisham.
JESUS tolashi jerusalemſke shene.
JESUS pade tretizh pod krisham.[75]
JESUS je do nagiga ſlezhen, inu njemu ſo grenki shovz piti dal.[76]
JESUS je na krish perbit.
JESUS je poviſhan, inu vmerje na krishu.
JESUS bode od krisha doli vset, v´narozhje Marie poloshen.
JESUS bode v´grob poloshen.

Če z utemeljitvijo ali pod domnevo, da gre za vzorčno besedilo, kot izhodišče izberemo koroški knjižni izdaji križevega pota, dobimo 48 lem oziroma slovarskih gesel. Njihovo število se več kot podvoji na 102, če upoštevamo ostale koroške križeve pote v bohoričici, ki so zajeti v pričujoči raziskavi. Križev pot z najmanj lemami izhaja z 42 lemami, tisti, ki jih ima največ, pride na 63 slovarskih gesel. Izrazita je tudi pisna raznolikost.

PISNA PODOBA

Začetnikom slovenskega pismenstva na Koroškem slovenski tiski osrednjega slovenskega prostora niso bili neznani. Od tod je na Koroško prihajal najnujnejši priročnik za cerkveno rabo, *Evangeliji in listi*. Pismeni med Slovenci so se zavedali, da se slovenščina ne piše z nemškim črkopisom, vendar je to slovenščino povezovalo z drugimi nenemškimi jeziki v bližnji in daljnji soseščini. Vrinki v slovenščini ali citatne besede, neredko krajevna in osebna imena (na primer v krstnih in poročnih knjigah ali knjigah umrlih) izstopajo v sicer nemških besedilih že po pisavi, predvsem če je bil pisec duhovnik.

[72] Gre za vmesno poročilo in prvi poskus umestitve teh starih napisov v starejšo etapo razvoja slovenskega pismenstva, ker se z njimi iz nejasnih razlogov doslej jezikoslovci niso ukvarjali. Nekateri iz bibliografij znani tiski v javnih knjižnicah niso dostopni. Opraviti bo treba še nekaj dodatnega raziskovalnega dela v arhivu. Zato so mogoče nekateri zaključki le začasni.

[73] Leonardo da Porto Maurizio*, Pot Svetega kriesha* (V´Zelovzu, s. a.). Glej COBISS.SI-ID: 98964224 in COBISS.SI-ID: 98966272. Celovška priročnika sta nastala za ves slovenski prostor in je založnik dobil besedilo od avtorja, ki je obvladal osrednjo varianto slovenskega standardnega jezika. Na to kaže podatek na naslovni strani, da je bilo delo prevedeno iz nemščine »na Kranjsku«.

[74] Varianta: naſiti.

[75] Varianta: pode. Gotovo gre za stavčevo napako.

[76] Varianta: ſe grenki shovz piti da.

Vsi napisi na koroških slovenskih križevih potih se poslužujejo bohoričice, ki je najbolj prepoznavna po pisavi sičnikov in šumevcev. Doslednost uporabe pismenk za foneme *s, z, š, ž, c, č* in *šč* so raziskovalci povzdignili v enega glavnih kriterijev za vključenost piscev v razvojni tok zgodovine slovenskega standardnega jezika. Vsem koroškim križevim potom je skupno, da so sičniki in šumevci napisani z bohoričico, vendar je razpon med »pravilno« in več ali manj naključno rabo znakov zanje razmeroma širok. Na to je vplivalo več dejavnikov. Prvi je gotovo večja ali manjša vključenost konkretnega pisca v kulturo slovenskega pismenstva svoje dobe. Podobno odločilen je bil čas nastanka napisov, saj se izkaže večja ali manjša »pravilnost« kot važen indic pri ugotavljanju njihove starosti. Seveda se je od srede 18. do srede 19. stoletja zviševala stopnja jezikovnega znanja v slovenščini pri duhovščini, torej pri tistih, ki so imeli glavno vlogo pri oblikovanju besedila ali vsaj odobritvi napisov. Celovec je na začetku 19. stoletja dobil izobraževalno ustanovo, bogoslovje, kjer so se pripravljali na duhovniški poklic predvsem študenti krške in lavantinske škofije, nekaj pa jih je prišlo študirat v koroško glavno mesto tudi iz drugih slovenskih pokrajin. Od dvajsetih let 19. stoletja je v celovškem bogoslovju zlasti po zaslugi Antona Slomška dobila nekaj mesta tudi slovenščina, čeprav se je Urban Jarnik že leta 1814[77] javno (v pesniškem ustvarjanju in pismih že nekaj let prej) opredelil za normo, ki jo je v svoji slovnici (1808) za slovenski standardni jezik postavil Jernej Kopitar.

Grafem *‚S* se prvič pojavi (v primeru pisave z velikimi črkami) v koroškem slovenskem tisku leta 1768 (cesarski patent o obvezni razdelitvi skupnih pašnikov je verjetno prevedel Ožbalt Gutsmann), dosledno razlikovanje pa je Gutsmann utemeljil leta 1770 v razpravi »Anmerkungen über die windische und krainerische Rechtschreibung«. V cerkvi sv. Katarine in v Šmartnu pri Rudi visita križeva pota, kjer je veliki *s* dosledno zapisan z »*‚S*«. Napisi se razlikujejo po doslednosti rabe ali distribuciji grafemov *i* in *j* ter *u* in *v*. Srečamo tako neustaljeno in nedosledno rabo kot tudi zapise, ki so v skladu s tedanjo pisno normo. Posebnosti, ki so po navadi znak starosti, so podvajanje črk (*dolle, matter, pottni perth, pertt, Shenne, slejzhnn*) in raba za bohoričico neznačilnih črkovnih kombinacij. Redko sicer, a vendar se pojavljata grafema *y* (tudi z dvema pikama) in *c*, oba skupaj v svetopisemskem krajevnem imenu *Cirena*, ki je pogosto ostalo v latinizirani obliki *Cyr*(en., Cyreneus, Cyrene). Pisava enočrkovnih predlogov *s, k, h* in *v* je prav tako različna. Pri dveh križevih potih so zliti s samostalnikom oziroma pridevnikom (*ksmerti, umatarno krieuo, vgrob; KSMERTJ, UGROB*), v enem primeru je dodan samoglasnik (*ka ſmerti*).Večinoma je predlog ločen z apostrofom, v treh primerih pa stoji predlog sam.

Od enega do drugega križevega pota se razlikuje raba velikih in malih začetnic. Opazen je vpliv nemščine, kjer pišejo samostalnike z veliko začetnico, do neke mere pa je igralo vlogo tudi spoštovanje do nastopajočih oseb (Galicija: *Shalostno Mater, Jerusalemske Shene*) ali do ključnega predmeta križevega pota, križa namreč (prav tako v Galiciji, kjer imajo ostali samostalniki – razen *h Smerti* – malo začetnico: *pert, shouz, na rozhje, grob*). Na štebenskem primeru vidimo, da ima beseda križ tudi na primerku, ki je nastal na Kranjskem, dosledno veliko začetnico.

NEKAJ DRUGIH POSEBNOSTI

Posebno mesto v zgodovini pisnih zvrsti slovenskega jezika ima člen »ta«, v glavnem rabljen kot signalna beseda za določnost (za nedoločnost stoji člen »en«). Ob samostalniku se je uveljavil pod vplivom nemščine, iz slovenskega standardnega jezika pa je bil dokončno izrinjen v začetku 19. stoletja. Konkordanca Trubarjevega katekizma 1550[78] prinese rezultat, da je »ta« med najpogosteje rabljenimi besedami. Kako hiter in popoln je bil umik, kaže primerjava med Gutsmannovim prevodom Parhammerjevega katekizma iz leta 1762[79] na eni in pesmimi Urbana Jarnika[80] na drugi strani.

V večini križepotnih besedil naletimo na člena »ta/te« bodisi pred samostalnikom (*ta krish, te krish, pod tjem krisham, pod tjem krisham, na te krish*) ali pred pridevnikom in samostalnikom (*te jerusalemske shene, te shaloſtne shenne, ta grenki shovz* / *ta grenki shouzh*) bodisi pred vrstilnim številnikom (*te Prvi krat, ta*

[77] Urban Jarnik, *Sbér lépih ukov sa ſlovenſko mladino*, (V-Zelovzu 1814), IV–VI.

[78] Gerhard Neweklowsky, *Trubarjev Katekizem 1550. Konkordanca, indeks besed, pogostnostni spiski*, Ljubljana 1983. Na str. 400 ugotavlja avtor, da so najpogosteje rabljene besede: *inu* (805 krat), *ye* (448 krat), *v* (377 krat) in *ta* (samo v tej obliki, torej brez upoštevanja drugih spolov, števil in sklonov, 371 krat).

[79] Konkordanco je opravil Gerhard Neweklowsky leta 1989 (iztis v arhivu avtorja). Raba členov »ta/te/to« je zelo pogosta.

[80] Erich Prunč, *Urban Jarnik (1784–1844).* Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchung seiner Sprache, Band 3: Konkordanz der Gedichte und Übersetzungen (Klagenfurt/Celovec 1987), 343. Kot člen se »ta/te« pojavi samo še enkrat (ali sploh ne), v vseh ostalih primerih gre za kazalni zaimek.

perui Krat, ta perui krat), vendar ne v vseh možnih primerih. Ker je člen »ta/te« pred samostalnikom sklonljiv, pred vrstilnim številnikom pa nesklonljiv, gre za različna tipa *ta*-ja.[81] Postavlja se vprašanje, ali je bila raba določnega člena pred samostalnikom v skladu s sočasno normo. Zato pogled v slovnice tedanjega časa. Bohorič je rabo člena zavračal.[82] V nemškem prevodu Bohoričeve slovnice, ki so ga 1758 izdali celovški jezuiti, je prav tako. Koroški slovničar Gutsmann je glede rabe *ta*-ja bolj ambivalenten: »O sklanjatvi členov. Členi, ki jih Latinci ne uporabljajo, tudi pri Slovencih niso potrebni. Vendar jih zato, ker se lepše sliši ali pa zato, ker hočemo kaj poudariti, pogosto postavljajo pred samostalnike: sicer služijo kot kazalni zaimek, kot v nemščini dieser, diese, dieses.«[83] Rabo člena v slovenskih besedilih je torej označil kot stilistično sredstvo, tipično za visoki stil. Ko je Urban Jarnik leta 1829 pripravil šesto in zadnjo izdajo Gutsmannove *Slovenske slovnice*,[84] je takole komentiral in zavračal rabo člena v slovenskih besedilih: »Tudi to je nepotrebno in lahko se mu je izogniti. Jeziku so ga vsilili le pisci, ki so se zgledovali po nemščini.«[85] Pogosto rabo določnega člena »ta/te« si torej moremo razložiti kot posredno iz nemščine prevzeto prvino visokega stila (vendar tam členi »der/die/das« označujejo le slovnični spol samostalnikov), ne pa kot nosilca dodatne informacije, v smislu podkrepitve. Ko so ga v času povečanega prizadevanja za kulturo pisnega izražanja prepoznali in označili kot germanizem, je hitro izginil iz besedil, ker je bil že poprej vsebinsko skoraj povsem redundanten.

V nekaterih križevih potih je tudi nedoločni člen »en«, vendar izključno v šesti postaji (Veronika poda Jezusu potni prt): *enpotni pert, en potni pert, en pert, eno oblizhno ruto, en pottni perth alle fazenetel, en potne pert* (in nekaj nadaljnjih pisnih variant).

Poseben izziv za sestavljalce napisov je bila raba trpnika v sedanjiku. Kar v sedmih postajah je bilo možno dogajanje ubesediti ali v tvorniku ali v trpniku (I., V., X., XI., XII, XIII., XIV.). Pri glagolski obliki, ki izraža trpno dejanje v sedanjiku, gre za interferenco z nemščino (Präsens, Vorgangspassiv), vendar je ta oblika v skladu s slovnicama, ki sta izšli v Celovcu. Tako v nemškem prevodu Bohoričeve slovnice (1758) kot tudi v Gutsmannovi slovnici najdemo te oblike. *Grammatika* (1758) obliko navaja v glagolski kategoriji »Genus« kot trpno obliko sedanjega časa (*bom ſekan, ich werd gehauen*[86]). Gutsmannov *Windisches Sprachbuch* jo pozna prav tako kot trpno obliko sedanjika (*bom baran, ich werde gefragt*[87]). V Gutsmannovi slovnici glede trpnika piše: »Trpni pomen naredimo samo s pomožnim glagolom sem, ki ga postavimo v zahtevani čas, število in osebo, ter mu dodamo trpni deležnik v pravilnem spolu, številu in osebi. Za sedanjik navaja kot edninsko obliko »Bom, boſh, bo baran -a -u«.[88] Na drugem mestu Gutsmann doda, da lahko trpni pomen pogosto in dobro izrazimo z uporabo brezosebne konstrukcije s »se«, ki ji dodamo glagol v tvorniku, posebno v tretji osebi vsakega časa in zlasti tedaj, ko v nemščini uporabljajo konstrukcijo z »man«.[89]

Na primeru prve postaje koroških križevih potov srečamo tri različne variante. Z današnjega zornega kota najobičajnejša, torej tvorniška oblika (»Kristusa na smrt obsodijo«) je zastopana le enkrat, največkrat se besedilo glasi »Jezus je k smrti obsojen« (to obliko najdemo tudi v obeh koroških tiskih), enkrat pa še obliko »Kristus bo k smrti obsojen«. Čeprav gre v XI. postaji za enako izhodišče (»Jezusa pribijejo na križ«), izgleda številčno razmerje med uporabljenimi realizacijami drugače: v dveh primerih najdemo obliko »Jezusa na križ pribijejo«, v enem primeru »Jezus bo na križ pribit«, prav tako v enem primeru »Jezus je na križ pribit« (to varianto uporabi tudi tiskani priročnik), največkrat pa beremo konstrukcijo »Jezus bode na križ pribit«. V križevem potu, ki je zaradi vidnega prizadevanja za jezikovno pravilnost sicer med vsemi posebnost, srečamo celo obliko trpnika z glagolom gratati: »Jesu / s krishom povsdignjen grata, ino vmerj.« Konstrukcija s prihodniško obliko pomožnega glagola biti je bila v očeh Gutsmanna stilistično dopustna, primerna in pravzaprav nezaznamovana. Da je šlo za prvino, ki je prevzeta iz nemščine, so slovničarji prepoznali šele pozneje.

---

[81] Prim.: Franc Marušič, Rok Žaucer, O določnem *Ta* v pogovorni slovenščini (z navezavo na določno obliko pridevnika). *Slavistična revija*, letnik 55/2007, št. 1–2, str. 223–247.

[82] V prevodu Jožeta Toporišiča: »Zunaj sklanjatve, kakor v latinskem jeziku, člena v resnici ne uporabljajo; tega tudi ne sme biti v slovanskem in kranjskem jeziku. Kolikor namreč v navadnem govoru Kranjci člen uporabljajo, se to godi samo zaradi spačenega posnemanja nemškega jezika, in ne iz potrebe« (Adam Bohorizh, *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice proste*, Maribor 1987, str. 68).

[83] Oswald Gutsmann, *Windische Sprachlehre,* Klagenfurt, 1777, 5.

[84] Oswald Gutsmann, *Windische Sprachlehre,* Klagenfurt, 1829.

[85] Tam, 10.

[86] *Grammatica Oder Windisches Sprach=Buch* /…/. Clagenfurt, 1758, 100.

[87] Oswald Gutsmann, *Windische Sprachlehre,* Klagenfurt, 1829, 39.

[88] Oswald Gutsmann, *Windische Sprachlehre,* Klagenfurt, 1777, 44.

[89] Tam, 47 sl. Primeri: *Letu ſe bara*; *Pot ſe je poraunau, Dougi ſe bojo plazhali*.

Številniški prislovi prvič, drugič, tretjič imajo več pojavnih oblik. V koroških izdajah priročnika jih najdemo v prav tej obliki in prevladujejo tudi v večini napisov (s pisnimi oziroma fonetičnimi variantami vred). Variante so *prvikrat/prvokrat*, *drugokrat, tretjokrat*. V enem primeru (Pečnica) je kombinacija *perui krat, kdrugimo, ktretkimo*; na drugem mestu (Brdo ob Baškem jezeru) je *Perui krat*, *Drugezh* in *Tretjič* (sic!, kar je seveda rezultat poznejšega popravka). Drugod najdemo mešano varianto *PrVi krat, DIVGO, treko* (Strmec). Nekoliko preseneča, da koroške regionalne oblike z -bart ne najdemo na nobenem križevem potu. Gre pač za zavestno izogibanje oblikam, ki so jih koroški oblikovalci besedila prepoznali kot preveč narečne za napise v cerkvi. Računati namreč moremo z normativnim vplivom *Evangelijev in listov*.

Legendarni prizor, ko Jezus vtisne podobo svojega obličja na tkanini, ki mu jo je Veronika podala, da bi si z njo obrisal z znojem in krvjo obliti obraz, je dobil terminološko dokaj enoten napis. V veliki večini primerov se tkanina imenuje *potni prt* (zapisi se črkovno med seboj razlikujo). Imamo pa tudi nekaj variant, ki kažejo na iskanje izraza, ker na Koroškem očitno pojem »potni prt« le ni bil splošno znan (celo v Gutsmannovem slovarju ga ni najti). V koroških križevih potih najdemo izraze *prt, oblična ruta, brisalo*, enkrat pa sinonima *potni prt* in *faconetel* (»Veronika poda jesuso en pottni perth alle fazenetel.«). V Gutsmannovem slovarju so zastopane besede in besedne zveze *prt* (*pert*), *ruta* (vendar brez zveze s pridevnikom oblična), *brisalo* (*brifalu*) v obliki *potiunu brifalu* ter *faconetel*. Pri besedi *faconetel* (robec) gre za izposojenko iz furlanščine (fazzolet).

Beseda »žolč« se pojavi v zelo različnih pisnih inačicah (v štirih križevih potih manjka). V imenovalniku je trikrat zapisana kot »shouz«, prav tako trikrat kot »shovz«, po enkrat pa »shauz« in »shouzh«. V rodilniku besedo srečamo dvakrat (»sholzha« in »sholza«[90]), prav tako v orodniku (»s´/chouzum« in »s shuozam«). V Gutsmannovem slovarju je beseda zapisana kot »shouz«.

KOROŠKE PRVINE

Na vprašanje, koliko je v besedilih najti za Koroško značilnih narečnih posebnosti, je odgovor večplasten. Pravzaprav najbolj preseneča, da jih je tako malo. To kaže, da so se oblikovalci besedila trudili za nadnarečno pisno varianto.

Vokalna redukcija ni omejena na koroški prostor, je pa dala slovenskim narečjem posebno obeležje. V napisih križevega pota so se ji izogibali. Gutsmann se je protivil zapisovanju vokalne redukcije: »Kadar govorimo v naravni hitrosti, se je treba paziti, da samoglasnikov *i*, *o* in *u* na koncu besede ne izgovarjamo prenemo ali pa da jih sploh požremo, kar se je v govorenju preprostih kar preveč razpaslo. Od tega potem pride, da kdo, ki se uči slovensko in je sicer slovnice že kar vešč, preprostega človeka, ki govori slovensko, težko razume; tisti pa, ki govori tako slovenščino, še sam ne ve, katere črke na koncu besede uporablja in zato svojih besed, tudi če bi znal pisati, ne more spraviti na papir, če ni izkušen v slovenski slovnici.«[91] Rožansko akanje je prisotno v enem samem križevem potu (Strmec). Tam najdemo nekaj oblik (*obsojan, Matar, isLezhan, VSIGnjan, umatarno, poloshan*), vendar raba ni povsem dosledna (*shene* namesto pričakovane oblike *shane*).

Refleks *ue* za *o* se pojavi le v prislovu *pruavizh* (Šentjur), *pruauizh* (Grebinjski Klošter), ki se je razvil iz vrstilnega števnika **provi*.[92] Tudi refleks *ie* za jat se pojavi osamljeno (*sliezhen*). Pokrajinskost oziroma narečni vpliv je vzrok za dvojnost pisave *useme/vseme/usame/vzame*. V štirih napisih imamo e-jevski refleks.[93]

Osebna imena Jezus, Kristus in Simon imajo v koroških narečjih arhaične oblike z *ž*-jem in *š*-jem (*ježuš*, *krištuš*, *šiman*). V cerkveni pisni in ustni rabi sta se uveljavila *s* in *z*, zato jih tudi v napisih na križevem potu ni. Le Simona, ki je pogosto moško ime, so dvakrat zapisali s š-jem (*Shimon, Shiman*).

V besedilu je tudi nekaj besed, kjer v koroških narečjih pride do velarizacije l-ja, torej švapanja (*žalostna, položen*). Niti v enem primeru ga v pisni obliki niso označili. Beseda krilo (s pomenom naročje) je le enkrat zapisana »krieuo«. Beseda dol (v slovesnem slogu kot »doli«) je zapisana na več načinov, vendar je izglasni -l skoraj vedno ohranjen (doli, dolj, dolle), le dvakrat se pojavi zapis dou.

Deseta postaja vsebuje glagol »sleči«, večinoma njegov deležnik na -n, v redkih primerih tretjo osebo množine. Refleks za »jat« je zapisan zelo različno, v nič manj kot dvanajstih grafemskih realizacijah (od skupno 18 križevih potov). Pojavijo se kot *e, ei, ej* in *ie*: *flezhen, Slezhen* (dvakrat), *dolj isLezhan, sleizhen*,

[90] V gajici je zapisana beseda dvakrat v genitivu: *žovče, želča*.

[91] Oswald Gutsmann, *Windische Sprachlehre,* Klagenfurt, 1777, 139.

[92] Mogoče še primer *fveoje* (= svojo) v globaškem križevem potu sodi v ta sklop.

[93] Grebinjski Klošter, Šentjur pri Libučah, Mohliče, Brdo pri Baškem jezeru.

ſleizhen (trikrat), *ſlejzhen* (trikrat), *slejzhnn, sliezhen* (ter *ſlezhejo* in *islezhejo*[94]). Pravzaprav presenečata *ei* in *ej*, saj v koroških narečjih nimata podlage.

Rodilniška pridevniška končnica -ega, ki jo v tem zgodnjem obdobju slovenskega pismenstva – z določenim pridržkom – moremo imenovati razpoznavni znak za koroški izvor besedila, je le slabo zastopana. Močno prevladuje -iga (deset primerov: *do nasiga* šestkrat, *do nagiga* štirikrat), le dvakrat pa -ega (*do nagega, vselega*) in enkrat z dodatno vokalno redukcijo -ga (*do najga*). Ob prevladujoči obliki pridevnika *z* se pojavljajo kar dva možna refleksa palatizacije (*nasiga, najga*).

NEKAJ ZAKLJUČKOV

Kljub njihovi kratkosti je podrobna analiza najstarejših napisov določen izziv. Seveda ima kratkost besedila tudi svojo slabo stran, ker je število slovničnih oblik omejeno. Ob tej veliki raznolikosti je celo težko govoriti o pisni navadi, ker bi v tako kratkem besedilu, ki je vrh tega še deležno posebne pozornosti, pričakovali več podobnosti in skladnosti. V mnogih primerih gre za individualno iskanje najprimernejšega načina, kako zapisati slovensko besedo.

Raznolikost napisov je presenetljivo velika, kar dokazuje, da ob začetku uveljavljanja slovenščine na novem področju rabe nadkrajevna komunikacija ni bila močna. Prav tako vpliv tiska ni mogel biti velik, dolgo je bil zanemarljiv tudi vpliv izobraževalnih institucij. Tako sta pred ustalitvijo slovenskega standardnega jezika pri izoblikovanju besedil imela posebno vlogo po eni strani pisec, po drugi pa naslovnik besedila. Šele s poenotenjem pisne norme in ko so za njeno posredovanje skrbele izobraževalne ustanove, se je raznolikost zmanjšala. Nakup križevega pota za štebensko cerkev pri kranjskem slikarju (leta 1844) simbolično kaže na širitev slovenskega komunikacijskega prostora. Tam so nastali tudi slovenski napisi, ki gotovo niso bili nič drugačni kot za cerkve na Kranjskem. Poenotenje slovenskega standardnega jezika je bilo načelno doseženo, kar kaže tudi razvoj napisov na koroških križevih potih. Po letu 1850 na njih moremo le še izjemoma zaslediti koroške regionalne jezikovne prvine. Enako napisi pričajo o izurjenosti v pisanju slovenskega jezika. Dejstvo je, da so vsi oblikovalci besedila pisali nemško (in če je šlo za duhovnike tudi latinsko) bolje kot slovensko. Težko ali docela nemogoče je, brez arhivskih virov določiti absolutno kronologijo nastanka slovenskih napisov na križevih potih, lažje je najti argumente za njihovo relativno kronologijo. Ali se obe pokrivata, je vprašljivo, ker ni nujno, da se razvoj zrcali v vsakem posameznem napisu, računati namreč moramo s sočasnostjo starejših in novejših etap razvoja pisne variante slovenskega jezika.

Ob miniaturnem besedilu križevega pota lahko na več ravneh spremljamo približno sto let razvoja kulture slovenskega pisnega izražanja na Koroškem. Opazne so spremembe pri črkopisu, slovnični ustaljenosti in rabi stilnih sredstev. Kljub sočasni prisotnosti več pisnih variant jim je skupna tendenca poenotenja standardnega jezika, kar je izraz nadpokrajinske integracije, ki so jo nosili izobraženci, v našem primeru predvsem duhovščina. Ob tem je potekal proces družbenega uveljavljanja slovenskega jezika. Sredi 18. stoletja je bila potrebna zavestna odločitev za jezik, ki dotlej na tem področju rabe ni bil uveljavljen, do srede 19. stoletja postane povsem običajen in samoumeven. O sporih v zvezi z jezikom napisov do leta 1848 v arhivskih ali drugih virih ni sledov.

Na samem začetku pa je morala biti odločitev za pisno rabo slovenščine v javnem prostoru, torej zavestno dejanje, ki je spremenilo dotedanji vzorec komunikacije. Čeprav je izhajala v glavnem iz funkcije križevih potov v dušnem pastirstvu in verskem življenju, je moral vplivati tudi dejavnik slovenske jezikovne samozavesti. Verske motive njihovih pobudnikov in donatorjev spoznamo v arhivskih virih, za etnične takih neposrednih virov ni veliko.[95]

[94] Napis v Straji vasi, ki je v gajici, ima *i* (sličejo).

[95] Theodor Domej, O skupinski identiteti na Koroškem v prednacionalnem obdobju. V: Andreas Moritsch (Hrsg./Izd.) *Matija Majar-Ziljski* (Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja, 2. Band/2. zvezek, Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj 1995), 43–65.

Slovenski jezik in književnost med kulturami

Boža Krakar Vogel
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Nekatere posebnosti poučevanja starejše književnosti

Letošnje literarne obletnice so priložnost, da se posvetimo tudi didaktičnim posebnostim pri poučevanju starejše književnosti. V primerjavi z novejšo, zlasti pa s sodobno, je starejša književnost po splošnem prepričanju učencem tuja s stališča večine sedmerih tujosti, ki po ugotovitvah sodobne literarne vede sprejemniku preprečujejo gladek dostop do besedne umetnosti. To dejstvo je potrebno upoštevati pri oblikovanju ciljev in metod poučevanja. V prispevku bomo razmišljali o tem, kako s transformacijskim učenjem prek bralne izkušnje in smiselne uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) pri pouku starejše književnosti

reformacije razvijamo kulturno in druge učenčeve zmožnosti, ki vodijo do poglavitnih književnovzgojnih ciljev po nekoliko drugačnih poteh, kot smo jih običajno vajeni. Ta razmislek bomo opravili ob predlogu didaktičnega modela za poučevanje književnosti reformacije.

1 Skicirati želim nekaj prvin didaktičnega modela za obravnavo književnosti reformacije v srednjih šolah, nakazati nekaj možnih strategij in vstopnih poudarkov, ki so z določenimi prilagoditvami prenosljivi na obravnavanje druge starejše književnosti in uporabni tudi v osnovni šoli.

Izhajam iz teze, da naloga književnega pouka ni samo razvijanje sporazumevalne/komunikacijske zmožnosti sprejemanja in tvorjenja raznovrstnih besedil, katere del je tudi specifična zmožnost literarnega branja. Literarni pouk ima še druge naloge, med katerimi je razvijanje kulturne zmožnosti/kompetence. Vanjo sodi poleg neposredne komunikacije s posameznimi besedili še poznavanje razvoja nacionalno in medkulturno pomembnih kulturnih praks, zmožnost razpravljanja, argumentiranja, vrednotenja in aktualizacije kulturnih pojavov.[96] »Vzgoja je eno izmed osrednjih področij kulturne produkcije in reprodukcije, razred prostor kulturnega oblikovanja« (Hardcastle, 1985, v: Živančević Sekeruš, 2008).

V novejšem času se zato, kot pravi I. Pospišil (2008), postavlja alternativa postmodernističnemu minimalizmu in svobodni interpretaciji. Spet se obračamo h kulturno zgodovinskim in družboslovnim pristopom. Ta cilj pa v celoti opravičuje poučevanje književnosti starejših obdobij: od literarne klasike do starejše književnosti.

1.1 Izraz starejša književnost[97] uporabljam kot oznako za slovensko književno dejavnost od reformacije do razsvetljenstva, ki ima naslednje značilnosti: je avtorska, natisnjena v knjigi, po funkciji bolj nabožna ali vzgojna kakor literarno umetniška,[98] in napisana v jeziku določenega slogovno zgodovinskega obdobja.

Pri tem resda ne moremo mimo didaktično pomembnega dejstva, da je starejša književnost zaradi svojih specifik mladim odmaknjena, oz., kot bi rekli sodobni teoretiki, vsebuje vrsto za komunikacijo med bralcem in literaturo značilnih tujosti.[99]

1.2 Vseeno pa, kljub občasnim pomislekom o nesprejemljivosti starejše književnosti in književnosti starejših obdobij nasploh[100] starejša književnost ostaja del osnovno- in srednješolskega pouka slovenščine tudi v sodobnosti. Ostaja iz razlogov, ki marsikomu zvenijo banalno, a jih velja kdaj pa kdaj osvežiti na novo prihajajočim skeptikom: ta književnost je bistvenega pomena za nastanek slovenskega knjižnega jezika in književne dejavnosti in je zaradi tega njeno poznavanje pomemben prispevek k poznavanju književnega razvoja kot temeljne sestavine nacionalne kulture. To poznavanje pa je nadalje relevanten element slovenske kulturne in nacionalne zavesti, v katere jedru je glede na naše specifičnosti prav jezikovna in književna kultura. Izpustitev te tematike bi pomenila, prikrajšati učence, bodoče nosilce in sprejemnike kulturnega dogajanja, za pomemben segment zavesti o sebi in kolektivne pozitivne samopodobe, iz katere izhaja tudi kakovostna medkulturna komunikacija (Byram 2005).

---

[96] Kulturno zmožnost/kompetenco sestavljajo: močan občutek identitete, povezan s sprejemanjem različnosti, poznavanje temeljnih izraznih področij umetnosti in kulture, sistema dejstev in primerov umetniških praks in njihovega zgodovinskega razvoja, razpravljanje o raznovrstnih temah, ki sodijo na področje kulture, poznavanje ključnih dogodkov, tokov, sprememb v nacionalni in mednarodni zgodovini (povzeto po dokumentih OECD, 2005).

[97] Ob izrazu starejša književnost, ki ga je za določen časovni tip književnosti uveljavila slovenska literarna veda, poznamo še izraz »književnost starejših obdobij«, prim. Krakar Vogel 2004. Obsega tako starejšo literarno klasiko od Biblije do klasike 20. stol. kakor tudi starejšo književnost v ožjem pomenu. Generiralo ga je obzorje pričakovanj šolajočih se bralcev, ki jim je tuja vsa književnost, ki oblikovno tematsko ni povezana z njihovo neposredno izkušnjo in vsebuje zgoščeno prisotnost težkih mest za branje in recepcijo: verzna oblikovanost, skladenjska zapletenost, motivno tematska oz. kulturna tujost, pripadnost »visoki književnosti«.

[98] Do književnosti. kot »posvetne, samostojne in k umetnosti usmerjene kulturne panoge« je prišlo koncem 18. in v začetku 19. st. – Paternu, 1986: 53.

[99] Neva Šlibar (2008) po Waldenfelsu (2001) opredeljuje tujost kot tisto, kar je zavedno ali nezavedno izključeno iz svojega, in našteva naslednje vrste tujosti v literaturi: diskurzivna, kulturna, sistemska, funkcijska, strukturna, receptivna, situacijska.

[100] Povedano ponazarja tale primer iz intervjuja z znanim in izvirnim ustvarjalcem. Klavdija Miko: »Ne preseneča, da gre šolarjem od vseh predmetov najbolj na živce slovenščina. Tako marsikdo tudi zasovraži literaturo – domačo in prevedeno?« – Andrej Rozman Roza: »Bojda je tako. Stare zgodbe so jim v marsičem tuje. Težko jim sledijo. Pač, pri slovenščini jih silijo brati marsikaj, kar jih ne zanima … Denimo, *Pesterna* ni blizu današnjim otrokom in jo pač težje berejo. Verjetno bi jim bilo treba ponuditi v branje sodobnejše čtivo.« (Prepustil sem se lenobi in veselju. Intervju z Andrejem Rozmanom Rozo. *Ona*, 25. 3. 2008)

2 Kot nadaljevanje te teze se torej zastavlja vprašanje, kaj v sodobnem času in z namenom »podomačevanja« tujosti poučevati iz starejše, v konkretnem primeru protestantske književnosti, in kako.

Ker je starejša književnost pri nas že po tradiciji učna snov osnovno- in srednješolskih programov, ni potrebno njene didaktizacije v celoti odkrivati na novo.[101] Lahko pa si na osnovi tega, kar delamo, zastavimo vprašanje, kaj bi lahko še storili. Da bi bil odgovor na to, kar je strojeno, čimbolj kompleksen, je dobro povprašati obe v spoznavni proces neposredno vpleteni strani, učence in učitelje, spotoma pa preveriti, kakšna je kompatibilnost kurikula in učnih gradiv s problemi, ki se razkrijejo pri tem. Našo dejavnost smo zato usmerili v dve kvalitativni raziskavi:

a) Skupaj s študenti slovenistike smo v študijskem letu 2007/08 opravili priložnostno empirično raziskavo o kakovosti in trajnosti znanja o obdobju reformacije kot književno kulturnem pojavu.

b) Predlagali smo didaktične možnosti za obravnavo teksta in konteksta ter jih v januarju 2008 predložili učiteljem v presojo prek spletne učilnice Zavoda Republike Slovenije za šolstvo (ZRSŠ). Ta model bo prikazan v tem sestavku.

2. 1 Pri oblikovanju modela smo izhajali tudi iz poudarkov raziskave o trajnosti in kakovosti znanja med učenci. Izkazalo se je, da so šolarji iz naše raziskave znanje nižjega nivoja, t. j. o posameznih pomembnih dejstvih iz obdobja reformacije, dovolj trdno zasidrali v spomin, da pa je slabši tisti del vedenja na višji ravni, ki je podlaga za bolj suvereno kulturno zavest: povezovanje posameznosti v predstave o »duhu časa« in položaju Slovencev v okviru evropske kulture v 16. stoletju[102] ter posledično aktualizacija tega vedenja, vse to dopolnjeno tudi z vsaj eksemplaričnim lastnim »bralnim preizkusom«.[103]

2.2 To za nadaljnje ravnanje pomeni, usmeriti pozornost na kakovostnejše spoznavanje konteksta in k ustreznemu bralnemu procesu t. j.:

a) konkretizirati, poglobiti, tudi problematizirati deklarirana in slej ko prej zgolj pozunanjena pozitivna stališča s spodbujanjem boljšega poznavanja in predstavljanja literarnozgodovinskega konteksta,[104] z medsebojnim povezovanjem, aktualiziranjem, vrednotenjem posameznih dejstev in posplošitev;

b) omogočiti recepcijo motivno-tematsko reprezentativnih in učencem dostopnih odlomkov besedil in prek ponotranjene bralne izkušnje posamezniku dati možnost, da razume, komentira in se opredeli do njihovih sporočil.

3 Prikaz modela, ki smo ga predlagali v pretres osnovno- in srednješolskim učiteljem v spletni učilnici ZRSŠ, je obsegal oba zgoraj omenjena sklopa. Tu je predstavljen v nekoliko modificirani različici, kar je posledica sugestij učiteljev, sodelujočih študentov, upoštevani pa so tudi nekateri predlogi za branje, ki jih prinaša novo »Trubarjevo berilo«, *Trubar. doc*.

3.1 BRANJE PROTESTANTSKIH BESEDIL

Branje protestantskih besedil je prispevek k premoščanju in podomačevanju njihove tujosti. Poglavitni namen tega početja je, da bralcu ponudi ilustracijo in konkretizacijo predstav o podobi časa, temah, idejah, jeziku, zvrsteh besedil, avtorjih. Ne gre torej za razvijanje literarnobralne zmožnosti s spodbujanjem in reflektiranjem neposrednega doživljajskega odziva, kot je to pri komunikacijskem pouku oz. pri sodobno razumljeni šolski interpretaciji. Na ravni povprečnega srednješolca je pri branju teh besedil pomembno najprej to, da z osebno spoznavno udeležbo doseže razumevanje jezika, tem in motivov, potem pa oblikuje predstave, stališča in povezave posameznega s splošnim, ki so sestavina kulturne zavesti. Po izkušnjah z

[101] Res pa je teoretsko refleksivnih prispevkov bolj malo. Omeniti velja pol stoletja star članek Božene Orožen *Protestantovska književnost v srednji šoli,* objavljen v »Jeziku in slovstvu« 1958/59, št. 5.

[102] Le slaba tretjina vprašanih tako ima v zavesti, da je 16. stoletje tudi čas rojstva Shakespeara in da smo tedaj Slovenci že imeli veliko knjig v slovenskem jeziku. Večina jih ima za pomembnejše od tega (napačno) prepričanje, da so Slovenci tedaj komunicirali večinoma nemško.

[103] Kratko Trubarjevo besedilo, ki naj bi ga bili brali pri pouku v sodobnem črkopisu in protestantskem jeziku, je smiselno prevedlo le 14% gimnazijcev, medtem ko se ¾ vprašanih srednješolcev branja sploh ni lotilo niti ni prepoznalo avtorja besedila.

[104] Kot ugotavlja specialist za starejšo književnost A. Bjelčević (2008, *Stereotipi o reformaciji*, OM MŠŠ, 21. 5.2008), je dejstev po obsegu dovolj. Meni, da pa so tu in tam napačna oz. povezana v napačno hierarhijo, ki jo obvladujejo stereotipi, npr. o protestantskem zanikanju Marijinega devištva, o verskih zahtevah in razlikah v simboliki. Dodajmo, da je vsaj toliko pomembna tudi raven, na kateri ta dejstva v izobraževalnem procesu prehajajo v trajni spomin, ki je pretežno raven izoliranega pomnjenja in deklarativnega vrednotenja, ne pa doseganja sposobnosti povezovanja, razpravljanja idr. sestavin višjih spoznavnih procesov.

zmožnostmi in interesi naslovnikov je za oblikovanje takih predstav in povezav važno zlasti celostno zaznavanje vsebinsko jezikovne podobe besedil pri prvem branju oz. poslušanju, pozorno zaznavanje jezikovnega ustroja, povezovanje subjektivne vpletenosti, stališč in mnenj ter natančnega zaznavanja pri tesnem branju in razvijanje literarnozgodovinske zavesti.
Konkretna izkušnja z opazovanjem besedil in njena refleksija prispevata v mozaik predstav o značilnostih besedil samih in obdobja kot celote, primerjanje, kako se osebne predstave ujemajo ali razhajajo s tistim, kar spoznavajo sošolci in pripovedujejo učiteljeve oz. učbeniške razlage o vrednotah, ki jih odražajo protestantska besedila. Deklarativno znanje in vrednotenje, ki ga oblikujejo pretežno informacije od zunaj in ki ga izkazuje naša raziskava, se z branjem kot reševanjem problemov preoblikuje na višjo raven, na kateri je znanje pridobljeno z dodajanjem individualnega pomena, lastnih izkušenj in sodb pri oblikovanju spominskih shem v dolgotrajnem spominu.

Da bi ob branju razvijali navedene dejavnosti in učinke, je potrebno načrtovati po eni strani bralne strategije pred branjem, med njim in po njem, in po drugi izbiro primernih besedil.

3.1.1 Kar zadeva izbiro besedil, izhaja naš model iz ambicije, da se pri pouku ne bere zgolj eno, ampak več raznovrstnih, ki predstavijo več reprezentativnih tem in zvrsti književnosti reformacije. Berejo se zgolj krajši reprezentativni odlomki, primerno umeščeni v kontekst. Učitelj število besedil, vrste in izbor avtorjev prilagodi zmožnostim učencev in drugim kurikularnim okoliščinam (npr. koliko besedil je v učbeniku, kako jih določa učni načrt). Vsekakor pa vključitev več besedil v pouk prinaša kompleksnejšo predstavitev knjižne dejavnosti dobe, zvrstno tematsko raznoterost, prilagoditev bralnim zmožnostim posameznih učencev in konec koncev izogib očitkom, da se besedila obdobja reformacije predstavljajo poenostavljeno. Trubar npr. zgolj kot pripovedovalec »miselno preprostih zgodb«,[105] čeprav so teme in ideje njegovih del bolj zahtevne in odražajo »globoko razmišljujočega, pa tudi nemirnega in ustvarjalnega vernega človeka, ki se je odločil vero širiti v maternem jeziku in je to naredil tako dobro, da je vplival na celotno zgodovino slovenskega jezika.« Ob Trubarjevih besedilih o odločitvi za pisanje, o izobraževanju, dolžnostih staršev, eksemplih, verzifikacijah, je za izpopolnjenje predstav in poznavanja tem, zvrsti in avtorjev potrebno vključiti vsaj še kak odlomek iz Dalmatina, Krelja, Bohoriča. Koliko takih besedil in v kakšni podobi bo lahko obravnavanih v konkretnih okoliščinah, pa ni mogoče določati od zunaj. Sugestije dobi učitelj iz najbolj neposredno didaktično prilagojenih pripomočkov, učbenikov ali priročnikov.[106]

3.1.2 Drugi del didaktizacije je jezikovna priprava besedil za branje. V učbenikih za književnost se besedila zvečine pojavljajo v sodobnem prečrkovanju in v protestantskem jeziku, torej deloma simplificirana. Redka, navadno tista najmanj zgodbena in najbolj razlagalna, so popolnoma posodobljena, predstavljena v sodobnem knjižnem jeziku. So pa zvečine vsa tudi komentirana, opremljena s stvarnimi opombami o zapisovanju glasov, pomenu in oblikah besed, stvarnimi pojasnili. Praksa predstavljanja besedil v deloma poenostavljeni obliki ima svoje prednosti in slabosti. Razumevanje je težje, vtis o jezikovni podobi pa bolj avtentičen, ob stiku z njimi se hkrati oblikuje tudi zavest o spreminjanju jezika skozi čas. Besedila v posodobljeni obliki je, kot kaže empirična raziskava Z. Božiča (2008), sicer lažje razumeti. A obstaja pomislek, da jim je, današnjemu bralcu posebnim prav zaradi arhaične jezikovne podobe, odvzeta tudi ena glavnih posebnosti, ki daje pretežno neliterarni vsebini sugestivno vrednost. Kot kompromis se ponuja paralelno branje v treh stolpcih, ki podajajo izvirno različico, delno poenostavitev in posodobljeni prevod. Odločitev je odvisna od tega, ali se cilju, spoznati reformacijo s književno kulturne plati pridruži tudi cilj, spoznati podrobneje še jezik/črkopis protestantskih besedil.

3.1.3 BRALNE STRATEGIJE

Branje več besedil je mogoče zastaviti kot »projekt«, pri katerem se frontalno poučevanje izmenjuje s skupinskim raziskovanjem besedil.[107] Poteka tako, da smo pozorni na bralni proces v celoti, torej tudi na

[105] Kozma Ahačič meni, da dva eksempla, ki v berilih tvorita odlomek *O/proti zidavi cerkva* pomenita teološko utemeljevanje, v šoli pa se bereta kot zgodba. Prim. *Kako Trubarja beremo,* Delo, 5. 6. 2008.

[106] Nekakšna sodobna »Trubarjeva čitanka« v izboru K. Ahačiča *Primož Trubar. doc* (Rokus, 2008) predstavlja prerez Trubarjeve dejavnosti v petih vsebinskih sklopih: verzifikacij, eksemplov, pisem in razlag o motivih za nastanek književnosti in pomenu izobrazbe. Za predstavljanje časa pri osnovnošolcih so posebno primerni odlomki iz *Katekizma z dvema izlagama* (1575) z naslovom *Kakšni morajo biti starši* (str. 29–32). Za šolske potrebe prilagojen izbor prinaša tudi *Starejša slovenska nabožna književnost* v izboru I. Grdine (DZS, Klasje, 1997).

[107] Delo v manjših skupinah, v katerih ima vsak učenec svojo zadolžitev, poveča motivacijo za sodelovanje, spodbudi aktivnost vsakega posameznika, ki mora prispevati delež pri rešitvi problema, in razbremeni posameznika »odgovornosti« za rešitve, saj te

predbralne dejavnosti, ne zgolj na tiste po branju, pri katerih se pričakuje že kar nadgradnja bralnega rezultata. Tradicionalno se pri pouku in v učbenikih predvideva, da je bralec sam opravil najtežji del dela – pot do razumevanja do te mere, da lahko v skupni komunikaciji že kar komentira in povzema prebrano. Praksa in načela stopenjskega usvajanja bralnih strategij pa kažejo, da ni tako in da je bralni proces potrebno bolj »razstaviti« na faze reševanja delnih problemov. Izhodiščna zamisel stopenjskega branja vsebuje tri stopnje:
a) predbralne dejavnosti;
b) branje učencev;
c) po branju.

3.1.3.1 PREDBRALNE DEJAVNOSTI

V tem sklopu je pomembna predvsem uvodna frontalna učiteljeva informacija o temah besedil, zvrsteh, jeziku, posameznih težjih formulacijah, kolikor je potrebno za prvo celostno sprejemanje izbranih besedil. Ta informacija se lahko začne ali dopolni z motivacijo prek sodobnega besedila, ki vsebuje podobno temo, v katerem nastopa kaka oseba iz tistega časa, kakšna anekdota ipd. Tako aktiviranje čustveno motivacijskih dejavnikov sodobni didaktiki zelo priporočajo. Lahko je motivacija dopolnjena še z uvodnim reševanjem problemov oz. nalog, kot npr.:

> ● *Prevedite vrstici iz Trubarjevega koledarja: »Na večer rdeče nebu / pomeni: vreme bo lipu«. Katere razlike opazite v primerjavi s sodobnim knjižnim jezikom?*
>
> ● *Ali bi znali v manjkajoča polja v kitici iz Trubarjevega psalma vstaviti ustrezne spodaj naštete besede? Kakšna je tema te kitice?*
>
> *Vi pak, hudi _____,*
> *božji, vernih sovražniki,*
> *_____ vsi rezpojeni,*
> *koker prah, _____ od vejtrov*
> *po zemli _____.*
> *Bote, pleve, neverniki, rezkropleni.*

Temu uvajanju sledijo: poslušanje izbranih besedil prek učiteljevega semantično ustreznega, nazornega in glasnega (interpretativnega) branja ali poslušanja posnetka; pogovor o vtisih in razumevanju slišanega; morebitno ponovno glasno interpretativno branje, ki ga učenci spremljajo z gledanjem v pisno predlogo.

3.1.3.2 BRANJE UČENCEV

Učenci se razdelijo v skupine, ki se bodo ukvarjale s po enim besedilom, z branjem po segmentih dosegale razumevanje jezika, teme, idej, se opredelile do pomena besedila za takrat in danes. Npr.: [108]

Navodilo za dejavnost učencev	**Cilj**
V skupini poltiho preberite dano besedilo, tako da izmenično berete vsak po en stavek. Posnemajte izgovor, ki ste ga slišali pri glasnem branju, npr. er kot r, l kot l, četudi se danes izgovori u, i kot j … Tisti, ki poslušate, podčrtujte posebnosti, ki jih opažate pri jeziku. Pomagajte si s stvarnimi pojasnili ob robu.	*Učenci se dejavno preizkusijo v branju slišanega besedila in ponotranjajo izkušnjo o jezikovnih posebnostih. Poltiho branje omogoča pozorno samoposlušanje in poslušanje sošolcev, je pa manj moteče za druge skupine.*
2. Ponovno berite stavek za stavkom in sproti prevajajte besedilo v sodobni jezik. Prevod zapišite, nato preberite in povzemite vsebino – za kaj gre v besedilu?	*Razumevanje tematsko idejnega sporočila besedila v danem zaporedju navedb s prevajanjem in povzemanjem.*
3. Odgovorite na vprašanja, ki so v berilu ob besedilu![109]	*Bolj problemsko razumevanje in komentiranje motivov besedil.* *Vrednotenje, opredeljevanje do vrednosti sporočila v času*

nastajajo s skupnimi močmi in ob občasni pomoči učitelja (N. Bucik, 2006).

[108] V spletni učilnici sem posredovala naslednje predloge besedil:
1. skupina (ali več skupin): P. Trubar (1508–1586): *Catechismus* (1550), *Iz predgovora* (Branja 1: 256);
2. skupina (ali več sk.): P. Trubar: *En register … ena kratka postila*, *O zidavi cerkva* (Branja 1: 259);
3. skupina (ali več sk.): P. Trubar: *Te cerkve božje super nje sovražnike …* (Branja 1: 262–263);
4. skupina (ali več sk.): S. Krelj (1538–1567): *Postila slovenska*, *Iz predgovora* (Branja: 267–268).

	nastanka, zavestno oblikovanje predstav o času, aktualizacija.
4. Opredelite se do sporočila besedila. Kaj se vam zdi pomembno za tedanji čas, zakaj? Kaj pa za danes? Kaj je za vas posebno zanimivo, se vam zdi, da je kakšen »nauk« še aktualen? – Kako si iz prebranega besedila predstavljate tedanji čas?	*Razčlenjevanje in vrednotenje jezikovne zgradbe z izkušnjo sodobnega bralca.*
5. Kako bi označili jezik protestantskih besedil – zapis glasov, izbiro in oblike besed, zgradbo povedi. Ste opazili kakšne slogovne figure? Kaj se vam zdi danes za razumevanje najtežje?	*Medbesedilno navezovanje, aktualizacija.*
6. Se prebrano besedilo po obliki ali tematiki povezuje s katerim, ki ga še poznate iz tega časa? Ima podobno tematiko še katero vam znano iz danega obdobja?	

Tak stopnjevani proces branja intenzivira stik med bralcem in besedilom, omogoča postopno razumevanje in reševanje problemov. Vodi od doživljajskega poslušanja, ki je v sodobni didaktiki čedalje bolj poudarjena dejavnost, do različnih stopenj razumevanja, vrednotenja, spodbujanja predstav o času, medbesedilne aktualizacije. Konkretizirajo se pogoji za oblikovanje samostojnega kritičnega odnosa, npr. za razumevanje, evalvacijo, navajanje mnenj na temelju dokazov, občutek za kontekst, uporaba procedur, postavljanje vprašanj …

3.1.3.3 PO BRANJU

V fazi sinteze se pouk spet odvija frontalno. Glavna dejavnost je poročanje skupin, nastajanje miselnega vzorca ali preglednice o prebranem ter komentar in dopolnitve rezultatov. Sledijo učiteljevi napotki za nadaljnje samostojno delo, napoved preverjanja in ocenjevanja. Pobralne dejavnosti v fazi sinteze lahko potekajo ob izpolnjevanju naslednjih nalog:

Avtorji branih besedil in drugi predstavniki	Naslovi prebranih odlomkov, knjig, letnice izida. Drugi pomembni tiski	Teme in vrste prebranih besedil; druge pomembne teme in vrste	Pomembnost besedil – tedaj, danes	Glavne jezikovne posebnosti	Najzanimivejše, najtežje mesto v besedilu – zakaj (dopiše vsak sam)	Sočasno v kulturi Evrope, pri nas
1. Primož Trubar 2. …	Iz predgovora. *Catechismus*, 1550.	Predgovor k prvi knjigi, nagovor Slovencem. Verska razlaga v slovenščini, poziv k branju.	Možnost, brati verske resnice v razumljivem jeziku. Izid prve knjige, nastanek knjižnega jezika, začetek slovenske zavesti.	Oblike besed: jest sim – jaz sem … Izbira besed: gnado – milost, štuke – dele … Zgradba povedi: zložene, dolge (kakšna je S-struktura?)	Npr.: slikovita upodobitev Antikrista (cit. zadnja poved 2. odst.); dolge povedi (cit. drugi odst.)	1541: roj. El Greco; 1547: roj. Cervantes; 1550: roj. Gallus.

[109] Po besedilih so v učbeniku vprašanja za razumevanje in interpretacijo. Izkoristimo jih v fazi, ko je doseženo temeljno razumevanje teme in motivov. Npr.: Kaj je Trubarja vodilo, da je napisal *Katekizem*? Katere temeljne verske resnice omenja? Kje in kako naj bi potekal verski pouk? Zakaj je ta potreben? (Branja 1, *Catechismus. Iz predgovora*, str. 257). Ali: V nekaj povedih povzemite vsebino odlomka. Kakšen delež odlomka je pripovedno anekdotičen? Kje in kako je izražena ideja? Zapišite jo. Zakaj Trubar nasprotuje zidavi cerkva? Katero posebnost jezika in sloga ste opazili? (Umetnost besede 1, *En regišter…ena kratka postila. Proti zidavi cerkva*, str. 254). Ali: Kaj razumeš pod oznako duhovna pesem? V čem je Trubarjeva pesem oprta na psalme? Kdo so sovražniki, zoper katere prosi Trubar za pomoč pri Bogu? Zakaj je Trubarjev verz silabičen? Kako je z rimo in asonanco v tej pesmi? (Svet književnosti 1, *Te cerkve božje super nje sovražnike tožba inu molitev …*, str. 192).

V fazi sinteze učenci tako oblikujejo celostno predstavo o besedilih in ob branju pridobljenih kontekstnih dejstvih. K temu prispevajo svoj raziskovalni delež, ki je nosilni pri oblikovanju predstav, in ga v pogovoru oz. izmenjavi mnenj dopolnijo z informacijo o drugih bralnih in raziskovalnih izkušnjah in predstavah. Ob nastajanju pregledne sheme vstavijo v trajni spomin sidrišča, ki ne temeljijo pretežno na abstraktnem podajanju znanja brez lastne konstrukcije pomena, ampak na dejavnih izkušnjah in spoznavanju. Ti procesi torej enako oz. bolj učinkovito kakor zgolj razlaga oblikujejo »hrbtenico znanja«, saj vsebujejo tudi tisto, »kar je treba znati« – pomembne podatke o avtorjih, naslovih, temah in možnosti vrednotenja prebranih besedil.

Dejavne izkušnje je mogoče nadgraditi z ustvarjalnimi dejavnostmi: dramatizacijo, uprizarjanjem, pisanjem pridige z aktualno temo v Trubarjevem stilu idr. Dejavna samostojna raba besedilnih prvin v takih primerih še z druge strani utrdi predstave o besedilnem svetu, s katerim imajo opraviti.

3.2 SPOZNAVANJE KONTEKSTA

Pogosto slišimo, da so kontekstni podatki faktografija. Vendar pa bi brez določenih informacij težko razumeli pravzaprav vsa od neposredne bralčeve izkušnje oddaljena besedila in razvijali kulturno zavest. Rešitev zato ni izpuščanje literarnozgodovinskih informacij, ampak skrb za njihovo kakovost in smiselnost.[110] V našem primeru se je izkazalo, da je kakovost znanja pretežno na nižji ravni posameznosti, da znanje ni osmišljeno s povezovanjem in aktualizacijo. Tudi zato, ker je v primeru konteksta način poučevanja podobno kakor pri obravnavi teksta bolj usmerjen v rezultat kakor v spoznavni proces, ki ustvarja trajnejše in višje vrste znanja. Prevladuje, kot pravijo v naši raziskavi učenci, pretežno predavanje, frontalno verbalno posredovanje neoprijemljivih, izkušenjsko nepreverjenih informacij na ravni abstraktne konceptualizacije, ne da bi bila nekje vmes vstavljena učenčeva dejavna udeležba. K ustvarjanju trajnejših predstav, povezovanju, aktualiziranju pa prispeva prav taka konstrukcija znanja. Temu se z druge strani bliža tudi literarna didaktika, ko pravi, da se literarna zgodovina mora odlepiti od podajanja neizpodbitno veljavnih leksikonskih dejstev v učenčevo soustvarjanje zgodovinskih predstav. Tudi literarna zgodovina lahko delno preide v stanje eksperimenta, namesto edino zveličavnega pregleda naj se omogočijo raziskovalna potovanja, na katerih učenci »sami rekonstruirajo svoje zgodbe literarno kulturne preteklosti«. Pot do lastne sodbe pelje prek vrednotenja različnih ponudb (H. Korte, v: Samide 2008).

To za konkretno delo pri pouku pomeni, da učitelj svoje znanje, namesto da bi ga predaval, v večji meri »pretvori« v naloge, ki učence usmerjajo k raziskovanju virov. Tudi to je najbolj učinkovito v skupinah, v katerih se s sodelovalnim učenjem raziskuje bolj kompleksen problem.

3.2.1 Raziskovalni viri za učence so različni. To so gotovo didaktizirani in vsebinsko verodostojni poljudni priročniki o dani problematiki.[111] To je lahko vstop v dobo skozi kak tematiziran projekt.[112]

3.2.2 Čedalje aktualnejša možnost za samostojno raziskovanje in soustvarjanje »zgodbe« pa je raziskovanje spletnih virov. Nedavna raziskava B. Kaučič (2008) pove, da pri slovenščini uporablja internet prek 80% dijakov, da pa jih učitelji k rabi zelo redko usmerjajo in se do nje kakor koli opredeljujejo. Zato je velika bela lisa v didaktičnih rešitvah usmerjanje k produktivni, selektivni in kritični uporabi interneta za raziskovanje konteksta. To je hkrati notranja rezerva časa, ki ga učitelj namesto predavanja uporabi za branje in pogovor o tekstu in kontekstu.

Učitelj zato lahko preusmeri dejavnosti učencev, ki po navadi merijo predvsem na prepisovanje obnov in domačih branj, k usmerjenemu raziskovanju konteksta s pregledovanjem različnih (medpredmetnih) virov, čas, ki ga porabi za predavanje, pa izkoristi za dejavno (in težje) branje besedil. Kadar je le mogoče, usmeri učence tudi k povezovanju novih spoznanj s tem, kar so že srečali v besedilih.

V spletni učilnici ZRSŠ sem v januarju 2008 predlagala učiteljem, naj učencem (skupinam) razdelijo

[110] »S faktografijo pri pouku označujemo preveliko kopičenje posamičnih, neosmišljenih dejstev in podatkov na račun globljega razumevanja pojmov in njihovih povezav ter splošnih zakonitosti.« (Marentič Požarnik 2000: 61)

[111] Že omenjena za to obdobje sta Grdinov in Ahačičev, omeniti velja še npr. J. Pogačnika *Primož Trubar v besedi in sliki* (Obrazi, MK, 1986) ali *Zgodovina v slikah* (DZS, 1974–1982).

[112] M. Hodak je 12. junija 2008 na forumu slovlit poročala o spoznavanju dobe na gostinski šoli ob pripravi jedi iz Trubarjevega časa: »Tudi Srednja šola za gostinstvo in turizem v Ljubljani se je pridružila praznovanju 500-letnice Trubarjevega rojstva. Dijaki dveh oddelkov poklicno-tehniškega izobraževanja so za praktični del poklicne mature pripravili projekt *Iz korenin preteklosti rastejo plodovi sedanjosti*. Preučevali so Trubarjev čas in obudili spomin na jedi kmečke in gosposke kuhinje. Pripravili in postregli so na primer žajbljeve krapce, kunčjo pašteto na listih polente, srnino ragujevo juho z ajdovo kašo, ribo presenečenja, samostansko zelenjavo, zeliščni kruh, pečeno kašo s slivami, medeno potico, polnovreden jabolčni kolač in druge dobrote.«

naloge za nekaj 7–10-minutnih predstavitev, za katere naj učenci pridobijo podatke iz različnih virov (učbenik, strokovna literatura, internet). Predlagala sem naslednje tipe nalog:

- pojasnilo pojmov reformacija, protestantizem (čas gibanja, izvor, ideje – ali so katere od njih v prebranih besedilih), glavni predstavniki na Slovenskem (katere smo srečali pri branju);
- zgodovinske razmere na Slovenskem (pokrajine, jezik, turški vpadi, kmečki upori) – kaj smo srečali v besedilih;
- življenje prebivalstva – socialna razslojenost, bivališča, oblačila, dejavnosti – ali je kaj takih motivov v prebranih besedilih;
- Ljubljana v 16. stol., kje je v Ljubljani živel in deloval P. Trubar (Abecedarium, stolnica), odlomek iz Jančarjevega *Triptiha o Trubarju* (Heretik),[113] ki prikaže Ljubljano in način življenja v tistem času;
- kulturno življenje na Slovenskem v času reformacije (slog v stavbarstvu – kakšne so bile cerkve, v katerem jeziku so potekali večinski katoliški obredi, predstavniki kulturnega življenja, kakšne so bile šole);
- kulturno življenje drugod po Evropi v 16. stoletju (poglavitni predstavniki humanizma in renesanse);
- protireformacija (čas, namen gibanja, kultura v 17. in 18. stol., arhitektura, slikarstvo, glasba, ki podajajo dodatno časovno umestitev reformacije in napovedujejo novi enoti protireformacije ter baroka);
- kako danes obeležujemo dobo reformacije, zakaj? (dan reformacije, imena ulic, trgov …, Trubar na evrskem kovancu …); bi lahko naredili še kaj?

Predstavitve naj bi potekale v obliki govornih nastopov s ponazorili iz zbranih virov. Učitelj vodi tempo in vsebinske poudarke, spodbuja pogovor in opredeljevanje ter vodi nastajanje sinteznega zapisa. Predlaga domišljijski spis o eni izmed predstavljenih tem: npr. *Pri Trubarju doma, Pogovor Trubarjevih faranov, Poročilo prevoznika Dalmatinove Biblije …*[114]

3.2.3 Sklepna sinteza, aktualizacija obravnavanega

Sinteza je pomemben zaključek vsake obravnave. Pomeni sestavljanje sklenjene celote iz obravnavanih elementov ob čim večji samostojnosti dijakov. Dejavnosti so lahko povzemalno vrednotenjske ali ustvarjalne, najbolje pa, da učitelj da možnost za ene in druge, pa dijaki izberejo tisto, kar rajši naredijo (vsi ne želijo vedno ustvarjati, drugim je »obnavljanje« snovi dolgočasno). Neaktere možnosti so npr. povzetek bralnih in predstavljenih spoznanj, postavitev na razredno (šolsko) ali drugo primerno spletno stran, ustvarjalna dopolnila posameznikov, spodbuda za sodelovanje na forumu, uprizarjanje besedil, pisanje sestavkov, ki posnemajo jezik in slog protestantskih besedil, domišljijski spisi, v katerih pisci na izviren način oblikujejo predstave o času idr.

4 Sklep

Predstavljeni model je slej ko prej le zamisel, ki želi (pogosto preabstraktno posredovana) dejstva o obdobju reformacije učencem približati prek čutno nazornih predstav o dobi in načinu življenja, kakršne omogoča raziskovanje primernih knjižnih in zlasti spletnih virov, ter z dejavnim opazovanjem drobcev protestantskih besedil. Obe izkušnji skupaj naj bi omogočili globlje ponotranjenje spoznanj v izkušenjsko podprt sistem temeljnih znanj in vzpostavitev stališč do tedanjega in aktualnega pomena reformacije.

Zamisel modela je bila v prvem delu (branje besedil) preizkušena s študenti didaktičnega seminarja. Ti so ugotovili ustreznost takega dela s predlaganimi besedili in naloge za učence ocenili kot primerne. Drugi del – raziskovanje konteksta ob rabi IKT – je bil ponujen v presojo učiteljem v seminarju na daljavo januarja 2008. Odzivi učiteljic so bili ugodni, marsikatera je že poročala o oblikah dejavnega učenja in tudi o uspešni uporabi dela z IKT v razredu. Zato naj namesto udarnega konca tega članka navedem nekaj mnenj udeleženih učiteljic:

[113] Učbeniku *Umetnost besede* je priložen insert iz filma na DVD.

[114] O virih, ki so na spletu o Trubarju, govori M. Hladnik v članku *Ali je Trubar poznal internet?* (gl. http://lit.ijs.si/trubar_internet.html oz. slovlit, 5. junij 2008). O dobi reformacije je veliko prispevkov na spletni strani *Studio fuer alte deutsche Literatur* (tudi v angleščini) …

»IKT pri pouku uporabljam podobno kot ostale kolegice, poleg tega pa včasih za uvodno motivacijo ali pa ob koncu obravnave posameznih poglavij pogledamo odlomke oddaj iz arhiva rtv.slo.si, in sicer Knjiga mene briga, Pisave, Družinske zgodbe, Večerni gost, Osmi dan ... *To so oddaje, ki jih dijaki sicer zagotovo ne bi gledali, ker jih v prostem času zanimajo povsem druge stvari.«* (Špela Kajič Kmetič)

»Pregledala sem gradivo dr. Bože Krakar Vogel. Zanimiv projekt, zahteven, še posebej ker je reformacija, kakor že ugotavlja avtorica gradiva, učencem oddaljena in tuja. Morda bi jim bilo delo s spletom in raziskovanje protestantskih besedil – odlomkov – zanimivejše. Zanimiva mi je bila tabela, ki jo učenci izpolnjujejo med svojo raziskavo.

Premalo časa je, da bi stvar preizkusili v svojih razredih. Mislim pa, da bi se zelo dobro obneslo v srednji šoli, v osnovni šoli pa bi bilo uspešnejše v 3. zahtevnostni ravni. Čeprav sem že marsikaj poskusila tudi v nižjih ravneh. Učenci so za tako projektno delo motivirani – sami pravijo, da je to že bolje kot pouk. To torej pomeni, da jim tako raziskovalno delo ne predstavlja pouka, ampak neke vrste pustolovščino.« (Darja Medved)

»Ja, v Trubarjevem času je bila nova oblika komuniciranja in večja hitrost posredovanja informacij dosežena z iznajdbo tiska, v našem pa z iznajdbo interneta ...« (Nada Đukić)

LITERATURA

Kozma AHAČIČ, Miha MOHOR, Milena Mileva BLAŽIĆ, 2008: *Primož Trubar.doc. Za domišljijsko popotovanje in domače branje. Izbor odlomkov iz del Primoža Trubarja*. Ljubljana: Založba Rokus Klett.

Zoran BOŽIČ, 2008: Problem prvega branja Krsta pri Savici (empirična raziskava). V: *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode. Obdobja 25,* Ljubljana: Filozofska fakulteta-Oddelek za slovenistiko-Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

Nataša BUCIK, 2006: Motivacija za branje – eden od ključnih pogojev za vzgojo preko književnosti. V: *Barve strpnosti, besede drugačnosti, podobe tujosti,* Neva Šlibar (ur.), Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje-Filozofska fakulteta.

Michael BYRAM, 2005: Uvod. V: *Bez predrasuda i stereotipa. Interkulturalna komunikacijska kompetencija u društvenom i političkom kontekstu*, priredile Mirjana Benjak, Vesna Požgaj Hadži, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

Barbara KAUČIČ, 2008: *Spletna gradiva za pripravo na maturo iz književnosti pri slovenščini*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Barica MARENTIČ POŽARNIK, 2000: *Psihologija učenja in pouka*. Ljubljana: DZS.

Boris PATERNU, 1986: Protestantizem in konstituiranje slovenske književnosti. V: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 6,* Ljubljana: Filozofska fakulteta-Znanstveni inštitut.

Ivo POSPIŠIL, 2008: Teaching Literarture at Universities and the Bologna Declaration (Literary Encyclopaedias and Dictionaries in University Teaching). V: *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode. Obdobja 25*, Ljubljana: Filozofska fakulteta-Oddelek za slovenistiko-Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

Tanja RUPNIK VEC, Alenka KOMPARE, 2006: *Kritično mišljenje v šoli: strategije poučevanja kritičnega mišljenja*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

Irena SAMIDE, 2008: Kdo se boji literature? V: *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode. Obdobja 25*, Ljubljana: Filozofska fakulteta-Oddelek za slovenistiko-Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

Starejša slovenska nabožna književnost, 1997: Izbral in spremna besedila napisal Igor Grdina. Ljubljana: DZS (Zbirka Klasje).

Neva ŠLIBAR, 2008: Sedmero tujosti literature – ali: o nelagodju v/ob literaturi. V: *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode. Obdobja 25*, Ljubljana: Filozofska fakulteta-Oddelek za slovenistiko-Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

Ivana ŽIVANČEVIĆ SEKERUŠ, 2008: Literary education- (re)shaping our past/present/future perception of the other. V: *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode. Obdobja 25*, Ljubljana: Filozofska fakulteta-Oddelek za slovenistiko-Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

Sonja Žilavec Nemec
Gimnazija Murska Sobota

Vključevanje vsebin medkulturnega dialoga v pouk književnosti v gimnaziji

UVOD

Pomembne spremembe v zadnjih letih na področju globalne ekonomije, komunikacijske tehnologije, številnih starih in novih migracijskih tokov, izobraževanja, kulture in religije imajo v Evropi in tudi pri nas tako pozitivne kot negativne posledice. Naše kulturno okolje postaja vedno bolj raznoliko, vsakodnevno se srečujemo z drugimi in drugačnimi idejami, navadami ljudi, njihovimi prepričanji, vzorci vedenja, vrednotami in normami. Sodobni človek je postavljen pred pomembne družbene in politične izzive, ki jih prinaša takšna kulturna mnogovrstnost. Danes vemo, da se lahko le s spoštovanjem in sprejemanjem drugih

kultur, veroizpovedi, prepričanj, narodnosti, jezikov, ljudstev in izročil upremo vse pogostejšim izbruhom nerazumevanja in zavračanja različnosti ob stikih kultur. Kultura ni gensko pogojena, ampak proces inkulturacije poteka z učenjem. Zato je pomembno, da v proces socializacije vključujemo novo evropsko vrednoto: medkulturni dialog. Tega se zavedajo tudi v celotnem evropskem prostoru, zato sta Evropski parlament in Svet Evropske unije leta 2006 razglasila leto 2008 za Evropsko leto medkulturnega dialoga. Svet Evrope je pripravil Belo knjigo o medkulturnem dialogu, Civilna platforma za medkulturni dialog pa Mavrični dokument. V Evropi potekajo številni projekti, v katere se uspešno vključuje tudi naša država. V Sloveniji je nosilec in koordinator tega Ministrstvo za kulturo, imenovan pa je bil tudi Nacionalni koordinacijski odbor za Evropsko leto medkulturnega dialoga. Dejavnosti, namenjene doseganju ciljev te organizacije, potekajo na več področjih, med drugimi tudi na področju izobraževanja. Med sklepi konference *Govoriš medkulturno?* (junij 2008 v Ljubljani) zasledimo tudi poziv Ministrstvu za šolstvo in šport, da presodi možnosti za uvedbo učnih vsebin s področja človekovih pravic bodisi kot samostojni predmet bodisi v okviru obstoječih predmetov. O pomenu vrednote medkulturnega dialoga je na konferenci *Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU* (januar 2008 v Ljubljani) spregovorila tudi Lucija Čok in med mediji, ki bi to vrednoto približali mladim ljudem, navedla književnost, umetnost, zakladnico zgodovinskega in družbenega spomina. Čokova meni, da je poznavanje in razumevanje kulturnih navad drugih družbenih in narodnostnih okolij predpogoj za zavedanje o lastni identiteti v oblikovanju primerjav, ki omogočajo nastajanje vrednot. Tudi Vesna Mikolič (2008) pojmuje medkulturnost kot proces dinamičnih medetničnih odnosov v postmodernih družbah, pri katerem vsaka kultura v stiku sprejema elemente drugih kultur in hkrati ohranja svojo integriteto in avtonomijo. Meta Grosman (2004) pa navaja, da je za uresničevanje razumevanja medkulturnih okoliščin in uspešno sporazumevanje potrebno razviti t. i. medkulturno zavest. Tudi Milena Mileva Blažić (2007: 139) piše, da je medkulturno ozaveščanje temeljna sestavina, ki je potrebna pri sprejemanju besedil iz drugih kultur in tvorjenju književnih besedil. Mladi bralci se pri pouku slovenščine pogosto srečujejo s tujo kulturo in jezikom. Recepcijska teorija poučevanja književnosti temelji na bralčevem odzivu, v praksi pa se pogosto srečamo z učenci, ki ne poznajo prvin nove kulture.

VKLJUČEVANJE VSEBIN MEDKULTURNEGA DIALOGA V POUK KNJIŽEVNOSTI

Čeprav v novem *Predlogu posodobljenega učnega načrta za pouk slovenščine v gimnazijah* (2007) niso posebej navedene vsebine in cilji medkulturnega dialoga (niti med kroskurikularnimi vsebinami ne), pa najdemo med obveznimi in prostoizbirnimi besedili takšna, ki omogočajo obravnavo tudi s stališča medkulturnosti.

Pri uvodu v obravnavo književnosti lahko učitelj poišče za dijake recepcijsko zanimiva besedila raznih zvrsti. Takšno besedilo je gotovo raparska pesem Murata in Joseja *Od ljudi k ljudem*. Pesem je primerna in zanimiva za interpretacijo tako s spoznavno-informativne strani (razslojenost ljudi, nasilje zaradi drugačnosti, migracije, politična, verska, rasna nestrpnost, hinavščina …) kot etične (»Zapomn si, ni važn iz kje nekdo prhaja, edina stvar k je važna, je kaj mu v glavi dogaja«) in estetske plati (sleng, neupoštevanje pravopisno-jezikovne norme).

Tudi med z UN predvidenimi obveznimi in prostoizbirnimi besedili za šolsko interpretacijo so nekatera besedila, v katerih lahko spoznavamo prvine drugih kultur. Tako v zgodbah iz zbirke *Tisoč in ena noč* spoznavamo življenje in vrednote v arabskem svetu, podobno tudi v Bartolovem *Alamutu*. V hebrejski literaturi je za razumevanje *Visoke pesmi* nujno poznati materialne in duhovne vrednote v tedanji kulturi, sicer se dijakom lepotne primerjave ljubljenega dekleta zdijo ne samo smešne, ampak že kar groteskne. Tudi v ruski literaturi, npr. pri Puškinovi Tatjani ali pa pri Tolstojevi Nataši, zasledimo kršenje pravil vedenja deklet v začetku 19. stoletja. Če dijaki ne poznajo vedenjskih vzorcev v tedanji kulturi, ne morejo razumeti sporočilnosti besedila. Današnjim dijakom se prav tako zdi skoraj nemogoče, da bi starši odločali o ljubezenskem življenju svojih otrok oziroma o izbiri njihovega življenjskega sopotnika, kar pa je bilo in je še v nekaterih kulturah povsem običajna praksa.

Med besedili, ki govorijo o izobčenosti mladostnika iz okolja zaradi nacionalne oziroma socialne neenakosti, izstopa trilogija Lojzeta Kovačiča *Prišleki*. Sem sodijo tudi Cankarjeva prozna dela. Nenazadnje, tudi dramski konflikt v prvi slovenski komediji nastane zaradi takšnih razlogov. V 1. letniku predvsem dijakinje pogosto izbirajo za domače branje delo Janje Vidmar *Princeska z napako*, v zadnjem času pa tudi Karlovškov roman *Gimnazijec*.

V učnem načrtu je veliko literarnih besedil, ki iz različnih zornih kotov sporočajo o nesmiselnosti in krutosti vojn ter o njihovih posledicah. Takšna besedila so: Homerjeva epa *Iliada*, *Odiseja*, Prešernova

epsko-lirska pesnitev *Krst pri Savici*, Tolstojev roman *Vojna in mir*, Tavčarjeva *Visoška kronika*, Cankarjevi črtici *Gospod stotnik* in *Kostanj posebne sorte*, Kajuhove, Borove, Balantičeve pesmi, Hemingwayev roman *Komu zvoni*, Kocbekova zbirka novel *Strah in pogum*, povojna slovenska dramatika, povojna graditeljska poezija …

Literarna besedila, ki so predpisana za pouk književnosti v gimnaziji, vsebujejo in problematizirajo še številne druge vrednote, zato bistveno prispevajo k oblikovanju splošnega vrednotenjskega sistema posameznika. Vendar pa tako v literarni vedi kot v didaktiki književnosti zasledimo opozorila o nevarnosti ideologizacije pouka književnosti. Zato Boža Krakar Vogel (2004: 54) meni, da »vzgoja širših vrednot ni primarni književnovzgojni cilj, pač pa so v literarnopedagoški komunikaciji na prvem mestu neposredni vzgojno-izobraževalni cilji (razvijanje književnih sposobnosti, znanja, kulture). O širših, posrednih, pa mora učitelj vedeti, da k njim sicer prispeva določen delež, vendar bi zgolj v stremljenju po njihovem doseganju, ob zapostavljanju primarnih, pouk postal deklarativen in ideološki.«

DIDAKTIČNI PRISTOPI POUČEVANJA VSEBIN MEDKULTURNEGA DIALOGA

Obravnavo obveznih in prostoizbirnih besedil lahko izvajamo po naslednjih didaktičnih pristopih:

- šolska interpretacija (v učnem načrtu so za takšno obravnavo predvidena obvezna besedila);
- govorne predstavitve, recitali, gledališki dogodki (tako naj bi obravnavali prostoizbirna besedila);
- projektno delo v okviru medpredmetnih povezav.

ŠOLSKA INTERPRETACIJA

Je temeljna metoda gimnazijskega pouka književnosti. Pri obravnavi literarnih besedil z medkulturnimi vsebinami usmerjamo pozornost dijakov na vseh treh spoznavno-sprejemnih stopnjah tudi na medkulturne prvine.

Pri doživljanju medkulturnega literarnega besedila si dijaki ustvarjajo lastne mentalne slike literarnih oseb, ki izhajajo iz drugega kulturnega okolja (npr. Kako si predstavljajo Kalifa Haruna al Rašida iz arabske književnosti?), lastne predstave časa (Kako so živeli in se zabavali mladi v času nastanka zbirke Dekameron?), lastne predstave prostora (Kakšni so rajski vrtovi v Bartolovem *Alamutu*?). Dijaki izražajo svoje vtise, pripovedujejo o lastnih izkušnjah, asociacijah. Pri tem spoznavajo, da iste prvine literarnega besedila lahko drugi doživljajo drugače. Pomembno je opozoriti na to, da je šolska interpretacija literarnega besedila dialoška situacija, tako med dijakom in besedilom, kot med dijaki in učiteljem ter med dijaki samimi. Tukaj je primerno opozoriti na sam izvorni grški pomen besede dialog, ki vključuje dvoje: posredovanje lastnih idej drugemu in hkrati pripravljenost za sprejemanje tujih idej.

Druga stopnja je razumevanje ključnih prvin medkulturnega besedila. Dijaki povzemajo in analizirajo vsebinske in oblikovne lastnosti literarnega besedila. Dijak zna iz besedila razbrati bistvene medkulturne prvine: opis prostora, predstavitev časa, družbene vloge in status literarnih oseb, vrednote v posameznih kulturah, tipične metafore; analizirajo tudi, s katerimi slogovnimi sredstvi so sporočane prej omenjene prvine. Za obravnavo literarnega besedila s stališča medkulturnega dialoga je pomembno, da dijaki znajo razlikovati v literarnem besedilu sporočena dejstva od osebnih mnenj, stereotipov in morda celo lastnih predsodkov.

Na stopnji vrednotenja medkulturnega besedila pa dijak skuša oceniti literarno besedilo z vidika osebne koristnosti, družbene pomembnosti in moralne vrednosti. Merila za to ima dijak že več ali manj izoblikovana v svojem sistemu vrednot, želeli pa bi, da bi dijakovo vrednotenje izhajalo predvsem iz argumentov, ki jih je usvojil pri analizi posameznosti, odnosov in struktur obravnavanega besedila.

GOVORNE PREDSTAVITVE, RECITALI, GLEDALIŠKI DOGODKI

Govorne predstavitve, recitali, gledališki dogodki so primerne oblike pouka književnosti predvsem za prostoizbirna besedila. Dijaki lahko za govorne nastope pripravijo motivno-tematske in slogovne primerjave literarnih del različnih ali podobnih kulturnih okolij. Navajam nekaj naslovov zanimivih nalog: *Etična*

podoba orientalskega sveta v zbirki Tisoč in ena noč; *Posledice vojne v Homerjevi* Iliadi *in Kovačičevih* Prišlekih; *Upodobitev ciganskega oziroma romskega življenja v Lorcovi poeziji in Lainščkovih proznih delih*; *Ljudski običaji v pesmih Otona Župančiča*; *Socialna in nacionalna izobčenost mladostnika v Kovačičevih* Prišlekih *in* Princeski z napako *Janje Vidmar*; *Prvine magije v latinskoameriški (Marquez) in slovenski (F. Lainšček, V. Žabot) pripovedni prozi*; *Literarna in realna podoba marginalcev*; *Literarna podoba slovenskih pokrajin*.

Oblikovanje recitalov in gledaliških uprizoritev zahteva daljše in obsežnejše priprave. Navajam primer gledališko-glasbene predstave *Ana in Zlata – dva dnevnika, dve otroštvi, dve vojni*, ki smo jo na Gimnaziji Murska Sobota v okviru širšega projekta skupaj pripravili učitelji slovenščine, angleščine in glasbe v preteklem šolskem letu. V recitalu sta bili predstavljeni zgodbi dveh deklet, ki sta zaradi vojne izgubili otroštvo. Prva je Ana Frank, za katero je bila usodna druga svetovna vojna, druga je Zlata iz Bosne in Hercegovine, ki je bila prav tako dolga leta v strahu in agoniji zaradi krute in nesmiselne vojne na Balkanu. V svojem dnevniku je Ana Frank zapisala svoje misli o mnogih vprašanjih, ki se dotikajo identitete, vrednot, prihodnosti, vojne, diskriminacij, moralnega poguma. Ta vprašanja so tako za mlade kot za odrasle aktualna tudi danes. Podobno razmišlja o svoji lastni usodi tudi Zlata iz Bosne in Hercegovine v svojem dnevniku. Prav na to so dijaki želeli v recitalu še posebej opozoriti.

PROJEKTNO DELO

Projektno delo v okviru medpredmetnih povezav vključuje različne aktivnosti dijakov, učiteljev in zunanjih sodelavcev različnih strokovnih področij. Gimnazija Murska Sobota je v preteklem letu sodelovala v mednarodnem projektu *Ana Frank, zgodba za sedanjost*. Projekt je sofinancirala organizacija Hiša Ane Frank iz Amsterdama, sodelovalo pa je tudi Združenje Ane Frank s sedežem na Dunaju. Namen je bil povezati šole oziroma dijake in dijakinje, ki izvirajo iz različnih kulturnih in jezikovnih območij. Pri skupnem delu so se tako udeleženci soočali z duhovnim svetom in s pogledi drugih, ob zgodbi Ane Frank pa poglobili tudi svoje znanje o posebnem poglavju druge svetovne vojne – to je poglavje o usodi Židov. V sklopu projekta, v katerem je sodelovalo osem šol, so na Gimnaziji Murska Sobota potekale številne dejavnosti: mednarodna razstava., okrogla miza, predavanje, gledališko-glasbena predstava, dijaške izmenjave in literarni natečaj. Mednarodna razstava je prikazovala življenje Ane Frank in politične razmere v času, ko je živela. Na okrogli mizi na temo holokavsta so sodelovali zgodovinarji in gospa Erika Furst, ena redkih preživelih Židinj, ki je strahote vojne preživela v Auschwitzu. Njena življenjska zgodba je dijake zelo pretresla. Srce projekta je bila gledališko-glasbena predstava *Ana in Zlata – dva dnevnika, dve otroštvi*. Na prireditvi so bile podeljene tudi nagrade sodelujočim na literarnem natečaju *Preseganje mej*. Projektne aktivnosti smo zaključili s spoznanji o kruti vojni preteklosti, ki pa nas hkrati opominja, da moramo živeti dejavno in odgovorno ter se upreti kakršnemukoli zlu, ki ga zaznamo v družbi.

ZAKLJUČEK

V 21. stoletju postaja v Evropi medkulturni dialog pomembna vrednota, ki vpliva na naše obnašanje in doživljanje samega sebe ter drugih. Pomembno je, da se ta vrednota privzgaja na vseh ravneh družbenega življenja. Tudi pouk književnosti lahko bistveno doprinese k razvoju medkulturne sporazumevalne zmožnosti. Literarna besedila ponujajo številne tematsko-motivne elemente, primerne za interpretacijo z vidika medkulturnega dialoga. Čeprav se v literarnodidaktični praksi izogibamo moraliziranju in ideologizaciji, pa je prizadevanje za sožitje in sobivanje narodov vendarle ena izmed osnovnih civilizacijskih vrednot in bi bilo primerno, da se medkulturna dialoškost navede v učnem načrtu vsaj med sekundarnimi cilji pouka književnosti. Med literarnointerpretativnimi prvinami pri posameznih literarnih besedilih v *Predlogu učnega načrta za pouk slovenščine v gimnazijah* (2007) niso posebej navedene prvine medkulturnosti in je zato njihovo prepoznavanje in obravnavanje prepuščeno zgolj učiteljevi presoji. Pri tem obstajata dva možna odklona: prvi je, da se bo učitelj pri obravnavi literarnih besedil strogo držal v učnem načrtu predpisanih literarnointerpretativnih prvin in zato medkulturne dialoškosti ne bo vključeval, druga možnost pa je preveliko preusmerjanje pozornosti na ta vidik. Da bi se temu izognili, bi bilo smiselno proučiti, pri katerih literarnih besedilih in kako je primerno v šolsko interpretacijo vključiti elemente medkulturnosti. V tem smislu bi bilo primerno razmisliti o dopolnitvi *Predloga učnega načrta za pouk slovenščine v gimnazijah*.

LITERATURA

Milena Mileva BLAŽIĆ, 2007: Teorija in praksa učenja in poučevanja medkulturne mladinske književnosti v osnovni šoli. V: *Živeti mejo,* Trst-Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 18), 138–146.
Lucija ČOK, 2008: Premagati meje, ki jih nosimo v sebi. V: *Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU*. Ljubljana: www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads (21. 6. 2008).
Meta GROSMAN, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
Boža KRAKAR VOGEL, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.
Vesna MIKOLIČ, 2008: Izobraževanje in znanost. V: *Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU*, Ljubljana: www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads (21. 6. 2008).

Milena Mileva Blažić
Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

Slovenska mladinska književnost med kulturami – študij primera: Prešeren – mladinski pesnik

France Prešeren (1800–1849), največji slovenski pesnik, je imel pri pisanju in izdajanju pesmi v času romantike v mislih odraslega bralca. V procesu literarne recepcije pa so od začetka posvetne slovenske mladinske književnosti in ustanovitve revije Vedež *(1848–1850) njegove pesmi postale tudi del kanona slovenske mladinske književnosti ter, posebej po letu 1950, učnih načrtov in beril za književni pouk v osnovni šoli. V* Učnem načrtu za slovenščino *(1998) in* Osnutku učnega načrta za slovenščino *(2007) je Prešeren obvezen avtor, kar pomeni, da učenci v tretjem triletju devetletke poznajo besedila literarnega kanona* (Povodni mož). *V učnih načrtih so predlagana tudi naslednja Prešernova pesemska besedila:* Uvod h Krstu pri Savici, Turjaška Rozamunda, Povodni mož, Apel in čevljar, Gazele *(6),* Glosa *in* Zdravljica. *Zaradi izrazitih medkulturnih prvin v njegovih pesmih, poučevanje Prešernovih besedil od učitelja zahteva tudi razvite medkulturne kompetence.*

0 UVOD

Poleg predlaganih se v devetletni osnovni šoli uporabljajo tudi nekatere Prešernove pesmi, ki so izšle v slikaniški knjižni obliki z ilustracijami. Balada *Povodni mož* se npr. uporablja kot slikanica tudi v predšolskem in začetnem osnovnošolskem obdobju. Tudi naslednje Prešernove pesmi so namenjene otroškemu in mladinskemu bralcu v obliki slikanic, npr. *Dohtar, ti jezični dohtar, Krst pri Savici, Lenora, Pesem od Lepe Vide, Sonetni venec, Sveti Senan/Nuna in kanarček, Turjaška Rozamunda, Zdravilo ljubezni, Zmerom svojo goni slavček.* Prešernove pesmi kot predmet otroške in/ali mladinske književnosti zahtevajo od sodobnih učiteljev poznavanje zgodovine in kulturnih pojavov. Prešernovi ženski književni liki imajo več medkulturnih prvin kot moški, npr. Bogomila, Judovsko dekle, Lejla, Lepa Vida, Turjaška Rozamunda idr., in so bolj dinamični (npr. Lejla, ki spremeni vero, šege in navade). Ženske so pri Prešernu nosilke sprememb v monokulturni družbi.

V Prešernovih besedilih za mlade bralce najdemo številne medkulturne prvine: npr. prvine iz tuje kulture (Bosanec ali Bošnjak, paša, Turki, turške šege in navade, Sultan); različne vere (islam, judovstvo, krščanstvo, poganstvo, črn zamorc); prvine krščanstva (cerkev, krst, menih, nedelja, nuna, opat, poroka, prava vera, prvorojenec, samostan, zakon); zemljepisne značilnosti Ljubljane in takratnih slovenskih dežel (Turjačan, Sava, Stari trg, Ljubljana, Ljubljanica); slovenske šege in navade (dvorjenje, kazati osle, nevesta, poroka, snubljenje, ženin); prvine iz evropske kulture (Apel); inštrumente (cimbale, gosti, trobente) idr. Sodoben pogled na medkulturne pojave na Slovenskem v Prešernovem času je ob primerjavi takratne in sodobne slovenske kulture razberljiv iz medkulturnih odnosov, pojmovanja tujosti, drugačnosti ali domačijskosti. Danes je Slovenija članica EU, v Prešernovem času je bila del Avstro-Ogrske monarhije, *Krst pri Savici* pa govori o oddaljeni preteklosti v času poganstva in pokristjanjevanja. Obravnava Prešerna kot mladinskega avtorja v osnovnošolskem obdobju v slikaniški knjižni obliki z ilustracijami zahteva od sodobnega učitelja književnosti poznavanje in razumevanje povezanosti kulturnih pojavov v medkulturnem položaju. Balado o *Povodnem možu* v slikaniški knjižni obliki z ilustracijami Jelke Reichman berejo otroci v predšolskem obdobju, vendar ne kot balado, ampak kot (avtorsko) pravljico.

Za uspešno delovanje kulturne družbe so nujne skupne vrednote, ki so nad posameznimi. Gre za splošne kulturne vrednote, npr. dialog, enakost in enakopravnost, mir, nenasilje, prilagajanje, različnost, sočutnost, solidarnost, strpnost, svoboda idr. Skoraj iluzorno je imenovati nekatere kulture monokulture, saj so vse kulture sestavljene iz elementov večkulturnosti. Medkulturno ozaveščenost in vrednote je mogoče doseči z medkulturno vzgojo v družini in šoli. Cilj medkulturne vzgoje je zavest, vedenje o lastni in drugih kulturah ter sposobnost vživljanja v druge kulture s primerjalno analizo kulturnih podobnosti in razlik, vendar ne z namenom postavljanja ločnic, ampak stopnje ozaveščenosti, ki spoštuje lastno in druge kulture in je do njih strpna. Osnovne šole imajo poleg vzgojno-izobraževalne tudi socializacijsko in kulturno-ozaveščevalno vlogo. Poleg družine naj bi šole sooblikovale učenčevo pozitivno identiteto in pozitivni odnos do drugih kultur v ožjem (domačem) in širšem (EU) okolju. Upoštevanje različnih kulturnih identitet učencev zahteva od učitelja medkulturne kompetence oz. ozaveščenost. K temu sodi preseganje nacionalnih stereotipov in predsodkov, kot so v Prešernovih besedilih npr. Romi (Cigan, črn zamorec, zarjovela devica, pes Sultan idr.).

Medkulturna vzgoja je povezana tudi z zunajšolskimi dejavnostmi. Večkulturnost in večjezičnost lahko razumemo (Mikolič 2006: 56) kot zasebno in javno družbeno vrednoto. Večjezični govorci lažje presegajo miselne meje različnih kultur in se uspešno učijo novih tujih jezikov. EU si je za enega izmed ciljev postavila tudi jezikovno raznolikost in zato pričakuje, da bodo Evropejci poleg maternega jezika znali vsaj še dva jezika (npr. najpogosteje rabljen jezik in jezik sosedov). Vrednostna drža ustvarja večkulturno družbo, v kateri različne narodne, kulturne in verske skupnosti sobivajo druga ob drugi in so v nenehni interakciji, se medsebojno poznavajo in priznavajo. Osnova za medkulturno družbo sta poučenost o kulturah sobivanja in sposobnost sprejeti in priznati le-te. Medkulturnost je situacija, v kateri je sočasno prisotnih več kultur, ki omogočajo in zahtevajo konkretne in stalne oblike povezovanja.

Prešernova besedila, ki govorijo o slovenski tisočletni kulturi in ki so nastala v 19. stoletju, ponujajo učencem v osnovni šoli veliko priložnosti za spoznavanje različnih kultur in oblikovanje medkulturne ozaveščenosti, izkazujejo pa tudi visoko stopnjo medkulturne ozaveščenosti samega avtorja. V pesnikovih besedilih so namreč medkulturne prvine (zgodovinske, zemljepisne, družbene, kulturne idr.) pogoste. Za učence je dražljivo spremljati tudi učinek drugih kultur na Prešernova (medkulturna) besedila, nič manj zanimiv pa ni 150 let po njihovem nastanku odziv mladih naslovnikov nanje. V Prešernovih besedilih najdemo tudi nekaj stereotipov in predsodkov, npr. črn zamorec, Cigan, stereotipi o ženskah (zarjovela devica), odnos do Turkov oz. turških vpadov (pes Sultan) itn.

Metodologijo obravnave Prešernovih »mladinskih« besedil v medkulturnem ključu predstavljajo: deskriptivna in analitično-interpretativna raziskovalna metoda, postopek obdelave podatkov na osnovi značilnosti kvalitativne analize in metode besedilne analize (analiza književnih oseb, časa, kraja, dogajanja, motivov). Na osnovi izbrane metodologije je razvidna soodvisnost, prepletenost družbenih, kulturnih, zemljepisnih in zgodovinskih vplivov pri analizi literarnega dogajanja ter medkulturnih prvin. Prešernova besedila individualizirano kažejo nacionalno zgodovino skozi medkulturne književne osebe.

1 KNJIŽEVNE OSEBE

S podrobno analizo medkulturnih prvin v Prešernovih mladinskih besedilih je razvidno, da so v Prešernovih pesemskih besedilih književne osebe medkulturno različne. Glavne in/ali stranske moške književne osebe so medkulturne oz. iz različnih kultur: npr. afriška kultura (zamorec), budizem (v daljnji Kitajski), germanska kultura (Vilhelm), grška kultura (Apolon, Homer, Orfej, Pegaz). Pri omembah prvin iz grško-rimske kulture je Prešeren svetovljanski. V njegovih delih srečamo nadalje tudi: hinduizem (bramini), islamsko kulturo (baša oz. paša, mohamedani, Turek, Sultan), italijansko in latinsko kulturo (Alighieri, Cezar, Hanibal, Ovidij, Paganini, Petrarka, Tasso). Pri tem gre za znane zgodovinske osebnosti s področja kulture in književnosti ter za medbesedilne reference. Pesnik omenja tudi judovstvo (Judje), krščanstvo (Adam, angel, bog, Jeremija, kristjan, romar, Salomon, satan, vrag), poganstvo (Črtomir, Kajtimar, Staroslav, Valjhun) ter portugalsko (luzijade), rimsko (Avguštin), francosko (mušketir), romsko (Cigan), rusko (Rus), slovansko (povodni mož), slovensko (ob njej omenja zlasti znamenite rojake, kot so: Andrej Smole, Matija Čop, Valentin Vodnik; Črtomir, kralj Matjaž, Ojstrovrhar, Turjačan, turjaška gospoda), špansko-portugalsko (Don Kihot), srbsko (Srb) in druge kulture. Medkulturno je Prešernovo poimenovanje funkcij, ki jih opravljajo književne osebe – glavne in/ali stranske –, ter različnih poklicev in/ali dela (npr. berač, birič, čebelar, čevljar, jezični dohtar, godec, junak, kancelir, kmet, mornar, orglar, pastir, pevec, pisar, pratikar, ribič, ropar, soldat, učenec, zdravnik, zvezdogled, ženin idr). Iz naštetih medkulturnih poklicev je razvidna mobilnost (gospodarstvenih) dejavnosti ter povezanost ljudi, naselij ali pokrajin v preteklosti in danes. Kolektivni junaki pri Prešernu so poimenovani funkcijsko (npr. brati, sinovi, ujci; duhovi; gospoda žlahtna, naša kri; rojaki, vsi narodi; nekristjani; pošasti; snubači), nacionalno (Slovenci, Slovenke), versko (Sveta trojica) ali pokrajinsko (Višnjani). Glavne ženske književne osebe so poimenovane (npr. Bogomila, Julija Primic, Lenora, Turjaška Rozamunda, Urška) ali imenovane po veri (Judovsko dekle) oziroma funkcijsko (npr. hči v romanci *Hčere svet*, mati v *Nezakonski materi*). Stranske ženske književne osebe so pri Prešernu poimenovane po funkcijah (npr. cesarica, deklica, devica, hišna, nevesta, nuna, tercijalke), poimensko pa grško (Cintija, Helena, Sibila), rimsko (Delija, Korina, Lavra, Minerva), islamsko (Lejla), judovsko (Judinja), biblijsko (Marija), slovensko (Micka), slovansko (Živa) in drugače. Kolektivne junakinje so npr.: Kranjice, Štajerke; dekleta, device, hčere, ženice, matere; itd. Pri medkulturnih verskih obredih so poudarjeni maša, molitev, spoved, post, romanje, prisotno pa je tudi preseganje takšnih obredov zaradi ljubezni med predstavniki različnih verskih skupnosti. Pri Prešernu so bolj poudarjene dihotomije med spoloma moški–ženska, manj pa medgeneracijski konflikti.

2 KNJIŽEVNI ČAS

Književni čas, ki je omenjan v Prešernovih pesmih, je prav tako povezan z medkulturnostjo. Pesnik opisuje predvsem srednjeveški čas (npr. takratne cerkve, gradove, mesta, obzidja, samostane, utrdbe, zidovja), pa tudi obdobje pokristjanjevanja na Slovenskem (10. stol.), čas turških vpadov, Turjaškega gradu (12. st.), turjaške gospode oz. Auerspergov (16. st.), turških vpadov oz. Bosne in »Bosnijakov«, islama (14.–16. st.) itd. Včasih omenja tudi konkreten dogajalni čas, kakor npr. verski praznik veliki šmaren ali Marijino vnebovzetje (15. avgust). Prešeren večkrat omenja tudi: leto oz. leta (leto, tri leta, šestnajst let, osemnajst let, dvajset let), mesece (šest mesecev), letne čase (pomlad, poletje, zima), dneve v tednu, predvsem končne in dela proste tedenske dneve (ponedeljek, petek, sobota, nedelja), dele dneva (jutro, dan, popoldan, zvečer, polnoč, noč, davi) in ure (deseta, enajsta ura, polnoč). Poleg tega splošno piše tudi o zlatih in nezlatih časih. V Prešernovih besedilih je nazorno podana medkulturna zgodovina Slovencev in ves njen t. i. časovni trak.

3 KNJIŽEVNI PROSTOR

Književni prostori pri Prešernu so tudi medkulturni. Avtor namreč omenja celine (Afrika), dežele (Arabija, Britanska, Francija, Jutrove dežele, Kitajska, Kranjska, Nemška, Ogrska, Štajerska, Švica), mesta (Akvileja, Atene, Babilon, Betlehem, Dunaj, Trst), pokrajine (Ilirija), reke (Donava, Kolpa, Ljubljanica, Sava), slovenska mesta oz. kulturo mesta in/ali vaškega podeželja (Kranj, Lesce, Ljubljana, Trnovo, Turjak, Vrba), grške kraje (Parnas, Troja) itd. V Prešernovih besedilih najdemo tudi arheološka najdišča (Ajdovski grad), gradove (Ajdovski gradec, Gradec, pašin grad v Bosni, Turjak), cerkve (Celje, Lesce, Trnovo) ter znamenja (božja pot Marije, krvavi punt, na goslih poči struna, napis Marija ave) oz. kulturne spomenike v medkulturni zgodovini Slovencev, predvsem srednjega in novega veka. Prešeren je v *Krstu pri Savici* poudaril tudi medkulturne značilnosti alpskega sveta (jezero, hribi, reka), katerega nadmorska višina je posredno često paralelizem za kak velik dogodek. Pri omembah različnih književnih prostorov Prešeren kaže na poznavanje kulture, zemljepisa in zgodovine. Poleg specifičnih prostorov in toponimov navaja tudi splošne pojme (npr. brezno, grob; jama, rovte), verske objekte (npr. cerkev, klošter, oltar, tempelj), prometne zveze in prevozna sredstva (cesta, čoln, čolnič, brod, morje, most, reka), pokrajine (dežela, divnjak, dolina), domače kraje (domačija, dom, postelja, gozd, hlev, lipa zelena, košati hrast, stena), javne dogajalne prostore (gledališče, mesto, vas, trg, svet idr.) ter izrazito medkulturne prostore (npr. puščava, sever). V Prešernovih besedilih so pogosteje predstavljene kulturne značilnosti alpskega sveta (gore, naselja, reke, vzpetine, slap Savica, vode, pokrajina, relief, vodovje, prehodi čez reke, ob jezeru, ob sotočjih npr. Donave in Save, kmetijstvo, gozdarstvo) in manj sredozemskega (morje, naseljenost) ter panonskega ali dinarskega sveta. Nedvomno je pesnik Slovenijo in Slovence razvojno prikazal skozi prostor in čas: od naselitve Slovanov, Karantanije, sprejetja krščanstva do vključitve v sosednje države, razdelitve na dežele, turških vpadov, obrambe pred Turki itd. Ob Prešernovih besedilih in njegovih omembah književnih oz. zgodovinskih in zemljepisnih prostorov zato lahko učenec primerjaje osveži svoje znanje zgodovine in geografije Slovenije oz. Evrope.

4 KNJIŽEVNO DOGAJANJE

Književno dogajanje v Prešernovih besedilih odraža družbene standarde, življenjske pogoje, način življenja, navade, družbene in družinske odnose (npr. življenjske iniciacije oz. obrede, kot so rojstvo, snubljenje, poroka, umiranje, smrt). Prešeren pogosto omenja iniciacijsko oz. obredno sprejemanje življenja, rojstvo (krst), poroko (snubljenje), pa tudi smrt (poslavljanje, slovo, spanje, žalovanje) in umiranje (*smrt je z uro stala, koso v rokah držala*; *rakom žvižgat*). Pomenljivi so tudi manjši obredi ali rituali, ki odražajo kulturo vsakdanjika oz. dela in prostega časa (npr. piti kavo, semenj, vabiti na kosilo, veseliti se oz. praznovati, zdravljica). Kulturo in oblike združevanja ljudi pesnik predstavi ob medkulturnih dogodkih (npr. petje, pitje, plesanje). Niso mu tuji niti družbena kritika (npr. norčevati se oz. kazati osle, prevarati oz. iti na limanice, odločati oz. nositi hlače, opravljati) niti poganski obredi (npr. žetev ajde in pšenice, kopi snopovja) ali dojemanje letnih časov. Pomenljivo je omenjanje motiva (mednarodne) trgovine v *Glosi* (*Lani je slepar starino / prodajal, nosil škatle, / meril platno, trak na vatle, / letos kupi si grajšino*). Ne samo v tem primeru, ampak tudi drugje Prešeren namreč spremlja tudi gospodarski razvoj na Slovenskem in smeri razvoja v Evropi: od založništva (berilo, branje, knjiga, novice, pesmi, pevec, pisarija, pravljičarji, rokodelsko-kmetijske novice), manufakture (čevljar, klasik, kmet, mornar, pisar), prometa (barka, cesta, čolni, ladja, morja, široka cesta, *Od železne ceste*) do primerjanja življenja na kmetih (domačija, hlev, kmetavz, njiva, rovte, planjava, vas) in v mestu (gledališče, hiša, hišna, mestno, pri kofeti, šampanjec, trg) ali navajanja največjih iznajdb in tehničnih pridobitev industrijske revolucije 18. in 19. stoletja (*Od železne ceste*).

5 MOTIVI

Tudi dogajalni motivi so velikokrat medkulturni (npr. medkulturna poroka Lejle, zunajzakonski otroci v *Nezakonski materi*, tradicionalno favoriziranje prvorojenca v verzu *bog ji sine daj junake*, materinstvo ženske v verzu *brez otrok moj zakon bodi*). Zanimivo je, da so Prešernove književne junakinje bolj medkulturno raznolike kot moške književne osebe, saj so različnih ver in zaradi ljubezni oz. zaradi moškega tudi spremenijo navade, šege ali vero. Izhajajo pa iz judovstva (Judovsko dekle), krščanstva (Lenora, Lepa Vida, Majerca, Turjaška Rozamunda, Urška), islama (Lejla) ali poganstva (Bogomila). Medtem ko moške književne osebe po navadi izgubijo vero – tako dobesedno kot metaforično (zgubljena vera) – so ženske

književne osebe v Prešernovih besedilih bolj motivirane za napredek in so socialne upornice: Lenora se npr. upre celo bogu zaradi Vilhelma (*prah se z bogom kregati ne sme*); Judovsko dekle sicer ne zamenja vere, ampak tudi ljubezni ne; Lejla iz islama preide v krščansko vero (pater jo nauči vseh resnic vere prave, potem pa jo krsti in poroči); poganska Bogomila zamenja vero oz. postane kristjanka z namenom, da reši Črtomirja in ga nato motivira za konvertitstvo. Tipično za romantiko in Prešerna je viharna čustvenost, s katero pokaže avtor dinamična čustva pri moških in dinamična dejanja pri ženskih književnih osebah.

Med ostalimi manj pogostimi, vendar vse prej kot zanemarljivimi medkulturnimi prvinami so omembe vredni tudi književni rekviziti. Tudi ti so pri Prešernu medkulturni, kot npr. inštrumenti (bas, cimbale, gosli, strune, tamburini, trobente) ali pa čutara, dragulji, ki so prišli z Orienta, diamanti, kristal, srebro, zlato. Zelo pomembne so t. i. medkulturne pesniške oblike (balade, ep, gazela, glosa, magistrale, oda, romance, sonet, sonetni venec) pa tudi latinski izrazi (memento mori). Zanimive so tudi druge medkulturne prvine v Prešernovih besedilih, tako denimo prvine denarne kulture (npr. denar, diamanti, plačilo, prstan, srebro, srebrnina, zlati, zlato, izrazi vrste *denarja kot peska*). Prešernovo omenjanje zemljepisa, vremenoslovja in kulturno-geografskih elementov je zelo raznoliko (drevesa kot hrast, lipa ali trta izražajo npr. slovensko kulturo). Znotraj domestikalne kulture pa pesnik omenja: hišo, kočo, pohištvo, posodo, duri, prag, okno, steno, strop, vrata, zid, zidovje, mizo, posteljo, posteljico, uro, kozarec, kupo, dom. Pri omembah t. i. gastronomske ponudbe je skromen, posebej pri kulturi prehranjevanja, torej hrane in pijače, saj navaja npr. le: jed (pogreta), jedila, kruh (kos), hleb (pol hleba), jesti, piti, vince in vino, ki je v njegovih besedilih sicer dokaj pogost motiv. Pri zemljepisu in vremenoslovju omenja naravo, naravne značilnosti, padavine, danico, luno, nebo, oblak, satelit, sonce, zarjo, zoro, zvezde, žarke, grmenje, grom, povodenj, roso, sneg, strelo, točo, veter, vihar ipd. Pri omembi oblačil, obuval, pokrival (npr. čevelj, talar, štola), orodja (npr. kladivo, lopata), orožja (meč, puščica, sekira, strela, strelec), pozdravov (adijo, zbogom), cvetlic (marjetice, vijolice, zvončki) je prav tako skromen. Pomemben medkulturni in pesniški simbol pa je pri Prešernu svetloba: danica svetla, luč, lučica, luna, sonce, sveča, svečava, svetla zarja, svit, zvezde itd. Avtor je v svojih besedilih upošteval tudi družbene standarde, način življenja in navade takratnega časa. Takšne prvine izstopajo npr. pri opisih telesa in njegovih delov (čelo, dih, glas, glava, koža, kri, lasje, lica, noga, obraz, oči, oko, roke, palec, perutnice, pete, podplat, postava, pot, prsa, obličje, rit, solze, sraga, srce, stopinja, truplo, um, usta), pri omembah žitaric (ajda, pšenica, žito), kjer so npr. tipično slovansko oz. pogansko medkulturno konotirane kope ali žetev, in pri omembah živali (čebele, pes Sultan, konj, petelin, vranec, ribe, lev, tiger, ptiči, kalin, kos, slavec, strnad, ščinkavec, vrane, polž), kjer je Prešeren prav tako multikulturen.

Na osnovi deskriptivne in analitično-interpretativne raziskovalne metode, obdelave podatkov po postopku kvalitativne analize in metode besedilne analize lahko torej ugotovimo, da se Prešeren ni zavzemal za sožitje med narodi le formalno deklarativno, ampak tudi vsebinsko (*ne vrag, sosed bo mejak*). Omeniti je treba dejstvo, da so Prešernove ženske književne osebe bolj medkulturno usmerjene od moških in večje nosilke napredka, saj npr. spremenijo vero (Bogomila, Lejla) ali kažejo, kakor hčerka v romanci *Hčere svet*, izrazitejše individualistične poteze. Ostale glavne književne junakinje (Lepa Vida, Lenora, Turjaška Rozamunda, Urška) pospešijo in/ali motivirajo dogajanje, ne oziraje se na družbene konvencije, vendar so zaradi tega kaznovane. Poleg zemljepisnih in zgodovinskih medkulturnih prvin se pri Prešernu zrcalijo tudi družbene prvine (družbeni standardi, življenjski pogoji, način življenja, navade, bivanje, hrana, oblačenje, družinski odnosi) in kulturne prvine (predvsem različne verske prvine, vzgoja). Zato na osnovi Prešernovih besedil učenci lahko spoznavajo medkulturni evropski srednji vek, družbene in kulturne spremembe od 10. do 15. stoletja ter novi vek od 16. stoletja dalje. V Prešernovih besedilih nastopajo osebe predvsem iz višjih in visokih socialnih slojev (duhovniki, odvetniki, pesniki; pogoste so podobe iz življenja gradu in medkulturne družbe vitezov, plemičev, gospode). Stvari se večinoma dogajajo v javnih prostorih, saj je bila v srednjem veku tudi kultura bivanja bolj javna (potekajo npr. v mestih, vaseh, na trgih, gradovih ter v samostanih kot žariščih kulturnega življenja), v novem veku pa spremlja Prešeren zlasti razvoj mest ter življenje meščanov na Slovenskem (v trgih, salonih oz. notranjih hišnih prostorih). Prostor zasebnosti se v tem času poveča, zato se dogajanje premakne v privatne družinske (dom, hiša) ter nekoliko intimnejše družbene prostore (gledališče, gostilna, salon, ki ga sicer Prešeren ne omenja, vendar navaja dogodek »pri kofeti«).

S Prešernovimi kanonskimi besedili, ki so postala del mladinske književnosti in *Učnega načrta za slovenščino* (1998, 2007), je na osnovi literarne recepcije možno spodbujati medkulturni dialog kot literarnosocializacijski proces. Prešernova besedila so namreč nastajala v polpreteklosti oz. v prvi polovici 19. stoletja, opisujejo zelo oddaljen zgodovinski kontekst (8. stoletje, poganstvo in pokristjanjevanje, 14.–16. stoletje, turške vpade, 19. stoletje, ilirizem ipd.), vse to pa se pri bralcih dogaja v sodobnem medkulturnem kontekstu, v Sloveniji kot članici Evropske unije na začetku 21. stoletja. Prešernova besedila so kanonska

besedila tudi v učnem načrtu, obenem pa so številna izmed njih izšla tudi v slikaniški knjižni obliki z ilustracijami. Vse to dokazuje, da Prešeren sicer ni mladinski pesnik, da pa je branje njegovih besedil postalo t. i. mladinsko branje.

6 ZAKLJUČEK

Prešernova književna besedila so tipične romantične pesnitve, ki so bile v času nastanka in objave namenjene odraslemu naslovniku. Površinsko gledano odražajo slovensko kulturo v času romantike oz. v prvi polovici 19. stoletja. Besedilna analiza pokaže, da so Prešernove pesmi medkulturna besedila, ki so v času recepcije postala del kanona mladinske književnosti. Odražajo predvsem slovensko, vendar ne zgolj slovensko kulturo. Pesnikova dela, predvsem tista priporočena v *Učnem načrtu* (1998, 2007; *Apel in čevljar, Gazele (6), Glosa, Povodni mož, Turjaška Rozamunda, Uvod h Krstu pri Savici in Zdravljica*), so namreč medkulturna in medbesedilna, seznanjajo o družbenih in kulturnih vrednotah časa, o katerem govorijo in v katerem so nastale, ter prinašajo nova medkulturna sporočila v času, ko jih mladi naslovnik sprejema.

Za razumevanje medkulturnih prvin je treba razviti ustrezno stopnjo medkulturne zavesti (Meta Grosman 2004: 19). Okoliščine medkulturnega sporazumevanja vključujejo vsaj dve kulturi in vsaj dva jezikovna koda, zato je potrebno poznavanje vsaj dveh kultur v stiku, lastne in tuje. Lastni vedenjski vzorci, pridobljeni v času primarne in sekundarne socializacije, se nam zdijo najbolj naravni ali običajni, ker jih sprejemamo brez pomisleka oz. brez kulturne pogojenosti, še manj pa se zavedamo, da imajo tudi pripadniki drugih kultur pri sporazumevanju podoben odnos do svoje kulture. Pri spoznavanju tuje kulture je treba zato vzpostaviti t. i. primerjalno razmerje, ki temelji na poznavanju lastne kulture in jezika v razmerju do tuje. Tudi Prešernova besedila, ki so nastala v prvi polovici 19. stoletja, so za učence v devetletni osnovni šoli na začetku 21. stoletja medkulturna, ker govorijo o kulturi na Slovenskem v oddaljenem zgodovinskem kontekstu, o slovenskih deželah iz prve polovice 19. stoletja (Kranjska, Štajerska ...), ko so le-te bile del Habsburške monarhije, avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske monarhije (v letih 1526–1804, 1804–1867, 1867–1918).

Prešeren predstavlja medkulturni izziv za sodobne mlade bralce, saj je opisal medkulturni čas (pokristjanjevanje, turške vpade, ilirizem, železno cesto idr.), vnesel številne motivno-tematske medkulturne prvine (povodni mož, indoevropski motiv dogovorjenih porok v *Lepi Vidi*), pesnikoval v medkulturnih pesniških oblikah (gazela, glosa, sonet, sonetni venec, zdravljica), zajel motiv nezakonskih mater (*Nezakonska mati*), zgodnjega osamosvajanja žensk (*Hčere svet*) in tradicionalni motiv kaznovanja prevzetnih deklet (*Povodni mož*).

Branje sodobnih učencev v devetletni osnovni šoli je na začetku 21. stoletja tudi medkulturno branje. Slovenija je od Prešernovega časa (1800–1849) do danes zamenjala kar nekaj družbenih sistemov, saj je bila del Avstro-Ogrske (do 1918), Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (1918–1929), Kraljevine Jugoslavije (1929–1945) in Socialistične federativne republike Jugoslavije (1945–1991), dokler ni postala leta 1991 samostojna in leta 2004 članica Evropske unije. Dejstvo, da berejo danes učenci posodobljenega Prešerna z zavestjo teh sprememb in ne v njegovi slovenščini, ampak v kritičnem/diplomatskem prepisu ali celo v prevodu (npr. ob poslovenitvah njegovih nemških pesmi), predstavlja že v osnovi medkulturni položaj.

LITERATURA

Milena Mileva BLAŽIĆ, 2005: Vzgoja za strpnost in umetnostno besedilo pri književnem pouku v devetletni osnovni šoli. V: *Vzgoja za strpnost in sprejemanje drugačnosti preko mladinske književnosti,* Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje-Filozofska fakulteta.

– – 2001: Medkulturna mladinska književnost. V: *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj*, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik Filozofske fakultete.

Meta GROSMAN, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Gregor KOCIJAN, 1978: *Dr. France Prešeren (v sliki in besedi).* Ilustrator: Božidar Jakac. Fotograf: Mirko Kambič, Lado Mlekuž. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Vesna MIKOLIČ, 2004: *Jezik v zrcalu kultur: jezikovna sporazumevalna zmožnost in (med)etična ozaveščenost v slovenski Istri*. Koper: ZRC Univerze na Primorskem-Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Vesna MIKOLIČ, Susanna PERTOT, Nives ZUDIČ ANTONIČ, 2006: *Med kulturami in jeziki*. *Tra lingue e culture.* Koper: Založba Annales.

Cai MINGSHUI, 2002: *Multicultural literature for children and young adults*. London: Greenwood.

B. NEDERGAARD-LARSEN, 1993: Culture-bound problems in subtitling. V: *Prospectives: Studies in Translatology*, 2 (1993), 207–241.
Emer O'SULLIVAN, 2005: *Comparative children's Literature*. Abingdon-New York: Routledge.
France PREŠEREN: http://sl.wikisource.org/wiki/Poezije_%28France_Pre%C5%A1eren%29
– – 1985: *Turjaška Rozamunda*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Ilustratorka: Kamila Volčanšek.
– – 1986: *Krst pri Savici*. Ljubljana: Prešernova družba. Ilustrator: Ivan Seljak.
– – 1986: *Zmerom svojo goni slavček*. Ljubljana: Prešernova družba. Ilustratorka: Irena Majcen.
– – 1987: *Pesem od Lepe Vide*. Ljubljana: Prešernova družba. Ilustratorka: Jelka Reichman.
– – 1989: *Dohtar, ti jezični dohtar*. Ljubljana: Prešernova družba. Ilustrator: Klavdij Palčič.
– – 1989: *Zdravilo ljubezni*. Ljubljana: Prešernova družba. Ilustratorka: Rudi Skočir.
– – 1991: *Lenora*. Ljubljana: Prešernova družba. Ilustratorka: Marija Lucija Stupica.
– – 1998: *Sveti Senan / Nuna in kanarček*. Ljubljana: Prešernova družba. Ilustrator: Bogdan Grom.
– – 2002: *Sonetni venec*. Ljubljana: Prešernova družba. Ilustratorka: Dunja Kofler.
– – 2003: *Poezije doktorja Franceta Prešerna: z dodatkom*. V Ljubljani: Cankarjeva založba.
– – 2003: *Turjaška Rozamunda*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Ilustratorka: Andreja Peklar.
Zohar SHAVIT, 1986: Poetics of Children's Literature. Athens and London: The University of Georgia Press, http://www.tau.ac.il/~zshavit/pocl/contents.html
Tone SMOLEJ, 2005: *Podoba tujega v slovenski književnosti*. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti. Imagološko berilo. Ljubljana.
UNESCO, 2001: Univerzalna deklaracija o kulturni raznolikosti. http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf (10. 1. 2007)

Aleš Kozár
Filozofska fakulteta Univerze v Pardubicah

Multikulturnost: jukstapozicija ali determinacija – sodobna slovenska in češka poezija

V prispevku obravnavam temo multikulturnosti v pesmih sodobnih čeških in slovenskih pesnikov in sicer iz vidika pristopa avtorjev k drugačnosti in načina, kako drugačnost povezujejo z lastnim kulturnim miljejem.

Pesniki gledajo svet iz globine svoje subjektivnosti, ki pa ni samostojna, neodvisna, saj nanjo vplivajo in jo oblikujejo razni elementi, npr. najožji okoliš, kultura, izobrazba itn. Iz njihovih pesmi pogosto razbiramo njihov način doživljanja prostora in časa tudi zunaj njihove nacionalnosti, torej v sferi multikulturnosti. Ta srečanja s tujim lahko imajo obliko opazovanja, doživljanja, spreminjanja itn. Tudi objekt takšne pesniške

ustvarjalnosti je lahko raznolik, pa naj gre za mesto oziroma prostor, povezan s tujo zgodovino, etnosom, današnjim ali zgodovinskim časom, ali pa za osebo, misleca, pisatelja, ki uteleša dialog dveh duhovnosti in poskuša postati avtorju v posebnih primerih tudi sogovorec ali celo izpovedovalec pesmi (npr. pri Ivu Svetini).

Pomembno mesto ima ob tem tudi fenomen razlike. Pesniki pogosto poudarjajo, da ni razlike med prostori multikulturnosti (Uroš Zupan: *Zmedena pesem s petnajstletno zamudo*), da lahko vse beremo na enak način. Z globalnim brisanjem razlik upesnjujejo iste detajle v raznih deželah (npr. Aleš Šteger), hkrati pa hočejo uokviriti multikulturnost tudi v svoj čas in prostor ter jo determinirati. To povezovanje »mojega« prostora in časa s časom in prostorom, ki se »meni« zdita tuja ali oddaljena (npr. pri Svetini), odpira možnost premišljevanja o lastnih mejah, obogatenja notranjega kozmosa s širino sveta, jukstapozicije raznih elementov, ki ostajajo po pisanosti svojega izvora različni.

Sodobna slovenska in češka poezija pogosto izražata takšen notranji problem, namreč, kako spoštovati lastno subjektivnost in drugačnost okoliških svetov, kako jih ne brisati na globalen način, ampak z njimi napolniti lastno duhovnost. Tu želim našteti le nekaj primerov, kako se slovenski in češki pesniki soočajo s pričujočim problemom.

SLOVENSKI PESNIKI

Pesniška zbirka **Iztoka Osojnika** *Razglednice za Darjo* (1996) je v bistvu zbirka ljubezenske lirike.[115] Toda pomembni so v njej tudi motivi tujih mest (ali celo civilizacij) in motivi razdalje ali daljave (npr. v besedilih na str. 15, 35, 39, 43). Srečanje s tujim mestom, s tujo kulturo, je pogosto prekrito z motivom ljubezenske oddaljenosti. Vendar v knjigi ne najdemo veliko pesmi, v katerih bi se Osojnik soočal ali celo spopadal s tujo civilizacijo. Tipična glagola, ki izražata njegov odnos do tujih kultur, sta sprehajanje in gledanje (npr. v pesmih na str. 12, 14, 34). V njegovih verzih dobimo podatek, kje se avtorski subjekt nahaja, kateri prostor je izhodišče za njegove meditacije in spomine. Dinamičnih povezav in konfrontacij je tu nekoliko manj. Najbolj opazno je avtorjevo vrednotenje tujosti v pesmi *Tragedija stanescu* (na str. 41). Prek njega nam pesnik sporoča, kako doživlja avtorski subjekt določen prostor: v tej liriki je npr. »tujec v norem svetu«, »prekleta čreda«, »gost z drugega planeta / v bukarešti«. Vrednotenje je ključna beseda in postopek za konfrontacijo dveh tujih kultur-prostorov. Avtorski subjekt vzporeja namreč lastno življenjsko izkušnjo in svoj kulturni prostor tujemu ter ju kot nasprotja obravnava in primerja. Pri tem pa tuji prostor presoja skozi lastna kulturna merila, tuji svet podreja lastnim zakonitostim, ga hoče ukrojiti po sebi, obvladati z lastno močjo, prenesti do svojega kozmosa, in to ne glede na zakonitosti, ki so mu lastne. Tuji svet začne torej determinirati z lastnim egom, vrednotami, hotenjem.

Pri Osojniku igra gledanje tujega sveta ključno vlogo, saj rodi kasneje samosvoje predstave in misli. Pejsaži tujega mesta (Istanbul, Pariz, Salzburg itn.) so kulise, ki imajo svojo atmosfero, čar tujega, novega, nenavadnega. Kulise Aten bi tu sicer lahko zamenjali z Ljubljano, a izgubilo bi se to, kar lahko beremo kot čar avtorjeve poezije: nenavadnost, biti pod tujimi lučmi, doživljati lastne nemire sredi sedanjosti in zgodovine tujega prostora. Zavest o nenavadnosti prostora, v katerem se Osojnikov pesniški subjekt nahaja, in doživljanje tega prostora vplivata na zavest o razdalji med subjektom in okoljem, ki se prenaša in izraža kot razdalja med lirskim jazom in njegovo ljubo. Nenavadnost vzbuja v subjektu zavest o tem, da je tujec, ki spada drugam, v prostor, ki ga Osojnik tu povečini imenuje Srednja Evropa (npr. na str. 10, 13, 24). Pripadnost temu izvornemu prostoru mu navdihuje občutke, da tu ni doma, da je tu tuj. S takšno zavestjo pa se lahko sprehaja po ulicah drugega, vidi, sliši ali tudi voha tuji prostor, so-eksistira s svojo identiteto sredi drugih ulic in zgradb. Povezava med obema svetovoma je izražena z besedami kot »biti poleg«, torej aditivno. Osojnikov pesniški jaz je tako »hkrati tuj in blizu« (str. 30).

Prvenec **Uroša Zupana** *Sutre* (1991) se odpira kot veliko srečanje z Ameriko. Zupanov *divji, dirjajoči* (str. 25) jaz izrjove v svet pesem o tem srečanju: najprej, kakšno da bo (na str. 19, 23), nato pa, kakšno je bilo. Pričakovanja so opredeljena z glagoli *otresem* (slednji je vezan na izkušnjo evropske metafizike), *poiščem, pretresem, napotim se, obrišem, eksplodiram, zaslišim, spijem, oprezam, vstopim, prečkam, pridem, zaokrožim, kupim*, *nadiham, zakopljem, dvignem se, nasitim, grem, čakam, stresem se, obiščem, ovoham, obudim, prihajam* itd. Vse te besede izražajo aktivnost subjekta: ali gibanje, premikanje, ki asocira na srečanje dveh svetov, ali pa dejavno iskanje sveta, po katerem je lirski jaz lačen in ga želi s polnimi čuti sprejeti (npr. *zaslišim, ovoham, spijem*). Toda Zupanov subjekt v resnici ne išče novega, ne čaka, da bi kaj

[115] Tako jo razume npr. Matevž Kos v svoji recenziji *Iztok Osojnik: Razglednice za Darjo*. V: Matevž Kos: *Kritike in refleksije*, LUD Literatura, Ljubljana 2000, 85.

slučajno odkril: točno ve, kaj se bo zgodilo, kaj bo srečal, kje bo *oprezal*. To je znani svet, o katerem Zupanov jaz ve, da bo *ginsbergovski*, *beatniški* in ne drugačen. Prihaja v Ameriko z že vnaprej pripravljeno interpretacijo tega sveta in se hoče samo prepričati, da je prav takšen, kot si misli. O tem pričajo npr. pesmi, kot je *San Francisco*, v kateri litanijsko odmeva refren *tu sem*. Nekoliko manj pa izvemo v teh verzih o izkušnjah samega jaza ob neposrednem srečanju s to resničnostjo. Kar se takrat zgodi, menda ni pomembno, saj je bistvo Zupanovega pesniškega subjekta v predvidevanju, v zavedanju, da bo svet takšen, kot si ga je izmislil. Ob samem srečanju se tako lahko zgodi karkoli: razsip, trčenje, samomor jaza … Bistveno je le, kar se dogaja znotraj subjekta, kar mu omogoča sanjati. V Zupanovih pesmih torej ne pride do resničnega kontakta s tujim svetom. Pesnikov jaz se sooča samo s kozmosom, ustvarjenim iz mitov, sanj, knjig, glasbe … Ta mit dodaja jazu nove moči, iz njega pa izhaja zavest, da mu je tuj svet domač in da se skozenj lahko sprehaja ali ga pre/do-gradi.

ČEŠKI PESNIKI

Tema večkulturnosti je v poeziji vsekakor povezana tudi s pomenom prostora, v katerem pesnik živi in diha. Če se za marsikaterega slovenskega pesnika zdi, da je v svojih verzih že državljan Evrope (če ne celo sveta), so češki pesniki še dandanes bolj navezani na tradicijo in lasten »pesniški« prostor. Le-ta ima v njihovih verzih razmeroma malo konkretnih določil, tako da se češka poezija ambientacijsko giblje v nekakšnem abstraktnem prostoru »mitične« Zemlje, ki ga je v Sloveniji na podoben način ubesedil že Kocbek v svojem istoimenskem prvencu. Tu kultura ali multikulturnost nimata posebne vloge. Nahajamo se v oddaljnem svetu, ki je v konkretnih točkah artikuliran samo izjemoma, kot da bi potrjeval tezo Jiřija Trávníčka o izgubljeni veri v svet, ki ga hočejo pesniki s svojo poezijo čisto na novo prepisati. Sem spadajo tudi avtorji, ki imajo svoj dom v močni češki tradiciji in iščejo danes vero v besedo, izgubljeno v letih komunizma.[116] Slednja so hkrati tudi razlog, zakaj na Češkem obstaja od devetdesetih let 20. stoletja dalje toliko različnih pesniških poetik iz prejšnjih obdobij: od dekadence in krščanske lirike do civilizma in nadrealizma. Kot bi pač šlo za obdobje ponovitve, ki hoče dati odgovor na vprašanja, zakaj še vedno pisati verze, kje je bistvo poezije in mesto človeka v njej. Za takšno situacijo je češki literarni zgodovinar Miroslav Balaštík uporabil termin »inkubator poezije«.[117]

Pesnik **Lubor Kasal** sodi med tiste lirike, ki so bližje realnemu, vsakdanjemu svetu. V poeziji se osredotoča predvsem na doživljanje svojega prostora, svojega mesta, Prage, ki pooseblja zanj takšno vsakdanjost. Tujina ima v njegovi zbirki *Jám* (1997) dva pomena: po eni strani je tujost, srečana v lastnem prostoru (*To jsem ti byl včera na Kurvlově mostě a proplétal se sračkami cizinců pouličními prdy prodavačů…*, str. 38), torej nekaj neprimernega, nesprejemljivega, manjvrednega, ker ne prinaša v naš prostor ničesar novega; po drugi strani pa Kasal povezuje tujino (*anebo z tebe udělám bohatce s rychlým autem vybranými jídly nevěstinci a zahraničními cestami …*, str. 39) s pogosto na sumljiv način obogatelimi Čehi, ki si lahko privoščijo potovanje vanjo. V glavnem je treba reči, da Kasalova zbirka ne obravnava nobene tuje kulture, ampak samo današnji pojav turizma, ki nima po pesniku ničesar skupnega z resničnim poznavanjem tuje kulture in ga upravičeno dojema samo kot nekaj površinskega, manjvrednega.

Neposrednejši kontakt s tujino pa doživljajo tisti češki pesniki, ki so v tujini preživeli večji del svojega življenja, npr. **Jan Štolba**, ki je v letih 1988–1990 živel v New Yorku. Njegova pesniška zbirka *Bez hnutí křídel* (1996) odraža doživetja, izhajajoča iz podobne situacije kot pri Zupanu. Bistvena razlika je v tem, da Štolba razčlenjuje problem sprejemanja tujine v večjem številu pesmi. Tuje mesto, v katerem živi, je samo iniciator domotožja in spominov na kraje, od koder prihaja in kjer je bil doma (str. 18, 104 itd.).

Pesmi, kot sta npr. *Times Square* (str. 20) ali *Seattle* (str. 98), so bodisi meditacije o nekem kateremkoli prostoru, brez poudarjanja njegove drugačnosti, bodisi zapisi kake vsakdanje zgodbe, srečanja ipd. Vloga razlike je tu zelo zmanjšana, saj zapisuje subjekt doživetja tako, kot da ne bi obstajala dvojnost ali raznolikost kultur. Edinole v naslovu dobimo podatek o drugačnosti prostora. Multikulturnost se tu prenaša na bralca in njegovo življenjsko izkušnjo, ki ni koherentna s svetom teksta in avtorja.

Omenjena češka pesnika opisujeta tuji prostor brez pridiha eksotičnosti, ki je zelo pogost pri slovenskih pesnikih. Njuno sprejemanje in doživljanje tujega prostora pa je vsekakor veliko bolj zamotano in večplastno kot pri Zupanu ali Štegerju.

[116] Tujina je dobila veliko prostora predvsem v prozi, kjer je v devetdesetih letih doživel velik razcvet potopis. Le-ta večinoma ni imel vrhunsko umetniških ambicij, a je kljub temu izoblikoval nekaj posebnih individualitet, ki v samosvojih zapiskih s potovanj ubesedujejo stik s tujo (pogosto eksotično) kulturo in ga posredujejo češkim bralcem (npr. Josef Formánek).

[117] Miroslav Balaštík, Typologie mladé básnické generace 90. let, *Tvar,* 2 (2006), 9.

SKLEP

V prispevku sem želel opozoriti na nekaj vzorcev dojemanja tuje kulture in nacionalne identitete, ki se pojavljajo v češki in slovenski poeziji devetdesetih let 20. stoletja. Odbrani primeri so lirska priča tega, kako se po letih komunizma, ko je do tujine prevladovalo nezaupanje in sumničenje, učimo spet živeti skupaj v dialogu z drugimi narodi in kulturami.

LITERATURA

Miroslav BALAŠTÍK, 2006: Typologie mladé básnické generace 90. let. *Tvar,* 2 (2006), 8–9; 3 (2006), 8–9.
Petr A. BÍLEK, 2005: *Česká literatura po roce 1945. Slovník českých spisovatelů*. Praha: Libri, 37–46.
Matevž KOS, 2000: Iztok Osojnik: Razglednice za Darjo. V: *Kritike in refleksije*, Ljubljana: LUD Literatura, 85.
Jiří TRÁVNÍČEK, 1997: Básnické pokolení 90. let. *Host,* 1 (1997).

VIRI

Lubor KASAL, 1997: *Jám*. Brno: Petrov.
Iztok OSOJNIK, 1996: *Razglednice za Darjo*. Ljubljana: DZS.
Uroš ZUPAN, 2003: *Sutre*. Ljubljana: Šerpa.
Jan ŠTOLBA, 1996: *Bez hnutí křídel*. Praha: Ivo Železný.

Matjaž Zaplotnik
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Epski pesnitvi Urbana Jarnika in Jerneja Levičnika

*Prispevek obravnava dve slovenski verzni pripovedi, nastali v prvi polovici 19. stoletja (*Ostrvica nepremagana *Urbana Jarnika in* Katolška cerkuv *Jerneja Levičnika). Prispevek poskuša orisati, do kakšne raznolikosti se je slovenska umetna verzna pripoved uspela razviti že na samem začetku svojega razvoja ter kakšne ambicije sta pri pisanju svojih pesnitev imela obravnavana avtorja. Na koncu prispevka se lotevam tudi medkulturnega vidika obeh pesnitev. Ta je vezan na specifično okolje njunega nastanka: Jarnik je svojo pesnitev o zgodovinskem obleganju gradu Ostrvica napisal v času, ko je župnikoval v nemškem Šmihelu na Gosposvetskem polju, Levičnik pa je bil, ko je dvajset let zatem sestavljal svojo alegorično epopejo, kurat v odmaknjeni Zgornji Plesi nad Osojskim jezerom, krajem z večinskim luteranskim prebivalstvom.*

1 O slovenski epiki oz. verznem pripovedništvu se je dolgo, vse do prve četrtine 19. stoletja, zgolj razglabljalo in bolj kot ne skeptično spraševalo o njeni zmožnosti. Zato pred Jarnikovo zgodovinsko verzno pripovedjo *Ostrvica nepremagana* ni poznan noben podoben poskus. Pomembno pa je dejstvo, da so se epski poskusi vsaj snovali, in sicer konec 18. stoletja v Zoisovem krožku. Znamenito Zoisovo pismo Vodniku, poslano »zadnjega novembra 1795«, jasno dokazuje, da je Vodnik osnoval »pesnitev s snovjo iz slovanske

zgodovine« (prim. Zois 1976: 55) in jo poslal v presojo Zoisu. Iz konteksta ohranjenih Zoisovih pisem Vodniku je razvidno, da je Zois Vodnika dlje časa nagovarjal k tovrstnemu delu; že 4. avgusta 1795 mu Zois podaja svojo definicijo epopeje in ga ob obravnavi nagrobnih napisov za pravkar preminulega Linharta nagovarja k pisanju »poučne pesnitve«, »napisane v ljudskem tonu in za ljudstvo« (1976: 35), ki bi temeljila na Linhartovi *Zgodovini Kranjski*. Iz istega pisma je razvidno, da je bil tudi Vodnik takih misli (1976: 41). Čez nekaj mesecev je moral biti osnutek pesnitve v Zoisovih rokah, kajti v že omenjenem novembrskem pismu 1795 Zois ta osnutek pohvali in Vodniku svetuje, kako iz njega narediti pravo zgodovinsko pesnitev; obenem izraža dvom o uspehu in tarna o »revščini našega materinega jezika«. Vodniku tudi ne zna svetovati, ali naj pesni v visokem plemenitem ali preprostejšem ljudskem stilu, niti si ni na jasnem o slogovni opredelitvi pesnitve. Zois se sicer opira na klasicistična slovstvena izhodišča, ki so takrat na Slovenskem prevladovala, obenem pa Vodniku svetuje branje ljudskih pesnitev, predlaga mu vpeljavo epizodnih viteških motivov v pesnitev in močno odsvetuje kakršne koli antične elemente, zlasti imena grških in rimskih bogov; vse to si je mogoče razložiti z vplivom nemške predromantike, ki pomeni bistven odklon od klasicistične poetike. Podobno difuzno je videti Zoisovo svetovanje o izbiri pesniške oblike: v omenjenem novembrskem pismu Zois na zelo slikovit način poudari, naj Vodnik strun ne uglasi previsoko, saj ga ljudje sicer ne bodo razumeli. Po drugi strani pa ga je še avgusta nagovarjal k uporabi enajstzložnega verza po vzorcih evropske klasike, za zgled jambskega enajsterca pa mu je v naslednjem pismu – verjetno na Vodnikovo prošnjo za konkretne zglede – citiral kar uvodna verza Tassovega *Osvobojenega Jeruzalema* »*Carto* [sic!] *l'arme pietose e'l capitano / che 'l gran sepolcro liberò di Cristo*« (Zois 1976: 46, Fišer 2003: 21); pri tem ga očitno ni motilo dejstvo, da je omenjeni distih primer verznega prestopa, o katerem je Zois v pismu aprila 1794 nedvoumno pisal kot o »glavni napaki obeh bosonogih avguštincev«: »/v/ slovanskem jeziku je to le redko dovoljeno in okusno, v ljudskem pesništvu pa je vedno dobro, če lahko skoraj vsak verz obstaja sam zase. To ste že odlično upoštevali v 'Zadovolnem Krajncu',« je še napisal o enjabementu Zois 4. aprila 1794. Vse to jasno kaže, da Zois, kolikor je sicer pomembnega prispeval k razvoju slovenske literature, vendarle ni premogel jasne vizije o slovenskem epskem pesništvu in njegovih razvojnih smernicah, brez tega pa tako zahtevne zvrsti ni moč postaviti na noge. Povedano drugače: Zois se je izjemno izkazal, ko je Vodniku pomagal vzpostaviti posrečen in plodovit model – po Paternuju (1971: 364) – »domačijsko razsvetljenskega« in »ljudsko vzgojnega« posvetnega pesništva, pri modelu poučne verzne pripovedi pa ni imel tako srečne roke, saj je hitro zapadel v kontradiktornost lastnih stališč. Verjetno je to eden od razlogov, da Vodnik svojega zametka poučne pesnitve ni nadaljeval.

2 Manj kot trideset let pozneje, natančneje leta 1824, je Jarnik napisal svojo epsko pesnitev *Ostrvica nepremagana*, prvo ohranjeno slovensko zgodovinsko pesnitev (Gspan 1979: 314) ali pa kar prvo znano slovensko epsko pesnitev sploh. Po Jarnikovi pesnitvi, ki jo je prvi objavil šele Slodnjak leta 1971, je začela produkcija slovenske epike presenetljivo hitro rasti. Do leta 1848 so tako poleg Jarnikove znane še štiri verzne pripovedi, in sicer: Prešernov *Krst pri Savici* (1836), *Sedem sinov* Jožefa Žemlje (1843), Levičnikova *Katolška cerkuv* (nastajala 1844–1847, ohranil se je le avtorjev prepis v gajico iz leta 1864, ki se nahaja v Koblarjevi zapuščini) in *Začarana puška* J. Vesela-Koseskega (1847). Jarnikova pesnitev na nadaljnje epske poskuse seveda ni mogla vplivati, ker je ostala neobjavljena, pa vendar ne gre prezreti njenega možnega – in kaj malo raziskanega – vpliva na Prešernov prevod Bürgerjeve *Lenore*. O tem je največ pisal Vlado Nartnik (2001/02), ki ob predpostavki, da se je Prešeren seznanil z rokopisom Jarnikove pesnitve že leta 1824, izpostavlja več vidikov možnega vpliva na Prešernovo pisanje, od oblikovnega (pred Prešernovim prevodom Bürgerjeve balade sta poznana le dva slovenska primera uporabe njene kitice – Zoisov poskus prevoda *Lenore* ter Jarnikova *Ostrvica*; prim. Bjelčevič 2001: 157) do leksikalnega (Jarnikova romanca in Prešernov prevod Bürgerjeve balade se glede uporabe posameznih besed presenetljivo ujemata). Naj je Prešeren poznal *Ostrvico* že ob njenem nastanku ali ne, je Jarnikovo poezijo nedvomno poznal, sicer ne bi Jarniku februarja 1832 »močno prigovarjal«, naj ne zanemari svojega pesniškega daru, kot je to zapisal v pismu Čopu (Prešeren 1998: 371–372). Jarnikova pesnitev pa lahko stopa v zanimivo korelacijo tudi s poznejšim *Krstom pri Savici* (Zaplotnik 2005). *Ostrvica nepremagana* je namreč poskus uresničitve enega osrednjih projektov romantične poetike, upodobitve junaškega dogodka v velikem epskem besedilu (2002: 186). Osrednji motiv pesnitve se opira na zgodovinsko izročilo o obleganju gradu Ostrvice s strani tirolske grofice Margarete Maultasch (oz. Margarete Krivouste). Zgodovinski motiv je na Koroškem postal del ljudskega izročila, ki ga je Jarnik kot domačin gotovo dobro poznal. Ta motiv je literarno obdelal že Linhart v *Cvetju s Kranjskega* (Prunč 2002: 188), Jarnik pa ga je preoblikoval tako, da je na njegovi osnovi zgradil zgodbo o junaški zvijačnosti ujetnikov na obleganem gradu. Da gre za upodobitev zgodovinskega vojnega dogodka (napada na grad), sporoča že začetnih šest kitic pesnitve. Jarnik uporablja dialoškost, s katero povečuje napetost, do neke

mere skriva podatek o vodji osvajalske vojske, poslužuje se tudi močnih kolikostnih oznak o velikosti vojske. Dramatično napetost dodatno povečujejo imena regionalnih krajev, rek in gora, mimo katerih se vije »grozna vojska«:

Z Tirola grozna vojska gre,
Pa kam se bo vklonila?
Po vsej deželi se ne ve,
Ljudi že čaka sila.
Po Dravi dol le vleče se,
Orožno vidiš bliskanje,
Se čudijo planine
In v strahu so doline.

Široka cesta se praši
Od Lienca do Beljaka,
Kjer sonce sije, meč blešči,
Se v jeklo luč pomaka.
Orožniki prepevljajo,
Serce čerstvo si delajo,
Sovražnika pobiti,
Blaga dovolj dobiti.

Pa gledam, gledam, kje bi bil,
Kateri vojsko vodi,
Al je med trumo se zavil
Al za bandero hodi?
„Prijatel moj, ne išči ga,
Vojskar je le možakinja,
Ki reče se Marjeta,
Za vojskovanje vneta.“

„Poglej jo tam med jezdnemi
Po moško jezdariti,
Z železno kapo glavo si
Po vitezno pokriti.
Opersje vse jekleno ma
In čisto zlato blisketa.
Od pete do temena
Je vsa junaška žena.“

Se noč in den le hodi, gre,
Dežela se odpira
In vsaki grad pa brambarje
Na brambo hitro zbira:
Al Meta že le misel ma,
Kar glasno vsem na znanje da:
Premagat Ostervico,
Med gradami devico.

Ozidje grajsko perblešči
In sonce se nižuje:
Trobenta vojska zabuči,
Ker Meta se bližuje.
Klepet orožni zarožlja,
Helenina gora skomlja,
Armada se poleže,
Do Kerke doltaj seže.
…

(Prepis V. Nartnika 2001/02: 72–73)

O nastanku Jarnikove »romance« *Ostrvica nepremagana* ni prav veliko znanega, iz ohranjenih podatkov pa se da dovolj dobro pojasniti nadaljnjo usodo te verzne pripovedi. Jarnik jo je 1824 napisal za objavo v »literarni in domovinoznanski« reviji *Slavinja*, ki jo je krog okoli Metelka nameraval ustanoviti v Ljubljani. Jarnik je bil tako navdušen nad Metelkovim novim črkopisom, da je – s prepričanjem v objavo – napisal svojo pesnitev v metelčici. A *Slavinja* dovoljenja za izhajanje ni dobila, kar je tudi zapečatilo usodo

Jarnikove *Ostrvice*; očitno je pesnik ni hotel ali ni uspel dovolj hitro objaviti drugje, z leti pa je možnost na objavo jadrno upadala, saj je v črkarski pravdi metelčica čedalje bolj izgubljala, besedila v tem črkopisu pa so postajala vse bolj predmet posmeha, čemur se ni ognil niti Prešeren. Sicer je Jarnikova sla po pesniškem ustvarjanju čedalje bolj plahnela, sprva se je posvečal samo prevajanju, nato pa v celoti »potrebnim disciplinam«, kot jih je sam poimenoval; posebej uspešno se je izkazal kot narodopisec, etimolog, leksikolog in dialektolog. Morda je prav tu skrit razlog, da ni Jarnik svoje pesnitve nikjer objavil. Prvi jo je – prečrkovano v gajico – objavil šele Slodnjak (1971: 308–311), ki je nanjo naletel med raziskovanjem Metelkove zapuščine. Isti prepis se je uvrstil tudi v drugi del Gspanovega *Cvetnika slovenske vezane besede*, ki ga je dokončno uredil prav Slodnjak. Za tem je bila pesnitev objavljena še trikrat, in sicer v dveh knjigah Ericha Prunča (*Urban Jarnik, Kritische Edition der Gedichte und Übersetzungen, Band 2,* leta 1988 ter *Urban Jarnik. Pesmi in prevodi* leta 2002) in v Nartnikovem članku v *Slavi* (2001/02: 72–79). Prepisi se med seboj razlikujejo po drugačnih tolmačenjih nekaterih težje čitljivih mest, mnogo razlik pa je tudi posledica prečrkovanja, saj imajo nekateri znaki Metelkovega črkopisa več možnih ustreznic v gajici (gl. razpredelnico Metelkove abecede na spletni strani *Metelko's Slovene Alphabet http://www.arts.ualberta.ca/~ljubljan/metelcica.html*). Variantnost je opazna že pri besedah iz naslova pesnitve, ki se od avtorja do avtorja zapisuje drugače – Ostrvica, Ostrevica, Ostrovica, Ostreveca, Ostrivica. Gotovo so tovrstne zadrege vodile Ericha Prunča, da se v svojih dveh knjigah, ki sta sicer predstavitvi celotnega ohranjenega Jarnikovega opusa po načelu tekstnokritične izdaje, ni zadovoljil s preprostim zapisom besedila pesnitve v gajici, temveč je, skrbno upoštevajoč posebnosti Metelkovega črkopisa, poskrbel za natančno transliteracijo, temelječo na uporabi fonetičnim simbolom podobnih znamenj, razloženih v posebni tabeli (Prunč 2002: 185).

Naj na tem mestu izpostavim še svojo ugotovitev, da se v prvih dveh zapisih Jarnikove *Ostrvice*, za katera je poskrbel Slodnjak, pesnitev pojavlja v okrnjeni obliki. Prepisovalec je namreč spregledal tisti del rokopisa, kjer se nahajajo kitice 9–14; nemogoče je, da bi kitice izpadle pri postavitvi za tisk, kajti tako v Slodnjakovem članku kot v Gspanovem *Cvetniku* je govora o 216 verzih Jarnikove pesnitve (kolikor jih je tam natisnjenih) in ne o 264 verzih, kolikor verzov dejansko vsebuje rokopis. To je dokaz, da je bil omenjeni izsek pesmi v resnici spregledan in ne le pomotoma izpuščen iz prepisa. Nartnik in Prunč, nadaljnja prepisovalca, sta pesnitev objavila v celoti (torej tudi s preostalimi 48 verzi v kiticah 9–14, ki jih v Slodnjakovih prepisih ni), zanimivo pri tem pa je, da nobeden od njiju ni opozoril na primanjkljaj predhodnih prepisov; zlasti Prunč bi lahko to izpostavil, pa čeprav njegova tekstnokritična izdaja Jarnikovih pesmi sicer ne zajema primerjave predhodnih objav.

3 Opisati je treba še nastanek in usodo druge verzne pripovedi, ki je predmet pričujoče razprave, tj. *Katolške cerkve* Jerneja Levičnika. Gre za monumentalno delo v petnajstih spevih, ki ga je avtor v sklepnih verzih prvega speva posrečeno označil za »velko epopejo«, prvi Levičnikov biograf Fran Levec za »junaško petje« (Koblar 1941: 225), Gspan pa za »moralno učno pesnitev« (Gspan 1979: 391).[118] *Katolška cerkuv* je s približno 9.565 blankverzi[119] bržkone najobsežnejše slovensko pesniško besedilo sploh – morebiti ga prekaša le *Sholar iz Trente* Jože Lovrenčiča. Levičnik je svojo pesnitev pričel pisati leta 1844, če gre verjeti podatku iz 45. verza drugega speva, kjer Levičnik – rojen 1808 – navrže, da šteje v času pisanja pesnitve »šest in trideset poletjov«. Ostali podatki o pesnitvi so bolj avtentični, zahvaljujoč se zlasti Levičnikovi pedantnosti, da je končni prepis rokopisa, ki je edini ohranjen, opremil s podatki o genezi svojega dela:[120] prvi prepis je pesnik dovršil konec marca 1847, drugega pa konec junija 1864. Prvi prepis je bil gotovo še v bohoričici, ker je pri omembi drugega prepisa izrecno navedeno, da gre za prepis v gajico. Čeprav o prvotni različici besedila ni ničesar znanega, Koblar zagovarja domnevo, da »je bilo delo v prvem prepisu bistveno že završeno in da ga je kasneje samo pilil ali mu dodal nekatere nebistvene dopolnitve« (Koblar 1941: 226).

[118] Ker je bil Levičnik močno »zazrt v 'mistiko' števil« (Grdina 2002: 47), število 15 najbrž ni naključno izbrano. Že v uvodnem spevu na kar treh zgledih ponazori »svetost« tega števila: »Čez grozne dobrovoljnosti dolžnost, / Prijatli, bitno polje z' manoj merte; / Ne bo vam žal za milo spremluvanje, / Oko danica porodnica bo / Vam razjasnila, razumeti dan / Iz jutra; pervi biser venca cerkvi, / Junačinji, na čelu biskajočga, / Kraljici Davidoviga rodú, / Na sedem gričih, solnc in strel obdanih, / Sedeči gledat konc sovražnikov. / Petnajst tečajov hoče celo petje / Objeti v čast Mesiju in šternajstim / Apostelnam, Matiju ak in Pavlu / Spodobno Barnaba perdružamo. / Stoji peržganih sveti velki teden / Na triogalu trikrat pet svetil / Per petju žalosti in upa mater, / Šternajst Apostelnov stoji krog mojstra.« (*Katolška cerkuv*, 1. spev, verzi 440–457; Koblar 1941: 304–305).

[119] Samo za primerjavo: najnovejša slovenska verzna pripoved, po ljudskih motivih sestavljen junaški ep *Pesem o Kralju Matjažu* Bogdana Novaka (izdan leta 2007), šteje 8.332 trohejskih verzov.

[120] Zadnja stran rokopisa je opremljena z avtorjevo opombo, ki jo tu navajam v dobesednem prepisu: »Pervikrat v' čisto prepisal na praznik Marije sedem žalost, ali 26. Sušca v' letu 1847. Drugikrat z' gajico prepisal na S. Petra in Pavla praznik, ali 29. Junija v' letu 1864. Jernej Levičnik.«

Rokopis *Katolške cerkve* iz 1864 je še vedno neobjavljen in – z izjemo Franceta Koblarja in Alfonza Gspana – ni bil kaj prida raziskan. Vendar je to kolikor toliko razumljivo, saj je Levičnikova epopeja vse do štiridesetih let 20. stoletja veljala za izgubljeno; zapisi o Lovrenčiču iz tistega obdobja – ki jih zlasti v bolj konservativno usmerjenem tisku sploh ni malo – *Katolške cerkve* torej ne morejo obravnavati. Rokopis je na Dunaju našel Stane Lapajne in ga izročil Francetu Koblarju, ki za njegovo objavo sicer ni poskrbel, je pa pesnitev pri njem očitno zbudila toliko zanimanja, da je rokopis natančno preučil in leta 1941 v reviji *Čas* objavil tehtno dvodelno študijo *Jernej Levičnik in njegova pesnitev Katoliška cerkev: slovstveno-zgodovinski prispevek*. V študiji je objavil več krajših odlomkov iz pesnitve (kot je bilo značilno za tisti čas, je besedilo redigiral, zlasti glede interpunkcije in pisanja velike začetnice), poskrbel je tudi za natančno obnovo po spevih in podrobno analizo literarnih vplivov evropske epike (med najpomembnejšimi so Vergilova *Eneida*, Dantejeva *Božanska komedija*, Miltonov *Izgubljeni raj* in Klopstockov *Mesija*) na Levičnikovo delo. Gspan je v predstavitvi *Katolške cerkve* v drugi knjigi svojega *Cvetnika* (1979: 390–397) večinoma povzel ugotovitve iz Koblarjeve razprave, hkrati pa objavil odlomek iz epopeje, ki se mu je zdel reprezentativen; gre za prvi dve tretjini drugega speva, ki opisujejo pesnikovo pot v vice. To je (poleg krajših pasusov v Koblarjevi razpravi) bolj ali manj edini objavljeni odlomek iz obsežnega Levičnikovega dela, pohvalno pri njem pa je, da je prepisovalec ob njem poskrbel še za temeljite sprotne opombe (Gspan 1979: 394–397), ki ne zadevajo zgolj vsebinskih komentarjev pesnitve, temveč tudi razlago teže razumljivih mest in avtorjevega pesniškega sloga.

Nekje med nastankom in Koblarjevim odkritjem pesnitve sta iz rokopisa umanjkali prvi dve četrtinski poli, tj. prvih osem strani besedila (glede na povprečno število verzov na eni strani je izgubljenih približno 270 verzov). Zato dejansko ni dokaza, da je naslov ohranjene pesnitve v resnici takšen, kot je. Naslov dejansko izhaja iz Levičnikove korespondence, v kateri omenja svojo pesnitev (Levičnikovo pismo svojemu nekdanjemu sodelavcu pri *Kranjski čbelici* Kastelicu konec novembra 1850). Prav tako ni znan naslov prvega speva, po njegovem ohranjenem delu pa je očitno, da gre za uvodni spev z nekakšno predispozicijo, ki je po vsebini ločen od ostalih. V njem pesnik predstavi zgodovino judovskega ljudstva pred krščanstvom in opisuje, kako hudič izbranemu narodu nastavlja pasti in ga nagovarja, »de zavezo bi rastergal« (1. spev, 54–55). Spletke se nadaljujejo ob Jezusovem spočetju in rojstvu, preko katerih se pesnitev pomakne do Jezusovega delovanja, izbora dvanajstih apostolov in proglasitve Simona Petra za poglavarja katoliške cerkve. S tem je postavljen temelj za nadaljnji razvoj epopeje, ki opisuje najprej pesnikovo potovanje po vicah in peklu, nato satanovo nasprotovanje cerkvi in Kristusu, obsežno zgodovino verskih bojev in se v 14. in 15. spevu zaključi s pesnikovim videnjem nebes. V sedanji obliki rokopisa so verzi oštevilčeni, in sicer se številka pojavlja na vsakih pet verzov. Oštevilčenje zagotovo ni Levičnikovo delo iz preprostega razloga – kljub manjkajočim začetnim stranem se štetje začne iz nič, torej je oštevilčevalec (verjetno kar sam Koblar, ki je na rob rokopisa dopisal tudi nekaj marginalij, pomembnih za njegovo razpravo) moral imeti pred seboj že rokopis v zdajšnji okrnjeni obliki.

4 Namesto interpretacij vsebine želim raje podati še nekaj poudarkov iz medkulturnega ozadja nastanka obeh pesnitev. Urban Jarnik (1784–1844), ki se je rodil v zaselku Potok blizu Šmohorja v Ziljski dolini, je večji del življenja živel in deloval v okolici Celovca in Šmihela. Skupaj z J. G. Fellingerjem in Kumpfom je 1811 v Celovcu ustanovil nemško-slovenski časopis *Carinthia*, ki je obveljal za največji poskus skupnega kulturnega delovanja dveh narodov. Kasneje so se germanizacijski pritiski stopnjevali in ideja skupnega kulturnega delovanja je čedalje bolj slabela. Jarnik je kaj hitro razumel, kaj se dogaja. Igor Grdina (2004: 38) ugotavlja, da je bil Jarnik na Koroškem »prvi, ki je opozoril na nevarnost potujčenja svojih rojakov (v študiji *Andeutungen über Kärntens Germanisierung*, 1826)«. Hkrati je Jarnik prenehal s pisanjem poezije: časovni in razvojni okvir Jarnikove poezije, ki ga je postavil Erich Prunč, sega od 1808 do 1824 (Prunč 2002: 5), tj. do leta, ko je župnikoval v nemškem Šmihelu na Gosposvetskem polju. Kakor da bi ga kot zavednega domoljuba skrb pred izginjanjem jezika »silila«, da se je namesto literarnega pisanja posvetil »potrebnim disciplinam«, kot jih je sam poimenoval, predvsem narodopisju, dialektologiji in etimologiji. Naj bo literarnozgodovinsko še tako markantna Prešernova ocena Jarnikove poezije, da ima Jarnik »več daru za pesnišvo kot za jezikoslovje« (Prešeren 1998: 372) in naj bo Jarnikova lirika še tako podobna poznejši Prešernovi,[121] zaradi opisane Jarnikove vsestranskosti in odpovedi poeziji se zdi, da bo literarna zgodovina pri Jarnikovem kanoniziranju vselej imela težave (Zaplotnik 2003: 89).

[121] »Jarnik ni le vezni člen med Valentinom Vodnikom in Francetom Prešernom, ampak je Prešernov predhodnik. Marsikaj anticipira, za kar se posplošeno trdi, da se je prvič pojavilo pri Prešernu.« (Katja Sturm-Schnabl 2003: 46)

Jernej Levičnik (1808–1883) je bil po rodu iz Železnikov na Gorenjskem. Kot v natančnem popisu njegovega življenja navaja leta 1899 Frančišek Kralj (A. Zdenčan) v *DiS*-u, je Levičnik želel študirati bogoslovje v Ljubljani, vendar so ga v semenišču sprejeli le kot »eksternista«. Ker ga po dveh letih niso sprejeli med redne gojence bogoslovja, se je vpisal na celovško bogoslovje. Po letu 1832, ko je bil posvečen v duhovnika, je služboval v več slovenskih župnijah okrog Gosposvetskega polja, nato pa so ga prestavili v nemški Pliberk. Potem je kljub svoji volji maševal le še po nemških krajih. Svoj čas zagrizen sodelavec *Kranjske Čebelice* je bil 1838–1852 kurat v »trdo nemški« Zgornji Plesi/Inner Teuchen nad Osojskim jezerom na Koroškem. Zdenčan takole opisuje položaj, v katerem se je znašel Levičnik:

> *Kraj je zelo zapuščen in ločen od sveta. V teh goratih samotah je bilo pravo gnezdo luteranov. Zato je ustanovila cesarica Marija Terezija 1. 1754. samostan redovnikov sv. Jeronima. Samostan je odpravil njen sin Jožef II. in ga izpremenil v samostojno župnijo, dasi šteje le nekaj nad sto katoličanov. V tej samoti je živel nad trinajst let. Upal je, da ga kmalu premeste, a prišlo je drugače. /.../ Pasel je le sto duš, in preostajalo mu je dovolj časa.* (Zdenčan 1899: 642)

V takih okoliščinah, »pozabljen sredi luteranske večine svojega kraja« (Koblar 1941: 226) in odmaknjen od slovenskega kulturnega dogajanja, je pisal svojo obsežno pesnitev, ki je po vsebini apologija katoliške cerkve, se učil tujih jezikov in v Gradcu celo doktoriral iz filozofije. Zatem so mu dodelili mesto župnika v šmohorski župniji.

Jarnik se v svojem delovanju (umetniškem, razsvetljenskem, znanstvenem) kaže kot pretanjen poznavalec na kulturno mešanem področju. Da njegova pesnitev zajema iz lokalne nemške zgodovinske legende, torej ne sme biti presenečenje. Jarnik je, kot pred njim že Linhart, z uporabo regionalnega ljudskega izročila motiv Ostrvice »presadil« v slovensko literaturo. Njegova pesnitev ni le prva ohranjena slovenska epska pesnitev, temveč mojstrska romantična pesnitev o junaškem dogodku obranjenja gradu, ki ga je Jarnik zmogel upesniti s precejšnjim smislom za dramatičnost (Slodnjak 1971: 319), opisnost in scensko perspektivo. Zlasti v drugi polovici pa deluje pesnitev tudi nekoliko veristično in komično. Jarnik in Levičnik sta bila duhovnika, delovala sta v isti regiji s podobnim kulturnim zaledjem, pa vendar je Levičnikov pesniški profil popolno nasprotje Jarnikovega. Levičnikov pesniški izraz je metafizičen in transcendenten. Zaradi tega je tudi hermetičen: *Katolška cerkuv* je pisana za izobraženo, v prvi vrsti kajpak katoliško publiko tedanjega časa. V njej je toliko teoloških primesi, Levičnikovih namigov na zgodovinske in tedaj aktualne dogodke ter filozofskih medklicev, da je dandanes brez temeljitega predznanja in/ali spremnega študija skoraj neberljiva. Od kod Levičniku tako ortodoksno eksistencialno stališče? France Koblar (1941: 300), avtor ene najtemeljitejših študij o *Katolški cerkvi*, razlago Levičnikovega stališča pojasnjuje z njegovim odhodom v celovško semenišče, s čimer se je Levičniku, ki je imel željo ostati v ljubljanskem kulturnem središču, podrl marsikak načrt, kar ga je pahnilo v duševni nemir in nenehno iskateljstvo.[122] To stisko je ubesedil tudi v svoji pesmi *Prijatlam*, ki so jo posthumno objavili leta 1899 v *DiS*-u.

Obravnava dveh pomembnih epikov prve polovice 19. stoletja pa kljub vsemu kaže na neko stično točko; in sicer na dejstvo, da se je koroška kulturna in zgodovinska posebnost izkazala kot zelo plodovita za pripovedno pesništvo. Iz koroškega ustnega izročila je Jarnik preoblikoval prvo znano slovensko epsko pesnitev in s tem vnovič prenesel zgodovinski motiv iz nemškega v slovensko literarno okolje. V isti regiji kakih dvajset let kasneje Levičnik, literarno navdahnjeni duhovnik veliko konservativnejše narave kot Jarnik, medkulturnih stikov ni poglabljal. Sredi luteranske večine svoje župnije, poln osupljivega znanja in verske gorečnosti, se je zatopil v pisanje svoje tendenčne epopeje in ustvaril najbrž najobsežnejše slovensko pesniško delo. Kanonizirani del slovenske literarne zgodovine njunih del ni reflektiral na način, kot sta pesnika morda upala; vendar njun pesniški prispevek zaradi tega še zdaleč ni manj pomemben.

VIRI IN LITERATURA

[122] »Svoj čas je občutil kot maloveren, Cerkvi neprijazen. Svet, kakršnega gleda v svoji pesnitvi, se ne zmeni za poslednje reči, sovraži Cerkev, jo preganja in skuša uničiti. To je hudičevo delo, njegov vzrok prapočelo vsega zla na svetu: zavist in napuh. Zato stoji nasproti duhovnemu kraljestvu na zemlji moč peklenskega duha z orožjem teme: sovraštvom, zmoto, posvetnostjo in lenobo. […] Kulturno občutljivi pesnik postavlja Cerkev ob znanost in pridobitve vseh časov in jih primerja z naukom Cerkve, ki osrečuje za časnost in večnost.« (Koblar 1941: 300)

Aleksander BJELČEVIČ, 2001: Prešernove tradicionalne verzno-kitične oblike. V: Miha Javornik, *F. Prešeren – A. S. Puškin,* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete), 155–170.
Srečko FIŠER, 2003: Tasso in Prešeren: Prevajalčeve marginalije in malo literarne zgodovine. *Primerjalna književnost,* 26/2 (dec. 2003), 21–41.
Igor GRDINA, 2004: Gesli *Urban Jarnik* in *Jernej Levičnik*. V: Franc Zadravec in Igor Grdina, *Sto slovenskih pesnikov,* Ljubljana: Prešernova družba (Koledarska zbirka), 38–39 in 46–47.
Alfonz GSPAN, 1979: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja*. Pregledal in dopolnil Anton Slodnjak. Ljubljana: Slovenska matica.
France KOBLAR, 1941: Jernej Levičnik in njegova pesnitev »Katoliška cerkev«. *Čas,* 35/7–8, 9–10, 225–242, 297–342.
Vlado NARTNIK, 2001/02: K razmerju med *Ostrevico nepremagano* Urbana Jarnika in Prešernovim prevodom Bürgerjeve *Lenore*. *Slava,* 15/1–2, 72–82.
Boris PATERNU, 1971: Razvoj in tipologija slovenske književnosti. V: Jože Toporišič in Alenka Logar-Pleško (ur.), *VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 5.–17. julij,* Ljubljana: Filozofska fakulteta-Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
France PREŠEREN, 1998: *Poezije in pisma*. Ur. Janko Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga (Klasiki Kondorja, 24).
Erich PRUNČ, 2002: *Urban Jarnik. Pesmi in prevodi*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik.
Anton SLODNJAK, 1971: O pesniku Urbanu Jarniku. V: Vladimir Klemenčič, *Koroška in koroški Slovenci: zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov,* Maribor: Obzorja, 308–320.
Katja STURM-SCHNABL: Ideja romantične svobode in občutenja v poeziji Urbana Jarnika in Franceta Prešerna. *Koroški etnološki zapisi* (2003), št. 2, 43–63.
Matjaž ZAPLOTNIK, 2003: Erich Prunč, Urban Jarnik. Pesmi in prevodi. *Jezik in slovstvo,* 48/6, 87–90.
– – 2005: Kulturna širina v treh slovenskih verznih pripovedih iz prve polovice 19. stoletja. V: Marko Stabej (ur.), *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 27. 6.–15. 7. 2005,* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 170–175.
A. ZDENČAN (Frančišek Kralj), 1899: Dr. Jernej Levičnik. *Dom in svet,* 12/21, 641–645.
Žiga ZOIS idr., 1976: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Franci Just
Srednja poklicna in tehniška šola Murska Sobota

Slovstvena zgodba prekmurskih evangeličanov

Po izbrisu protestantizma s konfesionalnega zemljevida Kranjske, Koroške in Štajerske, ki so ga posvetne in cerkvene oblasti dokončale v 17. stoletju, je edino zatočišče nove veroizpovedi na slovenskem etničnem ozemlju postala t. i. Slovenska krajina, območje med Rabo in Muro, takrat skrajni zahodni del Madžarske, danes pa Prekmurje v Republiki Sloveniji in Porabje na Madžarskem. Spričo drugačnih političnih, družbeno-zgodovinskih in kulturnih razmer, kakor so bile tiste, ki so določale življenje Slovencev na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, se je nova veroizpoved (zvečine v augsburški inačici, v drobcih tudi v kalvinski) na območju današnjega Prekmurja ohranila vse v današnji čas. V treh stoletjih (od začetka 18. stoletja naprej) so prekmurski evangeličani za potrebe svoje verske, izobraževalne in kulturne dejavnosti ustvarili tiskano slovstvo, ki ima za ta del slovenskega etničnega ozemlja specifičen kulturni pomen.

1 PREKMURSKI EVANGELIČANI DO 1919

1.1 ZGODOVINSKA SKICA

Podobno kot v osrednjeslovenskem prostoru segajo tudi v Prekmurju začetki protestantizma v prvo polovico 16. stoletja, ko se je zanj ogrela in ga podprla zemljiška gosposka. Po načelu »Cuius regio, eius religio« se je začel širiti iz grajskih soban Bánffyjev, Batthyányev, Széchyjev in Nádasdyjev v naselja na njihovih posestvih, tako da so protestanti proti koncu 16. stoletja v celoti prevzeli cerkveno upravo in jo zadržali vse do protireformacijske vojaške zasedbe njihovih cerkva leta 1672. Tej zasedbi je leta 1681 sledilo zasedanje deželnega zbora v Šopronu, ki je protestantsko bogoslužje in izobraževalno dejavnost omejil na t. i. artikularne kraje (Šopron v Šomodski županiji in Nemes Csó v Železni županiji). Kljub tem pritiskom so štiri protestantske verske občine uporniško ohranjale svojo versko organiziranost vse do leta 1732, ko jo je županijska oblast razbila z vojsko in preostale cerkve izročila katoliški verski upravi. Odtlej je bila verska dejavnost prekmurskih evangeličanov povsem vezana na oba artikularna kraja, kamor je iz Prekmurja (zlasti z Goričkega) odšel prvi večji izseljenski val. V naslednjih letih sta si slovenski koloniji tam izposlovali bogoslužje in opismenjevanje svojih otrok v materinščini. Versko-izobraževalna dejavnost prekmurskih evangeličanov je bila na oba artikularna kraja omejena do leta 1781, ko je Jožef II. izdal tolerančni patent, ki je zakonsko uveljavil svobodo veroizpovedi in verskega organiziranja. Po razglasitvi verske svobode so prekmurski evangeličani začeli ustanavljati svoje fare. Po določilih madžarske verske ustave iz leta 1881, po kateri je določeno število vernikov tvorilo cerkveno občino, več cerkvenih občin seniorat in več senioratov distrikt, so vse do konca prve svetovne vojne spadali pod administraturo prekdonavske evangeličanske superintendence. Njihove cerkvene občine, katerih število se je do leta 1919 povečalo na deset, pa so sestavljale t. i. Spodnji seniorat Železne županije in spadale v sombotelsko evangeličansko škofijo (Kerčmar 1995: 92–126, Šebjanič 1977: 11–51).

1.2 SLOVSTVO IN NJEGOV KULTURNI POMEN

O obsegu, vsebini, jezikovni podobi in avtorjih prekmurskega evangeličanskega slovstva ter o njegovem kulturnem pomenu so slovenska literarna zgodovina, domače in tuje jezikoslovje ter prekmurologija zapisali veliko tehtnih ugotovitev. Že samo njihovo povzemanje bi preseglo predvideni prostor tega prispevka, zato le nekaj ključnih poudarkov.

V korespondenci med prekmurskim evangeličanskim piscem Mihaelom Bakošem in bratislavskim pastorjem Mihaelom Institoriusom Mošovskim je omenjen Slovenski obrednik (*Agenda vandalica*, 1587), ki bi utegnil biti prva prekmurska tiskana knjiga. A primerek ni v razvidu in tako za prvo prekmursko knjigo velja *Mali katechismus* Franca Temlina iz leta 1715. Po preizkušenem vzorcu kranjskih reformatorjev, katerih knjige in verska dejavnost so jim bili poznani, so prekmurski evangeličani katekizmu dodali še abecednik. Avtorsko neoznačeni *Abecedarium slovensko za drobno deco, vön spüšen*[123] (njegov domnevni avtor je Mihael Kerčmar) sicer ni izšel hkrati s katekizmom, ampak deset let pozneje. Dobri dve desetletji po izidu Malega katekizma je Mihael Sever, ki je deloval v Nemes Csoju, »lüblenomi slovenskomi narodi, šteri evangeličansko vero vadlüje«, prevedel in leta 1747 v Halleju izdal verski priročnik *Réd zveličánstva*, ki poleg ostalih verskih besedil vsebuje tudi prevode 18 pesmi in 3 psalmov, med njimi protestantsko himno *Trdi grad* (Luthrova pesem *Ein feste Burg*). Na Šomodskem, kjer je slovenska protestantska kolonija v 2. polovici 18. stoletja narasla na 2.000 prebivalcev, mu je sledil Števan Küzmič, pastor v Šurdu, in pripravil *Vöre krstšánske krátki návuk čiste rejči bože* (1754) ter prevod Nove zaveze pod naslovom *Nouvi zakon ali teštamentom gospodna našega Jezuša Kristuša* (1771). Vrsto prekmurskih evangeličanskih piscev v 18. stoletju zaključujeta Mihael Bakoš in Števan Sijarto: Bakoš je »pregledno, pobougšo i v te nouvi réd postavo« cerkvene pesmi, evangeličanske in katoliške, ki so dotlej v rokopisnih zvezkih krožile med verniki, ter jih leta 1789 izdal v knjigi *Nouvi graduval*, ki je prva prekmurska evangeličanska pesmarica. Sijarto pa je zbral pesmi, ki so jih peli ob mrličih in na pogrebih, ter jih leta 1796 izdal v knjigi *Mrtvečne pesmi*. S temi knjigami so ne le omogočili nadaljnji razvoj versko-izobraževalne dejavnosti v prekmurskih »gmajnah« (evangeličanskih občinah), ampak so ustvarili temelje prekmurskega knjižnega jezika, v slovenskem zgodovinskem jezikoslovju imenovanega tudi vzhodnoslovenski knjižni jezik (Jesenšek 1999: 26–27, 2005: 74). Vse tja do tridesetih let 20. stoletja so ga uporabljali in seveda tudi razvijali tako njihovi »verebratje«

[123] Prekmurski evangeličani so uporabljali madžarski črkopis, ki je prepoznaven po drugačnem zapisovanju sičnikov, šumevcev in še nekaterih soglasnikov (npr. sz = s, s = š, cs = č, zs = ž, dzs = dž, gy = đ, ny = nj, ly = l) ter označevanju samoglasniških dolžin (npr. kratki ö : dolgi ő). V posameznih obdobjih so ga nekoliko variirali, zlasti v zapisovanju diftongov (npr. ei/ê, ou/ô ipd.). Zaradi lažjega branja uporabljam v celotnem prispevku zapis v slovenici.

kot tudi prekmurski katoličani, ki so se s slovstvenim delom Mikloša Küzmiča vključili v najzgodnejšo fazo tega procesa.

1.2.1 Med temi in tudi poznejšimi prekmurskimi evangeličanskimi knjigami je bil v slovenskem kulturnem prostoru in tudi v mednarodni slavistični strokovni javnosti deležen največ zanimanja Küzmičev *Nouvi zakon*. Od slavističnih prvakov so ga prvi prebirali Dobrovsky, Kopitar in Miklošič ter na podlagi njegovega jezika ugotavljali jezikovno in etnično sorodnost slovenskih prebivalcev območja med Rabo in Muro s Slovenci v habsburških dednih deželah. Prav tako so v njem prepoznali zelo stare jezikovne oblike, ki so jih napeljale k sklepanju o sorodstvu med prekmurščino in »staro slovenščino«, torej staro cerkveno slovanščino (Miklošič). Jezik Nouvega zakona sta tako Kopitar kot Čop priporačala takratnim osrednjeslovenskim piscem kot zgled čiste in arhaične slovenščine, nekatere njegove oblike pa so kasneje bile sprejete kot argumentacija ter podlaga za uveljavitev skupne slovenske knjižnojezikovne norme ali t. i. novoslovenščine (Jesenšek 2005: 76).

1.2.2 Evangeličansko slovstveno izročilo 18. stoletja, zlasti verske knjige, je bilo dokaj zanesljiva podlaga za izvajanje evangeličanske verske dejavnosti v naslednjih obdobjih, tako da so ga pisci 19. stoletja »le« dopolnili še z dodatnim naborom pesmaric (Mihael Barla: *Krščanske nouve pesmene knige*, 1823; Janoš Kardoš: *Krščanske cerkvene pesmi* in *Krščanske mrtvečne pesmi*, 1848), z verzificiranimi svetopisemskimi zgodbami in molitvami (Mihael Barla: *Diktomske, versuške i molitvene knižice za to malo šolsko deco*, 1820), z molitveniki (npr. Jurij Cipot: *Dühovni áldovi ali molitvene knige*, 1829) in s prevodom starozavezne Knjige psalmov (Aleksander Terplan: *Knige žoltarske*, 1948). Predvsem pa so se posvetili pripravi učbeniškega gradiva za potrebe evangeličanskih verskih šol. Tako je učitelj Števan Lülik na podlagi več nemških predlog sestavil in izdal *Nouvi abecedár z-ništeri nemški tákši knižic vküp pobráni i na slovenski jezik preobrnjeni* (1820), v rokopisu pa je zapustil še *Te velke ABC ali šolska – včenja* (ok. 1833). Njegovo delo je nadaljeval najplodovitejši prekmurski evangeličanski pisec 19. stoletja Janoš Kardoš**.** Na njegov predlog je bila vzpostavljena dekanska nadzorna služba nad evangeličansko versko-izobraževalno dejavnostjo, on pa je leta 1845 postal njen prvi dekan. Odtlej je za »svoje« šole pripravil in izdal preko deset šolskih knjig, od katerih so nekatere prevodi, drugi samostojne priredbe. Prevladujejo »knige čtenja« (čitanke) in »ABC-knižice«, med njimi pa so tudi »návodi« (napotki/navodila) za učitelje. Poimenovalno zanimiva so njegova »flisanja« (npr. Navod na flisanja vu govorenji i razmenji, Jezična flisanja), saj je pri tem besedo, ki je dotlej v prekmurščini izražala dejavnost, lastnost, uporabil v predmetnem pomenu.[124] Poleg šolskih knjig so zvrstni obseg prekmurskega evangeličanskega slovstva povečale še priročniške knjige, kakršna je bila npr. *Poutikazanje za one, ki so nej vráči, pri oživávanji lüdi na pou mrtvi i prvo pomáganje pri nágloj žitka pogibeli* (1871) duhovnika in versko-političnega organizatorja Janoša Berkeja. Te knjige so nedvomno zviševale izobrazbeno in kulturno raven prebivalstva in mu odkrivale nova področja človekovega materialnega in duhovnega obstoja. Seveda so z novimi poimenovalnimi nalogami tudi širile besedni zaklad njihovih piscev in bralcev ter razvijale prekmurski knjižni jezik, ki mu je Mihael Barla menda napisal tudi (neohranjeno) slovnico.[125]

Obenem so pisci/prevajalci šolskih knjig s prevodi madžarskih literarnih ustvarjalcev v njih izpisali prvo poglavje slovensko-madžarskih literarnih stikov. Zlasti Janoš Kardoš je za svoje učbenike prevedel vrsto madžarskih pesniških klasikov (Petőfi, Eötvös, Arany, Tompa, Vorosmarty, Vajda, Gyulai, Kisfaludy) in prirejal madžarske ljudske pesmi. Njegovo najpomembnejše prevodno dejanje pa je prevod znamenite madžarske romantične pripovedne pesnitve Janosa Aranya *Toldi.*[126]

1.2.3 Prevodi madžarske literarne klasike v prekmurski knjižni jezik dokazujejo, da so njegovi oblikovalci znali poiskati še tiste njegove izrazne možnosti, ki omogočajo estetsko/literarno rabo jezika. Že v prevodih psalmov idr. verskih pesmi v najstarejših knjigah ter v jezikovno-slogovnem izboljševanju cerkvenih pesmi je izpričana estetska oblikovalna volja, ki se je kmalu potrdila tudi v pesemski praksi. V času, ko so Dev in Vodnik na Kranjskem ter Volkmer na Štajerskem postavljali temelje slovenski posvetni poeziji, je mladi prekmurski dijak David Novak kot gojenec evangeličanskega liceja v Bratislavi leta 1774 napisal *Slovensko pe-*

[124] Vilko Novak v Slovarju stare knjižne prekmurščine navaja samostalnik *flisanje* (prizadevanje), *prislov* flisano (pridno) in glagol *flisati se* (prizadevati si, trudi se), v tem pomenu pa besede ne pojasnjuje in je tudi ne navaja med primeri rabe.

[125] Slovnica ni v razvidu, menda pa jo je prebiral tudi Kopitar.

[126] Delo je ostalo v rokopisu, po Kardoševi smrti so prva dva dela Aranyeve epske trilogije *Toldi* (1847), *Toldijev večer* (1848) in *Toldijeva ljubezen* (1877) natisnili v evangeličanskem mesečniku *Düševni list* pod naslovom *Toldi* ter *Toldia starost i smrt*.

sem (Versuš vandalici), doslej najstarejši »literarni« dokument v prekmurščini.[127] V njej je v devetih štirivrstičnih kiticah v bukoličnem duhu upesnil motiv mirnega, neženiranega zimskega življenja na vasi in različnim atributom le-tega v zaključku pesmi pridružil še misel o dobrih starih časih. Pesniško oblikovalsko veščino je mladi avtor izpričal predvsem s skrbnim oblikovanjem kitice in verza (starega zlogovnega dvanajsterca), ki ga je dosledno rimal. Dobri dve desetletji pozneje je Števan Sijarto v tretjem delu svoje knjige *Starišinstvo i zvačinstvo* (1807) uverzil duhovite dialoge dveh dijakov na »gostüvanju« (svatbi).[128]

Na podlagi Novakove in Sijartove količinsko skromne pesemske produkcije bi sicer težko rekli, da je konec 18. in na začetku 19. stoletja ob kranjsko-štajerski obstajala tudi prekmurska pesniška delavnica, izvirajoča iz preporodnega duha časa. A kakor ni mogoče zanikati preporodne naravnanosti avtorjev prvih prekmurskih knjig, tako tudi ni mogoče zanikati prakse prekmurskega posvetnega pesnjenja v tem času, katere začetnika sta prav Novak in Sijarto. V 19. stoletju med evangeličani nista imela naslednikov (le-ti so se osredotočili na pesemske prevode in verzno-slogovne izboljšave cerkvenih pesmi). Praksa prekmurskega posvetnega pesništva se je tako udejanjala zunaj evangeličanskega versko-kulturnega kroga in muzam so prekmurski evangeličani ponovno prisluhnili v času med obema svetovnima vojnama.

2 PREKMURSKI EVANGELIČANI MED 1919 IN 1941

2.1. ZGODOVINSKA SKICA

Po razpadu Avstro-Ogrske in pridružitvi Prekmurja Kraljevini SHS je sombotelski evangeličanski škof Béla Kapi 7. oktobra 1919 pisno pooblastil za opravljanje seniorskih obveznosti in vodenje prekmurskih verskih občin murskosoboškega duhovnika Štefana Kovača – do uradne ustanovitve samostojnega seniorata. Do te je prišlo 2. februarja 1922 v Murski Soboti. V razhajanjih med slovaškimi evangeličani v Kraljevini SHS na eni in madžarskimi ter nemškimi na drugi strani se je vodstvo prekmurske evangeličanske skupnosti odločilo za pridružitev nemški evangeličanski skupnosti, pod pogojem, da bodo v tej zvezi upoštevane jezikovne razlike. Tako je mlada »Prekmurska ag. evangeličanska cerkvena šinyorija« kot osmi seniorat stopila v združenje nemških in madžarskih senioratov, ki se je 28. oktobra 1923 preimenovalo v Nemško evangeličansko cerkev a. v. v Kraljevini Jugoslaviji (Kerčmar 1995: 172–181). S tem dejanjem so se prekmurske verske občine cerkvenoorganizacijsko in versko utrdile, tako da so lahko v naslednjih dveh desetletjih svojo versko in še zlasti kulturno dejavnost opazno razširile.

2.2 SLOVSTVENA DEJAVNOST, NJENE VSEBINSKE POTEZE IN KULTURNI POMEN

Med obema svetovnima vojnama so prekmurski evangeličani razvili različne oblike versko-kulturne in društvene dejavnosti, v katerih je bila prisotna besedna ustvarjalnost (npr. recitali, dramske predstave, branja, proslave ipd.). A osrednji prostor njihovega slovstvenega izražanja sta v dvajsetih in tridesetih letih bila verski mesečnik *Düševni list* (DL) in koledar *Evangeličanski kalendari* (EK), za prekmurske evangeličanske izseljence v ZDA pa je Aleksander Kardoš v pensilvanskem mestu Betlehem izdajal *Amerikanski Slovencov glas.* V prispevku se omejujem na prvi dve periodični publikaciji, ki sta bili ves čas izhajanja pisani v prekmurščini. V njih so uredniki in sodelavci objavljali raznovrstne prispevke o cerkvenih in konfesionalnih vprašanjih, o življenju evangeličanskih skupnosti v svetu in še posebej o dogodkih v domačih »gmajnah«. Ti verski vzgoji in informiranju bralcev namenjeni članki so danes dobrodošlo gradivo za preučevanje takratnih verskih in družbenih razmer v prekmurski evangeličanski skupnosti in za študij njenega odnosa do družbenega okolja.

Ob njih pa so objavili tudi nekaj besedil, ki imajo širši kulturnozgodovinski pomen, tako npr. še nenatisnjene spise Janoša Kardoša o zgodovini prekmurske evangeličanske cerkve in njegov že omenjeni rokopisni prevod epske pesnitve *Toldi* madžarskega romantičnega ustvarjalca Jánosa Aranya ter Flisar-

[127] Mladi Novak je svojo pesem pripravil za javno recitiranje pred sošolci na pustni torek 16. februarja 1774. Na liceju je bila namreč navada, da so ob pustu dijaki pripravili verzificirano besedilo v maternem jeziku in ga pred sošolci recitirali. Tako so praktično utrjevali znanje iz klasi(cisti)čne poetike in se urili v javnem nastopanju (actus oratorii et scenici). Hkrati so prav preko takšnih verzificiranih »samopredstavitev« pobliže spoznavali sošolce in okolje, iz katerega so prihajali.

[128] Sijarto je v knjigi zapisal ženitovanjske običaje: v *Starišinstvu* je predstavil snubljenje, v *Zvačinstvu* vabljenje na svatbo, v *Zgovárjanjih pri večérji po trej déački osobaj* pa trije dijaki v 78 štirivrstičnih kiticah z besednim dvobojevanjem, hvaljenjem lastne učenosti, navajanjem tujih mest in dežel, z besednimi premetankami in domislicami zabavajo svate.

Lutharjevo predstavitev pomembnejših prekmurskih evangeličanskih osebnosti, tudi slovstvenih ustvarjalcev, pod naslovom *Prejkmurja znameniti evangeličanski moužje*.

Nemajhen del prostora so namenili tudi leposlovno obarvanim besedilom, tako prevodnim kot izvirnim. Glavni prevajalski tok je tekel iz smeri Madžarske, kar ne preseneča, saj se je glavnina njihovih izobražencev, vključno z uredniki, šolala še v madžarskih šolah. Opazen pa je v tem obdobju tudi prevajalski tok z nemškega govornega področja, kar prav tako ni presenečenje, še zlasti glede na že opisane nove cerkvenoorganizacijske okoliščine, ki so jih tesneje povezale z nemškimi evangeličani. Čeprav so med prevajanimi imeni tudi nekateri klasiki madžarske in drugih književnosti (Mihaly Tompa, Sandor Petőfi, Endre Ady, Selma Lagerloef, L. N. Tolstoj idr.), pa je izbor prevajanih avtorjev vendarle določal predvsem utilitaristični literarni nazor urednikov, ki so uveljavljali predvsem versko-vzgojno in poučno književnost. To velja tudi za izvirna besedila, ki sicer ne izkazujejo večjih literarnih ambicij, a so danes v več pogledih kulturno zanimiv slovstveni pojav.

Med dramskimi besedili, ki jih je v primerjavi s pesniškimi in proznimi najmanj, prevladujejo verske igre (najpogostejše so moralitete in božične igre, ki sta jih v tridesetih letih največ prispevala Frida Kovač in Janoš Flisar) ter vzgojno in poučno naravnana »párna zgovárjanja« (dramatizirani dialogi, ki sta jih izvajala dva igralca na evangeličanskih versko-kulturnih prireditvah) in preproste »šálne igre« (veseloigre), najpogosteje iz kmečkega življenja. Mimogrede: poleg že navedenih oznak za nekatere dramske zvrsti so razvili tudi samosvojo »terminologijo« za glavne dele zunanje dramske zgradbe; tako so npr. dramsko dejanje imenovali »predjánje«, prizor pa »pokáz«.

Tudi v pesništvu DL in EK prevladujejo nabožne, versko-vzgojne in poučne pesmi, ob njih pa so občasni in vztrajnejši pesnikovalci objavili tudi nekaj pesmi, skozi katere prosevajo aktualna duhovna, bivanjska, socialna in družbena vprašanja tistega časa. Med njimi velja omeniti Janoša Flisarja in Jožefa Novaka. Njun slovstveni opus je literarnozgodovinsko evidentiran in v temeljnih potezah opredeljen (Just 1998: 49–61, 2006: 176–183), tako tudi prekmursko pesništvo tega časa sploh (Just: 2000), zato že znanega na tem mestu ne kaže povzemati, pač pa je primernejša naslednja ugotovitev: niti eden niti drugi v svojih pesemskih besedilih sicer nista iskalca t. i. umetniške resnice o svetu, tudi ne iskalca po življenjskih in kozmičnih mnogopotjih in njuna pesem se v izpovedni globini, miselni prodornosti ter zlitosti z duhom časa ne more primerjati s slovensko pesniško klasiko njunega časa, a mestoma je iz njunih verzov vendarle mogoče razbrati, da jima aktualni literarnostilni tokovi tistega časa, npr. impresionizem in simbolizem, niso bili neznani. V njunih življenjsko izpovednih pesmih lirski subjekt tu in tam zadrhti v ekspresionističnem soočenju z grdoto sveta, prepreden s katastrofičnimi občutji in osamljenostjo. S pesemskimi besedili tega tipa sta vidneje zaznamovala prekmursko pokrajinsko književnost, ki je nastajala v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja.

Ne kot književni, ampak kot kulturno-socialni pojav so zanimive priložnostne pesmi v DL in EK. Pisali so jih različni avtorji, poleg izobražencev tudi preprosti bralci/ke in izseljenci. Iz njih je mogoče danes razbirati odnose v prekmurski evangeličanski skupnosti in tudi nekatera njena razmerja do obdajajočega jo družbenega okolja.

Za pripovedno prozo, objavljeno v DL in EK, velja, da je je več prevodne kot izvirne in da so avtorji izvirnika le redko navedeni. Običajno je prevod (najpogosteje objavljen v obliki podlistka) opremljen z oznako »poslovenčo«, »z-vogrskoga poslovenčo« ipd. ali je celo neopremljen, tako da šele pripovedni prostor s svojo specifiko (npr. toponimiko) razkriva, da gre za prevedeno ali prirejeno delo.

Med prevodno prozo je veliko *versko-vzgojne* in *poučne* lektire, ki je bralcem sporočala, da je dobro v človeku močnejše od zla, da sta vera in Biblija najučinkovitejše zdravilo za človekove stiske, da sta altruizem in resnicoljubnost vrednejša od egoizma in laži. *Mesto* in *žensko* kot osrednje gibalo pripovedi so uredniki DL in EK med prevodnimi kandidati izbrali redkeje, a sporočilo je v izbranih primerih nedvoumno: potrpežljivost, vdanost v usodo ali pač sledenje Božji volji je za žensko moralni imperativ, mesto pa junaku – v nasprotju z njegovimi pričakovanji – ne prinese želenega družbeno-socialnega dviga in osebne sreče. Slednjo najde šele v skromnem življenju v domači vasici. Opazna tema prevodne proze je *evangeličanovo konvertitstvo*, pa naj gre za osebni prestop junaka v katoliško vero (zaradi družbenega vzpona ali koristoljubja) ali za prepustitev otrokove veroizpovedi – v t. i. mešanih zakonih – partnerjevi konfesiji. Razrešitev nastalega zapleta je v obeh primerih identična: takšno ali drugačno konvertitstvo je obsojeno na neuspeh, konvertitu ne prinese pričakovanega blagra, prav nasprotno, »kaznovan« je z osebnim zlomom (psihičnim, moralnim, socialnim) ali celo otrokovo nesrečo. Prevedene *zgodovinske pripovedi*, najpogosteje tematizirajoče preganjanje evangeličanov, so v DL in EK zaradi svoje dolžine zavzele precej mesta, a zdaleč najpogostejša tema prevodne proze je *ljubezen*, natančneje prepovedana ljubezen. Zaradi starih sporov med

družinama zaljubljencev ali zaradi neustreznega družbeno-socialnega položaja kandidata/ke sta mlada zaljubljenca na svoji poti ovirana, najpogostejša ovira pa je mati, ki jo bolj kot otrokova čustva in njegovo zadovoljstvo zanima materialna plat njegove ljubezenske zgodbe. Pripovedovalčev idejni blagoslov je v teh pripovedih namenjen ljubezni, ki na koncu – kdaj pa kdaj tudi s pomočjo pridige ali Biblije – vendarle zmaga.

Prevodni pripovedni prozi so uredniki DL in EK pridružili tudi »pripovejsti« (pripovedi), »prigodke« (zgodbe s čudežnimi in pravljičnimi prvinami), »legende« (ubeseditve svetopisemskih zgodb), »navučne pripovejsti« (poučne pripovedi), »jakostne pripovejsti« (vzgojne, zgledne pripovedi) in »žitka kejpe« (življenjske slike) domačih avtorjev. Med njimi velja ob Fridi Kovač, psevdonimnem avtorju Juventusu in ljudski pisateljici Berti Kološvari[129] izpostaviti pripovedni opus Janoša Flisarja.[130] Flisar je bil prisoten na straneh DL in EK celotno obdobje njunega izhajanja, bodisi kot avtor bodisi kot osrednji prevajalec pripovedne proze, kot (so)urednik pa je tudi odločilno vplival na naravo objavljene književnosti. Njegov izbor je po eni strani določala idejna, se pravi verska naravnanost (od tod versko-vzgojna in moralno-poučna poezija ter proza), po drugi projekcija problemov, ki naj bi pestili njegovo versko skupnost. Razčlemba njegove in prevodne pripovedne proze kaže, da je bila ta projekcija pogojena z občutkom ogroženosti prekmurske evangeličanske skupnosti in z modeliranjem strategij socialnega preživetja. Zato ne preseneča, da se tematika njegove in prevodne pripovedne proze zvečine prekrivata.

2.3 Inštrumentalizacija prekmurske evangeličanske književnosti in strategije socialnega preživetja v njej

Nevralgična točka prekmurske evangeličanske skupnosti, kakor jo kažejo publicistični in leposlovni zapisi v DL in EK, je bil odnos do religiozno in kulturno drugačnega okolja. Ta odnos je zaznamoval občutek ogroženosti. Po letu 1919 so prekmurski evangeličani ostali odrezani od svojega tradicionalnega verskega zaledja na Madžarskem in od trdne cerkvene organizacije. Obdani s številčno in kulturno precej močnejšo katoliško skupnostjo so v prvih povojnih letih povrh vsega šele iskali ustrezne oblike svoje versko-cerkvene organiziranosti. Tudi njihovo izobraženstvo je bilo številčno šibko, njegovi starejši predstavniki pa so se tudi težko vživljali v nove jezikovno-kulturne razmere, ki so narekovale integracijo Prekmurja v slovenski jezikovno-kulturni in nacionalni prostor. To jim je bilo toliko težje, ker se je nekaterih prijela vendska teorija, ki so jo sproducirale madžarske oblasti potem, ko so proti koncu 19. stoletja začele v praksi uresničevati idejo enotnega in nedeljivega madžarskega naroda, katerega sestavni naj bi bile tudi tam živeče nemadžarske narodne skupnosti. V duhu vendske teorije, ki je zanikala slovenskost Prekmurcev in jih razglašala za Vende, prekmurski jezik pa za poseben madžarski idiom, se niso identificirali s slovenskim duhovnim svetom. V prispodobi povedano: počutili so se kot otoček v versko in jezikovno-kulturno drugačnem okolju, ob katerega butajo katoliški in »slavski« valovi ter ga grozijo preplaviti. Podatki, ki kažejo, da je bil občutek ogroženosti marsikdaj neutemeljen in pretiran, seveda ne spremenijo dejstva, da je obstajal in da je vodstvo prekmurske evangeličanske skupnosti »vklopilo« različne strategije socialnega preživetja. Vanje je vključilo tudi svojo književnost in jo inštrumentaliziralo ne le za uresničevanje versko-vzgojnih ciljev, ampak tudi za soočenje z drugačnim/tujim.

Prva strategija je bila notranja mobilizacija. O njej govori že uvodnik v prvo številko DL: »Ka ščemo z našim listom. Glás kričéčega vu püščávi ščemo bidti … Tiste dráge kinče, štere smo za sveti herb po Poglavniki vere naše doubili vu evangeliumi, ščemo obarvati, obrániti, razširjávati in príšestnomi pokolenji prejkdati … Pod erdéči vorcan vküpnoga mišlejnja ščemo spraviti vse naše gmajne i njihove kotríge, naj či edna radost ali žalost má, od toga vse ove tüdi znájo.«

Mobilizacijski pozivi so bili najpogostejši ob vprašanju verske mlačnosti, ki so jo uredniki DL merili po številu naročenih izvodov mesečnika v verskih občinah, in ob vprašanju konvertitstva. Prav slednjega je DL

[129] Berta Kološvari (1863–1936) je pisala versko-vzgojne zgodbe, zgodovinske in kmečke pripovedi. V romantično modeliranih zgodovinskih pripovedih variira lokalne legende o dogodkih med turškimi vpadi v Prekmurje ali pa vanje integrira lastnosti in dejanja junakov slovenskega ljudskega slovstva. Osrednja tema njenih kmečkih povestic je prelomljena prisega, bodisi da gre za družinsko dedno prisego ali prisego ljubezni/poroke. V obeh primerih neizpolnitelja ali tajitelja prisege doleti kazen.

[130] Janoš Flisar (1856–1947) je bil najplodovitejši pisec prekmurskih evangeličanov v 20. stoletju. Sam ali s sodelavci je prevedel in pripravil več verskih besedil, molitev in pridig ter v knjižni obliki izdal nekaj verskih knjig. Zbiral je madžarsko in prekmursko besedišče in ga objavil v dveh knjigah. V DL in EK je objavljal pesemske in prozne prevode madžarskih avtorjev ter lastno poezijo in prozo. S svojim prevodnim in izvirnim opusom je ob Fridi Kovač postal zadnji vidnejši literarni ustvarjalec med prekmurskimi evangeličani.

prikazoval kot velik problem evangeličanske skupnosti. V boj proti njemu je vključil, kot je že bilo predstavljeno, prevodno pripovedno prozo, z lastno pa se je pridružil še Flisar. Najprej je konvertitstvo ubesedil na primeru grofa Franca Nadasdyja, ki se je po poroki z Elizabeto Eszterhazy pokatolil in kot zemljiški gospod nastopil zoper prekmurske evangeličane. Zgodovinska dejstva[131] je Flisar skladno s svojim upovedovalnim namenom (prikazati nedopustnost konvertitstva) prikrojil in Nadasdyjevo usmrtitev prikazal kot kazen za konvertitstvo.

Specifično obliko verskega prestopanja, prepuščanje otrokove veroizpovedi partnerju, pa je upovedil na »domačem« primeru evangeličanskega mladeniča, ki je s t. i. *reverzališem* sinovo versko vzgojo in veroizpoved prepustil ženi katoličanki, kar pozneje močno obžaluje in zaradi česar je tudi predmet obsojanja okolja (*Što naprej odá deco,* DL II/11, 20. oktober 1924).

Kaj so bili reverzališi? V konfesionalno mešanih zakonih je veljalo nepisano pravilo, da moški potomec prevzame očetovo veroizpoved, hčerka pa materino. Dogajalo pa se je, da je eden od partnerjev s pisnim dokumentom, imenovanim *reverzališ*, že pred poroko bodočega potomca/ko zapisal drugi konfesiji. Na to temo je bilo v DL objavljenih kar nekaj ostrih člankov, vsi pa dajejo vtis, da je bila »oškodovanka« evangeličanska verska skupnost, in za to neposredno krivijo katoliško stran ter njen »lov na duše.[132] Vendar stvarni podatki kažejo drugače. Proti koncu tridesetih let je DL začel objavljati statistične podatke o prebivalstvu, šolstvu in gospodarstvu v Prekmurskem evangeličanskem senioratu. Tabela »Gibanje prebivalstva« je mdr. imela tudi rubrike »Notristópilo v ev. cérkev«, »Vöstópilo iz ev. cérkvi«, »Reverzališ dalou na hasek / kvar naše cérkve«. Iz teh podatkov je razvidno, da je leta 1938 v evangeličansko cerkev vstopilo 15 oseb, izstopilo pa 11, reverzališ v prid evangeličanski cerkvi je podpisalo 10 oseb, v njeno škodo pa 4 osebe. V letu 1939 je bilo število vstopov in izstopov izenačeno (9 oseb), pri reverzališih pa je evangeličanski »prirast« ostal isti (+ 6). Še ugodnejši za evangeličansko cerkev so podatki za leto 1940: razmerje med vstopi in izstopi je zanjo + 8 (16 oseb vstopilo, 8 izstopilo), razmerje v reverzališih pa + 9 (11 oseb v prid, 3 osebe v škodo evangeličanske cerkve). Očitna razlika med dejanskim stanjem in publicistično ponujeno predstavo o izgubljanju vernikov kaže, da je šlo za mobilizacijsko strategijo, ki jo je na svoj način realizirala tudi pripovedna proza.

S to strategijo je bila povezana tudi naslednja – klic k solidarnosti in izpolnjevanju dolžnosti. Na pozive k solidarnosti sta se osredotočali uredništvi DL in EK, mišljena pa je bila solidarnost do obeh periodičnih publikacij, najprej gmotna v obliki naročilnic, nato moralna v obliki dobronamernih pripomb. Flisarju pa je bilo v fiktivni pripovedi omogočeno, da je namignil tudi na slab socialni položaj evangeličanskih duhovnikov in na (ne)izpolnjevanje finančnih obveznosti vernikov do njih. V pripovedi *Drágoče podpora* (Draginjski dodatek, DL /3–10, februar–september 1923) je naslikal lik vaškega duhovnika Janoša, ki v svoji fari živi v veliki revščini, cerkveni svet pa ne ugodi njegovi prošnji za draginjski dodatek. Še huje: zakrknjeni, stiskaški odborniki so premožni kmetje, ki so v zasebnem življenju sposobni v eni pivsko-kvartaški noči zapraviti več denarja, kot bi znesel Janošev mesečni draginjski dodatek. Iz zagate ga po obisku pri njem reši študentski prijatelj. Ta namreč med svojimi tovariši organizira zbiranje denarja in ga pošlje Janošu. Dodatno pa Janoš prejme še pomoč ameriškega evangeličanskega podpornega društva. Cerkveni odborniki kljub zavisti ne prenesejo sramote, da mora njihov duhovnik prejemati podporo od drugod, in mu odobrijo draginjski dodatek. Sporočilo – zavito v zelo prosojen zgodbeni paket – je bilo jasno in nedvoumno.

Ena od uporabljenih strategij socialnega preživetja je bila tudi ustvarjanje vtisa žrtve in junaka hkrati. To »nalogo« je v DL in EK izpolnila prevodna zgodovinska pripoved, praviloma umeščena v protireformacijski čas, ki tematizira bodisi trpljenje evangeličanov v časih preganjanja bodisi pokončnost in pogum evangeličanskih duhovnikov med preganjanjem. Domače ustreznice Flisar ni ponudil, kar preseneča, saj bi se nekaj prekmurske snovi na to temo našlo.[133] Pač pa je zgodovinsko pripoved iz domačih logov, v kateri je

[131] Franc/Ferenc Nadasdy (1625–1671) je skupaj s Petrom Zrinjskim, Franjem Frankopanom, Ferancom I. Rakoczijem, baronom Ferancom Wesselényijem idr. sodeloval v zaroti madžarskega višjega in nižjega plemstva zoper dunajski dvor. Po neuspeli vojaški vstaji leta 1670 je bil naslednje leto poslan pred sodišče in na Dunaju usmrčen.

[132] Tako je npr. Janoš Kühar v članku *Što niti pod zemlou nešče pápinec bidti* novembra 1924 v DL zapisal: »Znáno delo je, kak se r. kath. dühovnicke z-trüdavno nepoznajoučov zgrablivostjov trdíjo za tou, naj ednog evangeličanca, ali si bojdi ednoga drügoga vadlüvanja človeka na – od nyí tak zváno – jedino zveličavno r. katholičansko vero prejkspovedati morejo.« Februarja 1926 je uredništvo DL na str. 34 priobčilo članek *Düš gyajanje*. V njem je mdr. zapisano: »Zburkanja vrejdno je ono düš gjajanje, štero ništerni plebánušje pri zmejšnom hiztvi doprinášajo. Z-nagučávanyem, z-rátanyem i či tou nepripela k-cili z-zatajenjem zdávanja prisiljávajo nej kath. stranko, či že ona prejkstoupiti nešče, naj reverzáliš dá, ka do deca kath. vere …«

[133] Leta 1997 je izšel roman Prekmurska zgodba, v kateri je pesnik in pisatelj Drago Kuhar upovedil protireformacijski vojaški pohod nad nepokorjene evangeličanske verske občine na Goričkem leta 1732.

prekmurski človek žrtev drugoverca, tokrat Turka, ponudila Berta Kološvari s povestico *Buzinci* (EK 1932, 42–44) in v njej upovedila poboj vaščanov in požig vasi, ki naj bi pred letom 1627 dejansko obstajala.

Skupnost, ki se sooča z drugimi skupnostmi in njihovimi kulturami, seveda skuša opredeliti svojo socialno identiteto. Temeljno vprašanje le-te pa je odnos do drugačnega/tujega. Književna praksa, tudi slovenska, je skozi ravnanje pripovednih junakov doslej že nakazala nekaj modelov srečevanja s tujim, npr. a) izbris, odstranitev, premaganje tujega, ker je sovražno in nevarno; b) iluzionistična predstava, da tujega ni; c) adaptacija tujega, njegov prevzem in prilagoditev; č) podreditev tujemu; in d) asimilacija tujega (Hladnik 2008). Kakšen model soočenja s tujim torej kaže pripovedna proza prekmurskih evangeličanov, natančneje pripoved Janoša Flisarja?

Flisarjev junak se srečuje z dvojim tujim, tujcem v veri in tujcem prišlekom. V srečevanju z religioznim tujim je na poti podreditve: sam sicer ni konvertiral, popolno podrejenost pa je s podpisom reverzališa prenesel na potomce. Toda do udejanjenja slednjega je še kanček upanja, da se stvari obrnejo drugače.

V že omenjeni pripovedi *Što naprej oda deco* o evangeličanskem mladeniču Andriju, ki je podpisal reverzališ, pripovedovalec le-tega predstavi kot blagega, zelo čustvenega, neodločnega in pasivnega človeka. Njegovo nasprotje je žena Rozika, katoličanka, ki jo pripovedovalec označi kot odločno, nepopustljivo, grobo žensko brez empatije. Rozika neusmiljeno poseže v človeško topel in prijateljski odnos med očetom in sinom ter otroka, sklicujoč se na reverzališ, začne vzgajati v katoliškem duhu in ga hoče odtujiti očetu. Za povrh jo pripovedovalec prikaže kot malomarno »vertinjo«, ki se bolj kot hišnim obveznostim posveča romanjem. Toda ko ujetnik lastnega podpisa Andri že misli, da je vsega konec, in skuša le še krivdo prevaliti na Roziko (»Na tou si me tüdi ti nagnola z-tvojimi macalüznimi rečmi, naj svojo vero ostávim«), pride sin Miškec in očeta povabi: »Vö sem prišao – ka či tam notri nemreva moliti, molva eti vönej.« V ta model je potihoma projicirana tudi zgodovinska izkušnja prekmurskega evangeličanstva: cerkev je zavzeta, Andri in Miškec se morata v svoji molitvi umakniti ven, v artikularni kraj, tam pa bosta čakala na prosvetljeno misel, ki bo vrnila cerkev.

In soočenje s tujcem prišlekom?

Z njim se skupnost sreča v Flisarjevi najdaljši in kljub nekaj pripovednim nekoherentnostim najkompleksnejši (morda celo prirejeni/predelani) pripovedi *Stároga rektora čí* (Hčerka starega ravnatelja, DL XIII/2–7, januar–junij 1935). Poenostavljena je zgodba takšna: rektor je svojčas, da bi lahko odkupil ujetega sina, vzel denar iz cerkvene blagajne. Ker pa ga ni mogel vrniti in da se reč ne bi razkrila, si ga je sposodil pri bogatem in uglednem senatorju Boboli, katerega predniki so prišleki iz Slovenije. Ker ga tudi temu ne more vrniti, sklene dogovor, po katerem naj bi se njegov sin Lenard poročil z Bobolovo hčerko Biriko, njegova hčerka Anika pa z Bobolovim sinom Jančijem, seveda v pričakovanju, da bo s tem dolg poravnan. Pri Lenardu in Biriki stvari tečejo gladko, saj se ljubita in že načrtujeta poroko, zaplete pa se pri Aniki, ki Jančija ne ljubi, ampak sta si blizu s študentom teologije Vincejem. Oče pritiska na hčerko, tudi s sklicevanjem na svetopisemsko zgodbo o Jeftejevi prisegi in na otrokovo brezpogojno poslušnost do staršev. Toda Anika tudi pod grožnjo prisilnega odhoda v Ljubljano ne popusti. Na njeno srečo se izkaže, da so govorice o Bobolovih podtalnih kriminalnih poslih in druženju s komunisti resnične, orožniki ga priprejo in tam naredi samomor. Prva ovira je torej premagana, odstraniti je treba le še Jančija.[134] Pripovedovalec ga preobrazi v vodjo prevratnikov, ki napadejo mesto. Pri junaški obrambi mesta, v kateri poleg rektorja sodelujeta tudi Anika in Vince, pa slednji Jančija ubije.

V soočenju s tujcem prišlekom Flisarjeva pripoved torej ponuja drug model: odstranitev tujca. Ta je za skupnost nevaren; ker je bogat (oče), člani skupnosti pa utegnejo postati zato odvisni od njega, in ker je neumen in grd, si ne zasluži članice skupnosti (sin), hkrati pa je tudi podtalni kriminalec (oče) in nasilnik (sin).

Oba modela soočenja z drugačnim/tujim v Flisarjevi pripovedni prozi pravzaprav odražata kulturno frustracijo vodstva prekmurske evangeličanske skupnosti v tistem času, namreč že opisani občutek ogroženosti s strani katoliške cerkve in nove slovenske oblasti, ki so jo v Prekmurju predstavljali prav slovenski prišleki (uradniki, učitelji idr.). Očitno so še večjo nevarnost kot v katoliški cerkvi videli v integracijskih procesih, ki so Prekmurje čedalje tesneje povezavali s »Slavskim«, kakor so imenovali slovenski jezikovno-kulturni prostor. V teh procesih niso prepoznali priložnosti, ampak so v njih videli nevarnost za izbris svojega tristoletnega jezikovno-kulturnega izročila. Menili so, da njihovi »literárno-

[134] Tudi pri njem pripovedovalec poudari tuji izvor, njegovo ženitveno neustreznost pa poudari z dolgim opisom telesnih hib, tako da je Jenkov Tilka v primerjavi z njim pravi maneken: »Ka se Bobola Jančija dostája, prinjem se je malo vugodnoga naišlo. Njegov trüp je očividno kázao, ka je nej z našega plemena, očáci so njemi prišleki bili, tam odnikec zagorskih hrib: visikoga ténkoga zrása, liki ščap, liki štanga, záto so se njemi stangoláč counivali, dündekástoga, tupastoga obráza, zaobrégnjene čobe, šlejvo je i zednim okom čüdno škrilo; vlasjé so njemi v-kito spleteni vísili doj po čeli i tejnjo vrgli na njegov géter licojne obraz«.

kulturni delavci so ešče nej opravili svojega dela, ešče so nej odprli vüh i düš našega národa pred slovenščinov.«[135] Tako so menili, v prispodobi rečeno, očetje in zato se jim je zdelo potrebno, da so »z-slavskoga podomačili« Jenkovo pesem *Zaklad* (EK 1929: Kinč), tri slovenske ljudske pesmi (EK 1938: *Pesem oráča, Pesem máloga vérta, Düh i mouč vina*), ljudsko legendo Peter Klepec (EK 1941: *Klepec Peter*) in Cankarjevo črtico *Mater je zatajil* (DL XIX/10 – 20. september 1941: *Mater je zatájo*). Toda njihovi sinovi so ta dela že prebirali v knjižni slovenščini in se vključevali v širše družbeno in kulturno življenje Prekmurja (npr. v Klub prekmurskih akademikov in v glasilo *Mladi Prekmurec*). Zato bi bilo zgrešeno, če bi stališča očetov generalizirali in jih pripisali prekmurski evangeličanski skupnosti nasploh. Predstavljena zgodba namreč priča tudi o tem, kako dolga in ovinkasta utegne biti pot do sprejetja narodne enosti v različnosti in do priznanja verske različnosti v enosti. Generacija sinov se je podala na to pot in po drugi svetovni vojni začela pisati slovstveno zgodbo *slovenskih* evangeličanov.

3 ZAZNAMEK O SLOVSTVU SLOVENSKIH EVANGELIČANOV

Po drugi svetovni vojni so se vse slovenske evangeličanske občine združile v Evangeličanski seniorat v LR Sloveniji, današnja *Evangeličanska cerkev augsburške veroizpovedi v Sloveniji* pa je organizirana na podlagi statuta iz leta 1977, ima 13 verskih občin in od leta 2001 svojega škofa.

Med knjigami, ki so jih slovenski evangeličani izdali po drugi svetovni vojni, prevladujejo veroučne in bogoslužne, so pa v tem obdobju pripravili in izdali tudi prvi temeljitejši pregled delovanja evangeličanske cerkve na Slovenskem, ki presega cerkvenozgodovinske okvire in je tudi kulturnozgodovinsko informativen.[136] Sicer pa je tudi v tem obdobju bila (in je) njihova slovstvena dejavnost skoncentrirana okrog dveh glasil, mesečnika *Evangeličanski list* (EL) in koledarja *Evangeličanski koledar* (EKo), ki sta pisana v knjižni slovenščini.

V prvem obdobju izhajanja, ko ga je urejal Leopold Hari (1952–1969), je EKo objavil več slovenskih pesniških klasikov (stalni »gostje« so bili npr. Aškerc, Gregorčič, Župančič), ob njih npr. tudi še Petra Levca in Cvetka Golarja. Skladno z idejno-kulturno usmeritvijo koledarja, pogojeno z verskimi cilji, je uredništvo odbralo tista njihova besedila, ki izražajo afirmativen odnos do slovenske reformacije in njenih nosilcev. Od domačih slovstvenih sodelavcev je Aleksander Skalič objavljal nabožne pesmi, v pripovedni prozi pa so prevladovale versko-vzgojne in poučne kratke zgodbe. V obdobju urednikovanja Ludvika Novaka (1970–1995) se je leposlovni nabor razširil, Štefan Jonaš je poleg nabožnih objavljal tudi krajinske in domoljubne pesmi, Frida Kovač pa je s svojimi pripovedmi vseh 25 let neutrudno dvigala raven versko-vzgojne in poučne proze EKo. S strokovnimi članki, vezanimi na evangeličansko cerkveno in širšo kulturno zgodovino, ki so jih prispevali domoznanski in bibliografski strokovnjaki (Franc Kuzmič), literarni in kulturni zgodovinarji (Franc Šebjanič, Franc Zadravec, Mihael Kuzmič), je koledar postajal strokovno referenčen. To vlogo je ohranil tudi v zadnjem obdobju pod uredniško taktirko Geze Erniše (1996–), ki je krog strokovnih sodelavcev in področij še razširil. Na književnem področju so dobili priložnost mlajši pisci, katerih verzifikacije in pripovedi sledijo dosedanjemu »literarnemu« programu koledarja, ki je usmerjen v produkcijo versko-vzgojne in poučne književnosti.

EL je začel izhajati konec 1971. leta. Od takrat do leta 2002 je bil njegov glavni in odgovorni urednik Ludvik Jošar, ki je iz nemških revij in knjig (ali z njihovim posredništvom tudi od drugod) prevedel različna, tudi leposlovna besedila preko dvajsetih avtorjev. V treh desetletjih je v okviru slovenske verske književnosti ustvaril prevodni opus, ki bi ga bilo vredno podrobneje razčleniti z zornega kota književnega posredništva. Frida Kovač je bila tudi v EL osrednja pripovednica, le da je svojo pripoved prilagodila mladim bralcem, ki jim je list namenjal posebno rubriko. Leta 2003 je urednikovanje mesečnika prevzel Vili Kerčmar, ki je z mlajšimi sodelavci odprl prevodno pot proti Slovaški, kjer so študirali. V listu objavljajo tudi lastne prispevke, ki so po svoji »literarni« naravi podobni tistim iz zadnjega obdobja EKo.

[135] Aladar Darvaš, *Pokopana prekmurščina*, DL, XVIII, 20. avgust 1940, 100–101.

[136] Gre za knjigo *Evangeličanska cerkev na Slovenskem* (Murska Sobota, 1995) avtorja Vilija Kerčmarja in soavtorice Jane Kerčmar, evangeličanskih duhovnikov iz Gornjih Petrovcev na Goričkem.

Osrednja osebnost slovenske evangeličanske književnosti je bila v tem obdobju vsekakor Frida Kovač. [137] Za mlade bralce EL je napisala vrsto vzgojnih in poučnih pripovedi, v pripovednih delih za odrasle bralce pa je v duhu svoje poetološke (realistična pripovedna tehnika s pregledno zgodbo in enostavno karakterizacijo likov, humanistično sporočilo) in krščanske svetovnonazorske usmeritve tematizirala mnoge aktualne družbene pojave tistega časa in se v nekaj daljših delih dvignila nad neposredno vzgojnost in poučnost.

LITERATURA

Düševni list, 1922 (I. letnik)–1941 (XIX. letnik). Izd. Prejmurska evang. šinjorija. Murska Sobota.
Evangeličanski kalendari, 1923 (II. letnik)–1942 (XXI. letnik). Izd. Prejmurska evang. šinjorija. Murska Sobota.
Evangeličanski koledar, 1952 (I. letnik)–2005 (LIV. letnik). Izd. Evangeličanska cerkev v Republiki Sloveniji-Evangeličanska cerkev augsburške veroizpovedi v Sloveniji.
Evangeličanski list, 1972 (I. letnik)–2005 (XXXIV. letnik).
Marko JESENŠEK, 1999: Normiranje slovenskega knjižnega jezika v panonskem jezikovnem prostoru. V: *Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture*, ur. Aleksandra DERGANC in Meta LOKAR, Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 26–27.
– – 2005: Zgodovinska dinamika prekmurskega jezika. V: *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost. Zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja*, Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 69–80.
Vili KERČMAR, 2005: *Evangeličanska cerkev na Slovenskem*. Murska Sobota: Evangeličanska cerkev v Sloveniji.
Franci JUST, 1998: Pesmi prekmurskega literarnega naturščika. V: *Jožef Novak. Svetski vandrar,* Murska Sobota: Pomurska založba, 47–61.
– – 2000: *Med verzuško in pesmijo. Poezija Prekmurja v 1. polovici 20. stoletja*. Murska Sobota: Franc-Franc.
– – 2006: *Panonski književni portreti I. Prekmurje in Porabje A-I*. Murska Sobota: Franc-Franc.
Franc ŠEBJANIČ, 1977: *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Valerija Perger
Zavod RS za šolstvo, OE Murska Sobota

Ohranjanje slovenščine v narodnostni šoli v Porabju na Madžarskem

Slovenski jezik v Porabju na Madžarskem pri mlajših generacijah vse bolj izgublja mesto prvega, maternega jezika. Na vprašanje, ali je slovenščina za najmlajše generacije Porabskih Slovencev še materinščina v klasičnem, individualnem pomenu besede, ne moremo odgovoriti pritrdilno; je jezik, ki je na različne načine prisoten v otrokovem okolju, je materinščina v širšem, skupnostnem smislu. V porabskem kontekstu smo jo poimenovali materinščina staršev in starih staršev.
Slovenski jezik se v šolah poučuje pretežno kot učni predmet ali uporablja kot delno sočni jezik. Ko govorimo o ohranjanju manjšinskega jezika v Porabju, mislimo na ohranjanje porabskega narečja, ki se je skozi javno rabo izoblikovalo v pokrajinski knjižni jezik. Glede na dejstvo, da je porabsko slovensko narečje delno normirana in institucionalizirana zvrst, in upoštevaje

[137] Frida Kovač roj. Fichtmüller (1908–1996) se je rodila v Leobnu v Avstriji materi Prekmurki in očetu Avstrijcu. Življenjske okoliščine so jo že v otroštvu in mladosti povezale še z dvema jezikoma: med počitnicami je s staršema zahajala v Prekmurje, med drugo svetovno vojno, ko je bil oče premeščen v Ljubljano, pa se je tam naučila še knjižno slovenščino. 18-letna se je poročila s prekmurskim evangeličanskim duhovnikom v Gornjih Slavečih Karlom Kovačem in od leta 1926 tam tudi živela. Pisala je v nemščini, knjižni prekmurščini in knjižni slovenščini. Nemška besedila je objavljala v letih 1928–1945 v zagrebškem evangeličanskem listu *Neues Leben*, v györskem verskem listu *Wehr und Waffe*, v nemškem dnevniku *Pester Loyd*, v somborskem *Kirche und Volk*, prekmurska pa v letih 1935–1941 v DL in Murski krajini. Že med obema vojnama je pisala tudi v knjižni slovenščini in v sodelovanju z Miškom Kranjcem leta 1939 načrtovala izid njenega romana, ki pa potem zaradi vojne ni izšel. Po drugi svetovni vojni je objavljala v EL in EKo.

porabsko mikrosociolingvistično stvarnost, je edino smiselno zagovarjati tezo o učenju slovenskega jezika s pomočjo narečja. Narodnostne šole postopoma spreminjajo svoj model poučevanja slovenščine; kako – bomo odgovorili v referatu.

1 UVOD

Po političnih spremembah v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja so se na Madžarskem ustvarili nekateri ugodni pogoji za institucionalno ureditev statusa manjšinskih jezikov. Trinajstim z zakonom priznanim manjšinam so bile ponujene nove možnosti za narodnostno samozavedanje in javno rabo lastnih jezikov. Pravni predpisi o izobraževanju v manjšinskih okoljih sicer uzakonjajo enostransko[138] (izolirano) dvojezičnost, kljub temu pa dopuščajo dokaj optimalno oblikovanje šolskih programov in predmetnikov v prid razvoju materinščine manjšinskih skupnosti. Vsekakor je udejanjanje pravnih podlag v konkretnem življenju v veliki meri odvisno od manjšine same in njene vitalnosti. Tudi slovenska manjšina bi morala biti poglavitni načrtovalec lastnega jezika in si pri oblasteh vztrajno prizadevati za ugodnejšo jezikovno politiko. A zaradi svojega podrejenega položaja v preteklosti ni imela te možnosti. Neugoden pravni status slovenščine kot manjšinskega jezika v Porabju je torej posledica asimilacijske manjšinske jezikovne politike, ki jo je v preteklosti razvijala madžarska oblast, kot tudi odsotnosti jezikovnega načrtovanja, tj. zavestnega usmerjanja razvoja manjšinskega jezika s strani manjšine same, in stihijskega ohranjanja le-tega v rabi.

2 NARODNOSTNA ŠOLA V PORABJU

Porabski Slovenci[139] niso nikoli imeli vzgojno-izobraževalnih ustanov v svojem maternem jeziku, temveč se je njihova materinščina poučevala le kot učni predmet. O posebnih šolah za pripadnike narodnosti (z jezikom narodnosti kot učnim jezikom) v smislu, kot te šole poznamo pri drugih manjšinskih skupnostih (npr. Slovencih v Italiji, Italijanih v Sloveniji), torej ne moremo govoriti. Do konca druge svetovne vojne so v Porabju obstajale ljudske šole z madžarščino kot učnim jezikom in slovenščino (porabskim narečjem) kot učnim predmetom. 1946. leta se je pojavila državna odredba, po kateri naj bi imele narodnosti pravico organizirati pouk v svojih maternih jezikih. V Porabju je bila ta odredba spremljana z močno protislovensko propagando; strahovi in negotovost slovenskega prebivalstva so povzročili, da so starši svoje otroke, brez izjeme, prijavili v madžarsko šolo. Tako je v porabskem narodnostno mešanem prostoru obveljal šolski model, po katerem je bil učni jezik v narodnostnih šolah madžarščina, slovenščina, torej izvorna materinščina učencev, pa se je poučevala le kot učni predmet.

Madžarski nacionalni šolski kurikulum (NAT, 1995) prinaša tudi obsežne usmeritve v zvezi z izobraževanjem manjšin. V uvodu k smernicam je med drugim zapisano: »Narodnostno šolstvo – kot del madžarskega šolskega sistema – uresničuje splošne cilje in naloge šolske vzgoje in izobraževanja, obenem zagotavlja pouk manjšinskega jezika, pouk v jeziku manjšin, spoznavanje zgodovine, duhovne in materialne kulture manjšin, ohranjanje in vzdrževanje tradicije, samospoznavanje in spoznavanje ter uveljavljanje manjšinskih pravic. Narodnostno šolstvo naj pomaga pripadnikom manjšine, da najdejo, ohranjajo in

[138] Enostranska dvojezičnost pomeni, da je ena od skupin v stiku eno-, druga pa dvojezična. Slednja je v dani skupnosti pojmovana kot manjšina.

[139] Besedna zveza *Slovensko Porabje* se kot zemljepisno lastno ime pojavlja v slovenski strokovni literaturi in publicistiki predvsem po drugi svetovni vojni. Prvi jo je v tej obliki zapisal leta 1939 Anton Vratuša v članku *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in Slovenskem Porabju* (Kozar-Mukič, 1984). Več ali manj dosledno je v rabi še danes (Novak, Kozar-Mukič, Zorko). Obravnavane besedne zveze pa ne najdemo niti v SSKJ niti v Slovenskem pravopisu. Glede na pogostnost se raba besedne zveze *Slovensko Porabje* mora kot zemljepisno lastno ime ustaliti in vnesti v slovenske jezikovne priročnike.

Če je besedna zveza Slovensko Porabje v slovenščini pogosto rabljeno večbesedno zemljepisno ime, pojmujem poimenovanje *Porabski Slovenec* kot večbesedno lastno ime za pripadnika slovenske manjšine, avtohtono živeče v Slovenskem Porabju. Zato zvezo pišem z veliko začetnico. Utemeljitve povzemam po M. Kaučič-Baša (1993), ki je problematiko pisanja podobnih poimenovanj utemeljila za Tržaške Slovence. Opozoriti pa je potrebno na razlike. Medtem ko je pri M. Kaučič-Baša *Tržačan* prebivalec Tržaške pokrajine po izvoru, ne glede na narodnost, je *Porabec* prebivalec Porabja/Slovenskega Porabja po izvoru in slovenske narodnosti.

Lastna imena Slovensko Porabje, Porabski Slovenec, Porabec uporabljajo pisci strokovnih in publicističnih besedil v Sloveniji, prav tako pa jih uporablja manjšina sama. Prvi dve, zapisani in lektorirani, imata po večini malo začetnico, v skladu s slovenskim pravopisnim predpisom (SP 1990, 2001). Za Beneške Slovence SP predvideva pisavo z veliko začetnico (pravilo 57); predpisa ne utemeljuje z lastnostmi poimenovane predmetnosti, ampak z dejstvom, da je izraz tvorjen iz zemljepisnega imena Beneška Slovenija, zato ga šteje za posebnost (Kaučič-Baša, 1993). Analogno z zapisanim lahko tudi prvi del lastnega imena Porabski Slovenci zapisujemo z veliko začetnico.

razvijajo svojo identiteto, sprejmejo svojo drugačnost, sprejemajo manjšinske vrednote in krepijo pripadnost k skupnosti.«

Izraz *narodnostno šolstvo***,** ki je kalk iz madžarščine, mi pomeni vzgojno-izobraževalne ustanove, ki imajo v Porabju status narodnostne šole oziroma vrtca; ker je porabsko šolstvo, v katerega so, poleg madžarskih, nemških in romskih, vključeni tudi slovenski učenci, integralni del madžarskega šolskega sistema kot tudi madžarske šolske oblasti, uporabljam prevedeno madžarsko poimenovanje.

Posebni nalogi narodnostnih šol sta v prvi vrsti ohranjanje jezika in identitete narodnostne skupnosti kot tudi integracija manjšine v večinsko družbo. Poučevanje manjšinskih jezikov na Madžarskem je zaznamovano z dejstvom, da so imele manjšinske šole že od sredine 19. stoletja prvenstveno nalogo, da otroke, pripadnike narodnosti, naučijo madžarskega jezika. V imenu države so torej opravljale le drugo od navedenih nalog, integracijsko funkcijo.

Danes je slovenščina kot materni jezik slovenske skupnosti v Porabju v vzgojno-izobraževalnem procesu prisotna od predšolske vzgoje do srednje šole, konkretno monoštrske gimnazije, a pretežno le kot učni predmet.

V Porabju je 6 narodnostnih vrtcev, ki jih obiskuje približno 100 otrok, večinoma slovenske narodnosti; to so vrtci na Gornjem Seniku, Dolnjem Seniku, v Sakalovcih, Slovenski vesi, Monoštru in Števanovcih. Slovenski jezik naj bi bil prisoten vsakodnevno, pri različnih zaposlitvah otrok. Poudariti moramo, da le 5 % otrok pasivno obvlada slovensko materinščino (narečje, največ na Gornjem Seniku), vsi ostali so brez znanja slovenščine. Koliko in kako se otroci v narodnostnih vrtcih naučijo slovenskega jezika, je odvisno od vzgojiteljic; slovenska jezikovna kompetenca le-teh pa je bolj skromna, govorimo lahko celo o popolni odsotnosti slovenskih govornih navad v vrtcih, čeprav je kar 5 vzgojiteljic ob delu končalo študij slovenščine na Visoki učiteljski šoli v Sombotelu.

Osnovnošolsko izobraževanje pripadnikov slovenske manjšine v Porabju poteka na dveh narodnostnih osnovnih šolah, ki imata delno različne t. i. narodnostne programe. Prva, *Dvojezična osnovna šola Jožefa Košiča Gornji Senik***,** je v šolskem letu 2005/06 uvedla dvojezični program, kar pomeni, da se, poleg 5 ur slovenščine tedensko, poučujejo vsi predmeti delno dvojezično (dominantni jezik je še vedno madžarščina); dvojezičnost bodo uvajali postopoma, začeli so v prvem razredu. Druga, *Osnovna šola Števanovci***,** ima narodnostni program razširjenega pouka slovenske materinščine, to je 5 ur slovenščine tedensko in pri 35 % predmetov delni dvojezični pouk. Tudi ta šola je uvedla v šolskem letu 2007/08 dvojezični pouk v prvem razredu, z enakim programom kot gornjeseniška, in bo le-tega postopno uvajala v višje razrede. *Osnovna šola Istvána Széchenyija Monošter***,** ki je bila ob odprtju leta 1989 zamišljena kot centralna narodnostna šola, od šolskega leta 2006/07 ni več narodnostna šola, ampak poučuje slovenščino le fakultativno, 1–2 uri tedensko. Prav tako poteka fakultativni pouk slovenščine, 1–2 uri tedensko, na *Osnovni šoli Aranya Jánosa v Monoštru.* Pouk slovenščine na vseh štirih šolah obiskuje približno 140 učencev (na števanovski šoli vsi, na gornjeseniški 90 %, na monoštrskih pa 10 % učencev) in še to približno 60 učencev le fakultativno. V učnih programih in učbenikih teh šol ni nobene posebne narodnostne naravnanosti učno-vzgojnih vsebin; izključno od učiteljev, ki poučujejo predmet slovenski jezik in književnost s spoznavanjem slovenstva, je odvisno, koliko, kaj in na kakšen način se učenci poučijo o svoji narodnostni pripadnosti in matičnem narodu. Jezik narodnosti se učijo le pripadniki narodnosti (pa še tega ne vsi), zato so primerjave z dvojezičnim šolskim modelom v Sloveniji neustrezne in zavajajoče. Slovenski jezik je v porabskih šolah sicer prisoten pri različnih izvenšolskih dejavnostih, dobrodošli pa so v tem oziru tudi njihovi stiki s šolami v Sloveniji.

K slovenskemu jeziku kot učnemu predmetu s statusom narodnostnega jezika se lahko prijavijo tudi dijaki monoštrske gimnazije. Od leta 1993 imajo možnost opravljati maturo iz slovenščine kot učnega predmeta s statusom narodnostnega jezika. Zelo dobre možnosti so tudi za študij v Sloveniji, le da jih Porabski Slovenci šele v zadnjih nekaj letih bolje izkoriščajo. Trenutno študira v Sloveniji 9 porabskih študentov.

3 SLOVENSKI JEZIK V PORABSKIH ŠOLAH

Pogoj za narodnostni program šole je *najmanj 5 ur narodnostne materinščine tedensko od 1. do 8. razreda osnovne šole* (na Madžarskem je 8-letna osnovna šola) in *najmanj 4 ure narodnostne materinščine od 1. do 4. letnika srednje šole.*

Pouk slovenščine od šolskega leta 2000/01 poteka po novem učnem načrtu, prvem UN za porabske šole v slovenskem jeziku. Slovenščina se poučuje komunikacijsko, na začetni stopnji, v pouk se uvajajo sodobne metode glotodidaktike, z upoštevanjem manjšinskega konteksta. Pouk slovenščine torej ne poteka po tradicionalnih metodah pouka tujega jezika, prav tako *ni načrtovan le kot cilj, temveč kot sredstvo*

*sporazumevanja in spoznavanja. Prav tako se slovenščina manjšinskih učencev ne poučuje po metodah, po kakršnih poteka pouk enojezičnih učencev v matici***,** kot zavajajoče in nepoznavalsko trdijo nekateri avtorji, ki ne poznajo porabske stvarnosti, in ne dojemajo, da slovenščina za porabske učence ni materni jezik v klasičnem pomenu te sintagme. Izhajamo iz narečja, ki ga nekaj odstotkov učencev še obvlada. Predvsem učitelji na razredni stopnji spodbujajo uporabo narečja tudi pri pouku, če ga učenci vsaj malo obvladajo. Preprosto rečeno: ni pomembno, v kateri socialni zvrsti poteka komunikacija med učenci in učitelji v nižjih razredih osnovne šole – pomembno je, da poteka v slovenskem jeziku. Pot od narečja h knjižnemu jeziku se utrjuje na predmetni stopnji. Govori se o *pouku drugega jezika, t. i. materinščine staršev, in ne o pouku tujega jezika.* Predmet se imenuje *slovenski jezik in književnost s spoznavanjem slovenstva.* Dodatek »spoznavanje slovenstva« prinaša vsebine, ki obravnavajo zemljepisne, zgodovinske, etnološke, kulturne in druge posebnosti manjšine in matičnega slovenskega naroda; kot vzgojni cilj pa se postavlja *pozitivno zavedanje in uzaveščanje manjšinske pripadnosti.*

Učni načrt za pouk slovenščine s spoznavanjem slovenstva je izdelan v skladu z madžarskim Temeljnim nacionalnim kurikulumom. Pripravili so ga učitelji-praktiki v sodelovanju s pedagoškimi svetovalci iz Slovenije. Osnovni cilj tega pouka je spodbujanje, razvijanje in ohranjanje tistih možnosti, ki učencu omogočajo vsaj osnovno ustno in pisno sporazumevanje v slovenskem jeziku, kakor tudi razvijanje in bogatenje tistih znanj, pogledov in mišljenj, potrebnih za razumevanje lastnega položaja ter spoznavanje matičnega naroda. V ospredju so pragmatična znanja, ob številnih izvenšolskih »slovenskih« dejavnostih pa tudi motiviranje za pridobivanje slovenskih govornih navad in utemeljevanje dejstva, da ima lahko znanje slovenščine tudi uporabno vrednost. Učni načrt je pripravljen v dveh fazah: na razredni stopnji naj bi se učenci usposobili za osnovno ustno in pisno sporazumevanje v slovenskem jeziku, le-to bi praktično preverjali v številnih stikih z vrstniki iz Slovenije, na predmetni stopnji pa učni načrt interdisciplinarno vključuje različne vsebine v zvezi s spoznavanjem Slovenije in Slovencev.

Učni načrti za druge predmete so enaki kot na popolnoma madžarskih osnovnih šolah. Pisani so v madžarščini. Na obeh narodnostnih šolah poučujejo nejezikovne predmete pretežno učitelji Madžari, ki ne obvladajo slovenščine, saj na Madžarskem ni zakonskih predpisov, ki bi kot pogoj za zaposlitev učitelja na narodnostni šoli postavljali tudi znanje manjšinskega jezika. Le od učiteljev slovenščine je torej odvisno, koliko bodo učenci zvedeli o Sloveniji.

Učbeniki za pouk slovenščine in spoznavanja slovenstva nastajajo, v skladu z učnim načrtom, v Porabju. Njihovi avtorji so pretežno porabski učitelji, učbeniški projekt pa vodim avtorica tega prispevka. Doslej je izšlo 15 učbenikov za osnovno in srednjo šolo.

4 PRISOTNOST SLOVENŠČINE KOT JEZIKA KOMUNIKACIJE V ŠOLI

Za veliko večino otrok (ocenjujemo, da ta številka presega 90 %), ki obiskujejo porabske narodnostne šole, torej *slovenščina ni več materinščina v klasičnem, individualnem pomenu besede*, a je kljub temu jezik, ki ga otroci zaznavajo iz okolja. Še vedno je tudi jezik, ki najustrezneje izraža vrednote skupnosti in zrcali vso njeno specifiko. Je jezik, ki ohranja močan čustveni naboj (predvsem pri srednjih in starejših generacijah), ki omogoča otroku – in družini – pristno doživljanje okolja, v katerem živi, in neposredno navezovanje na lastne kulturne in družbene korenine. Je *materinščina v širšem, skupnostnem smislu,* in kot taka ohranja svojo vlogo tudi kot eden temeljnih elementov posameznikove identitete. V porabskem kontekstu smo jo poimenovali[140] *materinščina staršev in starih staršev*. Poimenovanje odraža porabsko šolsko stvarnost, obenem pa nagovarja udeležence učno-vzgojnega procesa, učence, učitelje in posredno starše, da se skupaj potrudijo – s prizadevnim učenjem – obujati to materinščino v življenje. Izkušnje nam kažejo, da otroci, predvsem tisti iz vaškega okolja, ki živijo v bližini starih staršev ali skupaj z njimi, ob vstopu v šolo še delno razumejo porabsko slovensko narečje, in če je dobra spodbuda s strani učitelja pri pouku, to svoje znanje tudi nadgrajujejo. V okolju, kjer je asimilacija že tako močno napredovala, je nesmiselno in neučinkovito zgolj braniti in ohranjati to, kar je ostalo. Potrebno je dejavno poseči nazaj k tradiciji in jo hkrati preseči tako, da postane uporabna za danes in jutri. To velja tudi za jezik: izgubljeno in pozabljeno je treba priklicati v spomin ter razvijati dalje, usvajati jezik v vseh njegovih razsežnostih kot novo pridobitev, ki bogati kvaliteto življenja vsakega posameznika. Videti, priznati in dati jeziku manjšine uporabno vrednost, ne mu pripisovati le romantične navezanosti na tradicijo – to je vizija, ki bi jo morali uresničevati v manjšinski skupnosti in

[140] Uvod v berilo *Pozdravljena, slovenščina! Berilo za 6. razred narodnostnih osnovnih šol v Porabju* (avtorica Valerija Perger, Budimpešta, 2003).

privzgojiti učencem v manjšinski šoli. In jezik, ki ga lahko uporabljamo pri svojem delu, na različnih področjih življenja, je zanimiv, motivacija za njegovo učenje pa velika.
Toda kakšna je dejanska prisotnost slovenščine kot jezika komunikacije v šoli? Na to vprašanje smo delno že odgovorili v predhodnih točkah, na tem mestu bomo le strnjeno povzeli ugotovitve.
V porabskih narodnostnih šolah je javna raba slovenščine po zakonodaji omogočena. Šola kot ustanova, namenjena narodnosti, bi lahko nudila priložnost za rabo slovenščine od učilnic do igrišča in šolske zbornice. A v porabskih šolah že nekaj desetletij kot jezik splošne komunikacije prevladuje madžarščina. Madžarsko komunicirajo med seboj učitelji, učitelji z učenci, učenci med sabo. Vodstva šol so pretežno madžarska, zato v madžarščini potekajo tudi sestanki učiteljskih zborov, konference, roditeljski sestanki. Vsa šolska dokumentacija, razen letnih priprav učiteljev za slovenski jezik in dvojezičnih spričeval, je v madžarščini. Slovenščina je prisotna le pri nekaterih izvenšolskih dejavnostih, ki se odvijajo na šolah, vodijo pa jih mentorji iz Slovenije (gledališka skupina, folklorne skupine in pevski zbori). Tudi nekaj slovenskih učiteljev, predvsem na gornjeseniški šoli, se med sabo sporazumeva v slovenskem jeziku. Slovenščina pride tako do veljave predvsem v komunikaciji ob različnih srečanjih učencev in učiteljev porabskih šol s partnerskimi slovenskimi šolami. A tega sodelovanja je bistveno premalo, zato pa je premalo tudi neuradne, vsakodnevne slovenske komunikacije. Razne prireditve in proslave potekajo dvojezično predvsem na seniški šoli, učenci pa se različnih taborov, ki potekajo v slovenščini, udeležujejo večinoma med počitnicami.

Bistvena pomanjkljivost porabskega šolskega modela je, da je slovenščina kot manjšinski jezik prisotna pretežno le kot učni predmet, učni jezik pri vseh drugih predmetih, razen začetne dvojezičnosti na razredni stopnji, pa je madžarščina. V narodnostni šoli torej večinski jezik obvladuje cela področja rabe, zato se pri učencih ne more razviti strokovni slovar v manjšinski materinščini. Taka šola ne more v zadovoljivi meri razvijati slovenske sociolingvistične zmožnosti učencev in njihovih govornih navad ter dovolj vplivati na ohranjanje manjšinskega jezika v rabi.

Narodnostna šola naj bi pri učencih razvijala tudi lojalnost do manjšinskega jezika. Ta jezikovna lojalnost je po eni strani odvisna od govorčevih osebnostnih lastnosti, po drugi pa od statusa jezika. Šola seveda ne more spremeniti družbenih razmer, oblikuje pa vse osebnostne lastnosti, ki so potrebne za jezikovno lojalnost: prvič, učenčev spoznavni odnos do jezika in naroda (t. i. jezikovno in narodno zavest) drugič, njegov čustveni odnos do jezika in narodnostnih vrednot in, tretjič, do neke mere celo učenčeve govorne navade.

Čustveni odnos do jezika se oblikuje pri vseh predmetih. Privzgajajo ga učitelji z lastnim odnosom do jezika, ki se v narodnostno mešanem okolju kaže najprej v izbiri le-tega, šele potem v kulturi izražanja. Šola torej posreduje pozitivni odnos do jezika manjšine predvsem s tem, da ga izbere za učni jezik. V Porabju ni tako, zato ima slovenščina kot manjšinski jezik v šoli le obrobno vlogo, s tem pa so slovenski učenci prikrajšani za vse prej navedeno.

Šola sooblikuje tudi govorne navade učencev, saj je kraj, kjer le-ti preživljajo najdejavnejši del dneva. Seveda lahko razvija slovenske govorne navade le, če je jezik sporazumevanja med učiteljem in učencem pri pouku in izven njega slovenščina. V porabskih narodnostnih šolah pa je jezik sporazumevanja med učitelji in učenci v večini, tudi pri tvorjenju najpreprostejših sporočil, madžarščina.

Prisotnost slovenščine kot jezika komunikacije v porabskih šolah je vsekakor preskromna, da bi le-tem lahko dala pečat narodnostnih ustanov, takih, v katerih je javna raba slovenščine vsakodnevno prisotna in običajna. Šola je skromna priložnost za rabo manjšinskega jezika, sicer pa komunikacija v slovenščini v šoli kot državni ustanovi ni v navadi. Šola, predvsem pa njen narodnostni jezikovni program, je postavljena še pred eno dilemo, ki jo poskuša doreči novi učni načrt za pouk slovenskega jezika in književnosti s spoznavanjem slovenstva: kako vzpostaviti optimalen odnos med porabskim narečjem in slovenskim knjižnim jezikom, kako preko in s pomočjo narečja učiti knjižni jezik v razmerah, ko Porabski Slovenci, srednje in starejše generacije, čutijo svoje narečje kot edini svoj – knjižni jezik. Pri mladih in najmlajših pripadnikih manjšine je seveda drugače, saj je zanje prvi jezik madžarščina. Šola je tako v položaju, da uči slovenščino, narečje ali knjižni jezik, od začetka. V učnem načrtu je poudarjena enakovrednost rabe narečja in knjižnega jezika, s tem pa dana možnost, da v okoliščinah, kjer je narečje še prisotno, predvsem na razredni stopnji, le-to uporabljajo enakovredno s knjižnim jezikom.

5 VLOGA PORABSKIH SLOVENSKIH UČITELJEV PRI OHRANJANJU SLOVENŠČINE

S strokovnim in etičnim profilom učitelja v narodnostni šoli je najtesneje povezana kvaliteta pouka manjšinske materinščine kot tudi narodnostna naravnanost učno-vzgojnih vsebin. Za slednjo smo že

ugotovili, da je v porabskih šolah prisotna minimalno in še to le zadnjih nekaj let, samo v okviru pouka slovenščine.

Narodnostna šola bi lahko bila najvplivnejša institucija načrtovanja jezika in narodnostne identitete. Poučevanje manjšinskega jezika v šoli je vedno tudi načrtovanje rabe jezika in načrtovanje jezikovnih navad in prav spremembe v jezikovnih navadah vodijo praviloma v spremembo odnosa, ki ga imajo ljudje do jezika. Vse to pa je najtesneje povezano z učitelji v narodnostni šoli. Slovenščino, kot smo že omenjali, obvladajo v večini le učitelji slovenskega jezika, za katere pa prav tako ni nujno, da je njihova materinščina slovenščina in da je njihovo znanje zadovoljivo (da o odnosu do manjšinskega jezika sploh ne govorimo). Šole pri zaposlovanju učiteljev upoštevajo le diplomo, ne glede na dejansko znanje jezika. Vsi učitelji, ki poučujejo slovenščino v porabskih šolah, so izobraževanje končali na Madžarskem; srednje šole so obiskovali največ v Sombotelu, kjer se slovenščina ne poučuje, nekaj jih je končalo monoštrsko gimnazijo v času, ko se tam še ni poučevala slovenščina. Po končani srednji šoli so se vpisali na Visoko učiteljsko šolo v Sombotel, in sicer na dvopredmetni študij največ slovenščine v povezavi z razrednim poukom (imamo še kombinacije slovenščina in informatika ali tuji jezik ali zgodovina itd.). Nekaj učiteljev razrednega pouka je končalo študij slovenskega jezika ob delu. Velikokrat se javno opozarja, da je katedra za slovenski jezik v Sombotelu premalo slovenska, da bi lahko vzgojila jezikovno kompetentne in lojalne narodnostne učitelje. Ta trditev drži vedno bolj, saj njihov program študija ne ustreza potrebam pouka slovenskega jezika v porabskih narodnostnih šolah. Pouk o jeziku in učenje književnih obdobij ter avtorjev ne more oblikovati učiteljevega profila, primernega za poučevanje slovenščine v porabski šoli. Novi učni načrt za pouk manjšinskega jezika namreč zahteva komunikacijski pristop k poučevanju, zaradi okoliščin, ki zaznamujejo porabsko stvarnost (otroci prihajajo v šolo brez kakršnega koli predznanja slovenščine), pa se mora le-ta poučevati po prilagojenih metodah začetnega pouka jezika. Tem zahtevam pa se sombotelski diplomanti, že zaradi nezadostnega osnovnega jezikovnega znanja, težko prilagajajo. Možnost študija slovenščine imajo porabski študentje tudi na slovenskih univerzah. Za tak študij se vsako leto odločita eden do dva kandidata, vendar se porabski študentje po končanem študiju ne vrnejo v Porabje, vsaj ne v šolo; poiščejo si zaposlitve v Sloveniji ali na Madžarskem v prevajalski, novinarski in drugih sorodnih strokah.

Stalna strokovna spopolnjevanja se za porabske učitelje organizirajo v Sloveniji ali iz Slovenije; madžarski šolski sistem jim ta izobraževanja tudi uradno priznava. Strokovna pomoč in svetovanje učiteljem, ki ju izvaja s strani slovenskega šolskega ministrstva imenovana svetovalka iz Slovenije, pa sta prisotna skozi vse šolsko leto.

Drugi, a po moji presoji in izkušnjah najpomembnejši problem v zvezi s porabskimi slovenskimi učitelji je, poleg nezadovoljive jezikovne kompetence, njihova jezikovna in narodnostna nelojalnost. Učitelji slovenščine, po narodnosti Slovenci, v medsebojni komunikaciji v večini uporabljajo madžarščino, tudi v vsakodnevnih pogovorih, lastnih otrok niso naučili slovenske materinščine (tudi v primerih, ko je njihov zakonski partner Slovenec) in tudi s slovenskimi učenci v šoli izven pouka slovenščine komunicirajo le v madžarščini. Vse te predpostavke mi je potrdila kratka anketa med učitelji in vzgojiteljicami, ki sem jo izvedla v marcu 2008 v sklopu strokovnega spopolnjevanja pedagoških delavcev.

5.1 ANKETNI VPRAŠALNIK

Vprašalnik z enim osrednjim vprašanjem in 20 podvprašanji je izpolnilo 20 porabskih pedagoških delavcev, 15 učiteljev slovenščine in še kakšnega predmeta ter 5 vzgojiteljic, ki so prav tako diplomirale iz slovenskega jezika. To so vsi porabski pedagogi, ki v kakršnem koli kontekstu poučujejo slovensko manjšinsko materinščino. Vsi so tudi po narodnosti Slovenci, 14 jih živi v narodnostno mešani zakonski/izvenzakonski skupnosti s partnerjem Madžarom, 6 jih ima partnerja Slovenca. Osrednje vprašanje se je glasilo: *V katerem jeziku se pogovarjate s/z:*, nakar je bilo naštetih 20 možnosti: svojim možem/ženo/partnerjem; svojimi otroki; mamo/očetom; drugimi sorodniki; mlajšimi sosedi; starejšimi sosedi; župnikom; sodelavci Slovenci; ravnateljem/ravnateljico; starši učencev v šoli; starši učencev izven šole; učenci pri pouku; učenci v odmorih; učenci izven šole; učenci na prireditvah; učenci na izletih, v taborih; županom svoje vasi; predsednikom Zveze Slovencev; sekretarko Zveze Slovencev in predsednikom Državne slovenske samouprave. Vsaka možnost je ponujala 3 odgovore, obkrožili so lahko po enega, in sicer: *slovenskem, madžarskem, obeh jezikih*. Ko smo se pogovarjali o tretji možnosti – *v obeh jezikih* – so menili, da je vsekakor v prednosti madžarščina, nikoli slovenščina: le-ta je bolj izjema kot pravilo.

Analiza odgovorov anketirancev je popolnoma potrdila moje dosedanje vedenje o govornih navadah porabskih slovenskih učiteljev, rezultati pa so še bolj pesimistični, kot sem pričakovala.[141]

Porabski Slovenci, tudi učitelji, se v zakonu z madžarskim partnerjem jezikovno popolnoma prilagodijo le-temu; vseh 14 učiteljev, ki ima partnerje Madžare, z njimi komunicira le v madžarščini, saj v Porabju ni v navadi, da bi se Madžari vsaj delno jezikovno prilagajali slovenskim partnerjem. Le en anketiranec se s partnerjem pogovarja samo slovensko, 5 (tistih, ki imajo partnerje Slovence) pa v obeh jezikih. Logične posledice prikazane komunikacije v partnerskih zvezah porabskih učiteljev so te, da niti eden s svojimi otroki ne govori slovensko, 11 vprašanih komunicira z njimi samo madžarsko, 9 anketirancev pa v obeh jezikih.[142] Slovenska komunikacija je v največji meri prisotna še v govorni interakciji med anketiranci in njihovimi starši: 13 se jih s starši pogovarja samo slovensko, eden samo madžarsko in 6 v obeh jezikih. Starejšim generacijam Porabcev je slovenščina še vedno prvi jezik, številni madžarščino obvladajo le pasivno. Drugače je pri vprašanju izbire jezika v komunikaciji z drugimi sorodniki (tu so mišljeni vsi sorodniki, ne glede na sorodstveno razmerje in starost, izvzeti pa so seveda lastni otroci in starši): le dva anketiranca se z njimi pogovarjata samo slovensko, 6 samo madžarsko in 12 v obeh jezikih. Že v intimnem družinskem okolju porabskih slovenskih učiteljev je torej madžarščina prevladujoč jezik komunikacije. Res je, da jih kar 70 % živi v jezikovno in narodnostno mešanem zakonu, a tudi iz izkušenj vem, da je takšno okolje idealno za uravnoteženo dvojezičnost pri otrocih, za t. i. dvojezičnost kot materinščino. A zgolj od partnerjev, njunih jezikovnih izbir, odnosa do lastne materinščine, vzajemnega spoštovanja obeh jezikov in kultur ter odločitve, da se otroku posreduje možnost učenja obeh jezikov, je odvisno, ali bo otrok v družinskem okolju dobil dovolj pozitivnih spodbud za enakopraven odnos do obeh jezikov svojih staršev in se jih tudi učil. Porabski slovenski učitelji žal niso zgled za takšno delovanje.

Tudi izbira jezika komunikacije s sosedi je dejavnik, ki nam pove marsikaj o odnosu med anketiranci in najbližjim okoljem ter o jezikovni izbiri tako anketirancev kot njihovih sosedov. Pomenljive so razlike v izbiri jezika komunikacije z mlajšimi in starejšimi sosedi. Z mlajšimi sosedi se niti en anketiranec ne pogovarja samo slovensko, kar 18, torej 90 %, se jih pogovarja samo madžarsko in le 2 v obeh jezikih. Slika pa se spremeni ob podvprašanju v zvezi z izbiro jezika v pogovoru s starejšimi sosedi: 9 anketirancev, skoraj polovica (45 %) se pogovarja samo slovensko, 5 samo madžarsko in 6 v obeh jezikih. Sklepamo lahko, da je v vaškem okolju prisotnost slovenščine kot jezika komunikacije v soseski še vedno veliko močnejša kot v mestnem in primestnem okolju.

Slovenščino so pri Porabskih Slovencih skozi stoletja ohranjali zavedni porabski duhovniki. Tudi danes deluje v Porabju duhovnik Slovenec, ki pa pravi, da njegova naloga ni ohranjanje slovenstva, ampak utrjevanje vere, ne glede na jezik. Cerkev torej ne opravlja več narodnoprebujevalne vloge, kar je vidno tudi iz odgovorov naših anketirancev. Ko bi jo, bi bila pri tem gotovo uspešnejša od šole ali narodnostnih organizacij (ob tem moramo pojasniti, da 6 anketirancev živi na območju monoštrske župnije, kjer ni slovenskega duhovnika, ampak madžarski, zato je logično, da z njim komunicirajo samo v madžarščini). Le 3 vprašani se tako z župnikom pogovarjajo samo slovensko, 8 samo madžarsko (torej 2 anketiranca tudi s slovenskim župnikom) in 9 v obeh jezikih.

Najobsežnejši sklop, 9 podvprašanj, se je nanašal na delovno okolje slovenskih učiteljev in vzgojiteljic. Zanimale so me jezikovne izbire na področju, kjer bi le-ti morali biti nosilci jezikovnega obstoja, razvoja in ohranjanja, saj sem prepričana, da je biti učitelj narodnostne materinščine in učence popeljati zgodaj v svet drugega jezika v prvi vrsti posebno poslanstvo. Porabski učitelji pa, sodeč po odgovorih, ne mislijo tako, saj so jih desetletja prepričevali, da je zanje in za njihove otroke, tudi učence v šoli, najpomembnejše, da se dobro naučijo madžarsko, saj je zgodnje učenje dveh jezikov ovira za otrokov jezikovni razvoj.[143] Le polovica, torej 10, se jih s sodelavci Slovenci pogovarja samo slovensko, eden samo madžarsko, 9 pa v obeh jezikih. Z ravnateljem/ravnateljico (3 ravnatelji so Slovenci, 3 Madžari – na teh ustanovah je 9 anketirancev) se le 2 anketiranca pogovarjata samo slovensko, 14 samo madžarsko in 4 v obeh jezikih. Noben anketiranec se s starši svojih učencev, ko pridejo v šolo, ne pogovarja slovensko, 11 se jih pogovarja samo madžarsko in 9 v obeh jezikih. Malo drugače je, ko se učitelji srečajo z istimi starši izven šole: še vedno med njimi ni samo slovenske komunikacije, 10 se jih pogovarja samo v madžarščini in 10 v obeh jezikih. Ker so bili v anketo zajeti pedagoški delavci, ki poučujejo slovenščino ali vodijo kakšno slovensko oziroma dvojezično

[141] Ker so bili odgovori samo izbirnega tipa (obkroževanje ene od ponujenih možnosti), so sodelujoči – brez strahu, da bi bili prepoznavni po pisavi – brez zadržkov odgovorili na vsa vprašanja; prosila sem jih tudi za iskrene, korektne in ne meni všečne odgovore.

[142] To seveda ne pomeni, da bi njihovi otroci bili uravnoteženo dvojezični, ampak tu in tam razumejo kakšno slovensko besedo. Vsekakor pa je v takih družinah prevladujoča komunikacija v madžarščini.

[143] V Porabju ta splošno škodljiva zmota še danes ni v celoti odpravljena.

dejavnost, bi pričakovali pri vprašanjih v zvezi z jezikovno izbiro v komunikaciji z učenci drugačne odgovore. Toda: le 2 anketiranca z učenci pri pouku govorita samo slovensko, 8 samo madžarsko, 10 pa v obeh jezikih. V odmorih se z učenci nihče ne pogovarja samo slovensko, 7 jih uporablja samo madžarščino, 13 pa oba jezika. Še slabše je, ko se anketiranci srečajo s svojimi učenci izven šole: niti eden ne govori z njimi samo slovensko, kar 12 jih uporablja samo madžarščino in le 8 oba jezika. Tudi na prireditvah nobeden anketiranec ne govori z učenci samo slovensko, 8 jih uporablja samo madžarščino, 12 pa oba jezika. Komunikacija v prid večje prisotnosti slovenščine pa obstaja, ko so anketiranci z učenci na izletih in v taborih, predvsem v Sloveniji. Še vedno sicer noben anketiranec ne komunicira izključno slovensko, madžarščino samo pa uporabljajo le 4 in kar 16 jih uporablja oba jezika. Naravna priložnost za rabo slovenščine je torej odločilna, saj je v domačem porabskem okolju premalo spodbud, da bi narodnostno materinščino čutili kot jezik lastne govorne izbire.

Zadnji sklop podvprašanj se je nanašal na jezikovno izbiro vprašanih v interakciji s predstavniki »oblasti«.[144] Z županom svojega kraja nihče ne komunicira samo slovensko, kar 17 jih uporablja samo madžarščino in le 3 oba jezika. Zaključna 3 podvprašanja so se nanašala na izbiro jezika v komunikaciji z najvišjimi predstavniki slovenskih organizacij v Porabju. Pričakovali bi, da se slovenski učitelji s svojimi političnimi predstavniki pogovarjajo samo slovensko, kar bi bilo naravno in lojalno do poslanstva, ki ga oboji opravljajo. Pa ni čisto tako: s predsednikom Zveze Slovencev se le 9 vprašanih pogovarja samo slovensko, eden celo samo madžarsko, 10 jih uporablja oba jezika. Največ, kar 16 vprašanih, se pogovarja samo slovensko s sekretarko Zveze Slovencev, niti eden z njo ne govori samo madžarsko, 4 pa v obeh jezikih. S predsednikom druge krovne organizacije, Državne slovenske samouprave, komunicira samo slovensko 11 vprašanih, samo madžarsko 2 in v obeh jezikih 7 anketirancev.

Odgovori v anketi so opozorili na ključne probleme porabske šole, ki se jih javno premalo izpostavlja in nanje opozarja. Slovenski učitelji, vzgojeni v duhu madžarskega patriotizma (ali celo nacionalizma), pač ne morejo učencem privzgajati slovenskih govornih navad in narodnostnih vrednot, saj jih v večini sami nimajo. Današnja porabska šola s svojim sistemom, predvsem pa z izvajalci narodnostnih vsebin, slovenskimi učitelji, zato žal ne more zadovoljivo razviti sociolingvistične zmožnosti[145] svojih učencev. Natančneje: ne more jih naučiti, v katerih govornih položajih in okoliščinah naj govorijo slovenski jezik, ne more jim torej uzavestiti pravil kodne izbire. Učenci za to nimajo zgledov niti pri svojih slovenskih učiteljih. Narodnostna šola v Porabju se s takimi in podobnimi vprašanji praktično ne ukvarja, pa bi se nujno morala, če želi v bodoče upravičiti svoj obstoj in delovanje.

6 ZAKLJUČNE MISLI

Večja institucionalna podpora ohranjanju slovenščine je v Porabju prisotna šele dobrih petnajst let. Vsekakor pa bodo morali v prvi vrsti Porabski Slovenci sami podrobno premisliti in raziskati posamezne vidike svojega položaja ter zastaviti lastno, strokovno podkrepljeno jezikovno načrtovanje. Pravni status slovenščine kot manjšinskega jezika je sorazmerno zadovoljivo urejen, prav tako je prisotna strokovna in materialna pomoč matice, manjšina sama pa bo morala veliko postoriti pri uzaveščanju pomembnosti notranje in zunanje rabe lastnega jezika, prav tako bo morala iskati nove priložnosti za rabo le-tega, hkrati pa razmisliti o lastni lojalnosti do slovenskega jezika. Dodati je potrebno, da v Porabju ni zaznati kakršne koli nestrpnosti večinskega prebivalstva do drugojezičnih sodržavljanov, konkretno Slovencev. Madžari kažejo do njih določeno indiferentnost, obenem pa ne čutijo nobenih potreb po vsaj delnem jezikovnem prilagajanju sodržavljanom Slovencem.

Kljub vsemu zapisanemu bom zaključila pozitivno in optimistično: čas po t. i. demokratičnih spremembah na Madžarskem je narodnostnemu šolstvu v Porabju prinesel zakonsko podlago za razširitev programa manjšinske materinščine. V skladu z njo je nastal sodoben učni načrt za pouk slovenskega jezika, prvi na Madžarskem v celoti v slovenščini. Od leta 2002 se postopno uresničuje projekt priprave učbenikov za slovenski jezik in spoznavanje slovenstva; doslej jih je izšlo 15, katerih avtorji so v večini porabski učitelji. Narodnostni šoli na Gornjem Seniku in v Števanovcih postopno prehajata na dvojezični pouk, krepijo se partnerstva s slovenskimi šolami. Porabski učenci z veseljem odhajajo na poučne ekskurzije,

[144] Izraz oblast je v narekovaju zato, ker gre za mikrookolje, v katerem anketiranci komunicirajo pretežno z župani (od sedmih sta le 2 Slovenca, 5 je Madžarov) in s funkcionarji krovnih slovenskih organizacij.

[145] Sociolingvistična (tudi komunikacijska) zmožnost je: 1. obvladovanje pravil jezikovnega sistema (jezikovna zmožnost) in 2. pravil, v katerih okoliščinah se rabijo določena jezikovna sredstva ali določeni jezikovni kod (Kaučič-Baša, 1993).

jezikovne počitnice in druge tabore v Slovenijo, kjer lahko preverjajo svoje znanje slovenščine v praksi. Za to, da bo slovenščina v Porabju imela večji ugled in tudi uporabno vrednost, pa bo treba poskrbeti na drugih nivojih.

LITERATURA IN VIRI

Živa GRUDEN, 2001: Materinščina – danost ali pridobitev? V: Milena IVŠEK (ur.), *Materni jezik na pragu 21. stoletja,* Mednarodni simpozij, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 147–154.

Majda KAUČIČ-BAŠA, 1992: *Slovenska šola na Tržaškem: sociolingvistična presoja*. Zbornik referatov. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 159–187.

– – 1998: *Javna raba slovenščine kot manjšinskega jezika na Tržaškem*. Doktorsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta-Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

NAT – NEMZETI ALAPTANTERV, 1995. Budimpešta: Művelödési és Közoktatási Minisztérium.

Odredba ministra za prosveto in kulturo št. 32/1997 (XI.5) o izdaji smernic za predšolsko vzgojo narodnih in etničnih manjšin in smernic za osnovnošolsko izobraževanje narodnih in etničnih manjšin, Priloga št.1, Priloga št.2, 2000: Prev. Marijana Sukič. Budimpešta.

Valerija PERGER, 1994: Narodnostno šolstvo v Porabju na Madžarskem. *Didakta,* 14/15 (1994), 87–90.

– – 1996, 2001: *Okvirni učni načrt za slovenske narodnostne šole na Madžarskem*. Budimpešta: Művelödési és Közoktatási Minisztérium.

– – 2005: *Narodnostno šolstvo v Porabju na Madžarskem: Sociolingvistična presoja modela porabskega izobraževanja*. Magistrsko delo. Maribor: Pedagoška fakulteta.

A Magyar Köztársaság Alkotmánya /Ustava Republike Madžarske/, 1949, 1990. Budimpešta.

Majda Marija Lesjak
Osnovna šola Neznanih talcev, Dravograd

Zamejska in izseljenska tematika v slovenski osnovni šoli

V prispevku je predstavljen povsem praktičen poskus približevanja slovenske zamejske in izseljenske problematike učencem osmega in devetega razreda osnovne šole v okviru dodatnega pouka slovenskega jezika, upoštevaje učne strategije, ki ustrezajo sodobnemu konceptu pouka (izkustveno usmerjeni pouk, projektni pouk, pouk s pomočjo računalnika …). Odzivi (tudi manj sposobnih) učencev, ki sta jih tematika in način dela pritegnila, ter tudi zamejskih in izseljenskih organizacij (predvsem slovenskih šol v zamejstvu, posebej na avstrijskem Koroškem, in izseljenstvu: v Argentini, Kanadi, na Švedskem in v Makedoniji) kažejo, kako lahko učitelj v slovenski osnovni šoli po eni strani pomembno prispeva k ozaveščanju, da so tudi Slovenci izven naših meja del slovenskega narodnega telesa, po drugi pa pripomore k vzpostavljanju in ohranjanju vezi med slovenskimi osnovnošolci in njihovimi vrstniki v zamejstvu in izseljenstvu.

1 ZAMEJSKA IN IZSELJENSKA TEMATIKA V UČNIH NAČRTIH PREDMETOV SLOVENSKE OSNOVNE ŠOLE

Pri obravnavi neumetnostnih besedil pri predmetu slovenščina se učenci v osnovni šoli ne usposabljajo le za sprejemanje in tvorjenje ustnih ter pisnih neumetnostnih besedil in z lastno dejavnostjo »razvijajo svojo zmožnost logičnega mišljenja ter poimenovalno, upovedovalno, pravorečno in pravopisno zmožnost ter odpravljajo najpogostejše slogovne, poimenovalne, slovnične, govorne in pisne napake« (*Učni načrt Slovenščina*: 107; dalje *UN Slovenščina*), ampak skupaj z učiteljem tudi razmišljajo o družbenih vidikih jezika – npr. o vlogi narečja in slenga, o okoliščinah rabe knjižnega jezika, o prevzemanju tujih izrazov v slovenski jezik, o zgodovini slovenskega jezika ter o položaju in vlogi slovenskega jezika (in drugih jezikov) v Republiki Sloveniji in izven nje, torej tudi v zamejstvu in izseljenstvu.

Zamejska in izseljenska tematika je vključena v učne načrte različnih predmetov slovenske devetletne osnovne šole, zato se mora njena obravnava pri pouku slovenščine nujno povezovati z učenčevimi izkušnjami in predznanjem ter z vsebinami in dejavnostmi pri družboslovnih predmetih (prim. *UN Slovenščina*: 106).

Petošolci se z omenjeno tematiko srečajo pri predmetu družba, kjer naj bi se v okviru tematskega sklopa Slovenija med drugim naučili »razložiti pojme zamejstvo in manjšina, izseljenstvo, zdomstvo; pojasniti pomen in pravice narodnih manjšin pri nas; navesti prizadevanja Slovenije za boljše sodelovanje z drugimi državami; našteti manjšine v Sloveniji; pokazati na zemljevidu, kje živijo Slovenci v zamejstvu in po svetu« (*UN Družba*: 30).

Pri geografiji se tematika pojavi v devetem razredu, v okviru tematskega sklopa *Slovenija, naša domovina*. Med splošnimi cilji predmeta geografija najdemo tudi naslednjega: učenci »spoznavajo vlogo manjšin kot mostu med narodi na primeru Slovenije in območij sosednjih držav, kjer živi slovenska narodnost« (*UN Geografija*: 7), med etapnimi učnimi cilji za deveti razred pa: učenci »spoznajo značilnosti prebivalstva Slovenije in se seznanijo s položajem italijanske in madžarske manjšine pri nas ter slovenske v Italiji, Avstriji ter na Madžarskem« (Tam: 29). Med vsebinami učnega načrta sta tudi: »Povezanost Slovenije s sosedami prek narodnostnih manjšin in priseljencev ter izseljencev« (Prav tam) in »Slovenci po svetu: slovenske narodne skupnosti v sosednjih državah, zdomci in izseljenci« (Tam: 35). V okviru tematskega sklopa *Prebivalstvo Slovenije* naj bi tako učenci s pomočjo podatkov opisali narodnostno sestavo prebivalstva Slovenije in ovrednotili pravice manjšin v Sloveniji ter slovenske v sosednjih državah in razložili vzroke ter posledice selitev prebivalstva v Sloveniji (Tam: 36).

Pri zgodovini devetošolci obravnavajo posamezna obdobja iz 20. stoletja ter ob tem spoznavajo gospodarske, narodnostne in politične razmere na Slovenskem ter razne tokove, vzroke in smeri izseljevanja Slovencev iz matične domovine; s problematiko slovenskega zamejstva pa se srečujejo, ko spoznavajo določanje državnih meja v raznih obdobjih (prim. Kapko idr. 2005: 177). V okviru tematskega sklopa *Slovenci med svetovnima vojnama* obravnavajo tudi temo »Slovenci v zamejstvu: raznarodovanje in boj proti fašizmu v Italiji; koroški Slovenci v prvi avstrijski republiki; porabski Slovenci« (*UN Zgodovina*: 15). Po končani obravnavi omenjene učne snovi naj bi učenci znali opisati »položaj slovenske narodne manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem« ter razumeli »različna prizadevanja za ohranitev narodne samobitnosti« (Tam: 30).

Čeprav bi omembo tematike pričakovali tudi v učnem načrtu predmeta državljanska vzgoja in etika, je tam izrecno ni zaslediti, znotraj prvega tematskega sklopa v sedmem razredu pa najdemo nekoliko splošnejše cilje: npr. »spoznavajo različne možnosti in oblike urejanja skupnih zadev v okviru države ter med narodi, kulturami in državami«; »razumevajo pomen strpnosti (tolerance) med pripadniki različnih narodnosti« in spoznavajo položaj in vlogo manjšin« (*UN Državljanska vzgoja in etika*: 10).

V učni načrt za slovenščino je omenjena tematika vključena v drugem in tretjem triletju, najdemo jo tako med splošnimi – prim. drugi cilj tretjega triletja: »Učenci se zavedajo, da je slovenski jezik državni jezik v Republiki Sloveniji, poznajo pa tudi ustavni položaj drugih jezikov v Republiki Sloveniji ter položaj slovenskega jezika v zamejstvu; oblikujejo si narodno in državljansko zavest, ob tem pa tudi spoštovanje in strpnost do drugih jezikov in narodov« (*UN Slovenščina*: 9) – kot tudi med operativnimi cilji predmeta, pod obravnavo neumetnostnih besedil, v okviru četrtega funkcionalnega cilja: »Učenci spoznavajo vlogo in položaj slovenskega jezika ter se znajdejo v slovenskem jezikovnem okolju« (Tam: 72).

V učnem načrtu za 6. razred beremo: »Pogovarjajo se o tem, da se slovenščina govori tudi zunaj meja Republike Slovenije, in sicer kot zamejci in izseljenci. Učenci, katerih sorodniki/znanci so zamejci/izseljenci, povedo, kje le-ti živijo in kako govorijo (npr. s kom/kje govorijo slovensko, s kom/kje pa

v tujem jeziku)« (Tam: 42). V učnem načrtu za deveti razred pa je zapisano: »Navedejo države (in pokrajine), kjer živijo Slovenci kot zamejci in izseljenci. *Poiščejo podatke o slovenskih šolah, kulturnih ustanovah ipd. v zamejstvu in izseljenstvu«* (Tam: 72).

Sicer pa lahko z učenci o problematiki izseljenstva in zamejstva razmišljamo tudi pri obravnavi nekaterih umetnostnih besedil, predvsem v tretjem triletju, npr. ob besedilu Mileta Klopčiča *Mary se predstavi*, Janka Messnerja *Job* in Franceta Bevka *Kaplan Martin Čedermac*.

Tematika torej kar kliče k medpredmetnemu povezovanju in uporabi učnih strategij, ki ustrezajo sodobnemu konceptu pouka oz. t. i. odprtemu pouku (Strmčnik 2003: 85), ki je usmerjen na učence: problemsko učenje, izkustveno usmerjeni pouk, projektni pouk, učenje z odkrivanjem, sodelovalno učenje, raziskovalni pouk, pouk s pomočjo računalnika … Za doseganje zahtevnejših ciljev pouka, kakršni so npr. kritično mišljenje, samostojnost učencev, sposobnost reševanja problemov, je namreč zelo pomembno, da vzpodbudimo (višje) miselne procese učencev in jih aktivno vključimo v pouk (prim. Javornik Kretič 2008: 102).

2 PRIMER OBRAVNAVE ZAMEJSKE IN IZSELJENSKE TEMATIKE PRI DODATNEM POUKU IZ SLOVENSKEGA JEZIKA

Izhajajoč iz predpostavke, da učenci razvijajo zmožnosti in znanje ob aktivnih oblikah učenja, in ob zavedanju dejstva, da bodo učenci dodatni pouk obiskovali prostovoljno, brez prisile, sem pri dodatnem pouku iz slovenskega jezika v 8. in 9. razredu, v okviru projekta »Spoznajmo Slovence v zamejstvu in po svetu«, ki smo ga intenzivno izvajali pol šolskega leta dve uri tedensko (posamezne aktivnosti pa so potekale skozi celo šolsko leto), skušala učencem na čim zanimivejši način približati problematiko slovenskega zamejstva in izseljenstva ter jim omogočiti čim pristnejši stik z učno snovjo. Poleg podrobne seznanitve učencev s položajem slovenščine v zamejstvu in izseljenstvu ter ozaveščanja, da so tudi Slovenci izven naših meja del slovenskega narodnega telesa, sem si za cilj projekta zadala tudi vzpostavitev vezi med osnovnošolci in njihovimi vrstniki v zamejstvu in izseljenstvu.[146] Uvodnemu seznanjanju z obravnavano tematiko je tako sledilo izražanje mnenj in soočanje različnih stališč v vodenih pogovorih, nato pa iskanje informacij v literaturi in na medmrežju, vzpostavljanje stikov s Slovenci v zamejstvu in izseljenstvu, dopisovanje z vrstniki iz izseljenstva, ekskurzija na slovensko gimnazijo v Celovec, priprava in izvedba tiskovne konference (celovita predstavitev projekta) in sprejem ter gostovanje učencev dopolnilne šole slovenskega jezika iz Skopja na osnovni šoli v Dravogradu.

2. 1 SEZNANJANJE S TEMATIKO IN NAVEZOVANJE STIKOV

Za uvod smo si ogledali nekaj videoposnetkov, ki predstavljajo Slovence v zamejstvu in izseljenstvu, njihov položaj, načine povezovanja in ohranjanja slovenske kulturne dediščine. Izbrala sem nekaj odlomkov iz oddaj TV Slovenija (*Dober dan, Koroška*; *Dnevnik zamejske TV*; *Slovenci v Italiji*; *Primorska kronika*) in kljub zahtevnosti predstavitve tudi nekaj odlomkov z videokasete iz Rokusovega učbeniškega kompleta za srednješolce *Na pragu besedila 3*, saj gre za celovit prikaz obravnavane problematike. Po ogledu posameznih posnetkov so učenci v vodenih pogovorih razmišljali o predvajanem, ob tem pa na učiteljevo pobudo izhajali tudi iz predznanja ter lastnih izkušenj in spoznanj o Slovencih po svetu. V svojih razmišljanjih so izražali predvsem presenečenje, da živi toliko Slovencev in njihovih potomcev izven meja naše države; ena izmed učenk je na primer izjavila, da je »šokirana« ob podatku, da je v Argentini približno 30.000 Slovencev.

V pogovorih smo se od časa do časa srečevali tudi s površnim, v javnosti žal pogosto razširjenim odklonilnim stališčem do izseljencev (in zamejcev) kot »izdajalcev«, ki dosti bolje živijo v tujini, hkrati pa še zahtevajo določene privilegije od naše države. Takšna in podobna obtoževanja, ki izhajajo predvsem iz nepoznavanja zgodovinskih dejstev in jih učenci dostikrat povsem nekritično prevzemajo od svojega okolja, sem skušala zavrniti z razlago vzrokov izseljevanja (pritiski fašizma, »s trebuhom za kruhom« …), naporov, ki jih potomci Slovencev vlagajo v ohranjanje materinščine (sobotne šole, delovanje v društvih …) in s poudarjanjem pomena ohranjanja slovenske identitete v različnih državah po svetu. Nasprotujoča si mnenja o

[146] Ideja o sodelovanju slovenskih šol s šolami iz zamejstva (in tudi izseljenstva) vsekakor ni nova, mnoge šole so se za sodelovanje že odločile, pooblaščene državne institucije pa tako sodelovanje spodbujajo na podlagi 5. člena *Ustave RS*, v katerem je navedeno, da Republika Slovenija »skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah, za slovenske izseljence in zdomce, ter pospešuje njihove stike z domovino.«

izseljencih smo poiskali še na spletu, jih skupaj prebirali in komentirali. Z učenci smo se tudi dogovorili, da so skozi vse šolsko leto spremljali zamejsko problematiko v sredstvih javnega obveščanja, pri pouku pa smo se odzivali na tekoče zadeve in jih vključevali v obravnavo. Obenem sem učence vse skozi navajala k zapisovanju vtisov in misli o posameznih fazah v izvajanju projekta.

Po uvodni seznanitvi z obravnavano tematiko in razpravljanju o njej smo skušali navezati stike s slovenskimi šolami in društvi v zamejstvu in po svetu. Informacije smo poiskali na medmrežju, za pomoč pa smo zaprosili tudi razne organizacije, odgovorne za Slovence izven meja Republike Slovenije, in sicer Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, združenje Slovenska izseljenska matica, Svetovni slovenski kongres in pa Izseljensko društvo Slovenija v svetu. Večinoma so naš projekt pozdravili z navdušenjem – za ilustracijo naj navedem odlomek iz pisma ene izmed nevladnih organizacij: »*Zelo ste nas razveselili z vašim pismom. Posebno, ker tema, ki jo nameravate proučevati, ni pogosta tema v slovenskih učbenikih, je pa ena od pomembnejših slovenskih tem, saj vsak peti Slovenec živi na tujem*.« – in nam tudi posredovali naslove in telefonske številke različnih organizacij Slovencev z vsega sveta, vendar z opombo, da morda nekateri naslovi niso več aktualni in da je stike z društvi v izseljenstvu težko vzpostaviti, saj so predsedniki in člani slovenskih društev večinoma prostovoljci in se v prostorih društva nahajajo le občasno.

Kljub temu smo v upanju na čim večji odziv začeli pošiljati elektronska pisma različnim slovenskim društvom, šolam in drugim organizacijam v zamejstvu in izseljenstvu. Poslali smo vsaj sto uradnih vabil k sodelovanju, vendar so nam bila številna vrnjena: izkazalo se je namreč, da so le še redki naslovi, ki smo jih imeli na razpolago, ostali nespremenjeni, vendar tudi teh odgovorov dolgo ni bilo, zato pa smo s toliko večjim navdušenjem sprejeli prve pozdrave Slovencev iz Avstrije, Italije, Argentine, Kanade (Toronto, Hamilton), Švedske, Velike Britanije, Švice, Makedonije in Srbije. Odgovarjali so nam večinoma učitelji dopolnilnega pouka slovenščine v izseljenstvu in dvojezičnih (oz. slovenskih) šol v zamejstvu ter predsedniki slovenskih društev. Odgovori so bili vzpodbudni, Slovenci izven matične domovine so bili našega zanimanja za njihovo delovanje veseli. Posredovali so nam elektronske naslove mladih, nam poslali društvena glasila, razne predstavitve na zgoščenkah ipd. Ob njihovih odgovorih smo se lahko prepričali, da tudi v slovenskih organizacijah in ustanovah zunaj Slovenije obstaja interes za sodelovanje, povezovanje in partnerstvo s slovenskimi šolami. Učiteljica dopolnilnega pouka slovenskega jezika v Makedoniji je npr. zapisala: »Ni je lepše novice, ki bi jo lahko posredovala vašim rojakom v Skopju in v Bitoli, kot je pismo, ki ste nam ga poslali. Že nekaj časa si obiskovalci dopolnilnega pouka slovenskega jezika in kulture v Skopju in Bitoli v Republiki Makedoniji prizadevajo, da bi našli partnersko šolo, s katero bi navezali stike in na ta način vzpostavili most, ki sta ga pred skoraj dvema tisočletjema vzpostavila sv. Ciril in Metod, most med vzhodom in zahodom, pa tudi most med njihovo prvo domovino, domovino njihovih prednikov in njihovo drugo domovino, državo, v kateri so se rodili in kjer živijo.«

2. 2 DOPISOVANJE Z VRSTNIKI IZ IZSELJENSTVA

Po prejetju elektronskih naslovov najstnikov slovenskega rodu iz tujine so si učenci začeli dopisovati z mladimi iz Makedonije, Argentine in Kanade. Učencem sem naročila, naj vsa pisma shranjujejo in na koncu so sami izbrali najbolj zanimive odlomke in jih vključili v predstavitev celotnega projekta s pomočjo Microsoftovega programa Powerpoint in plakatov. Svoje delo so učenci predstavili tudi širši javnosti v okviru tiskovne konference, ki so jo pripravili na šoli.

Učenci so skozi pogovore z argentinskimi, kanadskimi in makedonskimi osnovno- in srednješolci spoznavali, da je slovenska beseda v resnici živa tudi izven naših meja in da je vedno več tistih, ki se želijo naučiti slovensko, ker njihovi predniki izvirajo iz Slovenije. Pri tem je zanimivo, da je učence posebej zanimal odnos njihovih vrstnikov do Slovenije in slovenščine. Elektronska pisma slovenskih izseljencev so se jim zdela dragocena pričevanja in prepričljivi dokazi o obstoju slovenske kulture na različnih celinah sveta, neprimerljivi s še tako obsežno in strokovno razlago. Poseben vtis so na učence naredili naslednji citati iz pisem, ki so jih vključili tudi v predstavitev projekta na tiskovni konferenci:

»Moj prvi jezik je bil slovenski. Izpopolnil sem ga na tečajih. Imamo pa tudi domove, kjer se združujemo pri športu, kulturi (igrah), zabavah itd., tako da ohranjamo slovenske navade. Ponosen sem, da imam slovensko kri in da znam tudi slovenski jezik. Nosim pa v sebi dve domovini: argentinsko in slovensko.«

»Kar se tiče slovenščine, jo obvladam že od majhnega, ker sem jo prej znal kot španščino in ker se je doma zmeraj govorilo slovensko. Hodil sem v argentinsko šolo, ki ni bila dvojezična. Zato pa da smo se učili slovenščine, smo hodili vsako soboto v slovensko šolo (tako osnovno kot gimnazijo).«

»Rojena sem v Makedoniji, vendar je polovica mojih korenin slovenskih. Babica nam je privzgojila ogromno spoštovanje do slovenske kulture in slovenstva nasploh. Letos sem začela z dopolnilnim poukom slovenskega jezika, ki že deseto leto poteka za potomce Slovencev, ki živijo v Republiki Makedoniji. Zdi se mi, da mi slovenščina gre dobro in da bom kmalu zelo lepo govorila jezik mojih prednikov iz druge domovine.«

Pogovarjanje preko računalnika se je izkazalo tudi kot možnost za slovenske izseljence, da ob pomoči naših učencev izboljšajo svoje znanje slovenščine. Ena izmed učenk se je na primer pogovarjala z učencem sobotne slovenske šole v Torontu preko messengerja (programa za internetno klepetanje v operacijskem sistemu Windows) in po vnaprejšnjem dogovoru zavzeto popravljala napake v njegovih povedih (npr. *Moj slovenščina ni tako dobro; imam velik napakah; bom pridel v Slovenijo v poletje s mojem slovenska šola razred; govorim s prijateljom na računalnik, morem iti za par minuta …*). Po drugi strani pa so zaradi slabšega znanja slovenščine nekaterih dopisovalcev pogovori občasno potekali tudi v angleščini ali celo v španščini, kar je vsekakor tudi priložnost za dopolnjevanje znanja tujega jezika za naše učence.

Ob dopisovanju so nastali med drugim tudi naslednji zapisi učencev:

»Ko smo začeli s tem projektom, sem bila vesela, da bomo navezovali stike z ljudmi, ki prihajajo od drugod. Tako smo se pri našem projektu (no, vsaj pri meni osebno) srečevali z Makedonci, Bošnjaki, Argentinci in Kanadčani, vsi pa so bili po rodu Slovenci. Največje oz. najlepše presenečenje sem doživela, ko mi je velika večina odgovorila v slovenščini, sicer v malo polomljeni, a vendar. Takrat me je spoznanje, da slovenski jezik in Slovenija nasploh še vedno živita v Slovencih po svetu, resnično ganilo.«

»Dopisovala sem si z mladostniki mojih let. Povedali so mi veliko zanimivega o tem, kako živijo in kako to, da znajo slovensko. Večino so naučile babice, saj so nekoč živele v Sloveniji. Moji dopisovalci so bili večinoma iz Makedonije.«

»Nisem si mislila, da so ljudje na drugem koncu sveta tako zelo podobni nam.«

2. 3 Ekskurzija na slovensko gimnazijo v Celovec

Da bi učenci čim pristneje doživeli tudi slovenstvo v zamejstvu, smo izkoristili bližino meje in v okviru projekta izvedli ekskurzijo na Zvezno gimnazijo za Slovence v Celovcu, kjer je 26 učencev dve uri prisostvovalo pouku, nato pa so si ogledali še slovenski mladinski dom in se pod strokovnim vodstvom z avtobusom odpeljali po Celovcu. Po ekskurziji so učenci zapisali svoje vtise, večinoma so poudarjali, da je bila zanje to zelo pozitivna in poučna izkušnja, ki bi jo morali še večkrat ponoviti. V nadaljevanju navajam nekaj odlomkov iz njihovih zapisov:

»Videla sem, da se zelo veliko učencev uči slovenščino in da jih zna veliko lepo govoriti slovensko. Izlet se mi je vtisnil v lep spomin.«

»Zelo sem vesel, da se slovenska kultura in jezik ohranjata tudi v zamejski Sloveniji.«

»Bil je deževen dan, toda mi smo se vseeno zabavali. Obiskali smo namreč slovensko šolo, in to v Avstriji!«

»Naše srečanje z zamejskimi Slovenci mi je bilo v veliko veselje.«

»Ta izlet mi je zelo koristil, saj sem spoznala, kako poteka pouk v dvojezičnih šolah. Upam, da bom imela še kdaj možnost, da obiščem takšno šolo oz. gimnazijo.«

»Učence moram pa pohvaliti, njihova slovenščina je bila dokaj dobra. Bilo je super. Izkušnja je bila zanimiva in čudovita.«

»Sama menim, da so takšni izleti hkrati poučni in zanimivi, in upam, da bo takšnih ogledov v tem šolskem letu še veliko.«

»Pri slovenščini pa so se učenci učili 6. sklon, kar pa je za nas čudno, saj se ga mi učimo v nižjih razredih, medtem ko oni šele v četrtem (po naše v devetem).«

»Lepo je vedeti, da imajo tudi v Avstriji slovensko šolo, kjer ohranjajo slovenski jezik.«

»Lepo je, da smo si šli ogledat šolo in dijaški dom v Avstriji, saj le malokdo še ve, da se slovenski jezik v Avstriji v resnici ohranja in da so ljudje ponosni na svoj jezik«.

Projekt smo zaključili z gostovanjem desetih učencev in učiteljice dopolnilnega pouka slovenskega jezika in kulture iz Skopja na *Osnovni šoli Neznanih talcev Dravograd*.

2. 4 SAMOEVALVACIJA IN NOVI IZZIVI

Odzivi (tudi manj sposobnih) učencev, ki sta jih tematika in način dela pritegnila, ter tudi zamejskih in izseljenskih organizacij (predvsem slovenskih šol in društev v zamejstvu, posebej na avstrijskem Koroškem, in izseljenstvu: v Argentini, Kanadi, na Švedskem in v Makedoniji) kažejo, kako lahko učitelj v slovenski osnovni šoli po eni strani pomembno prispeva k ozaveščanju, da so tudi Slovenci izven naših meja del slovenskega narodnega telesa, po drugi pa pripomore k vzpostavljanju in ohranjanju vezi med slovenskimi osnovnošolci in njihovimi vrstniki v zamejstvu in izseljenstvu.

Nekoliko večji poudarek na izseljenski in zamejski tematiki lahko pripomore tudi k razvijanju učenčevega pozitivnega čustvenega in razumskega razmerja do slovenščine kot maternega jezika,[147] zanj »najbolj naravne socializacijske danosti« (*UN Slovenščina*: 9), ki pa za izseljence in zamejce nikakor ni nekaj samoumevnega, saj se morajo zanj vedno znova odločati, se zanj zavestno boriti in ga izbirati. Predstavljen pristop k obravnavani tematiki lahko hkrati pomembno vpliva na spremembo učenčevega odnosa do Slovencev izven matične države, prispeva k državljanski vzgoji učenca, oblikuje njegovo narodno in državljansko zavest, hkrati pa pomaga razvijati učenčevo spoštovanje in strpnost tudi do drugih jezikov in narodov, torej tudi do priseljencev in manjšin v Sloveniji.

Zaradi navedenega se zdi pomembno, da dodatnega pouka niso obiskovali le najbolj nadarjeni in sposobni učenci, ampak so bili med njimi celo tisti z nižjimi sposobnostmi. Ena izmed učenk, ki v šoli pogosto doživlja neuspehe, je zapisala: »Dodatni pouk iz slovenščine zelo rada obiskujem, ker mi je zelo všeč. Rada spoznavam druge ljudi. To sem si vedno želela. Upam, da bo ta predmet tudi drugo leto in da se ga bom lahko udeležila.«

V luči spoštovanja sogovorca se je elektronsko dopisovanje izkazalo kot doslej verjetno premalo izkoriščena možnost in priložnost za vzajemno pomoč pri učenju jezika, slovenskega in tujega. Pri tem pa bi kazalo v prihodnosti učence vendarle nekoliko usmerjati in jim poleg sproščenega klepeta določiti nekaj tem, ki jih pri dopisovanju ne smejo obiti. Rezultate takšne korespondence bi učenci lahko predstavljali v obliki referatov ali govornih nastopov. Glede na številne možnosti medpredmetnih povezav, nakazane v uvodu, pa bi bilo v podobne projekte v prihodnosti potrebno vključiti tudi učitelje družboslovnih predmetov.

Skozi izvajanje projekta smo spoznavali, kako se odpirajo vedno nove možnosti širitve sodelovanja med Slovenci v matični domovini in slovenskimi zamejci ter izseljenci, tako na področju šolstva kot tudi kulture[148] (sodelovanje med folklornimi, gledališkimi, pevskimi skupinami), športa, turizma, gospodarstva … , vendar sta za vsako sodelovanje potrebni vzpodbuda na eni in zainteresiranost na obeh straneh. Le-te pri Slovencih zunaj Slovenije, kakor smo se lahko prepričali, nikakor ne manjka.

UPORABLJENA LITERATURA

M. JAVORNIK KREČIČ, 2008: *Pomen učiteljevega profesionalnega razvoja za pouk.* Ljubljana: i2.

D. KAPKO idr., 2005: *Slovenščina za vsakdan in vsak dan*. *Priročnik za učitelje 9.* Ljubljana: Rokus.

F. STRMČNIK, 2003: Didaktične paradigme, koncepti in strategije. *Sodobna pedagogika*, 54 (1), 80–92.

Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja. Družba, 2006: Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.

Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja. Geografija, 2003: Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.

Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja. Slovenščina, 2005: Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.

Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja. Zgodovina, 2003: Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.

[147] Prim. zapise učencev: »*Takrat me je spoznanje, da slovenski jezik in Slovenija nasploh še vedno živita v Slovencih po svetu, resnično ganilo«.* Ali: »*… saj le malokdo še ve, da se slovenski jezik v Avstriji v resnici ohranja in da so ljudje ponosni na svoj jezik«.*

[148] Rezultat našega dopisovanja in navezovanja stikov je tudi sodelovanje Javne dvojezične šole iz Celovca s podružnično šolo Ojstrica ter tudi sodelovanje folklorne skupine iz Dravograda s slovensko folklorno skupino iz Skopja.

David Bandelj
Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici

Večjezičnost v sodobni poeziji Slovencev v Avstriji: multikulturnost ali asimilacija?

V sodobni poeziji Slovencev v Avstriji se pri nekaterih avtorjih slovenščina in nemščina pojavljata kot jezika, ki se medsebojno kontaminirata ali celo kot jezika, ki sta si enakovredna. Razprava bo na podlagi primerov iz sodobnega pesniškega ustvarjanja osvetlila problematiko večjezičnega ujemanja, ovrednotila in kritično obravnavala zavestno ali podzavestno izbiro take pojavnosti in skušala podati nekaj zaključkov o pesniški prihodnosti zanimivega podsistema književnosti Slovencev v Avstriji.

ZAGOVOR IN VPRAŠANJE

Pod pojmom »književnost Slovencev v Avstriji« razumemo literarni podsistem slovenske književnosti, ki nastaja med slovensko skupnostjo na avstrijskem Koroškem in je že od 18. stoletja dalje bogatil s svojim doprinosom tudi osrednjo slovensko literaturo in kulturo.

Več raziskovalcev je poudarilo pomembnost tega, da se omenjeni podsistem skuša obravnavati tipološko samostojno, saj so kulturne dinamike na avstrijskem Koroškem različne od silnic, ki delujejo v matični kulturi in literaturi. S tem pa ni nujno ločevanje med omenjenim »podsistemom« in »prasistemom« slovenske književnosti, saj je književnost Slovencev v Avstriji sestavni del slovenske literature, ki zajema geografsko področje Slovenije, jezikovno področje slovenščine in bivanjsko področje Slovencev, kar seže seveda čez državne meje. Nedvomno pa je, da je treba koroški literarni podsistem obravnavati v navezi z dvema sosedskima sistemoma, to sta seveda osrednje-slovenski in avstrijsko-nemški.

Siceršnji namen pričujočega prispevka je ožji: v njem želim namreč raziskati ujemanja, razhajanja, spajanja in deljenja med jezikoma, ki se dandanes na Koroškem trudita sobivati, sodelovati ali vsaj soobstajati. Nemški in slovenski jezik sta hočeš nočeš konstitutivna elementa kulturnega obzorja vsakega koroškega Slovenca, torej tudi sodobnih ustvarjalcev, katerim je posvečen pričujoči prispevek. V njihovi literaturi, pravzaprav v njihovi poeziji, s katero se ukvarja ta razprava, je zaznavna tiha želja po dvojezičnem (včasih celo večjezičnem) duhovnem sobivanju, ki postaja mestoma že fizično. Vprašanja, ki si jih ob tem postavljamo, pa so predvsem: kateri so razlogi za tako literarno početje? Na kakšni psihološki bazi slonijo? Gre za multikulturno naprednost ali za asimilacijsko nazadnjaštvo? In predvsem: katere posledice lahko ima ta literarna izbira za razvoj pesništva Slovencev v Avstriji?

PREGLED

Za definiranje tega, kar z literarnimi pojmi opredeljujemo kot »sodobno književnost Slovencev v Avstriji«, si pomagajmo z doslej najbolj sistematično členitvijo tega podsistema, ki jo je v antologiji *Monologi in dialogi z resničnostjo* objavil Andrej Leben (1995: 15–19). Leben deli »slovensko književnost na Koroškem« (1995: 15)[149] na štiri razvojne faze, ki so tu na kratko povzete. Vse so bolj ali manj vezane na koroški literarni fenomen in usodo revije *mladje*:

Prva faza (1960–1965), za katero sta značilna nemirno iskanje novega umetniškega izraza in družbeno kritični pristop, sovpada seveda z začetkom izdajanja *mladja*.

Druga faza (1965–1972), za katero je značilno iskanje temeljnih načel po konstituiranju neke književne sistematike, je težila h kulturnopolitičnemu angažmaju: ob »mladjevski« se je okrepila literatura starejšega tipa.

Tretja faza (1972–1981), ki jo zaznamuje izid *Zmot dijaka Tjaža* leta 1972 – prvega sodobnega romana, ki nekako zaključi obdobje Lipuševega iskanja med literarnim izrazom in družbenim angažmajem – je zaznamovana z družbeno aktivnostjo, ki ji botrujejo tudi nemški nacionalistični napadi na Korošce (50. obletnica plebiscita, odstranitev dvojezičnih napisov, ljudsko štetje). V tem okviru nastane tudi društvo slovenskih pisateljev v Avstriji (1973).

Četrta faza (po 1981) je postopno prešla iz okvira narodne angažiranosti, kar je botrovalo novemu razmahu pisateljev, ki so začeli literaturo ustvarjati iz različnih pogledov. Leta 1981 je Lipuš izdal t. i. »črno številko« *mladja* in se poslovil od sodelovanja in urednikovanja. Revijo je prevzela mlajša generacija, ki je v tem času stopila v ospredje, razmahnila pa se je tudi mladinska književnost.

Lebnova razdelitev je bila izoblikovana leta 1995, zato lahko mirno trdimo, da se je ta faza zaključila po približno desetih letih, tako kot druge. Za možni mejnik predlagamo leto 1992, ko izide zadnja številka *mladja*. Od tu dalje lahko govorimo že o peti razvojni fazi, ki jo zaznamuje narodnostno bolj odtujena literatura, predana estetskemu ustvarjanju. Literatura kot umetniško ustvarjanje prevzame primat nad angažiranostjo in politično vlogo kulture, dobiva novo funkcijo, skuša se prevrednotiti in to je najbolj jasno razvidno iz zadnje antologije koroške literature *Besedolomnice*, ki je izšla leta 2006. V njej so predstavljeni tudi najmlajši avtorji in takoj je začutiti njihov povsem različni naboj v primerjavi s starejšimi kolegi.

Predmet našega raziskovanja bodo pesniki in pesnice, ki so s svojim ustvarjanjem začeli v zadnjih dveh Lebnovih razvojnih fazah, kar pomeni, da se v upoštevanju sodobnega pesništva Slovencev v Avstriji ne bomo oprli na pesniške nestorje, kakršni so Andrej Kokot, Gustav Januš, Janko Messner, Erik Prunč, Milka Hartman idr., čeprav imamo slednje za dejanske začetnike sodobne poezije Slovencev v Avstriji, njihova idejno-kulturna podstat in uporaba slovenskega jezika kot privilegiranega izraznega koda pa jih izključuje iz namena pričujoče razprave.

Od leta 1981 do danes je na avstrijskem Koroškem in v matici izšlo lepo število pesniških zbirk, ki sestavljajo zajeten raziskovalni korpus. Vendar je na prvi pogled soobstajanje nemščine in slovenščine

[149] Leben imenuje podsistem, ki ga obravnavamo, »slovenska književnost na Koroškem«. V prid enoviti denominaciji se sam opredeljujem za sintagmo »književnost / literatura Slovencev v Avstriji«. Navedena Lebnova sintagma je le ponazoritvenega značaja.

prisotno le v nekaterih izmed njih. V poštev bomo vzeli pet avtorjev, ki so s svojim delom znatno prispevali k popularizaciji dvo- in večjezičnosti v literaturi Slovencev v Avstriji. To so: Maja Haderlap, Fabjan Hafner, Janko Ferk, Jani Oswald in Rezka Kanzian.

SPECIFIKA

Janez Strutz (2000: 217) je v svojih raziskavah ugotovil, da zaradi njihove nemško pisane lirike nekaterih avtorjev ni mogoče več imeti zgolj za »slovenske«. Pisci, kakor so »Maja Haderlap, Jani Oswald, Janko Ferk in Fabjan Hafner sodijo s svojimi teksti v obadva literarna sistema«. Že prej so nekateri zgodnji raziskovalci tega sistema, kakor npr. Lev Detela, napovedali, da se bosta nemška in slovenska literatura na Koroškem neobhodno »pobratili«. Tako je Detela že leta 1977 (Detela 1977: 145) preroško zapisal, da mora »slovenska literatura na Koroškem postati resnična partnerica svoji deželni sosedi-literaturi v nemškem jeziku«.

Pomembno in konkretno tovrstno udejanjenje pa dobi literatura Slovencev v Avstriji prav s komaj omenjenimi avtorji, ki so v svojem delu izrazito dvojezični, nekateri od njih pa so po literarni izbiri celo »dvojno-jezični«. Omenjena tipološka specifika pritrjuje tudi našemu načinu poimenovanja te literature, ki ni niti samo slovenska niti samo nemška. Jezik postane tu drugotnega pomena za literaturo, istočasno pa kaže na širši način njegove uporabe, ki bi rad kanoniziral literaturo, ne pa koda-jezika, v katerem se ta literatura piše. Medtem ko je v sorodnem literarnem sistemu književnosti Slovencev v Italiji slovenski jezik prevladujoči kod, ki se izmenjuje z narečji in arhaično rezijanščino, je v Avstriji nemščina takoj za slovenščino drugi literarno uporabljeni jezik, še pred vsemi narečji. To je zagotovo ena izmed tez, ki potrjujejo Detelovo preroško videnje iz leta 1977. V eni izmed prvih monografij o slovenskih ustvarjalcih na Koroškem je Detela (1977: 145) med drugim povedal, da »je napočila nova civilizacijska doba z visoko razvito tehniko, ki bo tudi literaturi obeh na Koroškem živečih narodov morala bistveno razgibati in humanitarno pogojiti«. In res je dvojna uporaba nemščine in slovenščine pravzaprav ena izmed posledic tega spravljivega spajanja jezikov, verjetno skoraj edinstvenega, če že ne na svetu, pa prav gotovo v Evropi. Humanitarni pogoj, ki ga ustvarja literatura Slovencev v Avstriji – v specifičnem pregledu njena poezija –, je novo gledanje na sobivanje med narodoma, ne samo skozi politično prizmo, ampak predvsem skozi umetniško, kar nas navdaja z upanjem, da je lahko »obmejnost« pozitivna specifika, ne pa prekletstvo, pred katerim se gre braniti. V primerjavi z že omenjeno književnostjo Slovencev v Italiji se sodobna literatura Slovencev v Avstriji s svojo bližnjo sosedo ne le srečuje in sodeluje, ampak celo identificira.

PRIMERI

MAJA HADERLAP

Poezija Maje Haderlap (roj. 1961) je izrazit primer visoko kultiviranega pesniškega jezika, ki je osvobojen kalupov enostranskosti in obogaten z večpomenskostjo ter originalnostjo. Po prvi zbirki *Žalik pesmi*, v kateri najdemo predvsem motive odhajanja in zapuščenosti, se v naslednji zbirki *Bajalice* njen formalni in vsebinski potencial popolnoma zaobrne. Če je namreč v prvi zbirki pesnica trdno zasidrana v prostor in čas, v prostor »odhajanja« in čas »bivanja« (oba pojma naslavljata ciklusa, ki sestavljata zbirko), je v drugi zbirki pesnica iz teh dimenzij izkoreninjena. *Bajalice* nudijo totalno nov pogled na ustvarjanje zrele pesnice, ki je dokončno prelomila s tradicijo angažiranega pesništva in s svojo poetiko postavila pod vprašaj večna vprašanja jezika in pripadnosti. *Žalik pesmi* že nudijo nekaj možnosti za raziskovanje poezije v tem smislu, saj je njihova sižejska vrednost osredotočena na motiv zapuščanja in ponovnega rojstva. Kmecl (1987: 78) pravi, da se v njih »sliši poslavljanje od rojstnega sveta, tudi od iluzij […]. Nikjer nobene sledi o 'koroški bolečini'«. Pa vendar je prav motiv poslavljanja bistven za razumevanje prihoda novega vala antiangažiranosti v poeziji Slovencev v Avstriji. Ko Haderlapova pravi v prvi pesmi zbirke

v hujše čase
bom šla,
ko bodo hiše
očetov starele,
ko bodo dolgi
hodniki odprti (Haderlap, 1983: 7),

je tu jasen namig na prihodnost, kjer bolečina koroškega bivanja ne bo več občutena in bodo »odprti hodniki« znamenje večjega pretakanja idej ter obnašanj, ki niso več vase zaprta. In v tem ključu je uglašen tudi zaključek pesmi, ko se lirski jaz ne prepoznava več v vrednotah preteklosti, ampak rizično išče za vrednotami prihodnosti:

prišli bodo dnevi
bakra v laseh,
železa v očeh,
ko v svojem
spominu ne bom
se spoznala,
oklevajoča pred seboj. (Haderlap 1983: 7)

Haderlapova »odhaja« iz načina *bivanja*, ki ga je bila deležna do sedaj, zato se v zbirki pojavljajo različne variante motiva odhajanja: odhajanje kot način bega, odhajanje kot način prikrivanja in odhajanje kot način poslavljanja. Pesnica razpira nova vrata v konceptu poezije, ki jih bo definitivno ovrednotila v zbirki *Bajalice*. Tu je namreč opravila močan formalno-vsebinski preskok. Pesmi so čez stran postavljene prečno, njihova intenca je sedaj manj jasna, poezija postaja absolutna. V svoji dokaj natančno pregledni analizi sodobnega pesništva Slovencev v Avstriji Janko Ferk (2000/2001: 227) prevzame misel Denisa Poniža, ki meni, da je Haderlapova segla v *Bajalicah* po eksistenčnosti jezika. Jezik se v svoji bivanjskosti in bistvenosti začenja razkrajati, včasih se nemščina pojavlja kot imanentni jezik, ki ni fizično prezenten. Vsa poezija *Bajalic* je velika metafora stapljanja z bistvom, ki ne implicira več jezika kot vrednote, ampak jemlje in uporablja jezik kot sredstvo. Tako je tudi ritem v *Bajalicah* izrazito tekoč in prevzemajoč:

moja pesem, kakor da ne bi bila od človeka, s prosojnimi stebri jezika, ki
preprečujejo, kar se je zdavnaj zgodilo. zakaj ne obupujem, ne obupujem
več, kot bi želela, brezdanje, vsezazrto! ni več besed v meso zagozdenih,
ne brazgotin razbolelih. semena pogina bajajo, se sprijemajo, a ne iztečejo

in vendar je jezik ves slutnja, z davno tesnobo zatohlih izb, polten,
kiselkast kakor groza pred smrtjo, trzanje praznih želodov, ki utihne.
je zvok, ki ga aroganca stvarnika nič več ne more presajati, le
zapisuje, kdaj se mu kakor materija v dlani razlekne v propad. (Haderlap 1987: 35)

Propad jezika pri Haderlapovi ni apokaliptična, temveč filozofska kategorija, kajti ustvarja najbolj plodna tla za razvoj dvo- in večjezičnega ujemanja v poeziji Slovencev v Avstriji. Haderlapova se tudi zaradi takega revolucionarnega razmišljanja loti pisanja poezije v nemščini. Njene nemške pesmi pa bolj korespondirajo občutku tegob bivanja v *Žalik pesmih* kakor v *Bajalicah*. Metafore so nekomplicirane, toda bogate; nefilozofske, toda globoke. Ponekod se pojavlja prastari občutek melanholije, ki je v koroški liriki močno prisoten. V teh pesmih ni iskanja srečanja z »drugim«, ampak zavedanje, da »drugi« prebiva v avtorici, da je del nje. Skupnost med jezikoma bo postala enovitost tudi med obema na Koroškem živečima narodoma:

an unserem tisch wird gesungen.
wir tragen trauer, aber die münder
sind rot und feucht.
ich höre die zungen reden (Haderlap 1998: 153)[150]

Kolektivni množinski lirski subjekt je ponoven dokaz, da izbira dvojezičnosti ni individualna muha, temveč idejno močna podstat, ki prinaša v to poezijo nov koncept večplastnosti.

Toda tudi v takem početju mora pesnik prej ali slej izbirati privilegirani jezik. Lirski jaz Maje Haderlap se v pesmi *absage* (*odpoved*) dosledno in odločno odpove »staremu« za »novo«. V konceptualno zaradi formalnih značilnosti in vrtoglavega ritma bolj *Bajalicam* podobni pesmi se srečujemo z epilogom, ki je tragičen, stapljajoč in resigniran:

ich gebe dich frei für alle tage
weiss du hattest angst vor dem verenden
weiss es und sag nichts ich gebe dich frei (Haderlap 1998: 169)[151]

[150] *za našo mizo se poje. / črnino nosimo, toda ustnice / so rdeče in vlažne. / jezike slišim govoriti.* (prev. Marija Smolić)

[151] *odpovedujem se ti za vse večne čase / vem strah te je bilo pred dokončanjem / vem to in ne rečem ničesar / in se ti odpovedujem* (prev. Marija Smolić)

Čemu se lirski jaz odpoveduje, lahko le slutimo. Dolga pesem se konča z zanimivim verzom »wie ich dich dränge zur wortwahl« (»kako te silim k izbiri besed«), kar naznanja prihodnost, kjer besede in jezik ne izvirajo več iz srca, nuje, sle po preživetju, ampak iz življenja, kjer se morata dve jezikovni, narodni, ideološki in fizično sosednji stvarnosti soočiti in sprejeti bivanje »drugega«. Po Maji Haderlap se to bivanje lahko uresniči le v »so-bivanju«, ki pa je nujna odpoved vrednot »obrambe« pred vpadom »drugosti« v življenje koroških Slovencev.

FABJAN HAFNER

Fabjan Hafner (roj. 1966) je s svojo prevajalsko, pesniško in esejistično produkcijo eden izmed najbolj plodnih avtorjev v literarnem sistemu, ki ga obravnavamo. Svojo pesniško pot je začel v mladih letih in že dvaindvajsetleten objavil prvo in doslej edino pesniško zbirko v slovenskem jeziku, *Indigo*. V njej je nakazal zanimive pesniške poteze, ki ga bodo skupaj z Majo Haderlap projicirale v sam vrh novejše slovenske poezije v Avstriji in ga kronale za najperspektivnejšega mladega pesnika konca osemdesetih let. V omenjeni zbirki se Hafner sploh ne dotika večnega vprašanja zatiranosti in psihološke potlačenosti slovenske manjšine na Koroškem. V sozvočju s pesniško in anagrafsko starejšo kolegico Majo Haderlap odgovora o prihodnosti ne išče na formalni ravni – vsaj ne tako izrazito kakor Haderlapova – temveč na idejni. Njegova pesem je metaforično spoznanje, da je svet okrog njega eden, celovit in enoten, ne več med sabo različen, kar je revolucionarno spoznanje. V marsikaterem pogovoru (npr. v Delovi *Sobotni prilogi* 14. 7. 2007) je pesnik izjavil, da je bil jezik za Slovence vedno nekaj usodnega, da pa prevečkrat pozabljamo, da smo bili Slovenci vedno dvojezičen narod, razen morda generacije, ki je rojena po letu 1991. Iz te ideje o celovitosti sveta, kjer so jeziki povezani, je Hafner stkal svojo celovito poezijo.

V *Indigu* je Hafner še daleč od absolutne poezije, njegova lirika je prežeta z iskanjem smisla dogajanja in reševanjem ali sprejemanjem paradoksa bivanja. Lirski subjekt pa večkrat doseže umiritev v totalni spojitvi s svetom, ki ga Hafner razume celovito in je zato, kljub dvomom, v njem popolnoma doma, spočit:

Obraz pokrijem
s tanko rjuho
svežega, mrzlega snega.

Dušo skrijem
v globino
glave.

In mirno,
premirno,
zaprem
izmučene oči. (Hafner 1988: 13)

Pričujoča pesem nosi naslov *Polnočni obup* in rezimira Hafnerjevo občutenje sveta. Pesnik je prepričan, da se tudi v najglobljem obupu vse spoji v razorožljivo »enostavnost«, ki ne ločuje več, temveč *individuum* spoji s svetom.

A tudi v pesmih, ki iščejo povezave s svetom »starega« mišljenja, se Hafner od njega zaobrne. To lahko vidimo v pesmi *Narodna*, kjer je metafora koroške »Mojce« spojena z dejstvom, da se iz »starega« ne da živeti in je zato nujno treba iskati »novo«, da bi se svet razvijal. In Hafner to metonimično stori prek Mojčine podobe, ko želi spregovoriti o razumevanju sveta Slovencev v Avstriji v povezavi z večinskim narodom:

Oh, Mojca, pa kam greš?
Ne veš niti ti?
Kamor ti hočeš,
hočemo še mi.
/.../
Oh, Mojca, zaman.
Zašli smo, zašli.
Ne vemo več kam,
v mrazu, v temi. (Hafner 1988: 26)

Navidezni ludizem Hafnerjevega koncepta poezije je zato opran z željo po novem razumevanju stvarnosti slovenske Koroške, ki je prešla čase samotne borbe in potrebuje zdaj čas dialoga. Prav ta dialog pa Hafner

udejanja s svojimi originalnimi pesmimi v nemškem jeziku. V njih se pojavlja tudi zelo malo navezovanj na skupno usodo obeh sosednjih in sobivajočih narodov. Pesnik se namreč raje vsebinsko (ne pa še formalno!) poigravava z jezikom kot načinom izražanja, in to na klasičen, ne pa radikalno-avantgardističen način. Le v redkih pesmih se tudi v nemškem jeziku (npr. v zbirki *Gelichte + Lichtes*) jasno pojavi želja po dvojini, skupnosti, sodelovanju in sobivanju, ki je prežeta s skrivnostjo bivanja:

EROBERT
verloren geglaubte Landschaften!
Blicke haften an Anschein. Glaubt nicht

mir. Zuhören rottet zusammen und rührt
auf. Schweigt voran! Wohlgesetzt schreitet
fort! Sucht Drittes: so lange bleibt ihr

zwei. (Hafner 1991: 17)[152]

Iskanje nečesa »tretjega«, kar bi končno odpravilo razlike, je le možnost, da ostanemo vedno v dvojini. A le iskanje dialoga rodi identiteto. In ta misel, izražena v nemščini, skuša na presenetljivo jasen in obenem pesniško hermetičen način povedati to, kar je Hafnerjeva ideja identitete: dialog. To je tisto »tretje«.

JANKO FERK

Ko je Janko Ferk (roj. 1958) izdal v svojih mladih letih (1978) prvo pesniško zbirko *Hladni ogenj – Kühles feuer*, jo je zasnoval dvojezično po naslovu in vsebini ter tako že spočetka izrazil v njej dvojnost lastne pesniške izbire. V tem delu je Ferk še izrazito ukoreninjen v domačijstvo, svojo (slovensko) pesniško besedo pa jemlje kot preroško in voditeljsko:

Moč naroda

lastna moč
v dobrobit naroda
nam v korist
euch zum verdruss

zakaj šele
sedaj
ne že prej
zdaj pa naprej. (Ferk 1978: 11)

V pretežno slovensko pesem vključi pesnik nemško izjavo, ki potencira napetost, ker pomeni »vam v jezo«. Omenjena napetost pa ni nacionalna mržnostna drža, temveč *zeitgestovska* poteza, ki namerava razjasniti bralcem situacijo napetosti, v kateri sta živela oba koroška naroda v sedemdesetih letih. Postopoma tudi v pesniku Ferku napetost popušča in narašča zavedanje, da je svet zgrajen na koreninah, ki niso tako radikalizirane, kakor v njegovi mladostni, skoraj »militantni« poeziji. Postopoma se Ferk iz močne mladostniške navdušenosti povzpne do zrelega doumevanja sveta. Tudi njegova nemško pisana poezija je spočetka sad opazovanj in ne spada v sistem vrednot, ki jih pesnik razglaša v svoji slovenski poeziji. Še več. Včasih je pri svoji nemški poeziji mladi Ferk (posebno v ciklusu *Pfiffe aus dem Publikum*) literarno sodobnejši in naprednejši (formalno in jezikovno) kot v slovenski poeziji.

Zdi se, da je uporabljal slovensko poezijo za to, da bi izrazil vrednote, nemško pa, da bi razvil občutek literarnosti. Iz zbirke v zbirko pa se oba Ferkova pesniška jezika zlepita v nedeljivo celoto. Ferk operira s slovenščino in nemščino na isti ravni, v zrelem pesniškem jeziku, ki ga krasijo po eni strani visoke metafore, po drugi pa bistro odmevanje vsakdanjosti.

Simultano ustvarjanje (prevajanje?) v nemščini in slovenščini zato naredi avtorja za izrazitega dvojezičnega pesnika, ki uspe ujeti tudi različno naravnanost enega in drugega naroda, ko jima nameni isto pesem, ki pa jo Nemec in Slovenec zagotovo razumeta različno. Tak primer je pesem *Spomini* –

[152] *OSVAJAJTE / navidezno izgubljene pokrajine! / Pogled iz priprtih oči je pripet na videz. / Ne verjemite meni. Poslušajte / vas zaroti in zaveže. Molčite / naprej! Postavno korakajte! / Iščite tretje: le tako / boste sebi kos / in par*. (prevod avtorja v Hafner 2001: 136)

Erinnerungen, ki je bila objavljena v nemški zbirki *Am Rand der Stille* in v slovenski zbirki *Sedim ob robu deževne kaplje*. Obe sta izšli leta 1991:

Erinnerungen	**Spomini**
im traum	*v sanjah*
sah ich	*sem videl*
wiesen	*polja*
felder und äcker	*njive*
menschen	*ljudi*
weizen	*travo*
blumen und gras	*žito*
den grossvater	*in krompir*
beim mähen	*starega očeta*
und die grossmutter	*pri košnji*
mit der jause	*in staro mamo*
und dem krug	*z malico*
	in z vrčem
als ich	*ko sem se*
aufwachte	*zbudil*
ging ich	*sem šel*
auf das feld	*na polje*
zwischen den furchen	*med brazdami*
fand ich	*sem našel*
einen rostigen löffel	*zarjavelo žlico*
und die erinnerung	*in spomin*
an den grossvater (Ferk 1991b: 21)	*na starega očeta* (Ferk 1991a: 26)

Nemško govoreči bralec bi morda pričujočo pesem bral kot melanholično reminiscenco, ki uporablja efektne podobe, zato da bi prikazala človekovo minevanje in stalno vračanje v spominu potomcev, slovensko govoreči bralec pa bo lahko pesem *Spomini* bral z mislijo na preteklost, ko je bil slovenski človek v Avstriji odvisen le od svoje zgodovine, od spominov, ki so ga zaznamovali in uspešno pripeljali do sedanjosti.

Seveda sta omenjeni interpretaciji le možnosti, ki jih Ferk s svojim nedoločljivim, a vendar metaforično efektnim pesniškim jezikom niza v svojih stvaritvah. Nemščina in slovenščina sta pri Ferku dve različni plati ene in iste duše, dva pogleda na isto stvar, ki sta lahko dopolnjujoča ali nasprotna, nikakor pa ne sovražna. Zato je tudi njegovo pisanje dvojno, v smislu podvajanja, ne razdvajanja. Njegove slovenske pesmi zvenijo tudi v nemščini, njegove nemške pesmi pa zvenijo tudi v slovenščini. In zvenijo tako, da ne vemo, ali jih je prej pisal v enem ali drugem jeziku.

Morda je zaradi te zanimive Ferkove značilnosti iskanja ene pesniške podstati za oba jezika njegova najbolj dognana trditev o sebi ta, da poezijo ustvarja »na robu tišine« (Šlibar 1991b: 55–64). Z iskanjem temeljev, ki na ravni duha povezujejo jezike, bomo najbrž res prišli le do prvobitne tišine, iz katere so izšli.

JANI OSWALD

Najbolj radikalno pesniško govorico, ki meji celo na avantgardo, najdemo pri Janiju Oswaldu (roj. 1957), ki je v svojih pesmih in razmeroma velikem številu pesniških zbirk, kakor so *Zaseka* (1985), *Babilon/Babylon* (1992), *PesMarica* (1994), *Achillesverse. Kein Heldenepos* (1996) in *Frakturen* (2007), udejanjil lastno idejo o večjezičnosti in so-delovanju jezikov (najprej dveh, nato postopoma več). Njegova poetika je zastavljena v t. i. »besednem radikalizmu ali radikalnem besedizmu«, kakor pravi v programsko ubrani pesmi *Spoznanje*, kjer bralcu napove svoj boj za absolutnost besede, ne pa več za absolutnost jezika. To je velik premik v poeziji Slovencev v Avstriji, saj napoveduje besedno avantgardo, kar za manjšinsko literaturo[153] nikakor ni tipično ali lastno:

Svoj
besedni radikalizem

[153] Pojem razumem v sozvočju s Kafkovo opredelitvijo manjšinske književnosti, kakor je izražena v knjigi Gillesa Deleuza in Félixa Guattarija *Kafka: za manjšinsko književnost*, kjer je pojem razložen kot književnost manjšine, napisana v večjem jeziku, ki nosi v sebi tri glavne značilnosti: a) jezik, prizadet z veliko stopnjo deteritorializacije; b) navezava na trenutno politiko in c) kolektivni ustroj izjavljanja (prim. Deleuze 1995: 24–27). Za te značilnosti je že Janez Strutz v svojih raziskovanjih (prim. Strutz 2000/2001) ugotavljal, da so primerne za književnost Slovencev v Avstriji.

sem končno razvil
v radikalni besedizem
tako sem lahko
stoje
preskočil lastno senco
elegantno in
v temi (Oswald 1985: 62)

Čeprav je ta poteza riskantna, ker gre proti tradicionalni poetiki ponavadi angažirane manjšinske literature, jo pesnik visoko dvigne nad banalnostjo. V navidezno razdiralnem naboju presega svojo notranjo stisko in stisko naroda ter ju osvobodi od visoke etične naravnanosti tako, da ironično upesnjuje usodo naroda. Kljub navidezni antiangažiranosti se pesnik postavi na bojno nogo in svoj pesniški jezik usmeri v jezikovne domislice, ki skrivajo večkrat v sebi že pri Haderlapovi ugotovljeno misel, da je jezik le sredstvo za komuniciranje. Takšno spoznanje Oswald radikalizira do mere, ko z jezikom ne more več komunicirati, ampak mu jezik s svojim plastičnim oblikovalnim potencialom (ki ga pesnik spretno izrablja do robov) sam postane možnost izražanja (avtonomne) ideje o pesniški govorici, ki združuje, da bi relativizirala podobo nacije in narodnosti ter jo postavila na raven funkcionalnosti in jezikovne globalizacije. Pesnik se sicer zaveda lastnega samosvojega početja in ga oznanja skoraj s tragiko, ki pa postane v takem jeziku tragikomična, kakor npr. v pesmi *Sam o svoj*:

Ko sem se oddaljil
od samega sebe
sem postal
naš

ko sem se oddaljil
od svojega naša
našega svoja
nisem bil več
sam
svoj

samo
sam

samosvoj (Oswald 1992: 10)[154]

Oswaldov besedni ludizem pa je včasih izrazit in ni le igriv. Za dvojezičnost se odloča tako, da sam sebe izkorenini, razkosa, kakor pravi v slovenski in nemški pesmi *Sam svoj vrtnar – Selbst ist der Gärtner*, ki odkrito spregovori o ločitvi od prostora, o »izkoreninjenju« kot posebnem načinu razumevanja družbe, v kateri živi. Njegova dvojezičnost je njegova identiteta. Oswaldov lirski subjekt ni le dvojezičen, je dvojezičnost sama:

Jaz ich

Ich ljubim
liebe svoj mein
dvojni
doppeltes jaz-ich

ich-jaz jaz-ich
jaz-ich ich-jaz

doch dich
toda
tebe auch
tudi du ti
du sich ti
sebe schon že
doch da
toda dass
tu daj

[154] Pesem ima tudi svojo nemško varianto *Ohne mich*: Als ich mich / von mir selbst / entfernte / wurde ich / unser / als ich mich / von meinem Uns / unserem Mein / entfernte / war ich nicht länger / alleine ich / eigenartig / nur alleine / artig / eigen (Oswald 1992: 11).

gib her hier ej ei

ne ich razumem verstehe nicht

ich sem bin
selbst sem
svoja
meine tuja fremde
polovica Hälfte
ich sovražim
hasse
svoj mein dvojni
doppeltes jaz-ich

z vsako
mit jedem besedo me
Wort bin
je fort manj
bin weniger
Beil bin
sekira sem

le nor Narr nur

na an den rob
Rand potisnjen
gedrängt
verliere ich zgubljam
ravnotežje
das Gleich =
gewicht

ne
ich razumem verstehe
nicht
dass da ich le
nor Narr nur
biti morem
sein kann

ich razumem vertsehe
morebiti
kann sein (Oswald 1992: 46–47)

Sposobnost bivanja v taki dvojezičnosti je po eni strani močno avantgardna, po drugi pa je dejansko nemogoča, saj je tudi zaključek pesmi postavljen tako, da »morebiti kann sein«, kar se nanaša na shizofreno prebivanje v dvojnem jeziku.

Oswald se pavlihovsko obregne tudi ob vrednote, ki so bile literarni generaciji pred njegovo še nedotakljive in svete. Tako se v pesmi *Špraham špraho* aliteracijsko poigrava z besedo »jezik« (»Jez nik / se / zik / nikne / kjer / kizej / kis kisli«) in ob koncu spet relativizira vrednoto domačega jezika z igrivostjo v verzih: »je jeza / za jez / yes / in zares / ljubljena / moja špraha / domača«. Njegova poezija se zelo močno napaja ob izvirih formalnega in jezikovnega ludizma, po zgledu avstrijskega pesnika Ernsta Jandla (1912–2000), ki je po zvočni in formalni plati revolucioniral koncept nemškega pesniškega jezika. Kar pomeni Jandl v nemški literarni tradiciji in zgodovini, pomeni Oswald v slovenski in avstrijsko-slovenski. Njegov pojav je edinstven in dejstvo, da se pesnik ne osredotoča le na zvočnost jezika, ampak tudi na sporočilnost pesmi, je dokaz, da gre že korak dlje od klasičnih avantgardnih dadaističnih in literarno-ludističnih avtorjev.

Koncept jezika pri Oswaldu je izrazito funkcionalen, mestoma tudi glasben, saj je v zbirki *PesMarica* veliko navezav in »priredb« besedil ljudskih pesmi. Svoji zadnji zbirki *Frakturen* pa je pesnik celo dodal zgoščenko s posnetki projekta *Buhštabenzupe*, ki ga je opisal kot proizvod, ki dokazuje, da »tisti, ki uživa juho z dvojezičnimi črkami, zajema toleranco dobesedno z veliko žlico. Redno uživanje strešic blaži krče, zmanjšuje strahopetnost ter vzbuja veselje« (Oswald 2007: 90).

Njegovo početje je izrazito socialno in dokazuje, kako se z literaturo (ali še bolje … s črkami) borimo proti enostranskemu literarnemu in narodnemu filistrstvu. Oswald prekaša vse meje in svoji dvojezični

identiteti dodaja celo večjezično, ko v naravnost genialni pesmi *Nach Buje* v kar štirih jezikih (slovenščini, italijanščini, nemščini, istrskem narečju) pripoveduje zanimivo zgodbo:

Heute a Buje doman nach Triban
iskat ragacu si va obadva
aber da ein Phantom auf der piazza
va la ragazza z drugim fantom
im Mazda über den Platz da. (Oswald 1996: 44)

Močna besedni in idejni razcvet delata iz Janija Oswalda najznačajnejšega literarnega borca za neodvisnost literature Slovencev v Avstriji od enega, edinega in zaznamujočega jezika – slovenščine. Temu nasprotno pesnik uglaša ta literarni sistem na strune večjezičnosti. Pomemben zaznamovalni moment pa se kaže v dejstvu, da je zadnja Oswaldova zbirka *Frakturen* jezikovno povečini oblikovana iz nemškega teksta, ki mu slovenski in angleški včasih vdirata v besedno mrežo. Poleg tega prinaša zbirka tudi zanimive lekseme, ki izhajajo iz računalniškega in sms-ovskega jezika ali iz kulinarike. Te prvine dodatno obogatijo globalizirano podobo pesnikovega jezika, ki postaja velika »mineštra«, Oswald pa kuhar, ki jo zna primerno začiniti.

REZKA KANZIAN

Med mlajšimi pesniki je predstavnica dvojezičnega ustvarjanja Rezka Kanzian (roj. 1969), ki se je s svojo zbirko *Cvet na gnojišču – Schattenblüten* oglasila leta 2006 in spada zato v najmlajšo izmed novejših pesniških generacij, čeprav je po anagrafski starosti vrstnica Haderlapove in Hafnerja, ki sta svojo pesniško besedo obelodanila skoraj dvajset let prej.

Način pesnjenja, ki ga uporablja Kanzianova, se napaja ob novih izvirih. Njena poezija je bliskovita in globoko sporočilna, metaforično gola in prav zaradi tega tako neposredna. Zdi se, kakor da postaja pesnica glasnica tiste generacije, ki najbolj čuti prehod iz aktivnega literarnega angažmaja oziroma obrambe okopov slovenstva, v aktivno iskanje dialoga s sosedom, ki bo zagotovil mirno sožitje in hkrati medsebojno bogatenje. Lirskemu jazu, ki se pojavlja v pesmih Kanzianove, je pridevnik »domač« sinonim za »zastarel«, »neaktualen« in »jalov«. Pozitivna konotacija je spremenjena v negativno, ki noče omalovaževati tega, kar je bilo ustvarjeno v preteklosti kot odraz bolj »ljudskega« duha in tona kulture Slovencev v Avstriji, ampak želi spodbuditi mlajše generacije k preseganju »zastarelega« in odkrivanju oz. obnavljanju medsebojnega dialoga. Pridevnik »domač« postaja zato odraz preteklosti, kakor Kanzianova ironično cika v pesmi *dom, oh, moj dom*:

domača pesem
ljudski česen
domači mošt
podeželski post
domači duh
skopuh (Kanzian 2006: 43)

Ironija pa ni le brezskrbno literarno igračkanje, saj je lirski jaz upravičeno zaskrbljen nad prihodnostjo literature, kulture in družbe Slovencev v Avstriji, za katero se boji, da bi v svoji »domačnosti« kolapsirala. Zato pravi v zaključku pravkar omenjene pesmi:

smrčim
v postlji domači
trota mora
me tlači
domačini
naši
ostali
vaši

mene
straši

polomija
ta domača (Kanzian 2006: 43–44)

Poezija Kanzianove je nasprotno povsem usmerjena v prihodnost. Skrbi jo usoda prihodnjih rodov, za katere noče, da bi prebivali v sovraštvu. V pesmi *monodialog* to izrazi z izmenično pojavnostjo slovenščine in nemščine, znanilk novega dialoga. V pesmi se metafora »stare hiše« pojavlja – spet – kot korenina, ki se mora nujno razviti, ne pa kot okop, ki ga je treba braniti:

ta kmečka hiša
je zelo stara

alte häuser erzählen
wunderlichen geschichten

te stare, neumne basni
mnogokateri slišati noče

ich gehöre zu jenen
die hören wollen
die zuhören können
ich habe kinder (pokončno D.B.) (Kanzian 2006: 20)

Omenjeni »otroci« (*Kinder*) so ji posebno znamenje razvijajoče se prihodnosti. Kakor so novi rodovi porok za nadaljevanje tradicije v vseh kulturah, tako se tudi v pesništvu Rezke Kanzian otroci pojavljajo kot nosilci vrednot preteklosti v neobremenjeno prihodnost, v kateri se bodo vzpostavili kot ljudje dialoga. Prepletanje nemščine in slovenščine se kaže kot privilegiranost, znotraj katere se naroda razumeta prav zaradi dvojezične narave njihovega prostora. V isti pesmi naglašuje zato avtorica svojo življenjsko izbiro:

jaz sem odšla
pa vendar sedim
z vami na robu
dvojne narave (Kanzian 2006: 22)

Dvojna narava se tako od Janija Oswalda do Kanzianove spremeni. Oswald je dvoživka, ki se spretno kreta med jezikovno identiteto nemščine in slovenščine, Kanzianova pa skuša zbliževati obe identiteti na ravni njihove socialne funkcionalnosti. Ko v pesmi *naša zala* avtobiografsko pripoveduje tudi o svojih bojih za slovensko »stvar« na Koroškem, se zaveda, da prihaja pri tem do razprtije s starejšo generacijo in ji ne preostane drugega kot trpka ugotovitev:

po pravici povedano
in čisto zares
emancipirana slovenka ve
kaj je strašen stres. (Kanzian 2006: 39)

Iz tega vidika je poezija Rezke Kanzian najboljša spojitev idej, ki bi zagotovile pravo multikulturno prihodnost Slovencev v Avstriji: iz trdnih korenin razpreti širok dialog s sosedom, ne pa samozadovoljno umirati ob pogledu na taiste, sušeče se korenine. Tako je tudi naslov njene pesniške zbirke (*Cvet na gnojišču*) zagotovo preroški.

ODGOVOR Z UPANJEM

Pravkar omenjeno stalno prepletanje dveh ali več jezikov v sodobni poeziji Slovencev v Avstriji nam odpira vprašanje, ki je pomembno za razumevanje prihodnosti te poezije. Je večjezičnost v tem sistemu znamenje odpiranja ali zapiranja? Multikulturnosti ali asimilacije?

Že večkrat je bilo poudarjeno: avtorji, ki o se odločili za dvo- ali večjezičen stil pisanja, so v svojih delih jasno izrazili idejo o sobivanju in sodelovanju obeh na Koroškem živečih narodov. Tudi sami se skušajo s svojo umetnostjo in delovanjem dejansko zavzemati za uresničitev teh sanj. Pa vendar lahko postavimo upravičeno vprašanje, zakaj denimo Jani Oswald, najžlahtnejši predstavnik krajevnega pesništva v dveh in več jezikih, izbira nemščino za svoj privilegirani izrazni jezik, ki ga nato začini z zvočnimi dodatki v slovenščini in drugih jezikih, npr. angleščini; ali zakaj Maja Haderlap poezije ne piše več; ali zakaj je Fabjan Hafner svojo zadnjo zbirko v slovenščini objavil leta 1988? Ta faktografija sicer ne izničuje žlahtnega dela,

ki ga omenjeni pesniki opravljajo na področju enakopravnosti med narodoma, prav gotovo pa ne govori v prid razvoju sodobne poezije v slovenskem jeziku med Slovenci v Avstriji.

Mlajše generacije so sicer izkazale le delno zanimanje za večjezičnost, saj sta najmlajša predstavnika novejše pesniške generacije, Martin Kuchling in Eva Petrič, daleč od uvajanja ludizma ali večjezičnega ujemanja. Pri tem pa velja omeniti tudi pesnike, ki še nimajo zbirke, a so kljub temu ustvarjalno prisotni, saj so njihove pesmi objavljene vsaj v antologijah in revijah (to sta predvsem Tim Oliver Wüster in Tanja Senica), pa še pesnike, ki niso več »generacijsko« mladi, a še soustvarjajo podobo sodobne poezije Slovencev v Avstriji (Franc Merkač, Cvetka Lipuš, Ivana Kampuš). Vsi so se bolj ali manj zavestno ogradili od dvo- ali večjezičnosti in je ne jemljejo za pomembno soustvarjalko sodobne književnosti.

Vrednotiti poezijo samo skozi estetski kanon jezika je seveda jalovo početje. Je pa razvidno, da pesniška dvo- in več jezičnost zapira slovenski besedi po eni strani možnost, da bi se polnokrvno uveljavila, po drugi pa pozitivno operira s prvinami, ki omogočajo literaturi, da razširi svoja obzorja in ni več opredeljena le z enim jezikom. Zaradi teh dejstev odpade vprašanje, ali gre za multikulturnost ali asimilacijo. Literatura je izven teh kalupov. Obstajala bo, dokler bo obstajal kod, ki jo veže na resničnost, kod, ki mu pravimo jezik. Kateri bo ta jezik v prihodnosti, nihče ne ve. Lahko pa se zaupljivo predamo temu, kar je v enem izmed svojih intervjujev izjavil Fabjan Hafner, ko je rekel, da je »jezik vedno prevod nečesa« (Kumerdej 2007: 29). To pa pomeni, da bo jezik poezije tudi v bodoče vselej »prevajal« resničnost. Kakršna bo torej resničnost, takšen bo jezik. Vsa tu omenjena vprašanja pa se bodo stekla v odgovor prihodnosti, ki bo omogočal tudi manj obremenjeno spraševanje o tem, ali gre pri taki poeziji za ohranitveno ali asimilacijsko intenco. Prepričani smo, da bo doživljala poezija Slovencev v Avstriji v bodoče dvojno renesanso: po eni strani zaradi klasično navdahnjenih pesnikov, ki bodo gojili svojo pesem v slovenskem jeziku in omogočali, da se le-ta razvije kot delež celotne slovenske literature; po drugi pa bodo dvojezični in večjezični pesniki brisali mejo med literaturama na Koroškem, ki je še zmeraj predvsem jezikovna, in ustvarjali »koroški literarni prostor«, ki bo neodvisen (nikakor pa ne nepovezan!) bodisi od nemško-avstrijske bodisi od osrednje slovenske literature. Kot tak bo postal prav gotovo zanimiv predmet dodatnih sociooloških, jezikoslovnih, literarnovednih in antropoloških raziskav.

VIRI

Janko FERK, 1978: *hladni ogenj – kühles feuer*. Celovec: KDZ.
– – 1986: *Napisi na zid zemlje*. Maribor-Celovec: Obzorja-Mohorjeva založba.
– – 1989: *Vergraben im Sand der Zeit*. Wien: Wiener Journal Zeitschriftenverlag.
– – 1991a: *Sedim ob robu deževne kaplje*. Ljubljana: DZS.
– – 1991b: *Am Rand der Stille*. Wien: Wiener Journal Zeitschriftenverlag.
– – 2001: *Psalmen und zyklen – Psalmi in cikli*. Wien: Wiener Journal Zeitschriftenverlag.
Maja HADERLAP, 1983: *Žalik pesmi*. Celovec-Trst: Drava-ZTT.
– – 1987: *Bajalice*. Celovec-Trst: Drava-ZTT.
– – 1998: *Gedichte – Pesmi – Poems*. Celovec: Drava.
Fabjan HAFNER, 1988: *Indigo*. Celovec-Trst: Drava-ZTT.
– – 1991: *Gelichter + Lichtes*. Graz-Wien: Droschl.
– – 2001: *Freisprechanlage – Brezročno govorjenje – Vivavoce*. Celovec: Drava.
Rezka KANZIAN, 2006: *Cvet na gnojišču-Schattenblüten*. Potrna: Pavlova hiša.
Jani OSWALD, 1985: *Zaseka*. Celovec-Trst: Drava-ZTT.
– – 1992: *Babilon*. Celovec: Drava.
– – 1994: *PesMarica*. Celovec: Wieser.
– – 1996: *Achillesverse. Kein Heldenepos*. Celovec: Drava.
– – 2007: *Frakturen*. Celovec: Drava.

LITERATURA

Feliks BISTER, 1984: *Koroška slovenska poezija – Carinthian Slovenian Poetry*. Celovec: Mohorjeva.
Gilles DELEUZE, Felix GUATTARI, 1995: *Kafka: za manjšinsko književnost*. Ljubljana: LUD Literatura (Zbirka Labirinti).
Irena DESTOVNIK, Andrej FURLAN (ur.), 2006: *Besedolomnice. Novejše literarno ustvarjanje na Koroškem*. Trst: ZTT-EST.
Lev DETELA, 1977: Povojni slovenski koroški pesniki in pisatelji. V: *Koroški Slovenci 1900–2000*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba.
Igor GRDINA, 2000/2001: Nekaj misli o Koroški kot slovenski boli. V: *Koroški Slovenci 1900–2000*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba.

Janko FERK, 2000/2001: Mornarji, tu, na obali moramo najti vasi! Lirika koroških Slovencev v dvajsetem stoletju. V: *Koroški Slovenci 1900–2000*, Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba.
Matjaž KMECL, 1976: Sodobna slovenska literatura na zamejskem Koroškem. V: *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni*. *Koroška antologija,* Ljubljana: Mladinska knjiga.
– – 1987: Koroške žalik bajalice. V: Maja HADERLAP, *Bajalice,* Celovec-Trst: Drava-ZTT.
Mojca KUMERDEJ, 2007: Če hočeš priti v svet, moraš svet zvabiti k sebi. *Delo (Sobotna priloga),* 49/160 (14. 7. 2007), 29–31.
Andrej LEBEN, 1995: Uvod. V: *Monologi in dialogi z resničnostjo. Antologija slovenske koroške literature,* Celovec: Drava.
Janez STRUTZ, 2000/2001: Razvojne poteze in tipologija slovenske proze 20. stoletja na Koroškem. V: *Koroški Slovenci 1900–2000*, Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba.
Neva ŠLIBAR, 1991: Schreiben kann ich nur am Rand der Stille. V: Janko FERK, *Am Rand der Stille,* Wien: Wiener Journal Zeitschriftenverlag.
Reginald VOSPERNIK, Pavle ZABLATNIK, Erik PRUNČ, Florjan LIPUŠ, 1985: *Das slowenische Wort in Kärnten – Slovenska beseda na Koroškem*. Wien: Österreichischer Bundesverlag.

Aleksandra Bizjak Končar
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana

Ohranjanje jezika in jezikovna politika: primer slovenske jezikovne manjšine v Avstraliji

Prispevek preučuje razmerje med ohranjanjem jezika in jezikovno politiko v slovenski skupnosti v Avstraliji. V raziskavi so sodelovali starši in otroci slovenskih družin iz Sydneyja, ki so predstavniki prve in druge generacije Slovencev v Avstraliji. Na podlagi podatkov, ki smo jih pridobili z vprašalniki in intervjuji, smo obravnavali tri problemske sklope. Prvi sklop se ukvarja z vprašanjem vloge maternega jezika v družini. Drugi sklop je namenjen ugotovitvam o rabi maternega jezika izven družine in je predvsem prikaz dejavnikov, ki pripomorejo k razvijanju jezikovnih in kulturnih vezi. Tretji sklop obravnava odnos staršev in otrok do dvojezičnosti in jezikovne politike v Avstraliji. S podrobno analizo vseh treh vsebinskih sklopov poskušamo ugotoviti vlogo jezikovne politike pri ohranjanju ali opuščanju slovenščine v avstralski večkulturni družbi in potegniti vzporednice med avstralsko izkušnjo in načrtovanjem jezikovne politike v Evropi.

1 UVOD

V Avstralijo, ki je bila še dvesto let nazaj redko poseljena, se je po letu 1947 preselilo več kot 3 milijone ljudi iz sto različnih držav. Že v osemdesetih letih je imela več kot ena petina avstralskega prebivalstva neangleške prednike in na etničnih šolah se je poučevalo več kot petinsedemdeset manjšinskih jezikov (Smolicz 1984). Popis prebivalstva iz leta 1986 je pokazal, da dva milijona ljudi starih nad pet let, to je 14 % Avstralcev, doma govori jezik, ki ni angleščina. Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 2006 pa skoraj 17 % Avstralcev govori doma enega od manjšinskih jezikov. Zavzetost in predanost ohranjanju maternega jezika je različna od družine do družine in od ene do druge jezikovne manjšine, k čemur prispevajo različni dejavniki. Občutek pripadnosti, odnos do dominantnega jezika, pomembnost prvega jezika v družbi, šolska in vladna politika so samo nekateri pomembni dejavniki, ki vplivajo na ohranjanje manjšinskih jezikov.

O jezikovni problematiki izseljencev in dejavnikih, ki vplivajo na ohranjanje maternega jezika je bilo narejenih veliko raziskav. Večina se je osredotočila na večje jezikovne skupnosti, kot so na primer Italijani ali Grki. Naša raziskava preučuje ohranjanje jezika v manjši skupnosti, to je med Slovenci v Avstraliji, in ugotavlja, kakšna je povezava med ohranjanjem jezika in jezikovno politiko, ki se je v Avstraliji od prihoda prvih Slovencev vanjo do danes zelo spremenila.

Raziskave, ki se ukvarjajo z raziskovanjem ohranjanja jezika in jezikovno rabo se ne morejo izogniti podrobnim osvetlitvam problemov, ki jih imajo izseljenci, ko se morajo vključiti v tuje okolje in spremljati, kako njihovi otroci odraščajo v drugačnem kulturnem okolju. Upoštevati je treba različne poglede in odzive na vprašanja, ki se mnogokrat dotikajo občutljivih in čustveno obarvanih tem. Da bi zbrali čim bolj zanesljive podatke in ugotovili, ali odgovori, namenjeni predstavniku dominantnega jezika in dominantne kulture, podajajo bistveno drugačno sliko kot odgovori, namenjeni predstavniku manjšinskega jezika in kulture, smo raziskavo zasnovali tako, da sta pogovore z informanti vodili ločeno slovenska in avstralska izpraševalka.

2 RAZISKOVANJE PROBLEMATIKE OHRANJANJA JEZIKA

Pojem »ohranjanje jezika« se nanaša na obnašanje, pogoje, vrednote in skupne odločitve manjšinske jezikovne skupine, ki podpira materni jezik (Heath in Harmon 1985, v Hornberger 1988). Pojem lahko razumemo z več vidikov. Najprej se nanaša na posameznika, ki zavestno vlaga trud v ohranjanje maternega jezika v okolju, v katerem je dominanten drug jezik. Lahko ga tudi razumemo z družbenega vidika kot posameznikovo ohranjanje jezika z družbeno podporo, npr. etnične skupnosti se povezujejo, da bi ohranile kulturo, navade, običaje in jezik. O ohranjanju jezika pa lahko govorimo tudi v političnem kontekstu, ko ohranjanje jezika podpira in spodbuja vladna politika.

Ohranitev jezika je v izhodišču določena z razmerjem govorca do maternega in dominantnega jezika in je rezultat prepleta različnih dejavnikov. Raziskava o ohranjanju nemščine v ZDA (Kloss 1966) kaže, da je šest najpomembnejših dejavnikov, ki prispevajo k ohranjanju jezika: versko-družbena osamitev, čas migracije, obstoj jezikovnih otokov in izkušnje z ohranjanjem jezika pred emigracijo. Pri preučevanju jezika japonskih izseljencev v Kanadi je Noro (1986) ugotovil, da je raba maternega jezika pri otrocih v sorazmerju z jezikovno rabo staršev. Smolicz (1984) pa trdi, da se manjšinske skupnosti razlikujejo predvsem po tem, v kolikšni meri vidijo svoj jezik kot bistveno kulturno vrednoto.

S primerjavo prve in druge generacije slovenskih izseljencev v Avstraliji želimo ugotoviti, kateri dejavniki so odločilni za ohranjanje ali opuščanje slovenskega jezika v avstralski družbi.

3 SLOVENCI IN AVSTRALSKA EMIGRACIJSKA POLITIKA

Slovenci so se začeli izseljevati v Avstralijo po letu 1921, ko so ZDA uvedle restriktivno politiko priseljevanja. Bolj množična emigracija v Avstralijo pa se je začela šele po letu 1945, ko je avstralska vlada nujno potrebovala emigrante, ki bi pomagali zgraditi porušeno gospodarstvo. Najbolj množično so se Slovenci izseljevali v Avstralijo po drugi svetovni vojni, in sicer iz ekonomskih in političnih razlogov (Skrbiš 1999: 29).

Po zadnjem popisu prebivalstva iz leta 2006 (http://www.dfat.gov.au) je v Avstraliji 16.085 Slovencev in njihovih potomcev. Razpršeni so po celem kontinentu, vendar večina živi v večjih mestih. Ker je bil med prvo skupino priseljencev, med katerimi so se le redki bili sposobni sporazumevati v angleščini, občutek odtujenosti zelo močan, je bila želja po združenju zelo močno izražena. Pomembno vlogo pri organiziranih

oblikah druženja so odigrale etnične institucije. Prva je katoliška cerkev, druga izseljenska društva. Slovenski priseljenci v Sydneyju so imeli v začetku maše v cerkvi Sv. Rafaela, ki stoji v predmestju Merrylandsa. V slovenski cerkvi in dveh slovenskih klubih so organizirali pouk slovenščine za predšolske in šoloobvezne otroke. Leta 1980 je slovenščina postala maturitetni predmet in leta 1989 tudi univerzitetni predmet. Slovenci v Sydneyju imajo enkrat tedensko svoj program na državni radijski postaji SBS, svoja etnična glasila in televizijo SBS, ki predvaja oddaje različnih etničnih skupnosti.

Vendar prvemu valu slovenskih izseljencev, ki je v Avstralijo prišel po drugi svetovni vojni, razmere niso bile vedno tako naklonjene, saj je bilo v Avstraliji šele leta 1978 prvič zapisano, da imajo tudi manjšine svoje jezikovne pravice (Galbally Report 1978, v Lo Bianco 1988). Imigracijska politika do leta 1969 je temeljila na domnevi, da se novi priseljenci lahko angleščine »naučijo mimogrede« in se asimilirajo. Šele v zgodnjih sedemdesetih letih so se začeli izvajati prvi programi angleščine kot drugega jezika v skladu z Zakonom o Imigraciji iz leta 1971. Politiko asimilacije in integracije je po letu 1972 zamenjala t. i. politika večkulturnosti, ki je bila uvedena z upanjem, da se bo s priznanjem pravic različnim jezikovnim skupnostim in ob upoštevanju skupnih bistvenih vrednot povečala družbena harmonija (Galbally Report 1978, v Lo Bianco 1988).

Kako se ideja večkulturnosti, to je zagotavljanje enake pravice do ohranjanja in razvijanja lastnih kultur (Čebulj Sajko 2000: 58), dejansko odraža v družbi in kakšne izkušnje imajo z njo Slovenci v Avstraliji, bomo poskušali začrtati v osrednjem delu prispevka.

4 RAZISKAVA

Pričujoča raziskava o ohranjanju jezika pri prvi in drugi generaciji Slovencev v Avstraliji temelji na terenskem delu, ki sva ga z Jill Brew opravili v Sydneyju. V raziskavi so sodelovali starši in otroci tridesetih družin iz Sydneyja. Starši so bili rojeni v Sloveniji, v Avstralijo pa so prišli med leti 1955 in 1980. Njihovi otroci so bili rojeni na avstralskih tleh. Informatorje sva obiskali na domu. Najprej so izpolnili vprašalnik, nato je sledil pogovor (posnet na kaseto) s slovensko in z angleško govorečo izpraševalko.

Ker je obseg podatkov, ki smo jih pridobili z vprašalniki in pogovori s tridesetimi družinami, prevelik za celovit prikaz, smo za ponazoritev izbrali podatke treh družin. Ob tem bomo opazovali razloge za trenutno stanje ohranjanja ali opuščanja jezika pri otrocih in pokazali odnos do jezika v dveh generacijah, ki bo vplival na ohranjanja jezika v tretji generaciji Slovencev v Avstraliji. Obravnavana tematika obsega tri vsebinske sklope, ki zajemajo jezikovno rabo v družini, izven družine in odnos staršev in otrok do dvojezičnosti ter jezikovne in kulturne politike v Avstraliji.

4.1 JEZIKOVNA RABA V DRUŽINI

Prvi sklop vprašanj obravnava vlogo slovenskega jezika v družini. Preglednica je oblikovana tako, da je možna primerjava med odgovori staršev in otrok. Pri interpretaciji podatkov pa se bomo sklicevali tudi na podatke, ki jih je pridobila avstralska izpraševalka, z namenom, da potrdimo, nadgradimo ali zavržemo določene izpeljave in teze.

Preglednica 1

	1. družina	2. družina	3. družina
Starši			
V katerem jeziku se sporazumevate s svojim (zakonskim) partnerjem?	predvsem slovensko	predvsem slovensko	(O) samo slovensko (M) predvsem slovensko
V katerem jeziku se sporazumevate s svojimi otroki?	predvsem angleško	predvsem slovensko	(O) samo slovensko (M) predvsem slovensko
V katerem jeziku se sporazumevajo med seboj otroci?	angleško	slovensko	(O) angleško (M) angleško
Kateri jezik ste govorili s	angleško in slovensko	slovensko	(O) slovensko

svojim prvorojencem?			(M) slovensko
Otroci			
V katerem jeziku govoriš s svojo mamo in svojim očetom?	predvsem angleško	(1) predvsem slovensko (2) predvsem slovensko (3) predvsem angleško	(1) predvsem slovensko (2) predvsem angleško (3) predvsem angleško
Kateri jezik uporabljaš s svojimi brati in sestrami?	angleško	(1) predvsem angleško (2) predvsem angleško (3) samo angleško	(1) predvsem angleško (2) samo angleško (3) predvsem angleško
Ali se spomniš, kateri jezik si govoril s svojimi starši na začetku?	slovensko	(1) slovensko (2) predvsem slovensko (3) angleško	(1) slovensko (2) slovensko (3) angleško
Ali se spomniš, kateri jezik si uporabljal na začetku s svojimi brati/ sestrami?	se ne spomnim	(1) slovensko (2) predvsem angleško (3) angleško	(1) slovensko (2) slovensko (3) angleško

Legenda: (O) = oče, (M) = mati, (1) = prvi otrok, (2) = drugi otrok, (3) = tretji otrok

Zbrani podatki kažejo, da se starši med seboj sporazumevajo predvsem slovensko, z otroki pa večinoma govorijo slovensko in angleško, razmerje v prid enega ali drugega jezika pa je v posameznih družinah različno. Razlog za tako govorno vedenje staršev osvetljuje podatek, ki so ga starši zaupali samo avstralski izpraševalki, in to je, da se z otroki sporazumevajo v angleščini zato, da bi izboljšali svojo angleščino.

Otroci s starši govorijo večinoma angleško, izjema so prvorojenci, ki uporabljajo slovenščino. Da je otrokova jezikovna izbira posledica odločitev staršev in moči javne sfere, jasno ponazarja izkušnja, ki jo je v pogovoru z avstralsko izpraševalko opisala ena od mater. Ko je namreč mlajši otrok prišel iz šole in je želel staršem opisati šolski dogodek v angleščini, ga je oče ustavil in vztrajal, da zgodbo pove v slovenščini. Otrok ni našel pravih besed in je začel jokati. Ta dogodek je bil povod za materino odločitev, da sta otrok in sporočilo bistvenejša kot izbira jezika. Zato so po tem dogodku pravila rabe slovenščine zrahljali in otroci so začeli v pogovoru s starši vedno pogosteje uporabljati tudi angleščino.

Otroci pa se med seboj sporazumevajo predvsem v angleščini, kljub želji nekaterih staršev, da bi bilo drugače, kar se v preglednici kaže kot neskladje med odgovori staršev in otrok. Sliko lahko dopolnimo s podatkom, da je mati, ki je slovenski izpraševalki zatrdila, da se v njeni hiši govori samo slovensko, avstralski izpraševalki zaupala, da se pri njih uporablja slovenščina za pogovor o vsakdanjih zadevah, kadar gre za zahtevnejše odločitve pa raje uporabljajo angleščino. Dejstvo, da tretji otrok v tej družini ne zna slovensko, potrjuje, da je mati s svojimi odgovori skušala pri slovenski izpraševalki ustvariti vtis, da v njihovi družini govorijo slovensko, in je temu prilagodila svoje odgovore.

Odgovori na vprašanje, v katerem jeziku so starši govorili s svojimi prvorojenci, potrjujejo rabo slovenščine. Večina se celo spomni, katera je bila prva slovenska beseda njihovega prvorojenca. Iz odgovorov otrok pa lahko razberemo vzorec govornega vedenja druge generacije. Prvi otrok govori slovensko od rojstva. Z drugorojencem se sporazumeva v slovenščini vse do vstopa v šolo, ko se nauči angleščine in svoje znanje prenese na mlajše brate in sestre. Tretji otrok se ponavadi že od rojstva uči angleško in se zato s starši, brati in sestrami sporazumeva samo še v angleščini.

Številne zgodbe pričajo o težavah prvorojencev, ki so v šolo vstopali brez znanja angleščine. Naj omenimo le eno, ki odseva razmere v avstralski šolski politiki v šestdesetih in sedemdesetih letih. En informator se spominja, da se je sin vrnil iz šole in je učiteljev nasvet, kako pomembno je doma govoriti angleško, oznanil z besedami: »Mami, v tej hiši moramo govoriti samo 'New South Wales'.« Večina prvorojencev je morala ob vstopu v šolo obiskovati poseben razred in negativne izkušnje so vplivale na celo družino, posebej na mlajše otroke.

Prvi sklop vprašanj je pokazal, da Slovenci v Avstraliji doma uporabljajo slovenski in angleški jezik. Ker se prvi jezik pogosto definira glede na področje rabe kot jezik zasebne sfere, je zanimivo, da se v slovenskih družinah v Avstraliji slovenščina govori samo na eni strani, na strani staršev. Otroci med seboj govorijo samo angleško, s starši pa se poskušajo v slovenščini sporazumevati samo še nekateri prvorojenci. Slovenskim otrokom znanje slovenščine ni potrebno za sporazumevanje s starši, saj se ti pogosto z njimi pogovarjajo angleško v želji, da bi izboljšali svoje jezikovno kompetenco v dominantnem jeziku.

4.2 JEZIKOVNA RABA IZVEN DRUŽINE

Drugi sklop vprašanj združuje podatke o rabi slovenščine izven družine in je prikaz dejavnikov, ki pripomorejo k razvijanju jezikovnih in kulturnih vezi.

Preglednica 2

	1. družina	2. družina	3. družina
Starši			
V katerem jeziku se sporazumevate s prijatelji, ki imajo slovenske korenine?	predvsem slovensko	predvsem slovensko	(O) samo slovensko (M) predvsem slovensko
Kako pogosto gledate slovenske filme, poslušate slovenske oddaje ali berete slovenske časopise?	pogosto: video, pesmi, radio	pogosto: časopis, radio nikoli: časopis	(O) pogosto: časopis, radio (M) pogosto. časopis, knjige, pesmi, nikoli: radio
Kako pogosto se udeležujete slovenskih prireditev in srečanj?	pogosto	tedensko	(O) tedensko (M) tedensko
Ali vaši otroci obiskujejo/so obiskovali slovenski pouk?	da	ne	da
Ste že kdaj obiskali svojo domovino?	da	da	da
Otroci			
V katerem jeziku se sporazumevaš s prijatelji, ki imajo slovenske korenine?	predvsem angleško	(1) predvsem angleško (2) predvsem angleško (3) samo angleško	(1)samo angleško (2) samo angleško (3) samo angleško
Kako pogosto gledaš slovenske filme, poslušaš slovenske oddaje ali bereš slovenski časopis?	nikoli: video, časopis	(1) -- (2) nikoli: knjige, video (3) nikoli: knjige, časopis, video, pesmi	(1) pogosto: pesmi (2) pogosto: časopis nikoli: radio, video, knjige (3) Nikoli: radio, časopis
Kako pogosto se udeležuješ slovenskih prireditev in srečanj?	tedensko	(1) tedensko (2) tedensko (3) tedensko	(1) se ne udeležujem (2) se ne udeležujem (3) se ne udeležujem
Ali si kdaj obiskoval sobotno/nedeljsko slovensko šolo?	da	(1) ne (2) ne (3) ne	(1) da (2) da (3) da
Si že kdaj obiskal domovino svojih staršev?	da	(1) da (2) da (3) da	(1) da (2) da (3) ne

Legenda: (O) = oče, (M) = mati, (1) = prvi otrok, (2) = drugi otrok, (3) = tretji otrok

Prva generacija slovenskih izseljencev ima številne slovenske prijatelje, med seboj se pogovarjajo slovensko in redno zahajajo v slovenske klube in cerkve. Druga generacija ima zelo redke stike s slovenskimi sovrstniki, med seboj govorijo angleško. Medtem ko prva generacija redno bere slovenski tisk, ki izhaja v Avstraliji, in posluša slovenske oddaje na radiu, se druga generacija za slovenske medije ne zanima.

Otroci, ki so se udeleževali dopolnilnega pouka slovenščine so povedali, da so se pri pouku dolgočasili, ker pouk ni bil prilagojen posamezniku, da so bile skupine prevelike in da je kljub opravljeni maturi iz slovenskega jezika njihovo znanje pisne in govorjene slovenščine pomanjkljivo.

Obiski domovine so ponavadi namenjeni obisku sorodnikov in ogledu naravnih znamenitosti Slovenije. Starši so bili ob obisku domovine ponosni na znanje angleščine svojih otrok in ne preveč zaskrbljeni zaradi neznanja slovenščine. Mnogi otroci pa se obiska spominjajo tudi po tem, da so bili v zadregi zaradi preslabega znanja slovenščine in so obžalovali, da se niso mogli s sorodniki tako sproščeno pogovarjati, kot bi si želeli. Tisti otroci, ki so Slovenijo obiskali v času osnovne šole, se spominjajo, da so ob vrnitvi v

Avstralijo svoje sošolce iz sobotne/nedeljske šole presenetili s svojin znanjem dobre slovenščine, kar je pozitivno vplivalo na motivacijo sovrstnikov za učenje slovenščine.

Sklop vprašanj o rabi slovenščine izven družine in prikaz dejavnikov, ki pripomorejo k razvijanju jezikovnih in kulturnih vezi med Slovenci v Avstraliji, je pokazal, da sobotna ali nedeljska šola slovenska jezika ni dovolj privlačna, da bi otroke spodbujala k učenju.

4.3 Odnos staršev in otrok do dvojezičnosti in jezikovne politike v Avstraliji

V tretjem sklopu bomo najprej obravnavali odnos do ohranjanja jezika in dvojezičnosti (Preglednica 3), nato pa odnos govorcev do jezikovne politike v avstralski družbi (Preglednica 4).

Preglednica 3

	1. družina	2. družina	3. družina
Starši			
Ali mislite, da naj bi ljudje, ki živijo v Avstraliji in njihov materni jezik ni angleščina, ta jezik ohranili? Razlogi?	da, ohranjanje kulture	da, povezuje družino kot celico	(O) da, učvrsti družino (M) da, ohranja kulturo
Ali verjamete, da ohranjanje maternega jezika lahko zavira učenje angleščine vaših otrok?	da	ne	(O) da (M) ne
Ali verjamete, da ohranjanje maternega jezika lahko ovira vaš uspeh v avstralski družbi?	ne	ne	(O) ne (M) ne
Ali se vam zdi jezik eden od najpomembnejših vidikov vašega načina življenja, ki naj bi ga ohranili v Avstraliji?	ne	ne	(O) ne (M) da
Kakšen nasvet bi dali novim priseljencem v Avstraliji glede dvojezične vzgoje otrok?	najprej angleščina, nato slovenščina	slovenščina doma, angleščino bo usvojil samo po sebi	(O) dvojezično (M) najprej slovenščina, angleščino bo usvojil po naravni poti
Ali ste imeli kakšen načrt glede jezikovnega razvoja vašega otroka?	ne	ne	(O) da, dvojezično (M) ne
Otroci			
Ali misliš, da naj bi ljudje, ki živijo v Avstraliji in njihov materni jezik ni angleščina, ta jezik ohranili? Razlogi?	da, osebna identiteta	(1) da, osebna identiteta (2) da, človeška pravica (3) osebna identiteta	(1) (2) (3) da, osebna identiteta, povezuje družino, ohranja kulturo, človeška pravica
Ali verjameš, da ohranjanje maternega jezika lahko zavira učenje angleščine pri otrocih?	da	(1) da (2) da (3) da	(1) ne (2) ne (3) ne
Ali verjameš, da ohranjanje maternega jezika lahko ovira vaš uspeh v avstralski družbi?	ne	(1) ne (2) ne (3) ne	(1) ne (2) ne (3) ne
Ali se ti zdi jezik eden od najpomembnejših vidikov tvojega načina življenja, ki naj bi ga ohranil v Avstraliji?	da	(1) ne (2) ne (3) ne	(1) da (2) da (3) da
Če bi imel otroke, ali bi se	da, če bi se poročil s	(1) da, če bi se poročil s	(1) da, če bi se poročil s

odločil, da jih vzgajaš dvojezično?	Slovencem/Slovenko	Slovenko/Slovencem (2) da, ampak najprej se moram sam naučiti (3) da, če se poročim s Slovencem/Slovenko	Slovenko/Slovencem (2) da, ampak najprej se moram sam naučiti (3) da, ampak ne na silo
Ali daješ prednost poroki s parterjem/partnerko, ki izhaja iz enakega kulturnega okolja?	da, vendar rojen v Sloveniji	(1) to ni pomembno (2) ne (3) ne	(1) ne (2) to ni pomembno (3) to ni pomembno

Legenda: (O) = oče, (M) = mati, (1) = prvi otrok, (2) = drugi otrok, (3) = tretji otrok

Na vprašanje, ali je pomembno ohraniti materni jezik, so pozitivno odgovorili starši in otroci. Starši so kot glavni razlog za ohranjanje jezika navedli ohranitev kulture in utrditev družine. Otrokom pa se zdijo glavni razlogi za ohranjanje jezika osebna identiteta, človeška pravica in individualnost. Zanimivo je, da jezika niso povezali s kulturo, plesom, z glasbo in s slovenskim klubskim življenjem, kot izvorom kulturnega dogajanja.

Večina staršev meni, da jezik ni najpomembnejši vidik njihovega načina življenja v Avstraliji. Odgovor je verjetno povezan z ekonomskimi razlogi, saj je večina izseljencev prišla v Avstralijo zaradi želje po boljšem življenju in temu so bila podrejena vsa njihova prizadevanja, kar je tudi slovenski jezik postavilo na stranski tir.

O tem, da ohranjanje maternega jezika zaviralno vpliva na učenje dominantnega jezika, so bila mnenja deljena. Večino pritrdilnih odgovorov smo dobili v družinah, v katerih je imel prvorojenec ob vstopu v šolo težave z angleščino. Taki odgovori so verjetno deloma povezani tudi s splošnim razpoloženjem v avstralski družbi, ki v tistem času ni bila naklonjena dvojezičnosti. Pogosto so učitelji otrokom v šoli posredovali stališče, da dvojezičnost zaviralno vpliva na usvajanje jezika. Tako starši kot otroci so se strinjali, da uspeh v avstralski družbi ni povezan z ohranjanjem maternega jezika.

Pogledi staršev na dvojezično vzgojo so bili zelo različni. Nekateri so na prvo mesto postavili angleščino, drugi slovenščino, tretji so predlagali, da se otrok uči oba jezika hkrati. Na drugi strani pa so se vsi otroci strinjali, da naj bo vzgoja dvojezična, vendar so odgovor vedno pogojevali s partnerjevim poreklom. V pogovoru z avstralsko izpraševalko so vsi omenili, da bodo svoje otroke gotovo učili slovenščine kot drugega jezika. Vendar jih je polovica na vprašanje o partnerju odgovorila, da noče partnerja/partnerice slovenskega rodu, drugi polovici pa se je zdelo to vprašanje nepomembno. Vse to kaže, da se bo njihov pogoj, da bi otroke učili slovensko ob slovenskem partnerju težko udejanjil, saj se otroci ne družijo s slovenskimi vrstniki.

Čeprav so starši in otroci pokazali pozitiven odnos do ohranjanja jezika, pa njihov pogled na dvojezičnost in pomen, ki ga pripisujejo slovenščini v avstralski družbi, kažejo, da ohranjanje jezika verjetno ne bo tako zagnano, kot bi lahko pričakovali. Neuradna politika in odnos do drugih jezikov v avstralski družbi sta verjetno pomembno vplivala na slovensko neodločnost pri ohranjanja maternega jezika.

V Preglednico 4 smo uvrstili vprašanja, ki obravnavajo odnos govorcev do jezikovne politike v avstralski družbi.

Preglednica 4

	1. družina	2. družina	3. družina
Starši			
Kdo je odgovoren za ohranjanje maternega jezika?	družina	družina	(O) družina (M) družina
Ali naj bi avstralska šola poskrbela tudi za učenje manjšinskih jezikov?	da	morda	(O) da (M) da
Ali naj država namenja denar tudi za manjšinske jezike?	da	da	(O) da (M) da
Ali mislite, da je avstralska družba naklonjena sporazumevanju v drugih	da	da	(O) da (M) da

jezikih?			
Ali mislite, da je v Avstraliji prednost, če znaš še kakšen drug jezik poleg angleščine?	da	da	(O) da (M) da
Otroci			
Kdo je odgovoren za ohranjanje maternega jezika?	družina	(1) družina/skupnost (2) družina/skupnost (3) vsak sam	(1) družina/vlada (2) skupnost (3) družina
Ali naj bi avstralska šola poskrbela tudi za učenje manjšinskih jezikov?	morda	(1) ne (2) morda (3) ne	(1) da (2) da (3) da
Ali naj država namenja denar tudi za manjšinske jezike?	da	(1) da (2) da (3) ne	(1) da (2) da (3) bi bilo lepo
Ali misliš, da je v Avstraliji prednost, če znaš še kakšen drug jezik poleg angleščine?	da, vendar ne znanje slovenščine	(1) da, služba, potovanja (2) da, skriven jezik (3) da, kot pomoč tistim, ki ne govorijo angleško	(1) da, za večinske jezike (2) da, za službo (3) da, vendar ne znanje slovenščine

Legenda: (O) = oče, (M) = mati, (1) = prvi otrok, (2) = drugi otrok, (3) = tretji otrok

Starši so bili večinoma mnenja, da je za ohranjanje maternega jezika odgovorna družina. Tudi otroci so na prvo mesto postavili družino, dodali pa so še skupnost, vlado in lastno odgovornost. Da naj bi avstralska šola poskrbela za učenje manjšinskih jezikov, so bili prepričani starši, otroci pa ne. V pogovoru s slovensko izpraševalko so otroci svoj odgovor utemeljili s tem, da je glede na majhno število slovenskih otrok nemogoče pričakovati, da bi bila slovenščina del šolskega učnega programa.

Na vprašanje, ali naj država namenja denar za manjšinske jezike, so starši odgovorili pozitivno, mogoče tudi zaradi občutka, da sami niso dovolj poskrbeli za ohranjanje jezika v družini. V pogovoru z avstralsko izpraševalko so matere povedale, da zahteva učenje maternega jezika doma veliko časa in mora potekati tako, da ga otroci vzamejo resno. Zdelo se jim je, da bi bile te zahteve lažje uresničljive, če bi se otrok učil slovenščine v šoli. Tudi otroci so bili večinoma mnenja, da naj država finančno podpre učenje manjšinskih jezikov, v pogovoru s slovensko izpraševalko pa so dodali, da bi slovenščina kot šolski predmet pripomogla k višjemu statusu slovenščine na splošno.

Starši so bili enotni, da je avstralska družba naklonjena sporazumevanju v drugih jezikih. V pogovoru z avstralsko izpraševalko pa so nekateri omenili težave v preteklosti, a vedno dodali, da je zdaj mnogo bolje. Tudi trditev, da je to, da govoriš poleg angleščine še kakšen drug jezik prednost, se je zdela staršem resnična. Pri naštevanju prednosti, ki jih prinaša znanje slovenščine, so na prvo mesto postavili večje zaposlitvene možnosti, čeprav niso vedeli, katere natančno bi to bile. Otroci so med prednostmi našteli potovanje, zaposlitev in pomoč drugim, vendar so mnogi omenili, da slovenščina kot jezik manjšine v ekonomskem smislu ni prednost. V pogovoru s slovensko izpraševalko so povedali, da si s slovenščino ne morejo pomagati pri navezovanju prijateljskih stikov ali iskanju zaposlitve. Zdelo pa se jim je, da je učenje slovenščine imelo prednosti v času šolanja, saj so dobili predstavo o jezikovni strukturi, pripomoglo je k pozitivnejši zavesti o drugih kulturah in širilo njihovo obzorje.

V tretjem sklopu vprašanj o odnosu prve in druge generacije slovenskih izseljencev do dvojezičnosti in jezikovne politike v Avstraliji smo ugotovili, da se jim zdi skrb za ohranjanje jezika na prvem mestu odgovornost posameznika in družine. V skladu s tem je tudi njihov pogled na vladna prizadevanja pri ohranjanju jezika, saj so večinoma zadovoljni z Belo knjigo o jezikovni politiki v Avstraliji iz leta 1991, ki bolj podpira politiko jezikovne tolerantnosti kot jezikovne raznolikosti.

5 SKLEPNE UGOTOVITVE

Zavedanje, da je treba ohraniti materni jezik v družini raste skladno z zavedanjem, da postaja materni jezik za otroke tuj jezik. Vendar se otroci jezika staršev učijo predvsem takrat, ko jim prinaša določene bonitete. Sporazumevanje s starši, vzpostavljanje novih prijateljstev s slovensko govorečimi vrstniki, obiski domovine staršev in sorodnikov in udeležba na družabnih prireditvah, so bili glavni motivi za ohranjanje

jezika v naši raziskavi. Slovenščina se v vseh družinah, ki so sodelovale v raziskavi, uporablja v vsakodnevnem sporazumevanju, vendar to ni odraz prizadevanja staršev za ohranjanje jezika. Raba je namreč omejena na sporazumevanje starš-starš ali starš-otrok, otroci pa med seboj govorijo angleško. Ohranjanje jezika je torej najprej odločitev vsakega posameznika, a se lažje uresniči, če ima družbeno podporo.

V manjših skupnostih kot je slovenska, so možnosti rabe slovenskega jezika izven družine zelo omejene in je v to treba vložiti dodaten napor. Toda posameznikove odločitve so vedno vpete v družbeni in ekonomski kontekst, ki ima velik vpliv na poglede in stališča o vlogi maternega jezika v tujem okolju. Nazoren primer izobraževalne politike v sedemdesetih letih v Avstraliji, je sporočilo učiteljice, da je doma treba govoriti »New South Wales«. Vendar so v pogovorih starši to obdobje na hitro preskočili in so raje govorili o sedanjem bolj tolerantnem odnosu avstralske družbe do drugih jezikov. Tudi o odnosu vlade do ohranjanja jezikov so starši govorili pozitivno, otroci pa so pri tem izrazili dvom.

Odločitev staršev, koliko napora vložiti v ohranjanje jezika, pa je v veliki meri odvisna od tega, kaj se jim zdi za njihove otroke koristno in v povezavi z njihovo percepcijo o tem, katere jezike družba podpira in katere zapostavlja. Percepcijo posameznika pa sooblikujejo stališča in pogledi družbe, v kateri živi, in so v tesni povezavi z vladno politiko in prakso.

Avstralska politika večkulturnosti se je razvijala v okolju, v katerem je tako samo po sebi umevno, da je uradni jezik angleščina, da tega »niso zapisali niti v ustavo« (Smolicz 2002). V avstralskem kontekstu ima večkulturnost v praksi številne pomanjkljivosti. Največja je ta, da učenje tujega jezika v šoli ni obvezno, ampak je prostovoljna izbira. Tako se neangleških jezikov v šoli učijo predvsem potomci priseljencev, medtem ko se pripadniki večinskega jezika le redko odločijo za učenje tujega jezika, saj jim v družbi, v kateri je dominanten jezik angleščina, učenje tujega jezika ne prinaša posebnih koristi (Smolicz 2002). Tako se v Avstraliji tuje jezike velikokrat povezuje s priseljenci in z begunci. Taka praksa pa vodi v rabo angleškega jezika pri drugi generaciji avstralskih priseljencev, kar potrjuje tudi naša raziskava jezikovne rabe v slovenski skupnosti v Sydneyju.

»Resnična« ohranitev jezika se bo pokazala šele v tretji generaciji. Raziskave tretje generacije, ki bodo morale zajeti tudi obsežno analizo jezikovne rabe, bodo dale bolj jasno sliko, kateri dejavniki zagotavljajo najmočnejšo spodbudo za ohranjanje jezika. V tem času bo prvotno prvi jezik postal »tuj« jezik (kot se je to že zgodilo pri najmlajših otrocih druge generacije) in takrat šele bodo potrebna skupna, usklajena prizadevanja za ohranitev slovenskega jezika.

Avstralska izkušnja večkulturnosti in njene pojavne oblike v praksi so pomembno izhodišče za načrtovanje jezikovne politike v Evropi, ki mora upoštevati, da je jezik bistvena kulturna vrednota, ki zahteva usklajeno in harmonično delovanje jezikovne, izobraževalne, družbene in gospodarske politike.

NAVEDENA LITERATURA

Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade, http://www.dfat.gov.au.

B. ČEBULJ SAJKO, 2000: *Razpotja izseljencev. Razdvojena identiteta avstralskih Slovencev*. Ljubljana: Založba ZRC.

N. H. HORNBERGER, 1988: *Bilingual Education and Language Maintenance*. Dordrecht: Foris Publications.

H. KLOSS, 1966: German-American Language Maintenance Efforts. V: *Language Loyalty in the United States*, London.

H. NORO, 1986: *Family and Language Maintenance: an Exploratory Study of Japanese Language Among Children of Postwar Japanese Immigrants in Toronto*. IJSL.

J. LO BIANCO, 1988: National Policy on Languages. *Journal of Intercaltural Studies,* 9 (1988), 1.

Z. SKRBIŠ, 1999: *Long-distance Nationalism: Diapsoras, Homelands and Identities*. Ashage: Aldershot.

J.J. SMOLICZ, 1984: Minority Languages and the Core Values of Culture: Changing Policies and Ethnic Response in Australia. *Multilingual and Multicultural Development*, 5 (1), 23–41.

J.J. SMOLICZ, I. NICAL, SECOMBE, 2002: *Assimilation or pluralism: Changing policies for minority languages education in Australia and the Philippines*. http://www.linguapax.org/congres/Tallers/article13_ang.html.

Književnosti in jeziki manjšin

Zinka Zorko
Univerza v Mariboru – SAZU, Ljubljana

Narečna podoba pri štajerskih Slovencih v Avstriji

Štajerski Slovenci so majhna nacionalna skupnost ob avstrijski meji s Slovenijo. Slovenski jezik je bil takoj po prvi svetovni vojni izrinjen iz šole in cerkve, ostali so torej brez pravic. Kot avtohtono prebivalstvo živijo na: a) zahodu ob koroško-štajerski deželni meji v krajih Soboth (Sobote), Laaken (Mlake), Rotwein (Radvanje) in govorijo koroško podjunsko narečje; b) v okolici kraja Leutschah (Lučane) – v Schlossbergu (Gradišče), Grosswalzu (Veliki Boč), Glanzu (Klanci) in v kraju Spielfeld (Špilje), kjer govorijo severnoštajerski kozjaški govor; c) na vzhodu pa severno od Radgone v petih vaseh: Goritz (Gorica), Dedenitz (Dedonci), Laafeld (Potrna), Zelting (Zenkovci), Sicheldorf (Žetinci), kjer govorijo prekmursko-slovenskogoriško mednarečje.

Štajerski Slovenci so majhna nacionalna skupnost ob avstrijski meji s Slovenijo. Slovenski jezik je bil takoj po prvi svetovni vojni izrinjen iz šole in cerkve, ostali so torej brez pravic. Jezik se je iz generacije v generacijo prenašal po ustni tradiciji in je ostal dokaj arhaičen. Pravi čudež je, da se je sploh ohranil. Leta 1988 je bilo ustanovljeno *Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko*. Učenje slovenskega jezika in razvoj slovenske kulture na Štajerskem sta glavni nalogi društva. Društvo deluje na osnovi člena 7 avstrijske državne pogodbe, ki velja tudi za zvezno deželo Štajersko; nobena točka manjšinskih pravic zanje ni uresničena. Cilj *Kulturnega društva člen 7* je interkulturalnost in učenje jezika sosedov, kot je zapisano v načelih Evropskega sveta. Na vseh obmejnih štajerskih šolah naj bi pospeševali učenje slovenščine. V

Laafeldu (Potrni) je društvo kupilo in uredilo t. i. Pavlovo hišo, ki opravlja vlogo dvojezičnega komunikacijskega centra.

Zgodovinske in politične razmere v zadnjih dvesto letih nam osvetljujejo vzroke za današnje stanje slovenskega jezika in kulture pri štajerskih Slovencih. Vprašanje sedeža lavantinske škofije in njenega obsega je bilo postavljeno že ob jožefinski reorganizaciji škofij leta 1789. Štajerska in Koroška sta bili tedaj razdeljeni med štiri škofije: leobensko, sekovsko, krško in lavantinsko; ta je obsegala velikovško okrožje na Koroškem in celjsko okrožje na Štajerskem (1850. je bilo po cerkvenem štetju 324.122 duš).

Spomenica salzburškega nadškofa Maksimilijana Tarnóczyja je bila sestavljena sporazumno z lavantinskim škofom Antonom Martinom Slomškom. Ozadje spomenice nadškofa, ki je 1853 vnovič sprožila reorganizacijo lavantinske škofije, je ne samo cerkvenoupravno, ampak predvsem jezikovno-narodnostno. Bilo je tudi sad slovenskega političnega gibanja l. 1848/49 v mariborskem okrožju, ki je kot edini rezultat zahtev po upravni ločitvi slovenskega ozemlja od nemškega (oz. po Zedinjeni Sloveniji) – ter prizadevanj o rešitvi narodnostnega načrta v habsburški monarhiji – združevalo skoraj vse slovensko ozemlje na Štajerskem.

Severna meja tega okrožja se je razlikovala od današnje slovensko-avstrijske na štirih točkah: k mariborskemu okrožju je spadala občina Sobota (Soboth) ob štajersko-koroški deželni meji, h graškemu okrožju pa so spadali Zgornja in Spodnja Kapla južno od Arveža, del katastrske občine Veliki Boč južno od Lučan ter del Slovenskih goric z Apaškim poljem. Ta meja je bila do konca monarhije kot meja med »slovenskimi« okrajnimi gospodarstvi (oz. sodnimi okraji) na jugu in »nemškimi« na severu.

V spomenici salzburškega nadškofa je bil predlog, naj sekovska škofija svoj del v okrožju Maribor prepusti lavantinski škofiji, ta pa naj sestavlja bogato obljudeno mariborsko okrožje. Tako bi dosegli večje ravnotežje pri razdelitvi vernikov ter olajšanje stikov z ustreznimi političnimi oblastmi v Gradcu, Mariboru in Celovcu; to je veljalo zlasti za lavantinsko škofijo s sedežem v odročnem Št. Andražu ter ozemljem v dveh različnih deželah. Vsaka od teh škofij je dobila pomembno število slovenskih vernikov, zato bi moral vsak škof biti vešč poleg nemškega tudi slovenskega jezika. Oba predlagatelja spomenice, tako Tarnóczy kot Slomšek, sta imela mejo med Slovenci in Nemci – med graškim in mariborskim okrožjem – za narodnostno mejo.

Župnije, ki naj bi jih sekovska škofija izročila lavantinski (10 dekanij), so: Sv. Jakob pri Soboti, Pernice, Sv. Jernej, Radlje, Remšnik, Brezno, Sv. Ožbalt, Selnica ob Dravi, Sv. Jurij, Svečina, Šentilj, Jarenina, Sv. Ana, Sv. Benedikt, Negova in Sv. Peter pri Zgornji Radgoni.

Že leta 1858 se je oglasil župnik na Gomilici (Gamlitz) z dokazi, da je severno od meje med okrožjema še 12 župnij ali »lokalij«, ki zaradi povsem slovenskega ali delno slovenskega prebivalstva potrebujejo slovenščine vešče duhovnike, zato jih je potrebno pridružiti lavantinski škofiji: v župniji Apače je 1000 Slovencev, zanje je enkrat mesečno slovenska pridiga, pri Mariji Snežni so pretežno Slovenci (1168 duš) in so pridige skoraj samo slovenske, Špilje (Spielfeld, 1070 duš)) so pretežno slovenske in slovenščina prevladuje tudi v dušnem pastirstvu, v Gomilici (Gamlitz) je 3800 prebivalcev, ki so bili pred desetletji povsem slovenski, v Lučanah (Leutschach, 4512 duš) se govori nemško v trgu (znajo pa tudi slovensko) in je vsako nedeljo ena nemška in ena slovenska pridiga, pri Sv. Duhu na Ostrem vrhu (1062 duš) in na Kapli (1363 duš) so prebivalci Slovenci in je bogoslužje slovensko. V župnijah Arnfels (Arvež, 3047 prebivalcev), Wies (3573) in Eibiswald – Ivnik (4451) je slovenska služničad.

A. M. Slomšek je predlagal pogodbo o razmejitvi med škofijama 8. 10. 1858. Sprememba meje lavantinske škofije je povzročila večjo skrb za slovensko dušno pastirstvo tudi v mariborskih cerkvah sv. Marije in sv. Alojzija ter v Radljah, in to po odločbi ordinariata, naj se v bogoslužju uporabljata slovenščina in nemščina sorazmerno z jezikom vsega prebivalstva župnije.[155]

Matjaž Klemenčič[156] je raziskal razvoj jezikovnih in etničnih struktur prebivalstva na Štajerskem na obeh straneh današnje slovensko-avstrijske meje od srede 19. stoletja do 1991. Na podlagi podatkov ljudskih štetij do prve svetovne vojne sledimo pospešenemu procesu germanizacije avtohtonega slovenskega prebivalstva na južnem delu dežele Štajerske. Avstrijska ljudska štetja so ugotavljala občevalni jezik prebivalstva. Po prvi svetovni vojni je za avstrijski del Štajerske značilna pospešena germanizacija. Tako naj bi bilo leta 1830 v celotni Štajerski 538.787 Nemcev (60,89 % prebivalstva) in 342.013 Slovencev (35,72 %). Takrat je bilo v celjskem okrožju 876 Nemcev in 201.661 Slovencev, v mariborskem okrožju 64.103 Nemcev in 138.665 Slovencev. Leta 1880 je bilo v Soboti 20 % Slovencev, na Remšniku 90 %, na Kapli 91 %, v Gradišču/Schlossbergu 23 %, na Klancih 9 %.

[155] Bogo Grafenauer, *Etnična vprašanja ob preureditvi lavantinske škofije v slovensko škofijo na Štajerskem,* 1979, 107–133.

[156] Matjaž Klemenčič, Im Lichte .../ V luči jezikovnih statistik – slovensko in nemško govoreči na južnem avstrijskem Štajerskem in na spodnjem Štajerskem v letih 1830–1991, v zborniku *Christian Stenner: Slowenische Steiermark*, Wien, 1997, 69–107.

Spreminjanje demografske strukture ob avstrijsko-slovenski meji po saintgermainski in trianonski pogodbi v obmejnem pasu, kjer je pred prvo svetovno vojno po uradni avstrijski statistiki živelo pretežno slovensko govoreče prebivalstvo, je bilo izredno močno.[157]

Štajerski Slovenci kot avtohtono prebivalstvo so živeli na zahodu ob koroško-štajerski deželni meji v politični občini Soboth (Sobota), Laaken (Mlake) in Rothwein (Radvanje), v okolici Lučan (Leutschach), v Klancih (Glanz) in v okolici Spielfelda; severno od Radgone so živeli v petih vaseh t. i. Radgonskega kota: Goritz (Gorica), Dedenitz (Dedonci), Laafeld (Potrna), Zelting (Zenkovci) in Sicheldorf (Žetinci). V Radgonskem kotu je bilo leta 1880 v petih slovenskih vaseh prek 90 % prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom.

Leta 1934 je bilo na celotnem avstrijskem Štajerskem po podatkih štetja 3838 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. V političnem okraju Deutschlandsberg (Sobota, Mlake, Radvanje) je bilo 76 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. Na celotnem območju avstrijske Štajerske so ob popisu 1971 našteli 1684 Slovencev. Po popisu 1991 je bilo v celotni deželi Štajerski nekaj več kot 1500 Slovencev. Avstrijski državni predstavniki danes izjavljajo, da Slovencev na avstrijskem Štajerskem ni in da jih člen 7 avstrijske državne pogodbe omenja zgolj po naključju.

Slovenski narečni jezik na južni meji avstrijske Štajerske prištevamo k trem narečnim skupinam: koroški, štajerski in panonski.

Ob južni meji avstrijske Štajerske starejša generacija, rojena med obema svetovnima vojnama, še govori slovensko. Na zahodu, v Mlakah in Radvanju, govorijo koroško podjunsko narečje, v Ivniku, Arvežu in v Gradišču pa koroško severnopohorsko-remšniško narečje. V okolici Lučan (Veliki Boč, Klanci) prevladuje severnoštajerski kozjaški govor, v Radgonskem kotu pa se ohranja panonsko prekmursko-slovenskogoriško mednarečje.

Na zahodnem delu *remšniškega podnarečja* (od Sobot, Mlak, Radvanja, Remšnika) govorijo bolj arhaično podjunsko narečje z značilnimi naglasnimi premiki, kot so v trizložnicah: *babíca, matére, delôli,* ter z odrazom a za polglasnik in nosni en: *dan, lan, patek* 'petek', *pradem* 'predem', v vzhodnem delu od Remšnika, do Arveža in Gradišča (Schlossberga) pa govorijo ozki *e*: *den, len, petek, predem*. Vsem tem koroškim govorom so skupni štirje dvoglasniki: *ie, uo, ea, oa: besieda, buoh, breaza, noaša,* zaokroževanje dolgega *a* v *ô*: *môti, pôjenk* in izgovor dolgega širokega *o* kot *a*: *dama, naga*. Zaradi mlajših naglasnih umikov na samoglasnik v predzadnjem zlogu so lahko ti danes še kratki. V soglasniškem razvoju se od Ojstrice proti vzhodu izgublja tipično koroško »švapanje«, torej *spôla* in ne *spôva.* Izgovor zvočnika r se pomakne nazaj; pravijo, da podrezujejo. V pregibanju besed je za to podnarečje značilno izgubljanje samostalnikov srednjega spola; v ednini so snovna, skupna in pojmovna imena še ohranjena: *vino, mlieko, smriečje, dealo,* v množini pa postanejo večinoma ženskega, s podaljšano osnovo tudi moškega spola: *siemeni, tealati.* V mestniku in orodniku množine samostalniških in pridevniških besed je prevladala zaimenska končnica *-eh, -emi*: *z liepemi bôbemi*.

V besedju so številne prevzete besede iz nemščine, zlasti strokovno izrazje v gozdarstvu, lesarstvu, stavbarstvu in drugod; za moškega je razširjen leksem *later*, za otroke *lauženki.* Zanimive so izvirne slovenske besede: *vlička* za 'pomlad', *letnice* za 'velika noč', *gorica* za 'ograjen prostor okoli hiše', *pravda* za 'mrtvaški oder', *hoader* za 'postelja'.

Za predstavitev koroškega remšniškega podnarečja je zapisana zgodba o žalik ženah. Zapis je približan knjižnemu zapisu, prav tako tudi koroški dvoglasniki *ie, uo, ea, oa*. Če pod *e* in *o* ni znaka, pomeni, da sta ozka, strešica na *e* in *o* pomeni, da sta samoglasnika dolga in široka.

Ko sn bla še čisto môla, smo se dama tak mienili, da so tam pod Remšnikom na êni kmetiji tôke pèči. V tisteh pečeh je biu en štibl, not pa baj krušna piеč. Tam so živeale žalik žeane. Paurom so svetovôle, kodô marjo sjat, da bojo meli liepo sietvo. Na êni paurniji so bli pa mlôdi virti, pa se je mlôdi virt êni žalik žeani tak dopôdo. Je pa hodla k jemu pa mu praula, kodô mare sjêt, kak mare pri žvini, da bo meu poune štôle žvine. An je bogau pa mu je vse najliepši uspevalo. Liete no liete. Jêgova žeana je pa mislila, kak moare toto bit, da mož vsôko jutro bol dougo leži. Je pa êno jutro čist potihoma šla noter v hišo, tam ko sta spala na hoadreh, je pa vidla, da so tôke douge žoute lasi od tiste žalik žeane čisto dou do poda visele. Jangova žeana pa je strašno jezna šla noter v kuhijo pa vzela škôrje, pa ji lasi bek odriezala. Ko je žalik žeana vstôla pa vidla, da nima veač tisteh lasi, je reakla: »Gorje vam. Od zej napre se bo pri vas vse spremenilo.« Pa ries. Niso meli več tôke liepe sietve, liepe žvine, pač pa samo, kô so s svajemi rokemi pridielali. Enkrat je pa eadn jôger vstreliu v tiste pèči, so pa žalik žeane zginle pa jih ni blo veač.

[157] Matjaž Klemenčič in Ludvik Olas, Demografske strukture prebivalstva, v: *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski deželi Štajerski*, Ljubljana, 1994.

Štajerski kozjaški govor je v Avstriji še ohranjen na Velikem Boču in v bližini Lučan. Za ta govor je značilen štajerski glasovni, naglasni in oblikospreminjevalni razvoj. Dvoglasniki se zatezajo, dolga *i* in *u* se v izgovoru znižata do dvoglasnikov *ej* in *ou*: *pozejmi* 'pozimi', *sloužila* 'služila'. Značilna odraza za stari jat in *e* ter za dolgi *o* sta *aj* in *au*: *seadn lajt* 'sedem let', *šaula* 'šola'. Dvoglasnika *ea* in *oa* sta se razvila podobno kot v koroškem remšniškem podnarečju iz akutiranih *e*-jevskih in *o*-jevskih glasov: *dvaj leati, Foaršner*. Pregibanje besed je podobno koroškemu, prav tako izgubljanje samostalnikov srednjega spola. V besedju so številni iz nemščine prevzeti leksemi.

Takšen pa je zapis štajerskega kozjaškega govora pri Lučanah v Avstriji, in sicer z znaki za dvoglasnike: *ej, ou, aj, au, ea, oa.*

Sloužila sn pri Vurbosi seadn lajt, no sn bla pri Smamniki dvaj leati, no sn bla pa pri Foaršneri. V šaulo sn hodla na Sveti Duh, na Sveti Križ pa v Loučane dvaj leati. Tam ko sn dama bla, me nejso pousli f šaulo jit, so rojši štrôf plôčeli. Pozeimi že, pozeimi. Sn dvaj vouri meala za jit. Ko sn pri Foaršneri bla, je virt reako: »Jam ti vse plôčau, ti marš tou pri meneh ostat, tôke žajnske, tôke dekle še ja nisn meu, ko si tei.« No sn se pa oženila. Seadn lajt sma nô kup bla. Nô je pa an začeu drouge žajnske meat paulenk, te sn pa ja šla, te sn ga pa pousla. Dvô lauženka sn meala. Sein še živi, dekleina je pa umarla. Drougiga latra je pa božji žlak optišo, pa je bolajn grôto. An je pre koupo no houto, te sma pa trinodvajsti lajt tam notre bla.

V Radgonskem kotu v Avstriji govorijo prekmursko-slovenskogoriško mednarečje v vaseh Žetinci, kjer živi okoli 200 slovensko govorečih prebivalcev, v Dedoncih, Gorici, Potrni in Zenkovcih. Ob avtohtonih prebivalcih živijo prekmurski priseljenci, ki so se od 19. stoletja dalje priseljevali največkrat kot hlapci in dekle, danes pa kaže narečje prepletanje prekmurskih in slovenskogoriških glasoslovnih, oblikoslovnih in besedijskih značilnosti. V mednarečju so skupne naglasne razmere, samoglasniški razvoji z dvema dvoglasnikoma: *ej* za jat in *ou* za etimološki *o* ter nosni *on*, z *ü* za *u* in z ohranjenim izgovorom samoglasniškega *r;* samoglasniški *l* pa se je prek dvoglasnika *ou* (to dokazuje prekmursko narečje v Porabju) razvil v *u*; stari in novi akutirani samoglasniki so izgubili akutirano intonacijo, se izenačili s starimi kratkimi cirkumflektiranimi in ostali nepodaljšani. V panonski narečni skupini so se skupaj razvijali dolgi polglasnik, nosni *en* in etimološki *e*, medtem ko se je ta v štajerski narečni skupini razvijal skupaj z jatom. Primeri: *bejli, okóu, golóub, lüč, b®f, vuk, dé#n, glé#dan, lé#d.* V soglasniškem razvoju je opazno onemevanje *h*: *lapec* 'hlapec'; mehki *lj* otrdi: *zemla*; končni *-m* prehaja v *-n*: *z braton*; v deležniku na *-l* za moški spol je znan končaj *-a* kot v osrednji prleščini: *nesa, vida, lovija.*

Zgodbo v žetinskem govoru pripoveduje Jožefa Prelog:

Gumilárof Janči je pri Serébovih hlapec bija, tü pa tan od žalosti malo preveč pija. Pr mizi za jèga nej bilou placa. Ko je družina pr obédi sedéla in dobro jèla, je Janči s pèson na štejgaj seda, pohlevno čaka; vrtija vün prišla i na hitro povejdala: »Ja Janči, na tebe san gnes pozabla. Kaj bi ti naj zaj hitro sküjala?« Sen pa ta premišlavala pa vün zjeklala: »Za psa moran itak nekaj küjati. Bon vama naredla krumpišovo žüpo.« Janči jo je žalostno pogledna, fse korajžo fküp pobrau i odgovor dau: »Ja ti vrtija, ti nefsmilena, pa ti ne vejš, ka žüpa nema küpa?« Vrtija nazaj k družini odišla, Janči pa hitro f spoudno klejt smükna, tri piskre jabučnice gutna. V želoutci mi je burkalo, v glavi pa kükalo.

V dvojezičnem zborniku *Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev* (2004), ki sta ga uredili Katalin Munda Hirnök in Susanne Weitlaner, Boris Jesih v prispevku *Narodne manjšine med tradicijo in sodobnostjo* ugotavlja, da Avstrija Slovencem na Štajerskem že po prvi svetovni vojni manjšinskih pravic sploh ni priznala, da manjšina brez stika s koroškimi Slovenci in z matičnim narodom ni bila prisotna v šolskem procesu, ni imela pogojev za delo in šele leta 1988 ustanovljeno *Kulturno društvo člen 7* je razvilo vrsto aktivnosti. Podpredsednik tega društva v zborniku poroča o njihovih ciljih, o kulturnem domu »Pavlova hiša« v Laafeldu (Potrni pri Radgoni), o znanstveni zbirki s poudarkom na slovenstvu na Štajerskem, o kulturnem delu (saj se vrstijo številne umetniške razstave in razstave fotografij), o izobraževalnem delu in o različnih projektih.

O smislu za literarno dejavnost pri Slovencih v Radgonskem kotu piše Mirko Križman. V 19. stoletju je bil v Žetincih župnik Andrej Gutman, ki je izdal zanimivo pesniško zbirko v slovenščini. Jožefa Prelog iz Žetincev, rojena Trojnko (1926), piše pesmi v nemščini in slovenščini. Njeno knjižno delo *Leb' ich mein Schicksal aus …* (2002) prinaša prozne sestavke in liriko v nemščini; nekaj pesmi pa je tudi v slovenščini. Taka je pesem *Dokončnost* / *Neskončnost* (Prelog 2002: 131):

Kje si bila rožica?
Dolgo sem te iskala.
Ali si se skrivala?
Cvetje s koprivami pokrivala?

Saj enkrat bi te rada videla,
ne da bi te odtrgala,
pri nežnem cvetu
srce si ogrevala.

Kakor sije sonce,
Tako hitro pride noč.
Zbuja strast, hrepenenje.
Vse pade zopet v noč!

Tiste rožce nisem videla.
Prehitro je ovenela.
Svoje sledi
s koprivami pokrila.

Značilne posebnosti ljudskega petja slovensko govorečega prebivalstva na južnem Štajerskem opisuje v svoji razpravi *Gremo na Štajersko* Engelbert Logar.

Štajerski inštitut za ljudsko glasbo in Inštitut za raziskavo ljudske glasbe in glasbene etnologije na dunajski univerzi sta med letoma 1999 in 2003 skupaj izvedla raziskavo na terenu štajersko-slovenske meje. Štiri snemalne ekipe so že v prvem letu na obeh straneh meje posnele več kot 700 pesmi v nemščini in slovenščini. Naleteli so na dvojezičnost, ki so jo ljudje negovali spontano. Pevci in pevke so obvladali številne pesmi: od starih, redkih balad in pripovednih pesmi, ki so se prenašale iz generacije v generacijo, do sodobnih popevk in melodij, ki jih poznajo prek radia. Pojejo o šegah življenjskega kroga, o novoletnih kolednikih, ki za voščila od hiše do hiše prejemajo darila, o treh kraljih, o »svečarjih«, o svetem Juriju, vigrednem patronu, ko so živino okrasili z venčki in jo gnali na pašo, ali o tem, kako so morali za florjanovo peč zakuriti fantje in so jih za to obdarovali z jajci. Osrednje poletno slavje je bilo kresovanje s plesom in pesmijo ter slavnostno pojedino. Pesmi so večinoma zapisane v knjižnem jeziku.

SKLEP

Narodne manjšine so skupine prebivalstva nekega naroda, ki živijo zunaj države »matičnega« naroda. Manjšino Štajerskih Slovencev v Avstriji povezuje prav opisana narodna in kulturna dediščina, v zadnjem času pa tudi sami razvijajo in soustvarjajo sodobne oblike kulturnega in drugega delovanja.

LITERATURA

Bogo GRAFENAUER, 1979: Etnična vprašanja ob preureditvi lavantinske škofije v slovensko škofijo na Štajerskem. *Acta ecclesiastica,* 107–133.

Matjaž KLEMENČIČ, Ludvik OLAS, 1994: Demografske strukture prebivalstva. V: *Narodne manjšine 3. Slovenci v avstrijski deželi Štajerski*, Ljubljana.

Matjaž KLEMENČIČ, 1997: *Im Lichte .../ V luči jezikovnih statistik – slovensko in nemško govoreči na južnem avstrijskem Štajerskem in na spodnjem Štajerskem v letih 1830–1991*.

Katalin MUNDA HIRNÖK, Susanne WEITLANER (ur.), 2004: *Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev.* Gradec: Potrna.

Jožefa PRELOG, 2002: *Leb' ich mein Schickasl aus …* Celovec-Ljubljana-Dunaj.

Zinka ZORKO, 1995: *Narečna podoba Dravske doline*. Maribor: Založba Piramida.

– – 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo (Zora, 6).

Susanne Weitlaner, Robert Muscherlin
Pavlova hiša, Potrna pri Radgoni

Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko in Pavlova hiša – dialog med Steierci in Štajerci

Društvo 7. člen za avstrijsko Štajersko je zastopniška organizacija za manjšino štajerskih Slovencev, ki živijo v pokrajini Štajerski (po popisu prebivalstva iz leta 2001 gre za 2200 ljudi). Po večdesetletnem političnem delu društvo sedaj zastopa štajerske Slovence tudi v svetu za manjšine pri uradu zveznega vladnega predsednika. Po dolgoletnem nepriznavanju manjšine je namreč leta 1988 obrat trenda sprožila prav ustanovitev Društva člen 7 za avstrijsko Štajersko. Društvo je vedno znova opozarjalo na »pozabljeno manjšino« ter se borilo za njene v državni pogodbi utemeljene pravice. Na začetku se je moralo boriti tudi proti močnim resentimentom, ker je vladajoča politika zanikala obstoj štajerskih Slovencev in govorila o »zmoti« v državni pogodbi. Tudi prevladajoči junktim glede vprašanja manjšin v Avstriji in Sloveniji je oviral proces priznanja, ki je bil uveden šele s političnimi spremembami v bivši Jugoslaviji in z osamosvojitvijo Slovenije.

Pridobitev društva leta 1995 je bila kmečka hiša v Potrni pri Radgoni (Bad Radkersburg), ki je bila prenovljena s finančno pomočjo Dunaja in Ljubljane. Leta 1998 je hišo otvoril tedanji predsednik državnega zbora dr. Heinz Fischer. Društvo si je kulturni dom zamislilo kot prostor, namenjen za interkulturna srečanja

med Avstrijo in Slovenijo ter kot hišo kulture za na Štajerskem živečo več- in enojezično prebivalstvo. Kulturni dom se imenuje po Avgustu Pavlu, ki je bil rojen v sosednji Cankovi, ter njegovi družini, ki je nekaj let živela v tej hiši. Pavel je odrasel trojezično, saj je govoril slovensko, madžarsko in nemško. Študiral je v Budimpešti, pozneje je deloval kot jezikoslovec, etnograf, pesnik, docent na univerzi Szeged in kot predstojnik muzeja. Prizadeval si je za povezovanje med Madžarsko in Slovenijo. Njegovo življenjsko načelo multiple identitete je bil razlog, da je bila po njem poimenovana kulturna hiša.

STALNA RAZSTAVA

Ob pristopu Slovenije k Evropski uniji 1. maja 2004 so v Pavlovi hiši odprli razširjeni in preurejeni muzej manjšin. Že obstoječi razstavi o zgodovini štajerskih Slovencev so pridali nove eksponate, ki omogočajo pregled nad množico manjšin v okolici Gornje Radgone nekoč in danes.

Tromeja Avstrija-Slovenija-Madžarska je znana po svojem bogatem substratu in živi od etnične, jezikovne ter religiozne raznolikosti, ki daje okolici svojstven pečat. Dodatne preglednice so, poleg Slovencem, namenjene tudi Romom v Prekmurju, nemško govorečim v Apačah (Abstall) in Kočevarjem. Da bi dobili celoten pregled čez vse živeče manjšine oz. etnične skupine na mejnem področju avstrijska Štajerska-Slovenija-Madžarska, so bile dodatno oblikovane preglednice tudi o nekdaj precej raznolikem židovskem življenju v Prekmurju.

Od leta 2004 dalje se razstava z intervjuji različnih ljudi, ki pripovedujejo o svojih usodah, nenehno širi. Po eni strani preusmerjajo njihove globoke izpovedi pozornost na sedanjost, po drugi pa na živ način posredujejo sodobno zgodovino. »Vzeli so nam slovenščino in namesto tega ničesar ne dali!« je npr. citat iz intervjuja z v obmejnem področju živečim vinogradnikom Andreasom Tscheppejem, ki pripoveduje o svojem življenju ob meji in z njo. Te osebne življenjske zgodbe tvorijo napeto dopolnilo zgodovini obmejnega področja, obravnavani na panojih. Poleg Andreasa Tscheppeja govori tudi Josefa Prelog, kmetica iz Sicheldorfa/Žetincev, ki je po delavnem življenju začela pisati pripovedi in pesmi in nudi v svoji avtobiografiji napet vpogled v preteklost. O šolstvu na obmejnem področju, o možnostih in upih zbuditi zanimanje za jezik sosedov govori Ernst Körbler, ki je učitelj v Arnfelsu/Arnežu in katerega osebna želja je, da bi svojim učencem posredoval veselje do slovenskega jezika. Polkmet Andreas Kaučič pa nas filmsko popelje na kraj, kjer se preteklost hrani in ohrani za potomce: na pokopališče Bad Radkersburga/Radgone. Slovenščina, značilna za to področje, se tu razkriva kot nekakšno večno spričevalo. Zastopnica Romov, ki živijo večinoma v Prekmurju in so že od nekdaj tesno povezani z radgonsko okolico, je Gabriela Horvath iz Rogašovcev. Pripoveduje ne le o življenju v in s skupino, ampak tudi o odklanjanju, s katerim se morajo Romi še danes soočati. »Mi smo vsi ena velika družina!« izjavlja o v vasi delujoči romski skupnosti. Zastopnici nemško govoreče manjšine v Sloveniji prav tako sporočata o težavni poti do priznanja in upanju, da bi se dogodki polpretekle zgodovine v bodoče ne ponovili. »Ta mladi se ne zanimajo več za pripadnost k narodu, za njih je Evropa ta prava,« meni Veronika Haring iz Maribora. Rozi Verbošt iz Apač/Abstall pa pravi: »Strah je še vedno v krvi!« S pomočjo hvalevredne gospe Erike Fürst iz Murske Sobote pa pridobimo še vpogled v nekoč cvetočo judovsko kulturo v Prekmurju. Gospa pripoveduje o holokavstu, deportaciji, trpljenju in o tem, kako težko se je bilo vrniti na kraj, kjer ni bilo več judovskega življa. Sama je to storila, v dokumentarcu pa sporoča brez zagrenjenosti: »Povsod so dobri in slabi ljudje!«

Na podlagi omenjenih izjav oživi preteklost in pogled se usmerja na osebne usode razburkanega časa. Vsakega od intervjuvancev so politični dogodki prejšnega stoletja namreč na ta ali oni način prizadeli, vsak pripoveduje iz svojega, osebnega vidika, skupen pa jim je pozitiven odnos do bodočnosti v združeni Evropi.

PAVLOVA HIŠA – RAZSTAVE IN DOGODKI

Od otvoritve dalje se je Pavlova hiša s številnimi samostojno izvedenimi prireditvami, razstavami, delavnicami ali simpoziji razvila v mednarodni center srečanj z mednarodnimi partnerji. Eno izmed glavnih tematskih področij je pri tem novejša zgodovina, prav tako pa zavzema pomembno programsko mesto tudi sodobna umetnost s socialno-politično usmeritvijo.

Doslej smo na zgodovinskem polju priredili dve razstavi o desetdnevni vojni v Sloveniji: eno iz vidika avstrijske vojske na Štajerskem, drugo pa po zasnovi slovenskega vojaškega muzeja. Tako kot omenjeni razstavi je nato še razstava o Rudolfu Maistru sprožila veliko diskusij ob otvoritvi, kar je bil tudi cilj našega delovanja. V sklopu umetniških pobud pa so bili v Pavlovo hišo povabljeni umetniki iz štajersko-slovenske

regije, medtem ko gostuje hiša na mednarodni ravni tudi razstave sodobne umetnosti z ustvarjalci iz cele Evrope. V zadnjih letih smo v naših t. i. poletnih razstavah predstavili mlade umetnike iz jugovzhoda.

Letos je Pavlova hiša vključena v novo deželno razstavo Štajerske, ki se imenuje »Regionale« in nosi naslov »Divan – Grenzen und Kongruenzen« (Divan – meje in skladnost). Ukvarja se z Vzhodom in Zahodom, Pavlova hiša pa se pobude udeležuje z desetimi projekti.

Tako informativne kot moderne razstave v Pavlovi hiši združujejo ljudi. Nemško in slovensko govoreči prihajajo v ta kulturni dom, veliko gostov pa je tudi iz sosednje Radgone, Murske Sobote in bližnjih toplic.

PUBLIKACIJE

Društvo že skoraj od začetka izdaja polznanstveni letni zbornik *Signal*. Sprva je bil to le letak, potem je obsegal par strani z nemškimi besedili in slovenskimi povzetki, sedaj pa obsega zbornik približno 200 strani s članki tako v nemščini kot v slovenščini. *Signal* vsebuje prispevke raznih avtorjev iz Avstrije in Slovenije, ki se ukvarjajo z zgodovino, kulturo, šolstvom itd. Poleg tega izdaja društvo od leta 2003 tudi znanstveno zbirko, ki poglablja zgodovino te obmejne pokrajine, kulturo, imenoslovje ipd. Doslej je v zbirki izšlo 11 knjig. Istega leta je v knjižni obliki izšel tudi prvi katalog v sklopu zbirke, ki se zavezuje modernim smerem mednarodnega umetniškega ustvarjanja in dokumentira poletne razstave ter razstave na festivalu »Steierischer Herbst«. Tudi v tej zbirki je doslej izšlo 11 katalogov. Leta 2005 smo začeli še z izdajanjem literarnega zbornika, ki je dosegel doslej pet objav. Publikacije so večinoma v nemščini s slovenskimi povzetki, literarna zbirka pa je dvo- ali celo trojezična.

Leta 2007 se je Pavlova hiša prvič udeležila knjižnega sejma v Ljubljani in tam predstavila svoje publikacije. V središču zanimanja so bile seveda naše knjige, kakor tudi sama organizacija. Ker smo na sejmu vzpostavili veliko zanimivih stikov, bomo na njem sodelovali tudi letos.

POUK SLOVENŠČINE

Leta 1995 je Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko spodbudilo na obmejnem štajersko slovenskem območju anketo o tem, koliko učencev bi zanimal pouk slovenščine. Interesentov je bilo kar 284. Ko je potem res prišlo do možnosti prijave, se je število seveda zmanjšalo. Kljub temu nas je tako veliko zanimanje presenetilo, saj so v glavnih šolah Gamlitz in Arnfels že pred tem ponudili prostovoljni pouk slovenščine.

Pedagogi so se na začetku spopadli z vrsto problemov: šolske knjige iz Koroške niso bile prikladne, ker so bile namenjene drugi ciljni skupini; učbeniki iz Slovenije so bili primernejši za študente oz. odrasle učence; prostovoljni pouk slovenščine je bil popoldne; nastale so težave s prevozom (saj avtobusi na podeželju niso ravno pogosti); »konkurenca« drugih popoldanskih predmetov, od športa do zborovskega petja, pa je tudi zmanjševala udeležbo ... Toda učitelji in učiteljice, ki so se zavzemali za pouk slovenščine na področju od Radkersburga/Radgone do Sobote/Soboth, so vložili veliko angažmaja v ta projekt. Starši, ravnatelji in kolegi se takrat niso povsem strinjali s ponudbo slovenskega pouka in so menili, da bi bil humanitarni projekt v prid kake afriške vasi morda zanimivejši. Kljub temu pa so učitelji vztrajali in uspešno nadaljevali z delom. Nastala so šolska partnerstva, skupni projekti, jezikovni tedni. Učbeniki iz Koroške, Porabja in Slovenije so postali primernejši za pouk slovenščine na Štajerskem, saj je tu večina otrok popolnih začetnikov.

Pouk slovenščine poteka večidel v okviru prostovoljnega predmeta v ljudski in glavni šoli, torej med urnikom (slovenske) osnovne šole, le v glavni realni šoli v Arnfelsu in po novem tudi v glavni šoli v Ehrenhausnu ponujajo slovenščino kot obvezni izbirni predmet. 340 učenk in učencev se je v šolskem letu 2007–2008 odločilo na Štajerskem za pouk slovenščine. Če jih vprašamo, zakaj so se prijavili k pouku, so odgovori različni. Seveda imajo pri njihovi starosti še velik vpliv starši, ki menijo, da se je dobro učiti jezik soseda oz. jezik starih staršev. V tem pogledu ni delalo društvo nikoli razlik med otroci iz slovensko govorečih družin in tistimi, ki so se slovenščine želeli naučiti kot jezika soseda. Toda v pogovoru učiteljev z učenci se je vendarle razkrilo, da ima kar precej otrok sorodnike, ki govorijo slovensko. Učenci so prav zato postali do jezika radovedni in so pri pouku spraševali, kaj pomeni to, kar je babica rekla, ali pa so na podstrešju odkrili kak star slovenski molitvenik, ga prinesli s sabo in vprašali, kaj je v knjigi napisano.

Leta 2006 je Kulturno društvo člen 7 prvič organiziralo srečanje učiteljev slovenščine. Srečanje je bilo zelo dobro sprejeto. Učitelji so se prvič spoznali, predstavili so svoj pouk, dejavnost, probleme. Dr. Miha

Vrbinc s slovenske gimnazije na Koroškem je moral tedaj žal odpovedati svojo udeležbo, je pa knjižnici Pavlove hiše podaril kup zanimivih učbenikov. Mag. Valerija Perger z murskosoboške območne enote Zavoda za šolstvo Republike Slovenije nam je predstavila pouk in učbenike slovenščine v Porabju, učitelje s Štajerske pa je brž povabila na izobraževalni seminar, ki ga sicer prireja za porabske učitelje. Od takrat je vzela Valerija Perger tudi štajerske učitelje »pod svoje okrilje« in nas informira o raznih izobraževalnih možnostih, jezikovnih tednih ipd. Enega izmed slednjih se je julija letos udeležila tudi učiteljica Ernestine Scheucher iz Lipnice/Leibnitz, ki je tako štirinajstim svojim učencem omogočila, da so skupaj z učenci iz Porabja jezikovno letovali v Piranu. Zelo angažiran je v Arnfelsu tudi Ernst Körbler, ki ne soprireja s partnerskima osnovnima šolama Muta in Šentilj le jezikovnega tedna, ampak tudi nastope skupnega benda in zbora, izlete in razna druga srečanja.

Ob takih angažmajih je sicer raslo zanimanje za slovenski jezik, ni se pa povečalo število pouku namenjenih ur. Zato se je Kulturno društvo člen 7 močno zavzelo za zvišanje števila ur v okrajih Radkersburg/Radgona in Leibnitz/Lipnica. Lani je okraj Radkersburg/Radgona dobil dodatnih 10 ur, naslednje leto pa naj bi jih dobil tudi okraj Leibnitz/Lipnica. Podobno smo posegli tudi na pedagoški višji šoli v Gradcu, da bi učiteljem slovenščine na Štajerskem zagotovili nadaljnje izobraževanje.

PAVLOVA HIŠA IN KRAJEVNI TURIZEM

Pavlova hiša v Laafeldu/Potrni se nahaja v Radgonskem kotu, le nekaj metrov od državne meje in poldrugi kilometer od mest Radkersburg/Radgona ter Gornja Radgona. Sedež našega kulturnega društva domuje tako v prostoru, ki se je v zadnjih petnajstih letih močno spremenil, in to ne samo zaradi splošnih političnih preobrazb v novi Evropi, ampak tudi zaradi zdraviliščne in topliške ponudbe, povezane z Radgonsko mineralno vodo. V turistični statistiki zavzema danes okraj Bad Radkersburg drugo mesto po okraju Liezen na gornjem Štajerskem, znanem po zimskem turizmu. Nič čudnega torej, če se je poleg mesta spremenila tudi celotna okolica. Tradicionalni primarni sektor nadomešča vedno bolj sektor storitvenih dejavnosti. Le pri četrtini kmetij se tako še bavijo z izključno kmečkim gospodarstvom. Prodaja domačih izdelkov gostom toplic in zdravilišč ter kolesarskim turistom ali pa lastni kmečki turizem nudijo namreč možnost dobrega dodatnega zaslužka in postajajo zato druga ali celo tretja gospodarska opora za družino.

V eni od teh spreminjajočih se vasi se nahaja tudi Pavlova hiša. Pri naših prireditvah se podobno lahko zanesemo na omrežje kmetov z domačimi izdelki, svojim gostom pa lahko priporočamo vinotoče, kmečke turizme ali bližnje okoliške gostilne in priskrbimo prenočišča.

Kakor radgonska okolica se je v zadnjih letih spremenil tudi odnos javnih uprav do našega kulturnega središča: njegova otvoritev leta 1998 ni bila preveč zaželjena niti v vasi, niti v sosednjem mestu, niti v širšem okraju. Poslanstvo predstavljanja manjšine, ki so jo tam skozi stoletja uspešno zanikali, je namreč potencialno konfliktno. Javni forumi so Pavlovo hišo zato sprva ignorirali. Šele odprtost društvenega dela, številčnost prireditev in ne nazadnje priznanje na ravni dežele Štajerske so povzročili spremembo njihovega načina mišljenja.

Glede širše krajevne turistične ponudbe pa kaže reči, da je taka kakor na drugih področjih vzdolž slovensko-avstrijske ali slovensko-italijanske meje: Štajerska na eni strani in južna ter jugovzhodna Štajerska na drugi strani vabijo z ugodnimi vinskimi legami in zlato jesenjo, jugovzhodna Štajerska in Prekmurje pa s svojimi toplicami in zdravstvenim turizmom. Turistični programi so skoraj identični, čeprav slovenske terme privabljajo več mednarodnih gostov kot toplice avstrijske Štajerske, ki so se s svojim marketingom zaenkrat omejile zgolj na nemškogovoreče države. Deloma se krajevni turistični operaterji mrežasto povezujejo s pomočjo evropskih strukturnih programov. Te podbude so zaenkrat še omejene, predvsem zaradi miselnih pregrad. Toda lepoto narave, ki je razen Mure ne ločuje nikakršna naravna zareza, in bogastvo kulturne krajine, ki se ne meni za jezikovne meje, lahko celovito ovrednotijo edinole skupne pobude. Za slovenske in avstrijske občine vzdolž Mure je naloga prihodnosti torej ta, da prepoznajo makroregijo kot skupno in razvijejo skupne turistične koncepte. Šele takrat bodo odpravile dosedanje slabosti, presegle perifernost in spodbudile dolgotrajen razvoj.

MEDKULTURNI DIALOG – GESLO LETA 2008

2008 je leto medkulturnega dialoga. Kulturno društvo člen 7 je z medkulturnim dialogom začelo že pred dvajsetimi leti, ko se je potrudilo dati glas slovenski manjšini na Štajerskem in utreti pot dialogu med

nemško ter slovensko govorečim prebivalstvom. Morda bi ob društvenih začetkih ne mogli govoriti o dejanskem dialogu, ampak bolj o zahtevah po razumevanju slovenske manjšine. Del nemško govorečega prebivalstva takrat namreč še ni bil pripravljen na dialog. Opora pa nam je v tem smislu postal kulturni dom Pavlova hiša. Tu se srečujejo ljudje iz Avstrije in Slovenije, nemško in slovensko govoreči sosedje, podeželani in meščani. Hiša je bila in je odprta za vse. Tu se je dialog začel, razvil in se nadaljuje. Pomemben del našega dialoga je postal zbor Pavlove hiše, v katerem pojejo Slovenci in Avstrijci po nemško in slovensko, saj je glasba tisti jezik, ki ga povsod na svetu razumejo. V takem duhu bo Kulturno društvo člen 7 nadaljevalo svojo pot: pripravljeno na pogovor, dialog, a odprto tudi do kritičnih vprašanj ali stališč. In pozorno, da avstrijska Štajerska ne pozabi na slovansko-slovenski delež svoje zgodovine.

Mihaela Koletnik
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Podjunska rastlinska imena

Prispevek obravnava narečna koroška podjunska imena rastlin, zbrana v koroških govorih tostran (Strojna) in onstran (Lauchenholz/Gluhi Les, Gablern/Lovanke, Rinkenberg/Vogrče) državne meje.[158] *Imena, še danes živa v narečju, so primerjana z iztočnicami v Pleteršnikovem* Slovensko-nemškem slovarju *(1894–1895), Šašlovem* Rožanskem narečnem besednjaku *(1957),* Tezavru slovenskega ljudskega jezika na Koroškem *(5 zvezkov /A–Ka/ od 1982 do 2007), Karničarjevem slovarčku v monografiji o obirskem narečju (1990), Omanovi* Etnobotanici della Val Canale *(1992) in* Slovarju slovenskega knjižnega jezika *(1995), s čimer želi prispevek osvetliti zgodovino pojavljanja posamezne besede, opredeliti njeno razširjenost in opozoriti na morebitne pomenske razlike.*

KOROŠKO PODJUNSKO NAREČJE

Govor Strojne tostran in Gluhega Lesa, Lovank ter Vogrč onstran državne meje uvrščamo h koroškemu podjunskemu narečju, ki se govori v Podjuni ter ob Dravi med Velikovcem in Libeličami oz. od Djekš na severu do Ojstre, Topice in Pece na jugu. Zanj je Tine Logar v *Fonoloških opisih* predstavil govor na Kneži (1981: 201–211), Pavel Zdovc pa obravnava v svojem delu *Die Mundart des südöstlichen Jauntales in*

[158] Gradivo je zbrala biologinja Helena Pepevnik.

Kärnten (1972) jugovzhodno podjunsko narečje, narečje »Poljancev«, ki seže čez državno mejo na Strojno in v Šentanel. Zinka Zorko ugotavlja (2002: 37), da je glasovna podoba strojnskega govora enaka kot v podjunskem narečju na avstrijski strani meje, le da so se izgubila tonemska nasprotja. V podjunščini so bili izvedeni vsi splošnoslovenski naglasni premiki tipa *o¤ko > oko%, zvězdà > zv²zda, žená > žèna/žéna, kozà > kòza/kóza, m|glà > m|$gla*, terciarni umik, v trozložnicah pa pomik akuta: *bábica > babíca.* Kot primer navajam samoglasniški sistem strojnskega govora,[159] katerega sistem dolgih samoglasnikov sestavljajo: *i:, u:, i:|, u:|, é:, ó:, e:, o:, eã:, oã:, a, |r*, sistem kratkih pa *i, u, é, ó, e, [o], a* in |.
Izvor: *i: ← î ('li:st, 'pi:šem), í- ('lipa, 'riba); u: ← u% ('u:č, 'u:pim), u#- (k'ru:xa, 'ku:pa),* redko *-ol- ('pu:ni)*; *i:| ← É ('li:|s, z'wi:|zda), e% ('pi:|č, pa'pi:|ú); u:| ← o% ('bu:|x, 'nu:|č); é: ← ²- ('dé:kla, 'jé:dli), e¥- ('né:su, 'zé:le),* včasih *Æ*[160] *('pé:t, s'ré:ča); ó: ← o¥- ('nó:sim, p'ró:sim), Ø% ('mó:š, 'só:t), Ø#- ('gó:ba, 'kó:ča); e: ← ē ('nesem, 'žena), ²- (b're:za, 'ce:sta); o: ← a% (d'wo:, x'ro:st); eã:e: ← ²- ('leã:to, 'meã:sto), -² ('deã:e:t); oã:o: ← ō ('koã:o:tu, 'koã:o:za); a: ← |% ('da:n, 'wa:s), |¥- ('ma:še, w'za:me), Æ% (g'wa:dam, 'pa:tik), Æ#- ('da:tele, pok'wa:kÑt), a* pred *ú* in za *r (k'ra:wa, t'ra:wa, b'ra:da), -a# (b'ra:t, g'ra:x); |r ← ®% ('p|rst, s'm|rt), ®#- ('b|rf, 'č|rf); i ← -í ('miš, 'nit), -| ¥ ('diž); u ← -u# (k'rux, 'kup); é ← ē ('nésli, 'zémla),* po naglasnem umiku (*'nébo, 'séno); ó ←* po naglasnem umiku *('óko, p'róso); e ← e* ali *ě* v edinem zlogu *('cepc, 'čep, š'le).*
Samoglasniški *Š„* se izgovarja kot *o:ú: 'wo:úk, 'žo:úna, 'po:úx; o ← -o¥ ('noš, š'rok); | ← -|¥ ('p|s, 't|š), | ¨ (s't|zda, 'm|gwa); a ← -a# (g'rad, p'waú).*

Ponaglasni nenaglašeni vokali se reducirajo, izglasni *i* v nedoločniku onemi. Prednaglasni *i* je lahko tudi iz *u (ji'ži:na),* prednaglasni *a* pa tudi iz *Æ (jač'me:na).* Ponaglasna *i* in *u* se izgovarjata nekoliko niže, vendar ne na mestu ozkega *e* ali *o*. Zlogotvorni *Š„* se pojavlja v prevzetih besedah *('no:gø)*, zlogotvorni *Ñ* v ponaglasnem položaju *('moão:čÑ).* Moderna vokalna redukcija je ob sonornikih: *'né:swa, 'wi:dwa.*

Soglasniški sistem sestavljajo zvočniki *w/ú, l, r, m, n, j/¶* in nezvočniki: *p, b, f, t, d, c, s, z, č, š, ž, x.* Posebnosti: *w* je nastal tudi iz *l* v položaju pred zadnjimi samoglasniki: *g'wa:dam, m'wo:tit, g'wu:x; -ú* iz *-l, -v: 'i:skaú, p'ra:ú; l* iz *l': k'lu:č.* Zvočnik *j* je iz *g* po sekundarni palatalizaciji velarov: *d'ru:ji, 'noão:je*, iz *w* pred sprednjimi vokali: *p'ra:ji* in iz *n': s'wi:je*. Primarna skupina *tl/dl* je še ohranjena: *'mó:dlim.* Prim. tudi: *tl >kl: na k'li:|xo, dl > gl: g'li:|twa, dn > gn, n: g'no:r, 'n|s; -g > -x: 'bu:|x, b'ri:|x; šč > š: 'gó:ša, 'i:šem;* preglas *-a v -e* za palatalnimi soglasniki *j, nj, lj, š, č, ž*; štekanje.

V podjunščini na avstrijski strani meje: *k > q, g > h* in *k > č, h > š*. Izoglosa *k/q* teče južno od Drave po stari farni meji med Šmihelom (St. Michael) s Kazazami (Edling) z ene strani in Štebnom (St. Stefan) z druge strani (Zdovc 1972: 138), izoglosa *g/h* poteka na desnem bregu Drave, tj. zahodno od globasniške fare–Šteben–Kazaze (prav tam: 138–139); sekundarna palatalizacija naj bi bila pogostejša pri »Dravcih« severno od Drave. Vsi trije pojavi se v podjunščino širijo iz rožanščine.

KOROŠKA PODJUNSKA RASTLINSKA IMENA

S pomočjo določevalnega ključa po *Mali flori Slovenije* smo izbrali 74 rastlinskih vrst, ki uspevajo v predalpskem klimatskem območju. Uvrstili smo jih v botanični sistem, kot si sledijo v *Mali flori Slovenije*. Zaradi sistemske preglednosti je vsaka vrsta, po kateri smo spraševali, po sorodnosti umeščena v družino. Raziskovalne točke so označene s kraticami, enako slovarji, v katerih smo preverjali zapisanost besede, z znakom +, če se beseda v njem nahaja v istem pomenu kot v narečju, z znakom +p–, če ima beseda v slovarju drugačen pomen od narečne, z znakom –, če besede v slovarju ni; znak → pomeni glej oz. primerjaj. Pri terminu, prevzetem iz tujega jezikovnega sistema, sta v oglatem oklepaju zapisana izvorni jezik in prvotni pomen, ugotovljena s pomočjo slovarjev.

Družina*: Pinaceae* – borovke
►*Abies alba* – bela jelka • GL: *ję$:dou±je* L: *ję$:dou±je* V: *'ję:dwa* S: *'xọ:ja* • hoja: P: +, Š: –, T: +p– (→ hojka), K: +p–, O: –, SSKJ: + • jedla: P: –, Š: – (→ jev), T: +, K: – (→ jel), O: +, SSKJ: – (→ jel) • jedlovje: P: –, Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: –
►*Picea abies* – navadna smreka • GL: *smréãe:qa* L: *smréãe:qa* V: *sm're:ka* S: *sm'reãe:ka* • smreka: P: +, Š: –, T: /, K: +, O: +, SSKJ: +

[159] Povzeto po Zorko (2002: 38–42).
[160] V podjunskem narečju na avstrijski strani meje sta nosnika *Æ/ą* in *Ø* še ohranjena; pri mlajši generaciji je opazno raznosnjenje z odrazom dolgega ozkega *o* za *Ø* in dolgega širokega *e/a* za *Æ/ą* (Zdovc 1972: 38, 75, 96–97).

►*Larix decidua* – navadni macesen • GL: *mərcę#:sn„* L: *macę#:sn„* V: *mər'ce:sn„* S: *ma'ce:sn„* • macesen: P: +, Š: –, T: /, K: +, O: +, SSKJ: +
►*Pinus sylvestris* – rdeči bor • GL: *boró#:u±c* L: *boró#:u±c* V: *bo'rọ:u±c* S: *'bọr* • bor: P: + , Š: –, T: +, K: –, O: –, SSKJ: ♦ bot. rdeči bor + • borovec: P: +, Š: –, T: +, K: +, O: +, SSKJ: nar. +

Družina: *Cupressaceae* – cipresovke
► *Juniperus communis* – navadni brin • GL: *smọ#:lje* L: *smọ#:lje* V: *s'mọ:lou±c* S: *s'mu:li* • smolje: P: +, Š: +, T: /, K: +, O: –, SSKJ: – • smolovec: P: +, Š: +p–, T: /, K: +p–, O: –, SSKJ: nar. +

Družina: *Ranunculaceae* – zlatičevke
► *Anemone nemorosa* – podlesna vetrnica • GL*: 'pu:šwint'rẹsxen* L: *'pu:šwint'rẹsxen* V: *'wẹ:tərnica* S: *'we:tərnica* • pušvintreshen: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • vetrnica: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: bot. + • [← nem. *Windröschen* ‘vetrnica’]
► *Hepatica nobilis* – navadni jetrnik • GL: *'lębaplimxen* L: *'lęberp'li:mxen* V: *'jẹ:tərnica* S: *'je:tərnik* • jetrnica: P: +p– , Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: +p– • jetrnik: P: + , Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: + • leberplimhen: P: – , Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • [← nem. *Leberblümchen* ‘jetrnik’]

Družina: *Papaveraceae* – mak
► *Papaver somniferum* – vrtni mak • GL: *mà:q L*: *mà:q* V: *'ma:k* S*: 'ma:k* • mak: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: +, SSKJ: ♦ bot. vrtni mak +
► *Papaver rhoeas* – poljski mak • GL: *pú:rpula* L*: pú:rpula* V*: 'pu:rpula* S: *'pu:rpula* • purpola: P: +, Š: –, T: /, K: +, O: –, SSKJ: – (→ purpalica, purpelica)

Družina: *Caryophyllaceae* – klinčnice
► *Silene vulgaris* – pokalica • GL: *pọ$:ql„ca* L: *pọ$:ql„ca* V: *'pọ:kalica* S: *'pọ:kl„ca* • pokalica: P: +, Š: +, T: /, K: –, O: +, SSKJ: ♦ bot. +

Družina: *Polygonaceae* – dresnovke
► *Fagopyrum esculentum* – navadna ajda • GL: *hẹ$:da* L: *hẹ$: i±da* V: *'ẹ:da* S: *'ẹ:da* • hejda: P: +, Š: +, T: – (→ ajda), K: – (→ ajda), O: – (→ eda, jeda), SSKJ: – (→ ajda) • [← star. nem. *Heiden*, srvnem. *heiden* ‘ajda’]
► *Rumex acetosa* – navadna kislica • GL: *qə'səlca* L: *əqséãe:lca* V: *kə'sẹ:lca* S: *ki'sẹ:lca*
• kiselica: P: +, Š: +, T: /, K: +, O: – SSKJ: – • kislica: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: +, SSKJ: +

Družina: *Fagaceae* – bukovke
► *Fagus sylvatica* – bukev • GL: *bú:qou±* L: *bú:əqəu±* V: *'bu:kwa* S: *'bu:kou±* • bukev: P: +, Š: +, T: +, K: +, O: +, SSKJ: + • bukva: P: +, Š: –, T: +, K: –, O: –, SSKJ: +
► *Quercus robur* – dob • GL: *dò:p* L: *dó$:p* V: *'dó:p* S: *x'ro:st* • dob: P: +, Š: –, T: +, K: –, O: –, SSKJ: star. + • hrast: P: +, Š: +p–, T: +, K: –, O: –, SSKJ: ♦ bot. poletni hrast +

Družina: *Betulaceae* – brezovke
► *Betula pendula* – navadna breza • GL: *bréãeza* L: *bréãe:za* V: *b'reãe:za* S: *b're:za* • breza: P: +, Š: –, T: +, K: +, O: +, SSKJ: +

Družina: *Carpinaceae* – gabrovke
► *Carpinus betulus* – navadni gaber • GL: *habrí:qa* L: *habrí:qa* V: *'go:bər* S: *'go:bər* • gaber: P: +, Š: –, T: +, K: +, O: +, SSKJ: ♦ bot. beli gaber + • gabrika: P: +, Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: –

Družina: *Junglandaceae* – orehovke
► *Junglans regia* – navadni oreh • GL: *hó:rax* L: *hó:rex* V: *'woão:rex* S: *o'rẹ:x* • oreh: P: +, Š: +, T: /, K: +, O: +, SSKJ: +

Družina: *Urticaceae* – koprivovke
► *Urtica dioica* – velika kopriva • GL: *qroplí:wa* L: *qroplí:wa* V: *kərp'li:wa* S: *kərp'li:wa* • kropliva: P: – (→ kropiva), Š: – (→ kopriva), T: /, K: –, O: –, SSKJ: – (→ kopriva)

Družina: *Grossulariaceae* – kosmuljevke
► *Ribes uva-crispa* – kosmulja • GL: *mà:u±xlei±* L: *mà:u±xl„č* *V: 'ma:u±xlei±* S: *'ba:mpərl„* • bamperl: P: – Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: – • mavhelj: : P: +, Š: – (→ mavhece), T: /, K: +, O: –, SSKJ: – • mavheljč: P: –, Š: –, T: /, K: +, O: –, SSKJ: – • [*bamperl* ← morda bav. nem. *Pampelein* ʻmajhna in neugledna okrogla stvarʼ]
► *Ribes rubrum* – rdeče grozdičevje • GL: *ər'deč rí:bəzl„* L: *ərdéə̃e:či rí:bezl„* V: *ər'da:či 'ri:bizl„* S: *ər'de:či ər'bi:zl„* • ribezelj: P: – (→ ribez), Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: redko + • ribizelj: P: – (→ ribez), Š: –, T: /, K: –, O: +, SSKJ: – • [← avstr. nem. *Ribisel* ← lat. *ribes(ium)* ʻribezʼ]

Družina: *Rosaceae* – rožnice
► *Fragaria vesca* – navadni jagodnjak • GL: *jahọ$:tce* L: *jahọ$:dəca* V: *ja'gọ:dəca* S: *ja'gọ:da* • jagoda: P: +, Š: –, T: +, K: +, O: +, SSKJ: + • jagodica: P: +, Š: –, T: +, K: –, O: –, SSKJ: +
► *Rubus fruticosus* – prava robida • GL: *strọ$:žn„ca* L: *strọ$:žn„ca* V: *st'rọ:žn„ca* S: *ost'rọ:ga* • ostroga: P: +, Š: –, T: /, K: +, O: –, SSKJ: nar. + • ostrožnica P: +, Š: –, T: /, K: +, O: –, SSKJ: nar. +
► *Rosa canina* – navadni šipek • GL: *dí:u±ja há:rtroža, wọ$:lei±* L: *dí:u±ja há:rtroža* V: *'di:u±ja 'go:rtreža* S: *'ši:pek* • gartroža: P: –, Š: +, T: +, K: +, O: +, SSKJ: +p– • šipek: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: + • volej: P: +, Š: –, T: /, K: +p–, O: –, SSKJ: +p– • [*gartroža* ← bav. nem. *Gartenrose* ʻvrtnicaʼ]
► *Pyrus communis* – hruška • GL: *hrù:šqa* L: *hrù:šqa* V: *g'ru:ška* S: *g'ru:ška* • gruška: P: +, Š: +, T: +, K: +, O: – (→ hruška), SSKJ: – (→ hruška)
► *Malus domestica* – jablana • GL: *jà:u±bqa* L: *jà:bqa* V: *'jo:pka* S: *'jo:pka* • jabka: P: +, Š: +, T: – (→ jabolko), K: –, O: +, SSKJ: – (→ jabolko, jablana)
► *Crataegus laevigata* – navadni glog • GL: *'wa:i±sdorn* L: *'wa:i±sdorn* V: *'wa:i±sdorn* S: *g'lọk* • glog: P: +, Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: + • vajsdorn: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: +, SSKJ: – • [← nem. *Weissdorn* ʻglogʼ]
► *Prunus spinosa* – črni trn • GL: *tərnọ#:zl„* L: *tərnó:zl„* V: *'čərni 'tərn„* S: *'čərni 'tərn„* • trn: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: ♦ bot. črni trn + • trnoselj: P: +p–,[161] Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: +p–
► *Prunus domestica* – sliva, češplja • GL: *slí:wa* L*: slí:wa, čwẹ#:špl„* V: *s'li:wa* S: *č'wẹ:špl„* • čvešpelj: P: – (→ češplja), Š: –, T: +, K: +, O: +, SSKJ: – (→ češplja) • sliva: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: bot. + • [← nar. avstr. nem. *Zweschpen*, avstr. nem. *Zwetschke* ← rom.]
► *Prunus padus* – čremsa • GL: *srà:msa* L: *srà:mza* V: *s'reə̃e:msa* S: *č'rẹ:mza* • čremsa: P: +, Š: –, T: +, K: –, O: –, SSKJ: bot. + • sramsa: P: +, Š: +, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • sremsa: P: +, Š: – (→ sramsa), T: /, K: +, O: +, SSKJ: –

Družina: *Fabaceae* – metuljnice
► *Trifolium repens* – plazeča detelja • GL: *dẹ#:tl„ca* L: *bẹ$:la de#:tela* V: *'bi:əwa 'da:tela* S: *'di:u±ja 'da:tela* • detelja: P: +, Š: –, T: +, K: +, O: +, SSKJ: ♦ bot. bela detelja + • deteljica: P: +, Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: +
► *Robinia pseudacacia* – robinija • GL: *aká:cija* L: *aká:cija* V: *a'ka:cija* S: *a'ka:cija* • akacija: P: +, Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: poljud. + • [← nem. *Akazie* ← lat. *acacia* ← gr. *akakía* ʻakacijaʼ]
► *Phaseolus vulgaris* – navadni fižol • GL: *fizọ$:la* L: *fižọ$:la* V: *fi'zọ:la* S: *fi'žọ:wa* • fizola: P: –, Š: –, T: +, K: –, O: –, SSKJ: – • fižola: P: – (→ fižol), Š: – (→ fižol), T: –, K: –, O: – (→ fižol), SSKJ: – (→ fižol) • [← avstr. nem. *Fisole* ← ben. it. *fasolo* ali furl. *fasûl* ← lat. *phaseolus* ʻleča, fižolʼ ← gr. *phásēlos* ʻfižolʼ]
► *Pisum sativum* – navadni grah • GL: *h'rax* L: *h'rax* V: *g'rax* S: *g'rax* • grah: P: +, Š: –, T: +, K: –, O: +, SSKJ: +

Družina: *Viscaceae* – omelovke
► *Viscum alba* – bela omela • GL: *'mi:stl„* L: *'mi:stl„* V: *'mi:stl„* S: *'ti:čji 'lim* • lim: P: +p–, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: +p– • mistel: P: –, Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: – • [← srvnem. *līm*, nem. *Leim* ʻlepiloʼ], [← nem. *Mistel* ʻomelaʼ, *weisse Leimmistel* ʻbela omelaʼ]

Družina: *Buxaceae* – pušpanovke
► *Buxus sempervirens* – navadni pušpan • GL: pú:špan L: pú:špan V: 'pu:špan S: 'pu:špan • pušpan: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: +, SSKJ: + • [← srvnem. *puhspām*, stvnem. *buhsboum*, nem. *Buchsbaum* ʻpušpanʼ]

[161] Morda je informatorka rastlino zamenjala s Ciboro prunus insititio, katere ime je *trnoselj* (Pleteršnik 2006: 686).

Družina: *Araliaceae* – bršljanovke
► *Hedera helix* – navadni bršljan • GL: *'ẹ:foi±* L: *'ẹ:foi±* V: *'ẹ:foi±* S: *'baršlan* • bršljan: P: +, Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: + • efoj: P: –, Š: –, T: –, K: –, O: +, SSKJ: – • [← nem. *Epheu* ʻbršljanʼ]

Družina: *Apiaceae* – kobulnice
► *Apium graveolens* – navadna zelena • GL: *ze#:lar* L: *ze#:lar* V: *'zẹ:lar* S: *'ẹ:pox, 'zẹ:ler* • epoh: P: –, Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: – • zelar, zeler: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: +, SSKJ: – • [← nem. *Eppich* ʻzelena, bršljanʼ], [← nem. *Sellerie* ʻzelenaʼ]
► *Levisticum officinale* – navadni luštrek • GL: *ušt'rəq* L: *ú:štraq* V: *'u:štrak* S: *'lu:štrax* • luštrek: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: +, SSKJ: vrtn. + • [← srvnem. *lustecke, lübestecke, lustok* ʻluštrekʼ ← lat. *ligusticum* ʻluštrekʼ]

Družina: *Violaceae* – vijoličevke
► *Viola tricolor* – divja vijolica • GL: *mačẹ$:xca* L: *dí:u±ja mačẹ$:xca* Vogrče: *ma'čẹ:xca* S: *ma'čẹ:xca* • mačehica: P: +, Š: –, T: /, K: +, O: –, SSKJ: ekspr. +

Družina: *Brassiaceae* – križnice
► *Armoracia rusticana* – navadni hren • GL: *h'ren* L: *h'ren* V: *x'ren* S: *x'ren* • hren: P: +, Š: –, T: +, K: +, O: +, SSKJ: +
► *Brassica rapa* – repa, oljna repica • GL: *'raps* L: *'raps* V: *'raps* S: *'rips, 'raps* • raps: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • rips: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: nar. + • [← nem. *Raps* ʻogrščica, repicaʼ]
► *Raphanus sativus* – vrtna redkev, redkvica • GL: *ré#:dl„ca* L: *rẹ#:dqwa* V: *'rẹ:tkou±ca* S: *ər'de:ča 're:tkwica* • redkva: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • redkvica: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: +

Družina: *Salicaceae* – vrbovke
► *Popolus alba* – beli topol • GL: *'popl„* L: *'popl„* V: *'popl„* S: *'tọ:pọl* • popel: P: +p–, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • topol: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: ♦ bot. beli topol + • [← nem. *Pappel* ʻtopolʼ]
► *Salix alba* – bela vrba • GL: *wə#:rba* L: *wə#:rba* V: *'wə:rba* S: *'wərba* • vrba: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: +, SSKJ: ♦ bot. bela vrba +

Družina: *Cucurbitaceae* – bučevke
► *Cucumis sativus* – navadna kumara • GL: *qù:mərca* L: *qù:mərca* V: *'mu:rka* S: *'mu:rka* • kumarica: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: + • murka: P: +, Š: +, T: /, K: –, O: +, SSKJ: nar. vzhodno + • [← avst. nar. *omorken, umurke* ʻkumaraʼ, kor. *murggn* ʻistoʼ]
► *Cucurbita pepo* – navadna buča • GL: *bú:ča* L: *bú:ča* V: *'bu:ča* S: *'bu:ča* • buča: P: +, Š: –, T: +, K: +, O: +, SSKJ: +

Družina: *Ericaceae* – vresovke
► *Vaccinium myrtillus* – borovnica, črnica • GL: *čərní:ca* L: *čərní:ca* V: *čər'ni:ca* S: *čər'ni:ca* • črnica: P: +, Š: +, T: +, K: –, O: +, SSKJ: nar. severovzhodno +

Družina: *Sambucaeae* – bezgovke
► *Sambucus nigra* – črni bezeg • GL: *bezọ#:u±c* L: *bezọ#:u±c* V: *bə'zọ:u±c* S: *be'zọ:u±je* • bezovec: P: +, Š: – (→ bezgovec), T: – (→ bezgovec), K: +, O: +, SSKJ: – • bezovje: P: – (→ bezgovje), Š: –, T: +p– (→ bezgovje), K: +, O: –, SSKJ – (→ bezgovje); *bezgovje* pri vseh ʻbezgovo grmovjeʼ.

Družina: *Valerianaceae* – špajkovke
► *Valerianella locusta* – navadni motovilec • GL: *repí:nzl„* L: *repí:nzl„* V: *re'pi:ncl„* S: *re'pi:ncl„* • repincelj: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: nar. vzhodno + • [← kor. nem. *Rapünzel* ali star. nem. *Rapintzle*, knjiž. *Rapunzel* ʻmotovilecʼ]

Družina: *Oleaceae* – oljkovke
► *Fraxinus ornus* – Mali jesen • GL: *já:sn„* L*: já:sen* V: *'jo:sn„* S: *'jo:sen* • jasen: P: +, Š: +, T: +, K: +, O: +, SSKJ: +p–

Družina: *Gentianaceae* – sviščevke
► *Centaurium erythraea* – navadna tavžentroža • GL: *'ta:u±žn„tro$ão:ža* L: *'ta:u±žn„trò:ža* V: *'ta:u±žn„t'roã̯o:ža* S: *'ta:u±žn„t'roã̯o:ža* • tavžentroža: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: + • [← nar. nem. *Tausendrose*]

Družina: *Apocynaceae* – pasjestrupovke
► *Vinca minor* – navadni zimzelen • GL: *'imagrin* L: *i'mərgrün* V: *'ži:ngrei±* S: *'i:merg'ri:ən, 'zi:mzelen* • imergrin: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • zimzelen: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: ♦ bot. mali ali navadni zimzelen + • žingrej: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • [← nem. *Immergrün* ʻzimzelen’], [← nem. *Singrün* ʻzimzelen’]

Družina: *Rubiaceae* – broščevke
► *Galium aparine* – plezajoča lakota • GL: *torí:ca* L: *torí:ca* V: *s'torc* S: *s'tərčeu±na* • torica: P: +, Š: –, T: /, K: +, O: +, SSKJ: – • storec: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • strčevina: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: –

Družina: *Solanaceae* – razhudnikovke
► *Solanum tuberosum* – krompir • GL: *rəpí:ca* L: *repí:ca* V: *rə'pi:ca* S: *re'pi:ca* • repica: P: +, Š: +, T: /, K: +, O: –, SSKJ: nar. koroško +
► *Solanum lycopersicum* – paradižnik • GL: *para'da:i±s* L: *para'da:i±s* V: *para'da:i±s* S: *para'da:i±s* • paradajz: P: – (→ paradajzar) Š: –, T: /, K: –, O: +, SSKJ: nižje pog. + • [← avstr. *Paradeiser* ʻparadižnik’]

Družina: *Convolvulaceae* – slakovke
► *Calystegia sepium* – navadni plotni slak • GL: *swà:q* L: *swà:q* V: *s'wo:k* S: *s'wo:k* • slak: P: +, Š: –, T: /, K: +, O: +, SSKJ: ♦ bot. plotni slak +

Družina: *Boraginaceae* – srhkolistovke
► *Myosotis sylvatica* – gozdna spominčica • GL: *fer'gismai±nixt* L: *spomə̀i:nčica* V: *spo'mi:nčica* S: *spo'mi:nčica* • spominčica: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: + • fergismajnniht: P: –, Š: –, T: –, K: –, O: +, SSKJ: – • [← nem. *Vergissmeinnicht* ʻspominčica’]

Družina: *Plantaginaceae* – trpotčevke
► *Plantago major* – veliki trpotec • GL: *pərpó:təq* L: *prepó:teq* V: *pər'po:tək* S: *wə'sok tər'pọ:tec* • pripotek: P: –, Š: +, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • trpotec: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: +

Družina: *Lamiacea* – ustnatice
► *Salvia officinalis* – žajbelj • GL: *žá:u±bei±* L: *žá:u±bei±* V: *'ža:u±bei±* S: *'ža:u±bi* • žalbaj, žalbej: P: – (→ žalbelj), Š: – (→ žajbelj), T: /, K: +, O: +, SSKJ: – (→ žajbelj) • [← stvnem. *salbeia* ʻžajbelj’ ← lat. *salvus* ʻzdrav, zdravilen’]
► *Satureja hortensis* – vrtni šetraj • GL: L: *štrà:jqa* V: *št'ra:i±ka* S: *žet'ra:i±ka* • šetrajka: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – (→ šetraj) • [← srvnem. *saterje*, štaj. nem. *satrei,* knjiž. nem. *Saturei* ← lat. *saturēia* ʻšatraj’]
► *Thymus vulgaris* – vrtna materina dušica • GL: *tì:mijan* L: *tì:mas* V: *'ti:mijan, 'ti:mus* S: *'ma:tərna 'du:šica* • dušica: P: +, Š: –, T: +, K: +, O: –, SSKJ: ♦ bot. materina dušica + • timijan: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: +, SSKJ: bot. + • timus: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • [← nem. *Thymian* ← lat. *thymiāma, thymum* ← gr.]
► *Lavandula angustifolia* – prava sivka • GL: *lawe#:ndl„* L: *lawé:ndl„* V: *la'we:ndl„* S: *'si:u±ka* • lavendel: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: pog. + • sivka: P: +, Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: + • [← nem. *Lavendel* ← it. *lavandula, lavanda* ʻsivka’]

Družina: *Asteraceae* – nebinovke
► *Bellis perennis* – navadna marjetica • GL: *qresní:ca* L: *qresní:ca* V: *k'nọ:fei±* S: *mar'jẹ:tica* • knofej: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • kresnica: P: +p–, Š: –, T: /, K: +, O: –, SSKJ: +p– • marjetica: P: +, Š: –,

T: /, K: –, O: +, SSKJ: + • [← nem. *Knopf* ‘gumb’, kar je ena od besed z vzglasnim *kn-*, ki pomenijo gomoljaste, kepaste grudaste stvari]
► *Helianthus annuus* – navadna sončnica • GL: sọ$:nčn„ca L: sọ$:nčn„ca V: 'sọ:nčn„ca S: 'sọ:nčn„ca • sončnica: P: – (→ solnčnica), Š: –, T: /, K: +, O: +, SSKJ: +
► *Achillea millefolium* – navadni rman • GL*: u±rá:nca* [162] L: *šqoréə̃e:ca* V: *ško're:ca* S: *ško'rẹ:ca* • škoreca: P: – (→ škreca, skorocelj), Š: – (→ škrocovt, škrocut], T: /, K: – (→ škroca), O: – (→ škrnucelj), SSKJ: – • vranica: P: +p–, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: +p–
► *Chamoilla recutita* – prava kamilica • GL: *qomẹ#:lca* L: *qomẹ#:lca* V: *k'mẹ:lca* S: *ko'mi:lca* • komelica: P: +, Š: +, T: –, K: – (→ kamilica), O: –, SSKJ: – • komilica: P: –, Š: –, T: +, K: –, O: – (→ kamilica), SSKJ: – (→ kamilica) • [← nem. *Kamille*, srvnem. *camille* ← lat. *chamaemilla* ← gr. *khamaímelon* ‘kamilica’]
► *Leuchanthemum ircutianum* – navadna ivanjščica • GL: *qresní:ca* L: *qresní:ca* V: *mar'jẹ:təca* S: *kres'ni:ca* • kresnica: P: +, Š: –, T: /, K: +p–, O: +, SSKJ: nar. + • marjetica: P: +p–, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: + p–
► *Tussilago farfara* – navadni lapuh • GL: *lapú:x* L: *lapú:x* V: *la'pu:x* S: *la'pu:x* • lapuh: P: +, Š: –, T: /, K: +, O: –, SSKJ: +
► *Arnica montana* – navadna arnika, brdnja • GL: *á:rniqa, á:rnəqa* L: *á:rnəqa* V: *'a:rnika* S: *'a:rnika* • arnika: P: +, Š: +, T: –, K: –, O: +, SSKJ: + • [← nem. *Arnika,* it. *arnica* ← lat. *arnica* ‘arnika’]
► *Cirsium arvense* – njivski osat • GL: *'hosəc* L: *'hosəc* V: *'woə̃o:səc* S: *'oə̃o:səc* • osec: P: + , Š: +, T: /, K: +, O: +, SSKJ: – (→ osat)

Družina: *Cichoriaceae* – radičevke
► *Cichorium intybus* – navadni potrošnik • GL: – L: *cixọ#:rija* V: *ci'kọ:rija* S: *ci'kọ:ra* • cikorija: P: +, Š: –, T: –, K: –, O: +, SSKJ: + • cikora: P: –, Š: –, T: +p–, K: –, O: –, SSKJ: – • [← avstr. nem. *Zikóri,* knjiž. nem. *Zichorie* ’cikorija’ ← lat. *cichorēa, cichōrium* ‘cikorija, travniška rastlina potrošnik (iz katere prožnih korenin delajo kavin nadomestek)’ ← gr. *kikhórian* ‘cikorija, potrošnik’]
► *Taraxacum officinale* – navadni regrat • GL: *re#:dl„* L: *ré:dl„* V: *'rẹ:war* S: *'reə̃e:dl„* • redel: P: –, Š: –, T: /, K: +, O: –, SSKJ: – • revar: P: –, Š: –, T: /, K: +p–, O: –, SSKJ: – • [← nar. bav. nem. *Röhrelkraut* ‘regrat’ ali sloven. nar. *vérgrad, vírgrad, vẹ#rgrad, vérgrat* ‘regrat’ ← nem. *Wegwarte* ‘cikorija, potrošnik’]

Družina: *Convallariaceae* – šmarničevke
► *Convallaria majalis* – šmarnica • GL: *sou±zí:ca* L: *sou±zí:ca* V: *sou±'zi:ca* S: *sou±'zi:ca* • solzica: P: +, Š: –, T: /, K: +, O: –, SSKJ: nar. +

Družina: *Amaryllidaceae* – narcisovke
► *Narcissus poeticus* – beli narcis • GL: *tù:rčlẹi±* L: *tù:rčlei±* V: *nar'ci:sa, 'tu:rčei±* S: *k'wọ:bošnica* • klobošnica: P: –, Š: –, T: /, K: –, O: –, SSKJ: – • narcisa: P: +, Š: –, T: /, K: –, O: +, SSKJ: + • turčlej: P: –, Š: –, T: –, K: –, O: –, SSKJ: – • [← nem. *Narzisse* ← lat. *narcissus* ← gr. *nárkisos* ‘narcisa’]

NAREČNO BESEDJE V SLOVARJIH

Primerjava zbranega koroškega narečnega botaničnega izrazja z iztočnicami v Pleteršnikovem slovarju kaže, da ima Pleteršnikov slovar 97 botaničnih izrazov od 126 zbranih.[163] V slovarju so prikazani v obliki slovarskih sestavkov, pomeni so izraženi z nemškimi prevodnimi ustreznicami, večkrat natančno predstavljeni tudi z latinsko vrstno/rodovno ustreznico, zapisano v oklepaju. Od 126 leksemov ima Pleteršnikov slovar v enakem pomenu, kot je izpričan v narečju, 79 leksemov. Ti so prikazani kot samostojne iztočnice ali samostojne iztočnice z dodano eno, tudi dvema sopomenkama.

Samostojne iztočnice so razložene z (a) nemško ustreznico (eno ali več) ter v oklepaju navedeno latinsko ustreznico vrstnega imena rastline: *kúmara*, f. die Gurke (cucumis sativus); (b) nemško ustreznico (eno ali

[162] Morda je informatorka rman zamenjala z rastlino Cynanchum vincetoxicum, katere ime je *vranica* (Pleteršnik 2006: 783).

[163] Od teh jih je približno tretjina prevzetih. Skoraj 20 % jih je germanskega, ostali so romanskega izvora; ti so bili v narečno leksiko prevzeti predvsem prek nemščine.

več), v oklepaju navedeno latinsko ustreznico vrstnega imena[164] rastline in omembo vira: *cikórija*, f. die Cichorie, die Wegwarte (cichorium intibus), Tuš. (R.).

Tovrstna razlaga pomenov je obvestilno najpopolnejša in najbolj ustaljena. Posamezne oblike so v slovarju razložene še z (a) samo z nemško prevodno ustreznico: *dØ%b,* m. die Eiche, ki ji je ponekod dodano opozorilo o izvoru besede: *gabríka,* f. die Weissbuche, Štrek.; (b) nemško prevodno ustreznico ter latinsko rodovno ustreznico:[165] *trpótec*, *-tca,* m. der Wegerich (plantago)*,* ki ji je ponekod dodana virska oznaka: *tópoŠ -óla,* m. die Pappel (populus), Habd.-Mik., Mur., Cig., Jan., Poh., Goriš. Manjše število leksemov Pleteršnik razlaga tudi z eno, redko z dvema dodanima sopomenkama, ki sta z iztočnico povezani z enačajem. Ti sopomenski izrazi nas usmerjajo k iztočnici, pri kateri dobimo: (a) nemško prevodno ustreznico ter v oklepaju navedeno latinsko ustreznico vrstnega imena rastline: *bu%kva*, f. = bukev; → búkəv, -kve, f. die Buche, die Rothbuche (fagus silvatica); ponekod sta dodani virska oznaka: *borØ#vəc, -vca*, m. = bor; → *bọ%r,* m. die Kiefer, die Waldföhre (pinus silvestris), Tuš. (R.) in informacija o izvoru besede: *repíca*, = krompir; → *krompír, -rja*, m. die Kartoffel, der Erdapfel (solanum tuberosum); – iz nem. »Grundbirne«, C.; (b) nemško prevodno ustreznico, v oklepaju navedeno latinsko ustreznico rodovnega imena rastline ter virsko oznako: *narcīsa*, f. = narcis; → narcīs, m. die Narcisse (narcissus), Cig., Tuš. (B.). Sopomenske oblike za enačajem lahko imajo dodane (a) virske oznake: *kropiva*, f. = kopriva, Mur., Cig., Jan., C.; (b) prevodno ustreznico ali/ter v oklepaju navedeno latinsko ustreznico vrstnega imena rastline*,* ponekod tudi z virskimi oznakami *gru%ška,* f. 1) = hruška (pyrus communis), Mur., Kor.-Cig., Jan., Št.; *kíslica*, f. = kiselica: – 2) der Sauerampfer (rumex acetosa). Nekatere različice imajo namesto enačaja kot simbol usmerjanja k osnovni besedi ob oznaki vira kazalko *pogl*.: *he%jda,* f., Jan., pogl. ajda, na različice opozarja tudi vodilka *prim*.: *akácija*, f. die Akazie; – prim. robinija, posebno vrsto besedotvorne različice pa predstavlja modifikacijski pomen za manjšalnost: *rédkvica,* f. dem. redkva; 1) das Radieschen; – 2) die Rettigbirne, C. Sedem oblik ne izkazuje pomena, izpričanega v narečju. Tako npr. pri besedi *jetrnica* ni pomena '*Hepatica nobilis* – navadni jetrnik' ali pri *lim* pomena '*Viscum alba* – bela omela'. Dvanajst narečnih besed se delno izrazno razlikuje (glasoslovno-pisne, besedotvorne različice) od Pleteršnikovih slovarskih oblik. Tako npr. v narečju z izrazom *škoreca* izpričan pomen '*Achillea millefolium* – navadni rman' najdemo pod geslom *škreca, skorocel* ali narečno *paradajz* '*Solanum lycopersicum* – paradižnik' pod geslom *paradajzar*. Nezapisanih je v Pleteršnikovem slovarju devetindvajset besed, od tega triindvajset prevzetih.

Rožanski narečni besednjak ima v enakem pomenu, kot je izpričan v podjunskem narečju, šestindvajset poimenovanj, od tega jih je osem izrazno različnih, *Tezaver* pa sedemindvajset, od tega tri izrazno različna. Karničarjev slovarček ima v enakem pomenu, kot je izpričan v narečju, štirideset poimenovanj, od tega štiri izrazno različna, še pet oblik pa izkazuje drugačen pomen, kot je izpričan v narečju, Omanova *Etnobotanica* pa 48 poimenovanj, od tega štiri delno izrazno različna. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* ima 87 botaničnih izrazov od 126 zbranih, od tega 65 v enakem pomenu, kot je izpričan v narečju. Prikazani so kot samostojne iztočnice, razložene z opisno razlago, ki jo največkrat potrjuje (a) ilustrativno gradivo: *narcísa -e* ž 'rastlina z dolgimi ozkimi listi in velikimi dišečimi, navadno belimi ali rumenimi cveti': trgati narcise; šopek narcis; (b) latinska bodisi slovenska ustreznica vrstnega imena rastline: *pókalica* bot. 'travniška rastlina z napihnjeno čašo in belkastimi ali rdečkastimi cveti v socvetju, Silene vulgaris'; *akácija* poljud. 'trnato drevo ali grm z dišečimi belimi cveti v grozdastem socvetju, strok. robinija'; (c) latinska rodovna ustreznica, ki ima ponekod dodano še slovensko vrstno ustreznico: *kíslica* bot. 'rastlina s kolenčastim steblom in zelenkastimi ali rdečkastimi drobnimi cveti, Rumex: alpska, lepa kislica'; *vétrnica* bot. 'nižinska ali gorska rastlina z belimi, rdečkastimi ali rumenimi cveti, Anemone: vetrnice že cvetijo / kobulasta, podlesna vetrnica'. Devet oblik ne izkazuje pomena, izpričanega v narečju. Tako npr. pri besedi *gartroža* ni pomena *'Rosa canina* – navadni šipek' ali pri *kresnica* pomena '*Bellis perennis* – navadna marjetica'. Trinajst besed je delno izrazno različnih, od devetintridesetih nezapisanih jih je polovica prevzetih iz nemščine, enajst pa je takšnih, ki jih pri Pleteršniku še najdemo, npr. *mavhelj, pripotek, torica*, v SSKJ pa ne več.

SKLEP

[164] V primerih, ko obstaja več vrst neke rastline, prevzame razlikovalno vlogo levo pridevniško določilo v vlogi levega ujemalnega prilastka. Kot iztočnica v slovarju nastopa jedrna beseda tovrstne besedne zveze.

[165] Rodovna razlaga je v primerih, ko obstaja več vrst neke rastline, manj ustrezna.

Narečno botanično besedje je zajeto v vseh obravnavanih slovarjih, še posebej bogato je v Pleteršnikovem slovarju in SSKJ. V obeh slovarjih je prikazano v obliki slovarskih sestavkov, pri čemer so pomeni pri Pleteršniku natančneje izraženi, saj so ob nemški prevodni ustreznici največkrat natančno predstavljeni še z latinsko vrstno, redkeje samo rodovno ustreznico. V Pleteršniku ni nekaterih mlajših prevzetih besed, zapisanih v SSKJ, v tem slovarju pa so izpuščeni nekateri besedni pomeni, ki so v Pleteršniku še zabeleženi. Slovarja Slovenskega pravopisa, ki je bil za botanično izrazje sicer odprt, v primerjavo nismo vključili, saj je ostal na pomenski ravni zelo skromen. V tem priročniku zbrano besedje je v slovarskem sestavku le deloma prikazano s pomenskega stališča, večkrat je podan samo splošni ali približni pomen besede, zato natančna pomenska primerjava ni mogoča.

KRAJŠAVE

avstr.- avstrijsko, bav. - bavarsko, ben. - beneško, bot. - botanično, furl. - furlansko, GL - Gluhi Les, gr. - grško, it. - italijansko, K - Karničarjev slovarček, knjiž. - knjižno, kor. - koroško, L - Lovanke, lat. - latinsko, nar. - narečno, nem. - nemško, O - Omanova *Etnobotanica della Val Canale*, P - Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar*, pog. - pogovorno, rom. - romansko, S - Strojna, sloven. - slovensko, srvnem. - srednjevisokonemško, SSKJ - *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, star. - starinsko, stvnem. - starovisokonemško, Š - Šašlov *Rožanski narečni besednjak,* štaj. - štajersko, T- *Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem* (A–Ka), V – Vogrče.

VIRI IN LITERATURA

France BEZLAJ, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

Ljudmila BOKAL, 2006: Značilnosti narečnih terminov. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*, Maribor: Slavistično društvo (Zora, 41), 344–351.

Ljubiša GRLIĆ, 1980: *Užitne divje rastline*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Stanislav HAFNER, Erich PRUNČ, 1982, 1987, 1992, 1994, 2007: *Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten (A–Ka)*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Ludwig KARNIČAR, 1990: *Der Obir-Dialekt in Kärnten*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Mihaela KOLETNIK, 2007: Besedje v severovzhodnem narečnem prostoru. *Besedoslovne spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Maribor: Slavistično društvo (Zora, 49), 347–424.

Branka LAZAR, 1998: Dobrepoljska rastlinska imena. *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*. Ljubljana: ZRC SAZU, 199–207.

Wolfgang LIPPERT, 2000: *Travniške cvetice*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Tine LOGAR, 1981: Kneža (OLA 148). *Fonološki opisi* ..., 201–211.

Andrej MARTINČIČ idr., 1999: *Mala flora Slovenije: ključ za določanje praprotnic in semenk.* Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

Alesandro OMAN, 1992: *Etnobotanica della Val Canale. Con particolare riguardo di Ugovizza, Valbruna, Camporosso e S. Leopoldo.*

Irena OREL, 1998: Prvine enojezičnega slovaropisja v Pleteršnikovem slovarju. *Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar*, Novo mesto: Dolenjska založba, 113–125.

Helena PEPEVNIK, 2006: *Narečna poimenovanja rastlin v izbranih naseljih Zgornje Dravske doline in Podjune na avstrijskem Koroškem*. Diplomsko delo, Maribor: Pedagoška fakulteta.

Maks PLETERŠNIK, 2006: *Slovensko-nemški slovar.* Ljubljana: ZRC SAZU.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1995. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Marko SNOJ, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Hildegard STRIEDTER TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen.* Berlin.

Josip ŠAŠEL, 1957: *Rožanski narečni besednjak*. Hrani ga Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša pri SAZU.

France TOMŠIČ, 1986: *Nemško-slovenski slovar.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Paul ZDOVC, 1972: *Die Mundart des südöstlichen Jauntales in Kärnten.* Wien: Kommissionverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Zinka ZORKO, 2002: Podjunski govor Strojne na Koroškem. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo (Zora 18), 35–51.

Anja Benko
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Podjunsko besedje v zbirki Luka Sienčnika (1904–1989) in danes na Strojni

Referat obravnava podjunsko besedje iz zbirke Luka Sienčnika (1904–1989). Avtor v svojem rokopisnem slovarju,[166] *ki obsega 604 iztočnice, navaja večino gradiva za koroška narečja v Avstriji (oznake: Rož, Podjuna, Zila, vsa Koroška ali določen kraj). Izluščila sem tiste, ki jih je zbiratelj označil kot narečne podjunske. Primerjalno sem jih obravnavala z dialektološkim gradivom, zbranim na*

[166] Rokopisni slovar Luka Sienčnika je že bil predmet znanstvene obdelave, in sicer leta 2007, ko sva z zaslužno profesorico dr. Zinko Zorko, izredno članico SAZU, pripravili prispevek za Pleteršnikov simpozij, ki je potekal v Pišecah 11. in 12. septembra 2007. Prispevek z naslovom *Rokopisni slovar Luka Sienčnika ob geslih v Pleteršnikovem slovarju in narečnih ustreznicah v koroških govorih tostran državne meje* je objavljen v zborniku *Besedoslovne spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor* (ur. Marko Jesenšek, Maribor, Slavistično društvo, 2007, 285–347). Prav tako sem na to temo na Oddelku za slovanske jezike in književnost Filozofske fakultete Univerze v Mariboru pri izredni profesorici doktorici Mihaeli Koletnik napisala diplomsko nalogo (Anja Benko, *Rokopisni slovar Luke Sienčnika ob narečnih ustreznicah tostran državne meje*, Maribor, Filozofska fakulteta, 2008). Izsledke predstavljam v tem prispevku.

slovenski strani meje, na Strojni (1055 metrov nadmorske višine). S tem sem želela preveriti njihov pomen, živost in rabo. Gesla sem preverila še v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju *in* Slovarju slovenskega knjižnega jezika.

0 LUKA SIENČNIK

Luka Sienčnik se je kot četrti otrok rodil 22. 10. 1904. leta v Mokrijah pri Dobrli vasi (Mökriach) na srednje veliki Hojnikovi kmetiji. Po kratki hudi bolezni je 21. 1. 1989 umrl v Dobrli vasi (Eberndorf) (Enciklopedija Slovenije 1997: 67). Bil je velik koroški Slovenec, ugleden živinozdravnik, zadružnik, pisatelj, humanist in pomemben kulturno-prosvetni delavec. Veliko je pisal: svoje številne razprave, knjige in članke je objavil v raznih revijah na Koroškem in drugod.

1 KOROŠKA NAREČNA SKUPINA

Koroška narečna skupina ni enotna. Je ena najbolj razčlenjenih. Marc L. Greenberg je zapisal, da narečno razvrščanje temelji sicer na različnih kriterijih, a najpogostejša je delitev glede na ustaljene družbene in politične meje. Vključena so jezikoslovna merila, ki se razlikujejo glede na izhodišče – sinhrono ali diahrono. Po njegovem mnenju se narečja vedno razvijejo ob medsebojnem delovanju razhajanj in zbliževanj (Greenberg 2002: 25).

Tine Logar koroško narečno skupino deli na: ziljsko narečje (skrajno zahodno narečje; govori se v Avstriji ob Zilji, v Italiji v Kanalski dolini in v Zgornjesavski dolini v Sloveniji); osrednje oziroma rožansko narečje (med Beljakom in Velikovcem; to narečje prav tako ni enotno, saj razpade na štiri govore, ki se med seboj razlikujejo); obirsko narečje (JV od rožanskega s središčem v Železni Kapli; Ramovš je to narečje poimenoval remšeniško) in podjunsko narečje (govori se v Avstriji med Velikovcem in Libeličami, v Sloveniji pa v Dravski dolini). S to delitvijo se strinja tudi dialektologinja dr. Zinka Zorko, le da dodaja, da se koroška narečna skupina širi tudi v Slovenijo z mežiškim in severnopohorsko-remšniškim narečjem, govor Ojstrice nad Dravogradom pa je še vzhodnopodjunski (Zorko 1998: 179). Tej delitvi pritrjuje Marc L. Greenberg, ki je koroško narečno skupino razdelil na šest skupin, in sicer na (1) severnopohorsko-remšniško narečje, (2) mežiško narečje, (3) podjunsko narečje, (4) obirsko narečje, (5) rožansko narečje, (6) ziljsko narečje in na (7) kranjskogorski govor (Greenberg 2002: 27).

Za koroško narečno skupino so po Greenbergu značilni: dvoglasniki z naraščajočo zvočnostjo kot odrazi za *« in *o¨ (običajno *iə*, *uə* z nadaljnjimi krajevnimi razvoji v *i*, *u* ali é%, ó%); pozno daljšanje nezadnjih kratkih naglašenih zlogov, ki je imelo za posledico različne odraze za dolge in kratke naglašene samoglasnike; dejstvo, da se dolgo obdržijo nosni samoglasniki, ki so še vedno ohranjeni v podjunskem narečju; velika je pogostost nemških izposojenk in kalkov zaradi neprekinjenega stika z nemščino (dvojezičnost) in stika s slovenskim knjižnim jezikom (Greenberg 2002: 27).

2 STROJNA

V referatu so obravnavane Sienčnikove besede, ki jih je označil kot narečne podjunske. Te so primerjane z govorom na Strojni, ki je hribovita vasica oziroma gorato območje z nadmorsko višino 1055 metrov. Središče je ob cerkvi svetega Urha (4. julij je največji krajevni praznik) in pri podružnični šoli *Osnovne šole Prežihovega Voranca Ravne na Koroškem,* ki so jo s šolskim letom 2007/2008 zaradi premajhnega števila otrok zaprli, pred tem pa so tu izvajali pouk od prvega do četrtega razreda. Zapis imena se pojavlja leta 1430 v omembi »in der Stroyn«. Posrednik podatka spravlja besedo v zvezo z izrazom »strajati«, to je »vzdržati, trpeti« (Zorko 2002: 35). Vasica obsega raztresene kmetije, stare kmečke hiše in čudovito ohranjene kašče. Prebivalci le-teh obdelujejo zemljo na zelo strmih pobočjih in grebenih (od tod verjetno tudi izvor imena). Nekatere domačije so danes obnovljene (na primer samotna kmetija Janež, ki je eden najlepših primerov slovenske arhitekture in eden najpomembnejših spomenikov ljudskega stavbarstva na Slovenskem), določene pa po površini dajejo videz celih zaselkov. Ponekod se še ohranjajo nekateri stari običaji, ki pa se ob sodobni tehnologiji hitro pozabljajo. Na Strojni je pokopan koroški bukovnik, ljudski pesnik Blaž Mavrel. Domačini uporabljajo predložno zvezo v Strojni, na Strojni je le prostor okoli cerkve (Zorko 2002: 35), pridevnik je strójnski/strojánski, prebivalec je Strójnčan/Strojánec (Slovenska krajevna imena 1985: 279).

2.1 PODJUNSKO NAREČJE

Strojanski govor se uvršča k podjunskemu narečju, ki se širi na vzhod in severovzhod od rožanskega in se govori med Karavankami in Dravo ter nad Dravo v bližnji in daljni okolici Velikovca (Völkermark), tako da sega na Djekšah (Diex), Kneži (Grafenbach) in Krčanjah (Greutschach) najbolj visoko na sever. Njegova jugovzhodna meja poteka približno po današnji (bivši) slovensko-avstrijski meji ob Dravi in po Karavankah, vzhodna pa od Krčanj na Dravo pri Labotu (Lavamünd) (Logar 1996: 225–226).

2.2 Glasovna podoba strojanskega govora je enaka kot v podjunskem narečju na avstrijski strani, npr. v Dobu pri Pliberku ali na Suhi, le da se je izgubila nizka intonacija pod vplivom štajerske narečne skupine. Vsi naglašeni vokali so visoko intonirani (Zorko 2002: 37–38). Izvršili so se vsi splošnoslovenski naglasni premiki in v trozložnicah se je premaknil akut (primer: *bábica* > *babíca*). Od mežiškega narečja se loči po razvoju nosnega *Æ* in dolgega polglasnika v *a*-jevski fonem ter dolgega *a*-ja v široki *o* (Zorko 2002: 35).

Za podjunsko narečje je po Franu Ramovšu značilno naslednje: široki *º¨* je razširjen v *a* (*den* > *dan*); ponekod se za kratki akcentuirani *ə* pojavlja *a* (severni pas; **dne¤s* > *danes*); nosni vokali *Æ* in *Ø*; v nepoudarjenih zlogih je za *Æ* glas *a*, za *Ø* pa glas *u*, ki pa se ne more reducirati; *l* je pred *º*-jevskim glasom za *‘*, *¾*, *Æ*, ko je ta prešel v *a*, postal velaren in je kot stari velarni *Š„* prešel v *u±*; dolgi *a* se je velariziral v široki *ý*; nosnika *m* in *n* prenašata v dolgih zlogih nazalnost na sosednji vokal; za *n#* ima ta dialekt *i±¨*, ki nazalizira ves zlog; štekanje – podkrepljevanje zaimkov in prislovov iz korena **to-* z besedico *še* (ki se je obrusila v *š-*); na primer *tukaj* > *štu¤* (Ramovš 1936: 122–123).

2.2.1 SAMOGLASNIKI

Dolgi naglašeni samoglasniki[167] so eno- in dvoglasniki: *i:*, *u:*, *i:ə*, *u:ə*, *é:*, *ó:*, *e:*, *o:*, *eãe:*, *oão:*, *a:*, *ər:*, *Eãe:* in *oão:* nisem zapisovala.

Kratki naglašeni samoglasniki[168] so: *i*, *u*, *é*, *ó*, *e*, *ə*, *o*, *a*. Možni so samo v zadnjih dveh besednih zlogih. V predzadnjem zlogu so samoglasniki kratko naglašeni zaradi sekundarnih in terciarnih naglasnih umikov, tudi zaradi večkrat nejasnih pozicijskih krajšav. Zaradi sekundarnega naglasnega umika, ki ni mogel potekati pri pregibanju vseh besednih vrst v istem času, so nastali samoglasniki različne kakovosti in kolikosti (Zorko 2002a: 39).

Nenaglašeni samoglasniki so ponaglasni (se reducirajo): *i*, *u*, *é*, *ə*, *e*, *o*, *a* in prednaglasni (se redko reducirajo): *i*, *u*, *ə*, *e*, *o*, *a*.

2.2.2 SOGLASNIKI

Zvočniki: *l*, *r*, *m*, *n*, *w* (se zapisuje z varianto *-ú*), *j* (z varianto *¶*). Nezvočniki: *p*, *b*, *t*, *d*, *k*, *g*, *Ÿ*, *f*, *c*, *č*, *s*, *š*, *z*, *ž*.

2.2.3 V soglasniškem sistemu je najbolj opazno švapanje – izgovor *l*-ja kot *w* pred *u*, *o* in *a*; *l* je izgubil palatalnost, za *ń* pa se med samoglasniki govori *j*, sicer *n*. Značilen podjunski pojav je tudi že omenjeno štekanje, ko kazalni zaimki in prislovi prevzamejo značilni *š*, ki po mnenju Karla Štreklja lahko izhaja iz besede »vidiš«, na primer *'šéti*, *š'ta:*, *š'tó* in podobno (Ramovš »še«).

3 ROKOPISNI SLOVAR LUKA SIENČNIKA

V celotnem rokopisnem slovarju Luke Sienčnika so zbrane 604 besede oziroma narečni leksemi. Za vsakim geslom je avtor navedel pomen, nato ponazoril rabo, na koncu je še zapisal, na katerem geografskem območju se beseda pojavlja – na primer Rož, Podjuna, Zila, Kanalska dolina, vsa Koroška ali pa ime kraja ali njegova okolica. V nadaljevanju navajam samo tiste lekseme, ki jih je Luka Sienčnik označil kot podjunske. Teh je 336, kar predstavlja več kot polovico besed celotnega slovarja, in sicer 55,6 %. K temu bi lahko prišteli še avtorjeva slovarska gesla, ki jih je označil kot tista, ki se govorijo na celotnem področju Koroške. Takšnih je 146 besed (24,2 %), a jih tukaj ne objavljam.

[167] Povzeto po: Zinka Zorko, *Podjunski govor Strojne na Koroškem*, Maribor, Slavistično društvo, 2002, 38.
[168] Povzeto po: Zinka Zorko, *Podjunski govor Strojne na Koroškem*, Maribor, Slavistično društvo, 2002, 339.

Ob vsakem podjunskem leksemu, ki je zapisan s pomanjšanimi velikimi črkami, navajam v oklepaju kratek Sienčnikov pomen oziroma razlago zanj. Za pomišljajem sledi oznaka *STR.*, to označuje Strojno, sledi pa dialektološki zapis zgolj leksike, ki sem ga pridobila od informatorke iz omenjene vasice. Od skupno 335 gospa Marija Obretan ni poznala le 46 besed, kar predstavlja 13,7 % podjunskih leksemov (ti so označeni z znakom -).

4 SIENČNIKOVO BESEDJE, PREVERJENO NA STROJNI

A (4 besede) – AHTATI (paziti) – *STR.* 'a:xtË se, 'pa:zi se; ARŽET (žep) – *STR.* 'dé:úžek, 'žép; ATEJ (oče) – *STR.* 'a:ti„, 'ata; AVCEH (užitek na stare dni) – *STR.* 'a:úcex, 'p|ržeú'ni:na.
B (19 besed) – BAJTA (skromna lesena hišica) – *STR.* 'ba:jta; BERAČIJA (siromaštvo) – *STR.* bera'či:ja, siro'ma:štvo; BERAČOVJE (gospodarsko slabo stoječi; beračija) – *STR.* bera'čó:úje, siro'ma:štvo; BESVA (kela) – *STR.* 'ku:xla; BEŠTIJA (ničvrednica) – *STR.* 'bé:štija; BIËDA (veš da, menda ja) – *STR.* 'w|da; BIRI (četvertak) – *STR.* 'bi:ri – 'ža:kl„ 'ži:ta, š'ti:r pisk'ri:či – 'bi:rn„; BOG PRENESI! (Bog obvaruj!) – *STR.* 'Bu:|x ti priza'n|si!; BOH (zaklan težak prašič) – *STR.* -; BOŠEJ (kastriran prašič) – *STR.* 'ri:|zan p'ra:šič; BRISAVKA (brisača) – *STR.* bri'ša:wka, bri'sa:ča, 'a:ntix, 'a:ntux; BRITELCA (nož, britva) – *STR.* Šk'ru:ti ma 'ta:k ok'ró:goú ro'ča:j, ko en 'pa:úc pa na 'v|rxo k'li:ñgl„c, da se 'dóú 'za:pre. To je le'si:|n ok'ró:goú ro'čaj. 'Že:p|n 'no:š je pa d'ru:gi. 'Tak 'ból ploš'na:t.; BRNENJE (mrčenje, krava mrči) – *STR.* br'ne:nje; BRSA (brca) – *STR.* 'b|rsa, 'bi:nca; BRSNITI (brcniti) – *STR.* 'bi:ncati, 'b|rsniti, 'bi:ncniti; BRUŠTEK (zajuterk) – *STR.* br'u:|štik, f'ru:|štik; BRZEN (ljub, zal, prijeten, vrl) – *STR.* 'b|rz|n, pri'ja:z|n č'lo:wek; BUJSEL (bicej) – *STR.* 'bi:ci, 'ma:la 'o:účka; BURN (ubog, slaboten, manj vreden) – *STR.* 'bu:rn, u'bó:k.
C (5 besed) – CEKER (prtena vreča, podolgovata, s prtenimi ročaji; nosila se je v rokah) – *STR.* plete'ni:na, 'to:rba, ko'ša:ra, ko'ša:ra za 'žé:g|n, ú trgo'vi:no; CEV (cel, tudi celo) – *STR.* 'ci:|ú 'da:n; COKVA (obuvalo) – *STR.* 'có:kwa, 'có:kl„ 'šu:xi; COKVAT (glasno, nerodno hoditi) – *STR.* 'Ka:k cok'wa: – pač g'la:sno 'xó:di.; COPR, ZACOPRATI (začaranje, začarati) – *STR.* 'có:p|rnik.
Č (4 besede) – ČEDRMAN (velik, samozavesten kmet) – *STR.* -; ČREVL (nizki čevlji) – *STR.* 'če:úl, 'ni:ski al pa vi'só:k 'če:úl; ČROV, ČROVAT (trebuh, trebušnjat) – *STR.* čro'wa:t – na'pé:t t're:bux, 'š|ti je pa 't|k čro'wa:t – 'ma 'v|lek t're:bux.; ČUTI, ČUJEM (slišati) – *STR.* 'ču:jem.
D (13 besed) – DEGA (jermen, s katerim se je vola privezalo k jarmu (igetu); dva do tri cm širok in ca. tri metre dolg) – *STR.* 'dé:ga, ú± 'j|goú 'wé:zati 'wo:le; DEVŽAK (žep) – *STR.* 'dé:úžek; DILA (deska) – *STR.* 'di:la; DJATI (reči) – *STR.* d'ja:ti; DOJNA (svinja, ki doji; ima prasce) – *STR.* 'dó:jna s'wi:ja; DOR (dobro) – *STR.* 'do:ro je; DO SIEH MAV (do sedaj, do te dobe) – *STR.* od 'si:|x 'ma:ú, od tak'ra:t do se'da:j; DRETI SE (jokati se, vpiti, rjoveti) – *STR.* 'Ka:j se 't|k 'de:reš, 'ból 'ti:xo 'bó:di.; DRETJE (vpitje) – *STR.* d'ré:tje; DRKATI SE (po ledu drsati, tudi sankanje) – *STR.* 'D|rsati se po 'li:|do.; DRSKLA (regla, reglati; drskla je les, ki je na enem koncu nazoban, okrog teh zob se vrti tanka deščica, ki pri tem povzroče ropot) – *STR.* P'ra:jijo, da je k'wa:t|rnica, ko 't|k reg'la:.; DVOR (gnojišče) – *STR.* na 't|stem dvo'ri:ši al pa go'ri:ca; DVORIŠE (dvorišče) – *STR.* dvo'ri:še.
E (1 beseda) – EVDR (ovčji hlev) – *STR.* 'ó:účja š'ta:la.
F (9 besed) – FALIRAN (nekdo, ki ni dosegel cilja) – *STR.* fa'li:ran; FANA (zastava) – *STR.* 'fa:na, zas'ta:wa; FANTORA (hišna odprava, odprava neveste) – *STR.* fan'tó:ra, po'xi:štvo; FARFELČI (na suho z vodo zmešana pšenična moka, imenovana kugelci) – *STR.* m'li:|čne 'ku:gl„ce; FIDRNA (peč za sušenje lanu in konoplje) – *STR.* fr'na:če; FLETNO (veselo) – *STR.* 'wu:šno; FRAČKATI SE (iz simpatije nagajati, siliti v nekoga) – *STR.* M'wa:titi se – 'te:psti se al pa da se sp'ri:čkata, da se s'te:peta.; FRČA (zanemarjena mala hiša) – *STR.* -; FRKATI (s krili leteti) – *STR.* -.
G (12 besed) – GALUF (goljuf, goljufati) – *STR.* gol'ju:f, gol'fa:č; GAVGE (vislice) – *STR.* 'ga:úge, 'vi:slice; GLEŠTATI (trpeti, prenašati) – *STR.* -; GMAJ (navaden, preprost) – *STR.* g'ma:jn„ č'wo:wek, prep'ró:st č'wo:wek; GMAJNEJŠI (slabši) – *STR.* g'ma:jniš, s'la:pši; GONITI (hlode v gozdu vkup spravljati; štrafati) – *STR.* -; GOŠ (širok jermen, spleten tako, da se lahko uporablja za spajanje dveh lesov) – *STR.* Na s'ri:|di 'j|gwa, ko je za 'wo:le 'we:zat, je b'wa pa 'gó:š. Je pa 'tak ši'ro:k 'je:rmen 'n|t|r pa 't|k 'dó:úta od 'gó:ša p're:ca 'dó:úta, 'pól pa p'ra:gli z'ra:úno, 't|k da, ko si 'n|t|r w 'o:je 'wo:le wp'ra:go, da si 'po:le, 't|sti 'gó:š je 'm|ro 'n|t|r w 'o:je 'j|t, 'pó pa p'ré:gli s'kó:ze 'de:t, da so 'wo:li pe'la:li.; GRAVŽA (stud) – *STR.* g'ra:úža; GRČA (lončeni vrč z nastavkom za pitje) – *STR.* 'g|rča; GREBLCA (priprava za razdelitev in pospravljanje žerjavice v peči) – *STR.* G'ré:bl„ca je za 'só:di 'wón 'ko:pat. Al pa, ko se k'ru:x 'pe:če, ga 'tuj z g'ré:bl„co 'wa:xko 'wón pog'ra:biš.; GUMNO (skedenj) – *STR.* 'g|mno; GVAVTEN (nasilen, hoče imeti vedno prav) – *STR.* g'wa:út|n, na'si:l|n.
H (21 besed) – HADRCA (ruta, pokrivalo za glavo; hadra) – *STR.* 'a:drca; HAJFLANJE (snopje v stavek dajati) – *STR.* 'a:jfl„ane; HAJFL (stavek snopov) – *STR.* 'a:jfl„; HALEJ (kmet, ki slabo gospodari) – *STR.* -; HALITI

(zanikrno gospodariti) – *STR*. -; HAROVC (iz desk zbito veliko korito, v katerem so se harale (poparjene) svinje pri kolini) – *STR*. 'ba:na; HAVŽENGA (večje kmetijsko gospodarstvo) – *STR*. a:úž|ñga; HAVŽVATI (gospodariti na kmetiji) – *STR*. a:úžwati; HEDA (ajda) – *STR*. 'a:jda; HEDOVC (kruh iz ajdove moke) – *STR*. 'é:doúc – k'róx iz 'a:jdawe 'mó:ke; HEDOVŠNA (slama ajde) – *STR*. e'dó:úšna; HERATI (nehati) – *STR*. -; HERHOB (od sodnije nastavljen kurator) – *STR*. -; HILATI (hiteti) – *STR*. 'xi:lati; HOJE (vprega za par govedi, ki se pri vpregi pritrdijo na igo in preko hoj žival vleče) – *STR*. 'j|go; HOJE, HOJ (trdno z vozom povezan lesen drog) – *STR*. -; HOJNCE (dva v oval okrivljena lesena droga; v hojnce se je vpregel konj; hojnce, tesno povezane z vozom, so bile samo krmilo) – *STR*. -; HOJSET (poroka) – *STR*. 'ó:úset; HOLMEŽ (neroden, neokreten pri predmetih; holmež = težka sekira) – *STR*. 'Ci:mroúka je 'e:ne 'v|rste se'ki:ra za 'li:|s op'se:k'wat.; HONTATI SE (dolgčas bit) – *STR*. Da mi je 'dó:úx'ca:jt.; HOVJE (grmičevje, ovšje) – *STR*. gr'mó:úje.

I (4 besede) – IBERŽEN (odvečen) – *STR*. Ne nu:ca se wi:n„č, 'i:b|rž|n je.; IGLA (šivanka) – *STR*. 'i:gwa; IGO, IG (jarem) – *STR*. 'j|go, 'i:go, 'jo:rm; IRBART (katerikoli krat) – *STR*. d'ru:go 'ba:rt.

J (11 besed) – JAGÓDCE (jagode) – *STR*. ja'gó:de; JANKA (žensko krilo) – *STR*. 'ja:ña; JARO ŽITO (spomladi posejano žito) – *STR*. 'ja:ro 'ži:to; JECLJATI, JECLJANJE (plašno govorjenje) – *STR*. 'je:cla – 't|ško govo'ri:; JEGLIČI, JEGLIČEV (oluščeno proso) – *STR*. jeg'li:či; JERICA (mlada enoletna kura) – *STR*. 'pi:ške; JEROB/JERHOB (mladoletnim od sodnije postavljen upravnik premoženja) – *STR*. 'va:rux, ge'ra:f; JEV (začel) – *STR*. za'ča:wa je; JEZDITI (jahati) – *STR*. 'ja:xati; JUCKATI (vriskati) – *STR*. w'ri:skati, 'ju:ckati; JUNEC (mlad vol) – *STR*. 'čó:li, 'ju:n|c.

K (40 besed) – KAJŠLARJI (kočarji) – *STR*. 'ba:¶tlerji; KANCEL (prižnica) – *STR*. 'ka:ncl„, p'ri:ž|nca; KANT (rob, kraj) – *STR*. Se je s'pu:fu.; KAŠČA (lesena shramba v podstrešju; posebno za slanino, klobase itd.) – *STR*. 'ka:šta; KAVSATI SE (prepirati, kregati se) – *STR*. k'ri:|gati se; KEHA (ječa) – *STR*. a'ré:st; KELA (kuhavnica) – *STR*. 'ku:xla; KIKL (srajca) – *STR*. 'ki:kl„a, s'ra:jca; KIKEL (srajca) – *STR*. 'ki:kl„„a, s'ra:jca; KIP (shajanje testa) – *STR*. Ki'pi: – m'li:|ko ki'pi: al pa 't|sto ski'pi:; KIPJENKI (na sopari kuhano shajano testo) – *STR*. 'ki:pjeñki; KISATI SE (kremžiti, jokati se) – *STR*. d'r|ti se, 'ju:ñkati; KLEPE (obstoje iz klepca in zraven pripadajočega kladivca) – *STR*. k'le:ple, k'le:pati 'ko:so; KLEPEJ (zložljiv nožek z lesenim ročajem, navadno otroški) – *STR*. šk'ru:ti; KNEBL (v zvonu viseče železo, ki udarja na zvon, če se ga giblje) – *STR*. k'né:bl„; KNIEŽE (škorenj do srede gležnjev) – *STR*. 'gu:mi š'ti:fl„ni; KOBLAK (blato od konja) – *STR*. 'kó:bli g'nój; KOBU (breg, klanec) – *STR*. b'ri:|x, k'wa:n„c; KOCL (smozavesten, premožen kmet) – *STR*. 'Kó:cl„ p'ra:jimo 'ta:kemo, ko se ne ob'ri:je.; KOČEJ (majhen prašiček, spol ni važen) – *STR*. 'kó:či; KOKATI (po vseh štirih lesti) – *STR*. koba'ca:; KOPA (60 snopov na kupu) – *STR*. 'ko:pe; KOPICA (na kupe spravljeno seno) – *STR*. 'ku:pčali 's|no; KORITNJAK (pivo, ki so ga kmetje sami kuhali) – *STR*. -; KORP (jerbas iz lešnikovih šprikel) – *STR*. 'Ko:rp iz 'lé:skovix 'wi:ter na'ré:t.; KOŠA (košnja) – *STR*. 'ko:šnja; KOŠICA (pečka v sadju) – *STR*. ko'ši:ca, 'péčka ú 'sa:djo; KRAMŠE (sejmišče) – *STR*. 'sé:jm, k'ra:marji; KRAVJAK (blato od govedi) – *STR*. -; KRECANJE (krečem) – *STR*. 'Š|temo pa 't|k xru'ši: ú 'p|rsex pa 'ka:šla. X'ri:|ti.; KRLIVKATI (na tihem opazovati, oprezovati) – *STR*. -; KROHATI (npr. svinja krohoče, ko doji) – *STR*. -; KROHOTATE SE (neumno, prisiljeno se smejati) – *STR*. 'L|di se pa kroxo'ta:jo al pa sme'ji:jo.; KRUŠJAK (slamnjak, ki se uporablja samo za shajanje/kipljenje testa) – *STR*. s'wa:mn„ca; KUJATI SE (npr. Otrok se kuja.) – *STR*. 'O:trok se 'jó:če. 'O:trok se 'ku:ja.; KUNŠTEN (brihten) – *STR*. 'Š|ti je pa 't|k 'ku:nštn„.; KURJAK (blato od kure) – *STR*. 'ku:rjak; KURJAK (hlev za kure) – *STR*. 'ku:rjak, 'ku:rnik; KVAS (testo, ki se ga pusti za prihodnjo peko) – *STR*. k'wa:s, do'ma:či k'wa:s; KVONČIČ (klopčič) – *STR*. k'wó:nčič.

L (3 besede) – LAJBIČ (telovnik) – *STR*. 'la:jbič; LETETI (teči, hitro hoditi) – *STR*. le'té:ti, 'la:úfati; LOLA (trepa) – *STR*. 'ló:la, 'tu:masta.

M (6 besed) – MASL, MASLNA (ca. trilitrska lesena mera za merjenje dragocenega žita, npr. lanu) – *STR*. 'ma:sl„; MEDENCE, MEDENC (kvas) – *STR*. 'mé:d|nca; MEDOČJE (obraz) – *STR*. 'si:xt, f'ri:s; MELA (žito, ki se pelje v mlin) – *STR*. 'mé:la; MRČATI (npr. krava mrči; to ni mukanje, je bolj tiho izražanje želje) – *STR*. Mr'ča:ti. K'ra:wa mr'či:, ko s'pi:je.; MRZLIZANJE (počasi, to je, brez teka jesti) – *STR*. mr'li:zgaš, 'bu:|rno 'ji:|š.

N (12 besed) – NAGRAVŽEN (ostuden, grd) – *STR*. nag'ra:úž|n; NAJ, NAJTE (pusti, pustite) – *STR*. 'na:jte, 'pu:stite; NAK (ne) – *STR*. 'né; NAREZATI SE (varati se) – *STR*. -; NAR RAJŠI (najrajši) – *STR*. 'Naj'ra:jši bi 'tó:ta š'wa:.; NARVEČ (največ) – *STR*. 'naj'wi:nč; NASAD (120 snopov, ki so jih naenkrat nasadili, da jih izmlatijo) – *STR*. -; NA VSAKO VIŽO, NA VSAK FURM (na vsak način) – *STR*. Na ú'sa:ko 'wi:žo 'm|rm 'j|ti 'né:kam.; NEČKE (iz debla izdolbeno korito, ca. 130 cm) – *STR*. ko'du:ne; NE MORM (ne morem) – *STR*. 'né 'mó:rm; NOVICA (občinski davek) – *STR*. -; NURATI SE (obotavljati se) – *STR*. 'Š|t je pa po'ča:sno 'dé:lo al pa po'ča:s|n je. 'T|k 'nu:ra.

O (7 besed) – OBRABEK (na bolj debelo vkup pograbljeno seno, da se lažje suši) – *STR*. Ra'do:úc je pa 'tuj na d'wa: na'či:na. Ra'do:úc je, ko p'ri:|di s 'ko:si ko'si:, je od 'za:di ra'do:úc. Al pa ko grab'li:ce g'ra:bijo 'tuj ra'do:úc nar'di:jo.; OFAR (najemnik bajte, gostač) – *STR*. 'Ọ:ferji so 'b|li ú'ča:si 't|sti 'ba:¶tl„arji, ko so ži'vé:li ú 'ta:kix 'ba:¶tex. No, š't'ó jix je 'wi:|nč 'bó:wo.; OJSTRVA (ca. 4–6 metrov lesen drog, na katerem so se pustili ca. 15 cm dolgi štrkli – ostanki od vej) – *STR*. 'Ọ:jst|rwa so pa 'ta:ke le'si:|ne š'ta:ñge, ú 'zi:|ml„o za'bi:jejo, da 'póle s'no:pje 'g|r na'di:|úlejo, da so 'ko:pe.; ONTATI SE (dolgčas biti) – *STR*. Mo je pa 't|k 'do:úx'ca:jt.; OPUVNI (opoldan) – *STR*. o'pó:úni zwo'ni:, ob d'wa:najstex zwo'ni:; OTEPI (to je snopje, iz katerih se je izteplo zrnje) – *STR*. Ko so p'ra:znik, ko so št'ra:¶fali. 'Póle je pa p'ra:z|n s'nóp g'ra:to, da ni b'wó 'z|rna 'win„č 'n|tre. Pa ne 'wi:|m 'ke:¶ko s'nópoú, 'm|n se z'di, da d'wa:na¶st al 'šé:stna¶st s'nópoú 'n|t|r, 't|sto je 'biú pa o't'é:p. 'T|ste so pa z'ló:žli, da so po'zi:mi za 'fu:|t|r 'mé:li.; OZIMNA (žito, ki se je sejalo jeseni – rž, pšenica) – *STR*. o'zi:mo 'ži:to.

P (44 besed) – PARNA (prostor na skednju, kamor se je parnalo snopje ali slama) – *STR*. 'pa:rna – p'ro:stor na s'ke:dn„o.; PEZDEC (plavica, modriš) – *STR*. -; PEZDIR (zdrobljena lanena in konolena slama, ki odpade pri teritvi) – *STR*. -; PIËSTA (pesto) – *STR*. -; PINCA (pinja) – *STR*. 'Pi:na je 'bó:wa pa za 'pu:t|r 'mi:|šat.; PIPATI SE (prerivati se za nekaj, poskušati nekomu nekaj odvzeti) – *STR*. 'pi:pat se; PIŠKERČ (lesena mera 20 litrov za merjenje žita) – *STR*. 'pi:sk|rč; PLEMNA SVINJA (svinja za pleme) – *STR*. p'lé:mna s'wi:ja; PLIEVNJAK (prostor na skednju, kamor so spravljali pleve) – *STR*. p'le:únjak; PLISKA (pastirica) – *STR*. -; POBARATI (poprašati) – *STR*. 'ba:rati; PODIŠ (prtena blazina, napolnjena s tuljavo; dal se je govedu pod igo, torej med rogove) – *STR*. 'pó:diš; PODLANC (lesen pod na skednju, na katerem se je mlatilo) – *STR*. -; POGERATI, POGERAM (zahtevati, zahtevam) – *STR*. Da 'né:ki po'e:raš, zax't'é:waš.; POHAVŽVATI (se o gospodarstvu pogovoriti) – *STR*. -; POHTRUGVA (miza, v kateri se je mesilo testo) – *STR*. -; POJATI (poditi) – *STR*. 'Pó:jat ži'wi:no 'wón s 'ka:kega 'ži:ta.; POJATI SE (se igrati, se poditi) – *STR*. 'Pó:jat se. Ži'wi:na se 'pó:ja.; POJDE, NE POJDE (šlo bo, ne bo šlo) – *STR*. G'ré: al ne g'ré:.; POJOVC (sluz, ki ga izloča krava, ko se poja) – *STR*. -; POLIČE (ca. litrska lesena mera za merjenje moke) – *STR*. -; POMEČEVANJE (porod pri svinji) – *STR*. pomeč'wa:nje; POTROFITI (prizadeti) – *STR*. t'ró:fiti; POUNATI (govoriti, se razgovarjati) – *STR*. Go'vó:rli smo.; POVNJAK (sod 270 litrov, za mošt) – *STR*. 'pu:tr„ax, d'wi:|s'tu:|'li:tr„ski 'pu:tr„ix; PRASICA (prašička) – *STR*. pra'si:ca; PRAŠČJAK (maternica svinje) – *STR*. P'ra:šečnik je pa 'pó:stel„ca.; PRAŠIČ (rezano moško svine, ko je že pitano) – *STR*. p'ra:šič; PRAVHATI SE (razgovarjati se) – *STR*. Da se d'wa: p'ra:úxata.; PREČUTI (preslišati, če se noče slišati) – *STR*. pre'čut; PRESENC (butara za cvetno nedeljo) – *STR*. p'ra:s|lc, s'nóp; PRHA (prhalica, mehak, drobeč se kamen) – *STR*. 'P|rxa se. Al pa če je 'kó:ka 'žé:nska, da je 't|k 'fé:jst 'mo:čna, 'to:ústa, 'tuj 're:čejo je pa 'to:ka 'p|rxa 'to:ústa.; PRIDJAK (predpasnik) – *STR*. 'bi:rtux; PRILENK (mlajšo pitano svine) – *STR*. P'ri:|leñk je 'ta:ka s'wi:na od 'pétdeset do 'ó:semdeset 'kil, da se p'réj za'kó:le, je p'ri:|leñk.; PRILETETI (priteči) – *STR*. Ot'ro:ci 'k|r 't|k 'li:|tajo al pa da 'ki:ri d'ru:gi p|rle't'i: x nam.; PRIŠKRCEVATI (prirezevati) – *STR*. prišk|rce'va:ti 'pe:rje; PRITVEČI (zraven zvezati, pribesediti) – *STR*. -; PRVESNICA (svinja, ki je prvič povrgla) – *STR*. P'ru:wesnica je pa k'ra:wa i'ni:ca, ko 'p|rwo'ba:rt ma.; PUNČEH (črevelj, ki se zaveže) – *STR*. 'pu:nčke, 'čé:úli; PUNGART (sadovnjak) – *STR*. 'pu:ñgrat; PUNVATI (govoriti dalj časa) – *STR*. p'ra:úxajo se; PVATIČI (razrezana in posušena jabolka) – *STR*. So pa na'ri:|zane 'ja:pke po'su:šene.; PVATIŠ (smetišnica) – *STR*. p'wa:tič, sme'ti:š|nca; PZDEC (plavica, modriš) – *STR*. -.

R (10 besed) – RAJANJE (ples) – *STR*. 'ra:janje; RAV (oralo) – *STR*. O'ra:wo je 'tak le'si:|n mer'jo:sc.; RAZUN (razen) – *STR*. 'Ra:zen 'te:ga, 'ra:zen 't|stega.; RDEČE ČRNICE (rdeče grozdjiče) – *STR*. r'dé:če č|r'ni:ce; R´DESEJA (veliko leseno sito za točenje žita) – *STR*. |rde'sé:ja; RED (širina pokošene trave, ki jo kosec zajame z enim zamahom; red imenujejo tudi pokošeno travo za njim) – *STR*. 'Ré:d, ra'do:úc. 'Ré:d, da je 'čé:dno po'ko:šeno. Ra'do:úc je pa 'wóni, ko 'ko:sec ko'si:, 'za:di pa ra'do:úc os'ta:ne.; REKATI (praviti) – *STR*. 'ri:|kati, p'ra:witi; REŠETNINA (denar, ki ga dobe zaplenjevalci od svatov) – *STR*. 'lé:cman; REŠVA (veselica, na katero sta ženin oziroma nevesta na večer pred poroko povabila dekleta in fante dotične vasi, da se od njih poslovita; tudi denar, ki so ga šrangovci dobili pri šranganju) – *STR*. Š'ra:ñgoúci do'bi:li pri š'ra:ñganju. Ko se d'wa: 'žé:nita, 'pól pa š'ra:ñgajo.; REŠVO PITI (zabava, na katero so šrangovci povabili tudi dekleta in so porabili denar, ki so ga dobili pri šranganju) – *STR*. Ko š'ra:ñgajo, 'pó pa do'bi:jo 'né:ki g'no:ra. Že'ni:n 'm|ra 'né:ki p'wo:čat al pa ne'wé:sta. 'T|sti g'na:r pa 'pól s'kóp za'pi:jejo.

S (19 besed) – SEKAVNICA (iz debelih desk zbito korito, ki je stalo na stojalih; v njem se je sekala hrana za svinje) – *STR*. šk'la:¶doúc; SEKAVO (poseben nož z ročajem za sekanje pese v sekavnici) – *STR*. -; SELIŠE (dvorišče v širšem prostoru) – *STR*. go'ri:ca; SE ME ZADENA (se me tiče) – *STR*. -; SELO, SELA (dvorišče; prostor pri hiši, kjer ne raste trava; navadno med hlevom in hišo) – *STR*. go'ri:ca; SEVO, SELO (prostor ob hiši) – *STR*. 'sé:le; S(I)M (sem) – *STR*. 's|m; SKUREN (grd) – *STR*. s'ku:ren, 'g|rt; SMETNIK (lesena priprava, da se je v njo pometalo smetje, smetišnik) – *STR*. p'wa:tič, sme'ti:š|nca; SPEČATI SE (postati intimen) – *STR*. Da se je s

'ko:kemo 'mó:škemo pa da je no's**é**:ča g'ro:tawa.; SPORN (grd, hudoben) – *STR*. -; SPREKARJANJE (jezičenje) – *STR*. Jezi'ka:t, k'ri:|gat se.; STEGNJEN NOŽ (dolg kuhinjski nož) – *STR*. s't**é**:gnjen 'no:š – 'w|lek 'no:š za k'ru:x; STOGLEJ (vezalka za čevlje) – *STR*. s'tó:gli, š'ni:ro**ú**ci; STRD (med) – *STR*. s't|rt, 'm**é**:t; STREBNJI (postelca krave) – *STR*. St'ri:|bi se – g'r**é** 'v**é**n, 'pó:st|lca.; STREHA (streha na hiši, tudi dežnik) – *STR*. st'r**é**:xa, ma'r**é**:la; SVAMNICA (iz slame spletena skleda) – *STR*. -; SVEŽ (konjska vprega) – *STR*. 'Kó:mat za 'kó:jna nak'ši:rat.

Š (22 besed) – ŠAPANJE (otroci šapajo na dan nedolžnih otrok) – *STR*. ot'ró:čje, o'ti:|pane; ŠAPUN (goveji rog, ki ga kosci uporabljajo za vodo in brusni kamen) – *STR*. če'pu:n; ŠIEBARJI (visoki škornji) – *STR*. š'ko:rni, 'ši:|barji; ŠKOPA (rezanica sena in slame) – *STR*. Š'kó:pa je pa 'fu:|t|r ma'ši:n.; ŠKOPNI STOL (priprava, na kateri se je škropa rezala) – *STR*. -; ŠKOPNIK (tako so imenovali tudi luči, ki se kažejo pri vžiganju gorilnih plinov) – *STR*. -; ŠKOPNIK (stol za rezanje škope, to je krme za živino) – *STR*. -; ŠKRAJDROVC (to je škopnik v zmanjšani obliki; rabil se je za rezanje zelenjave za svinje) – *STR*. šk'la:¶dro**ú**c; ŠLINJI (zadnji) – *STR*. Ta 'za:dni, ta š'li:|dni.; ŠOBATI (praskati) – *STR*. 'šó:bat; ŠOBRANJE (snopje v stavek dajati; hajflanje) – *STR*. 'a:¶flane, 'a:¶fl„; ŠRANGA (ovenčan drog/vrv, s katero se svatom prepreči nadaljnja pot) – *STR*. š'ra:ñga; ŠRANGANJE (zapiranje poti svatom z ovenčano šrango; rešiti se morajo z uganko ali denarjem) – *STR*. š'ra:ñgane; ŠRANGOVCI (tisti, ki šranganje izvedejo) – *STR*. š'ra:ñgo**ú**ci; ŠTAMC (zidar) – *STR*. zi'da:r, 'tuj š'ta:mc; ŠTANGA (trdno z vozom povezan lesen drog; nahajala se je med obema konjema; z njo se je krmaril voz) – *STR*. š't**a**:ñga, 'o:je; ŠTANT (najemnina) – *STR*. Da je na š'ta:nto 'p|r 'ka:ki 'xi:ši, na'j**é**:mnik.; ŠTENKANJE (na zoprn način na nekaj opomni) – *STR*. š'ti:|ñkati, zaf|r'ka:wati; ŠTERC (tat) – *STR*. Š'te:rc, 'ta:t. G'r**é**m 'ma:wo š'te:rcat.; ŠTRAFA, ŠTRAFATI (kazen, kaznovati) – *STR*. Št'ra:fati. 'Bu:|x ga je št'ra:fo al pa kazno'wa:ú.; ŠTRKL (ostanek na deblu, ko se je odsekala veja) – *STR*. -; ŠTROZAK (isto kot na Zili plievnica) – *STR*. Št'ró:zake smo pa ú'ča:si 'm**é**:li. To je 'ta:k 'ža:kl„, da 's|n 'pól s'la:mo 'n|t|r 'da:. 'Pól smo pa le'žo:li 'g|r.

T (18 besed) – TACAR, TACA, ZATACATI (carinar, carina, zacariniti) – *STR*. ca'ri:nik; TAMR (ovčji hlev doma ali na pašniku; pitovnjak) – *STR*. s'wi:nski pi'tó:ú**n**eki; TAVARHAR (dninar) – *STR*. 'Ta:w|rxar, da so 'p|ršli po'ma:gat 'kaj 'de:wat.; TELENJE (porod pri kravi) – *STR*. 'T|lene, je k'ra:wa 'm**é**:wa.; TEVAČJAK (maternica krave) – *STR*. Zre'di:wo, ko k'ra:wa ma, da se poraw'na: 'p**ó**le.; TOČITI (pijačo točiti) – *STR*. 'Tóčit pi'ja:čo, z | rde's**é**ji smo to'či:li 'tuj 'ži:to.; TORBA (prtena vreča, ca. 30 x 30, z naramnico; uporabljali so jo fantje, šolarji; nosili so jo preko rame) – *STR*. 'to:rba; TOTI, TOTA, TOTO (tisti, tista, tisto) – *STR*. 'š|ti; TOVEN (ven) – *STR*. 'wo:nta; TRATNICA (mlada trava za svinje) – *STR*. t'ra:t|nca; TRENTA (isto kot na Zili feta) – *STR*. t'r**é**:nta; TROJDA (tresca) – *STR*. t'ró:la; TRUPATI (razbijati, drobiti, uničevati) – *STR*. raz'bi:jati, uniče'va:ti, t'ru:pati; TRUTAMORA (povzroča ljudem nerazumljive pojave) – *STR*. 'Mo:ra ga je 'zi:zawa 't|k, t'wa:čwa.; TULOVA (tulje) – *STR*. -; TUMF (jama, v kateri stoji voda) – *STR*. Š'ta:pix – to je pa 't|k 'ma:wo za'zi:dano o'ku:|wo, da se 'n|tre 'wo:da na'bi:ra.; TUMPŠ (golobnjak) – *STR*. -; TURŠČICA (sirk) – *STR*. 'tu:ršca, ko'ru:za.

U (8 besed) – UDNI (opoldan) – *STR*. o'po:ú**d**an, 'wu:dni; UKANJE (izraz želje po paranju pri svinji) – *STR*. 'wu:kanje, s'wi:ja se 'wu:če; UNBART (onikrat) – *STR*. 'ón'ba:rt, p're:¶šno 'bart; UNTA(ven) – *STR*. 'ónta, 'pó:¶di 'wónta; UŠTETATI SE (iz trme ne hoteti) – *STR*. Oš'tókno se je. Da 'kó:jn„ ni 'nu:|to 'wi:nč 'pélat 'wo:za. 'Wó:ni pa ne, 'wó:ni bi 'šóú pa le 'za:dn„sko.; UTA – *STR*. 'U:te so pa 't|k 'ra:zne 'u:te. So 'u:te za d'ru:|we pa 'pa:jsja 'u:ta.; UTVEČI, UTVEGATI (z verigo privezati) – *STR*. ot'w**é**:gati, ot'we:čt; UŽEVČEN BITI (vtisnjen biti, nevoljen, tudi redek, nov) – *STR*. 'Žo:ú**č**|n 'b|t al pa 'wu:šta se mi.

V (17 besed) – VADOVEC (tisti, ki vabi na poroko; ima ovenčan klobuk in palico) – *STR*. -; VADOVIJA (lakota) – *STR*. Da si 'wa:čn„ al pa gwa'dó:ú**n**. 'S|n 't|k gwa'dó:ú**n**.; VAKA, VAČITI (izravnavanje njive z brano) – *STR*. 'Wa:čit z b'ra:no.; VANČANJE, VANČATI (pažnja, paziti) – *STR*. 'W**é**:nčanje, w**é**:nčati, 'a:xti na 'd|čwo al pa 'a:xti ot'ro:ka.; VDAJA, VDATI SE (omožitev, omožiti se) – *STR*. Da se omo'ži:ta, o'ž**é**:nta.; VEČA (davek) – *STR*. 'daúk; VEKANJE, VEKATI (jok, jokati; dretje, dreti se) – *STR*. w**é**:kati, j**ó**:kati, d'r**é**t se; VEŽE (lažje) – *STR*. 'wóže; VIETERNJAK (vetrni mlin) – *STR*. 'wi:|tnik; VIMLANJE, VIMLATI (npr. »Krava vimla.« – »Se pripravlja na mlečnost.«) – *STR*. 'Wi:mlane, k'ra:wa je za'č**é**:wa 'wi:mlat.; VITALO (gepelj) – *STR*. 'Wi:tl„. 'Wi:tl„e je 't|ste, ko 'zaj 'mo:jo 'cu:| x t'ra:ktorjo, da 'li:|s št'ra:fajo 'g|rta. 'G**é**:pl„ smo pa 'm**é**:li 'n|t|r 'pót 'mó:jsto. 'N|t|r je 'biú pa 'g**é**:pl„, 'ta:ki 'kó:mprati ok'ró:gli, 'pó:le pa en 'ta:k 'w|lek 'ró:r. 'Cu:| k 't|stemo 'ró:ro so 'b|li pa 'wo:li prit'we:ženi, da so go'ni:li, da smo ma'ši:nali al pa 'fu:|tr re'zo:li.; VIŽA (način) – *STR*. Na ú'sé 'wi:že smo 'i:lali.; VOHRNOST, VOHRNJAK, VOHRN (skopušnost, skopuh, skop) – *STR*. 'Wu:|x|rnik al pa k'lu:|žnik.; VOKANJE, VOKATI (mučenje, izsiljevanje) – *STR*. -; VOPAR (lesena priprava za vsajanje kruha v peč) – *STR*. wo'pa:r; VOZEJ (mali voziček na štiri kolesa) – *STR*. 'vó:zi; VPREGLEJ (majhen klukast les, ki je fiksiral hojnce h komatu) – *STR*. P'ra:gli je pa za 'cu:| k 'ja:rmo 't|sti 'dago.

Z (16 besed) – ZAMEČKATI (radi nerednosti zgubiti, založiti) – *STR*. Za'mu:čko je.; ZANOSNICA (robček) – *STR*. š'na:jci; ZANBART (za enkrat) – *STR*. 'zano'bart; ZARE (so brazde, ki jih kmet zaorje ob koncu njive tam,

kjer se je prej obračal) – *STR*. 'Za:re so pa 'b|le 't|k na n'ji:wi. Se je n'ji:wa o'ra:wa, 'tam na st'ra:ni so b'lé pa 'zo:re, da se je o'ro:wo. 'Tam se je pa obs'ta:wo pa za'su:kawo.; ZASTOPITI (razumeti) – *STR*. zas'tó:piti, razu'mé:ti; ZATOVC (zadnji del glave, za vratom, tilnik) – *STR*. 'ti:lnik; ZAVOČITI (zaleči) – *STR*. 'Ni:ma 'xa:ska.; ZAVSIEMA (povsem) – *STR*. zaú'si:|ma; ZDAJ (sedaj) – *STR*. Z'daj g'ré:m.; ZID (odprto ognjišče v kuhinji) – *STR*. 'zi:d; ZMARNOVATI SE (zgovoriti se) – *STR*. 'ma:rnwati; ZMEDKE/ZMEDKI (voda, ki ostane, ko se iz smetane izmede surovo maslo) – *STR*. Z'ma:tki so pa 't|sti, ko 'pu:tr„ od sme'ta:ne do'bi:š.; ZMERJANJE, ZMERJATI (oštevanje, oštevati) – *STR*. On je 't|k z'mi:|rjan.; ZMESTI (iz smetane napraviti surovo maslo) – *STR*. -; ZREDILA (postelca krave; »strebnji«) – *STR*. zre'di:|wo; ZVITEK (v obroč zvita ruta, ki so jo žene nosile pod jerbasom, če so ga dajale na glavo) – *STR*. z'wi:|tek.

Ž (11 besed) – ŽAVKA (svinja, prasica) – *STR*. 'ža:úka, s'wi:na; Ž(E)BRATI; Ž(E)BRANJE (molitev, moliti) – *STR*. 'žabrat, 'mó:dl„ti; ŽENITI SE NA PROSTO ROKO (ženiti nekoga, ki ni posestnik, npr. delavca ženiti) – *STR*. 'Žénit se.; ŽGANCI (sterc; iz požgane ajdove ali koruzne moke ali pšeničnega zdroba bolj suho skuhano) – *STR*. ž'ga:ñki; ŽLAJDRA (priprava za izločevanje medu iz satja) – *STR*. ž'la:jdra, s't|rt; ŽNAJDEL (ca. 20 cm dolg iz nekaj konopnenih niti spleten klopec, ki se je privezal ob koncu jermena na ajžvi) – *STR*. 'jé:žwa; ŽOK (sunek) – *STR*. 'Žó:kno me je.; ŽOKANJE, ŽOKATI (rahlo porivanje, na lahko suvati, dregati) – *STR*. 'žó:kati; ŽREBAČJAK (maternica kobile) – *STR*. 'ma:ternica ko'bi:le; ŽREBENJE (porod pri kobili) – *STR*. žre'be:nje; ŽUNTA (maslene tropine) – *STR*. 'Wón s p'ré:še. 'Pól se pa 'tó:ke po'ti:ce nar'di:jo. 'Ka:krš|n„ 'pi:skr„ je, 'pól se pa 'tó:ka po'ti:ca nar'di:. 'Ọ:li 'wón s'te:če, 'une se pa 't|k 't|rdo nar'di:. Sw|'ném se je na'wódno da'ja:wo. Pa što'kó:úje – je od 'ja:bol„k pa g'ru:šk.

5 PRIMERJAVA S *SLOVENSKO-NEMŠKIM SLOVARJEM* MAKSA PLETERŠNIKA IN *SLOVARJEM SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA*

336 podjunskih besed iz rokopisnega slovarja sem preverila tudi v *Slovensko-nemškem slovarju* Maksa Pleteršnika in *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. V nadaljevanju navajam, katere besede v omenjenih slovarjih najdemo (znak +), katerih ne (znak -) in katere imajo v slovarjih drugačen pomen od zapisanega Sienčnikovega (znak + p -). Na koncu sledi še tabelarna predstavitev rezultatov.

5.1 MAKS PLETERŠNIK

\+ (150 besed) → *aržet, atej, bajta, beračija, Bog prenesi!, boh, brisavka, britelca, brsniti, brzen, ceker, cev, cokva, cokvat, copr, črevl, črov, čuti, dega, devžak, dila, djati, do sieh mav, dreti se, dretje, drkati se, dvor, dvoriše, fletno, frkati, galuf, goniti, grča, gumno, hadrca, hilati, igla, igo, jagódce, janka, jaro žito, jecljati, jegliči, jerob/jerhob, jezditi, juckati, junec, kant, kašča, kavsati se, keha, kipjenki, kisati se, klepe, knieže, koblak, kočej, kokati, kopa, kopica, korp, koša, košica, kravjak, krohati, krohotate se, kujati se, kurjak, kurjak, kvas, lajbič, leteti, lola, mrčati, mrzlizanje, naj, nak, nar rajši, narveč, nasad, nečke, ne morm, novica, otepi, ozimna, parna, pezdec, pinca, pipati se, plievnjak, pliska, pobarati, podlanc, pojati, pojati se, poliče, prasica, prašič, pravhati se, prečuti, prileteti, prvesnica, rajanje, razun, red, rekati, seliše, selo, sevo, s(i)m, skuren, smetnik, spečati se, sporn, strd, streha, svež, šapun, škopa, štanga, štant, štrkl, točiti, torba, toti, tratnica, trenta, trupati, trutamora, tulova, turščica, ukanje, uta, vančanje, vdaja, vekanje, vimlanje, viža, vohrnost, vozej, zastopiti, zatovc, zdaj, zmedke/zmedki, zmerjanje, zmesti, ž(e)brati, žganci, žok, žokanje*.

\- (160 besed) → *ahtati, avceh, beračovje, besva, biëda, bošej, brsa, bruštek, bujsel, burn, čedrman, drskla, evdr, faliran, fana, fantora, farfelči, fidrna, frča, gavge, gmaj, gmajnejši, goš, gravža, greblca, gvavten, hajflanje, hajfl, halej, haliti, harovc, havženga, havžvati, heda, hedovc, hedovšna, herati, herhob, hoje, hoje, hojnce, hojset, holmež, hontati se, iberžen, irbart, jerica, jev, kajšlarji, kancel, kikl, kikel, klepej, knebl, kobu, kocl, kramše, krecanje, krlivkati, krušjak, kunšten, kvončič, masl, medence, nagravžen, na vsako vižo, nurati se, obrabek, ofar, ojstrva, ontati se, opuvni, piësta, piškerč, plemna svinja, podiš, pogerati, pohavžvati, pohtrugva, pojde, pojovc, pomečevanje, potrofiti, pounati, povnjak, praščjak, presenc, pridjak, prilenk, priškrcevati, pritveči, punčeh, pungart, punvati, pvatiči, pvatiš, pzdec, rav, rdeče črnice, rešetnina, rešva, rešvo piti, sekavnica, sekavo, se me zadena, sprekarjanje, stegnjen nož, stoglej, strebnji, svamnica, šapanje, šiebarji, škopni stol, škopnik, škopnik, škrajdrovc, šlinji, šobati, šobranje, šranganje, šrangovci, štamc, štenkanje, štrafa, štrozak, tamr, tavarhar, telenje, tevačjak, toven, trojda, tumf, tumpš, udni, unbart, unta, uštetati se, uževčen biti, vadovec, vadovija, vaka, veže, vieternjak, vitalo, vokanje, vopar, vpreglej,*

zanosnica, zanbart, zare, zavočiti, zavsiema, zmarnovati se, zredila, žavka, ženiti se na prosto roko, žnajdel, žrebačjak, žrebenje, žunta.

+ p - (25 besed) → *beštija, biri, brneti, dojna, dor, fračkati se, gleštati, hovje, kela, kip, koritnjak, medočje, mela, narezati se, pezdir, prha, r´deseja, šranga, šterc, tacar, utveči, zamečkati, zid, zvitek, žlajdra*.

5.2 SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

+ (121 besed) → *atej, bajta, beračija, beštija, Bog prenesi!, boh, brisavka, britelca, cev, cokva, cokvat, copr, čuti, dila, djati, dojna, do sieh mav, dreti se, dretje, drkati se, dvor, dvoriše, fana, fletno, frkati, galuf, gavge, grča, greblca, gumno, hadrca, igla, igo, jagódce, janka, jaro žito, jecljati, jegliči, jerob/jerhob, jezditi, juckati, junec, kancel, kant, kašča, kavsati se, keha, kipjenki, kisati se, klepe, kopa, kopica, košica, kravjak, krohotate se, kujati se, kunšten, kurjak, kvas, lajbič, leteti, lola, mrčati, nagravžen, naj, nak, nar rajši, narveč, nasad, na vsako vižo, nečke, ne morm, novica, ofar, otepi, parna, pezdir, pinca, pipati se, pobarati, pojati, pojati se, poliče, prasica, prašič, pravhati se, prečuti, prileteti, prvesnica, rajanje, red, rekati, seliše, sevo, s(i)m, skuren, strd, streha, šranga, šranganje, štanga, štant, štrkl, točiti, toti, tratnica, turščica,ukanje, uta, vdaja, viža, vozej, zastopiti, zdaj, zid, zmerjanje, zmesti, ž(e)brati, ženiti se na prosto roko, žganci, žokanje*.

- (185 besed) → *ahtati, aržet, avceh, beračovje, besva, biëda, biri, bošej, brsa, bruštek, bujsel, burn, ceker, čedrman, črevl, dega, devžak, dor, evdr, faliran, fantora, farfelči, fidrna, gmaj, gmajnejši, goš, gravža, gvavten, hajflanje, hajfl, halej, haliti, harovc, havženga, havžvati, heda, hedovc, hedovšna, herati, herhob, hilati, hoje, hoje, hojnce, hojset, holmež, hontati se, hovje, iberžen, irbart, jerica, jev, kajšlarji, kikl, kikel, klepej, knebl, knieže, koblak, kobu, kocl, kočej, koritnjak, korp, koša, kramše, krecanje, krlivkati, krohati, krušjak, kvončič, masl, medence, mela, mrzlizanje, nurati se, obrabek, ojstrva, ontati se, opuvni, ozimna, piësta, piškerč, plemna svinja, plievnjak, pliska, podiš, podlanc, pogerati, pohavžvati, pohtrugva, pojde, pojovc, pomečevanje, potrofiti, pounati, povnjak, praščjak, presenc, pridjak, prilenk, priškrcevati, pritveči, punčeh, pungart, punvati, pvatiči, pvatiš, pzdec, rav, razun, rdeče črnice, r´deseja, rešetnina, rešva, rešvo piti, sekavnica, sekavo, se me zadena, smetnik, sprekarjanje, stegnjen nož, stoglej, strebnji, svamnica, šapanje, šapun, šiebarji, škopni stol, škrajdrovc, šlinji, šobati, šobranje, šrangovci, štamc, štenkanje, šterc, štrafa, štrozak, tamr, tavarhar, telenje, tevačjak, toven, trenta, trojda, trupati, trutamora, tulova, tumf, tumpš, udni, unbart, unta, uštetati se, utveči, uževčen biti, vadovec, vadovija, vaka, vančanje, vekanje, veže, vieternjak, vimlanje, vitalo, vohrnost, vokanje, vopar, vpreglej, zanosnica, zanbart, zare, zatovc, zavočiti, zavsiema, zmarnovati se, zmedke/zmedki, zredila, žavka, žnajdel, žok, žrebačjak, žrebenje, žunta*.

+ p - (29 besed) → *brneti, brsniti, brzen, črov, drskla, fračkati se, frča, gleštati, goniti, kela, kip, kokati, kurjak, medočje, narezati se, pezdec, prha, selo, spečati se, sporn, svež, škopa, škopnik, škopnik, tacar, torba, zamečkati, zvitek, žlajdra*.

5.3 TABELARNA PRIMERJAVA REZULTATOV *SLOVENSKO-NEMŠKEGA SLOVARJA* MAKSA PLETERŠNIKA IN *SLOVARJA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA* S ŠTEVILOM BESED IN Z ODSTOTKI (PODJUNSKO BESEDJE)[169]

Slovar	**+**		**-**		**+ p -**	
SN	150	44,6 %	160	47,6 %	25	7,4 %
SSKJ	121	36,0 %	185	55,1 %	29	8,6 %
Skupaj	271	44,8 %	345	57,1 %	54	8,9 %

6 SKLEP

Od 604 iztočnic, ki jih je Luka Sienčnik zapisal v svojem rokopisnem slovarju, so v referatu obravnavane tiste, ki jih je označil kot narečne podjunske. Teh je 336 in predstavlja 55,6 %. Besede so bile preverjene v vasici Strojna, ki ima veliko jezikovnih značilnosti podjunščine, njihova leksika pa je bila dialektološko predstavljena. Informatorka ni poznala 46 Sienčnikovih iztočnic, to predstavlja 13,7 % vseh zbranih podjunskih leksemov. S tem sem preverila živost, pomen in rabo besed.

[169] *Legenda*: SN – *Slovensko-nemški slovar* Maksa Pleteršnika; SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*; + pomeni, da se beseda nahaja v slovarju z istim pomenom kot v narečju; - pomeni, da besede v slovarju ni, + p - pa, da ima beseda v slovarju drugačen pomen od narečne.

Gesla iz narečnega slovarja sem preverila še v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* in *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Slovar Maksa Pleteršnika vsebuje 150 besed, ki imajo isti pomen kot pri Sienčniku, 160 slovarskih iztočnic v njem ne najdemo, 25 jih je takšnih, ki imajo drugačen pomen od narečnega. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* se v 36 % pokriva s Sienčnikovimi podjunskimi gesli, okoli 55 % besed v njem ne najdemo, 9,6 % pa ima v njem drugačen pomen, kot ga je v slovarju zapisal avtor.

Sienčnikovo zbrano in ohranjeno narečno besedje je za področje dialektoloških raziskav izredno dragoceno in prinaša veliko gradiva za nadaljnje raziskovanje. V tem prispevku sem predstavila zgolj drobec podjunske narečne leksike.

VIRI IN LITERATURA

Martin AHLIN, Ljudmila BOKAL idr., 2005: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Elektronski vir. Ljubljana: DZS.

Anja BENKO, Zinka ZORKO, 2007: Rokopisni slovar Luka Sienčnika ob geslih v Pleteršnikovem slovarju in narečnih ustreznicah v koroških govorih tostran državne meje. *Besedoslovne spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor,* ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo (Zora, 49), 285–345.

Anja BENKO, 2008: *Rokopisni slovar Luke Sienčnika ob narečnih ustreznicah tostran državne meje* (diplomska naloga). Maribor: Univerza v Mariboru-Filozofska fakulteta-Oddelek za slovanske jezike in književnost.

Simona FRANC, Ana ŠTRUC, 2003: *Neraziskana Strojna* (raziskovalna naloga). Ravne na Koroškem: Osnovna šola Prežihovega Voranca.

Marc L. GREENBERG, 2002: *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Aristej.

Tine LOGAR, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU-Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Maks PLETERŠNIK, 2006: *Slovensko-nemški slovar (1894–1895)*. Transliterirana in elektronska izdaja. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša-Založba ZRC.

Fran RAMOVŠ, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*. Ljubljana: Akademska založba.

Luka SIENČNIK, ?: *Rokopisni slovar*.

Meta SLUGA (ur.), 1985: *Slovenska krajevna imena*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Dušan VOGLAR (ur.), 1997: *Enciklopedija Slovenije*, *11. zvezek*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Tina ZAGERNIK, 2001: *Besedje koroškega delovnega običaja steljeraja na Strojni* (diplomsko delo). Ljubljana: Univerza v Ljubljani-Filozofska fakulteta-Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

Zinka ZORKO, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo (Zora, 6).

– – 2002: Podjunski govor Strojne na Koroškem. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika,* ur. Marko JESENŠEK, Bernard RAJH, Zinka ZORKO, Maribor: Slavistično društvo (Zora, 18).

Danila Zuljan Kumar
ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica

Brda – pokrajina dveh kultur

Prispevek se osredotoča na povezanost Brd in Furlanije, kot se kaže v vinogradniški in vinarski terminologiji briškega narečja. V prvem delu prispevka sta orisana zgodovina Brd in briško narečje. To spada v primorsko narečno skupino, in sicer med beneškoslovenske govore, kamor prištevamo še nadiško in tersko narečje v Italiji ter obsoško narečje v Sloveniji. V drugem delu je v obliki geselskih članov prikazana vinogradniška in vinarska terminologija Brd, zbrana s pomočjo obstoječe vprašalnice in avtoričinih lastnih vprašanj. Zbranih je bilo nekaj več kot dvesto leksemov, povezanih z vinogradništvom in vinarstvom, od katerih sta slabi dve tretjini leksemov izvorno slovenski, nekaj več kot tretjina jih je romanskega izvora, npr. pompon, pledra, makinja, lodrica, *nekaj leksemov pa je izvorno nemških, npr.* preša, drot, čukežen.

1 BRDA IN FURLANIJA[170]

Brda, imenovana tudi Goriška brda, so gričevnata pokrajina zahodno od Nove Gorice in Gorice, med rekama Soča na vzhodu in Idrija na zahodu, hriboma Sabotin in Korada na severu in Krminsko goro (Monte Quirino, 244 m) ter Furlansko nižino na jugu. Latinski označbi Brd *colles* in *Collibus* je najti v zgodovinskih virih od druge polovice 13. stoletja, nemško *in den Ecken* pa od prve polovice 14. stoletja (Gomiršek 2007: 17; Zorzut–Zorzut 1974: 7). Italiani Brdom pravijo *Collio*, Furlani pa *Kuéi*.[171] Do leta 1947, ko so bila večinoma priključena Jugoslaviji, so bila Brda gospodarsko povezana s Furlanijo. Brike so v Krminu, Čedadu in Gorici prodajale kmetijske pridelke, Furlani pa so hodili delat na kmetije v vasi v zahodnih Brdih.[172] Krmin, furlansko mestece ob vznožju Brd, je bil pravzaprav do leta 1947 ekonomsko in trgovsko središče Brd, še posebej njihovega zahodnega dela. Prav trgovanje s sadjem, lesom in živino je omogočalo stike med obema narodoma. Poroke med Furlani in Brikami niso bile redkost, prav tako pa so bile pogoste poroke med Brikami in Italijani, ki so na tem območju dobili državne službe.[173] Brice in Furlane so povezovali podobna arhitektura bivanjskih prostorov, podobna hrana in način življenja. Kulturno posebnost kmetijstva pa je tako v Brdih kot v Furlaniji izoblikovala dediščina posebnih družbenih razmer in odnosov, povezanih z obliko lastništva vinogradov in delovnih razmerij, imenovanih kolonat ali spolovinarstvo.[174] Kolonat je bil oblika zakupa zemljišča, pri katerem je bil kmet svoboden, njegovo razmerje z lastnikom zemljišča pa so določale kratkoročne, odpovedljive pogodbe. Najemnino in dajatve so koloni plačevali v pridelku in z delom. Razen v Brdih je bil kolonat na Slovenskem znan le še v spodnji Vipavski dolini.[175] Namen prispevka je skozi vinogradniško in vinarsko terminologijo briškega narečja prikazati prepletanje briškega narečja s furlanskim jezikom. Da pa bi lahko razumeli usmerjenost Brd proti Furlaniji, bomo na kratko predstavili zgodovino Brd in briško narečje.

2 BRDA KOT MEJNO PODROČJE SKOZI ZGODOVINO

Brda imajo bogato zgodovino. Poseljena so bila že v rimski dobi. Slovanska poselitev v 8. stoletju pa je segla do roba ravnine, ki so jo Slovani prepustili romaniziranim Langobardom in že veliko prej poromanjenim Galcem, bodočim Furlanom. To obdobje zgodovine Brd predstavlja nastanek in ustalitev slovansko-romanske jezikovne meje. Germanski Langobardi so si na področju današnje Italije ustvarili državo, ki je svoje vzhodne meje z avarsko državo utrdila z obrambnim sistemom – langobardskim limesom, ki je potekal po obrobju Brd.[176] Po letu 1000 so Brda postala območje administrativne razmejitve med posestvi fevdalnih gospodov – predvsem oglejskega patriarhata in goriških grofov. Leta 1420 si je Beneška

[170] Prispevek je zapisan v vnašalnem sistemu ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani razvil dr. Peter Weiss. Za koristne napotke v zvezi s slovaropisjem in pregled besedila se zahvaljujem dr. Karmen Kenda-Jež, za nasvete glede izvora besed pa dr. Mateju Šekliju.

[171] Štefan Kociančič, jezikoslovec in zgodovinar je v *Zgodovinskih drobtinicah po Goriškem*, nabranih leta 1853, v sestavku *Berda in Brici* te opisal takole: »Noša Bricov se ne loči od noše Lahov ali Furlanov skoraj nič. V življenju pa se ločijo. Lah je varčin, in zadovoljen, da ima svojo polento, Bric pa rad dobro jeda in dobro pije, in ne skerbi mnogo za prihodnost. Jezik Bricov je slovenski, ki se ne loči mnogo, ali skoraj nič od narečja, ki ga drugi Goriški Slovenci govore. [...] Govoré pa tudi laško, in nekteri zmed njih tudi nemško, ker z Lahi in Nemci kupčujejo.« Poleg tega se, kot pravi Kociančič, Brici od Lahov in Furlanov ločijo tudi po telesni zgradbi in značaju: »Brici in vsi drugi Goriški Slovenci so lepe, večidel visoke, prijazne postave, bolj kakor Lahi, ki so navadno li srednje postave. [...] Slovenec je bistrega uma, in se prav lahko uči, posebno pa druzih jezikov, Lah ne tako. Zatorej skoraj vsi naši Slovenci okoli Gorice dovolj dobro laško govoré; Lahov pa malo kteri slovenski govoriti zna.« Toda, konča Kociančič, vsega, v čemer se Slovenec in Lah tu ločita, ni mogoče popolnoma določiti, ker »ta dva naroda tu vkup prebivata, se mnogokrat med sabo v zakonu vežeta, in torej se razloček med obem vedno bolj zgublja« (Etnolog 1992: 11–12).

[172] Dnevna migracija se je od 60. let naprej obrnila: Brici so začeli delati na furlanskih kmetijah.

[173] Redkejše pa so bile poroke med Furlankami in Italijankami ter Brici, čeprav je bil prav veliki slovenski pesnik, Bric iz Medane, Alojz Gradnik (1882–1967), rojen v zakonu Brica in Furlanke. Ob tem pa naj omenimo še, da je bil tudi veliki furlanski pesnik Pieri Çorut (Pietro Zorutti, 1792–1867) rojen v Ložu (Lonzanu) pri Dolenju v Brdih.

[174] Lastniki zemljišč, ki so jih so v Brdih obdelovali koloni, so bili plemiči (Baguer na Dobrovem, Teuffenbach v Vipolžah ter Formentini in Tacco v Števerjanu), samostani (npr. samostan v Rožacu) ter cerkve. Več o kolonatu v Brdih gl. Stres (1987: 175–203) in Vilfan (1992: 137–149).

[175] Kolonat je razmerje, ki je bilo znano že v antiki, vendar je kmet takrat obdeloval zemljo na odvisni kmetiji. V 12. stoletju pa je v severni Italiji nastala agrarna struktura, ki se je razlikovala od drugod uveljavljenega podložnega sistema. Kmet je postal svoboden, vezala ga je kratkoročna odpovedljiva pogodba. Namesto dajatev kot v podložniškem razmerju je kolon gospodarju odstopil polovico pridelka, imenovano *mezzadria* oziroma spolovina (Vilfan 1992: 138).

[176] Ta meja se je skozi stoletja ohranila. V Brdih na primer živijo Slovenci po vseh gričih, ki gravitirajo na Krmin in Čedad. Ob vznožju gričev pa so že furlanske domačije.

republika prisvojila kneževino oglejskega patriarha, kamor je spadala Goriška in z njo Brda. Ob izumrtju goriških grofov leta 1500 je goriška grofija prišla v habsburške roke. Brda so skupaj s Posočjem postala meddržavno mejno območje med habsburško državo in Beneško republiko. Nova meja je bila zaradi nenatančno določenega poteka zelo nemirna, še posebej zaradi habsburških enklav na beneškem ozemlju. Posegala je tudi v zemljiško posest, saj so imeli zlasti furlanski gospodje svoja zemljišča na ozemlju habsburške monarhije. Sredi 18. stoletja sta se Avstrija in Italija po številnih nesoglasjih in vojnah zaradi meje dogovorili za ureditev te problematike. Najprej sta v sodelovanju s Svetim sedežem rešili vprašanje oglejskega patriarhata, ki je bil ukinjen leta 1751 in razdeljen med videmsko in goriško nadškofijo. Sledilo je nekajletno delovanje meddržavne avstrijsko-beneške komisije za določanje državne meje. Ta je oktobra 1751 v Krminu sklenila sporazum o mejah glavarstev Kanal, Tolmin in Bovec z Beneško Slovenijo. Kot mejna črta glavarstev je bila določena reka Idrija.[177] Po propadu Beneške republike leta 1797 in podpisu Campoformijske pogodbe leto kasneje Brda niso bila več mejno ozemlje, saj je državna meja med avstrijskim cesarstvom in Napoleonovo Cisalpinsko republiko potekala deloma po reki Pad, ob Gardskem jezeru in po južnem Tirolskem. Upravne razmere, določene s campoformijsko mirovno pogodbo, pa niso trajale dolgo. Leta 1805 so v Posočje in v Furlanijo znova vdrle francoske čete. Furlanijo je Napoleon vključil v svoje Italijansko kraljestvo. Meja z Avstrijo je potekala po nekdanji avstrijsko-beneški mejni črti, po reki Idriji. Toda leta 1807 se je meja premaknila na Sočo in Brda so pripadla Italijanskemu kraljestvu. Po padcu Napoleona so se avstrijske čete leta 1813 vrnile v Posočje in zasedle tudi Furlanijo. Po sklepih mirovnega sporazuma v Parizu leta 1814 je Avstrija poleg Ilirskih provinc dobila tudi Benečijo in Lombardijo. Od leta 1815 sta združeni deželi tvorili lombardsko-beneško kraljestvo. Brda so vnovič postala mejno območje po vojni med kraljevo Italijo in avstrijskim cesarstvom leta 1866. Mir na Dunaju je namreč določil, da Avstrija izgubi Benečijo, ki postane del kraljevine Italije. Taka meja je veljala do leta 1915, ko je italijansko vojaško prodiranje na avstrijsko ozemlje spreminjalo državno mejo v mejo okupacijskega ozemlja, to pa se je spreminjalo hkrati z vojaškim uspehom vojskujočih se sil. Območje Brd je bilo do konca oktobra 1917, ko je Avstro-Ogrska z uspešno dvanajsto soško ofenzivo italijansko vojsko potisnila z zasedenih ozemelj, v italijanski okupacijski coni (Marušič 1999: 116–131; Makuc 2007: 2). Po Rapalski pogodbi leta 1920 so Brda postala del Kraljevine Italije, državna meja s Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev se je pomaknila proti vzhodu. V letih 1945–1947 so spadala v cono A Julijske krajine, ki je bila pod zavezniško upravo, 16. septembra 1947 pa so bila po podpisu Pariške mirovne pogodbe večinoma priključena Jugoslaviji. V Italiji so ostale štiri narodnostno čiste vasi: Števerjan, Oslavje, Jazbine, Štmaver ter del medanske fare (del vasi Plešivo in Ceglo), pa tudi vasi Pevma, Ločnik, Moš, Rutarji, Ibana, Mirnik, Dolenje in Škrljevo z narodnostno mešanim prebivalstvom. Reka Idrija je spet postala mejna reka. Razmejitev je zaradi geografske in gospodarske usmerjenosti v Furlanijo za Brda z njihovo vinogradniško in sadjarsko kmetijsko usmeritvijo pomenila gospodarski polom, saj jih je odrezala od tradicionalnih tržnih središč: Gorice, Čedada in Vidma, do nastajajočega mesta Nova Gorica pa je vodila le stara vojaška cesta čez Plave v Soški dolini. Šele t. i. sabotinska cesta, ki je bila v osemdesetih letih 20. stoletja zgrajena na podlagi Osimskih sporazumov[178] preko italijanskega dela Sabotina, je Novo Gorico približala Brdom.

3 BRIŠKO NAREČJE

Briško narečje spada v primorsko narečno skupino, v ožjem smislu pa ga uvrščamo v t. i. beneškoslovensko skupino, ki jo tvorijo še nadiško in tersko narečje v Italiji ter obsoško v Sloveniji. Briško narečje je edino narečje v tej skupini, ki je odpravilo tonemska nasprotja, poleg tega je odpravljeno tudi kolikostno nasprotje, ker so se prvotno kratki naglašeni samoglasniki podaljšali.

Glede na gospodarsko usmerjenost do leta 1947 lahko Brda delimo na zahodna Brda, ki so gravitirala proti Krminu in Čedadu, ter vzhodna Brda, ki so bila obrnjena proti Gorici. Ta dvojnost se pozna tudi v jeziku. Zahodni del Brd je bil v neposrednem stiku s furlanskim jezikom, zato je v njegovih govorih več furlanskih izposojenk kot v vzhodnih Brdih, npr. *čeža*ˈ*roːn grah* ← furl. cesaròn ‘grah’, *tava*ˈ*juːč kuhinjska krpa* ← furl. tavajùč ‘kuhinjska krpa, prtiček’, muˈzeːt *klobasa kožarica* ← furl. musèt ‘klobasa kožarica’, ˈbaːrba *stric* ← furl. barbe (spoštljivo) ‘starejši moški; v Brdih znano tudi kot nunc’ (Brecelj 2005: 41), poleg tega je bil ta del Brd v stiku z nadiškim narečjem, kar se kaže v značilnostih, ki so znane v nadiškem narečju, v osrednjih Brdih pa so se že izgubile, npr. nizki stopnji moderne vokalne redukcije in ohranjenem

[177] To je mejna reka med Brdi in Beneško Slovenijo.

[178] Razdelitev Brd med Italijo in Jugoslavijo je postala dokončna z Osimskimi sporazumi leta 1975.

glasu *ć*, ki je v osrednjih Brdih otrdel v *č* (*beče*ˈ*riːnć kozarček žganja* ← furl. bicjarìn ‘kozarček žganja’). V zahodnih briških vaseh Senik, Golo Brdo in Kožbana tudi ni prišlo do umika naglasa s končnega kratkega odprtega zloga na prednaglasna *e* in *o* (*sest*ˈ*ra* > ˈ*seːstra* in *ko*ˈ*za* > ˈ*koːza*, *že*ˈ*na* > ˈ*žeːna*).[179]

Glede na redukcijo končnih samoglasnikov pa briške govore lahko delimo tudi na zgornje, ki poznajo redukcijo končnih nenaglašenih *-i* in *-u* ter refleksa *-ə* in *-u* (< psl. *ę* in *ǫ*), in spodnje briške govore, pri katerih do redukcije ni prišlo. Zaradi redukcije izglasnih samoglasnikov je namreč pri samostalnikih moškega spola prišlo do glasovne izenačitve oblike I ed. z D in M ter z I in T mn., kar je povzročilo kolikostno-tonemsko premeno (metatonijo): novi tonem na zdaj končnih naglašenih dolgih samoglasnikih je daljši in ima drugačen tonski potek kot stari dinamični dolgi samoglasnik, npr. I ed. *kjùːč*[180] : DM ed., IT mn. *kjúːč* (Logar 1996: 154).

Za dolgi vokalizem so v celotnem briškem narečju značilni tile razvoji: psl. *ě* > *iːe* > *iːə*, psl. *ѣ* > *aː,* ki sovpade z *aː* < psl. *a*, *ь* in *ъ*, npr. *γ*ˈ*laːdəm* ‘gledam’, *p*ˈ*laːšəm* ‘plešem’, ˈ*zaːbe* ‘zebe’, psl. *ǭ* pa ima refleks *oː*, ki se je zožil v *ọː*, npr. *k*ˈ*lọːp*, ˈ*mọːš*, ˈ*γọːba*. ` > *u*, npr. *volk* > ˈ*vuːk, poln* > ˈ*puːχən*, *polh* > ˈ*puːχ*. Pri soglasnikih so poleg splošnega zahodnoslovenskega prehoda *g* > *γ* spremembe doživeli glasovi *l’*, *n’* *-m* in *-v*; *l’* > *j*, npr. *k*ˈ*juːč*, *p*ˈ*juːče*, *k*ˈ*raːj*, ˈ*zeːmja*, *n’* se je bodisi ohranil, npr. ˈ*koːstin* ‘kostanj’, prešel v *nj*, npr. ˈ*luːknja*, ali pa v *jn* npr. *b*ˈ*jaːjnski* ‘biljanski’. V zahodnem delu Brd je izglasni *-m* prešel v *-n*, npr. ˈ*neːsen* ‘nesem’, izglasni *-v* pa ponekod, npr. v medanščini, v *-f* , npr. *k*ˈ*raːf* ‘krav’, ˈ*poːf* ‘povej’. Ohranjene so glasovne skupine: *šč*, npr. ˈ*γoːšča* ‘gošča’, *oγn*ˈ*jiːšče*, skupini črě/žrě, npr. *čə*ˈ*riːəšnja*, *čə*ˈ*reːs žre*ˈ*biːč*, in skupina *dl*, ki se je že v sosednjem kraškem narečju asimilirala v *l*, npr. briško ˈ*paːdla*, ˈ*jəːdla* : kraško ˈ*paːla*, ˈ*jeːla*. V besedotvorju gre omeniti tvorbo manjšalnic samostalnikov moškega spola s priponskim obrazilom *-ič*, ki je lahko tudi podvojeno, npr. *sa*ˈ*poːnč* ‘orodje za kopanje’, *ka*ˈ*zoːnčč*, ˈ*Toːnčč*, in furlansko večalno priponsko obrazilo *-on*, npr. *loma*ˈ*roːn* ‘večja omara’, *kadər*ˈ*joːn* ‘udoben stol, fotelj’, *tən*ˈ*doːn* ‘večje zavese’.[181]

Med oblikoslovnimi značilnostmi naj omenimo, da narečje pozna feminizacijo nevter pri nekaterih samostalnikih v edninski in množinski obliki, npr. ˈ*jaːpka*, pri drugih samo v množinski, npr. ˈ*miːəste*, ˈ*jaːjce*, *ko*ˈ*liːəne*, *k*ˈ*riːle.* Samostalniki srednjega spola, ki v knjižnem jeziku podaljšujejo osnovo s -t- in -s-, v briščini te podaljšave ne poznajo, npr. ˈ*teːlo* : ˈ*teːla* ‘teleta’, ˈ*kuːəlo* : ˈ*kuːəla* ‘kolesa’. Med skladenjskimi značilnostmi omenimo samo drugačno glagolsko vezljivost kot v knjižnem jeziku.[182] Splošna briška značilnost je vezava povedka s predmetom v množinski rodilniški obliki, kjer je v knjižnem jeziku zahtevana vezava s predmetom v tožilniku, npr. *smo pe*ˈ*jaːl otˈruəːk s səˈboː*, *ni po*ˈ*miːslu na* ˈ*soːjiχ sˈtaːršu*. Vezava povedka s predmetom v tožilniku namesto v dajalniku, kot to velja v knjižnem jeziku, pa je značilnost govora vasi Vedrijan, npr. *pər*ˈ*jaːtli so nəs* ‘nam’*po*ˈ*viːədli*.

4 VINOGRADNIŠKA IN VINARSKA TERMINOLOGIJA BRD

Kot je bilo že omenjeno, se briško-furlanski jezikovni in kulturni stik kaže v besedišču za osnovno dejavnost Brd – vinogradništvu in vinarstvu. Besedje, navedeno v nadaljevanju, je bilo zapisano po vprašalnici za vinogradniško in vinarsko izrazje[183] pa tudi na podlagi lastnih vprašanj in opažanj. Zbranih je bilo več kot dvesto narečnih leksemov, od tega smo jih za predstavitev v prispevku odbrali nekaj več kot dvesto.[184] Zbrano vinogradniško in vinarsko izrazje je prikazano v slovarski obliki.[185] Geslo je sestavljeno iz geselske glave, pomenskega in/ali razlagalnega razdelka, ki mu pri izposojenkah sledi etimološki razdelek, v katerem je navedena izvorna beseda. Geselska glava obsega iztočnico v poknjiženi in narečni obliki, sledijo

[179] Sicer je v Brdih pri starejših ljudeh še v rabi končniški naglas v imenovalniku množinske oblike samostalnikov *no*ˈ*γaː* in *ər*ˈ*kaː*, v zgornjih Brdih pa tudi pri samostalnikih *me*ˈ*laː*, *bəˈχaː* ‘bolhe’, *o*ˈ*saː* ‘ose’, medtem ko se je končniški naglas pri edninskih samostalnikih izgubil. Do umika naglasa je prišlo tudi v besedah: *po* □*a*ˈ*doː*, *na*ˈ*γoː*, *z ra*ˈ*koː*, *s ka*ˈ*zoː*, *z γla*ˈ*woː*, *z as*ˈ*loː*, ki so leta 1956, ko je v Brdih raziskoval Logar, končniški naglas še poznale (Logar 1996: 152).

[180] Logar stari dinamični naglas v prispevku označuje z gravisom (è), novega metonimičnega pa z akutom (é) (Logar 1996: 155).

[181] Več o furlanskem večalnem besedotvornem priponskem obrazilu *-on* glej v de Leidi (1884: 17).

[182] Skladenjske značilnosti briškega narečja sem predstavila v več drugih prispevkih (Gl. Zuljan Kumar 2001, 2002, 2003, 2004).

[183] Osnovno vprašalnico za vinogradniško in vinarsko izrazje je sestavila Rada Cossutta na podlagi *Italijanskega lingvističnega atlasa* (ALI) in *Zgodovinsko-lingvistično-etnografskega atlasa Furlanije Julijske krajine* (ASLEF), dopolnjujejo pa jo v izbirnem diplomskem seminarju iz dialektologije in lingvistične geografije, ki ga vodi prof. dr. Vera Smole na Oddelku za slovenistiko FF v Ljubljani.

[184] Vprašalnico sem izpolnila v vaseh Medana (informatorja: Rudi Zuljan, Stanko Srebrnič), Števerjan (informatorka: Marija Vogrič) in Vipolže (informator: Ili Filej).

[185] Pri oblikovanju geselskih člankov sem se zgledovala po Kenda-Jež 2008 (18–21).

ji druga slovarska oblika (pri pregibnih besednih vrstah) in slovnični podatki (samostalnik je označen s kraticami za spol, glagol s podatkom o vidu). Narečni iztočnici sledi knjižna ustreznica ali pomenska razlaga. Nekateri geselski članki so opremljeni s ponazarjalnim gradivom.

atomizer ▶ atomi'ze:r -ja m *razpršilnik* Ⓘ ← it. atomizzatore ‘razpršilnik’ ❙ ⇨ tifon.
beka ▶ 'ba:ka -e ž **1** *beka* |vrba| 2 *beka* |*šiba za vezanje trt*| ❙ ⇨ maleka.
banča ▶ 'ba:nča -e ž *raven pas zemlje pod brežino vinograda, navadno namenjen za zelenjavni vrt*: 'ba:nča jə, ki jə bla γ'ri:va an 'po:le 'ra:□no, 'no:tər u 'ba:nče sa sa'di:l zələn'ja:vu Ⓘ ← it. banco (~ furl. banchìne, bancìne) ‘sipina, peščina’.
baroc ▶ ba'ro:c -a m *ročni voziček na dveh kolesih* : ba'ro:c je 'mə:□ samo 'a:dnə uə'lə: an s γa uə'zi:la na 'ə:rkiχ Ⓘ ← furl. baroccio ‘ročni voziček na dveh kolesih’.
baštard ▶ baš'ta:rt –da m *jalovka* |*mladika, ki požene iz starega lesa trsa*| Ⓘ ← furl. bastárt, it. bastardo ‘izrodek’.
baštardovje ▶ baš'ta:rduje -ja s skup. *jalovke* Ⓘ ← nar. baštard + -ovje.
baton ▶ ba'to:n -a m večji sod |*15–20 hl*| Ⓘ ← furl. botòn (avgm.) ‘večji sod’ (~ it. botte ‘velik sod’ < bote ‘sod’) ❙ ⇨ kalater.
bičerin ▶ bəčə'ri:n -a m **1** *kozarček* |*posoda*|, **2** *kozarček* |*žganja*|: bomo s'pi:l an bəčə'ri:n Ⓘ ← furl. bicjarìn, it. bicchierino ‘**1** kozarček, **2** kozarček žganja’.
bičerinič ▶ bəčə'ri:nč -a m *manjšalnica od* **BIČERIN** Ⓘ ← nar. bičerin + -ič.
bival ▶ bi'va:□ -'a:la m *trsnica*: so 'ri:əzli 'no:ve γ'la:ve an jəχ k'la:dli u bi'va:□ Ⓘ ← furl. vivâl (~ furl. tudi vivâr; it. vivaio di viti) ‘trsnica’.
brajda ▶ b'ra:jda -e ž *vinograd s sadnimi drevesi* Ⓘ ← furl. braide ‘posestvo, kmetija, njiva’
brati ▶ b'ra:t 'be:rem nedov. *trgati* |*grozdje*|: smo b'ra:l γərz'du:je.
brenca ▶ b're:nca -e ž *brenta* |*posoda*| Ⓘ ← furl. brènte, sev. it. brenta ‘brenta’ Ⓚ lesena posoda za nabiranje grozdja, manjša kot kot **ORNAČ** in **KVINČ** ❙ ⇨ ornač, kvinč.
buča ▶ 'bu:ča -e ž *vrč*.
bulida ▶ bu'li:da -e ž *zavretek iz kutin in divjega hmelja kot dišava za sode*: za bu'li:du sə s'ku:χlo 'ku:tne an 'du:j χ'me:j an sə u'li:lo 'no:tər, də do'bi:lo ž'mə:χ ‘vonj’ Ⓘ ← furl. bulìde ‘zavretje, zavretek’.
cedirati ▶ ce'di:ərət -əm nedov. 〈3 ed. ce'di:əre〉 *puščati*: kala'te:r ce'di:əre Ⓘ ← furl. cédi, it. cedere ‘popuščati, popustiti, vdati se’.
cengulati ▶ cenγu'la:t -'a:m nedov. *zibati*: smo cenγu'la:l 'ti:ste kala'ter:je, də smo jəχ op'ra:l 'do:bro Ⓘ nejasno; morda ← furl. zingulâ ‘preplesti, zamotati, zavozlati’.
cepljenka ▶ 'ci:əpjenka -e ž *trtna mladika.*
cukar ▶ 'cu:kər -kra m *sladkor* Ⓘ ← iz nem. preko it. (Snoj 2003: 77), prim. furl. zùcar, it. zucchero ‘sladkor’.
cvet ▶ c'vi:ət -a m *samotok* |*sok, ki priteče iz grozdja pred stiskanjem*|: c'vi:ət jə 'ti:ste, ki pər'te:če ta 'pə:rvo.
cveteti ▶ c've:st c've:dəm nedov. *cveteti*: c've:de γərz'du:je.
čaldir ▶ čal'di:ər -ja m *majhno vedro* Ⓘ ← furl. cialdîr ‘manjše leseno vedro’ ❙ ⇨ šeglot, sela.
čamp ▶ 'čə:mp -a m *ploščinska mera 3650 m²* Ⓘ ← furl. ciàmp, it. campo ‘ploščinska mera 3650 m²’.
čeber ▶ 'čə:bər -bra m *kad* |*velika, zgoraj širša odprta lesena posoda*|: 'čə:bər bi□ za mas'ti:t γərz'du:je.
čep ▶ 'če:p -a m *plutovinast zamašek za steklenice* ❙ ⇨ čerkon, pilka.
čerkon ▶ čər'ko:n -a m *dolg lesen čep za lesen vinski sod* Ⓘ ← furl. cèrkli[186] (~ it. cerchio) ‘zamašek’ + furl. večalno priponsko obrazilo -on ❙ ⇨ čep, pilka.
češpa ▶ 'či:əšpa -e ž sliva Ⓘ ← furl. séspe ‘sliva’.
češpov ▶ 'či:əšpu -uva -o *slivov* Ⓘ ← nar. češpa + -ov.
čistiti ▶ 'či:stət -im nedov. *odstranjevati jalovke* |*mladike, ki poženejo iz starega lesa trsa*| • **ČISTITI KORDON** *odstranjevati jalovke s kordonov ob žici* • **ČISTITI PO ŽIVOTU** *odstranjevati jalovke po deblu trte od korenine do kordona*.
črevo ▶ čə'ri:əvo -a s *plastična cev*: čə'ri:əvo 'nu:cəš za treve'za:t 'vi:no.
čukežen ▶ 'ču:kəžən -žna m *žica*. Ⓘ ← nem. Zugeisen (Striedter-Temps 1963: 107) ❙ ⇨ drot.
divjačina ▶ di□'ja:čna -e ž *divjak* |*necepljena trta*| ❙ ⇨ divjak, žbilfa.
divjak ▶ di□'ja:k -a m *divjak* |*necepljena trta*| ❙ ⇨ divjačina, žbilfa.

[186] V ASLEF-u je leksem v več glasovnih različicah zapisan v krajih, koder se govori t. i. obsoška furlanščina, npr. čérkli, sérkli, v T119a Lonzano in T155 Fara d’Isonzo tudi kot čalkón. Več o obsoški furlanščini glej v Skubic 2006.

dno ▶ d'no: d'na: s *dno* |*pri sodu*|.
doga ▶ 'do:γa -e ž *doga* |*klana deščica*|.
doplerica ▶ 'do:plerca -e ž *steklenica, ki drži 2 l* Ⓘ ← avstr. nem. Doppler ‘dvojen’ + -ica ❙ ⇨ kjantarica.
drot ▶ d'ro:t -a m *žica* Ⓘ ← bav. avstr. dr□t ‘žica’ (Striedter-Temps 1963: 110) ❙ ⇨ čukežen.
drožiti ▶ d'ro:št d'ro:žim nedov. *količiti* |*trto*|: sən že pod'ro:žu ❙ ⇨ reklati.
drožje ▶ drož'ja: -i s mn. *droži* |*usedlina v vinu*| ❙ ⇨ sačne, gošča.
dzej ▶ 'ʒe:j -a m *košara* |*za obiranje grozdja*| Ⓘ ← furl. zèi ‘košara’.
falčič ▶ 'fa:uč(č) -a m *nož z zakrivljenim rezilom za obiranje grozdja* Ⓘ ← furl. fal□ *srp*, it. falce ‘kosa’ + -ič.
feca ▶ 'fe:ca -e ž *kvas* |*iz usedlin pri fermentaciji vina*| Ⓘ ← furl. fèce ‘kvas’.
flaška ▶ f'la:ška -e ž *steklenica* Ⓘ ← iz nem. preko it. in furl. (Striedter-Temps 1963: 120), prim. furl. flàs’cie, it. fiasca.
flaškon ▶ flaš'ko:n -a m *velika pletenka* Ⓘ ← furl. flas’ciòn (avgm.) ‘velika pletenka’.
flaškonič ▶ flaš'ko:nč -a m *pletenka* Ⓘ ← nar. flaškon + -(i)č , prim. flaškon.
folador ▶ fala'du:r -ja m *prostor za mastenje grozdja* Ⓘ furl. foladôr, tudi foledôr ‘vrelna klet’.
glaž ▶ γ'lə:š -ža m *kozarec* Ⓘ ← srvnem. glas ‘steklo, steklen kozarec’.
glava ▶ γ'la:va -e ž *glava trsa* ❙ ⇨ rozika.
golber ▶ 'γo:lbər -ja m *sod* |*do 3 hl*| Ⓘ ← furl. ólbar ❙ ⇨ kalater.
gošča ▶ 'γo:šča -e ž *vinska usedlina* ❙ ⇨ drožje, sačne.
garganija ▶ gar'ga:nja -e ž nekdaj *rebula*.
glerija ▶ γ'le:rja -e ž prod Ⓘ← furl. glerie (~ it. ghiaia) ‘prod, gramoz’.
grampa ▶ γ'ra:mpa -e ž *vinski kamen* Ⓘ prim. istr. rom. grapá, gropa ‘zgrbančen’ (Bezlaj 1976: 170).
in gringola ▶ in g'ri:ngola povdk. *nekoliko pijan*: na 'o:χcetiχ 'te:te so po'ma:γli, st'ri:ci so bli pa in g 'ri:ngola Ⓘ ← furl. in grìngule ‘gizdavo, prešerno.
griba ▶ γ'ri:ba -e ž *brežina* |*med dvema terasama v vinogradu*, *navadno zatravljena*| ❙ ⇨ griva.
griva ▶ γ'ri:va -e ž *brežina* |*med dvema terasama v vinogradu*, *navadno zatravljena*| ❙ ⇨ griba.
grozd ▶ γ'ro:st γ'ro:zda m *grozd*.
grozdovje ▶ γərz'du:je -a s ed. skup. *grozdje*.
izabela ▶ iza'be:la -e ž *izabela* **1** *samorodna trta*, **2** *vino iz grozdja te trte*.
kalater ▶ kala'te:r -ja m *sod* Ⓘ ← furl. caratèl, it. caratello ‘sodček’ ❙ ⇨ štrtin, golber, baton.
kan ▶ 'ka:n -a m *kan* |*glivična bolezen na vinu*|: 'ka:n p'ri:de buj u 'o:ctu, u 'vi:nu 'ra:te pa 'mu:fa al pa γ 'ra: na 'o:ct Ⓘ ← nem. Kahm ‘kan, vinski cvet, bersa’.
kareta ▶ ka're:ta -e ž *dvokolesni voz* Ⓘ ← furl. carète, it. carretta ‘enoosni voz’.
katanja ▶ ka'ta:nja -e ž *vrsta rdečega grozdja samorodne trte*.
kjantarica ▶ k'ja:ntərca -e ž *dvolitrska steklenica* ← it. chiánti ‘trpko italijansko rdeče vino’ ❙ ⇨ doplerica.
klempati ▶ k'le:mpət -əm nedov. kotaliti (se) • **KLEMPATI KALATER** *kotaliti sod, poln vode* (tekočine) Ⓘ ← nejasno; morda v zvezi s furl. clopâ ‘zibati se, gugati se, nihati’.
klepetec ▶ kle'pe:c -ca m *klopotec*.
klet ▶ k'li:ət -i ž *klet* |*vinska*|.
kljukec ▶ k'ju:kc -a m **1** *nož z zakrivljenim rezilom za obiranje grozdja* **2** *manjši srp* ❙ ⇨ falčič.
kobar ▶ 'ko:bər -ja m *necepljena trta* Ⓘ nejasno ❙ ⇨ montikula.
kolec ▶ 'ko:□c in 'ka:□c -a m *kol opornik za trto* ❙ ⇨ štoc, opornik.
kordon ▶ kor'do:n -a m *vodoravno rastoče trtno deblo* |*ob žici*| Ⓘ ← furl. cordòn, it. cordone ‘vrv, žica, venec’.
koren ▶ ko're:n -a m *korenina* .
korenta ▶ ko're:nta -e ž *patoka* |*zadnje žganje*| Ⓘ ← furl. corentìe, it. corrente ‘tek, tok, struja’.
koš ▶ 'ko:š -a m **1** *košara*, **2** *koš* |*del stiskalnice, v katerega se da drozga*|: 'no:tər u 'ko:š smo 'da:l k'□i:nče.
kotel ▶ 'ko:tu -tla m *kotel* • **ŽGANJARSKI KOTEL** *žganjarski kotel*.
krgati ▶ kər'ya:t -'a:m nedov. *nakladati*, *natovarjati* Ⓘ ← furl. cargâ (~ it. caricare) ‘nakladati, natovarjati’ ❙ ⇨ nakrgati.
kunfin ▶ kun'fi:n -a m *mejnik* |*med parcelami*| Ⓘ ← furl. confìn, it. confine ‘meja’.
kvartin ▶ kuər'ti:n -a m *četrt litra vina* Ⓘ ← nar. kvart iz furl. cuàrt, it. quarto ‘četrt, četrtina’ + furl. manjšalno besedotvorno priponsko obrazilo -in.
kvinč ▶ k'□i:nč -a m *visoka, ozka lesena posoda za grozdje, ki se nosi na hrbtu* Ⓘ ← furl. cuìnz ‘čeber, škaf’ Ⓚ kvinč je večji, ožji in višji kot brenca ❙ ⇨ brenca, ornač.

latnik ▶ 'laːtnik -a m *latnik* |*ogrodje iz lat*|.
lej ▶ 'leːj -a m *lijak* • **LESEN LEJ** *leseni lijak* • **RAMAST LEJ** *bakreni lijak*: 'pəːrvo so bli 'raːməsti 'leːji, 'poːle so 'pəːršli ko'viːnski.
lodrica ▶ lod'riːca -e ž *podolgovat sod* |*5–7 hl*| Ⓘ ← furl. ludrìze 'sod'; prim. tudi ben. it. ludro 'meh'.
lup ▶ 'luːp -a m *lupina grozdne jagode*.
makinja ▶ 'maːkinja -e ž *naprava, stroj* • **MAKINJA ZA METATI ŽVEPLO** *nahrbtna naprava za žveplanje* • **MAKINJA ZA MLETI GROZDJE** *grozdni mlin* • **MAKINJA ZA METATI VIDRIJOL** *nahrbtna škropilnica* Ⓘ ← furl. màchine, it. màcchina *naprava, stroj*.
maleka ▶ **ma'laːka** -e ž *vrba, beka*: so 'nuːcli eno'liːətne ma'laːke za p'leːst 'ʒeːje[187] ❙ ⇨ beka.
maligan ▶ mali'gaːn -a m *enota za merjenje količine alkohola v alkoholnih pijačah*: smo 'miːəl 'tiːst, ku 'reːči, mali'gaːn za 'miːərt alko'χoːl.
mastiti ▶ məs'tiːt -'iːm nedov. *tlačiti* • **TLAČITI GROZDJE** *z nogami mečkati, stiskati grozdje* Ⓚ Pleteršnik: nar. notranjsko, primorsko ❙ ⇨ peštati.
marvažija ▶ mərva'žiːja -e ž *malvazija*.
merikana ▶ məri'kaːna -e ž *amerikanka* |*vrsta samorodne trte*|.
metati ▶ me'taːt 'meːčem nedov. • **METATI VIDRIJOL** *škropiti* • **METATI ŽVEPLO** *žveplati*.
methan ▶ mət'χaːn -a -o *zeliščen* Ⓘ nejasno.
mleti ▶ m'liːət -jem nedov. *mleti* |*grozdje*|.
montikula ▶ mon'tiːkula -e ž *necepljena trta* Ⓘ nejasno ❙ ⇨ kobar.
mošt ▶ 'moːšt -a m *mošt*.
mufa ▶ 'muːfa -e ž *plesen* Ⓘ ← furl. mùfe, it. muffa 'plesen'.
(na) kordih ▶ na 'koːrdiχ v prisl. rabi *po dogovoru, po vnaprej določeni ceni*: so ko'paːl na 'koːrdiχ, so si p 'riːət z'miːənli Ⓘ v predložni zvezi se pojavlja v narečju neohranjeni samostalnik *kord, prevzet iz furl. acuàrt, it. accordo 'dogovor'.
nakrgati ▶ nakər'gaːt -'aːm dov. *naložiti* |*grozdje na voz*| Ⓘ nar. sln. krgati + na-, prim. krgati ❙ ⇨ naložiti.
naložiti ▶ na'loːšt -žəm dov. *naložiti* |*grozdje na voz*| ❙ ⇨ nakrgati.
namočiti ▶ namo'čiːt -əm dov. *namočiti* |*žveplo*|.
napit ▶ na'piːt -a -o *nabreknjen*: kala'teːr je na'piːt.
novina ▶ no'viːna -e ž *novina* |*zemljišče, pripravljeno za nov nasad vinske trte*|: 'məːmo kam'piːər u no 'viːni.
obroč ▶ ob'roːč -a m *obroč pri sodu*.
ocet ▶ 'oːct -a m *kis*.
oko ▶ o'kuːə o'čeːsa s *oko pri trti*: 'doːst o'čeːs ma? ❙ ⇨ pop.
opornik ▶ o'puːərnik -a m *kol* |*opora za trto*| ❙ ⇨ kolec, štoc.
oprat ▶ op'raːt o'peːrem dov. *pomiti, splakniti* |*sod*|: smo cəŋγu'laːl, 'noːtər u kala'teːr k'laːdli 'kiːətne, 'kaːmne, γ'leːrju, də sə op'raːlo 'noːtər 'tiːstu γraːmpu.
orna ▶ 'oːrna -e ž *majhna kad* Ⓘ ← furl. òrne, it. orna *majhna kad* |*kot merska enota za vino; navadno šest veder*| (Pirona 1992: 673) ❙ ⇨ sempla.
ornač ▶ or'naːč -a m *brenta brez ročajev*: or'nəːč smo 'nuːcli za uə'ziːt 'viːno, 'tiːst, ki jə 'miːə 'maːlo; sa 'nuːcli tut 'maːme za p'raːt 'žeːχtu Ⓘ nar. sln. orna + -ač Ⓚ večja, nižja in širša posoda kot **BRENCA** ❙ ⇨ brenca, kvinč.
otor ▶ və'tuːər -ja m *utor* (Bezlaj IV: 202).
ozara ▶ o'zaːra -e ž *brežina*.
pal ▶ 'paːl -a m *glavni oporni kol* Ⓘ ← furl. pâl, it. palo da vite 'kol'.
putrehič ▶ pat'rəːχč -a m *lesen sodček* Ⓘ nejasno; morda putrehič ← srvn. bav. puterich 'meh, posoda' ❙ ⇨ kalaterč [bi bil prednaglasni a lahko iz u? > (Bezlaj) + -ič – tole je samo domislek]]
pavše ▶ 'paːše -a s *podloga za sod na vozu*: 'tuːə si jə 'loːžlo pot kala'teːr, kər si jə uə'ziːlo 'viːno na 'miːəsto atomi'zeːrja, də s'taːlo ləpuːə Ⓘ nejasno.
pečka ▶ 'pəːčka -e ž 〈mn. pəč'kaː〉 *grozdna pečka*.
pero ▶ 'peːro -a s *rastlinski list*.
peštati ▶ peš'taːti -'aːm nedov. *mečkati, stiskati* |*grozdje*| Ⓘ ← furl. pestâ, it. pestare 'poteptati, pomečkati' • **PEŠTATI GROZDJE** *tlačiti grozdje* ❙ ⇨ mastiti
pičiti ▶ 'piːčət -əm nedov. v zvezi • **PIČITI KOLCE** *količiti*.
pikon ▶ pi'koːn -a m *kramp* Ⓘ ← furl. picòn, it. piccone 'kramp'.

[187] Leksem *maleka* 'beka' omenja tudi Šekli (2007: 519).

pilka ▶ 'piːlka -e ž *čep* |*lesen zamašek za sode*|: 'tuːə si 'luːəže na 'vəːrγ, də na p'riːde 'moːšt u s'tiːk z z 'raːkən ⓘ morda izpeljano iz svn. pîl ‘luknja za čep’ (Bezlaj III: 37) ❙ ⇨ čep, čerkon.
pipa ▶ 'piːpa -e ž *pipa* |*na sodu*| : 'piːpa jə, ki 'tuːəčəš s kala'teːrja ❙ ⇨ špina.
pitijot ▶ piti'joːt -a m *delanec* |*vino iz tropin, sladkorja in vode*| ⓘ ← furl. peteòt, ben. pitiò ‘‘vino iz vode in droži tropin’.
planta ▶ p'laːnta -e ž *vrsta trt* |*ob žični opori*|: 'boːmo b'raːl 'toː p'laːntu ⓘ ← furl. plànte (~ it. pianta) **1** ‘rastlina’, **2** ‘vrsta, drevored’.
plati ▶ p'laːt 〈gl. nima sed. oblik〉 nedov. *pretakati*: smo p'laːl 'viːno, 'tuːə jə, də smo γa 'loːžli u p 'laː□nik.
plavnik ▶ p'laː□nik -a m *posoda za pretakanje vina* ❙ ⇨ sempla.
pledra ▶ p'leːdra -e ž *majhen lijak* ⓘ ← furl. plére (~ it. pevera) ‘lij, lijček, lijak’.
plesnja ▶ p'liːəsnja -e ž *plesen*.
podrezavanje ▶ podre'zaːvənje -a s *obrezovanje* |*trte*|.
podrezavati ▶ podre'zaːvət -əm nedov. *obrezovati* |*trte*|.
podsajen ▶ pot'səːjən -a -o *presajen* • **PODSAJENA TRTA** *na praznine v vinogradu presajena trtna mladika* (cepljenka).
pompon ▶ pom'poːn -a m *nahrbtna škropilnica za trte* ⓘ ← furl. pompòn *nahrbtna škropilnica za trte*.
pop ▶ 'poːp -a m *oko* |*gosto olistan poganjek pri trti*| ❙ ⇨ oko.
posušiti se ▶ po'šiːt si -jem si dov. *razsušiti se*: kala'teːr sə po'šiː□.
potrgati ▶ **po**'təːrγət -əm nedov. *nabrati grozdje*: 'muːərmo po'təːrγət.
prčkati ▶ 'pəːrčkət -əm nedov. *paberkovati* |*po trgatvi*|.
prekla ▶ p'riːəkla -e ž *prečni oporni kol pri latniku* .
preša ▶ p're:ša -e ž *stiskalnica* ⓘ ← nvn. Presse ‘stiskalnica’ ❙ ⇨ turkla.
prešati ▶ pre'šaːt 'aːm nedov. *stiskati grozdje v stiskalnici*.
prešt ▶ p're:št -a m *lesena posoda*: 'təːrγli smo u p're:št al p'laː□nik, mas'tiːlo si je pa u 'čəːbru ⓘ nejasno Ⓚ leksem prešt je nadpomenka za vse vinske lesene posode: brenca, plavnik, kvinč, kalater.
previtoriti ▶ pərvə'tuːərt -im dov. *utoriti*.
puščati ▶ 'puːščət -əm nedov. *puščati* • **TRTA PUŠČA** *iz obrezanih trtnih mladik teče muzga*.
rač ▶ 'əːrč -a m skup. *več grozdov skupaj*, *grozdje*: 'rəːč smo 'neːsli da'muː, də smo γa 'loːžli u k'liːət ⓘ ← furl. ràs’chie, it. racchio ‘majhen grozd’.
rakac ▶ rə'kaːc -a m *akacija* ⓘ nejasno, verjetno ← furl. acàç (~ it. acacia) ‘akacija’.
rakla ▶ 'raːkla -e ž *trtni kol* ⓘ ← furl. ràcli ‘prekla’.
raklati ▶ rək'laːt -'aːm nedov. *količiti* ⓘ ← furl. raclâ ‘količiti’ ❙ ⇨ drožiti.
ramast ▶ 'raːməst -a -o prid. *bakren* ⓘ ← furl. ram, it. rame ‘baker’ + -ast.
rep ▶ 'raːp -a m *grozdni pecelj*.
repovje ▶ 'raːpuje -ja s skup. *več grozdnih pecljev*, *grozdni peclji.*
rebula ▶ ər'buːla -e ž *rebula* **1** *avtohtona briška trta z belimi grozdi* **2** *vino iz tega grozdja* ⓘ ← furl. ribuèle, it. ribolla ‘rebula’.
repkalnik ▶ rəp'kaːlnik -a m *pecljalnik*.
rozika ▶ ro'ziːka -e ž *glava* |*trsa*|: mə u'daːrla ro'ziːka, ki sən spre'γuːvu ❙ ⇨ glava.
rožje ▶ 'ruːəžje -a s *rožje* |*deli rozg, odrezani pri obrezovanju*|.
sačne ▶ 'saːčne -čen ž mn. *vinska usedlina* ⓘ neznano ❙ ⇨ drožja, gošča.
sela ▶ 'seːla -e ž *vedro* ⓘ ← furl. sêle ‘manjše leseno vedro’ ❙ ⇨ šeglot, čaldir.
sempla ▶ 'seːmpla -e ž *lesena posoda* |*pod prešo ali čebrom*|: 'seːmpla je za 'loːšt pot p're:šu ⓘ ← furl. sèmple ‘vinska posoda, manjši čeber, čebrič’ ❙ ⇨ plavnik.
sezdreti se ▶ sezd'riːət se -jem se dov. *dozoreti*: γ'ruːəzdje se səzd'riːəje.
siršče ▶ siːəršče -a s *koruzna slama* Ⓚ s koruzno slamo so podložili sod na vozu, da se ni prevrnil.
sito ▶ 'siːto -a s *sito*: 'siːto blo, də nis š'liː 'pəːčke 'noːtər **SITO ZA PRECEJANJE** *mreža, na kateri so pecljali grozdje*: 'siːto za pər'caːjənje:
skrgati ▶ skər'γaːt -'aːm dov. *raztovoriti*, *razložiti* ⓘ krgati.
sodar ▶ so'daːr -ja m *sodar*.
sok ▶ 'suːək -a m *muzga* |*sok, ki priteče pri obrezovanju trtnih mladik*|.
sporniti ▶ spor'niːt -əm dov. *izprazniti* • **SPORNITI PREŠT** *sprazniti, zliti mošt iz čebra*.
šeglot ▶ šəγ'loːt -a m *vedro* ⓘ ← furl. seglòt ‘vedro’ ❙ ⇨ čaldir, sela.

škalir ▶ ška'liːər -ja m *del kmečkega voza* |*na katerega so v vinogradu postzavili vinsko posodo*| Ⓘ ← furl. scalîr ‘del kmečkega voza’.
škalon ▶ ška'loːn -a m *nosilec za sode* Ⓘ ← furl. scjalòn ‘nosilec za sode’ Ⓚ na voz so položili dva trama, 80 cm narazen, na to so oprli sod, ki so ga podložili z dvema snopoma koruzne slame.
škorja ▶ š'kuːərja -e ž *skorja* |*trtnega debla*|.
šoflet ▶ šof'leːt -a m *ročni žveplalnik* Ⓘ ← furl. soflèt ‘ročni prašilnik’.
špiron ▶ špə'roːn -a m *šparon* |*del rozge po obrezovanju*| Ⓘ ← furl. spiròn ‘obrezana trtna mladika’ < furl. spironâ ‘obrezati rastlino pri tleh, da ostane malo očes’.
špina ▶ š'piːna -e ž *pipa* |*pri sodu*|: š'piːna je 'tiːste, kə sə za'təːkənlo u kala'teːr, də ni 'teːklo 'viːno 'uəːn Ⓘ ← furl. spìne, it. spina ‘pipa’ ❙ ⇨ pipa.
šponda ▶ š'poːnda -e ž *stranska deska na vozu* Ⓘ ← it. spónda (~ furl. spuìnde) ‘stranska deska na vozu’.
špric ▶ šp'riːc -a m *brizganec*.
štanga ▶ š'taːŋγa -e ž *prečna železna palica pri stiskalnici* Ⓘ ← srvn. stange ‘drog’ (Bezlaj IV: 106); prim. tudi furl. stanǧhe, it. stanga ‘kol, palica, drog’.
štoc ▶ š'toːc -a m *kol opornik za trto* Ⓘ neznano ❙ ⇨ kolec, opornik.
štradon ▶ štər'doːn -a m *prehod v vinogradu* Ⓘ ← furl. stradòn, it. stradóne ‘drevored, široka in dolga cesta, pot’.
štreca ▶ št'reːca -e ž *kita iz upognjenih prepletenih rozg* Ⓘ ← furl. strèce (~ it. trecca) ‘kita iz upognjenih prepletenih rozg’.
štrtin ▶ štər'tiːn -a m *sod* |*6–7 hl*| ❙ ⇨ kalater.
šur ▶ 'šuːr -a m *čep pri vehi* Ⓘ ← trž. oz. ben. it. suro ‘plutovina’ (Bezlaj IV: 133).
taja ▶ 'taːja -e ž *lega* |*lesena podloga za sode v kleti*| Ⓘ ← obs. furl. ta□ (T155 Fara d'Isonzo), ta□s (T196 Ruda) ‘podloga za sode’.
teraca ▶ 'teːraca -e ž *terasasti vinograd*.
tifon ▶ ti'foːn -a m *traktorska škropilnica* Ⓘ ← furl. tifòn, it. tifóne ‘traktorska škropilnica’ ❙ ⇨ atomizer.
tram ▶ t'rəːm -a m *tram pod sodom*.
trebuh ▶ t'riːəbuχ -a m *trebuh pri sodu*.
travazati ▶ trəvə'zaːt -'aːm nedov. *pretakati* Ⓘ ← furl. travasâ, it. travasare **1** ‘prelivati’, **2.**‘pretakati vino’.
tripič ▶ t'riːpič -a m *samorodna trta z rdečimi grozdi*.
tropine ▶ tro'piːne -❩ ž mn. *grozdne tropine*.
tropinov ▶ tro'piːnu -nova -o *tropinov* • **TROPINOVO ŽGANJE** *tropinovec* |*žganje iz grozdnih tropin*|.
trta ▶ 'təːrta -e ž *trs* |*posamezna rastlina vinske trte*| ❙ ⇨ vinika.
turkla ▶ 'tuːrkla -e ž **1** *preša* **2** *vijak stiskalne osi* Ⓘ ← furl. tùrcli (~ tudi turclatôr, it. torchio) ‘stiskalnica, preša’ ❙ ⇨ preša.
ugrebanje ▶ uγ'riːəbənje -a s *grobanje* |*dopolnjevanje trtnega nasada z grebenicami*| Ⓚ prazna mesta se zapolnjujejo z zagrebanjem glav sosednjih trsov.
vidrijol ▶ vədər'juː -'uːəla m *raztopina modre galice* Ⓘ ← furl. vidriûl, it. vetriòlo ‘modra galica’.
veko ▶ 'viːəko -a s *veha* |*odprtina na vrhu soda*|: tuə ə 'jaːma ot kala'teːrja, ki za'biːjəš 'piːpu 'noːtər.
vendima ▶ vən'diːma -e ž *trgatev*: vən'diːma jə ku 'rəːč *trgatev je bogata* Ⓘ ← furl. vendème (~ it. vendemmia) ‘trgatev’.
vezati ▶ 'vaːzət -žəm nedov. *vezati* |*trte h kolom*|.
vinika ▶ vi'niːka -e ž *trs* |*posamezna rastlina vinske trte*| ❙ ⇨ trta.
vinja ▶ 'viːnja -e ž *vinograd* Ⓘ ← furl. vìgne, it. vigna (~ tudi vigneto) ‘vinograd’ ❙ ⇨ vinjal.
vinjal ▶ 'viːnjal -a in vin'jaː□ -la m *vinograd* Ⓘ ← furl. vignâl ‘vinograd’ ❙ ⇨ vinja.
uleči se ▶ se u'laːšt -žem se dov. 〈3. os. se u'laːže〉 *upasti*: 'kəːdər 'γeːnje u'riːət, 'viːno si u'laːže.
voz ▶ 'uːəs -za m *voz* 'uːəza m *voz* |*za prevoz grozdja iz vinograda*|.
vreti ▶ u'riːət -jem nedov. *vreti* |*mošt*|.
zablekati ▶ zable'kaːt -'aːm dov. *zamašiti* |*sod*|: Ⓘ ← furl. blecâ, imblecâ ‘zakrpati, pokrpati’.
zbersati se ▶ se z'biːərsət -əm dov. *pokvariti se* |*za vino*|.
žbilfa ▶ ž'biːlfa -e ž *divja, necepljena trta* |*trta, ki jo prerežeš in takoj vsadiš*| Ⓘ neznanega izvora ❙ ⇨ divjak, divjačina.
žganje ▶ ž'γaːnje -a s *žganje* • **METHANO ŽGANJE** *zeliščno žganje* • **ČEŠPOVO ŽGANJE** *slivovka* • **TROPINOVO ŽGANJE** *tropinovec* • **ŽGANJE IZ DROŽI** *droženka*.
žganjarski ▶ ž'γaːjnərski -a -o *žganjarski*.
žlak ▶ ž'ləːk -a m *žlak* |*prekopana zemlja, pripravljena za nov nasad vinske trte*| | Ⓘ ← nvn. Schlag *udarec*.

život ▶ ˈžuːət -a m *trtno deblo.*
žveplanje ▶ žəpˈlaːnje -a s *žveplanje*.
žveplati ▶ žəpˈlaːt ˈ-aːm nedov. *škropiti, posipati trto s sredstvi, ki vsebujejo žveplo.*

5 SKLEP

Od nekaj več kot dvesto zbranih leksemov s področja vinogradniške in vinarske terminologije Brd je več kot tretjina leksemov romanskega izvora, sprejetih večinoma preko furlanščine, kar dokazuje tesno jezikovno povezanost Furlanije in Brd. Nekateri leksemi furlanskega izvora so znani samo v obsoški furlanščini, npr. *čerkon*, *lodrica*, *šeglot*, *taja*, drugi pa so razširjeni po celotnem furlanskem jezikovnem prostoru. Nekaj leksemov je nemškega izvora, npr. *cukar*, *drot*, *čukežen*. Z besedotvornega stališča so zanimive izpeljanke iz furlanskih besed s slovenskimi besedotvornimi sredstvi, npr. *baštardovje*, *falčič*, *nakrgati*, *skrgati*, *ornač* in *ramast*, najzanimivejša med njimi je *flaškonič*, pri kateri je na furlansko večalno priponsko obrazilo *-on* pripeto slovensko manjšalno priponsko obrazilo *-ič*. Nekaterim besedam izvora nismo mogli določiti, npr. *kobar*, *montikula*, *pavše*.

KRATICE, KRAJŠAVE, POSEBNI ZNAKI

I = imenovalnik, R = rodilnik, D = dajalnik, T = tožilnik, M = mestnik, m = moški spol, ž = ženski spol, s = srednji spol, ned. = nedovršnik, dov. = dovršnik, skup. = skupinsko, avgm. = avgmentativ, povdk. = povedkovnik, prisl. = prislov, gl. = glagol, sed. = sedanjiški, mn. = množina, nar. prid. = narečni pridevnik, sln. = slovensko, nar. sln. = narečno slovensko, nar. = narečno, knj. = knjižno, psl. = praslovansko, furl. = furlansko, furlanščina, obs. furl. = obsoška furlanščina, it. = italijansko, italijanščina, ben. = beneško, beneščina, it. trž. = italijanskotržaško, trž. ben. = tržaškobeneško, sev. it. = severnoitalijansko, istr. rom. =istrskoromansko, nem. = nemško, nvn. = novovisokonemško, srvn. = srednjevisokonemško, avstr. nem. = avstrijskonemško, bav. avstr. = bavarskoavstrijsko, prim. = primerjaj, ▶ = uvaja narečno iztočnico, |*xxx*| = zamejevalni pomen, 〈〉 = dodatni oblikoslovni podatki, ⓘ = izvor, uvaja etimološki razdelek ← izhaja iz, < = se razvije iz, ~ = proti, • = uvaja besednozvezno-frazemski razdelek, Ⓚ = komentar, : = uvaja ponazarjalno gradivo, ❙ ⇨ = uvaja sopomenski niz.

LITERATURA

Atlante Storico-Linguistico-Etnografico del Friuli-Venezia-Giulia (ASLEF) 1972–1986, ur. G. B. Pellegrini. Padova: Istituto di Glottologia e Fonetica dell'Università di Padova – Udine: Istituto di Filologia Romanza della Facoltà di Lingue e Letterature straniere dell'Università di Udine.

Maria BARBINA TORE, 2004: *Vocabolario della lingua friulana: Italiano-friulano*. Udine: Messagero Veneto.

France BEZLAJ, 1976, 1982, 1995, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika* 1–4. Ljubljana.

Marijan BRECELJ, 2005: *Furlansko-slovenski slovar*. Nova Gorica: Goriška knjižnica Franceta Bevka.

Rada COSSUTTA, 2002: *Poljedelsko in vinogradniško izrazje v slovenski Istri*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko-Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije (Annales, 26).

Giorgio FAGGIN, 1985: *Vocabolario della lingua friulana* 1–2. Udine.

Tanja GOMIRŠEK, 2007: *Rebula nekoč in danes*. Nova Gorica: Goriški muzej.

Lojze HRČEK, 1994: *Kmetijski tehnični slovar*. Ljubljana: Biotehnična fakulteta Univerze v Ljubljani.

Karmen KENDA-JEŽ, 2008: *Shranli smo jih v bančah: Slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini*. Ukve: S.K.S. Planika-Slori – Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Štefan KOCIANČIČ, 1992: Berde in Brici. *Etnolog* 53, 2/1, 10–12.

Mihaela KOLETNIK, 2006a: Izposojenke v prleškem vinogradniškem besedju. *Annales: Series Historia et Sociologia* 16, št. 1, 179–188.

– – 2006b: Vinogradniška terminologija na Ženiku in v Biserjanah, rojstnem kraju Antona Korošca. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77 = n.v. 42, št. 2/3, 243–254.

Giorgio DE LEIDI, 1984: *I suffissi nel friulano*. Udine: Società Filologica Friulana.

Gradivo za *Slovenski lingvistični atlas*. Hrani ga Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Tine LOGAR, 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*, ur. Karmen Kenda-Jež. Ljubljana: ZRC SAZU-Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 1996 (O izgubi nominalnih končnic v nekaterih slovenskih primorskih govorih, 151–153; Slovenska dialektična metatonija, 154–156; Značilnosti kojščanskega govora, 72–78).

Neva MAKUC, 2007: Gian Giacomo D'Ischia: Identitete in etnične koncepcije v luči njegovih zgodovinopisnih spisov. *Kronika* 55, 231–246.

Branko MARUŠIČ, 1999: Brda in državne meje (1797–1947). V: *Briški zbornik*, ur. Peter Stres. Dobrovo: Občina Brda, 116–131.

Gianni NAZZI, 2003: *Vocabolario italiano-friulano, friulano-italiano*. Udine: Clape Culturâl Acuilee.

G. B. PELLEGRINI, C. MARCATO, 1988: *Terminologia agricola friulana* 1–2. Udine: Società Filologica Friulana.

Giulio Andrea PIRONA idr., [2]1992: *Il nuovo Pirona: vocabolario friulano*, ur. Giovanni Frau. Udine: Società Filologica Friulana.
Maks PLETERŠNIK: *Slovensko-nemški slovar* 1–2. Ljubljana, 1894–1895 [elektronska različica].
Enrico ROSAMANI, 1990: *Vocabolario giuliano*. Trieste: Edizione LINT.
Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana 1998 [elektronska različica].
Mitja SKUBIC, 1997: *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
– – 2006: *Slovenske jezikovne prvine v obsoški furlanščini*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
Marko SNOJ, [2]2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
Peter STRES, 1987: Oris kolonata v slovenskem delu dežele goriško-gradiščanske do konca prve svetovne vojne. *Goriški letnik 1985/1987*, 175–203.
Hildegard STRIEDTER-TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*. Berlin: Osteuropa-Institut, Wiesbaden: in Kommission bei O. Harrassowitz.
Matej ŠEKLI, 2007: Ljudskozemljepisno izrazje v topoleksemih ledinskega imenja na Livškem. V: *Razvoj slovenskega strokovnega jezika: Obdobja 24*, ur. Irena Orel, Ljubljana: Center za slovenščino kot tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
Sergij ŠLENC, 2006. *Veliki italijansko- slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.
Sergij VILFAN, 1992: Izročilo o kolonatu v Brdih. *Etnolog* 53, št. 2/1, 137–149.
Nicola ZINGARELLI, [12]2004: *Vocabolario della lingua italiana*, ur. Miro Dogliotti-Luigi Rosiello.
Ludvik ZORZUT, Ciril ZORZUT, 1974: *Svobodni kmetje: Zgodovinska pot zadružnikov iz Fojane na Dobrovo*. Goriška Brda: Zadružna klet Dobrovo.

Ivan Vogrič
Trst – Veleposlaništvo Republike Italije v Sloveniji, Ljubljana

Manjšinsko vprašanje v predvojnih objavah dr. Lina Legiše

Dr. Lino Legiša, čigar 100-letnico rojstva praznujemo prav letos (rojen je bil namreč v Škofljah pri Divači 22. 3. 1908, umrl pa je v Ljubljani 28. 6. 1980), se je za življenja uveljavil predvsem kot literarni zgodovinar in kritik, jezikoslovec in esejist. Njegovo ime je povezano z nekaterimi temeljnimi povojnimi projekti, npr. s *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika*, *Slovenskim pravopisom* (1962) in z *Zgodovino slovenskega slovstva*. Pri slednjem obsežnem delu je sodeloval kot avtor in urednik (skupaj z Antonom Slodnjakom je napisal 2. knjigo, medtem ko je 6. knjigo, ki obravnava ekspresionistično obdobje in novi realizem, napisal sam), kar dokazuje njegovo zelo dobro poznavanje tega področja.

Njegovo predvojno delovanje se je nekoliko razlikovalo od povojnega. Za to obdobje so značilni predvsem poljudni strokovni članki in eseji (nekako značilni za avtorje, ki vstopajo v publicistiko), literarne kritike in, delno, leposlovni poskusi. Znanstvenih prispevkov je manj, saj se jim je posvetil zlasti po zaposlitvi na Inštitutu za slovenski jezik pri SAZU sredi petdesetih let.

Med zgodnjimi objavami izstopa manjšinsko vprašanje, ki je zelo pogosto v avtorjevem opusu in ki je tudi predmet tega prispevka. To ni presenetljivo, saj se je njegova družina, tako kot približno pol milijona primorskih Slovencev in Hrvatov, po prvi svetovni vojni znašla izven meja novonastale SHS; resda kot del narodovega telesa, vendar pod italijansko upravo. Obe manjšini v italijanski kraljevini sploh nista bili priznani, kar je seveda stopnjevalo stiske njunih pripadnikov.

Lino Legiša je to občutil predvsem ob premestitvi očeta, po poklicu učitelja, iz Mavhinj (naselja med Devinom in komenskim Krasom, od koder sta izvirala oba starša in kjer je Lino odraščal) v južno Italijo. Lino je malo pred tem zaključil klasično gimnazijo v Ljubljani, očetova premestitev pa je bila posledica načrtnega odstranjevanja slovenskega učnega kadra z državnih šol, ki ga je prinesla zloglasna Gentilejeva šolska reforma leta 1923. Mavhinje, ki so bile do vzpona fašizma na oblast kraj z razgibanim društvenim

delovanjem, so ostale brez *Sokola* – edine tovrstne organizacije na tem delu Krasa – in brez kulturnega društva.[188] Pouk v slovenščini je v šolah postopno izginil.

Legiševa stiska je razvidna iz vrste neljubih epizod z oblastmi v tistem času, začenši z očetovo premestitvijo in poznejšo odpustitvijo iz službe (ki je prizadela celotno petčlansko družino, saj se je za nekaj časa izselila v Abruce). Leta 1930 se je družina ilegalno izselila v Jugoslavijo, kar je Linu zaradi nizkih temperatur med prečkanjem meje oz. prenočevanjem v neprimernih prostorih pustilo dolgotrajne telesne posledice.

Obravnava manjšinskega vprašanja je bila seveda v korelaciji z avtorjevo tesno navezanostjo na Primorsko, od katere pa se je moral Legiša večkrat ločiti: najprej kot begunec zaradi bližine soške fronte leta 1915,[189] nato zaradi študija v Ljubljani (1920–1928), takoj zatem zaradi očetove premestitve na jug države in nato spet kot begunec. V zadnjem primeru je delil usodo desettisočev Primorcev, ki so zaradi fašističnega preganjanja našli zavetje v Karađorđevićevi Jugoslaviji.

Zanimivo je, da se je kjub tesni povezanosti s Primorsko v prvih izrazitejših publicističnih nastopih posvetil Koroški. To je storil septembra 1932 z avtobiografskim in rahlo literarno obarvanim zapisom *Mav čez izaro*, objavljenim v »Ponedeljskem Slovencu«,[190] nato pa v velikonočni številki emigrantskega časnika »Istra« iz Zagreba leta 1933 z daljšim zapisom *Naša Koroška*. Slednji je razširjena inačica oz. dopolnitev prvega prispevka.

Oba spisa sta nekakšna neklišejska reportaža o dolinah, kjer je navzoča slovenska narodna manjšina. Zvesto odslikavata njen utrip, pri čemer se čutijo razmeroma sveže travme, ki jih je dobro desetletje prej pustil za sabo nesrečni plebiscit (»Zdi se, da se je naš človek tam gori šele zdaj, po vojni, po plebiscitu, zavedel izgubljenih postojank, pomanjkljivega poprejšnjega dela in velike dolžnosti, da obrani in ohrani svoje sposobnosti in svojo zemljo pred tujcem...«).[191]

Še zlasti zapis *Naša Koroška* opisuje po eni strani zagon mladih Koroščev pri narodnem delu (»Vrgli so se trezno in možato na delo, da bi priborili svojemu ljudstvu pravico, ki mu gre...«), po drugi pa velike težave zaradi asimilacijskih pritiskov, notranjih delitev in dejstva, da je bila manjšina v odnosu do matične države mnogokrat prepuščena sami sebi.

Legiševa spisa o Koroški sta pristen dokument tedanjega časa, še zlasti pri opisovanju vzpenjajočega se nacizma na Koroškem. Že v prvem od obeh (objavljen je bil pred Hitlerjevim vzponom na oblast v Nemčiji, sploh pa pred krvavimi dogodki v Avstriji, ki so privedli do Dollfussovega padca) je zaznal vzdušje, ki je prevevalo določene kroge (»Ob jezerih plapolajo rdeče hitlerjanske zastave. Čutiš, ko da se bliža tesnobno ozračje kakor pred leti na Primorskem...«). Legiša je sicer potegnil vzporednico med kraji ob Baškem jezeru in okolico Devina ob jadranski obali, vendar je hkrati tudi poudaril razlike med stanjem na Koroškem in v Julijski krajini: »In nemška politika je v tem vse drugačna kakor italijanska. Delajo z neko previdnostjo in samozavestjo, kakor, da bi bili gotovi, da se jim bo vse do zadnjega posrečilo...«

Ni natančno znano, s kom se je Legiša takrat odpravil »na teren«. Iz njegovega pisanja je razvidno, da je bil v družbi z nekaterimi drugimi. Med njimi zagotovo ni bilo Boga Grafenauerja (1915–1995), katerega rodbinske korenine so, kot je znano, izvirale iz Koroške. Oba sta se namreč seznanila kasneje in precej sodelovala predvsem pri literarni reviji *Dejanje*, ki jo je leta 1938 ustanovil Edvard Kocbek.[192]

H koroškemu vprašanju se je pozneje le redkokdaj vračal. To je storil npr. po drugi svetovni vojni, ko je ocenil opus Prežihovega Voranca. Z njim je prišel v stik v času študijskega dopusta v Parizu, proti koncu l. 1939.[193]

Zanimivo je tudi, da pri obravnavi položaja slovenske manjšine v Julijski krajini Legiša ni objavil podobnega »celovitega« dela, in to kljub dejstvu, da je stanje tam dobro poznal. Lotil se je raje opisovanja svojega mikrookolja. V istem letu, ko je objavil *Našo Koroško*, je v hrvaško-slovenski »Istri« izšel njegov

[188] Prav pri sokolih (delovali so od l. 1905 do l. 1926) je Linov oče Henrik vodil pevski zbor. V istem času je dirigiral tudi vaškemu cerkvenemu zboru. Podatek izhaja iz vprašalne pole, ki jo je izpolnil sam Lino Legiša l. 1946 in ki se nahaja v družinskem arhivu Linovega sina Petra Legiše.

[189] Zaradi obstreljevanja z bližnjega kraškega bojišča so bile Mavhinje med prvo svetovno vojno močno poškodovane. Med drugo svetovno vojno pa so jih Nemci požgali. Lino Legiša se je, po starših in zaradi tega, ker je tam odraščal, štel za Mavhinjca. Rojstni kraj Škoflje pri Divači, na robu Vremske doline, so bile namreč le eden od krajev, kjer je služboval oče.

[190] Ponedeljski Slovenec, 26. 9. 1932, str. 3.

[191] Lino Legiša, *Naša Koroška*, »Istra«, Velika noč, 1933, str. 11.

[192] Legiša in Grafenauer sta se spoznala na ljubljanski gimnaziji l. 1935, srečala pa sta se tudi v italijanskem internacijskem taborišču Chiesanuova (Padova). Po Grafenauerjevem pričevanju sta bila tam skupaj menda pol leta. Legišo so tja privedli avgusta 1942; med drugimi znanimi zaprtimi osebami velja omeniti predvsem pesnika Ceneta Vipotnika in Iga Grudna ter slikarja Vita Globočnika.

[193] Na to je opozoril prof. Jakob Müller na spominskem srečanju ob 100-letnici rojstva Lina Legiše v priredbi Slovenske matice 26. marca 2008 v Ljubljani. Müller se je skliceval na Legiševo pripovedovanje o tem.

krajši literarni zapis *Trte*, v katerem je opisal vzdušje ob očetovi službeni premestitvi. V isti reviji je naslednje leto priobčil spis *Nekaj kraškega drobiža*, ki obravnava t. i. ljudsko blago iz Mavhinj in bližnje Vojščice.[194] Ljudski pesmi s Krasa se je posvetil tudi v družinskem listu *Mladika* leta 1934, medtem ko je v *Jadranskem koledarju* naslednje leto predstavil sliko svoje rodbine.[195] Vedno v »Istri« (v njej so izhajali tudi prispevki že uveljavljenih primorskih literatov) je leta 1934 objavil oceno povesti *Klara Legiševa*, katere avtor je bil primorski rojak Bogomir Magajna.

Teme, načete pretežno v primorskih emigrantskih revijah, je nato razvil v dveh revijah, ki sta v tridesetih letih prinesli svežino v kulturni medijski prostor na Slovenskem – levičarski *Sodobnosti* in krščansko-socialističnemu *Dejanju*. Prav v njih je izkristaliziral literarno kritiko, ki je postala Legišev dominantni žanr v objavah pred drugo svetovno vojno.

V *Sodobnosti* in *Dejanju* je čedalje bolj pogosto ocenjeval tudi dela drugih slovenskih ustvarjalcev, zlasti potem ko je diplomiral iz slavistike na filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1934 in našel zaposlitev kot asistent na klasični gimnaziji v Ljubljani (na isti šoli, kjer je maturiral). Še vedno pa je bil pozoren na primorski prostor, o čemer pričajo ocene književnih del različnih primorskih avtorjev, začenši z Bevkovim *Kaplanom Martinom Čedermacem*, Bartolovim *Alamutom*, Gradnikovimi *Večnimi studenci* ter drugimi zapisi, npr. o Ivanu Robu, Ivanu Preglju, Jožetu Pahorju itd.

Vrednost teh ocen običajno presega okvir gole literarne kritike, saj se večkrat navezujejo na takratni čas in prostor. To velja npr. za oceno *Kaplana Martina Čedermaca* (*Dejanje*, 1938), katerega avtor se je skrival pod psevdonimom. Legiša ni skrival navdušenja nad tem romanom, saj, kot je sam dejal, »z mirno dušo lahko pritrdimo, da je do zdaj najboljše pripovedno delo, ki se tiče današnje Primorske«. Dodana vrednost tega romana je bilo dejstvo, da ni obravnaval življenja v pokrajinah, na katere smo najbolj živo navezani, ampak dogajanje na zemlji Beneških Slovencev, »ki je v naši zavesti morda najmanj domača, nekakšna narodopisna posebnost, za katero se človek skoraj samo znanstveno zanima«. Skratka: delo domuje v krajih, kjer je ljudstvo najmanj zavedno, čeprav govori prav o slovenski zavesti in o trpljenju zastran nje. Tu se je Legiša odkrito dotaknil manjšinskega vprašanja in še sam poudaril tragiko enega najbolj mračnih obdobij v zgodovini Benečije, časa, ko so oblasti plenile molitvene knjige in prepovedale slovenski jezik po cerkvah.

Manjšinsko vprašanje je prisotno tudi v oceni Grudnove *Dvanajste ure* (*Dejanje*, 1939) in spisu *Kras v slovenskem slovstvu* (*Dejanje*, 1940), v katerih izvemo nekaj več o pomenu Grudnove poezije, začenši z njegovo zgodnjo zbirko *Primorske pesmi* iz l. 1920 (leta požiga Narodnega doma v Trstu, rapalske pogodbe in koroškega plebiscita). O simbolni veljavi Grudnovega dela za Primorce je namreč Legiša zapisal: »Kaj je pomenila tod njegova drobna knjižica s cenenim ovitkom, ki je previdno zakrival dvoje zvezanih, po svobodi hrepenečih rok, vejo nekdanji dijaki, ki so jo spravljali čez mejo...« Pri tem je Legiša priznal, da jo je tudi sam kot študent z zarotniško naslado tihotapljal zase in za druge poleg Matičičeve *Na krvavih poljanah*.[196] Petnajst let starejši Gruden je izhajal iz istega okolja kot Legiša; njegova Nabrežina leži le nekaj kilometrov stran od Legiševih Mavhinj, s tem da sta se v različnih obdobjih oba zatekla v Ljubljano pred preganjanjem oblasti. Na slabšem se je znašla Legiševa družina, saj je prebežala v času, ko se je število primorskih beguncev pomnožilo. K temu gre dodati gospodarsko krizo, ki je precej prizadela to socialno šibko kategorijo.

Legiša je ob koncu tridesetih let zaznal delno poživitev kulturnih stikov med Italijani in Slovenci. Kot je tudi sam ugotovil, so temu botrovali politični razlogi, in sicer začasna otoplitev odnosov**,** ki je sledila paktu Ciano-Stojadinović iz l. 1937. Šlo je za kratkotrajno odjugo, med katero so italijanske oblasti dovolile uvoz časopisov iz Jugoslavije, omogočile ustanovitev slovenskega verskega glasila na Goriškem in izpustile več političnih zapornikov. V ta kontekst spada tudi zanimanje nekaterih italijanskih kulturnikov (Cronie, Salvinija, Calvija, Urbanija, itd.) za dogajanje na slovenskem literarnem področju, o čemer priča Legišev spis *Naša poezija pri Italijanih in Italijani o nas* (*Dejanje*, 1938). Zapisal je: »Mnogo lepega, mnogo človeško velikega in toplega premorejo (Italijani – op. pisca) in to postane lahko v nekem pogledu del nas ...« V isti sapi pa je tudi opozoril na še veliko dela za izgradnjo pristnih kulturnih odnosov med obema narodoma.[197] Kot vemo, je pomenilo navidezno izboljšanje odnosov za izčrpano manjšino olajšanje. Vendar

[194] Iz biografskih podatkov samega Lina Legiše izhaja, da je za delo o narečju svojega domačega kraja prejel svetosavsko nagrado.

[195] V tem zapisu najdemo dragocene podatke o Linovih prednikih, vključno z Matejem Kolmanom, po katerem je rodbina dobila ime. Rodbinsko črto je Legiša potegnil od 17. stoletja naprej. Gl. *Globoko so korenine*, zbrala in uredila Nada Ravbar Morato, Izola, samozaložba, 2003, str. 11–12.

[196] Grudnova pesniška zbirka *Primorske pesmi* je bila, če uporabim Legiševe besede, neke vrste »nacionalni protest« proti protislovenski gonji po prvi svetovni vojni na Primorskem.

[197] V čas delne otoplitve odnosov med Italijo in Jugoslavijo oz. nove politike taktičnega prijateljstva, kot jo je označil sam Legiša, spada tudi Legiševa krajša ocena pesniške zbirke *Carso* tržaškega avtorja Daria de Tuonija (*Sodobnost*, 1939).

je to trajalo le kratek čas, saj je z vstopom Italije v vojno junija 1940 za slovensko manjšino na Primorskem nastopilo najbolj usodno obdobje.

Poglavje zase je na pol literarni zapis *Ob poti*, objavljen v *Dejanju* leta 1940. Napisan je bil v Parizu, kjer se je Legiša mudil potem, ko je (leto dni po doktoratu iz slavistike na univerzi v Ljubljani) dobil štipendijo, ki mu je omogočila izpopolnjevanje francoske književnosti. V francosko prestolnico je dospel jeseni 1939, potem ko je Francija že napovedala vojno Nemčiji. Zapis *Ob poti* opisuje nekaj ključnih trenutkov iz Legiševega življenja. Prikazuje namreč pritiske, ki sta jih bila deležna tako on kot njegova družina po vrnitvi iz Južne Italije, se pravi na prehodu iz dvajsetih v trideseta leta: hišno preiskavo, aretacijo skupaj z očetom in pogosto zasledovanje. Še zlasti boleča je bila aretacija in odhod v zapor: »Vklenili so moje in očetove roke in oboje zvezali z verigo. Videl sem, za očeta je bilo to prehudo. Šli smo po nasutem kamnju na postajo, stopili v vlaku na oddelek, iz katerega so se ljudje preplašeno umaknili ...« Opis teh trenutkov je odlična freska vzdušja, ki je vladalo v primorskih krajih v tistem času. Legiševa izpoved (»In proč je bilo treba, če sem hotel živeti, kakor gre. Treba se je bilo odtrgati od te zemlje, na kateri bi človek tako rad ostal ...«) je bila logična posledica preganjanja. Hkrati nam pomaga razumeti stanje duha, ki je privedlo do izselitve v Jugoslavijo.

Legiša se je vrnil iz zasedene Francije poleti 1940. Na realni gimnaziji v Celju, kjer je bil zaposlen od l. 1937, je nadaljeval s poučevanjem vse do zasedbe države. Ob tem je prekinil z objavljanjem. Čakalo ga je težavno vojno obdobje, med katerim je bil dvakrat aretiran (prvič so ga Italijani l. 1942 zaradi sodelovanja z OF, po povratku iz internacije v Padovi ob kapitulaciji Italije pa so ga novembra 1943 prijeli domobranci).[198] V začetku l. 1944 so ga poslali v Dachau, sploh pa je bilo to zanj najbolj črno leto, saj je takrat izgubil tudi mamo. Poleti istega leta so odgnali v Dachau še očeta, prav tako privrženca OF, s tem da so tedaj požgali tudi Mavhinje. Legiša se je vrnil iz ujetništva junija 1945.

Legišev prispevek k manjšinskemu vprašanju med obema vojnama zaokrožuje védenje o tej problematiki. Prikazuje nam jo namreč oseba, ki se je znašla neposredno v vrtincu nemirnih dogajanj. Pomembna je zato, ker jo je Legiša obravnaval v zelo občutljivem obdobju: ob vrhuncu fašizma v Italiji, vzponu nacizma v Nemčiji (kar je imelo odmev tudi v bližnji soseščini), sploh pa v času konfliktnosti, ki je zaznamovala evropsko celino od začetka tridesetih let naprej.

Celotni Legišev opus obsega okrog 200 naslovov, pri čemer jih je približno tretjina osredotočenih na Primorsko in, vsaj delno, Koroško. Mnogi od teh prispevkov so, kot rečeno, nastali pred drugo svetovno vojno, se pravi v času, ko so se primorski in koroški Slovenci znašli na vrelišču dogajanj. Prav to je odločilno vplivalo na Legišo in njegove tedanje izbire, ki so seveda vtisnile pečat vsemu njegovemu življenju.

[198] Iz vprašalne pole, ki jo je izpolnil po vojni Legiša, izhaja, da so ga aretirali v Narodni univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Bogomila Kravos
Trst – Slovenski gledališki muzej, Ljubljana

Tržaški tekst v slovenski dramatiki: vprašanje vzpostavljenega vzorca

V povojnem obdobju se v slovenski dramatiki pojavljata dva vzorca tržaškega teksta. Prvi model se vzpostavi z Javoršek-Tiranovo dramo Odločitev zoper odločitev *(1953), obravnava Trst kot predmet zunanjega opazovanja in se kot binarna varianta z nezamenljivim antagonistom praviloma uveljavi v uradni slovenski umetniški produkciji in tudi v uradni recepciji. Drugi vzorec pa vzpostavijo dela Josipa Tavčarja, začenši z dramo* Prihodnjo nedeljo *(1957). Tavčar izhaja iz notranjega gledišča, ki junaka osredišči v njegovem svetu, ta pa je obmejni večnacionalni prostor, kulturološko in nacionalno večznačen. Uvajanje novega vzorca naleti med tržaškimi kritiki na odobravanje (J. Jež), pa tudi na zavračanje (J. Peterlin), ki v novem upovedovanju zapaža »neslovenskost«. Prevlada prvi vzorec, ki se vgrajuje v monološki tekst kulture.*

Po letu 1945 so se Trst in Tržačani pojavili v slovenski dramatiki s potezami, ki so reflektirale preteklo dogajanje in pričakovanje ob koncu vojne. Dolgotrajna nedorečenost tržaškega vprašanja je privilegirala uveljavitev *tržaškega teksta* kot znaka binarne variante z nezamenljivim negativnim antagonistom (Italijan *vs.* Slovenec) in z nespremenljivimi pomenskimi kategorijami (narodnostnimi, manjšinskimi, folklornimi, socialnimi, političnimi). V vzpostavljenem modelu je bil Trst obravnavan kot predmet zunanjega opazovanja, kar je ustrezalo pričakovanju označevalcev, ne pa označencev, ki so v 70-ih letih začeli kritično (največkrat z ironičnim ali satiričnim pristopom) obravnavati dominantni model. Njegov vpliv je namreč pogojeval samozavestnejšo konfrontacijo Slovencev s svojim okoljem. Toda sočasno z binarno varianto *tržaškega teksta* in pred poskusi razgraditve uradno dominantnega vzorca, se je v dramatiki pojavilo drugo gledišče, ki je izhajalo iz prostora in obravnavalo človeka kot subjekt in ne kot predmet zunanjega opazovanja. V teh delih je kronotop mesta Trst semantično kompleksen, ker izrisuje dialoško kategorijo, ki ne dopušča ne kulturološke ne nacionalne enoznačnosti. Notranje gledišče uporablja namreč svoj jezik opisa, ki se ne umešča v vnaprej izdelane pomenske kategorije, kar pomeni, da načenja enovitost monološkega *teksta kulture*, po katerem naj bi vse informacije delovale v funkciji potrjevanja ustaljenih in sprejetih pomenov. *Tržaški tekst*, ki nastaja v prostoru neposrednega stika dveh kultur, reflektira obmejni

večnacionalni prostor in proizvaja novo informacijo, s tem pa razbija monolitnost *teksta kulture* ter z vnašanjem razlik uvaja *kulturo tekstov*.

1 BINARNA VARIANTA Z NEZAMENLJIVIM ANTAGONISTOM: NASTANEK VZORCA

1.a Za slovenska dramska besedila je mogoče trditi, da se je binarna varianta z nezamenljivim negativnim antagonistom konstituirala kot dominantni vzorec po letu 1945, se utemeljevala na zgodovinskem dogajanju in dosegla svoj višek v dramskem tekstu *Odločitev zoper odločitev*, ki je nastal med zaključno fazo pogajanj mirovne komisije v Parizu leta 1953, ko se je v začetku oktobra izvedelo o Dvostranski noti, po kateri naj bi Tržaško ozemlje prisodili Italiji (Pirjevec 2005: 21–22). Jugoslovanska diplomacija je glede tega pomembnega vprašanja ubirala svoje poti, med gledališkimi ustvarjalci pa je na valu močnih političnih kontestacij nastajala omenjena drama, ki so jo premierno predstavili v ljubljanskem MGL 31. 10. 1953. Upravičeno lahko sklepamo, da sta Jože Javoršek in Jože Tiran (z enotnim psevdonimom Jože Zemljan) pisala v zanosu in skladno s splošno recepcijo zavezniških sklepov o tržaškem vprašanju v Jugoslaviji. V povojnih letih se je namreč frazem »Trst je naš« pojavljal ob vsaki javni razpravi o pravični razmejitvi, tako da so si Slovenci in predstavniki jugoslovanske oblasti resnično obetali drugačno razmejitev. Politično vzdušje se je odražalo tudi v igralskem ansamblu MGL in drama je dosegla ustrezen odziv pri publiki. Splošni občutek opeharjenosti je namreč zabrisal preseženost ubeseditvenega vzorca, ker je drama *Odločitev zoper odločitev* grajena na tipičnem NOB modelu, po katerem se žrtev zavestno upre nasilniku, verjame v zmago dobrega in pričakuje pravično odškodnino za prestano gorje (Kermauner 1999: 57–104). Avtorja sta uporabila preseženi vzorec tudi zaradi odmaknjenosti od Trsta, ki je verjetno v njunem spominu ohranjal podobo iz maja 1945, ko je bil Javoršek med osvoboditelji Trsta, Tiran pa med obnovitelji ansambla tržaškega SNG (Turk 1991: 15; GL SNG 1945: 21). V prvem povojnem letu je bil med tržaškimi Slovenci militantni naboj poglavitna prvina vsakega nastopa, poznejše dogajanje pa sta avtorja poznala iz poročil.[199] Šele z Dvostransko noto so bile nakazane dokončne spremembe glede položaja Trsta in NOB vzorec je dejansko ponazarjal vzdušje, ki je nastalo ob zavezniški odločitvi.

Dramsko dogajanje se odvija v strnjenem vaškem jedru, ki simbolično predstavlja katerokoli naselje v tržaškem zalivu. Zaprepaščenost nad novico o sklepu zaveznikov opomenja pogled nazaj, ki razkriva fašistično in vojno nasilje nad vaščani. V podnaslovu je navedeno, da gre za politično dramo, ki začne z nedvoumnim opisom prizorišča:

> *Pred zastorom, ali pa pred kakšnim drugim zaslonom (n.pr. vrtni križi preko vsega odra, oviti z vinsko trto) ali pa za tančico stoji Just v mornarski srajci. Zvedel je, da so Trst z okolico dodelili Italiji. Od bolečine je ves iz sebe. Zato je tudi začetek prvega dela podoba notranjega dogajanja v človeku, ki ga je novica življenjsko prizadela. Osvetljava naj skuša zajeti samo Justovo glavo. Ko se zastor dvigne par taktov ostre glasbe* (Javoršek-Tiran 1953: 2).

Glavni junak je oče Just, ki je vztrajal na svoji zemlji, se boril za pravice celotne skupnosti in v vojni izgubil sinove. Refren zbora opominja »Trst smo dali Italijanom«, medtem pa Just razglablja o pomenu Trsta za Slovence, o neprimerno velikem številu žrtev za dosego zmage in o naivnem zaupanju v pravično povračilo za prestano gorje. Ko se očetu med drugim utrne primerjava: »In če bi nenadoma Njujork, kjer je več priseljenih Italijanov kot v Trstu, dali madri Italiji, ali bi tudi sami rekli, da pretiravate, če bi se uprli?« (Javoršek-Tiran 1953: 3), doseže monolog s pozivom k uporu emfatičen višek, nakar se oder zatemni in se dogajanje premakne v obdobje fašizma, ko se sistematično izvaja nasilje nad otroci v šoli, izsiljujejo obubožani ribiči, šopirijo lokalni fašistični veljaki, prestrašeni vaščani pa molče požirajo potlačeno jezo. Zoperstavljanje nasilju kulminira v prizoru, ko člani Justove družine zakopljejo na vrtu slovenske klasike kot dragocene relikvije in takoj za tem vdrejo v hišo fašisti. Podobno je grajen tudi drugi del drame, v katerem se iz nasilja porodi upor, ki vodi mlade v partizane, kjer drug za drugim umirajo za svobodo. Arhetip prvobitne navezanosti na zemljo z neomajno vero v zmago nad zatiralci predstavlja stara mati, ki v predsmrtni viziji preroško napoveduje nastop nove dobe. Zadnji prizor je postavljen spet v sedanjost, na pokopališče, kjer se preživela člana družine pogovarjata o umrlih, o pokopih in prekopih, dokler se z mrtvimi ne vzpostavi ponovna zveza, kot bi vest o krivični odločitvi mednarodne komisije segla do onostranstva. Med pokojnimi stoji v prvi vrsti stara mati in poziva k ponovnemu uporu: »Ti si pa res čuden, Just! Ali misliš, da bi mogli

[199] Prim. SNG za Trst in slovensko Primorje 1946. V sez. 1945–46 je gledališka publika navdušeno sprejela Delakovo priredbo *Jernejeve pravice*, Zupanov monolog *Andante patetico* in Borove *Raztrgance*.

strpeti v grobovih in biti mrtvi, ko pa smo zastonj trpeli, zastonj umrli. Naša smrt je bila prevara. Zato ne moremo biti mrtvi. Boriti se bomo začeli znova.« (Javoršek-Tiran 1953: 46).

1.b Po ljubljanski premieri, o kateri je poročal tudi slovenski tržaški dnevnik, so načrtovali še tržaško edicijo agitke.[200] Umetniško vodstvo tržaškega SNG je zaradi zavezniške cenzure zadolžilo tenkočutnega ljudskega dramatika Lojzeta Cijaka (psevdonim Miha Grljan), da z barvitostjo lokalnega govora prestavi učinkovitost besedila v oblastem ustrezajočo obliko.[201] Cijak je z uporabo kontovelščine točno opredelil dogajalni prostor med Čedàzom in Grljanom, ki sta bila takrat mestu najbližja ribiška okraja v tržaškem zalivu. Okrajšavo naslova pa je verjetno sugerirala uprava SNG v skladu s političnimi napotki, ker so se medtem meddržavna pogajanja za dokončno priključitev Cone A in B sicer nadaljevala, vendar je bilo že povsem jasno, da je odločitev o Trstu nepreklicna (Pirjevec 2005: 33–43). Tržaško edicijo Javoršek-Tiranove drame v Cijakovi jezikovni obdelavi so namreč naslovili *Odločitev* in z opustitvijo drugega dela naslova agitke premaknili težišče sporočilnosti z upornosti na resignirano vztrajanje.[202] Zadnjim besedam matere: »Zətu nje muorəmua bət mərtvi, borit sa bəmua zəčjeli znuovê« sledi didaskalija »Glasba močneje. Luč na mrtve ugasne, počasi se razsvetli morje. Na Justa in Branka močnejše. Čez nekaj trenutkov zavesa pade« in pripis s svinčnikom: »Živijo naši!« (Javoršek-Tiran-Cijak 1954: 34).

Nekoliko okrnjena sporočilnost je navidezno zadovoljila zaveznike. Premiera je bila napovedana za 1. 2. 1954 v kinodvorani na obrobju mesta (v Škednju), zadnji trenutek pa so jo oblasti prepovedale, kar je seveda sprožilo nov vseslovenski val ogorčenja. Da je bila odmevnost večja, je ljubljanska SNG Drama takoj povabila tržaško gledališče v goste.[203] Ljubljanska izvedba tržaške različice *Odločitve* (10. 2. 1954) je nanovo izpostavila problem preživetja Slovencev med nasledniki fašistov in sovražno nastrojenimi zavezniki. Ker so bili tržaški Slovenci že zaradi fašističnega zatiranja določeni kot kategorija trpečih bratov, je krivična razmejitev te brate dokončno odrezala od matične domovine in prispodoba matičnega telesa, ki mu amputirajo zdrav ud, je z jezikovno predelavo drame poudarjala še stisko jezika, ki brez povezave z matico nima razvojnih perspektiv. Okrnjeni naslov tržaške priredbe Javorškove in Tiranove drame je namreč z implicitnim sprejemanjem razmejitve krepil pojem trpečega rojaka in utiral pot terminu »zamejski Slovenec«.[204] Trpeči brat za mejo je brezprizivno postal žrtev in ob sintagmi »Trst smo dali Italijanom« je v prirejeni dokumentarni drami zadobivala novo veljavo ugotovitev: »Slehernemu Slovencu ste odrezali kos telesa. To ste storili brez mamil. Kot mesarji. In zdaj bi menda še radi, da ne bi kričali od bolečin« (Javoršek-Tiran 1953: 2–3).

Kategorija zamejstva in Zamejca se je torej vzpostavila od zunaj in čeprav je ob nastanku skovanka izražala občuteno solidarnost, je s poznejšim prehodom v vsakdanjo rabo zadobila v širši percepciji obmejnega prebivalstva pejorativno, samopomilovalno konotacijo (Merkù 1987: 65; 105–108). Prvotni NOB vzorec drame je z vnosom samopomilovalne komponente ustrezal vsem aktivnim političnim silnicam v zamejstvu in ta model so strumentalno uporabljali posebej v priložnostnih dramskih delih, ker je samodejno potrjeval binarno varianto z nezamenljivim antagonistom. Modificirani NOB vzorec se je praviloma uveljavil v uradni slovenski umetniški produkciji in tudi v uradni recepciji (Benedetič 1967, 1972; Benedetič-Košuta 1974–75; Mermolja 1981–82; Rebula 1993–94).

2 KRONOTOP KOT KOMPLEKSEN IN AVTONOMEN STATUS TRŽAŠKOSTI

2.a Samobitni tržaški kronotop se je po letu 1945 pojavljal v dramatiki predvsem v minornih žanrih (skeč, kuplet ipd.), s katerimi so tržaški avtorji nadaljevali izročilo, ki si je utrlo pot med podtalnim delovanjem v tridesetih letih (Kravos 1991). Institucionalizacija vsega delovanja je to ustvarjalnost potisnila na obrobje, kar je, tudi zaradi jezikovne nebogljenosti izdelkov, povzročilo njeno pospešeno odmiranje. Lokalna

[200] Prim. Boris Grabnar, MGL je presenetila z nepričakovano premiero. *Primorski dnevnik*, 8. 11. 1953.

[201] Lojze Cijak (Kontovel pri Trstu 1903–1988) avtor ljudskih dramskih del.

[202] Prim. Vladimir Bartol, Zemljanova Odločitev. *Primorski dnevnik*. 23. 2. 1954. V kritikah se ni nihče spotaknil ob spremembo naslova drame. Zgleda, da se je v letih čakanja na razmejitev zavest o zmagi postopno razblinjala. Iz poročila je razvidno, da je prevladovala resignacija, ki so jo upovedovali v tržaški odrski realizaciji.

[203] Po ljubljanski predstavi so oblasti izdale novo dovoljenje za premiero v kinodvorani v Škednju 17. 2. 1954. Tržaška predstava *Odločitve* je imela 19 ponovitev.

[204] O tržaški predstavi *Odločitve* v Ljubljani so pisali: Vladimir Bartol, Premiera za zaprtimi vrati. *Slovenski poročevalec*. 10. 2. 1954; J.T. Zemljanova Odločitev. *Ljudska pravica*. 15. 2. 1954; Herbert Grün, SNG za STO. *Naši razgledi*. 20. 2. 1954.

produkcija se je namreč soočala z velikimi jezikovnimi zadregami in jih premoščala na različne načine.[205] Tako je Lojze Cijak za svojo dramo *Neurje* (1948) uporabil narečje in s tem dramo za dobrih trideset let relegiral na izvedbo po vaških amaterskih odrih. Domnevamo pa, da je imel avtor s tem delom večje ambicije, ker je drama nastala po njegovem sodelovanju pri jezikovni obdelavi Goldonijevih *Primorskih zdrah*, v kateri je domača (kontovelska) govorica dobila dostojanstvo odrskega jezika v osrednji gledališki ustanovi.[206] Cijakova drama je v kontovelščini, tako kot predelana Goldonijeva komedija, dogajanje je umeščeno med ribiči in njihovimi družinami na nabrežju med Čedàzom in Grljanom, kjer se vsakdanja opravila in zapleti vrstijo v brezčasovnem zaporedju, specifika vaškega življenja v tržaškem zalivu pa prihaja do izraza s prepletanjem raznorodnih elementov, ki so vgrajeni v narečni govor. Ljudskost zasnove in zgradbe presega Štokove burke in seveda tudi ustaljene kategorije, ki jih te burke potrjujejo.[207] Zato ob nastanku (mimo zgodovinskega dogajanja v letu 1948 in naslednjih) Cijakovega *Neurja* niso mogli obravnavati kot vsestransko (jezikoslovno, kulturološko, sociološko) izjemen dokument, ki reflektira dejansko stanje povojnega slovenskega kulturnega utripa na Tržaškem.

2.b V *tržaškem tekstu* se torej kronotop mesta Trst pojavlja tudi kot osrediščenje subjekta v prostoru, vendar ne dosega dostojanstva literarnega teksta in posledičnega ugledališčenja, dokler se razmere ne spremenijo. Skoraj desetletje po Cijakovem dramskem poskusu se namreč s svojim slovenskim prvencem pojavi Josip Tavčar, ki tudi zaradi svoje težko opredeljive svetovnonazorske drže odstopa od ustaljene predstave tržaškega razumnika in zavestno, brez sprenevedanja in občutka (narodnostne) krivde korenini v dveh kulturah.[208] Njegovo šolanje je potekalo v italijanščini, v italijanščini je pisal svoje prve drame in kar se je od te produkcije ohranilo iz pred in povojnega obdobja je tesno povezano s tendencami v italijanski dramatiki iz prvih desetletij 20. stoletja.[209] Zavesten prehod v drugi jezikovni kod pomeni Tavčarju predvsem iskanje sebi primerne izraznosti, pri čemer se ne misli odpovedati preteklim izkušnjam pač pa jih nadgrajuje v duhu tistega enotnega kulturnega prostora, ki v povojnem obdobju stimulira slovensko ustvarjalnost v t. i. zamejstvu. Z izbiro jezikovnega koda izdeluje Tavčar tudi svojo poetiko, ki jo v tridesetletnem obdobju (1957–1989) razvije v mejah možnega. Pri tem izhaja izključno iz svojega kompleksnega pogleda na svet in odločno zavrača ustaljeni vzorec: »[...] od zamejca vsi pričakujejo, da govori samo o zamejskih vprašanjih in so mu za to pripravljeni dati vsa potrebna priznanja, a odvrnili bi me od človeka 'mojega' časa« (Tavčar 1992: 102).

S terminoma Zamejec in zamejstvo misli Tavčar na binarno varianto, ki vzpostavlja negativnega antagonista, medtem ko človek »njegovega« časa odloča sam, čeprav ga pri tem seveda pogojujejo protislovja, ki so sicer značilna za njegovo mesto, a v splošnem svetovnem merilu predstavljajo le eno od variant. Protagonist Tavčarjevih del je torej slovenski Tržačan, ki na zunanje spodbude odgovarja kot samostojni subjekt in ne kot objekt vnaprejšnjih pomenskih kategorij. Spoprijema se s svetom, v katerem sta mu tržaškost in slovenstvo komplementarna elementa, ki mu ne preprečujeta, da bi nezadržno drsel v pozunanjeno vrednotenje vsega, kar ga obdaja. To pozunanjeno vrednotenje ga vodi v stremuško kopičenje materialnih dobrin in izgubo duhovne razsežnosti. Leitmotiv Tavčarjevih del je eksistencialna stiska, v kateri se znajde subjekt, ki se brezsmiselno peha za gmotnimi dobrinami.

Tak je že prvi Tavčarjev slovenski junak učitelj Srečko Dolinar v prvencu *Prihodnjo nedeljo* (1957). V njegovi preteklosti sta prisilna izselitev v Rim za časa fašizma in povojni povratek v Trst, pred njim pa negotova prihodnost v potrošniško naravnani družbi. Zaposlitev mu ne nudi nobenih izgledov, živi v revnem stanovanju nekje v mestu: »Dnevna soba z enim samim oknom. Pohištvo je starinsko in pomanjkljivo. V

[205] Prim. Kravos 2001: 195. V poročilu z dne 27. 12. 1945 o 1. režiserskem tečaju na Opčinah je v opisu karakteristik tečajnikov omenjeno tudi, da »mnogi niso obvladali slovenščine«.

[206] Goldonijeve *Primorske zdrahe* so prvič uprizorili v tržaškem SNG 28. 2. 1948.

[207] Jaka Štoka (Kontovel pri Trstu 1867–Trst 1922) igralec, režiser, knjigarnar in založnik, je prvi uspešen avtor ljudskih iger na Tržaškem v obdobju pred prvo svetovno vojno.

[208] Josip Tavčar (1920–1989) je obiskoval v Trstu italijansko šolo, ker slovenske ni bilo več, po liceju je vpisal germanistiko na univerzi v Benetkah in zaradi vojne prekinitve doštudiral na Istituto orientale v Neaplju. Poučeval je na slovenskih višjih srednjih šolah v Kopru in Trstu. Z dramskim tekstom in radijsko igro se je uveljavil že pred vojno v italijanskih krogih. Po vojni se je vključil v tržaško slovensko kulturno dogajanje, pisal dramske tekste, ki jih je v glavnem uprizorilo SSG–Trst, pa tudi igre, kriminalke, cikluse predavanj o dramatiki in o sodobnih italijanskih književnikih predvsem za slovensko tržaško radijsko postajo. Od leta 1957 do 1981 je sodeloval pri upravljanju tržaškega SSG najprej kot umetniški vodja, nato kot predsednik upravnega odbora.

[209] »[...] Nekje v mojih predalih še ležijo tri ali štiri drame iz tistega časa. Ostale so se izgubile med Cosenzo, Montecassinom, Frosinonejem in Caserto, Neapljem in Rimom. Ni mi žal zanje. Bile so v italijanščini. Pripadajo torej človeku, v katerem se ne morem več prepoznati« (Tavčar 1992: 93). V zapuščini sta ohranjeni drami *Gli illusi* (1940) in *La legge* (1948), napisani po zgledu italijanskih avtorjev iz začetka 20. stoletja, kot so bili recimo Marco Praga, Giuseppe Giacosa, Dario Niccodemi. V primerjavi s poznejšimi, slovenskimi dramami je opazno Tavčarjevo odstopanje od dotedanje poetike.

desnem kotu je nizka postelja, ki služi tudi kot zasilna zofa. Na stenah mnogo cenenih slik. V levem kotu je železna pečica. Petek pozno popoldne, februarja meseca« (Tavčar 1957: 3). Opisana dnevna soba je edini zakurjeni prostor v stanovanju in učitelj Srečko Dolinar izpolnjuje obrazec za nogometno stavo. Če ugane izid nedeljskih tekem, bodo bogati. Prihodnjo nedeljo je sintagma, ki ponazarja njegovo upanje. V zmago slepo verjame, ostali družinski člani pa bolj ali manj potrpežljivo prenašajo to njegovo slepilo. Učiteljeva zagrenjenost izhaja iz razvrednotenja ugleda prosvetnih delavcev v povojni družbeni ureditvi in iz neizpolnjenih pričakovanj. V tem je popolnoma enak kateremukoli Tržačanu. Srečko Dolinar si želi zase in za svojo družino boljših izgledov za bodočnost, zato se je vrnil v Trst. Tako kot ribič Just Ferluga v *Odločitvi,* tudi učitelj Srečko Dolinar v *Prihodnji nedelji* pričakuje neko plačilo, tudi njegovo dostojanstvo je bilo teptano in on ponižan, vendar ne išče zadoščenja, pač pa samo normalizacijo življenja. Ne zaveda se, ali pa ne more sprejeti, da so se medtem kriteriji vrednotenja spremenili in da zanj ni mesta v povzpetniško naravnani družbi. V tem je problem. Nacionalizem in fašizem sta sicer travmi, a zadevata celotno populacijo in sta transverzalno tržaško-italijansko-slovenski, in torej ne moreta biti enoznačno negativna elementa. Negativiteto predstavlja izguba samozavesti, ki učitelja peha v iskanje vidnega priznanja. Zdi se mu, da bi ugled lahko pridobil z denarjem in ker to postane njegov življenjski cilj, izgubi spoštovanje svoje družine. Učitelj je torej eden od zafrustriranih likov v slovenski literaturi, njegova usoda ni nič manj srhljiva od usod drugih učiteljev, le da reflektira Trst in Tržačana iz petdesetih let 20. stoletja.

Delo je nastalo kot reakcija na trditev Alojza Rebule o (ne)možnostih upovedovanja tržaškosti v slovenskem jeziku.[210] Na kolegov izziv je Tavčar odgovoril z dramo in mu konkretno pokazal svoj neobremenjeni odnos do Trsta.[211] Verjetno je istočasno prebral dramo tudi tedanji umetniški vodja tržaškega SNG Jože Babič, ki je delo takoj uvrstil v repertoar. Nove okoliščine (po priključitvi Trsta k Italiji) so namreč narekovale izbiro novih prijemov, ker se je obstoj slovenskih ustanov moral nanovo legitimirati.[212] Babič je že nekaj let dograjeval v svojih odrskih postavitvah novo povednost, ki je poizkušala utemeljevati kompleksnost slovenskega Trsta, in Tavčarjeva drama je kot nalašč prikazovala izsek vsakdanjosti povprečne slovenske tržaške družine. Odrska postavitev (45 ponovitev) je bila odrešujoča novost in gledališče je bilo v naslednjih letih tudi po zaslugi novih Tavčarjevih dram potrjeno kot primarna slovenska ustanova v Italiji.[213]

SKLEP

Tavčarjev miselni svet odstopa od dominantnega *teksta kulture*, ki vse podreja svojemu gledišču, in uvaja s svojimi junaki v slovenski prostor slovenskega Tržačana. Kompleksnost Tavčarjevih likov predstavljajo silnice, ki ponazarjajo tržaško bit: avtorjevo poglabljanje filozofskih vprašanj izhaja iz italijanske kulture, veličine habsburškega imperija in slovenstva. Zato Tavčar v svojem dramskem snovanju zavestno presega ustaljeni *kronotop mesta Trst* in v duhu enotnega slovenskega kulturnega prostora suvereno vnaša vanj vzporedni *tržaški tekst*. Zaradi odstopanja od ustaljenega vzorca se je pri vrednotenju njegovih del tudi tržaška kritika delila na tiste, ki so mu očitali »neslovenskost«, in tiste, ki so prepoznavali v tujih (italijanskih) vplivih porajanje nove povednosti in širitev obstoječe pomenske strukture.[214] Prevlada homologiranih silnic, ki so ohranjale monolitnost trpečih pomenskih koordinat o Slovencu, ki se je znašel »za mejo«, je odločilno vplivala na obravnavo tudi vseh sorodnih dramskih del in potisnila Tavčarjev obsežni opus v pozabo.

[210] »Prvo dramo v slovenščini, in sicer *Prihodnjo nedeljo*, sem napisal za stavo. Alojz Rebula, ki je bil tedaj moj kolega na nižji gimnaziji, je trdil, da ni mogoče napisati literarnega dela, ki naj bi obravnavalo tržaško meščansko tematiko, in to predvsem zaradi jezika, ki bi nujno moral biti slovenski in italijanski hkrati. Po njegovem se namreč v nobeni slovenski meščanski družini ni uporabljala tedaj izključno slovenščina. Teden dni kasneje sem mu izročil rokopis *Prihodnje nedelje* in dobil stavo« (Tavčar 1992: 93).

[211] Medtem ko je Rebula doraščal v kraški vasi Šempolaj, je Tavčar živel vedno v mestu. Ker so bili pri Tavčarju doma dobrostoječi, se je med šolanjem brez problemov vključil v razredno skupnost in tudi pozneje ohranil stike s sošolci in kolegi z univerze.

[212] Po razmejitvi se je za obstoj tržaškega SNG posebej angažiral Filip Kalan. Prvič je o posebnem poslanstvu tega gledališča govoril leta 1955 (*Primorski dnevnik,* 21.–23. 8. 1955), drugič v Nancyju (*Primorski dnevnik,* 10. 8. 1958), kjer je izpostavil novo izraznost tržaškega slovenskega gledališča, ki izhaja iz večkulturnega prostora. Strnjeno razmišljanje o poslanstvu tržaškega gledališča je objavljeno v Kalan 1961: 151–184.

[213] Italija se je skušala izogniti določilom Londonskega memoranduma iz leta 1954, v katerih je bil med drugim zagotovljen obstoj SNG. Slovenski kulturniki in politiki so preko Beograda pritiskali na italijanske oblasti. Položaj se je začel urejati leta 1959, ko se je za tržaško SNG zavzel Tito in svoj poseg osnoval na Kalanovih študijah, Tavčarjevih dramskih delih in Babičevih dosežkih na režijskem področju.

[214] Med prvimi je bil najizrazitejši Jože Peterlin, med drugimi pa Janko Jež.

LITERATURA

Filibert BENEDETIČ, 1967: *Ne vedno kakor lastovke.* Ljubljana: Arhiv SGM.
– – 1972: *Pravila igre*. Trst: Arhiv SSG.
Filibert BENEDETIČ, Miroslav KOŠUTA, 1975: *Rižarna*. Trst: Arhiv SSG.
Lojze CIJAK, 1948: *Neurje*. Trst: Arhiv SSG.
GL SNG Trst 1945. Trst: Arhiv SSG.
Jože JAVORŠEK, Jože TIRAN, 1953: *Odločitev zoper odločitev*. Ljubljana: Arhiv MGL.
Jože JAVORŠEK, Jože TIRAN, Lojze CIJAK, 1954: *Odločitev.* Trst: Arhiv SSG.
Filip KALAN, 1961: *Essais sur le théâtre*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
Taras KERMAUNER, 1999: *Krivda in sanja. Primorska slovenska dramatika 1*. Ljubljana: SGM.
Bogomila KRAVOS, 1991: *Slovensko gledališko delovanje v 30. letih v Trstu*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
– – 2001: *Slovensko gledališče v Trstu 1945–1965.* Ljubljana: SGM.
Pavle MERKÙ, 1987: *Pajčevina in kruh*. Trst: ZTT.
Ace MERMOLJA, 1981: *Pinko Tomažič in tovariši*. Trst: Arhiv SSG.
Jože PIRJEVEC, 2005: Londonski memorandum 1954. *Vojna in mir na Primorskem,* ur. Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan, Koper: Založba Annales, 11–46.
Alojz REBULA, 1993: *Operacija Timava*. Trst: Arhiv SSG.
SNG za Trst in slovensko Primorje. Trst, 15. 8. 1946. AS RDA II, PNOO FASC. 10/II (str.1–22+3).
Josip TAVČAR, 1992: Največja umetnost je lastno življenje. *Razmerja v sodobni slovenski dramatiki,* ur. France Pibernik, Ljubljana: MGL, 89–106.
Lida TURK, 1991: *Glas v ... etru*. Trst: Deželni sedež RAI za Furlanijo-Julijsko krajino.

Marija Pirjevec
Visoka šola modernih jezikov za tolmače in prevajalce Univerze v Trstu

Giorgio Qualizza, narečni pesnik: med regionalnim in univerzalnim

Giorgio Qualizza (1951–1993) si je za svojo slovensko pesniško izpoved v dvojezični zbirki Kapja Sonca – Goccia di Sole *(1990) izbral nediško narečje. Vendar gre za pesnika, ki nikakor ne spada v arhaično ali folklorno kulturo narečnega pesnjenja. Izbiro domačega govora je namreč v uvodnem delu svoje knjige utemeljil na poseben način, saj mu je veljal za civilizacijsko in kulturno docela razvit in avtonomen »lokalni slovanski jezik«. Zato mu je pripisoval vse zmožnosti avtonomnega jezika. Narečje je tako dojel kot polno izrazno možnost za svoje osebno pesnjenje, ki je nastajalo iz napetega srečanja novodobne osebne zavesti in še močno v njem zakoreninjenega prvinskega sveta. Analiza njegovih pesmi kaže, da mu je uspelo na pesniški ravni razširiti meje nediškega narečja v polno osebno izraznost, s tem pa narediti iz njega medij, ki je enakovreden literarno kultiviranemu jeziku.*

Vprašanje sodobnega narečnega pesništva danes ni več samo vprašanje jezikovnega razumevanja med narečjem in knjižnim standardom, temveč vprašanje izraznih zmožnosti narečja samega in njegovega vzpona k modernemu pesniškemu izrazu. V zadnjih nekaj desetletjih postaja ta problem posebej opazen v narečni poeziji skrajnega slovenskega zahoda, na primer v Benečiji in Reziji, pri tem pa je še zmeraj prezrt zanimiv primer pesnika Giorgia Qualizze (1951–1993), ki si je za svoje slovensko pesnjenje v dvojezični zbirki *K'a:pja S'o:nca – Goccia di Sole* (1990) [215] izbral nediško narečje. Le-to se govori v dolinah reke Nediže in njenih pritokov, med Vidmom in Trbižem, na ozemlju, ki pripada Italiji in je imelo po uradnem štetju iz leta 1989 vsega nekaj več kot sedem tisoč prebivalcev. Natančneje, Qualizza si je izbral, kot sam pravi v spremni besedi, gornjetarbisko različico nediškega narečja.[216]

Če rečemo samo to, da je Qualizza narečni pesnik, je oznaka za danes presplošna. Najprej, gre za pesnika, ki nikakor ne spada v prvotno, arhaično ali folklorno narečno kulturo, kakršen je denimo nediški pesnik Rinaldo Luszach, avtor zbirke *Narava an ljudje – moja ljebezan* (1982).[217] Qualizza je s svojim pesniškim delom prišel v narečno poezijo z druge, lahko bi rekli nasprotne strani. Ukvarjal se je z jezikoslovjem in svoje narečje ni samo govoril, temveč ga je dodobra poznal v njegovi fonološki, morfološki, sintaktični,

[215] Giorgio Qualizza, 1990: *Kapja Sonca– Goccia di Sole.* Stregna-Tribil Superiore: Giorgio Qualizza Editore.

[216] Giorgio Qualizza, n. d., str. 7.

[217] Prim.Taras Kermauner, 1993: *Poezija slovenskega zahoda*, Ljubljana: Lumi, 184–191. Luszachova zbirka *Narava an ljudje – moja ljebezan* je izšla pri založbi K.D. Rečan, Liesa, 1982.

semantični in frazeološki strukturi. V spremni besedi in v opombah pod črto so omenjena tudi primerjalna razmerja nediškega narečja s poljščino, ruščino, češčino in bolgarščino. Leta 1980 je na Univerzi v Trstu doktoriral z razpravo o pregovorih v nediških dolinah (*Proverbi e detti sloveni nelle Valli del Natisone raccolti e analizzati secondo il lessico e la struttura*, 485 strani). Umrl je tragično, med svojim študijskim bivanjem na Poljskem, in umrl je Čopove smrti, star komaj 42 let. Njegov domači *Novi Matajur* je takrat zapisal: »Gor na Poljskem se je v pandiejak tragično pretargala življenjska nit Giorgia Qualizza, ki smo ga vsi klicali Jurček. Se ne vie še, kakuo je do nasreče paršlo. Zviedel smo samuo, da v toplem polietnem dnevu je šu plavat, verjetno se je ču slavo an se potopiu.«

Izhodišče za razumevanje Qualizzovega pesništva je njegovo pojmovanje narečja. Izbiro narečja za svoj pesniški jezik je podobno kot rezijanski pesnik Renato Quaglia, ki mu je bila leta 1985 podeljena nagrada Prešernovega sklada,[218] utemeljil na poseben način. Na prvo mesto ni postavil kakšnih starosvetskih ali skupnostnih razlogov, temveč svoj čisto oseben razlog. Narečje je, kot pravi, »najprej moj jezik«, zatem »gornjetarbiski«, nato »nediški« in nazadnje eden izmed »mnogih jezikov našega čudežnega, bogatega in skrivnostnega sveta«.[219] Qualizzovo širjenje narečja v jezikovno univerzalnost je razvidno tudi iz dodanega slovarja nediških besednih okrajšav (*Nad. skraišauence – Abbreviazioni nat.*) učenih pojmov, ki je nekakšen nediško-italijanski intelektualni besednjak. Večinoma gre za jezikoslovno izrazje (npr.: *besiadenca* – it. = grammatica; *besiadnar* – it .= vocabolario; *prekladba* – it.= metafora, allegoria). Poskuša pa obvladati tudi celo vrsto drugih znanosti in strok (npr.: bukvenstvo – it. = letteratura; *modruastojubje* –it. = filosofia; *družboviadine* – it. = sociologia itd.). Iz tega zasnutka nediškega učenega besednjaka je videti, da je narečju pripisoval zmožnost kulturno in civilizacijsko razvitega jezika. Nekaj podobnega bi se dalo sklepati tudi iz tega, da je sestavil poseben »grafični sistem« za pisavo nediškega narečja, ga uporabil pri pisavi svojih pesmi in ga v uvodu *Note sulla grafia da me usata* tudi teoretično razložil. Zdi se, da je tudi s tem poskušal narečje in njegovo pisavo povzdigniti v samostojen jezik. Še več pa povedo Qualizzove načelne izjave o narečju. Odmakne se od utrjenih navad jezikoslovja in narečje mu velja za avtonomen »lokalni slovanski jezik«.[220] Za zgled daje furlanščino, ki jo šteje za docela »avtonomen« jezik. Tako mu tudi nediško narečje velja za »posebni lokalni slovanski jezik« (»particolare lingua locale slava«), seveda s svojimi referencami v slovenščino in druge slovanske jezike pa tudi v italijanščino in furlanščino. Temu mišljenju sledi še naprej in pripisuje narečju vse možnosti avtonomnega jezika. Takole pravi v uvodnem nagovoru svojim nediškim rojakom: »Ta jezik je predvsem moj, ni rečeno, da ga boste lahko razumeli. Če bom imel to srečo, da ga boste razumeli, ne le, da ne bom jezen, vesel bom, če bo ta moj jezik pomagal vašemu jeziku priti na dan, postal bo tudi močnejši in bogatejši …«

Iz vsega tega je razvidno, da je Qualizza dojel narečje, podobno kot že omenjeni Quaglia, kot polno izrazno možnost za svoje osebno pesnjenje. Zato lahko pri njem govorimo o docela nenaivnem in sodobnem, v nekem smislu modernem narečnem pesništvu, ki zmore slediti duhovnim razsežnostim sodobnega sveta in ga lahko primerjamo s poezijo Pier Paola Pasolinija (1922–1975),[221] napisano v furlanščini ali, da ostanemo v območju Benečije, s pesmimi nediške pesnice Marine Cernetig. Njen pesniški prvenec *Pa nič nie še umarlo* (2007) prinaša po besedah Petra Kolška »kratko in malo odlično liriko z modernistično senzibilnostjo. […] Tako izdelane minimalistične poezije – ugotavlja dalje Kolšek – ne piše ta čas na Slovenskem nihče.«[222]

---

[218] Renato Quaglia, 1985: *Baside,* Trst: Založništvo tržaškega tiska. Prim. Pavle Merkù, Glosa ob Quagliovih *Basidah* in nagradi iz Prešernovega sklada, *Primorska srečanja*, 1986, str. 65–66.

[219] Giorgio Qualizza, n. d., str. 7.

[220] Tam, str. 9. Takole piše: »Nelle Valli del Natisone si parla in molte ʻvarianti' il natisoniano. Questa è una particolare lingua locale slava, o meglio un ʻcomplesso' di lingue locali slave, che per evidenti affinità fanno parte del nutrito gruppo di lingue locali che trovano riferimento nello sloveno standard, come nella lingua slava proporzionalmente più similare ad esse tra tutte le lingue slave standarizzate.

[221] Pier Paolo Pasolini, *Poesie a Casarsa* (Pesmi iz Casarse), 1942. Pozornosti vredna je tudi njegova znamenita razprava o narečnem pesništvu *Sulla poesia dialettale* (O narečni poeziji, 1947), v kateri je postavil teoretske temelje sodobnega pesnjenja v narečju. V njej je poudaril, da so tako imenovani kulturni jeziki že izrabljeni, v svojem narečju pa je odkrival izrazno svežino, »nepričakovano dostojanstvo, skoraj nezasluženo milost«. Gl. študijo Marije Pirjevec *Vprašanje narečne poezije (Ob primeru Benečije, Rezije in Trsta)*. V: *Zbornik Slavističnega društva Slovenije,* 11 (ur. Zoltan Jan), *Slovenski slavistični kongres,* Koper, 5.–7. oktober 2000, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2001, str. 151–159.

[222] Peter Kolšek, 2008: Tihe hiše iz Benečije, *Delo, Književni listi*, 13. februar, str. 19. Prim. njeno prvo samostojno zbirko pesmi *Pa nič nie še umarlo*, ZTT-EST, Trst, 2007. Marina Cernetig je tudi avtorica dramskih besedil za Beneško gledališče. Gl. Paolo Petricig, *Antologia dialettale slovena contemporanea nelle valli del Natisone*, v: Paolo Petricig (ur.), *Valli del Natisone – Nediške doline*, 2000, Drenchia-Grimacco, Cooperativa Lipa Editrice, str. 205–211. Luisa Battistig, Marina Cernetig, Guglielmo Cerno, Bruna Dorbolo, Andreina Trusgnach so bili gostje Mednarodnega literarnega festivala Vilenica 2005. V zbornikih *Vilenica* 2000 in 2005 so objavljena njihova besedila v narečju, v standnardnem jeziku in v angleščini. Glej razpravo Roberta Dapita *Položaj sodobnega*

Seveda pa pri tem ni mogoče prezreti, da narečni medij Qualizzovo poezijo vendarle determinira, saj jo močno veže na krajevno, predmetno, socialno in psihološko okolje, iz katerega izhaja. To pa je po besedah italijanskega preučevalca narečnega pesništva Franca Brevinija ena temeljnih značilnosti narečne poezije.[223] Narečje že samo po sebi pomeni močnejšo ozemljitev dojemanja in izražanja sveta, kljub temu da sega osebna pesniška resničnost v mnogih primerih čezenj. Prav za Qualizzo je značilno, da njegova poezija nastaja v močnem stičišču obojega. Nastaja iz napetega srečanja novodobne osebne zavesti in prvinskega sveta, ki še močno živi v njem. Gre za svet, ki je v Qualizzovem pogledu, podobno kot pri Marini Cernetig, prej trdo in nujno izginevanje kot mehka idila. V tem izginevanju pa je pri Qualizzi tudi nekaj nekonvencionalnega, saj gleda na ta pojav distancirano, mestoma celo nesentimentalno, ob humornih prebliskih.

V omenjeni vesti o njegovi smrti najdemo zelo preprosto vendar zgovorno označitev njegove osebnosti: »Giorgio je biu zaries poseban človek, dostkrat je bluo težkuo ga zastopit, zastopit njega življenjske izbire. Je biu pa tak človek, ki je pustu močan slied za sabo. Pustu je dost knjig, posebno puno poezij, ki so more bit narbuojša pot, ključ, za odkrit njega dušo an sarce, saj ni bluo lahko mu prit zaries blizu.«

V Qualizzovi poeziji lahko odkrijemo štiri temeljne tematske kroge. Ti so: *človek, narava, vesolje* in pesnikov osebni *jaz*. Za njegovo pesniško portretiranje nediškega človeka je značilno, da rad izbira, podobno kot rezijanska pesnica Silvana Paletti,[224] izrazite in včasih drastične človeške figure v njihovi neolepšani naravni pojavnosti. Že naslovi Qualizzovih pesmi, kot so na primer *Sanosek* (Kosec), *An buah saromak* (Ubogi siromak), *Pjanac* (Pijanec) ali *Beneška čečica* (Beneška deklica), povedo, da gre za žanrsko izbiro vaških postav. Slogovna izvedba je v glavnem verističa. Opise učinkovito naturalizira besedje, še posebej narečni frazemi, ki jih avtor pod črto tudi večkrat razlaga. Toda tisto, kar daje njegovemu na prvi pogled grobemu verističnemu portretiranju posebno notranjo kakovost, je čuteče razmumevanje revnih in od trdega življenja zdelanih nediških ljudi. In iz te čustvene spremljave se v slogu uveljavljajo prijemi, ki odpirajo verizem v metaforično smer. Tak je na primer portret skoraj nečloveško garaškega kosca, ki neutrudno kosi in hiti od jutra do večera, pa niti ne vidi in ne čuti lastnega trpljenja, tako da je kljub muki ves lahak. V pesnikovi pripovedi se nediški garač v hipu odlepi od zemlje in spremeni v »metulja« (*Sanosek*).[225]

Izrazita je tudi Qualizzova slika pijanca (*Pjanac*). Tu njegov drastični verizem prehaja na rob groteskosti. Že začetni opis jutranje pojave pijanca je učinkovit v svoji ostri nazornosti in v plesnem ritmu alpske poskočnice:

Zaštrinkane šualne,
pretučen klabuk,
zvezde se blešče,
zuanuaf še muče.

Oči ma še motne,
dlani ma potne,
popokane šobe,
suhé ma ku gobe.

Sledijo prizori pijanosti, izgubljenosti in popolne nemoči na robu obupa. Toda preseneti prizor, ko pijanec iz dna svoje izgubljenosti zavriska nekam čezse in vsemu navkljub. Katarza pijanske vrste, vendar katarza.

Potučen, poriazan,
se joče tu nuac,
mu gre za rikat,
pa zna zauriskat.[226]

Qualizza je preveč človeški, da bi bil moralist. Bolj čuti in razume, kot obsoja. Njegovi opisi človeka znajo biti neusmiljeno trdi, vendar je tudi v skrajni človekovi zavrženosti zmožen uzreti sled pokončnosti, če ne drugega, pijančev vrisk. Tudi v slikanju človeških domov je daleč od vsakršne domačijske idile. Značilno je,

slovenskega jezika na Videnskem, v: *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*, 18 (ur. Miran Košuta), Slovenski slavistični kongres, Trst: Slavistično društvo Slovenije, 2007, str. 177.

[223] Franco Brevini, 1992: *Parole Perdute*, Torino, Einaudi, 149.

[224] Marija Pirjevec, Rezijanska pesnica Silvana Paletti, *Traditiones,* 2002, str. 47.

[225] Giorgio Qualizza, *Sanosek – Il Falciatore*, n.d., str. 45.

[226] *Potolčen, porezan / se joče v noč, / mu gre na kozlanje, / pa zna zavriskat*. Giorgio Qualizza, *Pjanac – L'ubriaco,* n. d., str. 96–99. Qualizzova pisava pesmi z mnogimi diakritičnimi znaki poskuša podati natančno fonetično preslikavo besedila, vendar je za bralca prezahtevna. Zato sem jo poenostavila.

da je najbolj pozoren do motiva razpadle nediške hiše, podrtije, ki ji je dal naslov *Gruabja* (Groblja). Njegov verizem je tu prišel v nove skrajnosti ob podrobnem opisovanju razpada nečesa, kar je bil nekoč dom. Vendar čustveni naboj, ki ga čutimo zadaj, počloveči naturalistično slikanje razpadajočih stvari z antropomorfno metaforiko. Menjava slogovnih leg se tokrat pojavi že v prvi kitici.

Ziduaf kumi kupe stoje
ranen od jam,
ku deb bli tu uajsce,
podperajo dan druzega,
da se na usé kup podere.[227]

Na koncu pa to natančno odslikano podrtijo naveže na ljudi in njihovo sedanje razmerje do nje. Celota pesmi se nam razkriva kot simbol z globljo vsebino. V besedilu lahko razkrijemo socialno, eksistencialno ali celo ontološko sporočilo. Tudi že omenjena Marina Cernetig se v svojih pesmih pogostoma ustavlja ob hišah in vaseh. Govori iz njihove tišine, iz njihovega otrplega čakanja na ruševine, a zmeraj tako, da je sled človekovega bivanja še navzoča, če ne drugače v spominu živali in rastlin (*Ranjeni grobovi*).[228]

Tudi v Qualizzovem pesnjenju se pojavljajo živali, s katerimi nediški človek deli svoj dom, življenje in delo. Med opaznejše pesmi te vrste spadajo *Uali* (Vola).[229] Gre za natančen, v prostih stihih izdelan opis para volov (v narečju množina) in njunega dela. Z mirnim realističnim prikazom stvari in predmetov je na začetku podano tudi okolje.

Gu skednu
ne vile tu senua užokane,
dvuaje grabje na križ varžene
an dvia žbrinčje tu piču,
dna tu drugo nasajene…[230]

Sklepni prizor pa se napolni z globljo človeško vsebino:

Kola že cviljo
du pu laštu barle,
uali na uohajo,
ualiačejo muče.[231]

Stanje vdanosti in miru je tako, da nas od daleč spomni na Kocbekovo pesem *Močna rdeča junca* iz zbirke *Zemlja*, čeprav med besediloma najbrž ni kakšne neposredne zveze. Qualizzova pesem tudi nima metafizičnega zaledja kot Kocbekova, za katerega je sicer značilno, da svoj metafizični red vrednot nenehoma materializira.

Narava, in vanjo vodi že omenjena živalska motivika, pa je sploh osrednja tema Qualizzovega pesnjenja. Šele ob njej se njegova lirika do kraja poosebi. Ko je z naravo sam, prihaja do notranjega, lirskega zlitja v eno. Ta stanja pa mu omogočajo tudi močnejšo osamosvojitev osebnega sloga. Svoj realizem in verizem še izraziteje odpre osebni ekspresivni stilizaciji. Tako se mu opis pomladnega cvetenja spremeni v živahno zvočno igro besed in glasov, ritmov in pomenov (*Žegnanca*):

Pindulajo pindulince
ku biale dušice,
piskulajo piskulince
ku maihane snice.[232]

---

[227] *Zidovi komaj skup stoje, / ranjeni od lukenj, / kot da bi vojske tu bile, / podpirajo drug drugega, / da se vse skupaj ne podre.* Giorgio Qualizza, *Gruabja – La catapecchia*, n. d., str. 80–83.

[228] Peter Kolšek, *Tihe hiše iz Benečije*, n. d., str. 19. Prim. Marina Cernetig, *Ranjeni grobovi,* v: *Pa nič nie še umarlo*, n. izd., str. 12. Pesem se glasi takole*: Nie še sveč paržganih. / Ponoč jih varje / kamunska luč. / Čez dan / miši, gospodarji praznih solarju, / tič, fraj stanovauci podstrešja, / pisi an mačke, zvesti tihim dušican, / ki so se že zaslužile nebesa.*

[229] Giorgio Qualizza, *Uali – I buoi*, n. d., str. 93–95.

[230] *Na skednju / vile v seno zabodene, / dvoje grabelj navzkriž / in dve žbrinci v kotu, / druga v drugo zasajeni...*

[231] *Kola že cvilijo / po kamnitem tlaku, / voli godejo, / vlečejo molče.*

[232] *Bingljajo zvončki / kot bele dušice / in piskajo trobentice / kot male sinice.* V: Giorgio Qualizza*, Pecje roš – Il canto dei fiori,* n. d., str. 110–113.

Zanimiv primer je pesem *Pecjé roš* (Petje rož), kjer sinestezija besed in barv, zvena in pomena postaja visoko razvita, v nekem smislu celo dekorativna igra. Jedro te besedne igre nosijo slikovita narečna imena mnogih rož (kar blizu trideset je naštetih), ki delujejo naposled kot nediški slovar cvetja, zapisan v kratkih stihih, ki se v sklepu izteče od vedrine v melanholijo. Vzemimo kot primer šesto in sklepno osmo kitico:

Zuane kampanelce,
guare kaneloni,
bele se že lilje,
ardeče se maki.

Spijejo zaspivauke,
umiarajo ualounak,
piašajo uadenke,
ziahajo martinke.[233]

Opazen vrh Qualizzovega upesnjevanja narave pa je pesem *Daš* (Dež), ki pa je že primer izrazito subjektivne lirike. Podroben, še zmeraj veristične opis dežja prehaja v pretanjeno razpoloženje in določeno stanje duha:

So kapje, k padajo na slamnasto striaho senika
an nih muac opiašajo,
so kapje, k presiakajo rahle biaukaste
arjave bale zadnega modaca
an use poblediajejo,
so kapje, k padajo na tarne od arbide
an se čužjo bocajo an riažejo.[234]

Gre za kaplje in jabolka, ki nosijo v sebi lahke in težke človeške usode, nosijo pesnikovo razmišljanje o življenju. Tudi njegov stih je v isti pesmi zdaj kratek, zdaj dolg, podrejen močni semantični ekspresivnosti. V pesmi *Buskalca* (Kresnica) se ob upesnjevanju čudežne kresnice sprošča njegova metaforika, pridruži pa se ji tudi močna glasovna igra. Zraven se nenadoma pojavi še likovna imaginacija s sklepnim prizorom postopnega ugašanja kresničkine luči, ki je grafično prikazan s krajšanjem stihov in odpadanjem črk besedila na začetkih in na koncih vrstic. Qualizzovo narečno pesništvo je tako doseglo poetološko kulturo moderne poezije z njeno eksperimentalno različico vred.

Ku farmenanta se utarne an zagori
buskalca se zabuskne an umari
buskne an mari
uskne an ari
skne an ri
e an i.[235]

Dojemanje narave pa je Qualizza odprl tudi grozljivi fantastiki. Sem sodi pesem *Štrije* (Čarovnice),[236] kjer je dojemanje narave in dogajanje v njej navezal na nediške legende o čarovnicah, kot sam pojasnjuje v besedilu pod črto. Pojavi se scenerija nočne narave z luno in zvezdami in vse bolj tesnobnimi glasovi nočnih prikazni, kot sta sova in dihur, dokler se prostor ne napolni z grozljivimi čarovnicami in škrati, ki mučijo otroke. Vse pa se postopoma spreminja v peklenski ogenj in hrup, ki nazadnje še prestrašeno luno poženeta »v žakelj«. Arhaično ljudsko predstavo čarovnic Qualizza prepesni v moderno grotesknost, ki je splet groze in norčavosti. V ozadju pa je čutiti avtorjevo distanco, ki je distanca humorja. Gre za boschevsko slikovite prizore, kakršnih v sodobni slovenski poeziji ni najti, tudi pri Svetlani Makarovič ne. Razvidno pa je, da Qualizza najde navdih za svojo moderno liriko v arhaičnih, grozljivih podobah ljudske fantastike, kakršnih ne manjka v slovenskem folklornem pesnjenju.

---

[233] *Zvonijo zvončnice, / gorijo gorečke, / belijo se lilije, / rdečijo maki. / Spavajo zaspanke, / umirajo perunike, / pešajo vodenke, / zehajo martinke.*

[234] *So kaplje, ki padajo na slamnato streho senika / in moč svojo opešajo, / so kaplje, ki presekajo rahle, belkasto / rjave lučke zadnjega regrata / in vse pokončajo, / so kaplje, ki padajo na trne robide, / in se opraskajo, zbodejo, porežejo*. Prim. Giorgio Qualizza, *Daš – La pioggia*, n. d., str. 62–65.

[235] *Kot se vžigalica utrne in zagori, / kresnica zažari in ugasne, / žari in gasne, / ari in gasi, / ri in si, / i in i. ...* Prim. Giorgio Qualizza, *Buskalca – La lucciola,* n. d., str. 76–77.

[236] Giorgio Qualizza, *Štrije – Le strege*, n. d., str. 36–41.

Narava se pri Qualizzi razpne tudi v vesolje in iz svoje imanence v transcendenco. Tako se v pesmi *Nuac* (Noč)[237] zazre v zvezde in luno kot na znamenja nečesa višjega. Zvezde in luna so svetle »luknje«, ki prebijajo »črno cedilo« noči in vesolja. So kot strniševsko oko in oči v naš črni svet, znamenje ravnovesja med nebom in zemljo. Gre za harmonično vizijo sveta, ki jo pesnik posreduje skozi medij osebne imaginacije. Vendar se nasprotje »luči« in »teme« pri Qualizzi v resnici ne umiri. Postane ključ v razmišljujoči in abstraktno eksistencialni del njegove lirike. Značilen primer je pesem *Luč an tama* (Luč in tema).[238]V pesmi *Kapja sonca* (Kaplja sonca),[239] ki je dala njegovi zbirki naslov, najdemo moderno vizijo apokaliptičnega izginotja vesolja. Njegovo uprizarjanje kozmične katastrofe pa ne ostaja v okvirih abstraktne fantastike, temveč je hkrati do kraja veristično. Pesem, ki se iz bibljiske prevesi v moderno apokaliptično vizijo in se slogovno bliža magičnemu realizmu, se konča v nihilističnem brezupnem sesutju neba in zemlje »v temo«. Samo kontekst drugih pesmi lahko zamejuje in popravlja to do nihilizma črno vizijo sodobnega, breztalnega sveta, zapisano v nediškem narečju.

Po tematiki, ki sega navzven, k človeku, naravi, ljudem in vesolju, se je treba ustaviti še ob tematiki, ki je strožje omejena na pesnikov osebni jaz. Med zelo povednimi osebnimi izpovedmi je *Pekjač sarca* (Berač srca).[240] Gre za tesnobno prispodobo zasnežene zimske pokrajine s prizorom otrok, ki se po snegu love in »živeti uče«. V to scenerijo vstopa raztrgan siromak, vdan »berač srca«, ki se v tej revščini »čuti doma«, ne toži in se ne žalosti. Ta nepatetična postava pa ni nekdo drug iz njegovih nediških dolin, temveč on sam, prav v prvi osebi. Posebej opazna je v pesmi ecovsko »odprta«, večpomenska metafora o psu, za katero se skriva ljubezenska, bivanjska ali celo ontološka vsebina. Vprašanje je, kako jo beremo. Toda vsaj eno semantično jedro je zanesljivo: osebek, ki natanko čuti svojo globinsko tesnobo, majhnost in nemoč sredi neprijaznega in odtujenega sveta.

Pekju sam sarcé
celo božjo nuac
ku pas sojo kuast.[241]

V eni najbolj značilnih osebnoizpovednih pesmi *Sam biu žejan* (Bil sem žejen) Qualizza spet poudarja trpljenje, le da je tokrat začrtano ostreje in obdano z očitnejšimi razlogi:

Sam biu žejan,
me nia šlo za pit,
sam biu lačan,
me nia šlo za iast.

Ajar je umazan,
zemlja je čarna,
človek je golazan,
uriadna pakla.[242]

Gre za obupno podobo sveta, ljudi in nazadnje tudi samega sebe. Vendar sebe kot nekoga, ki ni notranje mrtev in gluh sredi bedne resničnosti. Kontekst drugih pesmi iz njegove zbirke sploh izpričuje, kako se niču nenehoma upira s svojim živim temperamentom, z globokim čutom za lepoto stvari, s svojim razumevajočim sprejemanjem vsega in nenazadnje s svojim humorjem. Skratka, z vsem tistim, kar v sami življenjski resničnosti ne šteje veliko, vendar jo s svojo duhovno močjo in človeškostjo presega.

Za sklep lahko rečemo, da je Qualizzi uspelo na pesniški ravni razširiti meje rodnega nadiškega narečja v polno osebno in hkrati univerzalno izraznost, s tem pa narediti iz njega medij, ki je enakovreden literarno kultiviranemu jeziku. Ali, kot za primer iz slikarstva ugotavlja Andrej Medved: »Pesnik kot 'genius loci'? Pesniška etična, estetska skušnja, ki regionalnost spremeni v splošno stanje, v resnico, se pravi formo in pisavo neke splošne, univerzalne, prepoznavne in osebne govorice, je tu očitno v ospredju in izpostavljena, fundamentalna.«[243]

---

[237] Isti, *Nuac – La notte*, n. d., str. 48–53.
[238] Isti, *Luč an tama – La luce e il buio*, n. d. str. 70–73.
[239] Isti, *Kapja sonca – Goccia di sole*, n. d., str. 78–79.
[240] Isti, *Pekjač sarca – Un mendico di cuore*, n. d., str. 104–105.
[241] *Beračil sem srce / celo božjo noč / kot pes svojo kost.*
[242] *Sem bil žejen, / mi ni bilo za pit / in bil sem lačen, / mi ni bilo za jest. / Zrak je umazan, / zemlja je črna, / človek je golazen, / vredna pekla*. Prim. Giorgio Qualizza, *Sam biu žejan – Avevo sete*, n. d., str. 102–103.

Nada Đukič
Osnovna šola dr. Aleša Beblerja-Primoža, Hrvatini, Ankaran

Podobe Avstralije v delih slovenskih in makedonskih avtorjev

Kot ugotavlja Karin Hansson (2000), identitete izseljencev celo v novem okolju ne sestavlja le jezik, ampak tudi temu pripadajoča intrigantna mreža asociacij, spominov, imen, zgodb in tradicij. Etnični pisci prve generacije težijo k temu, da se osredotočajo na svoje izkušnje izgube, odtujenosti in izoliranosti v novi deželi. Pisci, ki pripadajo drugi generaciji, pa v večini primerov postopno presegajo jezikovne in kulturne ovire, da bi se ujeli z novim kulturnim okoljem. Kmalu se zato vidijo kot del vodilne kulture.

Gornje ugotovitve bom poskušala osvetliti ob analizi podobe Avstralije v delih slovenskih in makedonskih avtorjev.

MAKEDONSKI AVTORJI

Ko v literariziranem potopisu **Trajana Petrovskega** s pomenljivim naslovom *Gorčliv avstraliski patopis* (1974) pripovedovalec želi biti logičen in dajati umerjene sodbe, pravzaprav ugotovi, da je priča najbolj črnemu trpljenju v zgodovini delčka makedonske zemlje, tj. Debarskega. Tragedijo majhnega naroda vidi v njegovi majhnosti in razseljenosti, še posebej v izginulih in umrlih, ki niso bili niti pokopani z vsemi častmi. Ko z raziskovalnim zanimanjem odkriva posamezne usode odtujenih in pozabljenih makedonskih izseljencev v Makedoniji, le potrjuje svojo tezo o ekstremnih življenjskih situacijah (Petkovski 1974: 19):

Avstralija e zemja so najmnogu ludnici vo svetot!?!

Drug pripovedovalec, ali že kar **Božin Pavlovski** sam, se je v potopisu *Makedoncite zad Ekvatorot* (1971) odločil za pisanje o makedonskih izseljencih bojda ob vzpodbudi starca, ki ga je navdihnil za pisanje romana *Miladin od Kina* (Pavlovski 1971: 9):

K'e prisakaš li da ja fatiš dušata na našiot pečalbar, odi po site morinja i okeani vo svetot, a potoa vrati se ako možeš!

Izmika se temu, da bi zatrdil, da je njegovo pisanje verodostojni dokaz o razmerah na terenu, vendar s svojim pisanjem samim to obenem podkrepi. Navaja namreč čas prve naselitve Makedoncev in vzroke le-te, pripoveduje o osvajanju Avstralije in njeni zgodovini, o živalskih vrstah, ki jih prinesejo priseljenci s seboj, o priseljevanju Makedoncev v več valovih ipd. Pomembno je to, da vpelje besedno zvezo »druga domovina«. Pavlovski predstavi, kaj vse je druga domovina Avstralija omogočila makedonskim izseljencem, s čimer se približa objektivnejši sliki stanja. Nakazuje pa tudi uresničitev avstralskega (ali makedonskega?) sna, in sicer v smislu vitalizma in pozitivne naravnanosti.

[243] Andrej Medved, *Uvodno razmišljanje: vprašanje o izvirnosti umetniškega dela*. V: Andrej Medved (ur.), *Primorska likovna umetnost v XX. stoletju*, Koper: Edicija Artes, 2008, str. 8.

Kratko ilustrirana primera obeh makedonskih avtorjev torej prišepetavata, da naj bi Avstralija prinesla mir vsem tistim Makedoncem, ki so po stradanju in lakoti dobili delo in pravico, da se izrazijo o svojem poreklu. To svobodo naj bi znali ceniti, saj naj bi jim bila dana brez izsiljevanja. Makedonci naj bi bili v Avstraliji celo osvajalci, in sicer tedaj, ko je šlo za umiranje avstralskih domorodcev (aboriginov). Prvi splošni problem pa, ki naj bi ga tam izpostavili priseljenci iz Južne Evrope, torej tudi Makedonci, naj bi bil povezan z njihovim kmečkim poreklom in ambicijami. Te ambicije so bile zelo pogosto to, da dobijo košček zemlje, ki bi ga lahko uživali tudi njihovi potomci. In še več: vsi tisti, ki so se odločili ostati v Avstraliji, so izrazili željo po neodvisnosti in po privatnem ter uspešnem poslu.

Po Pavlovskem naj bi Makedoncem manjkala skozi stoletja osnovna človeška svoboda. Od tod emigracija, v Avstraliji pa naj bi si vsi Južni Slovani pomagali v težavah. Najmočnejša vez med priseljenimi Slovani naj bi bilo razumevanje jezikov, četudi ne v celoti. Druga pomembna vez med njimi pa naj bi bila vera.

Stanje glede materialne neodvisnosti, narodne zavednosti, informiranosti o rojstnem kraju, ohranjanja običajev in obeleževanja narodnih praznikov naj bi bilo dobro, seveda pri priseljencih prve generacije. Težje pa naj bi bilo z njihovimi otroki, ki naj bi živeli ravno tako kot Avstralci. Pavlovski napove, da bi bilo moč napisati pretresljivo knjigo o Makedoncih v Avstraliji, kar tudi sam uresniči sedem let kasneje z romanom *West Aust*.

SLOVENSKI AVTORJI

Avstralska Slovenca, razpeta med dve domovini, **Jože Žohar** in **Bert (Humbert) Pribac,** se kot priseljenca prve generacije izražata skozi vso muko človeka, ki išče svoje mesto v njemu popolnoma tujem svetu, vendar obenem presegata svoje izseljenstvo: Žohar z globinsko eksistencialno liriko, Pribac pa z nevsiljivo neposrednostjo in sprejemljivostjo tudi v odnosu do novega sveta, ki ga doživlja v vsem njegovem bogastvu. V njuni liriki je čutiti silovit in nepretrgan dialog z glavnimi arhetipi slovenske literature (npr. s hrepenenjskim motivom ob Lepi Vidi pri Pribcu). Pri Žoharju pa je opaziti tudi originalne pesniške inovacije (v posebnih besednih igrah in rimah).

Žohar nenehno izpostavlja odnos z domovino in njenimi ljudmi kot nepretrgano vez. Ko se vrača v domovino, se mu dozdeva, da ga obravnavajo kot »svojega tujca«, on sam pa se sprašuje: »Kako naj ostanem nerazdeljen?« (Žohar 1990: 42) Pri tem nenehno vzporeja domovino in Avstralijo (Žohar 1990: 75):

raz to čil tek temnordečih rek
o krog pust inje sem
objet s teboj objet
v ta žgoči sen pustinje

o kje
kako je zdaj domovina
svet inja oče vina
o lep je ne vidi nas
s a
ne ve kako temo poljubljamo
kako se v njo izgubljamo

Vnašanje angleških jezikovnih oblik je enako polnokrvno in pristno izpovedno ter se v celoti ujema z njegovim izrazom (Žohar 1990: 86):

pridem pridi mati ne ja
jaz tebi list je sen ovca
in ti meni
in ti men' mit in bit
(and beat o beat just beat me beat)
o pesembit o bitklic o klicmik
živ se vračam
v to življenje slik

Večkrat izraža, kako on osebno doživlja to, da je izseljenec. Ob tem je prisotna močna izpovednost. Ko govori o avstralski pokrajini ali o svoji domovini, izraža ljubezen, podobno tisti do ženske. Ta ljubezen je čudno enaka tudi ljubezni do zemlje (Žohar 1995: 18, 39):

/.../ pokrajina
/.../ Pretiho jo živiš ob Tihem oceanu,
brez glasu jo preklicuješ, obnavljaš jo
komajda obnovljeno, po mapah jo prestavljaš
s tresočim prstom v stalno pristnost, da ne uide
že tako daleč od te. Ljubezen do nje. A to ni to.
Odplavljen se poslavljaš.

Kar koli bi naredil, vedno kot v nekakšnem obupu ali eksistencialni stiski ugotavlja: »Sem vmes, sem vmes« (Žohar 1995: 27). Ko se vrača v domovino, pa naj bi se vračal »na tuje domov« (Žohar 1995: 30), kar kaže na odtujevanje od lastne domovine in obenem na paradoksalno občutenje celovitosti ob spajanju obeh domovin v njem samem (Žohar 1995: 35):

Spoznal sem zagonetno, nedeljivo gmoto,
to kar sva: veza in navez. /…/

Kar zadeva simboliko in mitologijo, uporabljeno v njegovi liriki, je čutiti vpliv Gregorja Strniše in Daneta Zajca (Žohar 1995: 39):

Naj se vrastem v tisto zemljo, naj jo slišim,
čutim, ljubim, kot tebe prej in zdaj. Neizzvani
zvok iz starodavne lutnje dremlje naj
do uresničitve svoje svetle slutnje,
do prihoda Vrača, ki bo kača
z razklanim jezikom, s pogubnim dotikom.

Ko govori o »senčasu«, ugotovimo, da je razumevanje njegove poezije možno le v kontekstu poznavanja obeh dežel in kultur. Gre namreč za fenomen iz mitologije avstralskih domorodcev, ki pojmujejo »Dreamtime« ali sanjski, tj. pretekli čas, kot edini pomembni čas, resničnejši od sedanjega.

Ko se v njegovi poeziji pojavi avstralska pokrajina, se to zgodi tako, da se iz splošne oznake izriše konkretno s svojimi obeležji (Žohar 1995: 44–45):

je prijazen drugi dom, obkrožen
s silo oceanov. Nekdo zajaše dolgonogega emuja.

Sonca je preveč in vse premalo senc.
Nikjer nobene hiše, duše.
Kolesje se vrti, pot v nikamor pa se vleče.
Pod samotnim evkaliptom ždijo kenguruji.

Bolj kot stik z Avstralci samimi Žohar izpostavlja stik z gostoljubnimi domorodci (aborigini), njihovo mitologijo in običaje, ker so mu očitno bližji (Žohar 1995: 47):

Častimo to dolino, pravi domorodka, ker je
skleda našega spomina. Tisočletja že
nas senčas k prsti tej zapreda. Tu
hočem leči. Biti vzeta. Kot ta zemlja,
ki sem v njo zakleta. Mlada bo pomlad,
ko palisandri pomodrijo. Vse moje pleme
se zbere tu takrat, z duhovi zapleše, iz
skale me odveže, na hrbet obrne, zavese
zagrne.

O usodi domorodcev (aboriginov) govori še bolj specifično, zlasti o njihovem izginjanju, izumiranju. Ob tem se mu znova potrdi spoznanje o brezčasnosti, ki ga izraža skozi slovenski simbol »veku bukev« – bukev, ki živi na veke in predstavlja prabitnost, obstoj od nekdaj, starodavnost. Tako se dozdeva, da usoda in ljudje le krožijo skozi spiralnost časa (Žohar 1995: 38, 43):

Kot da tebe tu nikoli ni bilo.
Kot da nisi s svojo rano
nikdar ranil bukovo drevo.

vsak v svoj senčas plujeta

Temu nasprotno Pribac veliko močneje izraža hrepenenje po domači zemlji ob soočenju s tujino (Pribac 1962: 14):

Da bi imel preko njiv in cest,
zvok domače besede,
nedeljski zvon,
droben pogled –

da bi jih imel
pa čeprav za zagozdeno lino
namesto te divje, sproščene svobode
brez dobrote v človeških očeh.

Pesnik govori o razuzdanem življenju priseljencev v Avstraliji, ki blažijo z njim trpkost svoje usode in laže prenašajo nepovratno ločenost od svoje domovine, saj se počutijo kot na koncu sveta. Obenem pa ga nova pokrajina tudi naravnost prevzame, očara, omami (Pribac 1991: 7):

To ni bila le druga celina
to je bila za nas nova zemlja, novi planet.
In potem je v pozni somrak zapihal tako dišeč, omamljiv veter,
pomešan s sadovi morja
in vonjavo čudnih neznanih dreves
in vse naokrog temni obrisi zgradb in praznine,
kot da bi moja razdedinjena duša
našla tisti večer
vabeče ležišče v baraki št. 5.

Navaja tudi razlog za svoj odhod v Avstralijo, in to izjemno eksplicitno z naslednjimi besedami (Pribac 1991: 17–18):

Odšel sem zato, ker sem se znašel na prelomnici zavesti.

In moj odhod je bil dejanje obupa in tesnobe,
rešitev za prelom v duši,
trenutni pobeg iz neizhodne poti.

Sam Bog me lahko sodi za to izbiro,
ki je bila storjena v dnevih tesnobe
in samoizpraševanja vesti.
Jaz, ki sem verjel v socijalizem in boljše ljudi,
sem se odrekel komunizmu in tudi veri,
vsiljeni mojim prejšnjim rodovom,
ker sem hotel spoznati sam bistvo biti ali nebiti
in bistvo opredelitev za to ali ono stvar.

Politične in osebne konotacije slovenske diaspore v Avstraliji so v njegovi poeziji veliko bolj izrazite, prav tako pa tudi objektivizacija, ki zadeva avstralsko pokrajino samo. Tudi nanj je vplivalo pojmovanje sanjskega časa domorodcev (aboriginov), vendar v povezavi s pojmovanjem sanj globinskega psihologa Carla Gustava Junga (Pribac 1991: 48):

Še zmeraj v sanjah čujem glasove čudne,
glasove voljne zagonetnega pomena
prijaznih duš, ki bdijo v podzavesti,
potem zamrejo ob zarji, ob uri budni.

Jaz sem bogat, ker imam dvojno življenje,
ko ležem v samotno postelj, najdem stezo zeleno
v deželo sanj, mrgolečo z dejanji in obrazi.

Za to bogastvo pa plačujem dvojno ceno.

Blizu so mu impresionistični liriki (Josip Murn – Aleksandrov), novoromantiki (Charles Baudelaire), Srečko Kosovel in Thomas Stearns Eliot. Njegovo doživljanje Avstralije je konkretizirano, npr. prek odnosa do tamkajšnje Cerkve, celostnega doživljanja ljubezni in slikovitega prikazovanja značilnosti pokrajine (Pribac 1991: 97):

Merinda

Videl sem razkošno zeleno drevo
na sredi peščene pustinje
v vročini, ki ubija še dih.
To drevo je imelo izobilje vej
in širokih, gostih olivno zelenih listov
in vse vrste ptic se je gnetlo
v njih senci in zavetju

SKLEP

Kljub mukotrpnosti izseljenske usode se torej zdi, da so tako makedonski kot slovenski izseljenci v Avstraliji vendarle akterji v zgodbi o uspehu, ko gre za skupnost kot celoto oz. njene vidnejše predstavnike. Naj navedem za sklepno ponazoritev le to, da se je Bert Pribac vrnil v Slovenijo kot magister zdravstvenega bibliotekarstva svetovnega formata, potem ko je v Avstraliji zgradil tudi tri hiše in v svojem burnem življenju marsikaj doživel.

VIRI IN LITERATURA

Essays on Australian and Canadian Literature/Eseji o avstralski in kanadski književnosti (ur./eds. M. JURAK, I. MAVER), 2000: Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
http://www.capris-d.si/portal/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=38.
B. PAVLOVSKI, 1971: *Makedoncite zad Ekvatorot*. Skopje: Misla.
– – 1981: *West Aust*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
T. PETROVSKI, 1974: *Gorčliv avstraliski patopis*. Skopje: Sovremenost.
H. PRIBAC, 1962: *Bronasti tolkač*. Melbourne: Slovenski klub v Melbournu.
– – 1973: *V kljunu golobice*. Canberra: Lapwing Press.
– – 1991: *Prozorni ljudje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
J. ŽOHAR, 1990: *Aurora Australis*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
– – 1995: *Veku bukev*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Slovenščina sms

Monika Kalin Golob
Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

SMS-sporočila treh generacij

V referatu so prikazani prvi izsledki še potekajoče raziskave o jezikovnih in stilnih značilnostih kratkih telefonskih sporočil. Analizirana so sporočila osnovno-, srednješolcev in študentov. Glede na naslovnika poskušamo izluščiti različne izbire jezikovnih sredstev in razmišljamo o spremembah, ki jih je v jezikovno rabo prinesla nova oblika komuniciranja. Prvo vprašanje, na katero bomo poskušali odgovoriti v referatu, je povezano z generacijsko mejo, pri kateri pisni jezik ni več samodejno povezan s knjižno normo. Drugo vprašanje je s prvim neposredno povezano: kako je slovenski pisni jezik uporabljen v SMS-ih. Tretje pa išče vzroke za to, kako se je slovenski pisni jezik prilagodil funkcijam SMS-ov.

0 UVOD

Pisanje kratkih sporočil na majhen zaslon, kjer moramo kar nerodno pritiskati na drobcene tipke, ni staro niti dvajset let,[244] a od skromnih začetkov, ko je od srede devetdesetih let samo vsak dvajseti človek imel mobilni telefon in je leta 1995 uporabnik mobilnika poslal povprečno 0,45 sporočil na mesec, do sedanjosti, ko je bilo na primer na prvi dan novega leta 2007 samo v Veliki Britaniji vsako uro poslanih 9 milijonov sporočil (http://en.wikipedia.org/wiki/SMS, 15. 4. 2008), je postalo življenje brez možnosti pošiljanja SMS-ov skorajda nepredstavljivo. Z anketo med študenti Filozofske fakultete je Jarnovičeva (2006) ugotovila, da kar 68 % študentov napiše povprečno 75 sporočil na mesec, 30 % študentov 225 in 2 % kar 525. Katz in Aakhus (v Thurlow 2003: 3) leta 2002 ocenjujeta, da se skupna številka uporabnikov mobilnika na svetu približuje bilijonu. Mobilnik je z SMS-i postal »arena, znotraj katere se igramo z jezikom, ga preoblikujemo in širimo« (Ling in Pedersen 2005: V), spremenil je načine našega sporočanja, zato je pritegnil tudi pozornost različnih znanstvenikov, ki so začeli po letu 2000 intenzivneje raziskovati družbene, komunikološke, psihološke, kulturološke, marketinške in jezikovne razsežnosti mobilnega komuniciranja.[245] S svojo razširjenostjo, vseprisotnostjo in rabo »je mobilna telefonija najavila pomembno novo kulturo komuniciranja« (Thurlow 2003: 2), ki je – kot vsaka nova medijska oblika – zbudila strahove in upe pri raziskovalcih in uporabnikih.

[244] Ideja o kratkih sporočilih kot dodatni storitvi za mobilne telefone sega sicer na začetek osemdesetih let, a sprva ni bila mišljena kot sporočanje med uporabniki mobilnih telefonov, ampak le za pošiljanje opozoril uporabniku mobilnika, npr. o prispeli glasovni pošti (http://en.wikipedia.org/wiki/SMS, 15. 4. 2008).

[245] Ling in Petersen (2005: V) v uvodu navajata pregled temeljnih del.

1 JEZIKOSLOVNE ŠTUDIJE O KRATKIH SPOROČILIH

Literatura, ki se ukvarja z rabo jezika v interaktivnih medijih, je številna, posebej se osredotoča na družbeno plat jezika v klepetalnicah ali raziskuje razlike med moškim in ženskim načinom e-sporočanja, manj pa je literature o strukturi jezika v teh medijih (prim. Baron 2005: 287). Prav to prinaša poglavje *Language and Mobile Communication* (ur. Ling in Pedersen 2005: 285–366), ki raziskuje jezikovne značilnosti IM-sporočil[246] med ameriškimi študenti, jezikovno rabo v švedskih SMS-ih, sociolingvistiko norveških SMS-ov in vpliv mobilnikov na hongkonške kitajske tiskane medije. Pred tem sta pisanje in funkcije kratkih sporočil raziskovala pri nemških uporabnikih Androutsopoulos in Schmidt (2001), pri Angležih pa Eldrige in Ginter (2001 v Segerstad 2005: 317). O funkcijah teh sporočil piše nadalje Nicola Doering (2002), zelo natančno kvantitativno in kvalitativno analizo sociolingvističnih vidikov mladostniških SMS-ov pa je za angleški prostor opravil Thurlow (2003) na 544 sporočilih študentov, starih povprečno 19 let.

Slovenski raziskovalci so se jezika SMS-sporočil dotaknili zgodovinskoprimerjalno (Orel 2003) in empirično z anketiranjem študentov o načinih in pogostosti rabe SMS-ov (Jarnovič 2006), v letu 2006 pa je bilo na to temo napisano tudi nekaj diplomskih del na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Orlova (2003) primerja besedilne vzorce za vsakdanje govorne položaje v jezikovnih priročnikih od leta 1607 (Alasie de Sommaripa) do slovnic 19. stoletja z najstniškimi SMS-i, objavljenimi v prilogi mesečne revije *Frka*, pri čemer izhaja iz podmene, da gre v obeh primerih za »spremembo prenosnika iz prvotno govorjenega diskurza v pisnega in za skupno funkcijsko, tj. praktičnosporazumevalno vrsto« (2003: 408), a ne razlaga natančno teze o prvotni govornosti SMS-ov.

Spoznanja, zbrana v pregledani literaturi, bodo smiselno komentirana, vključena in aplicirana pri izhodiščih za raziskavo (tč. 3) in interpretaciji zbranega gradiva (tč. 4 in 5) ter natančneje predstavljena in uporabljena v monografiji, ki je načrtovana za jesen 2008 kot rezultat celostne interdisciplinarne raziskave o kratkih telefonskih sporočilih.

2 GRADIVO ZA RAZISKAVO

S pomočjo študentke tretjega letnika Fakultete za družbene vede Lucije Ramovš je bilo zbranih 1042 kratkih sporočil, od tega 242 osnovnošolskih (10 deklet in en fant, stari med 11 in 13 let), 400 srednješolskih (10 deklet in 10 fantov, stari med 16 in 18 let) in 400 študentskih (14 deklet in 6 fantov, stari med 20 in 22 let). Skupaj je torej SMS-e za raziskavo prepustilo 34 deklet in 17 fantov, vsak je dal 20 sporočil, in sicer prejetih ali posredovanih, razpolagam pa tudi s podatki, kdo je bil dopisovalec. Glede na tuje študije je vzorec primerljivo velik, celo med večjimi, a ima, kot bo pokazano, svoje pomanjkljivosti.

SMS-i osnovnošolcev so bili zbrani na osnovni šoli Rodica, kjer je sodelovala večina otrok iz petega razreda devetletke in nekaj iz sedmega. Študentka jim je dala ustna navodila ter liste z navodili in jih prosila, naj prepišejo iz svojega telefona vsak po 20 sporočil. Problem pri osnovnošolcih je bil, da večina ni imela shranjenih dovolj SMS-ov. Večjih težav pri zbiranju kljub temu ni bilo, so pa bile deklice veliko bolj pripravljene sodelovati kot dečki.

SMS-sporočila srednješolcev so bila zbrana na gimnaziji Ledina pri dijakinjah in dijakih drugega letnika. Profesorica na Ledini je odstopila uro pouka za zbiranje podatkov, postopek je potekal enako kot pri osnovnošolcih. Dekleta in fantje so bili enako pripravljeni sodelovati, vsi pa vendarle niso imeli dovolj shranjenih sporočil.

Sporočila študentov so bila zbrana na Fakulteti za družbene vede in Filozofski fakulteti. Z zbiranjem SMS-ov pri študentih in študentkah ni bilo nikakršnih težav, saj so bili vsi takoj pripravljeni sodelovati, tudi shranjenih sporočil so imeli vsi dovolj.

Iz načina zbiranja SMS-ov seveda izhajajo nekatere omejitve: anketiranci (predvsem srednješolci in študenti) so naredili selekcijo sporočil, saj tistih najbolj osebnih niso želeli zapisati, kljub temu da so vedeli, da gre za anonimno gradivo, namenjeno za raziskavo. Večina sporočil, ki so jih v vprašalnike napisali anketiranci, je tistih, ki so jih prejeli, manj je njihovih lastnih (274 sporočil od 1042), kar pomeni, da gradivo

[246] V ZDA sta prevladujoči obliki kibernetičnih pogovorov povezani z računalnikom, zato prevladuje e-pošta in takojšnje sporočanje prek računalnika – IM (Instant Messaging), medtem ko v Evropi in Aziji, kjer je raba mobilnikov bolj razširjena, prevladujejo SMS-i (Baron 2005: 287).

vključuje sporočila več tvorcev, ne le 61 oseb, ki so bile anketirane in so prepisale sporočila v anketo. Natančne številke ne vemo, ker so identifikacijski znaki generalizirani. Prednost ankete je gotovo zapis informacije o sosporočevalcih, torej komu je besedilo namenjeno in kdo je tvorec, pri čemer je večina sporočil namenjena oz. dobljena od sovrstnikov, manj od staršev (25 so jih napisali starši, 27 pa otroci staršem). Iz zapisa tvorca/prejemnika je razvidna tudi starost in/ali razmerje do sosporočevalca, podatek o starosti pa manjka pri nekaterih starših.

Navajam primer zapisa gradiva enega anketiranca z vsemi pridobljenimi podatki:

SPOL: M STAROST: 16

Ej a gres ti ju3 ob 7ih na bus?	D[247]	prijatelj, 16
paysafecard , so varno placevanje na internetu	D	neznan
Yo… ej a mas kej cajta dons?	D	prijatelj, 17
OK	O	prijatelj, 16
Se vidmo jut3	O	prijatelj, 16
Ne morm do tebe fuknu sem z motorjem… :(	O	prijateljica, 16
Jebi se	O	prijatelj, 17
Dobrodošli v omrežju T-mobile…	D	neznan
Dej sam rec da me ne bo	O	prijatelj, 17
A prides v sql??	D	prijatelj, 17
Ja	D	brat, 22
Ne se dons. Mogoce ju3!	D	prijatelj, 16
Dej prit na pico	D	brat, 22
Zalij roze doma.	D	oče
A gres na msn?	D	prijatelj, 17
Kje si???	O	prijatelj, 16
V domzalah, dej pol poklic k bos v dobu.	D	prijatelj, 15
Veliko perhov	D	bratranec, 26
Dej sam rec da me na prvi uri ne bo (sem na Stavki)	O	prijatelj, 16
:-)	D	prijatelj, 16

Anketirance smo prosili, naj zapisujejo sporočila v taki obliki, kot so zapisana na telefonu, skupaj z vsemi napakami, torej naj ničesar ne popravljajo. Študentka je nato vse gradivo vnesla v urejevalnik besedila word in je imela pri razšifriranju tudi težave. Nekateri (po študentkinih besedah, predvsem fantje) so pisali zelo nečitljivo. Študentka kljub temu ocenjuje, da ji je uspelo vse pravilno razvozlati, seveda pa ostaja možnost napak, nastalih pri prvem in drugem prepisovanju, a menim, da ne vplivajo bistveno na končne ugotovitve.

3 IZHODIŠČA ZA RAZISKAVO

Referat predstavlja nekaj ugotovitev jezikoslovne analize SMS-ov, ki so jih napisali ali dobili mladostniki zgoraj opisanih treh generacij, ter je delna in nedokončna analiza še potekajoče raziskave o jezikovnih značilnostih SMS-ov.

V slovenskih in tujih medijih se predstavitve novih komunikacijskih tehnologij v zvezi z jezikom ustavljajo predvsem pri večji ali manjši zaskrbljenosti, kako te vplivajo na knjižni jezik in rabo jezika sploh; sama sem bila kot jezikoslovka dvakrat vprašana o jeziku SMS-ov in novinarka me je obakrat z veliko zaskrbljenostjo spraševala o »ogroženosti slovenskega knjižnega jezika zaradi jezika SMS-ov«. Podobno poroča tudi Segerstad (2005: 313) za švedske medije in navaja enake ugotovitve za finske in ameriške (Kasesniemi in Thurlow, v Segerstad 2005: 313). Da je razmerje med knjižnim jezikom in novim načinom pisanja v SMS-ih (pre)pogosta tema, kažejo tudi jezikoslovci, saj svoje analize na primer osredotočajo na »številne odklone od knjižne italijanščine« (Tronci 2005–2006), zato je tema številnih razprav prav prilagoditev pisnega jezika za potrebe kratkih pogovorov po SMS-ih (prim. Orel 2003; Thurlow 2003; Segerstad 2005; Ling 2005; Jarnovič 2006).

Morda ni odveč zapisati, da je za nove oblike komuniciranja, ki so ga omogočili novi mediji, nesmiselno postavljati »odklone od knjižnega jezika« za jedro analize. Prav tako nesmiselno pa bi bilo povsem opustiti vprašanje razlik med tradicionalnim modelom (knjižno kot predvsem pisno in neknjižno kot predvsem

[247] D pomeni, da je sporočilo DOHODNO, torej dobil ga je anketirani moški v starosti 16 let od prijatelja (16 let); O pa je ODHODNO sporočilo, ki ga je poslal anketiranec.

govorno) in stvarnostjo jezika novih medijev. V začetku 21. stoletja bolj kot tradicionalni množični medij (časopisje) na jezikovno rabo vplivajo elektronski mediji: televizija ter vse bolj tudi internet in telefonija (e-pošta, klepetalnice, internetni forumi, SMS-sporočila). Za vse navedene novejše oblike sporočanja, ki jih omogoča informacijski razvoj, bi smeli trditi, da v temeljih spreminjajo rabo pisnega jezika, saj njihovi uporabniki – predvsem mlajši – brez večjih težav pišejo svojo različico pogovornega ali narečnega jezika. Prav zato bo prvo vprašanje, na katero bomo poskušali odgovoriti v referatu, povezano z generacijsko mejo, pri kateri pisni jezik ni več povezan s knjižnim zapisom, ali natančneje: katera generacija že zna v pisnem prenosniku neobremenjeno pisati neknjižno. Drugo vprašanje je s prvim neposredno povezano: kako je slovenski pisni jezik uporabljen v SMS-ih. Tretje pa išče vzroke za to, kako se je slovenski pisni jezik prilagodil funkcijam SMS-ov.

4 *KDO ZNA NOČ TEMNO RAZJASNIT*: »JZ JOLANDE MOTAM :) PA BKAMO TUD. SJ BOMO SPET KMAL BKAL ANE?«[248]

Prebiranje sporočil najstnikov in študentov ni lahko početje, saj jezikoslovki srednje generacije, ki za pisanje in branje obvlada predvsem knjižni zapis, povzroča težave pri razumevanju iz dveh razlogov: nepoznavanje vseh slengizmov in argotizmov ter nevajenost na neknjižni zapis. Izhajajoč iz lastne prakse, menim, da obstaja generacijska meja za »sposobnost« neobremenjenega zapisa (in branja) neknjižnega jezika v pisnem prenosniku. Seveda se na zbranem gradivu (v gradivu je le 25 sporočil, ki so jih očetje in matere pisali svojim otrokom, kar je 2,4 % zbranih sporočil) tovrstna meja ne da postaviti zagotovo in vseveljavno, kaže pa, da obstaja.

Gradivo kaže, da obe generaciji sicer uporabljata neknjižni zapis v pisnem prenosniku, le da se pri starših kaže manj pogosto in redko v celotnem sporočilu, torej lahko govorimo o občasnih samoglasniških redukcijah (izpuščanja šumnikov sem niti ne prištevam), pri otrocih pa je uresničen v celotnem sporočilu in na več ravneh.

Tako so *sporočila staršev* vrste

Pridi na kosilo	D	mama, 40, dijakinji, 16

zapisana:

1. knjižno, pri čemer odstopa le raba ločil, saj so pike in vejice poljubno (ne)postavljene; prim.

Vodimo za tri gole	D	oče študentki, 20 let
Ojla, napisi, ko bos vedela, kdaj pridem pote. Da se organiziram. Pozdravcek.	D	mama, 46, študentki, 20 let

2. prevladujoče knjižno, z običajnimi ali posebnimi krajšavami, značilnimi za SMS-e, vendar le v delu besedila (poudarila M. K. G.); prim.

Dragi moji, v Rogaski Slatini je tak mir, skoraj nic turistov. Hodiva, plavava, lepo nama je. Lep aktiven vikend zeliva tudi vama. **Mi2**	D	mama, 46, 20-letnici

Iz **zamrz.**vzemi najvecjo posodo jote! Cao, mami.	D	mama, 50, 20-letnici

3. glede na govor, saj se v zapisu približujejo najstniškim; prim.

Sm na sestanku	D	oče 11-letnici
Prvoščva! sva se narolala komentarjem! papa	D	mama 20-letni študentki

Mladostniki pa svojega zapisa ne prilagajajo knjižnosti. Zapis po govoru je zanje značilen tudi, ko pišejo staršem enako:

Ej js bom spala pr nini ker po tem snegu ne bi vozila.	O	20-letnica mami

[248] Dohodno sporočilo 16-letniku od enako starega prijatelja.

Bojo jutr spluzl...		
Ok, glih sm se zbudla in vidla ta sneg	D	mama 20-letnici

Ej mto sm bla 3 prasana a si huda cao se vidva doma	O	12-letnica mami, 35
Ja zakaj se pa nisi ucila. Sama si si kriva. Cao se vidva	D	mama, 35, 12-letnici

Prosim, sporoci bratu, naj me pride iskat.	D	oče, 44, 13-letniku
Ok, že gre =), se vidmo!	O	13-letnik očetu, 44

Razlike v sporočilih, namenjenih staršem ali sovrstnikom, so pričakovano v izboru leksike (saj se pri pisanju sovrstnikom pojavlja več slengizmov, argotizmov, vulgarizmov, anglizmov) in frekventnejši ali splošnejši rabi posebnih krajšav, kratic oz. kod (RTM – rad te mam, RTMF – rad te mam ful, NZK – ni za kaj; ju3 – jutri) ter znakov (<3 – srce, x – poljub, * – poljub) in izpeljav smeškov, npr. ;,,(za jok.

pol pa drugic... LOL R.I.P. nothing mather yea:-)	D	prijatelj, 22, prijatelju, 22

Mladostniki knjižni zapis uporabljajo redko, pa še takrat kot stilem: v prvem spodnjem primeru je npr. zaznamovan s smeškom in opazno ozkoknjižnostjo, v drugem pa gre za duhovito obnovitev oglaševalskega besedila:

Povej, draga moja, te bo moc danes videti v drami? :)	O	prijateljici, 21
Akcija! Nova megalomasticna ponudba od Merkatorke (najboljse sosede) cena snega pada! Pridite najhitreje 5 metrov stran in si priskrbite kepo v glavo! Zaloge so omejene!	O	prijateljici, 15

Gradiva je absolutno premalo, a kaže se, da je zapis staršev odvisen po eni strani od starosti (po 40. letu narašča knjižnost), po drugi pa tudi od pogostosti sporočanja po SMS-ih z otrokom. Obsežnejše gradivo bi potrdilo, ali se starši, ki z otroki pogosteje komunicirajo po SMS-ih, približajo mladostnikom tudi v zapisu in leksiki, torej se zgledujejo po SMS-ih svojih otrok, ki so tega bolj vešči.

5 FUNKCIJE SMS-OV IN SLOVENSKI PISNI JEZIK

Rabo jezika v SMS-ih določajo medij in funkcije teh sporočil. *Kratkost* je povezana s stroški sporočil in napori pri tipkanju, bolj kot z omejitvijo na 160 znakov, saj se ji nobeno od zbranih sporočil ni niti približalo. Med vsemi tremi starostnimi skupinami so najkrajša sporočila pisali osnovnošolci, najdaljša pa študenti, kar bi lahko bilo povezano tudi z denarnimi omejitvami in širitvijo funkcij sporočanja po SMS-ih pri starejših mladostnikih. Kratkost se ne kaže samo v *številu znakov*, ampak tudi v izpuščanju (nenaglašenih) samoglasnikov oz. pogosto kar v *soglasniškem pisanju.* Ta kratkost ne izhaja samo iz lastnosti pogovornega jezika, ampak tudi iz nerodnega tvorjenja sporočila, ko mora tvorec po nekajkrat pritisniti na drobne telefonske tipke. S tem v zvezi je tudi pogosta *raba w* namesto *v* (saj je treba za *v* pritisniti trikrat zaporedoma, za *w* pa le enkrat).

Ma nwm	D	prijateljica, 11, prijateljici,11

Oi. Ei a ni biw tist hud. k swa ga wceri vidle jooooj pa se msn mi je daw	D	prijateljica, 13, prijateljici, 13

Medtem ko raziskovalci nemških in švedskih SMS-ov (Döring, Androutsopoulos in Schmidt, Schlobinski v Segerstad 2005: 316–317) poročajo o številnih skladenjskih izbrisih (predlogov, členov, osebnih in svojilnih zaimkov, pomožnih glagolov), ki izhajajo iz sistemskih značilnosti germanskih jezikov, je teh v slovenskih SMS-ih manj, prav tako zaradi sistemskih značilnosti (osebni zaimki v slovenščini niso predvideni tako kot v nemščini ali švedščini, nimamo enake stalnosti in količine členov). Pa tudi na mestih, kjer bi pričakovali telegrafski stil, so pisci kar gostobesedni, predvsem kadar pišejo tudi sicer bolj knjižno. Pri starejših mladostnikih tako lahko govorimo kar o skladenjski neekonomičnosti, ki jo pripisujem osebnemu odnosu.

Slednji je bistven za dopisovalce, ki bi ob pretirani telegrafskosti lahko – kljub pričakovani kratkosti – delovali brezosebno:

Poslala sem ti statistiko, pol jo prosim jutri sprintaj, ker zdaj ze verjetno panckas. Pusa	D	prijateljica, 20

Iz enakega razloga so v sporočila pogosto vključeni (sicer komunikacijsko nepotrebni) uvodni in/ali končni pozdravi oz. sredstva vzpostavljanja stika (ej, yo):

Ej a gres ti ju3 ob 7ih na bus?	D	prijatelj, 16
Yo… ej a mas kej cajta dons?	D	prijatelj, 17
Ei sorci nmorm se jaut :)… drgac mam pa js do pol 8ih dons :S… a si ze kej za mge zrihtala? *** papa <3**	D	prijateljica, 16

Zanimivo je, da so takšni pozdravi običajnejši pri daljših sporočilih, kot je na primer zadnje (poudarila M. K. G.).

Najpogostejši, a ne nujen, je na skladenjski ravnini *izpust glagola* biti, ki je pogosto pogovorno skrajšan:

Faus in jokam. Wuuu. Te poklicem, ko bom konc.	D	fant, 28
Caw!ej mas dons kj cajta za kavico?jst sm zdle frej.sporoc!	D	prijateljica, 20
Ojla srcek moj. Jst sm biu pa mal gor pr manji, zdj bom pa kr doma. Uzivi, ti pism za nocko. *Najrajsi te mam* mva*	D	fant, 17
Dons sm bla v lublani… bedn je blo grozn	O	prijateljica, 11

Najbolj telegramski je stil osnovnošolskih SMS-ov, kjer tudi prevladuje kontaktna funkcija, kar se ujema z ugotovitvami Doeringove (2002: 4), da pri odraslih opravlja večjo vlogo pozivna funkcija, ker imajo več dela z organizacijo službenega in družinskega življenja, ki jo usklajujejo tudi prek SMS-ov, medtem ko otroci izkoriščajo predvsem kontaktno in informativno vlogo, ki jo omogoča medij. Zgled osnovnošolske anketiranke to dobro ponazarja:

SPOL: Ž STAROST: 11

Kje si!	D	prijateljica, 13
Doma	O	prijateljica, 13
A mas kej cajta?!	O	prijateljica, 13
Mam!	D	prijateljica, 13
A prids k men?!	O	prijateljica, 13
OK.	D	prijateljica, 13
Kva je za nalogo?	D	prijateljica, 11
Poklic!	D	prijateljica, 11
Kje si?! Poklic	O	prijateljica, 11
Lep pozdrav s smucanja!	O	prijateljica, 12
A ves koks m dobila pr SLO?	O	prijateljica, 11
5.	D	prijateljica, 11
Hvala!	O	prijateljica, 11
A mamo jutr 2 uri poznej?	D	prijateljica, 11
A mas kej cajta? Sproroc ce nimas	D	prijateljica, 13
Mam! Prit k men!	O	prijateljica, 13
OK.!!	D	prijateljica, 13
A mas kej casa dons, da greva na igrisce mal?	O	prijateljica, 13
Nimam. Mogoce jutr!	D	prijateljica, 13
OK. Cav!	O	prijateljica, 13

Ob teh opombah lahko na tej stopnji raziskave ugotovimo, da je v splošnem slovenski pisni jezik v SMS-ih mladostnikov mogoče opisati podobno kot druge jezike v SMS-ih (prim. Segerstad 2005: 321). Spodnja tabela je v tem smislu prilagojena slovenskim ugotovitvam, na prvem mestu pri vsaki kategoriji pa so najfrekventnejši pojavi:

Kategorija	**Pojav**
Interpunkcija	izogibanje ločilom neobičajna raba ločil izogibanje presledkom
Pravopis	pisava po izgovoru nepredvidljivost predvidljive ali običajne krajšave neobičajne krajšave soglasniško pisanje pisanje samo z malimi ali samo velikimi črkami
Slovnica	glasovne značilnosti glede na ideolekt opuščanje glagola (pomožnega ali vezi) opuščanje nedoločnika tipična leksika spontani besedni red
Grafična (nepisna) sredstva	znaki, ki nadomeščajo besede smeški

Vsa ta sredstva in njihov zapis kažejo, da prevladuje v sporočilih treh generacij zapis po govoru, ki seveda ni enoten niti pri posamezniku, ampak se sproti in spontano prilagaja pošiljateljevim željam in potrebam, ko hoče le-ta zelo zasebno, samo za oči naslovnika vzpostaviti stik s prijateljem, izmenjati informacije o dogodkih, zapisati svoje želje, se opravičiti za spodrsljaje, izpovedati čustva. Pisanje kratkih sporočil je prav zato pogosto oglaševano kot »popolnoma individualni način samoizražanja« (Thurlow 2003: 1).

Vprašanje, ki se pojavlja ob tem, je povezano z dvomom, ali je res to pisanje »nadomestek telefonskih pogovorov« (Orel 2003: 409). To drži pri sporočilih tipa »poklič me«, ker je tvorcu sporočila zmanjkalo denarja ali energije, ali pri pisanju iz tujine, ki je cenejše od telefoniranja, ali ker se klicani ne odziva:

Yo. Men bo skor zihr crknu tlfon, pomoje je najbolš, da se zmenva prek smsov, ce bo slo. Rtm	D	fant, 20
Poklic me nujno k ti morm neki povedat =S	D	prijateljica, 11
Get a new phone!!! :) Mas s5 izkloplenga... U glavnem, fino se mej, lepo spancki, pa se slisva ju3! Nocko	D	punca, 20

Pri številnih sporočilih pa ne gre za nadomestilo telefoniranja, ampak za izkoriščanje negovornega stika. Pri tem kaže, da SMS-i zapolnjujejo praznino med direktnim in simultanim govornim stikom ter pisanjem e-pošte, ki ni tako zasebno, kar raziskovalci povezujejo z načinom rabe in spravljanja mobilnikov (zelo so zasebni, ves čas pri roki, večinoma kar ob telesu, kar naj bi večalo občutek intimnosti). To prednost kažejo sporočila, ki so:

a) opravičila (lažje jih je zapisati kot izreči iz oči v oči ali po telefonu):

Moja moja! Men je res hudo za vcer rtm	O	prijateljica, 12
Sej je ql. RTM	D	prijateljica, 12

Hej!nism pozabla nate res,sm se doskat spomnla sam je vedno neki prslo umes.sej se pomenva k se vidva:)	D	prijateljica, 20

b) ljubezenske izjave (po prijetnem druženju ali pred spanjem mladostniki še enkrat sporočajo, da jim je bilo lepo in da ga/jo imajo radi):

Lpo panci, rtm*	D	dekle, 20, fantu 20
Lahko noc bucman moj*	D	dekle, 20, fantu 21
oila pikc naj. ful mi je blo lpo dons. nocko. rada te mam*	O	dekle 16, fantu, 17
Ojla srcek moj. Jst sm biu pa mal gor pr manji, zdj bom pa kr doma. Uzivi, ti pism za nocko. *Najrajsi te mam* mva*	D	fant, 17, dekletu, 17

Pri čustvih je zanimivo opazovati, koliko ljubezni si izrekajo med seboj prijatelji, kar je sprememba glede na prejšnje generacije, ko o čustvih med prijatelji nismo veliko govorili in pisali, tako da presenečajo številne ljubezenske izjave med prijateljicami.

c) izražanje nestrinjanja, celo grožnje, ko se prek SMS-a izognemo takojšnjemu in direktnemu konfliktu:

Odpade. Je predrago vse skupi, se slisva ju3! Lepo spi, rtm	D	fant, 20, dekletu, 20
Ei pazi ti mal svoje besede, kai goworis ce neves nc sploh se pa nimas za wmesavat! Kwa ti ni jasn! Opozoru sm te!	D	prijatelj, 16, prijatelju, 16

Posebna skupina, ki gotovo niso nadomestek telefoniranja, so tudi sporočila, ki sporočajo o zasedenosti oz. razlogu, zakaj ne dvignemo telefona:

Sm na sestanku	D	oče 11-letnici
Ja jst sm pr vesni. Sj se kej slišva pol.	O	prijateljica, 11, 11-letnici

Natančneje bodo te skupine predstavljene in interpretirane v nadaljnji raziskavi. Prav tako se kot zanimivo kaže vprašanje izbire jezikovnih sredstev glede na spol in starost.

6 SKLEP

Opisane jezikovne značilnosti SMS-ov funkcionalno izhajajo iz sporočanjske situacije, v kateri uporabljamo SMS-e, in značilnosti medija. Pisanje kratkih telefonskih sporočil je asinhroni način komuniciranja (sosporočevalcema ni treba biti na zvezi simultano), kjer s pritiskanjem na telefonske tipke tvorimo zapis na majhnem zaslonu, kar je fizično naporno in časovno potratno. Omejeni smo s številom znakov, še bolj pa s časom, ki ga porabimo za nerodno tipkanje. Pri mlajših igra pomembno vlogo tudi cena. Študije kažejo, da je največ sporočil izmenjanih med ljudmi, ki se dobro poznajo (Segerstad 2005: 315). V primerjavi z govorjenjem po telefonu ali tipkanjem po računalniški tipkovnici je pisanje SMS-ov okorno. Prav zato so izbrane take strategije, ki prihranijo čas, napor in prostor, pa vendarle dodajajo osebno noto in prenašajo čustvene prvine v mala sporočila, ki so zasebne narave in pokrivajo vrzel med direktnim ter simultanim govornim in manj zasebnim e-sporočilom. Prav zato so postali SMS-i tako pogost način komuniciranja in izjemno zanimivo gradivo za raziskovanje jezikovne ustvarjalnosti. Slednjo omejuje edinole težko pridobivanje tovrstnih sporočil.

LITERATURA

Janis ANDROUTSOPOULOS, G. SCHMIDT, 2001: SMS-Kommunikation: etnografische Gattungsanalyse am Beispiel einer Kleingruppe. *Zeitschrift für Angewandte Linguistic.*

Naomi S. BARON, 2005: Language and Mobile Communication. Introduction. V: Rich LING, Per E. PEDERSEN (ur.), 2005: *Mobile Communications. Re-negotiation of the Social Sphere,* London: Springer-Verlag, 287–291.

Nicola DOERING, 2002: »Have you finished work yet? ☺« Communicative functions of text messages (SMS). *Reciever,* No. 6, vol. 2002, Vodafone. http://www.vodafone.com/flash/receiver/06/articles/pdf/05.pdf.

Urška JARNOVIČ, 2006: Sms-ov glas seže v deveto vas. V: *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj. 42. seminar SJLK,* Ljubljana: Filozofska fakulteta-Oddelek za slovenistiko-Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 215–219.

Rich LING, Per E. PEDERSEN (ur.), 2005: *Mobile Communications. Re-negotiation of the Social Sphere*. London: Springer-Verlag.

Rich LING, 2005: The Sociolinguistics of SMS: An Analysis of SMS Use by a random Sample of Norwegians. V: Rich LING, Per E. PEDERSEN (ur.), 2005: *Mobile Communications. Re-negotiation of the Social Sphere*. London: Springer-Verlag, 335–349.

Irena OREL, 2003: Sporazumevanje nekoč in danes – od vzorcev pogovorov do mladostniških SMS-ov. V: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*, Mednarodni znanstveni simpozij Obdobja – metode in zvrsti, Ljubljana: Filozofska fakulteta-Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 407–422.

Ylva Hard af SEGERSTAD, 2005: Language Use in Swedish Mobile Text Messaging. V: Rich LING, Per E. PEDERSEN (ur.), 2005: *Mobile Communications. Re-negotiation of the Social Sphere*. London: Springer-Verlag, 313–333.

Crispin THURLOW, 2003: Generation Txt? The sociolingvistics of young people's text-messaging. *Discourse Analysis Online* 1(1).
Francesco TRONCI, 2005–2006: SMS language, to the Border between Writing and Spoken. http://www.tesionline.com/intl/thesis.jsp?idt=19003, 1. 5. 2008.

Helena Dobrovoljc
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana

Jezik v e-poštnih sporočilih in vprašanja sodobne normativistike

Prispevek se posveča besedilnim, diskurzivnim in leksikalno-pravopisnim posebnostim v jeziku e-poštnih sporočil. Primerjalno s tradicionalnim, neelektronskim načinom sporazumevanja na daljavo so jezikoslovno razčlenjeni sestavni deli neformalnega in formalnega e-poštnega sporočila. Odprto je vprašanje o interakciji novomedijskega in knjižnega jezika z vidika sodobne normativistike.

UVOD

Namen prispevka ni le v oblikovanju razprave o besedilnih, diskurzivnih in slovničnih posebnostih besedil, ki jih tvorci posredujemo s pomočjo sredstev sodobne elektronike, temveč si bomo skušali odgovoriti na vprašanja, kako se je slovenščina prilagodila zahtevam novih medijev, kakšne so te prilagoditve glede na knjižni jezik v e-poštnih sporočilih in kakšen odnos naj ima do teh prilagoditev sodobna normativistika.

Razmišljanje o vsebini tega prispevka je spodbudilo najprej vprašanje, ali je smiselno umeščati jezik novih medijev v obstoječi sistem jezikovnih zvrsti, in takoj nato, ali je sploh mogoče govoriti o zvrstnosti novomedijskih[249] besedil. S socialnozvrstnega vidika je namreč v vseh novomedijskih besedilih mogoče uporabljati tudi zborni knjižni jezik, saj elektronski pisni prenosnik rabe knjižnega jezika ne omejuje. Pomembneje se zdi kontrastivno izpostaviti položaje javnega (formalnega) in zasebnega (neformalnega) e-sporazumevanja ter primerjati tvorčevo izbiro sporazumevalnih sredstev in načinov, torej načinov naslavljanja, izbora slovničnih, leksikalnih in zapisovalnih sredstev. Prispevek je tematsko omejen na elektronska sporočila, ki si jih izmenjujemo z elektronsko pošto.[250] Slednja so v primerjavi z drugimi besedilnimi sporočili v elektronskem mediju (npr. besedili v spletnih klepetalnicah in kratkimi besedilnimi sporočili – SMS-ji) še najmanj prostorsko in tehnološko omejena in zato najbolj podobna klasičnim, neelektronskim »dopisovalnim« načinom. Le tako je namreč mogoče izpostaviti zgolj kontrastivne prvine in jih jezikoslovno ovrednotiti.

PRILAGODLJIVOST JEZIKA NOVIM OKOLIŠČINAM: RAZLIČNE PERSPEKTIVE, PODOBNE UGOTOVITVE

[249] O novomedijskih besedilih gl. Strehovec (2006).

[250] V nadaljevanju uporabljam tudi skrajšane oblike (*e-pošta*; *e-poštna sporočila*), imenovane »e-tvorjenke«, ki se nanašajo na preneseni pomen pridevnika *elektronski*, tj. računalniški in internetni (Logar 2004: 122–123).

Spremljanje jezikovnega razvoja skozi preteklo stoletje dokazuje, da se je slovenščina oblikovala v prožen jezik, ki se je sposoben prilagoditi spremenljivim okoliščinam sporazumevanja[251] in oblikovati nove pojavne oblike. To se je izkazalo že v preteklosti, ko je jezik tako na izrazni kot na pomenski jezikovni ravni sprejel izzive tehnološkega razvoja: najprej ob iznajdbi tiska v 15. stoletju, nato pa v prvi polovici 20. stoletja ob izumu množičnih medijev (radia, filma, televizije). S pojavom računalnikov in razmahom interneta[252] v devetdesetih letih 20. stoletja, torej ob tretji komunikacijski revoluciji, je začela slovenščina še bolj pospešeno razvijati oblike, prilagojene novim medijem in zahtevam elektronske pošte, spletnih klepetalnic in drugih internetnih storitev.

Tudi pri piscih novomedijskih besedil je prisotna želja, da bi pritegnili naslovnikovo zanimanje in nanj posredno vplivali, vendar pa drugačnost teh besedil izhaja največkrat iz želje po hitrem, neposrednem sporazumevanju, ki ga internet kot »elektronski, globalni in interaktivni medij« (Crystal 2001: 5) omogoča. Raziskovalci različnih področij so internet kot pojavnost označili za znanilca elektronske revolucije, za »eno najbolj izrednih stvaritev človeškega uma« (Naughton 1999) oziroma za sodobni družbeni fenomen. Prilagajanje jezika novim zahtevam in odkrivanje novih izraznih možnosti je proces, ki poteka uspešno tudi v slovenščini, naloga jezikoslovcev pa je, da opišejo in osvetlijo jezikovne posebnosti ter skušajo dognati, v katerih vidikih je novomedijski jezik[253] tako zelo drugačen od jezika tradicionalnih medijev, da bi lahko rekli, da je internet spodbudil tudi izbruh jezikovne revolucije.

Jezik, ki ga uporabljamo v novih medijih in ki zvrstno ni enovit, je bil v slovenskem jezikoslovju proučevan že z različnih perspektiv. Prikazana je bila problematika obravnavanja jezikovne zvrstnosti v sodobnih medijih (Kranjc 2004); osvetljeni so bili vidiki, ki presojajo delež govornih prvin v spletnih klepetalnicah (Kranjc 2002); podrobneje so bile razčlenjene jezikovne posebnosti kratkih besedilnih sporočil (SMS) najstniške populacije v primerjavi z zgledi konverzacijskega diskurza iz starejših slovenskih besedil (Orel 2004) in njihove diskurzivne značilnosti (Jarnovič 2007); s stališča besedotvorja je bil predstavljen nov, nesistemski besedotvorni postopek, v katerem nastanejo t. i. »e-tvorjenke«, podana pa je bila tudi ocena njihove stilne vrednosti (Logar 2004); pokazano je bilo, da tudi tvorci elektronskih besedil skrbijo za jezikovno pravilnost (Michelizza 2007) in da so novomedijska besedila »vir inovativne rabe jezika« (Strehovec 2006).

Skupni imenovalec večine razprav, ki se skoraj praviloma sklicujejo tudi na ugotovitve tujega jezikoslovja, je, da je jezik, uporabljen v novomedijskih besedilih, slogovno poln posebnosti, kot so kratkost sporočil, okrajšanost besed in besednih zvez ter povedi, izpustnost in neformalnost. To so lastnosti, ki jih je bilo v preteklosti mogoče opazovati pri »telegrafskemu jeziku« in drugih tehnologijah, ki omogočajo prenašanje jezikovnih sporočil na daljavo (Baron 2002: 3). Vendar pa je to ugotovitev mogoče podkrepiti le z jezikovno analizo ustreznih besedil. Šele tako je namreč mogoče ugotavljati njeno drugačnost, posebnost, inovativnost, revolucionarnost. Pri tem se bomo omejili (s stališča sporazumevanja) na najbolj pogostno in najstarejšo obliko: e-poštna sporočila, čeprav je veliko od naštetih posebnosti mogoče pripisati vsem vrstam e-sporočil.

MED KLASIČNIM IN ELEKTRONSKIM: PISMO IN E-POŠTNO SPOROČILO

Temeljno pri razčlenitvi jezika v e-poštnih sporočilih je, da je e-pošta internetna storitev, ki omogoča uporabo računalnika za izmenjavo sporočil v obliki različnih besedilnih zvrsti, najpogosteje pisem.[254] Za e-poštna sporočila so tako kot za klasične oblike pisem značilne posebnosti sporočanja, ki jih narekuje že izbira te besedilne zvrsti kot stalne oblike sporočanja, posebej pa jih označuje še dinamika pisanja v elektronskem mediju. Te so:

---

[251] Vendar ne le sporazumevanja: potrošniška revolucija, ki se je razlikovala glede na potek industrializacije, je spodbudila oglaševalsko in tržno revolucijo. Vstop v svet tržnega gospodarstva je zahteval, da pritegnemo naslovnikovo pozornost z jezikovnimi sredstvi zlasti pri imenih tržnih in industrijskih izdelkov in z njimi povezanimi metodami oglaševalskega trženja. Med sredstvi, s katerimi želimo pritegniti pozornost potencialnih kupcev, so npr.: besedne igre z blizuzvočnicami in enakozvočnicami (*pašteta – Argeta*®; *Bučko z Lučko*®), vizualni in onomatopejski učinki besed (*pip + ssss – Pips*® *– popipsati*) ter prenovitve že ustaljenih zvez (*Zvestoba do roba*).

[252] Izraz internet uporabljam v pomenu »po svetu porazdeljen informacijski sistem, katerega temelj je telekomunikacijsko omrežje, ki temelji na TCP/IP in ki omogoča telekomunikacijske storitve, npr. elektronsko pošto, svetovni splet« (islovar: http://www.islovar.org/).

[253] Po Crystalu (2001: 5) »mrežne govorice« (angl. *Netspeak*); gl tudi Kranjc (2004: 400).

[254] Če gre za poslovno-uradovalno sporočanje – dopisov. O poskusu normiranja dopisov podrobno M. Kalin Golob (2003).

● Tako pri klasičnih načinih kot pri e-pošti pogovor med pošiljateljem (tvorcem) in naslovnikom poteka časovno-prostorsko ločeno in zato tudi neodvisno, čeprav drug drugega ogovarjata neposredno.
● Pismo ali e-poštno sporočilo naslovimo navadno na posameznika, enega naslovnika (zasebno pismo), lahko pa jih je več (zlasti v pismih, namenjenih kolektivnemu branju: odprto pismo, javno objavljeno pismo, verižno[255] ali krožno pismo). Z informacijskimi tehnologijami, ki omogočajo »recikliranje« besedil, pa so se možnosti za pošiljanje skokovito povečale, kar vpliva na število naslovnikov in prejemnikov e-poštnih sporočil.[256]
● Pisemska oblika sporočanja je stalna, o čemer pričajo že vnaprej določene zgradbene sestavine, npr. glava s podatki o naslovniku in pošiljatelju, datum, zadeva ali predmet, ogovor, telo ali jedro dopisa, pozdrav in podpis. Prisotnost posameznih sestavin v veliki meri variira glede na to, ali je pismo zasebno ali uradno. Pri pismih, poslanih po e-pošti, je večina sestavin zaradi zahtev e-poštnega programa določena samodejno, med njimi glava s podatki o naslovniku in pošiljatelju, lahko tudi podpis. Tvorcu besedila se ni treba odločati o izbiri pisemskega papirja ali obliki glave dopisa in se lahko toliko bolj pozorno posveti vsebini.
● Medtem ko je tradicionalno pismo navadno zapisano v bolj ali manj skrbno izbranem knjižnem jeziku, se v e-poštnih sporočilih tudi pri govorcih, ki so suvereni pri uporabi knjižne slovenščine, v knjižni jezik pogosto vpletajo prvine pogovornega jezika. Mogoče je trditi, da se poljubno izmenjujeta formalni in neformalni jezikovni slog.

STALNE SESTAVINE E-POŠTNIH SPOROČIL

Že pri klasičnih pismih je način oblikovanja sporočila precej ustaljen, pri e-pošti pa je s strogo obliko, ki je ni mogoče obiti, saj jo narekuje računalniški program za izmenjavo sporočil, še bolj formaliziran. To je najbolj razvidno iz pregleda stalnih sestavin e-poštnega sporočila, pri katerih pa se stalnost na ravni oblike zakrije s pestrostjo različno manifestiranih diskurzivnih in pravopisno-leksikalnih prvin.

GLAVA Z NASLOVNIKOVIM IN POŠILJATELJEVIM E-NASLOVOM

Medtem ko se pošiljateljev e-naslov izpiše v poštnem predalu naslovnika samodejno – za to poskrbijo nastavitve v programu za izmenjavo sporočil – je pri naslovniku več možnosti: naslovnik je lahko eden, lahko jih je več; oblikujemo lahko listo naslovnikov (distribucijsko listo), prek katere poskrbimo za skrito identiteto naslovnikov (npr. »Vsem zaposlenim« ipd.).[257] Kopijo pošte lahko pošljemo v vednost hkrati različnim naslovnikom, lahko pa pošljemo tudi kopijo, ki je naslovnikovim očem skrita – ne ve niti, da je bila kopija narejena niti kdo so njeni prejemniki.

[255] Primer besedila v verižnem pismu, poslanem po e-pošti: »*Slika, ki jo moraš poslati naprej. Argentinski predsednik je ta mail zbrisal in čez 8 dni mu je umrl sin. Nek moški, ki je prejel ta mail, je sliko poslal prijateljem in zadel na loteriji. Alberto Martinez je naročil tajnici, naj kopira to sliko in jo pošlje dalje. Ker je pozabila na kopije, je čez nekaj časa izgubila službo, on pa je ostal brez družine. To pismo je čudežno. Ne pozabi ga poslati dalje vsaj 20 osebam v roku 13 dni in doživel-a boš presenečenje* .« (Vir: e-poštni predal avtorice prispevka.)

[256] V tem prispevku so izvzeti položaji, ko je e-poštno sporočilo mogoče posredovati tudi v sisteme spletnih klepetalnic in forumov (npr. SlovLit), kjer pa se spremeni naslovnik, kar povzroči spremembo iz zasebnega v javno. Medtem ko je pri zasebnih e-poštnih sporočilih bistveno mentalno okolje, na osnovi katerega tvorec oblikuje sporočila, je pri javnih klepetalnicah v ospredju družbeni dejavnik, kjer ne gre za rutinski pogovor, temveč za javni nastop, ki posledično vpliva na tvorčevo izbiro jezikovnih prvin. Tudi zato se udeleženci teh klepetov ali forumov skrijejo za psevdonime ali v anonimnost.

[257] Z distribucijsko listo se lahko izognemo zadregam, na katere opozarja Crystal (2001: 96–97), npr. v nekaterih delovnih okoljih morajo uporabniki namesto abecedne razvrstitve liste naslovnikov uporabljati hierarhično. Crystal odsvetuje prepogosto pošiljanje sporočil z najvišjo prioriteto (nujno) in opozarja na poplavo nepotrebnih kopij osnovnega sporočila.

Medtem ko o teh univerzalnih lastnostih ne moremo povedati dosti več, kot so ugotovili že drugi jezikoslovci (Crystal 2001: 97), bi za slovenščino kazalo več pozornosti nameniti zapisovanju e-naslovov. Pri tem lahko pridemo do sledečih ugotovitev:

● Glede na to, da se je uporaba e-pošte razmahnila v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, je prvo pravilo, ki se dotika zapisa e-naslova, prinesel šele *Slovenski pravopis* 2001, kjer je v § 261 ob zgledu »france.kuhar@siol.net« povedano, da se pika »med posameznimi enotami naslova elektronske pošte« piše obojestransko stično.

● V e-naslovu sta vedno prisotna stična pika in znak @, ki pomeni 'pri' (angl. *at*), za katerega se je splošno uveljavilo sprva žargonsko poimenovanje *afna*.[258] Slednji loči uporabnikov del e-naslova od domenskega. Včasih je v zapisu uporabljen tudi vezaj (hd@zrc-sazu.si). Glede stičnosti pike kot tudi znaka @ v rabi ni težav, saj kakor koli drugače zapisan e-naslov računalniški program zavrne kot neustrezen. V zadnjem času pogosto srečujemo še drugačen način zapisovanja e-naslova, zlasti če je »stik« zapisan na spletnih straneh, v katerem je znak @ nadomeščen z (at), npr. »gp.ip(at)ip-rs.si«, s čimer se želimo izogniti nabiralcem e-naslovov za e-marketing.

● S pravopisnega vidika je pomembno tudi to, da e-naslov ne sme vsebovati šumevcev, zato jih zapisujemo s sičniki.[259]

● Več neenotnosti (ki sicer ni relevantna in zato ni zahtevana) je pri rabi velikih in malih črk. E-naslovi so praviloma sestavljeni iz imena in priimka, znaku @ pa sledi domena,[260] katere zadnja sestavina je »besedotvorni simbol s piko« (Logar 2004: 126) oziroma kratica države,[261] iz katere prihaja ponudnik oziroma podjetje. Sestavine naslova pišemo navadno z malo začetnico, čeprav so lastna imena – v prvem delu navadno osebna (*Mojca*, *Jure*, *Kuhar*), v drugem pa pogosto stvarna (npr. imena podjetij – *Email.si*, tudi blagovnih znamk), povezana s t. i. nacionalnimi domenami (.si = *Slovenija*), ki so oznake za države, torej posredno zemljepisna imena. V nasprotju z lastnimi in stvarnimi imeni končne simbole s piko tudi v položajih, ko se ne nahajajo v e-naslovih, pišemo z malo začetnico. Glede na to, da prevladuje zapis z malimi črkami,[262] bi bilo smiselno, da bi ga kot takega standardizirali tudi naslednji normativni priročniki.

ZADEVA

Ko dobimo v e-poštni predal novo sporočilo, je poleg podatka o pošiljatelju bistvena tudi kratka informacija o vsebini, ki je zapisana v »zadevi«. Zadevi pri e-pošti je treba nameniti več pozornosti iz dveh razlogov: prvi je diskurzivne narave, saj je prav od zapisa v zadevi največkrat odvisno, kdaj bo sporočilo prebrano oziroma kdaj bo »doseglo« naslovnika; drugi razlog pa je tehnične narave. Ko se je uporaba e-pošte za tržne namene stopnjevala do neobvladljivosti, so bili skrbniki poštnih strežnikov prisiljeni natanko analizirati jezikovno zgradbo e-sporočila (tudi zadeve) ter na podlagi ugotovljenega izdelati filtre (= čistilnike), ki s pomočjo različnih parametrov prepoznajo nezaželena sporočila in jih ne spustijo v naslovnikov e-poštni predal.[263] Ureditev e-poštnega predala naslovniku pomaga, da se med prispelimi sporočili lažje orientira. Iz zapisa zadeve se na prvi pogled vidi, če je prejeto e-poštno sporočilo:

● odgovor na prej poslano sporočilo;[264]

[258] V polemiki ob osnutku dokumenta z naslovom »Slovenski izrazi za <@> in <#> v informacijski tehnologiji« (november 2003), v katerem je Janez Dular zaradi pogovorne in slengovske motiviranosti izrazov *afna* in *lojtra* predlagal zamenjavo z izrazoma *ajka* in *višaj*, je verjetno najbolje upoštevati mnenje skupine ŠUSS, ki je predlagala uporabo in normiranje obeh različic, rešitev pa prepustiti jezikovnemu razvoju. Danes, več kot štiri leta po tem predlogu, pregled sočasne rabe po besedilnih korpusih Nova beseda (bos.zrc-sazu.si) in FIDA Plus (www.fidaplus.si) ter spletnih besedilih (s pomočjo iskalnika Google) izkazuje, da se je v splošni rabi uveljavil izraz *afna*.

[259] Prav tako kot v naslovih spletnih strani oziroma v imenih domen in poddomen ipd. Pri rekonstrukciji prihaja včasih do pomot, npr. ob naslovu »jaka.zupancic@siol.net«, sklepamo, da je lastnikov priimek *Župančič*, čeprav je *Zupančič*.

[260] Lahko je ob domeni (npr. *uni-lj.si*) tudi poddomena ali iz domenskega imena tvorjeno izpeljano ime gostitelja, npr. e-poštnega strežnika (*ff.uni-lj.si*).

[261] Poleg oznake države (*Slovenija* = *.si*, *United Kingdom* = *.uk*, *Sierra Leone* = *.sl*) so se prvotno pri ameriških ponudnikih lahko pojavljale tudi kratice *.com*, *.org*, *.net*, *.info* idr., ki so danes v rabi ne glede na državno pripadnost.

[262] Med 85 naslovi, ki se nahajajo v adresarju mojega e-poštnega predala, je komaj 17 takih, pri katerih je v imenu in/ali priimku uporabljena velika začetnica, in to nikoli pri tistih uporabniških imenih, kjer ne gre za »prepoznavno« ime in priimek, npr. namesto »Helena.Dobrovoljc@zrc-sazu.si« proti »hd@zrc-sazu.si«, ali: »pikijakop@hotmail.com«, »meta_carica@hotmail.com«, »kleopatratretja@yahoo.com«.

[263] Na spletni strani http://www.subscribermail.com/ je zapisanih 100 značilnih besed, ki se pojavljajo v zadevah angleškega »spama«. Med njimi npr.: *100% free*, *50% off, act now, amazing, buy, call now, cash bonus*.

[264] Pred zadevo je okrajšava *Odg*: ali *Re*: (angl. *reply*). Seveda ni nujno, da tisti, ki odgovarja na e-poštno sporočilo, vedno uporabi funkcijo »Odgovori«, ki pred zadevo izpiše Odg ali Re. Nič mu ne preprečuje, da odgovori s sporočilom, ki ga označuje nova zadeva.

● sporočilo, ki je posredovano oz. preposlano, saj pošiljatelj (ki je bil v prvotnem »pogovoru« prvi naslovnik tega sporočila) sporočilo le komentira ali pa nespremenjenega pošilja dalje, sicer pa je njegov tvorec nekdo tretji;[265]
● sporočilo, ki ga prejmemo kot množični naslovnik. [266]

Vsa sporočila seveda niso tako označena. V mojem e-poštnem predalu se dnevno ustavi povprečno dvajset e-sporočil bodisi neformalnega (zasebnega) značaja, dobljenih od članov družine, sorodnikov, prijateljev in znancev, bodisi formalnega (uradnega) značaja, torej povezanih z delovanjem v okviru stroke oziroma inštitucije. Značaj sporočila je pogosto mogoče razbrati že iz zadeve.

Preglednica 1: *Petnajst najpogosteje uporabljenih besed v »zadevi« e-poštnih sporočil enega uporabnika, razvrščenih glede na neformalni in formalni značaj*.[267]

Neformalna e-poštna sporočila	**Formalna e-poštna sporočila**
Vprasanje	*Pogodba*
pozdrav	*Zapisnik*
Voscilo	*Vabilo*
Hvala	*Sestanek*
:)	*Razpis (za ...)*
pisemce	*Obvestilo*
Zivjo	*Porocilo*
??	*LK (Lingvistični krožek)*
hoj	*Besedilo (...)*
cestitke	*nove besede*
Hmm	*cistopis*
Fotke	*Dopust*
Vec stvari	*Vprasanje*
kar tako	*Nujno*
Nujno	*Pravilnik (o ...)*

Iz preglednice, ki prikazuje najpogosteje rabljene »zadeve« pri zasebni in formalni pošti, je razvidno, da uporabnik, ki piše zasebno e-poštno sporočilo, v zadevo pogosteje vpiše tudi stilno zaznamovane besede, slengovske in druge neknjižne besede (*hoj*, *Fotke*) ter manjšalnice (*pisemce*), slogovno opazne pa so pravzaprav vse, ki izražajo razpoloženje, naj bo začudenje, veselje (☺), dvom (*hmmm*) idr. Ločila so v teh primerih rabljena neskladenjsko, pogosto podvojena (??) in sestavljajo »razpoloženjske simbole« (Orel 2004: 419), npr. smeški ☺ :) :-) ali pomežiki ;-) ;).

Medtem ko je zadeva formalnega e-sporočila največkrat eksplicitna, saj napove vsebino navadno s samostalniško frazo, ki včasih eksplicitno označuje tudi stalno obliko poslanega besedila, kot npr. *pogodba*, *zapisnik*, *vabilo*, *obvestilo*, je to pri neformalnih e-sporočilih redkeje. Podobno je s pozdravi: sporočila pogosto pošiljamo kot pozdrave, v zadevi pa pošiljatelj pogosto zapiše kar pozdravni medmet, ki je hkrati izjava, s katero pošiljatelj dejansko nagovori naslovnika (*živjo*, *hoj*). Pojav se stopnjuje do rabe simbolov in znakov: ?? v zadevi napoveduje vprašanje, ☺ pa šaljivo vsebino, vendar sta obe zadevi v tem primeru bolj dvoumni, kot če bi vsebino sporočil napovedali z zadevama *vprašanje* in *za smeh*.

Če se ozremo tudi na zapise, ki jih ni v zgornji preglednici, lahko ugotovimo, da se pri neformalnih e-sporočilih v zadevi pogosteje pojavljajo skladenjsko bolj zapletene zgradbe (redkeje zveze z levim prilastkom kot z desnim). Za prikaz sta izbrani *Vabilo* in *Obvestilo*, ki bi ju v neformalnem e-sporočilu lahko napovedali tudi manj suhoparno, drugače, npr.: *Vabim ... te*, *Pridi*, *Prireditev*, *Jutri ...* in podobno.

Preglednica 2: *Zadeve, ki v formalnem e-poštnem sporočilu napovedujejo obvestilo in vabilo*.[268]

Vabilo	**Obvestilo**

[265] Pošiljatelj, ki je bil v prvotnem »pogovoru« prvi naslovnik tega sporočila, ga le komentira ali pa nespremenjenega pošilja dalje, sicer pa je njegov tvorec nekdo tretji – pred zadevo je okrajšava Fw; Fwd (angl. *forward*).

[266] Sem nas pripelje vpis na liste različnih diskusijskih skupin in forumov ali pa evidenca v seznamu administratorske skupine, ki deluje kot javna oglasna deska. Pred zadevo je dogovorjena oznake te skupine v (oglatem) oklepaju. Npr. oznaka [SlovLit] pred zadevo označuje, da je bilo sporočilo poslano v okviru javne diskusijske skupine ali foruma »Slovenska literarna veda«, v katerega je naslovnik vpisan.

[267] Vir podatkov za dotično preglednico in vse nadaljnje je kar avtoričin uradni in zasebni e-poštni predal. Pregledanih je bilo več kot 4000 e-sporočil, obdelanih – izločeni so bili odgovori, označeni z *Re* ali *Odg,* in pa posredovana sporočila (*Fwd*) – pa je bilo 500 e-sporočil. Tu so upoštevane le tista, ki se pojavljajo več kot dvakrat.

[268] Številka označuje pogostnost.

Vabilo	*Obvestilo*
Vabilo na predavanje	*Obvestilo gradbene pisarne*
vabilo	*obvestilo*
Vabilo na razstavo	*Nujno obvestilo*
vabilo na sejo kolegija	*obvestilo za vse*
Vabilo na prireditev	*O B V E S T I L O*
Vabilo k sodelovanju	*obvestila*
Vabilo na Generacije znanosti	*OBVESTILO*
Vabilo na simpozij	*NUJNO OBVESTILO!*
Vabilo na etnokoreoloski predavanji	*obvestilo sindikata*
Vabilo na zagovor doktorske disertacije	*Obvestilo RC 2007-02-26-01*
Vabilo na nastopno predavanje	*NUJNO obvestilo*
Vabilo na NOVOLETNI SPREJEM	*Dopolnitev obvestila gradbene pisarne*
Vabilo in pristopnica za SD18	*direktorjevo obvestilo*

Po drugi strani pa tvorec zasebnega e-sporočila ni obremenjen z upoštevanjem predpisane knjižne norme in uporablja več zvrstno različnih sopomenskih izraznih možnosti. Zadevi, ki sta se znašli visoko na pogostnostni lestvici e-poštnih sporočil mojega e-predala, sta *Vprasanje* in *?*. Vendar so moji dopisovalci za napoved vprašanja uporabili tudi mnoge druge načine (podobno je s sporočili, ki bi ju lahko označili z *nujno* in *zaupno*), kar prikazuje spodnja preglednica.

Preglednica 3: *Zadeve, ki v neformalnem e-poštnem sporočilu napovedujejo vprašanje, zaupnost in pomembnost sporočila*.

Vprašanje	**'zaupno'**	**Nujno**
??	*Samo zate!!!*	*Nujno*
Vprašanje	*FYEO*	*Zoom in hitro*
FAQ	*fyeo*	*Nujno prebrat! :)*
Q	*4ye*	*Check ASAP*
?	*FYEO :)*	*Pomembno !*
faq	*Fyeo text*	*Urgentno ...*
	Fyeo-slika G3 v Ljubljani!!!!	*zeloo aktualnoo*

Zadeva pri e-poštnem sporočilu ima lahko še eno posebnost. Že Crystal (2001: 99) opozarja, da je glava navadno ločena od vsebine oziroma telesa besedila, vendar pa se zgodi, da ni vedno tudi funkcionalno ločena. To potrjuje tudi pregledan korpus gradiva, zlasti pri osebnih e-sporočilih, kjer je v zadevi pri teh primerih zapisa začetek nedokončane povedi (a) ali pridevnik kot del ogovora (b), pri formalnih e-sporočilih pa se tovrstno zapisovanje uporablja le izjemoma (c):

a) če ...
... obsežne priponke nisi mogla odpreti: ni bil virus, ampak samo videoklip izpred let.

b) draga ...
... X, slišal sem že, da si stopila nazaj, nisem pa si mislil, da gre za tako korenito odločitev.

c) Vabilo ...
... na predavanje »Škotske pravljične balade« je priloženo. Vljudno vabljeni!

TELO BESEDILA Z OGOVOROM IN KONČNIM POZDRAVOM[269]

Telo besedila se začne z neobveznim ogovorom in konča s pozdravom. *Ogovori* so redkeje uporabljeni zlasti pri osebnih e-poštnih sporočilih, pogosto pa se pojavljajo že v zadevi kot *zdravo, živjo*, *hoj* ipd.

Slika 1: *Prisotnost ogovora pri formalnih in neformalnih e-poštnih sporočilih*.

[269] Vir podatkov za začetne in končne pozdrave je avtoričin uradni in zasebni e-poštni predal. Pregledanih je bilo več kot 600 e-sporočil.

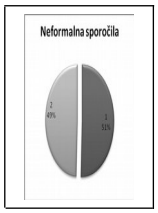

Ogovor	–	+
Neformalna e-poštna sporočila	167	163
Formalna e-poštna sporočila	14	142

Med ogovori je v pozdrav pogosto vključeno ime naslovnika (A), kar sporočilo personalizira. Pri e-poštnih sporočilih neformalnega značaja pa ogovori, ki ne vključujejo identifikacije v obliki osebnega imena, implicitno izkazujejo visoko stopnjo intimnosti (*ej*, *oj*, *ojla* ipd.).

Preglednica 4: *Primerjava ogovorov v neformalnih in formalnih e-poštnih sporočilih*.[270]

Neformalna e-poštna sporočila		**Formalna e-poštna sporočila**
draga A	*živ*	***spoštovana (gospa (A))***
A	*dober večer, A*	***spoštovani (A)***
živjo (A)	*dobro jutro*	***spoštovana (A)***
hojla	*ej*	*pozdravljeni (A)*
pozdravljena, (A)	*haj*	*dragi (A/gospod A)*
čao, A	*hej, A*	*pozdravljena, A*
hello	*oj*	*dober dan*
hoj	*ojla*	*lepo pozdravljeni*
ahoj	*pozdravček*	
halo	*zdravo, A*	

Iz zgornjega grafikona in preglednice je razvidno, da so ogovori v neformalnih e-poštnih sporočilih precej bolj pestri in raznoliki. V preglednici niso bili upoštevani tisti ogovori, ki se – tudi če so enakopisni – nanašajo na množičnega naslovnika. Ker v teh primerih personalizacija ni mogoča, uporabi pošiljatelj navadno kak drug način, s katerim se izogne šablonski brezosebnosti (*spoštovani*, *pozdravljeni*), npr.: ločeno ogovarjanje ženskih in moških naslovnikov (*spoštovane in spoštovani*), eksplicitna določitev kroga ciljnih naslovnikov (*spoštovani udeleženci simpozija*, *spoštovani uporabniki aplikacije*, *spoštovani kolegi*).

Med personalizirane ogovore posebne vrste umeščamo tiste, ki so tvorjeni avtomatsko in jih prejmemo, ko dobimo e-poštno sporočilo avtomatskega odzivnika, ki navadno potrjuje našo prijavo v večji sistem, npr.:

a) spletni Telefonski imenik Slovenije: *Pozdravljeni* hd@zrc-sazu.si

b) Gmailov e-poštni sistem: *Čestitamo vam za novi Gmailov račun*, helena.dobrovoljc@gmail.com

c) spletišče DSvet: *Helena, hvala, da ste se registrirali na spletišču …*

č) spletna trgovina www.cangura.com: *Spoštovani/a Helena Dobrovoljc!*

d) www.bolha.com: *Helena, hvala da ste se pridruzili uporabnikom oglasnega sistema Bolha.com.*

KONČNI POZDRAV

Besedilo sporočila zaključimo s *končnim pozdravom*. Po pregledu približno 600 e-poštnih sporočil je bilo ugotovljeno, da je končni pozdrav pri formalni pošti praviloma vedno prisoten, pri neformalnih sporočilih pa izostane le v štirih petinah sporočil. Uporabljen je torej pogosteje kot začetni ogovor.

[270] V oklepaju so navedene sestavine ogovora, največkrat identifikacija naslovnika (A), ki ni vedno uporabljena. S krepkim tiskom so označeni ogovori s pogostnostjo nad 10. Pregledanih je bilo ca 600 e-poštnih sporočil.

Slika 2: *Prisotnost končnega pozdrava pri formalnih in neformalnih e-poštnih sporočilih*.

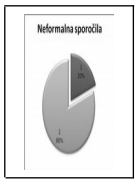

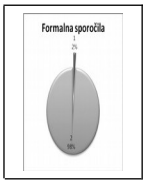

Končni pozdrav	–	+
Neformalna e-poštna sporočila	59	242
Formalna e-poštna sporočila	2	131

Raznolikost končnih pozdravov je še večja kot pri ogovorih, čeprav se je pri neformalni pošti povečalo število »unikatnih«, tj. le enkrat uporabljenih pozdravov. Končni pozdravi pri formalnih e-poštnih sporočilih so precej šablonski. Kljub temu pa je v obeh vrstah sporočil najpogosteje uporabljen *lep pozdrav*, bodisi v polni obliki bodisi kot kratica (*lp* ali *LP*), ki kot nezaznamovani brezosebni komunikacijski obrazec od tvorca zahteva najmanj napora, saj se z njim izogne odločitvam o tikanju ali vikanju naslovnika oziroma o odnosu do naslovnika nasploh.

Preglednica 4: *Primerjava končnih pozdravov v neformalnih in formalnih e-poštnih sporočilih*.[271]

Neformalna e-poštna sporočila		**Formalna e-poštna sporočila**
LP	*lupčka*	***lep pozdrav***
lep pozdrav	*oglasi se*	***lepo Vas pozdravlja B***
lepo se imej	*bodi bp*	***LP***
pozdrav	*cmok*	*…Vas lepo pozdravljam*
drži se	*dobro se drži*	*s spoštovanjem*
lep dan	*hug*	*lepo Vas pozdravljam*
lepo (mi) bodi	*hvala ti*	*prisrčen pozdrav, B*
lepo te pozdravljam	*lep vikend*	*prijazen pozdrav*
uživaj	*mej se*	*… Vam želim lep dan*
dijo	*najlepša hvala*	*lepo pozdravljeni*
floriraj	*ol'd best!*	*nasvidenje*
pozdravček!	*pa pa*	*prav lep pozdrav*
srečno	*piši mi*	*s pozdravi*
hajd	*plp*	
lahko noč	*prisrčne pozdrave*	
vse dobro	*se vidva*	
čao	*sončen pozdrav*	
hvala	*še enkrat hvala*	
lep pozdravček	*vse lepo*	

Pri nekaterih e-sporočilih končnemu pozdravu sledi elektronska vizitka (a), ki jo program za e-poštne storitve samodejno pripiše poslanemu sporočilu (seveda, če mu to določimo v nastavitvah). Tak samodejni podpis navadno vsebuje ime in priimek pošiljatelja, če je pošta uradna, pa tudi strokovni naziv in ime inštitucije, naslov, telefon … ponekod tudi reklamni slogan podjetja (b) ali pa osebno sporočilo (c), navedek, zanimivo misel (č), kar sicer pogosteje srečujemo pri sporočilih, objavljenih v spletnih elektronskih forumih:

a) *Mojca Novak*
poslovna sekretarka
Društvo Beseda
Pregljeva ulica 12

[271] V oklepaju so navedene sestavine končnega pozdrava, največkrat identifikacija naslovnika, ki ni vedno uporabljena. S krepkim tiskom so označeni pozdravi s pogostnostjo nad 10. Pregledanih je bilo ca 600 e-poštnih sporočil.

1000 Ljubljana
Tel: 051 345 988
E-pošta: mojca@beseda.si

b) *Končno tudi v slovenskem jeziku – revija NATIONAL GEOGRAPHIC, NAROČITE SE:* www.nationalgeographic.si
NAUČITE SE TUJIH JEZIKOV SAMI! www.pons.si

c) *UPOŠTEVAJTE, DA NISEM NA E-ZVEZI VSAK DAN.*

č) *"Edina dilema, kadar nič ne delaš, je, da ne veš, kdaj si gotov."*

Pogosto se e-poštnih sporočil drži tudi podatek o tem, da sporočilo ne prinaša virusov (d), zadnje čase pa tudi, da je pošta osebno sporočilo, namenjeno naslovniku, zato pošiljatelj ne želi, da se njegova kopija pošilja dalje (e):

d) *This message was checked by NOD32 Antivirus System.* http://www.nod32.com

e) *© Copyright Ana Novak, Ljubljana, si v nadaljevanju pridržuje vse pravice. Ana Novak je lastnica tega elektronskega sporočila skupaj z morebitnimi priponkami (v nadaljevanju: dokument). Dokument je poslovna skrivnost zaupne narave in je namenjen samo navedenemu naslovniku/naslovnikom. Če ste pomotoma prejeli ta dokument, vas prosimo, da o tem takoj obvestite pošiljatelja in mu dokument vrnete ter ga uničite. Prepovedana je vsaka nepooblaščena uporaba, razkritje, objava, kopiranje ali razširjanje tega dokumenta, njegovega dela ali vsebine. Ana Novak ni odgovorna za spremenjen, preurejen ali ponarejen dokument.*

JEDRO SPOROČILA

Besedilo, ki sledi ogovoru, je bistvo sporazumevalnega dogodka in ga imenujemo *jedro sporočila*. Vsebinsko ga je težko definirati, z besedilnega stališča pa je pomembno, da ni predolgo[272] in da je smiselno členjeno. Z e-poštnimi sporočili se odvija dvogovor med tvorcem in naslovnikom, ki je nesočasen, kljub temu pa zanj veljajo temeljna načela dialoškega sporazumevanja. E-pošta omogoča preseganje ovir, ki jih povzroča nesočasno virtualno druženje, in sicer tako, da prejemniku e-sporočila omogoči, da v odgovoru nanj samodejno vključi celotno tvorčevo sporočilo,[273] ki ga lahko zdaj kot tvorec odgovora poljubno spreminja in po delih vključuje v svoj odgovor (a) ali pa ga lahko pusti nespremenjenega (b):

a) *:) naslov je pravi kot kaze... lepo te je spet 'slisat' po dolgem casu!*
| Kako si kaj?
**dobro, vse v redu na tej strani atlantika. :)*
| Ko sva bila zadnjič v stiku, se ti je rodil sin in bilo je malo po 11. 9.
**sinko ne, pac pa hcerka. samo puncke se rojevajo nasi etiopsko-slovenski navezi! :) na poti je ze cetrta!*

b) *On 21 Jan 2005 at 11:00, A wrote:*
> Se da v pošto naštimat tako, da se ti ravnokar prispeli mail sam pojavi v new mail folderju in ti ni treba nenehno > preverjati, če se je kaj nabralo na strežniku? Zdaj sem tako ali tako ves čas online.

Lahko :)
Greš v meni "Tools -> Internet Options ...", nadaljuješ kot kaže priložena slika in v polje vpišeš naj ti npr. vsake 15 min pokaže novo pošto. Lp, B

Večina uporabnikov e-pošte ne izkorišča te možnosti, čeprav bi se tako mnogokrat izognili nesporazumom, ki nastanejo zaradi časovne distance pri sporazumevanju.

JEZIKOVNE POSEBNOSTI E-POŠTNIH SPOROČIL

[272] V skladu s spletnim bontonom velja načelo, da so e-pisma kratka in jedrnata, vrstice naj ne bodo daljše od 65 ali 70 znakov. (http://www.studentski-servis.com/Kariera/Aktualno/Spletni-bonton)
[273] Prvotno sporočilo e-poštni program tehnično loči tako, da ga označi z lomljenimi oklepaji ali pokončnicami in drugo vrsto ali barvo pisave.

Raziskovalci jezika e-sporočil ugotavljajo, da je razlog za številne pravopisne in slovnične napake predvsem sproščenost tvorca novomedijskih sporočil vseh vrst, ki je posledica neformalnosti elektronskih medijev. Po drugi strani pa so številna, zlasti neformalna e-poštna sporočila prvopisi, kar pomeni, da so odposlana, ne da bi jih njihov pisec še enkrat prebral in korigiral.

- *Popolbdne smo doma Čao*
- *Draga Ana, mi lahko tole barvno sprnatas? Rabim za vrtec, mi imamo samo cb printer. Hvala, Andrej.*
- *Živjo, a gresta vidve danes na okorglo mizo v CD? Se vama lahko pridružim? Lp, A*

Medtem ko jezik formalnih e-poštnih sporočil večinoma sledi predpisani normi knjižnega jezika, je za neformalna sporočila značilno mešanje prvin pogovornega in knjižnega jezika na vseh jezikovnih ravninah, ki se stopnjuje do meje neberljivosti:

- *Jou, + se ne da registrirat v domeni, samo -, še vedno razmišljam če je varijanta da se nardi quick sell page Kr vse belo sam logo pa izdelki!? -- Pa še neki mi povej, face book baje nardi $8mio, misliš da bi se dalo kak kos tam vzet kot provider apps-ov?*

Vsak tvorec ob sporazumevanju z različnimi naslovniki izbere svoj slog sporočanja. Kljub veliki stopnji individualizacije tega jezika, katerega individualnost se stopnjuje z uporabo skorajda vsakemu uporabniku lastnimi prvinami neknjižnega jezika, pa ima jezik e-poštnih sporočil tudi povezovalne lastnosti. Na ravni *glasovja* je na primer najbolj očiten samoglasniški upad oz. redukcija kratko naglašenih samoglasnikov:

- *Hojla, kako kaj? Jaz nameravam it jutr smucat, verjetno na Krvavc, ker za Nasfeld ni nobenega hudega interesa. ce mas kako zeljo se mi oglas. Sam se dons pol mam pa pocitnice. LP ana*

Deloma se izkazuje tudi vpliv narečnih glasovnih posebnosti (*vejš*, *črez*, *fredi*, *nje*, *tjeb*, *mjen*):

- *Vejš da Ti bom naredu; najbolje je takole: Ti napiši črez vikend, jaz pa v ponedeljek ali torek pridem podpisat. Na hitr ne morem prebrat takega špeha. Bo fredi? Poslal bi Ti še tretjo knjigo v pregled. Sej žihr, a nje? ...*
- *če maš kaj cajta, se oglas; jes sm pr tjeb u firm že biu, ti pa pr mjen še nje ... je jasn, da nimš velik cajta, ampak tud jes ga nimm, lp, floriraj, jure*

Na *oblikoslovni* ravnini so značilne zlasti tiste posebnosti, ki so posledica tudi siceršnjega razvoja jezika (*bojo*), glasovnih posebnosti oziroma redukcije (*fotku*), pa tudi vdora pokrajinskih pogovornih prvin, npr. maskulinizacija nevter (*pedale*, *je bil sonce*):

- *Evo nekaj slik, tiste ko sem pa fotku, kape pa majce ko so ble že nove pa zdle ne najdem, Sej to bi pofotku ko bojo na novo sprintane! Vsaj moško pa žensko varjanto in nekaj barvnih kombinacij, al pa fotke kr po templateju nardim. Pisal sem mu tako da ko dobim odgovor ti sporočim. Lp, Andrej*
- *Hojla! A ves da sem ze en teden lastnica Elanovega kolesa. Prejšnji vikend sem kolesarla po koprskih brdih in je bilo celo bolj naporno kot sem pricakovala. Drgac sem kr zadovoljna z biciklom, samo menjalnik bo treba se malo nastelat. Sem dala tud spd pedale namontirat in sem ze 2-krat kar dobr padla. Za to se nisem cist zihr, ce je bilo v redu. Pa saj se bom navadila. LP Ana*
- *V nedeljo sem tud šel in do enih je bil sonce.*

Skladenjska zgradba je preprosta, brez zapletenih povedi, veliko je kratkih stavkov, ki so povezani v poved brez veznikov (brezvezje). Raba ločil pogosto ne zaznamuje stavčnofonetičnih lastnosti (vprašaj, vejica), kar vpliva na slabšo razumljivost povedanega, napake pa se pojavljajo tudi pri rabi predlogov. Izrazita so zlasti retorična vprašanja, mnogokrat uporabljena kot vljudnostna mašila. Dvogovornost je razlog za pretežno uporabo sedanjega glagolskega časa.

- *Ojla kva je zdaj? A nam je nasul snega se za ene dva mesca za smucat. Ampak menda ta vikend spet ne bo kaj prida (!!!) naslednji pa res mora bit ... drugac se bo men ze zmesal od nesmucanja. Upam da si se pozdravila, pa lep pozdrav. Ana*

- *Hvala za pripravljenost . Vlogo ti bo poslala Mojca sama, ... ce se bo seveda strinjala z mojim predlogom. Morda pa bo menila, da spisu nic ne manjka ... da jaz samo tezim ... Za pomoc sem te prosil v naprej, ker naslednje dni ne bom imel veliko casa ... Lep pozdrav, Andrej*

- *Draga Ana, po 14 dneh se vracam med zaskrbljene ..., odklop mi je dobro del, tako da bom prenesla, kar me caka. Namigi so razlicni ... Kako ti gre. Nazaj bom 8.7. Kdaj gres na dopust? Lep pozdrav s cudovite Kalabrije. B.*

Besedje e-poštnih sporočil je knjižno in pogovorno. Pogovorni jezik prinaša slengovske (*ojla*, *carski*, *mega*, *evo*) in žargonske (*templejt*, *celc*, *spd pedale*) besede, novodobne izposojenke, prevzete polcitatno zlasti iz angleščine (*foto sesion* = angl. *photo session*, *triki* = angl. *trick, komp* = angl. *computer*), pa tudi hrvaščine (*nije*, *baš*). Od stopnje neformalnosti je odvisno, koliko je iz nemščine prevzetih neknjižnih pogovornih besed (*žihr*, *cajt*, *komot*, *špura*):

- *Apartma? Hmm. Mogoče bi blo, čeprav nije baš ... Fotke so mal triki pa štedilnik je carski :) L, Jure*

- *Hojla Ana, a poznas koga, ki bi bil mojo prijateljico iz Srbije pripravljen individualno ucit nase jezika? Gospa je ze kar en cajt v Slo in bere komot, verbalna komunikacija pa ji dela frke. LP Andrej*

- *Takele mejle dobivam lejtli ...*

- *Evo mal fotk iz Soriške planine. V nedeljo sem tud šel in do enih je bil sonce. Drugač je pa Soriška zakon za po celcu. Tud Nasfeld se skrije. Ljudi pa zelo malo. Povsod kar vidiš špur so to moje sledi, čist zares. Nasploh je blo ta dva dni mega.*

V e-poštnih sporočilih se pogosto zgodi, da se v istem besedilu za isto predmetnost izmenoma pojavljajo pogovorni in knjižni izrazi (*slike – fotke*, *ali – a*, *bicikel – kolo*).

Iz prikazanih zgledov je razvidno, da so oblikoslovne in skladenjske posebnosti jezika e-poštnih sporočil bolj prikrite, izstopajo pa fonetično ali citatno zapisane besede in *pravopisne* posebnosti, med slednjimi zlasti posebne funkcije pri rabi velikih črk. Nekateri tvorci namreč dosledno izenačujejo malo in veliko začetnico, kar deluje lahko kot stilna različica pisanja (o tem že *SP* 2001, § 160):

- *... ajd golobček čez podnart, kokrico, šenčur, brnik, mengeš tja do kamnika, lp, andrej*

- *lepo lepo prosim, ce lahko naredis cimprej, ker mam zdaj samo jaz nalozen risarski program in se morava menjavat na kompu. hvala t@nj@*

Medtem ko raba samih malih črk nima posebnega pomena, pa rabo samih velikih črk netiketa ali spletni bonton[274] odsvetuje, saj je uporabljena takrat, kadar želimo povzdigniti svoj glas oziroma zakričati. Same velike črke pa so tudi povsem nezaznamovane, kadar jih uporabljamo v krajšavah, ki jih tvorci novomedijskih besedil vseh tipov zlasti zaradi gospodarjenja s prostorom, pa tudi zaradi želje po večji opaznosti, pogosto uporabljajo. Poleg črkovnih znamenj uporabljajo številke, pri čemer izkoriščajo glasovno podobo številk, ki skupaj sestavljajo t. i. kratkopisne kratice (Logar 2004: 129), in jih vključujejo tako v slovenske (ju3 = *jutri*, pr8 = *pros'm*, 5er = *Peter*, 1x = *enkrat*) kot tudi v angleške (4yeo = *for your eyes only* = 'samo za tvoje oči', j4f = *just for fun* = 'samo za zabavo', 2 much = *too much* = 'preveč') besede:

- *A ti tole razumeš? 2 much!!*

- *Še 1x hvala!!!!!!!!!*

- *Preber tole, pr8... Ni mi jasn, kje je point ...*

V pregledanih e-poštnih sporočilih je zagotovo najbolj pogosto uporabljena kratica *LP* kot končni pozdrav, po pogostnosti pa si sledijo še citatne *OK* (O. K. angl. 'v redu'), *thx* (*thanks*, angl. 'hvala'), *btw* (*by the way*, angl. 'mimogrede') in :D ('krohot'). Vendar za e-poštna sporočila uporaba krajšav ni tako zelo značilna kot za SMS-je, ki so prostorsko bolj omejeni kot druge oblike e-sporočil. Deloma sodi na področje pravopisa tudi stava ločil, ki je zelo poljubna (zlasti vejica), tudi stičnost je prepuščena občutku. Ločila v neskladenjski

[274] Netiketa (angl. *netiquette*, *net etiquette*) je izraz, ki se je uveljavil za zbirko pravil lepega vedenja na internetu, še posebej pri spletnem sporazumevanju. Sinonim zanjo je omrežni bonton. Glavno pravilo netikete pravi: »Bodite konservativni pri tem, kar pošiljate, in liberalni pri tem, kar prejemate.« Vir: http://www.studentski-servis.com/Kariera/Aktualno/Spletni-bonton, 12. 5. 2008.

rabi so v kombinaciji z besedilom mnogokrat uporabljena za eksplicitno zaznamovanje stopnjevanih občutij, ki so inherentna vsaki izjavi:

- *Pa dobr ljudje, kam gre ta svet?????!!!!! Te res hocjo revolucijo!!!*
- *Halooooooooooooo!!!???*
- *JA, SUPER!!!!!!!!!!!! CESTITKE OD VSEH NAS!!!!!*
- *A ti tole razumes?!?!?!?!?!?!?!*

Pri pisanju skupaj in narazen opažamo neusklajenost s predpisom pri prislovnih zvezah, ki so zapisane kot zloženke (*čimprej*), in zaimenskih zvezah (*kakorkoli*), ki so v *SP* 2001 pisane prednostno narazen, v rabi pa pogosteje skupaj. Temu se ne smemo čuditi, saj imajo z obema kategorijama probleme tudi tvorci knjižnih neelektronskih besedil (Dobrovoljc 2008).

Na koncu omenimo še *pisavoslovno* opažanje: številni uporabniki e-pošte pišejo sporočila brez črk, ki označujejo šumevce, kar je verjetno posledica dejstva, da to narekuje že vstop v sistem e-poštnega elektronskega sporazumevanja, ki se začne z vpisom e-naslova, v katerem zapisujemo le črke brez kakršnih koli diakritičnih znamenj in tudi brez šumevcev. Verjetno številni naslovniki s to prakso po analogiji nadaljujejo tudi v telesu besedila. Drugi razlog je diskurzivno-tehničnega značaja: tvorec besedila namreč želi vnaprej preprečiti motnje v sporazumevalnem kanalu in posledično nesporazume. Kljub prisotnosti univerzalnega Unicoda so namreč pri e-poštnih sistemih še vedno v uporabi različni kodirni standardi (npr. windows-1250, ISO-8859-2, UTF-8), ki pa jih vsi e-poštni programi ne podpirajo, zato tvorci sporočil pogosto ne zapisujejo šumevcev, temveč jih označujejo z nemškim veččrkjem (npr. š s tročrkjem *sch*: *no super za to informacijo, da bo moja knjiga mogoce le izsla sche pred jesenjo*) ali zvezdico pred sičnikom (*Ob izidu tvoje knjige ti iz srca *cestitam!*), vendar zelo nekonsistentno.

MED MREŽNO GOVORICO IN KNJIŽNIM JEZIKOM

Z opisanimi dejstvi smo se dotaknili diskurzivnih, besedilnih in pravopisno-leksikalnih prvin, značilnih za e-poštna sporočila, ki odslikujejo tudi stopnjo formalnosti sloga, ki ga tvorec besedila izbere. Ostane nam le še, da poskušamo odgovoriti na začetno vprašanje o odnosu sodobne normativistike do jezikovnih posebnosti v e-poštnih sporočilih. Posebnosti rabe jezika v elektronskih besedilih nasploh namreč v nasprotju s tradicionalnimi niso predpisane (kodificirane), kar pomeni, da ga ne usmerjajo zanj posebej ustvarjena pravila, temveč da se porajajo spontano. Kljub popolni odsotnosti institucionalnega usmerjanja (uporabniki se ga ne »učimo« organizirano, temveč individualno in samoiniciativno) in kljub velikemu številu inovativnih jezikovnih prvin, katerih razumevanje je prepuščeno naslovnikovi iznajdljivosti, je dokazano, da se je v tem kodu mogoče učinkovito sporazumevati. Uporabniki deloma sledijo predpisanim jezikovnim normam in te idealne vzorce dopolnjujejo s posnemanjem aktualnih jezikovnih vzorcev povprečnih govorcev, ki so praviloma manj formalni (Baron 2002: 5, 8). Na internetu obstaja sicer veliko besedil, ki tvorca seznanjajo z že prej omenjeno netiketo oziroma dajejo navodila o tem, česa pri pisanju e-poštnih sporočil »ne smemo« …, vendar, kot pravi Cook (2004: 198), ti samooklicani pazniki navadno predpisujejo tako rabo jezika, ki je tako ali tako uveljavljena že stoletja. Povedano drugače: na rabo jezika, uporabljenega v e-poštnih sporočilih, bistveno ne vplivajo.

Zato je kot končno (odprto) vprašanje morda bolj smiselno izpostaviti vpliv interneta na jezik posameznika, knjižni jezik oziroma jezik nasploh. Lastnosti jezika novih medijev postanejo s stališča normativistike zanimive v trenutku, ko začnejo vplivati na jezik, ki je standardiziran, predpisan, ki se ga institucionalno učimo. Če se razgledamo po aktualnih knjižnih besedilih tiskanih medijev, so v njih v posameznih fragmentih že vidne prvine elektronskih sporočil:

- *Golf je vsakokrat pač le dobra evolucija prejšnjega. In tako bo, dokler nekdo v Volkswagnu ne bo udaril po mizi in tako ogromno tvegal.**:-)*** (Avtomagazin 2003)
- *Na primer Bajaga, ki je na festival sicer prišel, a je odšel okoli osme zvečer – nastopil pa ni. Podobno je bilo s skupino **Mi2**; njeni člani so na organizatorja čakali uro pred nastopom, nato pa odšli.* (Mladina 2005)
- *Na ta moj kratek zapis lahko pozabiš, lahko ti je v osebno informacijo, lahko pa ga tudi uporabiš. **Lp**. Matjaž* (Mladina 2006)

- *Najbolj mi je ostal v spominu – razen skoraj morbidnosti v opisovanju notranjega razdelka v ustih njegove tete, kar bi lahko šteli kot protipravno razkrinkovanje osebnih podatkov (**btw –** to prava literatura tudi je) – opis neke limone, ki je zdrsnila v izložbi na rob stekla in se tam začudena sprašuje, kaj tukaj počnem, kaj tukaj počnem, kaj tukaj počnem ...* (Delo 2007)

- *Evropski poslanec Lojze Peterle bo uradno volilno kampanjo začel danes na Štajerskem s prireditvijo Mariborski **5eroboj**, kjer bo med drugim razkril tudi svoj slogan. Tudi drugi elementi kampanje so še skrivnost.* (Delo 2007)

- *»Lojze Peterle skriva močne adute, ki jih doslej ni razkazoval. Lahko pa povemo, da smo tisto, kar javnost slabo pozna o njem, strnili v znamko **5erletovih** 5 – je politik, glasbenik, čebelar, pilot in poliglot,« je opisal Janez Cigler Kralj, predstavnik za stike z javnostjo v Peterletovem štabu. (Delo 2007)*

V prihodnje lahko pričakujemo nadaljevanje in stopnjevanje te težnje in v to smer razvoja nas usmerjajo tudi historične izkušnje z jezikovnimi spremembami: v preteklem stoletju je norma knjižnega jezika pod vplivom političnih in družbenih sprememb ter tehnološkega napredka, ki je skrajšal čas od »iznajdbe« besedila do njegove javne objave, postala manj prestižna in odprta tudi za jezikovno rabo nekanoniziranih piscev. Medtem ko so predstavniki Praške lingvistične šole še sredi stoletja za osnovo knjižne norme zahtevali »primerno literarno prakso zadnjih petdesetih let« (Havránek (1947: 14), se je v sodobnem pojmovanju knjižne norme uveljavilo stališče, da je »primerna osnova za knjižno normo v stičišču razmerij med nosilci knjižnega jezika in vsemi pišočimi« (Dobrovoljc 2004: 19). Vzpostavljanje prožne ustaljenosti je proces, ki se je v desetletjih manifestiral kot iskanje točke ravnovesja med prestižnostjo ustaljenih jezikovnih zgradb, normiranih s predpisom, in raznolikostjo jezika marginalnih kulturnih okolij. Med slednje v tem trenutku umeščamo tudi jezik, ki se uresničuje v besedilih e-poštnih sporočil. Do katere mere bo novomedijski jezik vplival na knjižnega, bo pokazal čas. Dejstvo je, da ta jezik lahko razumemo – po Bahtinu – kot centrifugalno silo,[275] ki vpliva na heterogenost knjižnega jezika, zlasti z vnosom prvin govorjenega jezika in sredstev, s katerimi se povečuje lakoničnost jezika, kakršno zahtevajo novi mediji. Vendar pa so dosedanje številne raziskave novonastalega oziroma nastajajočega jezika pokazale, da ta ni zmes knjižnih in govorjenih prvin, temveč, kakor pravi Crystal (1991: 282), nekaj povsem novega: »It is neither 'spoken writing' nor 'written speech'. […] It is, in short, a fourth medium.«

Že zaradi velikega števila potencialnih in dejanskih tvorcev novomedijskih besedil in dejstva, da je narava vsake človeške izjave odvisna od področja človeške aktivnosti v vsakodnevnem življenju, na katerega se dana izjava nanaša, predstavlja mrežna govorica za knjižni jezik velik izziv, ki se bo z naraščanjem števila novomedijskih besedil še stopnjeval. Za normativistiko to pomeni pospešeno dinamiko spremljanja jezikovnih sprememb in novosti ter slogovnih raznolikosti v živem jeziku.

SEZNAM NAVEDENK

Naomi S. BARON, 2002: Who Sets Email Style? Perscriptivism, Capting strategies, and Democrating Communication Acces. *The Information Society*. 18. (Prispevek 26. 4. 2008 dostopen na http://www.american.edu/tesol/2003%20Paper—Who%20Sets%20Email%20Style.pdf).

Vivian COOK, 2004: *The English writing system*. London: Arnold.

David CRYSTAL, 2001: *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

Helena DOBROVOLJC, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC.

– – 2008: Vpliv variantnega predpisa na jezikovno rabo (Šest let po izidu Slovenskega pravopisa 2001). V: Marko JESENŠEK (ur.), *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja,* Maribor: Univerza v Mariboru-Filozofska fakulteta-Oddelek za slovanske jezike in književnosti (Zora, 56).

ISLOVAR = *Slovar informatike*. http://www.islovar.org/

Urška JARNOVIČ, 2007: Diskurzivne značilnosti SMS-ov. *Jezik in slovstvo,* 2 (2007).

Monika KALIN GOLOB, 2003: *O dopisih*. (Kaj moram vedeti). Ljubljana: GV Založba.

Simona KRANJC, 2002: Jezik v elektronskih medijih. *Obdobja 20: Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofska fakultete.

– – 2004: Jezikovna zvrstnost v sodobnih medijih. *Obdobja 22: Členitev jezikovne resničnosti,* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

Nataša LOGAR, 2004: Nove tehnologije in nekateri nesistemski besedotvorni postopki. *Obdobja 22: Členitev jezikovne resničnosti,* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

[275] Nasprotne od centrifugalnih sil so centripetalne sile, tj. sile, ki prek državnih institucij in jezikovne politike želijo vplivati na uniformnost jezika (Bahtin o tem v *The Dialogic Imagination: Four Essays*, University of Texas Press, Austin, 1981).

Mija MICHELIZZA, 2007: Splet stereotipov o spletni slovenščini. V: *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi,* Zbornik predavanj, 43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
John NAUGHTON, 1999: *A brief history of the future: the origins of internet*. London: Weidenfeld and Nicolson (Odlomki 26. 4. 2008 dostopni na spletni strani: http://www.briefhistory.com/).
Irena OREL, 2004: Sporazumevanje nekoč in danes – od vzorcev pogovorov do mladostniških SMS-ov. *Obdobja 22: Členitev jezikovne resničnosti,* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
SP 2001 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU-ZRC SAZU-Založba ZRC.
Janez STREHOVEC, 2006: Novomedijsko besedilo. *Jezik in slovstvo,* 6 (2006).

Nataša Jakop
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana

Pravopis in spletni forumi – kva dogaja?

Sporazumevanje v 21. stoletju poteka tudi prek spleta. Razvoj komunikacijskih tehnologij je vplival na način in potek sporazumevanja in odprl možnosti za pogovor in kramljanje med udeleženci, ki se med seboj ne poznajo osebno, družijo pa jih neki skupni interesi. Eno od možnosti komunikacije prek spleta predstavlja klepet na spletnih forumih.

V pričujoči raziskavi nas je zanimalo, ali jezikovni uporabniki pri pisanju besedil na spletnih forumih upoštevajo pravopisno normo slovenskega jezika. Na vsebinsko različnih forumih smo zasledovali in analizirali upoštevanje pravopisnih pravil v ožjem smislu: rabo velikih in malih črk, zapisovanje prevzetih besed in besednih zvez, rabo ločil ter pisanje besed skupaj ali narazen. Odstope od uveljavljene pravopisne norme pojasnjujemo tudi v povezavi z lastnostmi besedil spletnih forumov; spletni klepet spada med sodobna praktičnosporazumevalna besedila, v katerih se v zapisanem jeziku prepletajo lastnosti govorjenega jezika, zaradi česar so se pravila zapisanega slovenskega jezika v tem sodobnem spletnem diskurzu porušila.

BESEDILA SPLETNIH FORUMOV

Raba interneta je v zadnjih petnajstih letih tudi med slovenskimi uporabniki povzročila razmah sporazumevanja v novem, elektronskem mediju.[276] Spletni forumi predstavljajo eno od oblik sodobne komunikacije in so nastali kot priložnost za odprto, sproščeno in anonimno sporazumevanje v spletnem prostoru. Rezultat govorne dejavnosti pri sporazumevanju na spletnih forumih so t. i. besedilni zapisi (v angl. *post*). Prek njih poteka pogovor oz. klepet med udeleženci sporazumevanja, ki se med seboj večinoma osebno ne poznajo in so za tvorjenje spletnih sporočil zainteresirani bodisi iz neke lastne radovednosti ali zgolj iz zabave in želje po kramljanju. Boljše razumevanje sporazumevanja prek spleta in lastnosti sodobnih elektronskih medijev lahko učitelj v šoli uporabi kot zanimivo popestritev učne ure, npr. tudi pri razlaganju pravopisnih pravil slovenskega jezika.[277]

S prispevkom smo skušali ugotoviti, kako se na slovenskih spletnih forumih upoštevajo posamezna pravopisna pravila, in pojasniti, kaj pomenijo odstopi od uveljavljene pravopisne norme v tem sodobnem spletnem diskurzu. V raziskavi smo se omejili na vprašanja o rabi velikih in malih črk, o zapisovanju prevzetih besed in besednih zvez, o rabi ločil ter pisanju besed skupaj ali narazen.[278]

Namen prispevka ni problematizirati stopnjo pismenosti uporabnikov slovenskih spletnih forumov, temveč analizirati in pojasniti upoštevanje pravil o pisavi, rabi črk in ločil v tem sodobnem besedilnem tipu. V analizi nas ni zanimalo vrednotenje oz. zgolj vrednotenje na ravni »uporabnik pozna slovenski pravopis

[276] Po podatkih Statističnega urada RS je od leta 1996 do 2005 uporaba interneta narasla s 5 na 55 odstotkov (http://www.ris.org/uploadi/editor/trend_up-int_jun05.JPG).
[277] Simona Kranjc (2004: 68) je opozorila, da je treba danes v pouk slovenščine vključevati tudi besedila, ki nastajajo v sodobnih, elektronskih medijih.
[278] Zanimiva bi bila tudi širša analiza, ki bi upoštevala še glasoslovno, oblikoslovno in besedotvorno problematiko.

oz. uporabnik ne pozna slovenskega pravopisa«. Tudi zato ne, ker jezikovnih zmožnosti tvorcev spletnih besedil ni mogoče preverjati; ena od osnovnih lastnosti spletnega diskurza je namreč anonimnost uporabnikov spletnih forumov (Gorjanc 2005: 20, 23).

Zaradi prikrite prave identitete se udeleženci spletnih forumov pogosto izražajo bolj sproščeno in čustveno, včasih tudi vulgarno in žaljivo. Sporočanje poteka neobremenjeno s posledicami sporočenega (Gorjanc 2005: 20), to pa nenazadnje vpliva tudi na formalno podobo zapisanih besedil. Tvorci besedil spletnih forumov se bolj malo ukvarjajo s podobo svojih besedil in si ne vzamejo časa za oblikovanje in popravljanje, ki ga pisna komunikacija za razliko od govorjene omogoča (Kranjc 2004: 69). Za spletna besedila in slovenščino v njih velja, kot je ugotovila M. Michelizza (2007: 207), stereotipno prepričanje o ogroženosti slovenščine, ker tvorci besedil ne upoštevajo ločil in velikih začetnic, v besedila vključujejo prvine tujega jezika, nepravilno zapisujejo besede, njihov zapis pa pogosto spominja na govor. Simona Kranjc (2004: 69) je opozorila, da besedila sodobnih elektronskih medijev (e-pošta, sporazumevanje prek sms-ov, klepet na spletnih forumih) zaznamuje »pogovorna struktura in izbira zvrsti, ki je značilna bolj za govorjeno kot za pisno komunikacijo«, še več, govori celo o »približevanju govorni formi«, pri tem pa opozarja, da temeljne razlike med govorjenim in pisnim sporazumevanjem ostajajo.

UPOŠTEVANJE PRAVOPISNIH PRAVIL V BESEDILIH SPLETNIH FORUMOV

Za namene raziskave jezikovne podobe besedil spletnih forumov smo v letu 2007 daljše obdobje zbirali besedilne zapise na tematsko različnih slovenskih spletnih forumih, ob tem pa smo posamezna pravopisna vprašanja, npr. pisanje lastnih imen, praznikov, prevzetih besed, pisanje besed skupaj ali narazen, iskali tudi ciljno z iskalnikoma *Najdi.si* in *Google*, seveda z omejitvijo na rabo v forumih, ne v celotnem spletu.

Zelo hitro se je pokazalo, da med kršitvami pravopisne norme izstopajo raba velike in male začetnice, pisanje ločil ter napake pri pisanju besed skupaj ali narazen. Preveč pesimistična presoja bi bila, če bi trdili, da so kršitve pravil posledica popolnega analfabetizma jezikovnih uporabnikov spletnih forumov. Kot zanimivost smo v raziskavo vključili tudi analizo besedil in upoštevanje pravopisnih pravil na spletnem forumu slovenistov, kjer upravičeno pričakujemo, da tvorci besedil bolje poznajo pravila slovenskega pravopisa, zato so kršitve tam opaznejše.

Jezikovno gradivo v prispevku je bilo izbrano iz naslednjih spletnih forumov: avtomobilistični forum (http://www.mojavto.net/debatnik/), Doliški forum (http://dolic.mojforum.si/), forum časopisa Delo (http://forum.delo.si/), forum gasilcev (http://www.gasilci.org/forum/), forum Katoliške mladine Borovnice (http://poglej.mojforum.si/), forum ljubiteljev malih živali (http://www.mojpes.com/forumbb/), forum Mamina čvekalnica (http://www.mama.si/forum/index.php), forum menedžerjev (http://spirix.freeweb.si/phpBB2/), forum Oddelka za slovenistiko (http://www.centerslo.net/slvnforum/forums.asp), forum revije Mama (http://www.mama.si/forum/), forum Ringaraja (http://www.ringaraja.net/forum.asp), forum RTV Slovenije (http://www.rtvslo.si/forum), forum skupnosti katoliške mladine (http://www.drustvo-skam.si/forum/), forum študentov Fakultete za zdravstvene vede (http://www.fzv.mojforum.si/), forum Tabla (http://tabla.mtb.si/), forum Volja (http://www.fzv.mojforum.si/), Siolov forum (http://forumi.siol.net/), tekaški forum (http://www.tekaskiforum.net/) in zborovski forum (http://zbori.mojforum.si/).

V nadaljevanju predstavljamo rezultate raziskave. Zaradi narave opazovanega predmeta so v prispevku vsi zapisi s spletnih forumov navedeni v izvirni podobi, z vsemi jezikovnimi napakami in posebnostmi.

RABA VELIKIH IN MALIH ČRK V BESEDILIH SPLETNIH FORUMOV

V slovenskem jeziku pišemo z veliko začetnico prvo besedo v povedi, lastna imena, izraze posebnega razmerja in spoštovanja, svojilne pridevnike iz besed, pisanih z veliko, in še nekatere druge besede (SP 2003, § 28). V besedilih na spletnih forumih takoj opazimo splošno neupoštevanje pravopisnih pravil v zvezi z rabo velikih in malih črk. Kršitve pravil so sledeče:

a) Pogosto se ne upošteva pravilo, da pišemo prvo besedo v povedi z veliko začetnico in v nadaljevanju besedila za končnimi ločili (SP 2003, § 29).

živjo!
zanima me, kako si lahko pomagam s prehrano za boljše počutje? katera živila so priporočena pri hipo in katera prepovedana?
hvala!
lp

Menimo, da kršitev tega pravila ni povezana s poznavanjem oz. nepoznavanjem slovenskega pravopisa; ta trend pisanja zasledimo tudi na forumu Oddelka za slovenistiko:

mi lahko kdo sporoči, kaj je treba predelat za bolgarščino 1 in kako zgleda izpit. hvala

b) Lastna imena, tj. osebna imena, imena prebivalcev, zemljepisna in stvarna imena, se pogosto zapisujejo z malo začetnico; s tem so kršena pravila o pisanju lastnih imen (SP 2003, § 34–109). Z malo začetnico se zapisujejo osebna lastna imena, npr. *Uroš*, *Jernej*, *Nicolas Cage*, imena prebivalcev, npr. *Mariborčan*, *Azijka*, zemljepisna imena, npr. *Trzin*, *Slovenija*, *Koper*, *Pula*, *Reka*, *Zadar*, in stvarna imena, npr. *Merkur*:

pri enem tipu iz trzina (ime mu je uroš)

Popolnoma se strinjam s tem, kar je napisal jernej

sem gledu en intervju z nicholasom cageom

kam hodite mariborčani na krajše izlete z malimi otroki?

ima ženo azijko

Tudi v Siciliji sploh niso poznali slovenije. Poznajo koper,pulo,rijeko,zadar,mesta kot taka,ne vejo pa v katerih državah so.

Včeraj okoli osemnajste ure sem se peljal mimo starega merkurja v Radovljici.

c) Z malo začetnico se pogosto zapisujejo tudi svojilni pridevniki iz lastnih imen, ki se po pravilih pišejo z veliko (SP 2003, § 115), npr. *Prešernov*:

Hojla!
nikjer ne najdem kakšnega foruma o prešernovem gaju, pa ker to za šolo rabimo že kar hitro sem se odločila, da bom napisala, kar na ta forum
no zanima me me, če kdo ve kaj o prešernovem gaju.
čim prej prosim!!!
hvala

Na forumu slovenistov resda opazimo manj kršitev pravil o zapisovanju lastnih imen in iz njih izpeljanih pridevnikov kot na drugih spletnih forumih, a kljub temu brez težav najdemo z malo začetnico zapisana lastna imena, npr. *Kmecl*, *Virk*, *Kos*, *Juvan*, *Crnkovič*, *popotovanje od Litije do Čateža*, *Juvanov*:

sej se res za pisnega ni treba učit kmecla, virka, kosa, juvana?

pejte mal brat kakšne trosi crnkovič na svojem blogu o slovenščini

kako pa izgleda to popotovanje od litije do čateža?kaj počneš? (razen to da ful hodiš:)

a je juvanovo knjigo tut treba predelat?

Seveda ne moremo reči, da je za besedila spletnih forumov značilna zgolj raba malih črk. Ne smemo zanemariti dejstva, da nekateri tvorci spletnih besedil vendarle upoštevajo osnovna pravila o rabi velike začetnice v slovenskem jeziku. Velika začetnica se pri zapisovanju lastnih imen uporablja zlasti takrat, kadar bi bilo lahko besedilo dvoumno in nerazumljivo, npr. pri imenih živali (*Sany*, *Lepotička*), naslovih revij in drugih stvarnih del (*Gasilec*, *Stonoga*), imenih trgovin (*Muzikalije*) ipd.

Imam eno vprašanje. Pri Sany, sem že prejšni teden ko sem jo česala opazila, da mi na določenem delu sploh ne pusti, da se jo dotaknem s krtačo.

Živjo, včeraj popoldne, ko je naša hišna kunčica Lepotička skočila iz kletke, si je na sprednji tački zlomila nadlaktnico

Morda bi bilo dobro o tem napisati kakšen članek in ga objaviti v Gasilcu.

Nedavno sem našel v Muzikalijah dvojno zgoščenko Stonoga, izdano ob 50-letnicah otroškega in mladinskega zbora RTVSLO.

Uporabniki spletnih forumov torej najverjetneje vedo, da se lastna imena zapisujejo z veliko začetnico. Razloge za odstope od pravopisne norme je treba iskati v brezbrižnosti do pisne podobe jezika, pri čemer tvorčeva anonimnost pri tem zagotovo ni zanemarljiva, in v ležernem tipkanju besedilnih zapisov. Ne smemo pozabiti, da je treba pri pisanju velike začetnice na računalniški tipkovnici pristisniti dve tipki (shift + črka), medtem ko pri rabi samih malih črk ni potrebno misliti na preklapljanje med malimi in velikimi črkami. Razlog je morda tudi v samem procesu tvorjenja besedil spletnega klepeta: gre za neposredno prenašanje izvorno govorjenega besedila (pogovora) v zapisanega. Tvorec spletnega besedilnega zapisa želi čim hitreje prenesti misel, ki bi jo v običajnih okoliščinah pogovora izgovoril, v zapisano podobo. Ena od razlag je, da se možgani pri tvorjenju spletnih besedil ukvarjajo zgolj z vsebino besedila in nič s formo oz. s formo le toliko, kolikor je potrebna za čim bolj jasno izrazitev govorčevega namena.

Poleg pogoste rabe samih malih črk je na drugi strani opazna tudi pogosta raba velikih črk v povedih spletnega klepeta:

Naj ti sam povem da si res CAR!

moj prvi piercing DOOOLLLGGOOO nazaj

sicer ne poznam nobenega tako ekstremnega primera.. ne, lažem. poznam primere, ko tip ženski po dooooolgem prepričevanju MOGOČE pusti it ven na pijačo s prijateljicami.

To sicer ni kršitev pravil, saj rabo velikih črk za poudarjanje besedil ali posameznih besed v besedilih obravnava tudi slovenski pravopis (SP 2003, § 117), je pa raba pogostejša v primerjavi z drugimi besedilnimi tipi pisnega praktičnega sporazumevanja. Zdi se, da gre za prepoznavno lastnost spletnega diskurza. V raziskavi o sovražnem govoru na spletnih forumih je V. Gorjanc (2005: 24) opozoril, da velike tiskane črke v tem tipu besedil ponazarjajo kričanje in zelo glasne sovražne izjave. Besedila spletnih forumov so rezultat sproščene pisne izmenjave mnenj, misli, čustev ali le informacij. Z rabo velikih črk želijo tvorci besedil poudariti ali izraziti svoje čustveno razmerje, stališče do povedanega, kar bi v govorjenih besedilih izrazili z višjim ali nižjim registrom, glasovnim barvanjem in drugimi sredstvi stavčne fonetike.

Zanimiv je podatek, povezan z zapisovanjem praznikov v besedilih spletnih forumov. Imena praznikov ali posebnih datumov pišemo po slovenskem pravopisu z malo začetnico, npr. *božič*. Z veliko začetnico pišemo le imena, ki so izpeljana iz priimka, npr. *Prešernov dan* (SP 2003, § 150). Glede na to, da se lastna imena, kot smo ugotovili zgoraj, v besedilih spletnih forumov pogosto zapisujejo kar z malo začetnico, je toliko bolj presenetljivo, da so imena praznikov (zlasti cerkvenih) pogosto zapisana napačno, z veliko začetnico:[279]

Želim vam vesel in blagoslovljen Božič

letos prvič (moram priznati) se nisem posebej pripravljala na Veliko noč (v smislu posta in odrekanja). Nisem zganjala cirkusa. V miru sem čakala na Petek.

Odločila sva se da bova najinim staršem povedala na Jožefovo 19. marca. Moje starše sva k njegovim spravila s pretvezo, da bomo proslavili mojo preselitev. Ker pa je bilo Jožefovo in moj oče je Jože, smo imeli še en razlog za proslavo.

Vsem fantom na forumu želim veselo Valentinovo!!!

enkrat pred Novim letom

To odstopanje od pravopisne norme razlagamo na dva načina. Prvi razlog je slabo poznavanje pravil o pisanju praznikov v slovenskem jeziku. Pri tem verjetno ne gre zanemariti vpliva pravil pisanja iz drugih jezikov, npr. hrvaškega: *Prvi maj*, *Dan borca*, *Božič* (Anić, Silić 1986: 80), angleškega: *the New Year*,

[279] Podobno kršitev pravopisnega pravila opazimo tudi pri pisanju zdravil, ki se po pravopisu pišejo z malo (SP 2003 § 154), v splošni rabi pa so pogosto zapisana z veliko začetnico.

Thanksgiving Day, *Labour day*, *Christmas Day* (Collins COBUILD 2006) in nemškega jezika (kjer se samostalniki tako ali tako zapisujejo z veliko začetnico): *Weihnacht*, *Tag der Arbeit*, *Neujahr*.

Drugi razlog za pisanje praznikov z veliko začetnico je morda namerno kršenje pravopisnega pravila. K tej drugi misli nas napeljujejo večkratne debate v javnosti o pisanju cerkvenih praznikov (pred časom je taka vroča izmenjava mnenj potekala tudi na Slovlitu). Namerno kršenje pravopisnega pravila mora biti za jezikoslovca signal, da je potrebno ponovno preučiti jezikovno rabo in z argumenti zagovarjati obstoječo ali določiti novo normo.

ZAPISOVANJE PREVZETIH BESED IN BESEDNIH ZVEZ V BESEDILIH SPLETNIH FORUMOV

V tem prispevku smo se osredotočili le na zapis prevzetega občnega besedja. Splošno pravilo glede zapisovanja prevzetega občnega besedja pravi, da se večina prevzetih besed v slovenščini pisno podomačuje, izgovorno, oblikoslovno in skladenjsko pa vse (SP 2003, § 164).

Na spletnih forumih je opaziti zelo pogosto rabo prevzete leksike. Prevzeto besedje je zapisano večinoma v citatni obliki, npr. *please help* (kot pogost naslov teme spletnega klepeta), *that's/just my opinion*, *top ten*, ali v delno podomačeni obliki, npr. *v pizzeriji*, *iz reality showa*, *namestitev updatov*, *jazzist*, *v teamu*, *z laptopom*, *na after partyju*.

Zanimiv se zdi trend zapisovanja novejšega prevzetega besedja (večinoma slengovskega) v pisno podomačeni obliki, npr. *bajk* (v angl. *bike*), *bajker*, *fen* 'ljubitelj' (v angl. *fan*), *ful* (v angl. *full*), *kul* (v angl. *cool*), *lajf* (v angl. *life*), *poverpoint* (v angl. *powerpoint*), *sori* (v angl. *sorry*), *tatu* (v angl. *tatoo*):

> *nisem fen*
>
> *Brane, sori, ampak spet si patetičen*
>
> *Sam sem zelo ponosen in navdušen nad mojim tatujem in ko bo dnar bo še kakšen na mojem telesu, kajti ko ga maš enkrat na seb jih hočeš met še več.*

Opažanja glede pisanja prevzetih besed in besednih zvez v besedilih spletnih forumov so sledeča:

a) Prevzete besede, pri katerih pravopisni slovar usmerja k podomačeni obliki ali navaja le podomačeno obliko, se v besedilih na spletnih forumih zapisujejo tako v nepodomačeni kot podomačeni obliki:

Pravopisna norma (SP 2003)	**Zapisi v besedilu na spletnem forumu**
apartma	*appartma, apartma*
camp gl. kamp	*camp, kamp, kemp*
design gl. dizajn	*design, dizajn*
detajl	*detail, detajl*
evro	*euro, evro*
faks	*fax, faks*
fovš	*fouš, fovš*
haski	*husky, haski*
jogging gl. džoging	*jogging, džoging*
luksuz	*luxsus, luksus, luksuz*
picerija	*pizzerija, picerija*
rotvajler	*rottweiler, rotvajler*
taksi	*taxi, taksi*
team gl. tim	*team, tim*

b) Nove leksikalne prvine, ki prihajajo v slovenščino iz tujih jezikov, se pogosto ne le oblikoslovno in skladenjsko, temveč tudi pisno podomačijo, kar je v skladu z usmeritvijo pravopisnih pravil slovenskega jezika. Bilo bi naivno, če bi to razlagali kot vsesplošno upoštevanje pravil glede zapisovanja prevzetega besedja. Naj spomnimo, da je med mladimi razširjeno prepričanje, da podomačevanje prevzetih besed vsiljujejo jezikovnim uporabnikom jezikoslovci. Zapisi na spletnih forumih govorijo ravno nasprotno: jezikovni uporabniki sami težijo k temu, da prevzeto besedje prej ali slej začnejo pisno podomačevati. To dokazujejo zlasti zapisi besed, ki jih slovarski priročniki (pravopis) še ne prinašajo, jezikovni uporabniki pa jih prej ali slej pisno podomačijo. Ponazorimo s primerom! Tema klepeta v prvem sporočilu je zapisana s prevzeto besedo v nepodomačeni obliki (po normi angleškega jezika):

Naslov sporočila: Piercing

V nadaljevanju klepeta se prevzeta beseda oblikoslovno podomači (se pregiba), začne pa se tudi zapisovati v različnih pisnih variantah, npr. *peircing*, *pircing*:

Sicer nimam piercinga, toda izkušnjah kolegic, ki so ga imele, je ga na vajah ne smeš nosit (vsaj pri nas je bilo tako, lahko da je zdaj drugače).Urejenost medicinske sestre pač.

jaz sama imam 2 peircinga enega v nosu in ustnici

Dobi se v vseh boljših trgovinah za pircinge

Verjetno začnejo tvorce besedil v nekem trenutku begati različni zapisi tujejezičnih prvin, zato zapis prevzete besede prilagodijo pravilom svojega jezika. Tako se je za pisno podomačitev besede odločila ena od jezikovnih uporabnic:[280]

upam da nebom mela težav s tem, ker mam namreč tud jaz pirsing v nosu

Zanimivo je to, da se v vseh naslednjih zapisih znotraj te teme pojavi le še zapis v podomačeni obliki, kot da bi udeleženci sporazumevanja le čakali, kdo si bo upal prvi zapisati tujo besedo po sistemu »piši, kot govoriš«.

Spodnja slika predstavlja različne variante zapisa prevzete besede in njenih pojavitev v okviru ene teme; prepričjivo na prvem mestu po številu pojavitev je podomačena oblika zapisa.

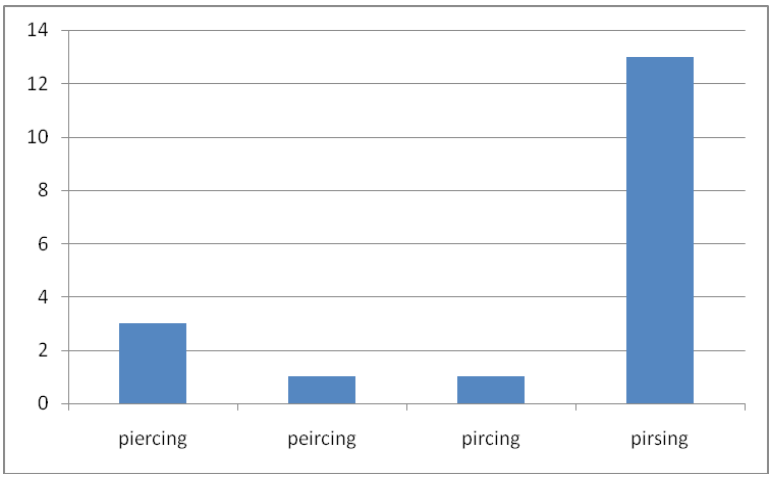

Slika 1: *Raba različnih variant zapisa prevzete besede v spletnem klepetu*

RABA LOČIL V BESEDILIH SPLETNIH FORUMOV

Ugotavljamo, da se v besedilih spletnih forumov na splošno ne upoštevajo pravila o pisanju ločil. Zlasti opazne so kršitve pri skladenjski rabi vejice in stičnosti ločil. Pogosti so zapisi popolnoma brez vejic ali pa je raba vejice poljubna in napačna, npr.:

Poglej kaj so našli arheologi nekje pojma nimam že kje

ljudje v glavnem poslušamo glasbo na katero se navežemo v določenem življenske obdobju

Slučajno sem gledal na POPTV, da je neka psihologinja v rusiji ali ne vem kje obtožila telebajske, kot neprimerno oddajo, ker naj bi en od njih nosu torbico ali ne vem kaj, da otroci se ne smejo naučiti reči "papa" ampak nasvidenje in podobne, se bojijo, obtožili so tudi medvedka PUja, da ker ima samo moške prijatlje, da kao vzbja homoseksualnost, mislim res ne veš, kdo je bolan. Kaj se tolik obojijo homoseksualcev ali kaj? Se vidi, koliko so se primitivni v uni državi.

[280] Malo verjetno, da gre za zavestno odločitev.

Znano je, da povzroča raba vejice jezikovnim uporabnikom slovenskega jezika težave in je pogosta pravopisna napaka. Zakaj je tako, ni tema tega prispevka. Nas je zanimalo, katera ločila jezikovni uporabniki spletnih forumov uporabljajo in zakaj.

Opazimo lahko, da se v besedilih spletnih forumov skladenjsko ustrezno in v skladu s pravopisnimi pravili (SP 2003, § 231–232, § 263–264, § 275–276) uporabljajo končna ločila (pika, vprašaj, klicaj) na koncu povedi, kar je najverjetneje povezano s tem, da je poved enota sporočila, ki jo je od drugih povedi (sporočil) nekako treba ločiti[281] in iz katere naj bi bila razvidna sporazumevalna vloga[282] (vprašanje, poziv, izražanje čustev ipd.). Raba ločil v besedilih na spletnih forumih je zanimiva zlasti s stališča, kako tvorci besedil z ločili zaznamujejo slušne pojave, kot npr. premor, tonski potek. To rabo predpisuje tudi slovenski pravopis (SP 2003, § 476–484). Raba ločil v besedilih spletnih forumov je neposredno povezana z izražanjem stavčnofonetičnih dejstev, kot so členitev s premori, poudarek, register, intonacija, kar govori o močnem vplivu govorjenega jezika na besedilni tip spletnega klepeta. Nekaj primerov:

a) V govoru povedi členimo s premori. V besedilih spletnih forumov se to izraža z neobičajno pogosto rabo treh pik, lahko tudi v neskladenjski vlogi (za izpust dela besede, zlasti vulgarnega besedja):

ej, jerry ... a maš kakšen podatek, kdaj dela John

prvič prišli poslušat.....potem odpeljali hladilnik.....menjali celotno ohišje.....nazaj pripeljali hladilnik.....spet prišli poslušat.....spet čakanje.....pripeljali novi hladilnik, isti tip.....isto sranje.....danes spet pridejo poslušat, pa ne bom rekel "hladilnika" ampak JUKEBOX.....bom poročal

rabundija ... samo vprašam ... a ne bi za ta denar kupil kako drugo firmo ... sama imam bosch že tri leta, pa je še vedno neslišen ...

mi gre na k...

b) Vprašaj in klicaj se pogosto rabita za izražanje čustvene obarvanosti povedi, stopnjevane vprašalnosti ali stopnjevane vzkličnosti, kar dopušča tudi slovenski pravopis (SP 2003, § 270, § 272, § 286), le da se v besedilih spletnih forumov običajno uporablja zelo veliko vprašajev in klicajev, s čimer želijo tvorci besedil poudariti naklonsko razmerje do sporočene vsebine in vzbuditi čim več pozornosti:

a za to pa je dnar ??????????

ali naj ali ne???????????????????

KIMI SVETOVNI PRVAK V F1!!!!!!!!!!!!

c) Ugotavljamo, da tvorci spletnih besedil ne ločujejo med vezajem in pomišljajem, ki sta po slovenskem pravopisu dve različni ločili (SP 2003, pomišljaj: § 378–398, vezaj: § 411–437), vendar to ni značilno le za spletni klepet; pri lektoriranju ugotavljamo, da mnogi jezikovni uporabniki slabo poznajo rabo teh dveh funkcijsko različnih ločil. Zunanje okoliščine pa so povezane tudi s tem, da ima računalniška tipkovnica med tipkami le znak za vezaj, medtem ko je treba za pomišljaj iskati znak med simboli ali s kombinacijo dveh tipk hkrati (ctrl + znak minus).

č) Raba oklepajev, podpičja in dvopičja je v besedilih spletnih forumov bolj kot za skladenjsko rezervirana za neskladenjsko rabo, zlasti za zapis t. i. »emotikonov« (Kranjc 2004: 73), ki so prepoznavna lastnost spletnega sporazumevanja, npr. znak *:)* ‘veselje’, znak *:(* ‘žalost’, znak *;)* ‘pomežik’.

PISANJE BESED SKUPAJ ALI NARAZEN V BESEDILIH SPLETNIH FORUMOV

[281] V neki drugi raziskavi smo ugotovili, da so pragmatični frazemi (kot minimalna sporočila) v spletnih forumih zelo pogosto tudi formalno ločeni od ostalega dela besedila s pomišljaji, vejicami, tremi pikami, oklepaji ipd. (Jakop 2006: 50).

[282] Vsaka poved ima neko sporazumevalno vlogo, medtem ko propozicija ni obvezna sestavina povedi. O tem gl. Jakop (2006: 49–57).

Za besedila spletnih forumov je značilno precej poljubno zapisovanje besed z vidika upoštevanja pravil o pisanju besed skupaj ali narazen. Odstopi od pravopisne norme so morda tudi posledica za laične uporabnike zahtevnega in obsežnega poglavja v pravopisu (SP 2003, § 485–598). Med očitnejšimi napakami je opaziti:

a) Napačno zapisovanje besed skupaj, npr. zanikana oblika glagolov, celi stavki, predložne zveze, zveze prislova in pridevniške besede, številski sklopi ipd.:

nevem
nebi
mensezdi
nezasledim
vredu
vglavnem
takoimenovan
splošnoznana
dvatisoč stoosem
zazdaj
naprimer
povedati naglas
pomoje

b) Napačno zapisovanje zloženk in sestavljank, ki se po pravopisnih pravilih zapisujejo le skupaj (SP 2003, § 493–496, § 505, § 513–516, § 525):

prosto stoječi kombiniran hladilnik
za dvo predmetne
kvazi mačizem
Imam dvajset letne izkušnje v vrtcu, ter pet letne izkušnje varstva na domu
pol metrske palice
anti depresiv
anti stresna masaža
nad povprečna poraba goriva

c) Napačno zapisovanje zloženk, ki se po pravopisu zapisujejo z vezajem (SP 2003, § 496, § 503, 521). Le-te se v besedilih spletnih forumov praviloma zapisujejo brez vezaja:

LTHjev hladilnik
tistih pravih starih šolanih HC novinarjev pa je čedalje manj
XL majica
¾ hlače, ¾ pajkice
intertekstualnost je za E sloveniste in E komparativiste
100 odstotna
piščanec v sladko kisli omaki

Zloženke, ki se po slovenskem pravopisu lahko zapisujejo tudi narazen (SP 2003, §498, 499), se v besedilih spletnih forumov pogosteje zapisujejo narazen oziroma novejše le narazen:

kamp prikolica, kampprikolica
koker španjel, kokeršpanjel
lego kocke, legokocke
pire krompir, pirekrompir
mini kamp, minikamp
pin koda, pinkoda
winter scena
kamp oprema
feta sir

Ugotavljamo, da bi bilo dobro kategorizirati napake, ki jih delajo jezikovni uporabniki slovenskega jezika (ne le tvorci besedil spletnih forumov) pri pisanju besed skupaj ali narazen, in v jezikovnih priročnikih poenostaviti in bolje razložiti pravila o pisanju s tega vidika pravopisno problematičnih besed.

ZAKLJUČEK

Raziskava je pokazala, da je jezikovna podoba slovenskih spletnih forumov z vidika upoštevanja obstoječe pravopisne norme na zelo nizki ravni. Opazna so kršenja pravil o rabi velikih in malih črk, ločil in pisanja besed skupaj ali narazen. Pisanje prevzetih besed na spletnih forumih pa kaže spodbudne težnje jezikovnih uporabnikov po zapisovanju prevzetega besedja v podomačeni obliki.

Razloge za kršitve pravopisne norme iščemo tako med jezikovnimi kot nejezikovnimi dejavniki. Med jezikovnimi dejavniki so v ospredju nepoznavanje oziroma slabo razumevanje nekaterih poglavij iz slovenskega pravopisa, zlasti pravil o rabi ločil in pisanju besed skupaj ali narazen. Na jezikovno podobo besedil spletnih forumov v veliki meri vplivajo tudi same lastnosti spletnega klepeta, tj. zapisane oblike sodobnega pogovora, ki ga prežemajo lastnosti klasičnih pogovornih besedil.

Menimo, da je treba sodobne komunikacijske pojave in njihove jezikovne lastnosti obravnavati pri pouku slovenščine in učence seznaniti z lastnostmi tega sodobnega neumetnostnega besedilnega tipa. Prek primerov iz jezikovne rabe in že na prvi pogled opaznih kršitev pravopisne norme učenci spoznajo in lažje razumejo osnovna pravopisna pravila ter družbeno-kulturno in komunikacijsko vlogo jezikovne norme. Morda smo preveč optimistični, vendar verjamemo, da z izobraževanjem mladih glede sporazumevanja na spletu dolgoročno prispevamo k višji kultiviranosti tvorcev besedil v spletnem diskurzu in s tem tudi k bolj kultiviranemu dialogu nasploh. Vse skupaj v duhu pregovora: Kar se Janezek nauči, to Janez zna.

LITERATURA

Vladimir ANIĆ, Josip SILIĆ, 1986: *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Colins Cobuild Advanced Learner's Dictionary on CD-ROM, 2006. Glasgow: HarperCollins.

Vojko GORJANC, 2005: Diskurz slovenskih spletnih forumov – dokončen pokop strpnosti? V: *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi,* 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj, 20–29.

Nataša JAKOP, 2006: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC.

Simona KRANJC, 2004: Besedilo v sodobnih medijih in pouk slovenščine kot tujega jezika. V: *Moderno v slovenskem jeziku,* 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj, 68–79.

Mija MICHELIZZA, 2007: Splèt stereotipov o spletni slovenščini. V: *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi,* 43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj, 206–210.

Slovenski pravopis, 2003: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU-Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Ljubljana: Založba ZRC-ZRC SAZU.

Mija Michelizza
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana

Nove tvorjenke v spletnih besedilih (primer Wikipedije*)*

V prispevku je predstavljena slovenska spletna enciklopedija Wikipedija*, ki s svojimi besedilnimi specifičnostmi vpliva tudi na jezik v njej. S spletnih strani izbranih geselskih člankov* Wikipedije *so z vidika jezikovnosistemsko predvidljivega in nepredvidljivega besedotvorja obravnavane nove tvorjenke. Te strani so uporabnikom spleta povečini znane, primerjane pa so s pogovornimi stranmi »Pod lipo«, kjer ustvarjalci te spletne enciklopedije razpravljajo o splošnih vprašanjih glede slovenske* Wikipedije*.*

1 UVOD

Splet je v zadnjem času korenito posegel na večino področij našega življenja, od informatike, marketinga, psihologije, sociologije, novinarstva, umetnosti pa vse do jezikoslovja. Dandanes ga že marsikdo bolj kot revolucijo pojmuje kot evolucijo. V tem trenutku bi lahko govorili le še o vsesplošnem razmahu spleta in o množičnosti uporabe spletnih vsebin, ne moremo pa več govoriti o spletu kot o nečem novem. Navkljub tem dejstvom pa je res in razumljivo, da jezikoslovne študije na tem področju nekoliko zaostajajo, saj predvsem normativna področja jezikoslovja ne morejo sprejemati prenagljenih odločitev, kar pa seveda ne bi smela biti ovira za raziskovalne študije, ki morajo od vsega začetka spremljati vsakršen nov pojav, ga preučevati ter usmerjati uporabnike.

Na spletu so z jezikoslovnega stališča nedvomno zanimiva besedila, ki temeljijo na t. i. razširjenem konceptu jezika. Pisne in govorne oblike se povezujejo in prilagajajo novemu mediju, pogoste so krajšave, uporaba emocionalne ikonografije, nastajajo spletni neologizmi, neobičajna je raba ločil in simbolov, zasledimo igriva ponavljanja in grafološke inovacije, stavki so enostavni in zgoščeno oblikovani, pojavlja se slogovna heterogenost in jezikovna inovativnost (Strehovec 2003: 31–32). Vendar je treba poudariti, da gre pri takšnem pojmovanju za nekoliko stereotipiziran pogled na splet ter značilnosti besedil na njem. Ker pa se je treba opredeliti tudi do napak, ki nastajajo na spletu,[283] lahko nedvomno trdimo, da splet niso samo večini nerazumljiva besedila v najstniškem slengu ali komentarji polpismenih uporabnikov. Ne gre namreč nujno za neznanje pišočega: pogosto prihaja zgolj do tipkarskih napak, ki seveda ne izkazujejo nujno avtorjeve pomanjkljive izobrazbe (Crystal 2001: 111). Na spletu pa nastajajo tudi (ali mogoče celo predvsem) besedila, ki jih pišejo jezikoslovno ozaveščeni pisci, ki ostale uporabnike forumov, blogov oz. drugih interaktivnih spletnih strani tudi opozarjajo na jezikovno pravilnost. Nemalokrat so besedila tudi lektorirana. Poleg tega na spletu najdemo tudi posebne pridobitve na področju jezika in jezikoslovja: od *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, besedilnih korpusov pa do spletne enciklopedije *Wikipedija* (Michelizza 2007: 209).

[283] Tavosanis (2007) ločuje tri vrste pravopisnih napak na spletu: 1) napačen zapis zaradi nepoznavanja pravopisnih pravil lahko tujega oz. maternega jezika (npr. *življenski*); 2) zatipkane besede (npr. *valon* namesto *balon*), napake, katerih vzrok je psihološkega izvora in napačno zapisane besede zaradi tehničnih omejitev (npr. *hrosc*); 3) načrtni odklon od norme: zaradi stilističnega vzroka (npr. *DvoZačetnice*); zaradi tehničnih omejitev (npr. *tehnichne omejitve*); zaradi avtocenzure oz. odklon od norme z namenom preslepiti avtomatične mehanizme (npr. *qurc*, *f**k*).

Za obravnavo novih tvorjenk v spletnih besedilih je bila izbrana *Wikipedija*,[284] ki je po eni strani odprta za vse, vsakdo lahko prispeva, popravlja, dodaja oz. vsaj predlaga spremembe, kar v marsikom (včasih tudi upravičeno) vzbudi nemalo skeptičnosti do pravilnosti in verodostojnosti v *Wikipediji* objavljenih informacij,[285] po drugi strani pa spletna enciklopedija in njeni »wikipedisti« ne težijo le k aktualnosti, ampak tudi k nepristranskosti in strokovnosti, saj k *Wikipediji* aktivno prispevajo tudi univerzitetni profesorji s svojimi študenti v okviru projektov oz. študijskih predmetov. Tudi zaradi slednjega se predpostavlja, da novih tvorjenk na splošno v vsebinskih straneh *Wikipedije* ne bo veliko, še manj pa lahko pričakujemo jezikovnosistemsko nepredvidljivega besedotvorja. Poleg vsem razmeroma dobro znanih Wikipedijinih strani z geselskimi članki, si bomo ogledali še nove tvorjenke v nekoliko manj formalnih, pogovornih straneh *Wikipedije*, ki so na voljo uporabnikom, potencialnim avtorjem geselskih člankov, da se seznanijo z delom na tej spletni enciklopediji, vprašajo za mnenje izkušenejše ipd.[286] Tu se predpostavlja, da bo opaziti več predvsem jezikovnosistemsko nepredvidljivega besedotvorja.

2 *WIKIPEDIJA*

Wikipedija (izg. vikipedíja), angl. *Wikipedia*, je spletna enciklopedija, ki je prosto dostopna vsem uporabnikom spleta, poleg tega pa omogoča vsem, prijavljenim ali neprijavljenim uporabnikom, da to spletno enciklopedijo tudi soustvarjajo. Ne gre torej za neko zaključeno celoto, saj lahko v vsakem trenutku vsakdo spremeni del te obsežne zbirke informacij.

Avtorji geselskih člankov so izključno prostovoljci, ki svoj prosti čas posvečajo dopolnjevanju in popravljanju starih člankov oz. ustvarjanju novih ter dodajanju fotografij. Sodelavci *Wikipedije* skrbijo za nepristranskost člankov, trudijo se tudi dosledno povzemati in citirati relevantno literaturo. Angleška stran *Wikipedije* je nastala 15. januarja 2001, njena slovenska različica pa deluje od 8. marca 2002. *Wikipedijo* sponzorira nepridobitna fundacija Wikimedia. Ustanovitelj *Wikipedije* je Jimmy Wales in jo opisuje kot poskus, da bi ustvarili in ponudili prosto enciklopedijo najvišje mogoče kakovosti prav vsakemu posamezniku v njegovem lastnem jeziku (http://sl.wikipedia.org/wiki/Wikipedija, 22. april 2008). *Wikipedija* (vsaj njena osnovna stran)[287] obstaja v 265 različnih jezikih, slovenščina je na 30. mestu z 61.797 geselskimi članki, na prvem mestu je angleščina z več kot dvema milijonoma geselskih člankov.[288] Poleg spletne enciklopedije *Wikipedija* nastajajo še sorodni wikiprojekti,[289] kot so: Wikislovar, Wikiknjige, Wikimedija, Wikinovice, Wikiverza itd.

3 IZVOR NOVIH POIMENOVANJ – BESEDOTVORJE, POMENOTVORJE

[284] *Wikipedija* se je v telefonski raziskavi spletne obiskanosti RIS za leto 2007 uvrstila med prvih deset najbolj obiskanih spletnih strani. V raziskavi, ki je sicer upoštevala tako slovensko kot tudi angleško spletno stran, poudarjajo, da prevladujejo uporabniki slovenske *Wikipedije*, kar bi lahko pripisali predvsem velikemu obsegu slovenske *Wikipedije* (http://www.ris.org/index.php?fl=2&lact=1&bid=8514&parent=27&cat=372&p1=276&p2=621&p4=637&id=706, 15. maj 2008).

[285] Na *Wikipediji* se dogaja tudi t. i. vandalizem, ki je definiran kot »kakršno koli dodajanje, odvzemanje ali sprememba vsebine z namenom zmanjšati kakovost Wikipedije« (http://sl.wikipedia.org/wiki/Wikipedija:Vandalizem, 15. maj 2008).

[286] Za potrebe pričujoče raziskave je bilo med 13. julijem 2007 in 23. aprilom 2008 v *Wikipediji* pridobljenih 50 geselskih člankov 15 različnih kategorij (Astronomija, fizika in matematika: Jupiter, Jurij Vega, Merkur, Nikolaj Kopernik, Nikola Tesla, Georg Cantor; Biologija in medicina: Beli morski volk, Človeška ribica, Charles Darwin, Nadzor rojstev, Limona, Friderik Pregl; Človekove pravice: Florence Nightingale, Harriet Tubman; Filozofija: Boetij, Mary Wollstonecraft, Pitagorejstvo; Geografija in kraji: Armenija, Geografija, Park Güell, Krajinski park Goričko, Novo mesto; Glasba: Frank Zappa, Aleksander Nikolajevič Skrjabin, King Crimson; Hrana in pijača: Viski; Jezikoslovje in književnost: Dante Alighieri, Edgar Allan Poe, Pablo Neruda, Anton Podbevšek, Jules Verne; Religija, mistika in mitologija: Atena; Šport: Formula 1, Hokej na ledu; Tehnologija: Podzemna železnica, Firefox, Černobilska nesreča, Bohinjska proga; Umetnost: Leonardo da Vinci, Michelangelo, Salvador Dalí; Vojaštvo in vojaška tehnologija: Rudolf Maister, Krimska vojna, Frakcija rdeče armade, Nori konj; Zgodovina: Noč dolgih nožev, Klasična gimnazija v Ljubljani, Triumf volje, Grad Sevnica; Politika: Saparmurat Nijazov) in 218 vprašanj (oz. pogovorov) »Pod lipo«, nastalih med 18. septembrom 2007 in 10. majem 2008, pridobljenih pa 10. maja 2008.

[287] Trije jeziki imajo zaenkrat samo osnovno stran *Wikipedije*.

[288] Stanje na dan 13. maja 2008 (http://meta.wikimedia.org/wiki/List_of_Wikipedias).

[289] »Wiki je osebno ime maorskih žensk na Novi Zelandiji, v havajščini wikiwiki pomeni ‘res hitro’, na spletu pa poimenuje program, ki teče na strežnikih in omogoča tudi računalniškim laikom neposredno urejanje spletnih virov in gradnjo spletnih zbirk. (Hladnik 2007).«

Na spletu se je pojavilo ogromno število novih pojavnosti: od najrazličnejših programov, spletnih trgovin, videovsebin pa do spletnih strani socialnih skupnosti ali računalniških igric, če omenimo samo nekatere, kar posledično prinaša številna nova poimenovanja. Vse to je običajnemu uporabniku, tudi jezikoslovcu, razmeroma lahko dostopno, vendar se je tudi pri spletnih besedilih treba zavedati avtorskih pravic.

Nove besede lahko tvorimo iz ustaljeno rabljenih besed ali besednih zvez, ki so lahko iz lastnega ali iz tujega jezika, nova poimenovanja pa nastajajo tudi s tvorbo stalnih besednih zvez (Toporišič 2000: 149, Logar 2005: 213–214). Poleg običajnih besedotvornih postopkov (izpeljava, zlaganje, sestavljanje, sklapljanje), ki so tudi v primeru *Wikipedije* zelo pogosti, pa poimenovanja za nove stvarnosti nastajajo tudi s t. i. postopkom pomenotvorja, kjer se ustaljeno rabljenim besedam dodaja nov pomen, pri tem pa gre za širjenje funkcijskosti jezika (Logar 2005: 213–214; Žele 2003: 425 in 2004: 136). Z računalniki, s spletom in z »virtualizacijo« življenja je pogostnost tovrstnih novih poimenovanj močno narasla. Razlog, da se za vsako novo pojavnost ne uveljavi tudi nov izraz, je v ekonomičnosti jezika.

Primer, ki ponazarja pomenotvorni postopek, je ne najbolj posrečen izraz *domov*, ki označuje osnovno oz. glavno stran nekega spletišča in se je na spletu razmeroma dobro uveljavil. Gre pravzaprav za prislov, katerega skladenjska vloga drugotnega pomena se prekriva z vlogo prvotnega (npr. stavek *Pritisni/klikni/greš domov* proti *Pojdi/grem domov*), zdi pa se, da beseda *domov* v spletnem kontekstu pridobiva tudi samostalniško funkcijo, kot desni samostalniški prilastek v smislu *tipka domov*.

Tudi v izbranem gradivu *Wikipedije* lahko zasledimo primere pomenotvorja. Glede na obravnavana besedila lahko sklepamo, da so tovrstni pomenotvorni postopki pogostejši v pogovornih straneh *Wikipedije*, kar pa je seveda samo po sebi razumljivo, saj bi lahko rekli, da se tam piše »Metawikipedija«, torej zapisi, mnenja, diskusije o tem, kako pisati spletno enciklopedijo. Nekaj primerov pomenotvorja zasledimo pri glagolih, eden izmed njih je slengovski: *Možnost »Počisti zasebne podatke«; ali želimo naložiti datoteko; na vrh članka nalimam neonski napis*. Večina primerov pa je samostalniških: *o seji, spletnih obrazcih, piškotkih, predpomnilnik, zgodovini brskanja in prenosov; posebne rokavice, sestavljene iz odbijalke in lovilke; čeprav portali nekako ne zaživijo; ustrezna gumba nad oknom za urejanje; urajanje prek zavihka; napis s povezavo na uporabniški pogovor; Pač kar iščeš vpišeš v iskalo*. Nekateri pomenotvorni primeri so specifični za *Wikipedijo*: *Če želiš eksperimentirati, uporabi Peskovnik.* (spletna stran, na kateri se lahko novi uporabniki preizkusijo v ustvarjanju, preoblikovanju Wikipedijinih strani)*; bistveno več prinese normalen članek (4) kot "škrbina"* (zelo kratek geselski članek, ki nezadovoljivo opisuje vsebino).

Hiperpovezave so ena bistvenih značilnosti spletnih besedil nasploh, v *Wikipediji* pa je pojav zaradi narave te spletne enciklopedije še bolj pogost. Od ostalega besedila se v večini primerov ločijo tako, da so obarvane modro, ob prehodu miške čez hiperpovezavo pa se spremenijo v podčrtano ali krepko besedilo. Oblikovalci spletnih strani prisegajo na čim bolj povedne hiperpovezave, kar dosledno upoštevajo tudi sodelavci *Wikipedije* v geselskih člankih, npr. *Istega leta je prvič obiskal Pariz, kjer je srečal Pabla Picassa, ki ga je pričakoval, saj je o mladem Daliju slišal veličastne stvari prek Joana Mirója*. Hiperpovezavi sta podčrtani, uporabnika pa usmerjata na ustrezna geselska članka znotraj slovenske *Wikipedije*. Na pogovornih straneh *Wikipedije* zasledimo tudi hiperpovezave, ki so pravzaprav deikti. Gre za prostorske deikte, kot npr. *Debata je potekala že večkrat, mdr. tukaj.* in *Nič se ne "usajam", samo sprašujem! Miha pa je popravil seznam slikarjev, kar lahko vidiš tule*. Lahko bi rekli, da gre tudi v teh primerih za pomenotvorni postopek, saj besede ne pomenijo dobesedno *tukaj* v danem kontekstu, ampak nakazujejo na drugo spletno mesto. Zanimiv je tudi primer, ko je uporabnik za hiperpovezavo uporabil posnemovalni medmet zvoka, ki nastane ob pritisku na miško: *Takrat je slovenska stran imela 2100 obiskov dnevno (klik)*.

3.1 POIMENOVANJE Z VIDIKA STOPNJE PREVZETOSTI

Pri novih tvorjenkah iz tujega jezika Logar (2005: 213–214) loči štiri ravni prevzetosti: citatnost, kalkiranje, oblikoslovno prevzetost ter oblikoslovno in besedotvorno prevzetost skupaj.

Ena izmed tipičnejših značilnosti geselskih člankov *Wikipedije* je, da je znaten delež besedila članka v enem ali več tujih jezikih (poleg tega ima uporabnik v vsakem trenutku možnost, da zamenja izbrani jezik *Wikipedije*). Primarno gre za v geselskih člankih skoraj nepogrešljivo navajanje seznamov tuje literature, opazne pa so še tuje zunanje povezave, v oklepaju pripisana izvirna imena oz. imena samo v tujem jeziku, imena v latinščini (npr. znanstvena imena za najrazličnejše rodove, vrste, podvrste ipd.) in prečrkovanja (npr. iz cirilice). Na pogovornih straneh se tujih jezikov (za pisanje celotnega besedila) poslužujejo tuji uporabniki *Wikipedije*, ki načeloma slovenskega jezika ne znajo.

Slika 1, 2: *Tuji jeziki »Pod lipo«* (Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Wikipedija:Pod_lipo, 10. maj 2008)

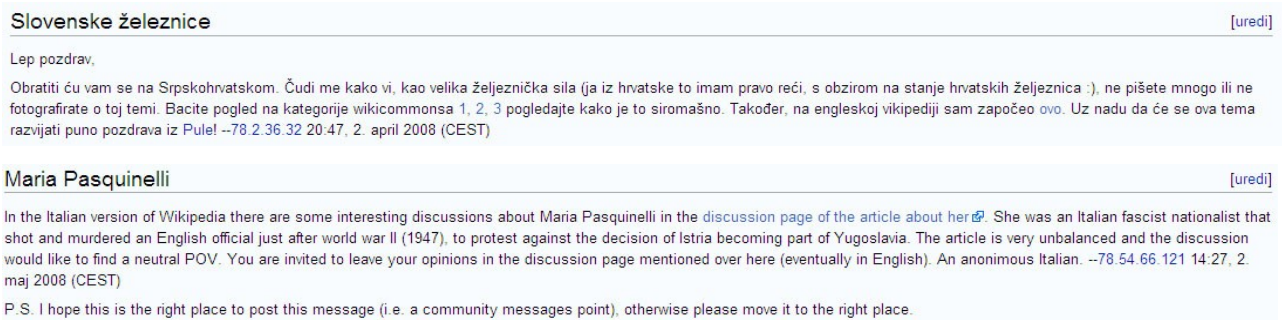

Slovenske železnice [uredi]

Lep pozdrav,

Obratiti ću vam se na Srpskohrvatskom. Čudi me kako vi, kao velika željeznička sila (ja iz hrvatske to imam pravo reći, s obzirom na stanje hrvatskih željeznica :), ne pišete mnogo ili ne fotografirate o toj temi. Bacite pogled na kategorije wikicommonsa 1, 2, 3 pogledajte kako je to siromašno. Također, na engleskoj vikipediji sam započeo ovo. Uz nadu da će se ova tema razvijati puno pozdrava iz Pule! --78.2.36.32 20:47, 2. april 2008 (CEST)

Maria Pasquinelli [uredi]

In the Italian version of Wikipedia there are some interesting discussions about Maria Pasquinelli in the discussion page of the article about her. She was an Italian fascist nationalist that shot and murdered an English official just after world war II (1947), to protest against the decision of Istria becoming part of Yugoslavia. The article is very unbalanced and the discussion would like to find a neutral POV. You are invited to leave your opinions in the discussion page mentioned over here (eventually in English). An anonimous Italian. --78.54.66.121 14:27, 2. maj 2008 (CEST)

P.S. I hope this is the right place to post this message (i.e. a community messages point), otherwise please move it to the right place.

Poleg teh pojavitev tujega jezika, ki seveda ne sodijo v sklop prevzetosti, vendar predstavljajo pomembno besedilno značilnost *Wikipedije*, je mogoče v tej spletni enciklopediji tako v geselskih člankih kot tudi na pogovornih straneh pogosto opaziti citatnost, predvsem iz angleščine, saj so pogosto članki slovenske *Wikipedije* prevedeni članki angleške različice te spletne enciklopedije. *Znan praznik, ki uradno sicer ni državni, je tudi vardevar, ki se ga praznuje julijsko soboto (natančno se ga določi na podlagi Luninega koledarja), v angleški literaturi ga včasih poimenujejo tudi kot »Water day«.*; *Ni pa bil »Picture of the day«, kolikor jaz vem.*; *Saj take članke nonstop pišemo: Dopplerjev pojav, Fraktal Ljapunova, Curzonova linija, Cerkev svetega Cirila in Metoda, Metlika, Velika nagrada Madžarske 1992 itd.*; *Vendar pa ne spadajo v glavni infobox o naselju.*

Kalkiranje sodi med manj zaželene besedotvorne postopke. Gre za dobesedno prevajanje po morfemih: npr. *Založba Verve je nepopustljivo vztrajala, da se je bend preimenoval v The Mothers of Invention, saj je beseda »Mother« pomenila okrajšavo za »motherfucker« (dobesedno »mamojebač«), ki pa je v pogovornem jeziku pomenila dobrega glasbenika.* Navedimo še primer glagola, ki je po postopku pomenskega kalkiranja nastal iz angleškega *download*: *Obstaja cel register poslovenjenih imen, ki sem si ga dolpotegnil s kajvemkaterega naslova.* Pogojno bi lahko v to kategorijo uvrstili tudi besedno igro *copy-pašta*, ki je nastala s prevajanjem drugega od morfemov angleške ustreznice *copy-paste*, vendar je prevod (namerno) napačen, prvi morfem je zapisan citatno.

Oblikoslovna prevzetost pomeni, da se beseda iz tujega jezika v slovenščini sklanja: *Tudi jaz sem poskušal vključiti JavaScript v Edittools prek HTML taga a, pa mi ni uspelo.* in *Prepovedani so bili avtoradiji, petje na plejbek in glasbeni posnetki.*

Ko oblikoslovno prevzete besede iz tujega jezika začnejo tvoriti nove besede, gre za oblikoslovno in besedotvorno prevzetost: *Skratka, Miha, malo se skuliraj in ne piši nonsensa na moj račun.*

3.2 POIMENOVANJE GLEDE NA JEZIKOVNOSISTEMSKO PREDVIDLJIVO IN NEPREDVIDLJIVO BESEDOTVORJE

3.2.1 JEZIKOVNOSISTEMSKO PREDVIDLJIVO BESEDOTVORJE

Novih tvorjenk na splošno gledano v izbranih geselskih člankih *Wikipedije* ni veliko. Tiste nove tvorjenke, ki pa jih zasledimo, so pogosto tvorjene po ustaljenih slovenskih besedotvornih postopkih, kar je samo po sebi razumljivo, saj pogosta uporaba jezikovnosistemsko nepredvidljivih tvorjenk za spletno enciklopedijo z ambicijami strokovnosti in nepristranskosti ni zaželena. Primeri: *antimaterijski, aritmetizacija, asteroiden, dvotednik, eksklavica, fizičnogeografski, hidrogeografija, jajceroden, kitarističen, makrokemik, masturbator, medicinskokemijski, mikrometeorit, nadtiren, neopitagorejstvo, nerazlikovanost, novoplatonističen, ojezerje, paravojaštvo, petrazreden, polavtobiografski, poničiti, predobstoj, privilegijski, regionalnogeografski, simptotermalen, soizobraževalen, spermicidičen, teleavtomatika, torpedast, ultrastruktura, uvedenost, zunajosončen* … Najpogosteje se torej v geselskih člankih *Wikipedije* pojavljajo sestavljanke in zloženke, zasledimo tudi tvorjenke iz predložne zveze in navadno,[290] pa tudi modifikacijsko izpeljavo. V besedilih *Wikipedije* so pogoste tudi zloženke v prirednem razmerju (*filozofsko-glasbeni, filozofsko-teološki, filozofsko-versko-matematični, hrvaško-slovenski, kanadsko-francosko-havajski, marksistično-leninističen* …) in zloženke iz številnikov (*dvajsetminuten, dvakratnik, dvanajstčlanski, dveleten, dvofazen, osemrazreden* …), ki ponujajo že skoraj neobvladljivo število tvorbenih možnosti, vendar jih vseeno velja sistematično zbirati in vključevati v elektronske jezikoslovne pripomočke, saj pri

[290] Logar (2005: 222) v svoji raziskavi, ki je sicer temeljila na drugačnih besedilih, ugotavlja, da je navadna izpeljava najproduktivnejša besedotvorna vrsta, saj je tudi sicer za slovenščino od vseh njenih začetkov najbolj značilna.

uporabnikih pogosto prav v takšnih primerih pride do pravopisnih težav. *Wikipedija* pa ima tudi svoj pravopisni priročnik (http://sl.wikipedia.org/wiki/Wikipedija:Pravopisni_priro%C4%8Dnik, 22. april 2008), s katerim poskuša svojim uporabnikom pomagati tudi pri takšnih težavah.

3.2.2 IZVORNO TUJE TVORJENKE

Ker je v *Wikipediji* veliko strokovnih, včasih tudi ozko terminoloških člankov, je razumljiva pogostnost prevzetih tvorjenih besed, večinoma iz latinščine ali grščine, ki danes predstavljajo del povsem nevtralnega besedišča, njihovo izvorno tvorjenost pa lahko dokazujemo zgolj z menjavanjem enega ali drugega od obeh (lahko tudi več) morfemov (Vidovič-Muha 1988: 176, Žele 2007: 17). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) vsebuje 76 gesel zloženk z morfemom *-grafija*. V pregledanem gradivu geselskih člankov zasledimo 24 primerov takšnih zloženk, nekatere so že vključene v SSKJ, druge so nove: *antropogeografija, avtobiografija, bibliografija, biografija, demogeografija, diskografija, fitogeografija, fotografija, geografija, heliografija, hidrogeografija, ikonografija, kartografija, kinematografija, klimatogeografija, kriptografija, litografija, oceanografija, paleogeografija, pedogeografija, telegrafija, tipografija, tomografija, zoografija*. Geselski članek o dinozavrih pa je dal zanimiv nabor zloženk z morfemom *-zaver/zavro-*: *argentinozaver, brahiozaver, coelurozaver, dinozaver, dromaeozaver, ihtiozaver, majazaver, mozazaver, pleziozaver, pterozaver, superzaver, tiranozaver; zavropod, zavropozejdon*.

3.2.3 JEZIKOVNOSISTEMSKO NEPREDVIDLJIVO BESEDOTVORJE

Jezikovnosistemsko nepredvidljive tvorjenke so posledica visoke stopnje prevzemanja iz tujih jezikov in niso povsem nov pojav. Nekatere vrste teh tvorjenk so prisotne že vsaj zadnji dve desetletji (Žele 2007: 12), druge so novejšega datuma, a vseeno se zdi, da se je uporaba teh novih, jezikovnosistemsko nepredvidljivih tvorjenk razmahnila z množičnejšo uporabo spleta, mobilnih telefonov ipd. Mnoge izmed v nadaljevanju naštetih tvorjenk so specifične za *Wikipedijo* in bi jih lahko imenovali wikilogizmi (Elia 2006: 19).

3.2.3.1 OKRNJENKE

Okrnjenke omenja že Korošec (1993: 15–27) v svojem članku o krajšavah. Ločuje med odzadnjo in odsprednjo krnitvijo. Vsi navedeni primeri so primeri odzadnje krnitve, ki se zdi pogostejša in bolj produktivna,[291] verjetno tudi zaradi vpliva tujih jezikov. Prvi primer je iz geselskega članka, sledita dva primera iz pogovornih strani: *logo za lizike* (logotip), *»admini« in »birokrati«*(administratorji), *tisti info okvir* (informacijski).

3.2.3.2 E-TVORJENKE

Logar (2003: 122) definira e-tvorjenke kot »tvorjenke z enoglasovnim krnom«, npr. *e-poslovanje*. Tudi v angleščini, iz katere naj bi bil vzorec prevzet, je to novejši pojav v besedotvorju. V obravnavanih geselskih člankih *Wikipedije* zasledimo samo en primer, in sicer *e-pošto*, na pogovornih straneh »Pod lipo« pa je primerov e-tvorjenk več, prvi je citatni: *e-mail, e-naslov, e-oblika, e-poslovanje, e-pošten, e-storitev, e-uprave, e-vsebina*. Medtem ko na pogovornih straneh pridevnika *elektronski* ne zasledimo niti enkrat, se v geselskih člankih *Wikipedije* ta pridevnik, ki največkrat nastopa v skladenjski podstavi e-tvorjenk, pojavi desetkrat. Čeprav Logar (2003: 130) poudarja, da »/e/-tvorjenke sicer nastajajo po novem in nesistemskem vzorcu, vendar pa je ta zaenkrat v slovenščini produktiven, s tem pa se počasi izgublja njegova novost in nenavadnost«, se zdi, da se tovrstne nove tvorjenke bolj kot v formalnih uveljavljajo v neformalnih besedilih. To potrjuje tudi zgornja primerjava geselskih člankov in pogovornih strani *Wikipedije*.[292]

3.2.3.3 KRATICE

[291] V jeziku SMS-jev dijakov Michelizza (2006: 27–28) navaja primere za odzadnjo krnitev, kjer gre večinoma za poimenovanja šolske stvarnosti: *babi (babica), za gefo (za geografijo), (za) kemo ((za)kemijo), anglo (angleščino), mato (matematiko), pr mati (pri matematiki), na comp (na computer), med kontro (med kontrolno nalogo), Info (informacije)*. Pri osebnem imenu pa pride v enem primeru do odsprednje krnitve: *lenki (Alenki)*.

[292] Neformalnost pogovornih strani *Wikipedije* izkazuje tudi dogovor med ustvarjalci te spletne enciklopedije, da se med seboj vedno tikajo.

Kratice kot primer jezikovnosistemsko nepredvidljivih besedotvornih vrst, so v *Slovenskem pravopisu* prvič zabeležene že leta 1950 (Logar 2005: 220). S časom raba nekaterih kratic upada (npr. *TOZD*), raba drugih narašča (npr. *LP*), spet tretje imajo lahko več pomenov (npr. *SMS*, angl. *Short Message Service* in *Stranka mladih Slovenije*; *LPP*, *Ljubljanski potniški promet* in *lep pozdrav in poljub*). Nekatere so splošno znane in lahko že prehajajo v samostalniško rabo (npr. *FDV, na FDV-ju*), spet druge so poznane in uporabljane samo v določenem krogu govorcev (npr. GFDL, *The GNU Free Documentation License*). Slednja skupina kratic je za zunanjega opazovalca na pogovornih straneh *Wikipedije* pogosta. Ustvarjalci *Wikipedije* so v času svojega delovanja izoblikovali svojevrsten sociolekt, ki je predvsem posledica ekonomičnosti jezika, da pa se ne bi preveč zaprli pred potencialnimi novimi sodelavci *Wikipedije*, so na spletnih straneh objavili nekatere izmed teh kratic, ki jih na pogovornih straneh *Wikipedije* tudi pogosto zasledimo. Pogoj, da se takšna kratičnost dejansko uveljavi, je pomenljivost in stalna stava teh fraz.

Slika 3: *Kratice v pogovorih* (Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Wikipedija:Kratice, 11. maj 2008)

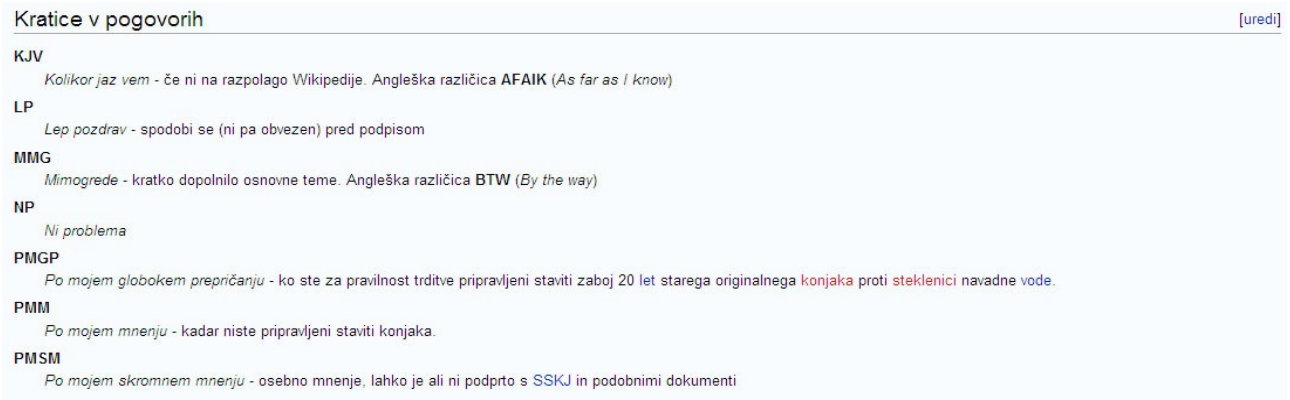
Kratice v pogovorih [uredi]

KJV
Kolikor jaz vem - če ni na razpolago Wikipedije. Angleška različica **AFAIK** (*As far as I know*)

LP
Lep pozdrav - spodobi se (ni pa obvezen) pred podpisom

MMG
Mimogrede - kratko dopolnilo osnovne teme. Angleška različica **BTW** (*By the way*)

NP
Ni problema

PMGP
Po mojem globokem prepričanju - ko ste za pravilnost trditve pripravljeni staviti zaboj 20 let starega originalnega konjaka proti steklenici navadne vode.

PMM
Po mojem mnenju - kadar niste pripravljeni staviti konjaka.

PMSM
Po mojem skromnem mnenju - osebno mnenje, lahko je ali ni podprto s SSKJ in podobnimi dokumenti

Med bolj pomenljivimi in zunanjemu opazovalcu lažje razumljivimi kraticami, uporabljenimi na pogovornih straneh *Wikipedije*, so še: *Če bo delovalo bp* (brez problemov), *kršitev ap* (avtorskih pravic), *pripraviti ppt* (PowerPoint), *ne deluje z IE 7* (Internet Explorer), *V LCZ je napisano* (Leksikon Cankarjeve založbe).

V sklopu kratic je treba omeniti še kratice in simbole s piko, ki so »tvorjenke, katerih pojav lahko […] povezujemo z novimi tehnologijami, pomensko pa gre za internetne domene oz. […] dogovorjene končnice datotek, ki označujejo, za kateri format datoteke gre« (Logar 2003: 126). V *Wikipediji* se tovrstne kratice in simboli pojavljajo tako v geselskih člankih kot tudi na pogovornih straneh: *.com*, *.si*, *.eu*, *.org*, *.pdf* … Specifične za *Wikipedijo* oz. njene pogovorne strani pa so kratice in simboli z dvopičjem, včasih tudi s piko ali brez ločila, npr. *wp:en*, *en:wp, ru:wp, de:wiki; wp.en*, *en.wp*, *wp.sl*, *sr.wiki*, *it.wiki*, *sl.wiki,* tudi *enwp*. Gre seveda za oznake *Wikipedij* (*wiki*, *wp*, *WP*; *wp:*, *wp.*) v različnih jezikih. Kateremu delu kratice pripada ločilo, ni povsem jasno, saj je v rabi več načinov zapisa, nekateri pa so med seboj diametralno nasprotni.

3.2.3.4 DvoZačetnice

T. i. DvoZačetnice (angl. *BiCapitalization*) so besede (največkrat gre za zloženke) z dvema velikima začetnicama. Načeloma sta to prvi črki obeh morfemov, včasih druga velika začetnica zaznamuje zadnjo črko prvega in prvo črko drugega morfema,[293] v nekaterih primerih pa je druga velika začetnica poudarjalna. V *Wikipediji* tovrstne besede zasledimo predvsem v angleščini (*AmphibiaWeb*, *BebiColombo*, *ConstruKction*, *DiscReet*, *GreenFacts*, *MantyWeb*, *PowerPlay*, *ProjeKct*, *SeaMonkey* …), v slovenščini je primerov DvoZačetnic manj (*WikiProjekt*, *WikiMedijin*), nekaj jih zasledimo pri uporabniških imenih (*SpelaJezersek*, *IzTrsta*, *BurekBuster*), pogosto pa so (verjetno zaradi preglednosti) na tak način zapisane spletne strani, katerih naslov je sestavljen iz dveh besed (npr. *SolarWiews.com*, *WashingtonPost.com*).[294] Pojav, ko se v besedi pojavita dve ali več velikih začetnic (npr. *JavaScript*, *EarlyRadioHistory.us*) oz. ko je ena ali več velikih začetnic v sredini besede (*metroPlanet*), je v angleščini imenovan *CamelCase* in je

[293] Primer iz časopisa Delo (*kulturno društvo ProstoRož*) izkazuje to vrsto DvoZačetnic (Michelizza 2008: 26).

[294] Velike in male začetnice v spletnih in elektronskih naslovih nimajo razlikovalne vloge, torej je vzrok za takšen zapis predvsem stilističen oz. je zapisan na tak način z namenom uporabniku (bralcu) olajšati prepoznavanje delov spletnega oz. elektronskega naslova.

pravzaprav nadpomenka pojmu DvoZačetnice, označuje pa pojav, ki se je z razmahom spleta in z nekaterimi programskimi jeziki razširil tudi v slovenščino (Michelizza 2008: 26).

3.2.3.5 WIKITVORJENKE

Wikitvorjenke (v večini primerov gre tudi v tem primeru za zloženke) so tvorjenke, ki vsebujejo morfem *wiki* in so na angleških straneh *Wikipedije*[295] pogosto zapisovane kot DvoZačetnice, kar se je v manjši meri pojavilo tudi v slovenščini (*WikiProjekt*, *WikiMedijin*). Poimenovanja drugih wikiprojektov (in včasih napačno še kaj drugega) so zapisana brez notranje velike začetnice (*Wikiknjige*, *Wikinavedek*, *Wikioznačevanje*, *Wikipedist*, *Wikislog*, *Wikislovar*, *Wikivir*), razmeroma pogost pa je tudi zapis teh novih tvorjenk s samimi malimi črkami (*wikikoda*, *wikikošarica*, *wikioznaka*, *wikipedioholik*, *wikipedioholizem*, *wikipedist*, *wikipedističen*, *wikislog*; v pogovornih straneh *Wikipedije* zasledimo tudi glagol *wikificirati*). Pojavi se tudi zapis z vezajem (*wiki-maniak*), in zapis delov zloženke narazen (*wiki račun*, *wiki projekt*, *wiki stran*, *wiki članek*), kar ponovno odpira vprašanje zapisa novih tvorjenk. Žele (2007: 16) ugotavlja, »da z intenzivnim prevzemanjem tujega izrazja postaja oz. ostaja drugotna in ne več tako pomembna več- ali enobesednost istega leksema, zato pri vseh zloženkah načelno zelo niha pisava narazen-skupaj ali z vezajem« (Žele 2007: 16). Takšne primere najdemo tudi v geselskih člankih *Wikipedije*: *Harriet Tubman je še naprej delovala kot aktivistka za pravice Afroameričanov in žensk.* in *Wilson je bil v tistem času eden redkih Afro-Američanov, ki so delali za znano založbo.* Podobno tudi v sledečih dveh primerih: *Verne je spravil rokopis v sef, kjer ga je leta 1989 odkril njegov prapravnuk.* in *V Svetem pismu je Haik bil Noev pra-pravnuk (sin Togarmaha, ki je bil sin Gomerja, ta pa je bil sin Noevega sina Jafeta).*

4 ZAKLJUČEK

V raziskavi se je potrdila hipoteza, da primeri jezikovnosistemsko nepredvidljivega besedotvorja prevladujejo na pogovornih straneh *Wikipedije* »Pod lipo«, kjer je opaznih tudi več primerov pomenotvorja. Tudi v geselskih člankih *Wikipedije* je zaslediti pojav novih tvorjenk, vendar te v večini primerov nastajajo v skladu z ustaljenimi slovenskimi besedotvornimi postopki. Kot specifične za *Wikipedijo* so se izkazale nekatere nove tvorjenke, predvsem zloženke z morfemom *wiki*, ki bi jih lahko poimenovali wikilogizmi.

VIRI IN LITERATURA

David CRYSTAL, 2001: *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

Antonella ELIA, 2006: An analysis of Wikipedia digital writing. *Proceedings of the workshop on NEW TEXT Wikis and blogs and other dynamic text sources.* Dostopno na: http://www.sics.se/jussi/newtext/working_notes/04_elia.pdf (7. maj 2008).

Miran HLADNIK, 2007: *Wikipedija v izobraževalnem procesu.* Pripravljeno za predavanje na konferenci o poslovni rabi interneta 31. januarja 2007. Dostopno na: http://www.ff.uni-lj.si/slovjez/mh/wikivizobr.html (22. april 2008).

Tomo KOROŠEC, 1993: O krajšavah. *XXIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture,* ur. Miran Hladnik, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 15–27.

Nataša LOGAR, 2003: Nove tehnologije in nekateri nesistemski besedotvorni postopki. *Obdobja 22. Metode in zvrsti,* ur. Erika Kržišnik, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 121–131.

Mija MICHELIZZA, 2006: *Pragmatična primerjava jezika SMS-jev v slovenščini in španščini.* Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani-Filozofska fakulteta-Oddelek za slovenistiko.

– – 2007: Splet stereotipov o spletni slovenščini. *43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture,* ur. Irena Novak Popov, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 206–210.

– – 2008: *DvoZačetnice*. Delo, 18. april 2008, 26.

RIS, Raba interneta v Sloveniji. Dostopno na: http://www.ris.org/index.php?fl=2&lact=1&bid=8514&parent=27&cat=372&p1=276&p2=621&p4=637&id=706 (15. maj 2008).

SSKJ, Slovar slovenskega knjižnega jezika, spletna verzija. Dostopno na: http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html (15. maj 2008).

Janez STREHOVEC, 2003: *Umetnost interneta*. Umetniško delo in besedilo v času medmrežja. Ljubljana: Študentska založba.

[295] Med izkušenejšimi pisci angleških strani *Wikipedije* so tovrstni wikilogizmi nezaželeni in obravnavani kot kliše (Elia 2006: 19).

Mirko TAVOSANIS, 2007: A casual classification of orthography errors in web texts. *6. IJCAI-2007 Workshop on Analytics for Noisy Unstructured Text Data, Hyderabad*, 8. januar 2007, I, 99–106.
Dostopno na: http://research.ihost.com/and2007/cd/Proceedings_files/p99.pdf (13. maj 2008).
Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
Wikipedija, izbrane strani in geselski članki. Dostopno na: http://en.wikipedia.org in http://sl.wikipedia.org.
Andreja ŽELE, 2003: Vezljivost kot pomenskoskladenjski pokazatelj živosti slovenščine. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje / Mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti,* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 423–433.
– – 2004: Aktualizacijsko širjenje/oženje pomenja ustaljenega besedja kot odraz besedilne različnofunkcijskosti. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem / Mednarodni znanstveni simpozij Obdobja – metode in zvrsti,* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2004, 133–148.
– – 2007: *Današnja leksika med sistemom in aktualno rabo*. Maribor: Slavistično društvo (Zora, 50), 12–20.

Mojca Nidorfer Šiškovič
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Vljudnost v elektronskih sporočilih – jih pišemo ali govorimo?

Komuniciranje po elektronski pošti je postalo stalnica poslovnega in zasebnega komuniciranja, njegovo hitro širjenje pa je prehitelo sestavljavce učbenikov in priročnikov ter učitelje pisnega komuniciranja, saj ga še vedno zelo redko vključujejo v učne načrte in pedagoški proces. Refleksija o elektronskih sporočilih je nujna tudi zato, ker se z uporabo elektronske pošte intenzivno spreminja kultura (pisnega) komuniciranja v smislu manj uradnega stila pisanja oziroma se način pisanja približuje govorjeni komunikaciji. Mlajše generacije, ki nikoli niso pisale dopisov, v elektronskih sporočilih za doseganje komunikacijskega cilja pogosto izberejo napačne strategije in jezikovna sredstva ter zato manj uspešno komunicirajo. V prispevku bodo predstavljeni kategorija vljudnosti in njene značilnosti v komuniciranju po elektronski pošti ter strategije vljudnosti, ki jih v različnih okoliščinah uporabljajo pisci v elektronskih sporočilih.

Sporazumevanje preko elektronske pošte je postalo stalnica našega komuniciranja – leta 2011 bo minilo 40 let od prvega poslanega elektronskega sporočila –, njegov delež pa se še povečuje z novimi možnostmi, ki jih prinašajo nove tehnologije in orodja računalniško posredovane komunikacije, nove predstavitvene možnosti in hitra širitev interneta. Storitve, ki jih na spletu ponujajo različne organizacije, podjetja in državna uprava so del v glavnem neosebnega sporazumevanja, ki je že predvideno v računalniških programih, ko pa želimo posebno obravnavo ali dodatna pojasnila, vedno pošljemo elektronsko sporočilo. Takrat postane viden in prepoznaven naš osebni stil komuniciranja, od katerega je odvisna tudi uspešnost našega sporazumevanja, izpolnitev komunikacijske namere in doseganje komunikacijskega cilja. Poročilo o telefonski raziskavi (n = 484), izvedeni oktobra 2007 na Fakulteti za družbene vede v okviru projekta *Raba interneta v Sloveniji*, navaja ugotovitve, da je v Sloveniji v populaciji od 10 do 75 let 63 odstotkov uporabnikov interneta oziroma 1.057.893 prebivalcev, da so najpogostejši uporabniki interneta (taki, ki ga uporabljajo večkrat dnevno) mladi (od 12 do 29 let). Po drugi obsežni raziskavi Risa je v Sloveniji 120 tisoč obiskovalcev blogov (od tega jih ima 16.000 svoj blog) in 370 tisoč obiskovalcev forumov, hkrati pa je tudi 90 odstotkov javnih služb državne uprave že dostopnih preko interneta (RIS 2007, Uporaba interneta).

Način komuniciranja po e-pošti gre v smeri bolj sproščenega pisanja, večjega dopuščanja napak in bolj jedrnatega pisanja z malo dodatnimi pojasnjevalnimi in vljudnostnimi stavki. Zato so sporočila večinoma kratka, sestavljena iz več kratkih odstavkov. Ugotovitve strokovnjakov komunikacije po e-pošti so, da nadomešča telefonske pogovore in tudi kaže podobne značilnosti, tj. elemente govorjenega diskurza. Torej moramo pri obravnavi e-komuniciranja upoštevati posebnosti prenosnika, saj gre za pisni prenosnik, in način komuniciranja, ki se je uveljavil v vsakdanji praksi. Kje se je torej znašlo razmerje med praktičnostjo kratkih sporočil in vljudnostjo, ki je v določenih okoliščinah pričakovana?

NOVI MEDIJI V IZOBRAŽEVANJU IN NETIKETA

Generacije mladih si kompetenco bralnega in pisnega razumevanja v slovenščini pridobivajo v družini, v glavnem in sistematično pa v času šolanja v osnovnih in srednjih šolah. V terciarnem šolanju so jezikovni izobraževalni programi žal namenjeni tujim jezikom, slovenščini pa samo na nekaterih izobraževalnih ustanovah in v določenih študijskih programih. Za zagotavljanje ustrezne ravni funkcionalne pismenosti odraslih in ob upoštevanju vedno večjega deleža komuniciranja po e-pošti in preko interneta je torej

pomembno, da učenci, dijaki in študentje razvijajo pismenost in sposobnost za komuniciranje preko sodobnih komunikacijsko-informacijskih tehnologij v času svojega intenzivnega izobraževanja.

V svetu obstaja kar nekaj priročnikov, ki se ukvarjajo s spletnim bontonom oz. z netiketo, kot se imenujejo pravila komuniciranja v računalniško posredovani komunikaciji, so pa namenjeni komuniciranju v angleščini, ki se je uveljavila tudi kot globalni jezik na internetu (Netiquette 1986, A Bloomsbury Reference Book 2004, Žirovnik 2004, Trask 2005). Največ analiz rabe jezikovnih sredstev ter stila komuniciranja po elektronski pošti pa so v anglosaksonskem svetu opravili med prvimi prav učitelji angleščine in/ali učitelji poslovnega jezika, in sicer iz svojih potreb, kako poučevati in uporabnikom novih medijev predstaviti ter jih naučiti novih vrst komuniciranja, še zlasti komuniciranja preko e-pošte. Prispevki so bili po letu 1992 objavljeni v revijah *English for specific purposes*, *Multilingua,* Journal of Business and Technical Communication (Baron 1998, 2000; Gains 1999; Gimenez 2002; Rice 1997).

Po pregledu slovenske literature na tem področju ugotavljam, da je zapisanih smernic in pravil za uporabnike bolj malo, v glavnem gre za prevode iz tujih priročnikov. Računalniško posredovana komunikacija in novi mediji v obstoječih učnih načrtih za slovenščino za osnovno in srednjo šolo ter gimnazije iz leta 1998 še niso zajeti, zato je njihova obravnava prepuščena piscem učbenikov. Analiza učbenikov za slovenščino v osnovni in srednji šoli, koliko so vanje vključeni novi mediji in značilnosti komuniciranja, npr. preko elektronske pošte, sms-ov, na forumih, kot pravzaprav del vsakdanjega komuniciranja zlasti najstnikov, pove, da jih večina teh tem ne zajame. Elektronsko pismo in njegove posebnosti v primerjavi z dopisom oziroma pismom so na primer obravnavani v učbenikih Založbe Izolit za 5. in 6. razred devetletne osnovne šole, na univerzitetni ravni pa je komuniciranje po e-pošti npr. zajeto v učbeniku *Poslovno komuniciranje* (Možina idr., 2004) v izdaji z letnico 2004, vendar samo na splošno, saj so v knjigi obravnavane vse vrste poslovnega komuniciranja.

Ob tem je jasno, da praksa zelo prehiteva sistematično obravnavo novih načinov komuniciranja preko sodobnih medijev in obvladovanja poplave sporočil in informacij, s katerimi se mlade generacije srečujejo vsakodnevno oziroma postaja to njihov način življenja. Mladi, t. i. net generacija, sodobne tehnologije še posebej hitro usvajajo, jih dnevno uporabljajo, preko njih zelo veliko komunicirajo. Z uporabo postajajo funkcionalno pismeni, kljub temu pa je vloga šole in slovenistov tu zelo pomembna. Gre za generacijo, ki se v šolah sicer izobražuje na področju oblikovanja praktično-sporazumevalnih besedil – telegrama, uradnega pisma, prošenj, različnih vrst obrazcev, vendar v tem ni zajet prenosnik, ki pomembno sodoloča način in stil komuniciranja. Uporaba računalniško posredovane komunikacije in novih medijev je pri osnovnošolcih v drugem triletju osnovne šole izredno pogosta, npr. pošiljanje kratkih sporočil sms-ov, komuniciranje preko msn-ja, morda malo kasneje kot prvi dve pa začnejo uporabljati tudi elektronsko pošto, najprej sicer za potrebe družabnega medosebnega komuniciranja. Na tem področju se intenzivno usposabljajo, pletejo družabna razmerja in e-odnose. Mnoge šole že uvajajo elektronske učilnice, dijaki se povezujejo z drugimi, tudi tujimi šolami in dijaki, s katerimi komunicirajo po e-pošti, zato bi bilo smiselno vključevanje slovenistov tudi v projekte, kot je projekt EU SAFE-SI Fakultete za družbene vede in Arnesa, ki predvideva dejavnosti za razvoj varne rabe interneta pri mladih.

NAČIN KOMUNICIRANJA PO E-POŠTI

Značilnost komuniciranja po e-pošti je, da med udeležencema v komunikaciji nastaja veriga sporočil; podobno kot pri telefonskem pogovoru, prihaja med njima do več izmenjav, običajno na isto temo, pogajata se, dodajata nove informacije itd.

V procesu e-komuniciranja se med njima običajno zelo hitro zmanjšuje tudi družbena razdalja: v tretjem sporočilu, včasih pa že v drugem, se sogovorca v sicer popolnoma novem razmerju začneta med seboj naslavljati po imenih, v mednarodnem, vsaj anglosaksonskem načinu komuniciranja pa pravzaprav takoj in temu sledi tudi njun podpis, samo ime brez priimka in nazivov. Če gre za poslovno sporočilo, uradno pismo, podpisu navadno sledi elektronska poslovna vizitka z vsemi podatki o statusu in organizaciji pošiljatelja. Prvo sporočilo, ki ga sporočevalec pošlje naslovniku, je zato uvodno, kratko, kot so že ustaljeno kratka e-sporočila, in namenjeno vzpostavitvi stika med sporočevalcem in naslovnikom ter kratki predstavitvi teme sporočila. Če pošiljamo posebno oblikovano ali daljše besedilo, pa velja pravilo, da se v praksi pošlje v priponki, saj se na ta način ohranita njegova oblika in zapis.

Najpomembnejše sporočilo med udeležencema je prvo sporočilo, naša osebna izkaznica, v katerem postane prepoznaven stil našega komuniciranja. Nadaljnja sporočila pomenijo vzdrževanje stika, graditev odnosa. Če je prvo sporočilo neprimerno napisano, potem bo komunikacija otežena, zaupanja v

verodostojnost med pisci ne bo. Če sporazumevanje po e-pošti primerjamo s telefonskim pogovorom, je ključna razlika med njima, da je elektronsko sporočilo zapisano in je pomembna manjkajoča dimenzija ton, ki ga pri telefonskem pogovoru lahko sogovorca hitro razbereta, popravita, spremenita, preusmerita, prejmeta nanj takojšen odziv. Pri komuniciranju po e-pošti pa lahko naslovnik o tonu sklepa samo na podlagi zapisanega besedila, ki ga prejme. Zato so v doslejšnji uporabi komuniciranja po e-pošti pisci večkrat poskusili dodajati ton, npr. v obliki emotikonov. Teh je nastala cela vrsta, vendar se v uporabi (razen le nekaj najosnovnejših) niso uveljavili, trend pogostosti njihove uporabe pa je celo negativen. Ta sestavina, ki manjka pri elektronskem sporazumevanju, pomembno vpliva na uspešnost zastavljenega komunikacijskega cilja sporočevalca in naslovnika. Zato ostaja ključnega pomena za uspešno sporazumevanje obvladovanje pisnega komuniciranja in vljudnosti.

Tema, ki nas zanima v pričujočem prispevku, je komuniciranje mladih po e-pošti, ko pošiljajo uradnejša sporočila, npr. svojim učiteljem, mentorjem, profesorjem, ko morajo pridobiti gradivo za seminarsko nalogo ali pa želijo rezervirati mladinski hotel na drugi strani planeta.

VLJUDNOST V ELEKTRONSKIH SPOROČILIH

Vljudnost je pomembna sestavina komuniciranja, zato je eden od ciljev socializacije otrok med odraščanjem ta, da se naučijo, kako biti vljudni, jezikovno in tudi drugače. Vljudnostnih vzorcev se učimo v družini, vrtcu, šoli, službi in vsakdanji komunikaciji. Rečemo lahko, da so kompetentni govorci v določenem jeziku tudi vljudni.

Pojmovanje vljudnosti se je od sedemdesetih let prejšnjega stoletja – torej od začetne anglosaksonske teorije vljudnosti, proglašene kot univerzalno veljavne teorije vljudnosti, do novejših, zlasti v zadnjem desetletju razvitih kulturno diferenciranih konceptov vljudnosti – zelo spreminjalo. P. Brown in S. Levinson (1978, 1987), G. N. Leech (1980, 1983a) idr., ki veljajo za utemeljitelje raziskav o jezikoslovni vljudnosti, so konceptualizirali vljudnost kot strateško izogibanje konfliktu. Izhajajo iz perspektive, da govorna dejanja vedno ogrožajo ugled naslovnika in/ali sporočevalca, vsi govorci pa imajo socialno potrebo po ohranitvi naslovnikovega in sporočevalčevega ugleda. Zato sporočevalci uporabijo jezikovna sredstva, s katerimi bodisi zadostijo naslovnikovi želji, da je neoviran oziroma svoboden pri odločitvi, ali bo prepoznal in izpolnil npr. zahtevo, bodisi so govorna dejanja sporočevalcev usmerjena na naslovnikovo željo, da bi bil sprejet, cenjen. Pri prvi skupini gre za t. i. negativni ugled, ki mu ustreza negativna vljudnost ter strategije sporočevalca, kot so vprašanje po naslovnikovi zmožnosti (na primer *Oprostite, ker vas motim, bi mi lahko povedali, kje je sprejemna pisarna*?), pri drugi skupini strategij pa gre za t. i. pozitivni ugled, ki mu zadosti pozitivna vljudnost (na primer *Daj, vzemi piškot, te imaš* najraje). Omenjeni model tudi predvideva, da višja kot je stopnja ogrožanja ugleda, višja je stopnja uporabljene posrednosti pri uporabi jezikovnih sredstev. Praviloma je tudi v slovenščini sporočilo vljudnejše, če ni zapisano neposredno (npr. *Posodi mi zvezek!*), ampak posredneje: *Ali mi lahko posodiš zvezek?* Ali pa: *Ali lahko kupiš mleko?* namesto *Kupi mleko!* (prim. Nidorfer Šiškovič, 1997). Kljub temu pa obstajajo okoliščine, v katerih zgoraj zapisani primeri veljajo v slovenščini in med slovenskimi govorci za vljudne, npr. med prijatelji, zakonci ali pri naročanju v trgovini (npr. *Dajte mi štruco črnega*). Merila določajo slovenske socio-kulturne norme, ki so v drugih jezikih lahko drugačne in štete tudi kot nevljudne, če so izgovorjene ali zapisane brez obveznega 'prosim'.

Čeprav je dojemanje vljudnosti po teoriji vljudnosti Brownove in Levinsona popolnoma sprejemljivo v anglosaksonskem svetu, pa se raziskave vljudnosti v drugih kulturah v zadnjih dvajsetih letih od te konceptualizacije odmikajo (prim. Wierzbicka, 2003; Matsumoto 1989; Ide, 1989), saj dokazujejo kulturno in jezikovno različnost v dojemanju vljudnosti.

Zato se bom oprla na široko Fraserjevo opredelitev vljudnosti (1999), da je »… v vsakem običajnem pogovoru vljudnost pričakovano dejansko stanje, kjer sestavine vljudnosti, in tisto, kar jo utemeljuje, narekujejo relevantne socio-kulturne norme za določeno interakcijo. Udeleženci ne opazijo, kadar je nekdo vljuden, ampak opazijo, kadar govorec krši to normo. Glede na povedano, lahko rečemo, da vljudnost ni komunicirana, ampak gre za vrsto perlokucijskega učinka … zato odsotnosti komunicirane vljudnosti ne smemo jemati kot pomanjkanje vljudnega odnosa govorca« (Fraser, 1999, po Haugh, 2003: 411).

Kljub kulturnim in jezikovnim raznolikostim pri uporabi posrednosti v jeziku pa je kategorija posrednosti univerzalna, značilna za vse znane jezike (Thomas, 1995: 124). To velja prav tako tudi za dejavnike, ki bolj ali manj v vseh kulturah vplivajo na izbiro jezikovnih sredstev v določenih okoliščinah in posledično uporabo večje ali manjše posrednosti v komuniciranju. Takšni dejavniki so:

- relativna moč sporočevalca in naslovnika;

- družbena razdalja med sporočevalcem in naslovnikom;
- stopnja obremenitve, izražena v izreku;
- relativne pravice in dolžnosti med sporočevalcem in naslovnikom.

Uporaba posrednosti ima za cilj, da udeleženci v komunikaciji dosežemo nekakšno družbeno ali komunikacijsko prednost oziroma z uporabo (več) posrednosti (dejavniki, povzeti po Thomas, 1995: 142–145, so razvrščeni od manj do bolj pomembnega):

- dosežemo, da je naš jezik bolj ali pa manj zanimiv: v pripovedi *svoj stari avto* rajši poimenujemo *dobra stara škatla*;
- okrepimo moč sporočila, kar v določenih primerih sovpade z zgornjo kategorijo: *pot navzgor ni bila težavna – pot navzgor je bila kot pesem*;
- uporabimo jo, ko imamo dva med seboj tekmujoča cilja komunikacije, npr. učitelj mora povedati učencu, da je slabo naredil nalogo, po drugi strani pa ga ne želi demotivirati pri nadaljnjem delu;
- zagotovimo vljudnost.

Komunikacijski problem nastopi, ko pride do asimetrije med pričakovano stopnjo vljudnosti na strani naslovnika in vljudnostnimi strategijami uporabljenimi s strani sporočevalca. Pri elektronskem sporočanju pogosto pride do tega zaradi specifičnega načina komuniciranja, ki se približuje rabi neformalnejših in tudi neposrednejših, v govoru sicer rabljenih oblik. Vendar lahko v govoru dodamo posrednost tudi s tonom in nebesednim komuniciranjem, v pisnem sporočanju pa teh sredstev nimamo na razpolago. Zato je nevarnost, da bomo napisali nevljudno sporočilo, toliko večja.

Primer 1 ponazarja primer elektronskega sporočila študenta profesorju. Namesto osebnega stika ali spremnega sporočila pri oddaji diplomskega dela študenti sedaj pogosto pošljejo elektronsko pošto. Primer 1:

> *Pozdravljeni!*
>
> *Včeraj sem vam po navadni pošti poslala mojo diplomsko nalogo. Zanime me, kdaj se lahko oglasim oziroma do kdaj jo boste pregledovali.*
>
> *Lep pozdrav!*
>
> *Ime Priimek*

Sporočevalec v Primeru 1 je odposlal svojo diplomsko nalogo (naslova naloge ni navedel) prejšnji dan mentorju po pošti, sedaj pa želi dobiti povratno informacijo, kdaj se lahko oglasi, oz. izvedeti, do kdaj jo bo mentor pregledoval. Komunikacijski cilj sporočevalca je jasen, eksplicitno je povedano, kaj ga zanima. Sporočilo je zelo kratko, kot je to sicer običajno za elektronska sporočila, po drugi strani pa je v njem pravopisna napaka, dopuščanje katerih je prav tako značilnost e-pošte. V sporočilu je sicer uporabljen uradnejši ton (vikanje, pozdrav *Pozdravljeni!*, podpis z imenom in priimkom), pri katerem je sporočevalec upošteval družbeno razdaljo. Sporočevalec je v svoji strategiji upošteval tudi t. i. relativne pravice in dolžnosti med sporočevalcem in naslovnikom. Predpostavljal je, da je mentorjeva naloga pregledati njegovo nalogo sama po sebi umevna, ni pa upošteval teže obremenitve, ki jo je imelo njegovo sporočilo za naslovnika. V tem primeru bi bilo zagotovo primerneje in vljudneje, da bi izrazil prošnjo za pregled naloge npr. z vprašanjem po naslovnikovi zmožnosti.

Značilnost komuniciranja po e-pošti je, da na sporočila hitro odgovorimo, ponavadi takoj, ko jih odpremo. Odgovor mentorja je zato bil, da naloge še ni prejel in ne more reči, kdaj bo popravljena. S stališča vljudnosti lahko rečemo, da je bila v danih okoliščinah to primerna strategija in tudi poučen odgovor študentu. Po treh tednih je mentor prejel novo sporočilo, Primer 2:

> *Pozdravljeni!*
>
> *Pošiljam vam sporočilo z vprašanjem, ali ste uspeli pregledati mojo diplomsko nalogo in kdaj se lahko oglasim pri vas. Naslov diplomske naloge je …*
>
> *Lep pozdrav!*
>
> *Ime Priimek*

Sporočevalec je v Primeru 2 uporabil drugačno strategijo, usmerjeno na naslovnika, tj. vprašanje po njegovi zmožnosti glede izpolnitve zahteve, zahtevo pa je tudi napovedal z: »pošiljam vam sporočilo z vprašanjem«. Vprašanje bi po temeljitem popravljanju besedila lahko sicer šteli za nepotrebno, po pragmatični funkciji pa se zaradi njega v tonu besedila čuti več izražene vljudnosti.

ZAKLJUČEK

Neformalnejši način komuniciranja, ki so ga v kulturo pisanja tudi uradnih sporočil prinesli sodobni mediji in tudi elektronska pošta, prinaša učiteljem komuniciranja, avtorjem učbenikov in slovenistom nove izzive, kako ubesediti pravila pisanja in netiketo. Kljub kratkosti elektronskih sporočil vljudnost ostaja njihova pomembna sestavina, ki jo mora sporočilo naslovniku posredovati v okviru pričakovanih, v slovenščini veljavnih socio-kulturnih norm.

LITERATURA

Naomi S. BARON, 1998: Letters by phone or speech by other means: the linguistics of email. *Language & Communication 18,* Elsevier Science, 133–170.

P. BROWN, S. LEVINSON, 1987: *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge UniversityPress.

J. GAINS, 1999: Electronic Mail–A New Style of Communication or Just a New Medium?: An Investigation into the Text Features of E-mail. *English for Specific Purposes,* 18/1 (1999), 81–101.

J. C. GIMENEZ, 2000: Business e-mail communication: some emerging tendencies in register. *English for Specific Purposes 19,* Elsevier Science Ltd, 237–251.

M. HAUGH, 2003: Anticipated versus inferred politeness. *Multilingua,* 22 (2003), 397–413.

S. IDE, 1989: Formal forms and discernment: two neglected aspects of universals od linguistic politeness. *Multilingua,* 8, 2/3 (1989), 223–248.

O. KUNST GNAMUŠ, M. NIDORFER ŠIŠKOVIČ, M. SCHLAMBERGER BREZAR, 1997: *Posrednost in argumentacija v govoru F(p) - T(r) : zgradba stavka med informacijo, argumentacijo in konverzacijo*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

G. LEECH, 1983: *Principles of pragmatics*. London-New York: Longman.

Y. MATSUMOTO, 1989: Politeness and conversational universals - observations from Japanese. *Multilingua,* 8 (1989), 207–221.

S. MOŽINA, M. TAVČAR, N. ZUPAN, 2004: *Poslovno komuniciranje*. Maribor: Obzorja.

NETIQUETTE, 1986: http://www.albion.com/netiquette/; 30. 4. 2008.

RIS, 2007: Uporaba interneta. http://www.ris.org/index.php?fl=2&lact=1&bid=8722&parent=13; 10. 5. 2008.

R. P. Rice, 1997: An analysis of stylistic variables in electronic mail. Journal of Business and Technical Communication, 11/1 (1997), 5–21.

R. L. TRASK, 2005: *How to Write Effective Emails*. London: Penguin Books.

A. WIERZBICKA, 2003: *Cross-Cultural Pragmatics*.

M. ŽIROVNIK, 2004: *E-sporočanje v angleškem jeziku*. Ljubljana: GV Izobraževanje.

Primož Jakopin
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana

Tujejezični iztržki v besedilih časopisa Delo *za leto 2007*

V prispevku je na kratko predstavljenih 7.800 neslovenskih besed in besednih zvez iz 19 milijonov besed oz. milijon povedi velikega nabora besedil časopisa Delo *za leto 2007, označenih med postopkom urejanja tega gradiva za vključitev v besedilni korpus Nova beseda in podrobneje klasificiranih med pripravo prispevka. Pripadajo 91 jezikom, na prvih petih mestih pa so angleški (56 %), francoski (11 %), nemški (7 %), latinski (6 %) in italijanski (5 %). Podan je tudi pregled 10.600 večbesednih tujih imen, ki so bila označena kot enoten pojem.*

1 UVOD

Besedila v enojezičnih besedilnih korpusih, ki jih uporabljamo kot enega osnovnih virov pri jezikoslovnih raziskavah in ki so tudi podlaga za jezikovnotehnološka orodja, ne vsebujejo samo besed jezika, ki ga predstavljajo. Za začetek je v njih navadno okoli 5 odstotkov nebesednih enot, to je takih, ki niso sestavljene samo iz črk; v angleškem *British National Corpus* (Aston & Burnard 1998) jih je npr. 4,836.218 izmed 100,107.162). Sem spadajo števila (7514), zneski (20.000.-), oznake (A4) in podobno (prim. Jakopin 2001). Poleg tega pa besedila vedno vsebujejo tudi tujejezične dele v obliki citatov ali navedkov, npr. v povedi: *Toda v resnici se piše leto 2007 in police supermarketa za prvim vogalom so se šibile pod živili, pa še v akciji so bili, a kaj, ko RMI (revenu minimum d'insertion) ali SMIC (salaire minimum interprofessionnel de croissance), francoska podpora za brezposelne oziroma zajamčeni osebni dohodek, ne dopuščata brezskrbnega nalaganja v nakupovalne vozičke ...* Pri besedilnem korpusu *Nova beseda* – dosegljiv je na spletnem naslovu http://bos.zrc-sazu.si – poteka pri pripravi besedil za vključitev v korpus med drugim tudi označevanje tujejezičnih delov besedila, vseh z eno oznako, in združevanje večbesednih tujih imen, primer je *New York*, v eno besedno enoto. Tako se ponuja tudi možnost obdelave neslovenskih delov besedil.

2 GRADIVO

Za analizo v prispevku so bila izbrana vsa korpusna besedila dnevnika *Delo* za leto 2007, skupaj 297 številk, brez tedenskih prilog in *Nedela*. Besedila so novejša in količina ni prevelika za raziskavo takega okvira. Točnejši obseg je razviden iz Preglednice 1.

Preglednica 1: *Obseg vira.*

	vseh	*različnih*
znakov	125,581.396	219
besednih enot	18,814.497	517.577
povedi	1,040.069	937.219
povezanih besed	10.576	3.479

tujejezičnih iztržkov	7.779	6.563

Delež iztržkov, ki so predmet obravnave, je razmeroma majhen, skupaj je v njih 26.040 besed ali 0.14 % celote. Iz preglednice je tudi razvidno, da med povedmi prevladujejo enkratnice; in res je takih, ki se pojavijo večkrat, razmeroma malo. Čeprav niso neposredno vezane na predmet prispevka, bi jih bilo greh ne pokazati.

Preglednica 2: *Pogoste povedi.*

Absolutno.	11	*Mislim, da ne.*	14	*Res.*	10
Ali pač?	13	*Nasprotno.*	21	*Sodba še ni pravnomočna.*	25
Beli zmaga.	33	*Ne vem.*	31	*Sploh ne.*	10
Črni zmaga.	14	*Ne!*	13	*Še več.*	28
Da.	55	*Ne.*	136	*Tako je.*	14
Drži.	15	*Nič.*	17	*To ne drži.*	13
In tako naprej.	10	*Niti ne.*	14	*To ni res.*	15
In?	12	*Oprostite, kako ste rekli?*	13	*Vsekakor.*	19
Kaj to pomeni?	17	*Ovadili ga bodo.*	10	*Zagotovo.*	17
Kako je beli zaključil partijo?	13	*Priporočamo večjo previdnost.*	19	*Zakaj ne?*	17
Kako naprej?	14	*Problem: mat v dveh potezah.*	40	*Zakaj pa ne?*	10
Kako to?	20	*Ravno nasprotno.*	10	*Za napako se opravičujemo.*	52
Kdo je videl nesrečo?	23	*Res je.*	29	*Žal.*	11

Zanimivo je, da sta že med najpogostejšimi petimi povedmi (*Ne.*, *Da.*, *Za napako se opravičujemo.*, *Problem: mat v dveh potezah.* in *Beli zmaga.*) dve iz šahovskega sveta. Med 39 povedmi v preglednici s skupno frekvenco 858 je 46 % trdilnih, 28 % nikalnih in 26 % vprašalnih.

3 IZTRŽKI

Določevanje jezika 6.563 različnih tujejezičnih iztržkov je potekalo deloma strojno, s pomočjo pogostih besed v prvih treh jezikih (ang., fra., nem.), deloma pa ročno, pri čemer je bil v dvoumnih primerih, predvsem pri bolj redkih in oddaljenih jezikih, uporabljen kot vir spletni iskalnik *Google*. Pri angleških iztržkih so bile za identifikacijo med najpogostejšimi 12 besedami: *the*, *of*, *and*, *in*, *a*, *for*, *new*, *is*, *to*, *art*, *my* in *you* uporabljene 4: *the*, *of*, *and* in *for*. Besedici *in* in *a* se pogosto pojavljata tudi v drugih jezikih, kot je razvidno iz Preglednice 3 (npr. Grefenstette 1995 oz. Jakopin 2002):

Preglednica 3: *Pogoste besede v 12 jezikih.*

	slo	srh	ang	dan	niz	fra	ita	nem	nor	por	špa	šve
1.	*je*	*i*	*the*	*i*	*de*	*de*	*di*	*der*	*og*	*de*	*de*	*och*
2.	*in*	*je*	*and*	*af*	*van*	*la*	*e*	*die*	*det*	*a*	*la*	*i*
3.	*se*	*u*	*to*	*og*	*het*	*le*	*il*	*und*	*han*	*que*	*que*	*att*
4.	*v*	*da*	*of*	*at*	*een*	*et*	*che*	*den*	*i*	*o*	*el*	*som*
5.	*da*	*se*	*a*	*til*	*en*	*des*	*la*	*in*	*er*	*e*	*en*	*en*
6.	*na*	*na*	*in*	*for*	*in*	*les*	*a*	*von*	*på*	*do*	*y*	*är*
7.	*so*	*su*	*was*	*en*	*dat*	*du*	*in*	*zu*	*til*	*da*	*a*	*på*
8.	*pa*	*ne*	*his*	*om*	*is*	*en*	*per*	*dem*	*at*	*no*	*los*	*det*
9.	*ne*	*a*	*that*	*der*	*te*	*un*	*del*	*für*	*som*	*um*	*del*	*av*
10.	*ki*	*to*	*I*	*er*	*op*	*que*	*un*	*mit*	*var*	*em*	*se*	*för*
11.	*bi*	*od*	*he*	*U*	*voor*	*a*	*non*	*das*	*jeg*	*para*	*por*	*med*
12.	*z*	*za*	*as*	*ikke*	*met*	*qui*	*i*	*des*	*med*	*com*	*las*	*den*

Na koncu so bili vsi že klasificirani iztržki, še enkrat ročno pregledani. V Preglednici 4 so navedene pogostnosti posameznih jezikov pri iztržkih:

Preglednica 4: *Jeziki iztržkov s pogostnostmi.*

afrikanski	1	*gvančevski*	2	*makedonski*	1	*slov. nar.*	20
albanski	2	*hebrejski*	8	*malinke*	1	*srbski/hrvaški*	156
angleški	4342	*hindi*	12	*maorski*	2	*starocerkvenoslovanski*	1
arabski	21	*indogermanski*	1	*nahuatl*	2	*staroslovanski*	1
armenski	1	*indonezijski*	2	*nemški*	553	*svahili*	1
bambara	1	*irski*	10	*nemški nar.*	1	*španski*	337
bantu	1	*islandski*	5	*nem.švic.*	1	*švedski*	26
baskovski	1	*italijanski*	411	*nizozemski*	17	*tagaloški*	1
berberski	3	*japonski*	31	*nordijski*	1	*tajski*	4
bolgarski	4	*kašubijski*	1	*norveški*	6	*telugu*	1
bosanski	1	*katalonski*	7	*oksitanski*	1	*turkmenski*	1
braz. portug.	3	*keltski*	1	*paštunski*	2	*turški*	19
čadski	1	*kitajski*	35	*patois*	1	*ukrajinski*	1
češki	23	*korejski*	5	*poljski*	19	*urdu*	1
danski	10	*korziški*	2	*portugalski*	49	*uzbeški*	1
estonski	1	*kurdski*	1	*provansalski*	1	*valižanski*	1
faroerski	1	*latinski*	463	*romski*	11	*valonski*	2
finski	8	*latvijski*	2	*romunski*	37	*vedski*	4
francoski	830	*lat.mapuški*	1	*ruandski*	2	*wolof*	1
furlanski	15	*litovski*	5	*ruski*	37	*xhosa*	1
galicijski	2	*lugandski*	1	*sanskrt*	1	*zapoteški*	1
grški	20	*madžarski*	18	*singalski*	5	*zulu*	1
gruzijski	4	*majevski*	1	*slovaški*	1	*nerazporejeno*	124

Navedene pogostnosti se nanašajo na 91 jezikov v iztržkih, pri katerih je bilo mogoče, z avtorjevim znanjem, jezik ugotoviti oz. prepoznati. 124 iztržkov je ostalo jezikovno nerazporejenih, med njimi na primer *Mondochiwan* (ime osebe iz filma *Peti element*), *syntapiens* (sintetični človek iz predstave Dragana Živadinova) ali *Carpe GuiCell* (ime slovenskega dueta kitara-čelo). Število 91 se morda ne zdi veliko, glede na 6.912, kolikor je na svetu znanih samo živih jezikov (Gordon 2005), pa vendar glede na to, da ima eden najpomembnejših spletnih virov, *Wikipedia*, prispevke v 253 jezikih, vrednost ni tako majhna.

Preglednica 5: *Najpogostejši jeziki.*

angleški	4342	*španski*	337	*kitajski*	35	*grški*	20
francoski	830	*srbski/hrvaški*	156	*japonski*	31	*slov. nar.*	20
nemški	553	*portugalski*	49	*švedski*	26	*poljski*	19
latinski	463	*romunski*	37	*češki*	23	*turški*	19
italijanski	411	*ruski*	37	*arabski*	21	*madžarski*	18

Med najpogostejšimi jeziki, navedenimi v Preglednici 5, po pričakovanju prevladuje sodobna *lingua franca*, angleški jezik z več kot polovico (56 %) vseh iztržkov, sledijo pa mu francoski (11 %), nemški (7 %), latinski (6 %) in italijanski (5 %).

Slika 1: *Krivulja rasti za jezike v iztržkih.*

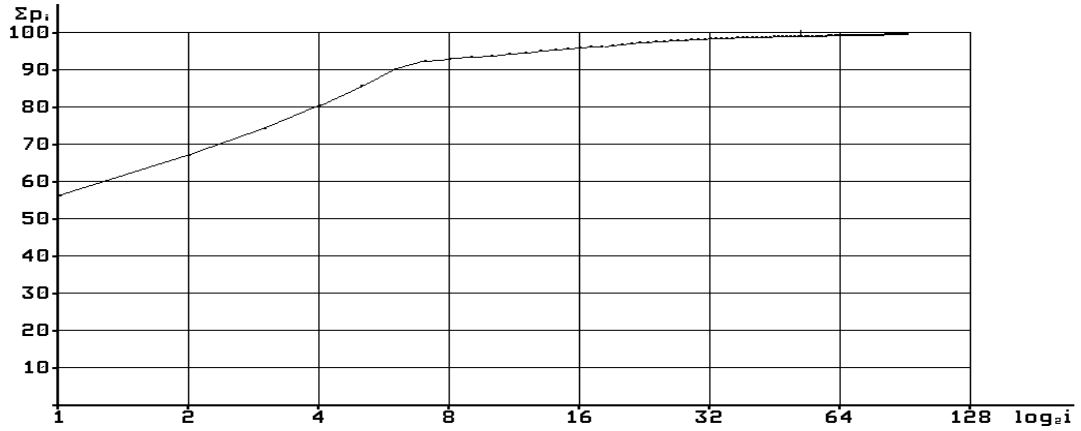

Iz Slike 1 je razvidno, da že prvi štirje jeziki poberejo 80 % vseh iztržkov, prvih 6 pa 90 %. Najdaljši iztržek: *The top feels so much better than the bottom ... Man you's a window shopper, mad at me I think I know why, man you's a window shopper in a jewelry store looking at the things you can't buy* je tudi angleški, dolg je 38 besed in se nanaša na pesem *Window Shopper*, ki jo poje izvajalec *50 cent*. Latinski jezik je na tako visokem mestu predvsem zaradi citatov, naslovov knjig ter imen rastlin in živali. Najpogostejši latinski iztržek, uporabljen je bil kar 29-krat, je pravni termin *ex aequo et bono*, katerega dobesedni prevod je *po pravici in po dobrem*. Nanaša se na načelo pravičnosti v zvezi z razreševanjem določanja meje med Slovenijo in Hrvaško. Latinskih imen rastlin in živali je 130.

4 POVEZANE BESEDE

Poleg tujejezičnih iztržkov so pri pripravi besedil za *Novo besedo* upoštevana tudi tuja večbesedna imena. Iz Preglednice 6 sledi, da gre predvsem za imena krajev, imena športnih klubov ter priimke športnikov, imena časopisov, priimkov znanih oseb, vmes pa se prikrade še ime organizacije ali televizijske oddaje.

Preglednica 6: *Najpogostejših 60 povezanih besed s frekvencami*

New York	1364	*El Baradei*	71	*Ciudad de Mexico*	40	*La Repubblica*	28
Los Angeles	485	*LA Clippers*	67	*Las Vegas*	40	*The Independent*	28
New Jersey	317	*Big Brother*	65	*St. Louis*	40	*Top Teams*	28
Gold Club	238	*de Gaulle*	58	*Art center*	38	*Sankt Peterburg*	26
San Antonio	193	*Real Madrid*	58	*NY Rangers*	38	*van der Vaart*	26
New York Times	158	*Le Mans*	54	*de Oliveira*	37	*Die Presse*	25
New Orleans	123	*The Guardian*	53	*NY Islanders*	37	*Monte Carlo*	25
Rio de Janeiro	112	*Buenos Aires*	51	*Al Kaida*	36	*Die Zeit*	24
LA Lakers	97	*Financial Times*	49	*de Hoop*	34	*de Souza*	23
Tour de France	90	*Second Life*	47	*Opus Dei*	34	*El Pais*	23
Tau Vitoria	85	*Le Pen*	46	*de Niro*	32	*La Gazzetta dello Sport*	22
San Jose	83	*Caisse d'Epargne*	45	*New Hampshire*	31	*Salt Lake City*	22
San Francisco	80	*Der Spiegel*	45	*San Sicario*	30	*The New York Times*	21
New Delhi	76	*Manchester United*	44	*Tampa Bay*	30	*van Wely*	21
Ciudad Real	71	*Efes Pilsen*	41	*Šarm el Šejk*	29	*Bad Kleinkirchheim*	20

VIRI IN LITERATURA

G. ASTON & L. BURNARD, 1998: *The BNC Handbook*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

R. G. GORDON Jr. (ed.), 2005: *Ethnologue: Languages of the World*, Fifteenth edition. Dallas, Texas: SIL International.

G. GREFENSTETTE, 1995: Comparing Two Language Identification Schemes. V: *Proceedings of the 3rd International Conference on Statistical Analysis of Textual Data,* Rim.
P. JAKOPIN, 2001: Words and nonwords as basic units of a newspaper text corpus. V: *COMPLEX 2001 / 6th Conference on Computational Lexicography and Corpus Research "Computational Lexicography and New EU Languages"*, Mason Hall, Birmingham, 28 June–1 July, 2001. - Birmingham: Centre for Corpus Linguistics-Department of English-University of Birmingham, 49–65.
– – 2002: *Entropija v slovenskih leposlovnih besedilih.* Ljubljana: Založba ZRC.

Predstavitve knjig in projektov

ZGODOVINA MISLI O JEZIKU IN KNJIŽEVNOSTI NA SLOVENSKEM

Kozma Ahačič. *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC (Linguistica et philologica, 18)-ZRC SAZU, 2007, 416 str.

Delo predstavlja zgodovino jezikoslovja in misli o jeziku nasploh, poleg tega pa tudi zgodovino prevajalske teorije in prakse ter zgodovino recepcije retorične teorije in njene rabe v knjižnih besedilih v 16. stoletju na Slovenskem. Pokazati želi, kako so na oblikovanje misli o jeziku in književnosti pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja vplivali zgledi tedaj že razvitih knjižnih izročil ter kakšen vpliv nanjo je imela evropska humanistična misel. Delo obsega več vsebinskih sklopov: pregled nekaterih glavnih tem s področja jezika in književne produkcije na Slovenskem v 16. stoletju z vidika zgodovinske sociolingvistike, analiza prve slovenske slovnice Adama Bohoriča iz leta 1584, analiza male slovnice štirih jezikov v dodatku k štirijezičnem slovarju Hieronima Megiserja (1592), jezikovna vprašanja, s katerimi so se v različnih delih ukvarjali slovenski protestantski pisci, vloga Nikodema Frischlina v času delovanja v Ljubljani, tehnike prevajanja in načini retoričnega oblikovanja knjižnih del slovenskih protestantskih piscev.

Kozma Ahačič

PRIMOŽ TRUBAR.DOC

Kozma Ahačič et al. *Primož Trubar.doc: Za domišljijsko potovanje in domače branje: Izbor odlomkov iz del Primoža Trubarja*. Ljubljana: Rokus, 2008, 158 str.

Knjiga vsebuje izbor odlomkov iz del Primoža Trubarja, namenjen mlajšim bralcem, predvsem višjim razredom osnovne šole in nižjim letnikom srednje šole. Avtorja jim želi približati na nov in privlačen način, čemur sta prilagojena izbor in komentar odlomkov iz njegovih knjižnih del in pisem, spremna besedila pa poskušajo njegovo življenje in delo na novo osvetliti in aktualizirati z vidika mladega bralca. Slikovno gradivo ni zgolj ilustrativno, ampak vsebinsko in oblikovno dopolnjuje izvirni koncept drugačne predstavitve utemeljitelja naše književnosti. Gre za četrto delo te vrste (doslej so izšli še *Preshéren.doc, Ivan Cankar.doc* in *Pavček.doc*).

Kozma Ahačič

E-TRUBAR

Ob 500-letnici rojstva očeta slovenskega jezika Primoža Trubarja so se doma in po svetu vrstile kulturne prireditve ter obeležja v čast tej osrednji osebnosti v zgodovini slovenskega naroda.

Toda kako pomembnost Slovenca, ki je postavil temelje slovenski književnosti in s slovensko besedo v prvi knjigi povzdignil Slovence med druge velike narode, približati srednješolcem, še posebej tistim v prvih letnikih srednjih strokovnih in poklicnih šol? To vprašanje si zastavlja marsikateri učitelj. Petstoletna časovna odmaknjenost, nerazumevanje zgodovinsko-politične ter verske kompleksnosti dogodkov ter nenazadnje za mladostnika neatraktivnost del Trubarjeve literarno-jezikovne zapuščine in najstniško upiranje velikim avtoritetam so le nekateri od razlogov, ki narekujejo toliko tehtnejši premislek in izvirnejšo rešitev, kako naslovnike »prelisičiti« v približevanju te učne vsebine ter spodbuditi zanimanje zanjo.

Med dijaki prvih in tretjih letnikov Srednje lesarske šole Ljubljana smo na Šolskem centru Ljubljana zato uvedli projektno delo, ki smo ga naslovili *e-Trubar ali Priprava e-gradiva ob 500-letnici Primoža Trubarja*. Predpostavili smo, da se v tak način dela dijaki z veseljem vključujejo, saj je računalnik orodje, ki jih pritegne, ga vsakodnevno uporabljajo in se tako že na samem začetku počutijo bolj kompetentni.

Projektno delo je bilo razdeljeno na tri faze. Za izhodiščni cilj smo si postavili pridobiti celovito sliko o Trubarjevem življenju in delu, pri čemer so morali v skupine razdeljeni dijaki te strokovne šole samostojno preko spleta raziskovati dejstva o avtorjevem življenju in delu, pridobljene (pretežno faktografske) podatke pa so bogato podprli s slikovnim ter video gradivom in animacijami. Pri tem so morali upoštevati pravilno rabo spletnega gradiva, citiranje in navedbe e-gradiva.

Druga faza je obsegala spremljanje ter dokumentiranje dogodkov ob Trubarjevem letu po različnih medijih. Tudi te so v nadaljevanju multimedijsko obdelali, čemur je sledila predstavitev v razredu. V zaključni fazi so svoje raziskovanje povezali z ustvarjalnim prispevkom, v katerem so preverjali svoje znanje v interaktivni obliki: pripravili so interaktivno e-gradivo, kjer so v obliki križank, dopolnilnih vprašanj, kvizov, ugank ipd. dokazali svoje poznavanje teme.

Nekateri izvirni zaključni izdelki potrjujejo začetno predpostavko: dijaki so se z zanimanjem lotili raziskovalnega dela preko spleta, saj jim je delo z računalnikom blizu, ob tem pa so »mimogrede« pridobili veliko znanja ter boljši vpogled v zgodovinske in aktualne dogodke. S popestritvijo pouka smo tako na samosvoj način obeležili 500-letnico Trubarjevega rojstva.

Marija S. Leskovar

KULTURNA DEDIŠČINA MED KULTURAMI: PUBLICISTIČNA DEJAVNOST SLOVENSKEGA NARODOPISNEGA INŠTITUTA *URBAN JARNIK* V CELOVCU

Krščanska kulturna zveza v Celovcu je leta 1983 med svoja delovna področja uvrstila zbiranje in proučevanje narodopisnega blaga na Koroškem. Leta 1992 je Krščanska kulturna zveza sprejela pravila Slovenskega narodopisnega inštituta *Urban Jarnik* in ustanovila inštitut. Pravni nosilec inštituta *Urban Jarnik* je od leta 1994 naprej Narodopisno društvo *Urban Jarnik*.

Inštitut se posveča etnološkim raziskavam, v katere so vključena tudi zgodovinska in jezikovna vprašanja. Težišče delovanja so terenske raziskave ter priprava publikacij, znanstvenih srečanj in občasnih razstav. Arhivska dejavnost in avdiovizualne dokumentacije dopolnjujejo etnološko raziskovalno dejavnost na dvojezičnem območju Koroške. V zadnjih letih se inštitut vključuje v čezmejne projekte, saj je krajevna kulturna dediščina sestavni del mnogih evropskih projektov.

Kot zamejska raziskovalna organizacija inštitut *Urban Jarnik* upošteva predvsem potrebe slovenske manjšine na Koroškem; le-te se spreminjajo skladno z družbenim razvojem. V času po drugi svetovni vojni si je kulturna dediščina Slovencev na Koroškem počasi in vztrajno izoblikovala samostojno podobo, predvsem po zaslugi narodopisca dr. Pavleta Zablatnika. Iz nekdanjega ostrega kulturnega boja ljudska kultura obeh narodnih skupnosti na Koroškem danes stopa v medkulturni dialog. Redno sodelovanje z Deželnim muzejem Koroške v Celovcu in posamezne predstavitve raziskovalne ter publicistične dejavnosti inštituta *Urban Jarnik* na avstrijskih univerzah vse bolj kažejo potrebo po prevodih temeljnih etnoloških del koroških Slovencev v druge jezike (nemščino, angleščino, italijanščino itd.). Inštitut *Urban Jarnik* izpolnjuje primarno nalogo ohranjevanja kulturne dediščine koroških Slovencev za slovenski kulturni prostor, prestopa pa tudi jezikovni prag soseda. Ob deželni razstavi leta 1997 v Borovljah, kjer so v spremnem programu sodelovala tudi slovenska društva in ustanove, sta izšla dva kataloga k razstavi dr. Marije Makarovič o oblačilni kulturi v Rožu, in sicer v slovenskem in nemškem ter angleškem in italijanskem jeziku. Prevod v nemški jezik sta doslej doživeli le knjiga o arhitekturni dediščini na Koroškem dr. Petra Fistra in knjiga o ziljski noši dr. Marije Makarovič. Sodelavci inštituta *Urban Jarnik* so v publikacijah dokumentirali različna področja življenja, jezika in kulture koroških Slovencev v 19. in 20. stoletju, od etnične identitete do ljudske arhitekture, umetnostne zgodovine, ljudskih noš, vezenin, ljudskih pripovedi, ljudskih pesmi, nagrobnih napisov, ljudskih šeg in navad, otroških iger in zdravstvene kulture. O razvoju krajev pričajo krajevne monografije o Selah, Vogrčah in Dobrli vasi, ki jih je uredila dr. Marija Makarovič, prav tako kot serijo *Tako smo živeli*, v kateri je v letih 1993–2004 izšlo dvanajst knjig življenjepisov koroških Slovencev. V glasilu *Koroški etnološki zapisi* inštitut objavlja prispevke z vsakoletnih *Zablatnikovih dnevov*, med drugim so izšli zborniki o Urbanu Jarniku, Matiji Majarju Ziljskem, Pavletu Zablatniku, zbornik o Josipu Šašlu pa je v pripravi.

Omenjene publikacije so nemškim sosedom dostopne s krajšimi povzetki v knjigah in zbornikih. Izjema je zbornik o Matiji Majarju Ziljskem, ki je izšel leta 2004 v Pragi in katerega besedila so trijezična: češka, slovenska in nemška. Dosledno dvojezična publikacija je knjiga o ljudski šoli Božji grob avtorice Irene Žele. Tudi umetnostni vodniki po Zilji in dekaniji Pliberk avtorice prof. Brede Vilhar vsebujejo obsežne prevode v nemščino.

Leta 2002 je Inštitut *Urban Jarnik* objavil slovensko izdajo komentiranih Jarnikovih pesmi in prevodov. Avtor dr. Erich Prunč je že leta 1984 v svoji habilitaciji na graški univerzi opozoril na Jarnika kot dotlej premalo poznanega slovenskega pesnika predprešernovske dobe.

Kulturna dediščina Slovencev na Koroškem se torej razvija na stičišču manjšinskega in večinskega naroda ter zamejskega in skupnega slovenskega kulturnega prostora.

Martina Piko-Rustia

KNJIŽEVNOST PREKO INTERNETA

Pred dvema letoma smo se kolegice slavistke iz Gimnazije Novo mesto, Gimnazije Ledina, Srednje zdravstvene šole Celje in Šolskega centra Celje oz. Srednje šole za strojništvo in mehatroniko vključile v projekt za izobraževanje učiteljev za uporabo e-gradiv pri poučevanju in učenju. Iz preteklih izkušenj vemo, da je uporaba IKT (informacijsko-komunikacijske tehnologije) pri pouku za dijake zanimiva, zato smo se odločile, da pripravimo del učnega gradiva (slovenska in evropska romantika) v obliki e-učilnice, ki je zdaj dostopna na spletni strani Gimnazije Ledina. To pomeni popestritev pouka, hkrati pa daje možnost, da po tovrstnem gradivu posežejo dijaki, ki iz različnih opravičenih razlogov (bolezen, športna udejstvovanja, potovanja …) ne morejo sodelovati pri rednih urah pouka in so določene vsebine prisiljeni predelati sami. Ob tem je potrebno upoštevati še dejstvo, da je računalnik medij, ki ga dijaki radi uporabljajo.

Pri pripravi e-gradiva smo se omejile na področje književnosti, in sicer na tematska sklopa evropska in slovenska romantika. Na ta način so bile predstavljene naslednje enote: Evropska romantika (Goethe, *Trpljenje mladega Wertherja*; Byron, *Romanje grofiča Harolda*; Puškin, *Jevgenij Onjegin, A. P. Kernovi*; Heine, *Lorelei*; Leopardi, *Sam sebi*; Poe, *Maska rdeče smrti*), Romantika na Slovenskem (Prešeren, *Slovo od mladosti*, 1., 5. in 6. sonet *Sonetov nesreče*, 1., 7., 8. in 15. sonet *Sonetnega venca*, *Krst pri Savici, Pevcu, Nezakonska mati, Zdravljica, Hčere svet, Neiztrohnjeno srce, Balade in romance*).

Pri načrtovanju podajanja in spoznavanja posameznega učnega sklopa in enote smo s kolegicami upoštevale izobraževalne cilje, zastavljene v učnem načrtu za 2. letnik gimnazij, strokovnih in tehniških šol, pa tudi vse vidike sodobnega pouka: strokovnega, jezikovno- in didaktičnokomunikacijskega ter pedagoškokomunikacijskega. V vsebini gradiva so prisotne vse faze pouka od motivacije, preko analize, sinteze in novih nalog. Gradivo je pripravljeno multimedijsko in interaktivno, pri čemer smo uporabile različne oblike, da bi zagotovile čim večjo pestrost.

Za uvodno motivacijo smo v prvem koraku učne ure uporabile reševanje rebusov, risanko, fotografije, ki dijake spodbujajo k razmišljanju.

Pri predstavitvi avtorja smo najpogosteje uporabljale takrat edini brezplačno dostopen program *Hot potatoes*, ki ponuja različne tipe nalog. V tem koraku smo uporabljale dopolnjevanje, izbiranje pravilnih odgovorov in povezovanje pravilnih rešitev. Pri nekaterih avtorjih so navedeni tudi spletni naslovi, ki vedoželjne dijake usmerjajo k nadaljnjemu raziskovanju pa tudi k medpredmetnemu povezovanju.

Pri analizi je bilo na začetku vsake enote besedilo interpretativno prebrano, sledil pa je še njegov zapis. Po poslušanju in branju so dijaki odgovarjali na vprašanja odprtega tipa ali pa je bil spet uporabljen *Hot potatoes* (dopolnjevanje, izbiranje, povezovanje, kviz).

Pri sintezi smo uro strnile z vprašanji esejskega tipa, ki zahtevajo le eno spretnost (npr. razlaganje/primerjanje/utemeljevanje) ali pa je bil dijakom na voljo miselni vzorec, ki so ga morali dopolniti oziroma ubesediti, ali pa so se preizkusili v reševanju križanke iz usvojene snovi.

V okviru novih nalog smo dijake nazadnje usmerile k ustvarjalnemu pisanju ali jim ponudile navodila za pisanje esejskih besedil, nekatere naloge pa so dijake spodbujale k nadaljnjemu raziskovanju.

Pri povzetku so bili v krajšem zapisu poudarjeni učni cilji posameznih enot.

Pri pripravi projekta je bilo potrebno medsebojno sodelovanje z zunanjimi sodelavci, ki so pripravljali zvočni del gradiva, in z informatikom na Gimnaziji Ledina. Ena od tem je

bila izpeljana tudi videokonferenčno, s povezavo med Gimnazijo Novo mesto in Gimnazijo Ledina Ljubljana.

Gradivo smo že uporabili v praksi. V razredu lahko posamezno učno enoto, ali pa le posamezne učne korake, v celoti obravnavamo preko *Moodla*. Prav tako lahko po tem gradivu dijaki samostojno delajo na domu, zelo uporabno pa se je gradivo izkazalo v projektu *E-SLOvenščina na daljavo*. Učenci po gradivu radi posegajo, kaže, da tudi nekoliko težje vsebine lažje razumejo, saj jim je ta sistem vedno dostopen in lahko iste teme obdelajo večkrat, pri čemer niso časovno omejeni. Prav tako jim interpretativno branje omogoča globlje doživljanja besedila. Učenje na daljavo je za dijake zahtevnejše in dolgotrajnejše, vendar zagotavlja trajnejše znanje.

Renata Čampelj Jurečič
Marijana Klemenčič Glavica
Alenka Košec Klarič
Brigita Renner

ZGLEDNO OMLEDNO

Barbara Pregelj. *Zgledno omledno. Trivialno v slovenski postmoderni književnosti.* Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 12), 2007, 210 str.

Namen raziskave, ki jo predstavljam v knjigi z naslovom *Zgledno omledno: trivialno v slovenski postmoderni književnosti,* je bil ob besedilih proučiti navezavo trivialne literature in trivialnih žanrov na sodobno slovensko književnost in tako preveriti trditve o trivializaciji književnosti po eni ter razmahu žanrske literature po drugi strani; proučiti, skratka, na kateri način poteka preseganje ločevanja med kanonizirano in trivialno literaturo (tudi) v sodobni slovenski književnosti.

Preseganje vrzeli med »visoko« in »nizko« literaturo se večinoma povezuje z reprezentativnimi avtorji in literarnimi kritiki postmodernizma. Sama se pridružujem trditvam slednjih. Zato sem v najnovejši slovenski književnosti (z nekaterimi tujimi zgledi) poiskala besedila, ki takšno branje omogočajo. Preglednica ob koncu monografije priča o njihovi številčnosti, pa tudi o tem, da ne gre zgolj za obrobne avtorje. Osredotočenost na zgolj enega od postulatov postmodernizma in vztrajanje pri raziskovanju literarne smeri, ki ji je slovenska literarna veda sprva namenila precej pozornosti, kasneje pa raziskovalne izzive našla drugje, se morda zdi anahronizem. Izhaja iz prepričanja, da je bilo deklarativno preseganje dihotomne delitve literature sicer tista lastnost postmodernistične literature, ki jo je večina literarnih kritikov opazila, a kljub temu doslej ni bila deležna ustrezne sistematične obravnave. Da ni šlo le za enega izmed postulatov postmodernizma, temveč za enega radikalnejših postulatov, po mojem priča tudi trenutno stanje v literaturi in literarni vedi. Težko bi rekli, da ga je zakrivil ravno postmodernizem, a je očitno, da je bil dovolj dojemljiv, da ga je začutil in nanj tudi opozoril. Poleg postmodernizma v raziskavi uporabljam za določitev raziskovanega področja tudi širši pojem postmoderne (v slovenskem prostoru ga je uveljavil zlasti Janko Kos), zbirni pojem, ki označuje različne literarne tokove (postmodernizem, eksistencializem, neorealizem, modernizem, ultramodernizem, postsimbolizem), ki so se v slovenski literaturi po obdobju moderne bodisi prvič pojavili, bodisi v večji ali manjši meri ohranili. Bistveno določilo literature slovenske postmoderne je poleg njene raznolikosti in sinkretičnega povezovanja različnih prvin še vpliv globalizacije. Predvsem prek njenih vplivov tudi v slovenski književnosti pride do dokončnega preseganja nekaterih za slovensko književnost značilnih literarnih stilov in tokov, ki jih je uveljavila predvsem slovenska moderna, pa tudi do razvoja avtopoetik in (tudi) estetskega pluralizma ter razmaha trivialne in žanrske literature.

Žanrska literatura je pravi razcvet doživela po letu 1980, ko se je spremenila funkcijska določenost slovenske literature. Iz nacionalno-moralne institucije, kot so jo dojemali in vrednotili vse od 19. stoletja, je prek družbeno-ideološke in estetsko-avtonomne institucije literatura okoli leta 1980 postala predvsem proizvodno-porabna institucija. To se je po eni strani ujelo z refleksijo o trivialni književnosti, ki se je razživela prav okoli leta 1980 – dosegla pregled in sistematizacijo s Hladnikovo *Trivialno literaturo* (1983) ter se po njej postopno usmerila k raziskavi žanrov – in tako po eni strani pomenila svojevrsten odraz zanimanja ne samo kritike ampak tudi občinstva za povečano produkcijo trivialnih žanrov, obenem pa je tudi že ustrezala recepciji reprezentativnih besedil in kritikov svetovnega postmodernizma, ki so pronicali tudi v razpravljanje o postmodernizmu v slovenski književnosti in v prva slovenska postmodernistična besedila. Časovno sem se v raziskavi zato omejila predvsem na obdobje med leti 1980 in 2000, saj ravno v tem času tudi v slovenski književnosti pride do povsem novih konstelacij in razmejitev, pri čemer je letnica, s katero končujem raziskovano obdobje zgolj metodološko pomagalo, saj vsebinsko v ničemer ne prelamlja z značilnostmi raziskovanega časovnega izseka, še zlasti, ker je večina obravnavanih akterjev še vedno dejavnih.

Trivialno v postmoderni slovenski književnosti še vedno lahko orišemo v okviru tradicionalne dihotomne delitve literature, ki jo poudarja tudi sočasna literarna kritika, in sicer: kot medbesedilno navezavo na značilnejše pripovedne postopke trivialne književnosti (večinoma gre za postmodemistična besedila, ki preko metafikcijskosti zrcalijo svoj status zgolj besedilne resničnosti), torej kot t. i. »visoko«, kanonizirano književnost, ter kot trivialno žanrsko literaturo, ki tradicionalne zabavno-poučne in zgolj zabavne žanre obogati z modernejšimi žanri detektivke, kriminalke, (znanstvene) fantastike, grozljivke, trilerja ter ljubezenskega in zgodovinskega pripovedništva (večinoma gre za literarno manj ambiciozna besedila, a nekatera med njimi z rabo pripovednih postopkov, ki so sicer značilni za kanonizirano literaturo, dosegajo tudi kakovostno raven, ki ni najbolj značilna za besedila trivialne književnosti).

Ta delitev je seveda povsem v skladu s tradicionalno dihotomno delitvijo literature, ki se za besedila najsodobnejše književnosti (še zlasti za nekatere žanre, na primer za zgodovinski roman ali fantastično literaturo) ne zdi več ustrezna. Takšna delitev se zdi še posebej v protislovju s teoretskimi izhodišči opravljene raziskave, katere namen je z rabo pojmov tradicionalne bipolarne delitve literature pokazati na zbliževanje in ne na ločevanje. Ohranjanje tradicionalne dihotomije je zato zgolj metodološko-strukturne narave in nikakor ne vrednostne; oznaka postmodernizma, ki se kaže predvsem kot kršenje žanrske sheme in določilo prevladujoče žanrske sheme (kar v grobem ustreza delitvi na kanonizirano in nekanonizirano literaturo), je pač eden izmed načinov, s katerimi literarna veda preverja odnos do tradicije. Za besedila, ki pogosto nastajajo kot literatura o literaturi, je ta seveda bistven. Še zlasti, ker se prav na ta način ozavešča dihotomna delitev literature, k preseganju katere, kot dokazujejo besedila, zajeta v tej raziskavi, teži tudi slovenska postmoderna literatura.

Izbira med všečnostjo in elitizmom, ki je v svetovni književnosti jasno prisotna že vse od Cervantesa dalje, tako v tistih postmodernističnih besedilih, ki nas zanimajo v kontekstu preseganja tradicionalne dihotomije, izgubi svojo pravo težo. Ko v dobi množične produkcije, diktata trga in globalizacije tehtajoči *ali* zamenja lahkotnejši *in*, to na nivoju besedila pomeni predvsem medbesedilno navezovanje na trivialne žanre. Postopek medbesedilnega zrcaljenja seveda ni nov, nujen je za vsakršno žanrsko zavest. Uporabil ga je tudi Cervantes, ki je v svojem *Don Kihotu* ravno s parodiranjem,

kritiko in odmikom od viteškega romana pokopal to v srednjem veku tako popularno literarno zvrst. Iz te kritike in zavestnega razmejevanja med estetsko trajnejšim in tem, kar povzroča le kratkotrajni užitek, je zrasel novoveški roman, ki je, podobno kot ostale oblike kanonizirane literature, razliko med obema poloma zavestno gojil in jo sčasoma tudi povečeval. Postmodernizem se temu razmejevanju z deklarativnim navezovanjem na trivialne žanre odpoveduje, s čimer se odpoveduje tudi kritiki trivialnega. A raba trivialnih žanrov v postmodernizmu ni naivna. Že res, da s povečano komunikativnostjo (in s tem tudi že odpovedjo literarni kritiki?) ta literatura nagovarja širši krog bralcev, a na nivoju branja še vedno računa na različne zmožnosti recepcije. V tem je po mojem bistveno protislovje, ki ga kaže odnos postmodernistične literature do trivialnega, zaznati pa ga je mogoče tudi v najsodobnejši slovenski literaturi. Zrcaliti ga skuša tudi naslov monografije: kanon še vedno nastaja, a ne mimo občinstva, ki besedila, pač v skladu s svojimi sposobnostmi, razvršča od enega do drugega pola, od zglednega do omlednega.

Kaj preseganje vrzeli med »visoko« in »nizko« literaturo pomeni ter v kakšno zvezo s postmodernizmom postavljajo ta proces svetovni in slovenski teoretiki, sem skušala predstaviti v prvem poglavju monografije. Le-to tvori teoretski okvir in referenco mojega raziskovanja. Iz predstavljenih in upoštevanih stališč teoretikov je namreč razvidno, da postaja dihotomno ločevanje literature vse manj smiselno, saj ga je literarna praksa mnogokje tudi že presegla; kako se to kaže v nekaterih (za postmodernizem) reprezentativnejših besedilih svetovne in domače književnosti sem pokazala v drugem in tretjem poglavju.

Tako trivialna kot postmodemistična literatura gojita zlasti prozo, zato sem se v raziskavi omejila predvsem nanjo. Pri izboru tujih besedil je bilo selekcijsko merilo reprezentativnost, pri slovenskih avtorjih je prevladal selekcijski kriterij preglednosti; uvrščanje kakega avtorja v prevladujočo medbesedilno metafikcijsko navezavo je hkrati večinoma pomenilo tudi že njegovo umestitev med slovenske postmoderniste. In ker ni malo teoretikov, ki zanikajo obstoj slovenskega postmodemizma, sem obenem skušala tudi utemeljiti oznako postmodernizma za obravnavana besedila, pri čemer sem upoštevala tako sociološke kot duhovnozgodovinske raziskave postmoderne in postmodernizma.

Avtorji, ki se medbesedilno navezujejo na trivialne žanre, niso vsi tudi obenem že postmodernisti, na kar sem opozorila ob nekaterih besedilih Marjana Rožanca, Frančka Rudolfa, Mateja Bora, Vinka Möderndorferja, Lele B. Njatin in deloma tudi Janija Virka. Avtorji, ki se lotevajo trivialnih žanrov na način postmodernistične medbesedilnosti, so predvsem nekateri predstavniki »nove slovenske proze« (Emil Filipčič, Marko Švabić, Branko Gradišnik, Milan Kleč), »mlade slovenske proze« (Andrej Blatnik, Igor Bratož, Mart Lenardič, Aleksa Šušulić, Marijan Pušavec) in avtorji, ki jih literarna zgodovina generacijsko ne umešča v nobeno od navedenih generacij: Drago Jančar, Maja Novak, Vladimir P. Štefanec, Alojz Ihan, Aaron Kronski, Goran Gluvić, Andrej Pogorelec, Marko Uršič, Bogdan Novak, Bojan Meserko, Miha Mazzini, Tone Peršak, Tamara Doneva, Dušan Merc, Igor Škamperle, Marjeta Novak Kajzer, Katarina Marinčič, Brina Švigelj Mérat. Med najpogostejše žanrske navezave postmodernističnih besedil prav gotovo sodita detektivka in kriminalka, sledijo ji fantastika, grozljivka, ljubezenska in zgodovinska proza tako v daljši kot krajši inačici.

Avtorji trivialne žanrske literature, ki jim v zadnjih dvajsetih letih tudi medbesedilne navezave niso tuje, so predstavljeni v četrtem poglavju monografije. Ti so generacijsko veliko raznovrstnejši kot v tretjem in četrtem poglavju predstavljeni avtorji: mednje sodijo tako pisci, rojeni okoli leta 1930 (Franc Puncer, Ladislav Črnologar, Žarko Petan, Zlata Volarič, Tone Svetina, Miha Remec), kakor tudi avtorji, rojeni okoli leta 1960 (Goran Gluvić, Franjo Frančič, Igor Karlovšek, Maja Novak, Miha Mazzini). Med žanri sta najbolj zastopani detektivka in kriminalka, sledijo jima znanstvena fantastika, ljubezenski roman, zgodovinski roman, grozljivka in vohunski roman.

Zgledno omledno ni apologija postmodernizma niti trivialne književnosti. Na slovensko pripovedno prozo zadnjih desetletij prejšnjega stoletja skuša gledati z obeh tradicionalno ločenih polov kanonizirane in trivialne literature, kot je veleval eden izmed radikalnejših postulatov postmodernizma. V knjigi predstavljena raziskava ni naravnana teoretsko – ne skuša izdelati nove teorije o postmodernizmu, zato si za izhodišče jemlje že opravljene (tudi slovenske) raziskave in premišljevanja, ki jo podpirajo – temveč analitično-interpretativno. Izhajajoč iz besedilnega korpusa najsodobnejše slovenske književnosti se osredotoča predvsem na način preseganja tradicionalne delitve literature, zato ponuja model (drugostopenjskega) branja, ki na eni strani z opozarjanjem na medbesedilne navezave »visoke« literature na trivialne žanre zaznava žanrske razpoke pri detektivki, kriminalki, fantastiki, zgodovinskem in ljubezenskem romanu ter kratki prozi, na drugi pa z opazovanjem zgledovanja po kanonizirani literaturi med avtorji trivialne literature (večinoma na istih žanrih) dokazuje njihovo stremljivost. Zato sklepa, da je najsodobnejša slovenska pripovedna proza – ena v izrazito postmodernističnem, druga bolj v postmodernem smislu – zares zmehčala in celo zabrisala mejo med elitnim in trivialnim, odpirajoč se različnim (z)možnostim recepcije.

Barbara Pregelj

E-MEJLI: ESEJI O MEJNI LITER@TURI

Miran Košuta. *E-mejli. Eseji o mejni liter@turi.* Maribor: Založba Litera (Nova znamenja, 28), 2008, 284 str.

Štirinajst novejših, deloma že objavljenih in še neobjavljenih besedil, ki jih je avtor vtkal v esejistični cvetnik *E-mejli*, izpisuje v sozvočju s podnaslovom *Eseji o mejni literaturi* zgodbo književne in kulturne obmejnosti na skrajnem zapadnem robu slovenskega narodnega ozemlja. Tam namreč, od Kanalske doline do Istre, so stik z drugim in drugačnim, sobivanje z italijansko kulturo, jezikom in človekom ter estetski, miselni in duhovni vplivi svetovljanskega Sredozemlja umesili posebne, z blagrom in prekletstvom limesa zaznamovane leposlovce, ki oplajajo tako matično slovensko kot italijansko, furlansko ali hrvaško književnost s specifično, medkulturno naravnano umetniško besedo.

Prek slovenistične detekcije skuša knjiga odgonetiti deenkajske temelje takšne »obmejne literature« in hkrati čim zvesteje izrisati globinski obraz primorske literarne stičnosti. Ta cilj zasledujejo *E-mejli* prek treh vsebinskih razdelkov.

V poglavju *Mejišče*, ki ga sestavlja obširnejša, z bibliografijo živečih slovenskih piscev italijanskega predmejstva dopolnjena študija *Ime in duh rože,* razgrne avtor tipološke določnice sodobnega slovenskega slovstva v Italiji, njegovo ontološko, etično, narodnostno, prostorsko in jezikovno zaznamovanost. Protagonisti drugega knjiginega razdelka z naslovom *Mejniki* so sami avtohtoni slovenski besedni ustvarjalci, od nekdanjih Damirja Feigla, Srečka Kosovela in Vladimirja Bartola do današnjih Cirila Zlobca, Borisa Pahorja, Marija Čuka in Aceta Mermolje, ki jih avtor jemlje pod analitično lupo zdaj partikularno, raziskovaje posamične aspekte njihovega pisanja, zdaj globalno, prek celovitega prikaza njihovega umetniškega dela in pomena.

Sklepno poglavje te esejistične triade udejanja raziskovalni skok čez plot k sosedu, saj obravnava zadnji razdelek *Mejaši* nekatere v slovenskem kulturnem prostoru odmevne italijanske književnike, od sonetista Francesca Petrarce do prvega italijansko-slovenskega slovaropisca Gregoria Alasie da Sommaripe in pred nedavnim preminulega istrskega romanopisca Fulvia Tomizze.

V slogu sodobne elektronske komunikacije sta *E-mejlom* dodana še uvodna predponka s pojasnilom o vsebinskih določnicah knjige in končna priponka z esejem *Cool tura: svežilni sprehod skozi šestdeset let kulture v manjšinskem prostoru*. Knjiga izzveneva tako v tematsko in problemsko zaokroženo pripoved o tisočletni slovenski literarni in duhovni medkulturnosti na Primorskem.

Miran Košuta

JANEZ ŽIGA VALENTIN POPOVIČ

Glossarium Vindicum: osnutek slovenskega slovarja iz druge polovice 18. stoletja / Entwurf eines slowenischen Wörterbuchs aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Uredil Richard Reutner s sodelovanjem Petra Weissa, Ljubljana: Založba ZRC (Linguistica et philologica, 19), 2007, 118 str.

Jezikoslovec in naravoslovec Janez Žiga Valentin Popovič (v nemškem jezikovnem svetu Johann Siegmund Valentin Popowitsch) je bil med najbolj učenimi in razgledanimi Slovenci 18. stoletja. Rojen je bil leta 1705 v Arclinu pri Vojniku, ob koncu študija bogoslovja v Gradcu pa se ni dal posvetiti v duhovnika, češ da ne prenaša vina. Poučeval je kot domači učitelj in potoval po južni Italiji in južni Avstriji, bil profesor zgodovine na viteški akademiji v Kremsmünstru in je dalj časa bival na Bavarskem in Saškem. V letih 1753–1766 je bil na dunajski univerzi profesor za nemški jezik in govorništvo. Umrl je kot upokojenec in vinogradnik leta 1774 v Perchtoldsdorfu pri Dunaju.

Po bogoslovnem študiju, ki je bil po njegovem v marsikaterem smislu zelo pomanjkljiv, se je neutrudno izobraževal sam, tudi tako, da je obiskoval učenjake tistega časa v nemškem prostoru, usmeril pa se je predvsem v naravoslovje in jezikoslovje. Kot zoolog in botanik je polemiziral s Carlom von Linnéejem, kot jezikoslovec pa s takratno saško kapaciteto, Johannom Christophom Gottschedom. Leta 1750 je Popovič objavil knjigo s pretežno naravoslovno in jezikoslovno vsebino *Untersuchungen vom Meere* (Raziskave morja), njegova slovnica nemškega jezika je izšla leta 1754 v dveh izdajah, kot izjemno prodoren slovaropisni opisovalec predvsem avstrijskega sveta pa se kaže v dveh nemških slovarjih, ki sta izšla po njegovi smrti: *Versuch einer Vereinigung der Mundarten von Teutschland* (Poskus združitve narečij Nemčije, 1780) in avstrijski slovar *Vocabula Austriaca et Stiriaca* (Avstrijsko in štajersko besedje, 2004, ur. Richard Reutner). V zadnjem času je bilo poleg tega slovarja v Avstriji in Nemčiji objavljenih še nekaj Popovičevih rokopisov, leta 1996 pa je v nemščini izšla tudi obsežna monografija Kurta Faningerja o Popovičevem življenju in jezikoslovnem delu.

V rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice hranijo Popovičev listkovni rokopis slovenskega slovarja, ki ga je Marko Pohlin izčrpal za svojo knjigo *Glossarium Slavicum* (1792); vire zanj je poiskal Anton Breznik in o tem leta 1927 objavil prispevek v *Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino*. Zdaj je celotno ohranjeno Popovičevo besedilo osnutka slovenskega slovarja iz tretje četrtine 18. stoletja objavljeno s spremnim aparatom v slovenščini in nemščini, dodani pa so še posnetki nekaterih listkov, slovenska skica o Popovičevem življenju in delu ter kazali slovenskega in drugega slovanskega besedja, in sicer krajevnih in vodnih imen, imen jezikov in narečij ter jezikovnega gradiva.

Popovič je bil materni govorec slovenščine in v slovarju ga vidimo kot bistrega opazovalca in povezovalca jezikovnih podobnosti ter iskalca izvora posameznih besed. Vse to v predznanstveni jezikoslovni dobi izkazuje avtorjevo veliko znanje in prodornost, seveda pa tudi zablode in zmote (upoštevati je treba, da je deloval kake tri četrt stoletja pred nastopom primerjalnega jezikoslovja). Štajersko besedo *britof* je povezal z nemškim *Freÿthof* (št. 34) in gorenjsko besedo *bučeila* z *bučít* (št. 39), vendar pa tudi angleško *day* ‘dan’ in slovensko *keday* ‘kdaj’ ipd. (št. 53). Vzporednice slovenskih leksemov je našel v drugih slovanskih in preostalih jezikih: vindsko *dob* ‘hrast’ je npr. opazil še v kranjščini, češčini, slovaščini »in več drugih narečjih« (št. 45), povezal pa je tudi slovensko *notr* ‘noter/notri’ in gotsko *innathro* (št. 247). Popovič je opažal narečno razdrobljenost slovenskega jezika, ki jo je opisoval predvsem zemljepisno, pa tudi s pridevnikoma *vindski* (za štajerske Slovence in njihovo slovenščino) in *kranjski*. Dragocene so njegove navedbe, da je splošnejši *bor* »na Dolenjskem, pod Ljubljano« *borka* in v Škofji Loki *baróuz* (št. 23–25). Zapisal je npr. samostalnik *kuca* ‘žensko spolovilo’ (št. 179) ter glagola *jebat* (št. 112) in *porivam* (št. 298) – pri zadnjem je pripisal, da se uporablja »tudi v nespodobnem pomenu«, kar je za tisti čas v slovenskem slovarju – Popovičev je seveda ostal zametek – izjemna informacija. Včasih je bil natančen tudi pri drugih jezikih; tako je npr. zvezo »Dai mi hlib kruha ‘gib mir einen Laib Brod’« (št. 105) opremil s podatkom, da izvira iz Senja na Hrvaškem.

Najpomembnejša jezikoslovna dela je Popovič napisal v nemščini in o nemščini. Nasploh izjemen in tudi za slovensko jezikoslovje pomemben je njegov avstrijski slovar, ki je bil objavljen šele pred nekaj leti. Veliko krajši osnutek slovenskega slovarja pa je dragoceno pričevanje o slovaropisnem prizadevanju z začetki etimoloških povezav, s poskusi narečnega opredeljevanja ob hkratni enotni obravnavi slovenskega besedja in besednih zvez ter s stvarnimi podatki pri slovenskih besedah. Objava je toliko dragocenejša zaradi precej dosledne izpeljave avtorjeve izvirne zamisli o eni črki za en glas v slovenščini, ki pa temelji na zahtevi po enotnem zapisovanju istih glasov v različnih jezikih, kar je bila Popovičeva zelo zgodnja zahteva po zdajšnji mednarodni fonetični abecedi. Ta Popovičeva zamisel je dobrega pol stoletja pozneje v slovenščini po prav tako neuspelih poskusih Dajnka in Metelka privedla do odprave bohoričice in uveljavitve današnjega črkopisa, gajice.

Popovič je v svojem času, ko na Slovenskem tako rekoč ni imel strokovnih sogovornikov (Pohlin, s katerim sta se spoznala na Dunaju, je bil célo generacijo mlajši), prepričljivo nastopal v avstrijskem in nemškem jezikovnem prostoru. Njegovo rodno okolje in prostor, v katerem je poklicno deloval, mu zdaj naklanjata pozornost. Sodelovanje z izvrstnim poznavalcem Popovičevega dela, germanistom Richardom Reutnerjem je tako dalo knjigo, s katero se širšemu bralstvu odkriva slovenski učenjak iz 18. stoletja Janez Žiga Valentin Popovič kot prenašalec slovaropisnih, dialektoloških in primerjalnojezikoslovnih pogledov na večinoma slovensko gradivo in kot zgodnji zbiralec slovenskega narečnega gradiva, pa tudi kot v svojem času neslišani prerok v domovini.

Peter Weiss

NIKOLA ŠOP – POETA DEL COSMO

Nikola Šop – poeta del cosmo (a cura di Fedora Ferluga-Petronio). Udine: Forum, 2007, 95 str.

Knjiga je zbornik z mednarodnega srečanja, ki se je odvijalo 9. decembra 2005 na Sedežu dežel (Sede delle Regioni) v Rimu ob proslavljanju 100. obletnice rojstva velikega bosanskega metafizičnega pesnika hrvaškega rodu Nikole Šopa (Jajce, 1904–Zagreb, 1982). Organizatorji simpozija so bili Dežela Furlanija Julijska krajina, Univerza v Vidmu in Društvo Italija-Hrvaška iz Rima, pokrovitelji pa Hrvaško ministrstvo za kulturo, Hrvaško veleposlaništvo v Rimu, Veleposlaništvo Bosne in Hercegovine v Rimu, Veleposlaništvo BiH pri Sv. Sedežu. Knjiga obsega članke o Šopovem življenju in delu, ki so jih napisali udeleženci simpozija iz Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Srbije in Italije.

Urednica knjige Fedora Ferluga-Petronio z Videmske univerze je v svojem prispevku orisala Šopovo življenje in delo; pesnikov vnuk Adrian S. Kostré je prikazal svoje otroštvo ob dedu Nikoli Šopu (članek je izredno zanimiv z biografskega vidika, ker nam prikazuje neverjetno in junaško življenjsko zgodbo pesnika, ki je bil kot invalid dobrih dvajset let prikovan na bolniško posteljo); Miroslav Palameta z Univerze v Mostarju, sicer pa veleposlanik BiH pri Sv. Sedežu, je začrtal glavne smernice Šopove lirske poezije; bosanski pesnik Stevan Tontić je prikazal različne možne interpretacije Šopove poezije, ki jo lahko analiziramo ne samo z literarnega, temveč tudi z zgodovinskega, filozofskega, teološkega, astrofizičnega in celo muzikološkega aspekta; pesnikova sorodnica Ljiljana Šop, sicer namestnica ministra za kulturo takratne Republike Srbije in Črne Gore, se je zaustavila ob simboliki, ki kot nevidna nit povezuje pesnikovo predkozmično in kozmično fazo, ali z drugimi besedami, njegovo ustvarjalnost pred boleznijo in po bolezni; Boris Senker z Zagrebške univerze pa je poudaril vse večje vrednotenje Šopove poezije v zadnjih desetletjih doma in v tujini.

Sledi dodatek, ki obsega 25 strani prevodov Šopovih poezij in proz, ki jih je prevedla v italijanščino urednica knjige.

Knjiga, ki je izšla ob podpori Univerze v Vidmu in Hrvaškega ministrstva za kulturo, predstavlja poklon Nikoli Šopu tistih republik bivše Jugoslavije, kjer se je odvijalo pesnikovo življenje in delo: od rodne Bosne (r. l. 1904) preko Srbije, kjer je preživel kar 22 let, od l. 1921 do l. 1943, do Hrvaške, kjer je bil aktiven vse do svoje smrti l. 1982.

Ker je izšel zbornik l. 2007, je posvečen 25. obletnici Šopove smrti.

Fedora Ferluga-Petronio

SVEVREMENI ŠOP

Svevremeni Šop. Uz 25. obljetnicu smrti Nikole Šopa. Priredila Fedora Ferluga-Petronio. Kreševo: Književna zaklada-fondacija "Fra Grgo Martić", 2007, 91 str.

Knjiga je zbornik istega Šopovega simpozija v Rimu v izvirnih jezikih nastopajočih: v hrvaščini, srbščini in bosanski srbščini. Izdala jo je novoustanovljena književna fundacija "Fra Grgo Martić" v Kreševu v Bosni, ki si prizadeva spodbujati z vsakoletno nagrado mlade bosanske pesnike in pisatelje. Z objavo Šopovega zbornika je želela simbolično spojiti ime Grge Martića, kulturno najzaslužnejšega frančiškana v Bosni, z imenom največjega bosanskega pesnika Nikole Šopa. Prav tako kot v italijanskem zborniku je tudi v tej knjigi na koncu dodanih 25 strani Šopovih poezij in krajših proz, tokrat seveda v hrvaščini. Zbornik je izšel ob podpori Občine Jajce (Jajce je namreč Šopov rojstni kraj), frančiškanskega samostana v Jajcu in HKD Napredak/Podružnica Jajce.

Fedora Ferluga-Petronio

NOVA ČASTNA ČLANA SLAVISTIČNEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Upravni odbor Slavističnega društva Slovenije je na svoji redni seji dne 20. junija 2008 sklenil predlagati Občnemu zboru, naj bosta na Slovenskem slavističnem kongresu v Celovcu imenovana dne 2. oktobra 2008 za nova častna člana Slavističnega društva Slovenije prof. Wolfgang Eismann in prof. France Žagar s sledečima utemeljitvama:

WOLFGANG EISMANN

Wolfgang Eismann se je rodil 31. oktobra 1942 v Elbingu v Zahodni Prusiji. Slavistiko in germanistiko je študiral v Saarbrücknu in Sarajevu. Promoviral je leta 1968 z delom o starejši južnoslovanski prevodni literaturi. Študijsko leto 1969–1970 je preživel kot raziskovalec v Moskvi. Od leta 1970 do leta 1978 je bil asistent na Univerzi v Mannheimu, kjer se je leta 1979 habilitiral z delom o jezikovnih teorijah ruske književnosti. V letih 1978–1986/87 je bil zaposlen kot znanstveni svetnik na Univerzi v Bochumu; leta 1985 je postal izredni profesor na Univerzi v Mannheimu, leta 1987 profesor (C2) na Univerzi v Oldenburgu in od leta 1988 redni profesor na Inštitutu za slavistiko na Univerzi Karla in Franca v Gradcu ter s tem naslednik akademika prof. Stanka Hafnerja.

Glavna področja njegovega dela so: slovanska kulturna in duhovna zgodovina, predvsem ruska in južnoslovanske zgodovine; ruska, hrvaška, bosanska in srbska literatura; teorija t. i. malih oblik; slovanska frazeologija in paremiologija. S teh področij ima obsežno bibliografijo, v katero sodijo npr. dela: O silogizme vytolkovano. Eine Übersetzung des Fürsten Andrej M. Kurbskij aus der Erotemata Trivii Johann Spangenbergs *(1972),* Von der Volkskunst zur proletarischen Kunst *(1986),* Europhras 95. Europäische Phraseologie im Vergleich *(ur., 1998),* Kultur–Wissenschaft–Russland *(ur., 2000),* Rechtspopulismus *(ur., 2000). Poleg tega je soizdajatelj in odgovorni urednik strokovne revije* Anzeiger für Slavische Philologie *ter knjižne zbirke* Phraseologie und Parömiologie.

Kot predsednik Avstrijskega slavističnega društva od leta 1999 do konca leta 2003 se je v navedenem združenju, ki povezuje slaviste šestih visokošolskih inštitucij v Avstriji, z vso avtoriteto zavzemal za

enakopravnost slovenščine na univerzah v Celovcu, Gradcu in na Dunaju, pri čemer si je prizadeval, da bi v Avstriji, kjer velja slovenščina na Koroškem delno kot drugi deželni jezik, sistematizirali vsaj eno slovenistično profesorsko mesto.

Kot predstojnik Inštituta za slavistiko v Gradcu je med drugim habilitiral krajevnega docenta slovenščine in ga podpiral pri vseh slovenističnih dogodkih, ki so se zvrstili na univerzi v Gradcu. Sem sodijo npr.: namestitev velike dvojezične slovensko-nemške, doslej edine, plošče na pročelju stare jezuitske univerze ob simpoziju odmevne 190-letnice najstarejše slovenistike na svetu (2001); vseh šest graških Slovenističnih dnevov od leta 1998 dalje, v sklopu katerih je doslej spregovorilo nad dvajset vidnih slovenskih znanstvenikov iz Ljubljane, Trsta, Maribora in Kopra, obogatili pa so jih celovečerni koncerti (npr. ob 90. obletnici smrti Karla Štreklja leta 2002, ob pristopu Republike Slovenije Evropski uniji leta 2004 itd.) in redni literarni večeri z nastopi besednih umetnikov in odrskih igralk iz Slovenije ter slovenskih pevskih skupin iz Koroške. Leta 2005 pa je graški inštitut priredil v Gradcu in na Četeni Ravni skupaj s Slovensko akademijo znanosti in umetnosti simpozij ob 100-letnici smrti prof. Gregorja Kreka.

Celotno predlagančevo delo ter izredno zanimanje in aktivno prizadevanje za uveljavitev slovenščine na inštitutu graške univerze in zunaj njega utemeljujejo predlog za podelitev častnega članstva Slavističnega društva Slovenije profesorju Wolfgangu Eismannu.

Prof. dr. **Ludvig Karničar,**
Inštitut za slavistiko Univerze Karla in Franca v Gradcu

FRANCE ŽAGAR

Profesor France Žagar se je rodil 13. novembra 1932 v Ljubljani. Po maturi na II. gimnaziji (pri Svetem Jakobu) je študiral slavistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani in leta 1957 diplomiral iz slovenskega jezika in književnosti ter srbohrvaškega jezika in književnosti. Podiplomski in doktorski študij je nadaljeval na istem oddelku, kjer je leta 1986 magistriral pri prof. dr. Jožetu Toporišiču z delom Pouk slovenske slovnice in pravopisa v višjih razredih osnovne šole, *nato pa je leta 1992 doktoriral z disertacijo* Besedilne vrste v osnovni šoli. *Obe deli sta izšli tudi v knjižni izdaji in bili lepo sprejeti v javnosti.*

Od leta 1959 je učil na podeželskih in mestnih osnovnih šolah v Šentrupertu na Dolenjskem, Dobrepolju, Škofljici in na OŠ Riharda Jakopiča v Ljubljani. Kot zunanji sodelavec se je pri izdaji Slovarja slovenskega knjižnega jezika *(I. in II. zvezek) ukvarjal z jezikoslovnimi raziskavami na Inštitutu za slovenski jezik.*

Na Pedagoški akademiji se je zaposlil leta 1973, najprej na dislociranih oddelkih za razredni pouk v Novem mestu in Novi Gorici, potem na oddelku za slovenski jezik v Ljubljani. Ko je leta 1991 Pedagoška akademija prerasla v Pedagoško fakulteto, se je kot posledica sprememb v šolstvu preoblikoval tudi oddelek za razredni pouk. Do upokojitve, 16. januarja 1998, je dr. Žagar tako predaval didaktiko slovenskega jezika in književnosti ter vodil nastope in prakso študentov na osnovnih šolah, najprej kot predavatelj, potem kot profesor višje šole, od leta 1992 kot docent in v zadnjem obdobju kot izredni profesor.

Napisal je številne jezikovne vadnice za višje razrede osnovne šole (Naš jezik 6, 7, 8), *ki jih je pozneje dopolnjeval* (Slovenski jezik 6, 7, 8). *Nekatere med njimi so doživele številne ponatise, tudi po šestnajstkrat.*

Kljub različnim mnenjem in pogledom so se njegove knjige uveljavile in obdržale v osnovnih šolah, zato si je pridobil sloves »šolskega slovničarja«, ki se ga drži še danes.

V sodelovanju z akademikom profesorjem Jožetom Toporišičem je sestavil pregledno učno knjigo Slovenska slovnica in jezikovna vadnica, *ki se uporablja v osnovnih, srednjih in drugih šolah; doslej je bila natisnjena že desetkrat. Različico knjige* Slovenska šolska slovnica*, prilagojeno zamejskim razmeram, je izdal na Tržaškem in Goriškem, kjer se uporablja v srednjih šolah.*

Značilnost Žagarjevih učbenikov je tesna povezava slovničnega in pravopisnega znanja z jezikovnimi spretnostmi (govorjenjem, branjem, poslušanjem in pisanjem), ki jih je naredil razumljive razredni in predmetni stopnji učencev.

Od leta 1992 do upokojitve 1998 se je intenzivno ukvarjal s prenavljanjem jezikovnih vadnic za višje razrede osnovne šole, s pisanjem učnih knjig za razredno in predmetno stopnjo osnovne šole ter z razvijanjem didaktike slovenskega jezika in književnosti. Za učence razredne stopnje je sestavil knjigi Moja prva slovnica *ter* Besedilne in besedne igre. *Za študente je napisal temeljno knjigo* Didaktika slovenskega jezika v osnovni šoli. *Vse njegove knjige je strokovna javnost sprejela zelo naklonjeno.*

Med leti 1979 in 1988 je bil urednik za didaktiko pri reviji Jezik in slovstvo *ter pisec številnih didaktičnih prispevkov zanjo. Leta 1983 je sodeloval pri sestavljanju učnega načrta za slovenski jezik v osnovni šoli. Več let je bil član nadzornega odbora Slavističnega društva Slovenije in Komisije za učbenike pri Strokovnem svetu.*

Redno je nastopal kot referent na slavističnih zborovanjih in predavatelj pri zamejskih Slovencih v Trstu, Gorici,Celovcu in Sombotelu.

Kot urednik je v letih 1988, 1990 in 1992 sodeloval pri sestavljanju zbornikov s posvetov o perspektivah izobraževanja učiteljev. Bil je mentor pri številnih diplomskih delih iz didaktike slovenskega jezika, somentor pri doktorskih disertacijah in pogost predavatelj na seminarjih v okviru stalnega strokovnega izpopolnjevanja učiteljev za osnovno šolo.

Višek svojega ustvarjanja je dr. Žagar dosegel v obdobju pred upokojitvijo, ko je deloval kot izredni profesor na Pedagoški fakulteti. Tudi po upokojitvi, jeseni leta 1998, je ostal dejaven. Leta 1999 je izdal knjigo Humor v šoli in šola o humorju*, izboljšal je 10. izdajo pedagoške slovnice, v tisku pa je njegova knjiga* Od pripovedi do eseja*.*

Dr. Žagar je pomemben avtor v obdobju prehoda od osemletke k devetletki. Posebej zaslužen je za uveljavitev moderne slovnice in besedilnega jezikoslovja v naših šolah.

Dr. France Žagar si je ves čas svojega delovanja vztrajno prizadeval, da bi bil pouk slovenščine v osnovni šoli čim bolj sodoben in življenjski. To mu je v času njegovega delovanja od leta 1959 do upokojitve leta 1998 in tudi še po njej nedvomno uspelo, kar ne nazadnje dokazuje tudi njegova obsežna bibliografija v obdobju od leta 1961 do danes.

Menimo, da je izredni profesor dr. France Žagar ob svoji 76-letnici primeren kandidat za častnega člana Slavističnega društva Slovenije in da si je častno članstvo z več kot 40-letnim delovanjem na tem področju zaslužil, saj dosegajo njegovi učenci, študentje in sodelavci nadpovprečne uspehe pri vzgojnem in izobraževalnem delu.

Marija S. Leskovar,
Predsednica Slavističnega društva Ljubljana

POKROVITELJI SLOVENSKEGA SLAVISTIČNEGA KONGRESA CELOVEC 2008

Alpen-Adria-Universität Klagenfurt / Celovec
Strokovno pedagoško združenje, Celovec
Zvezna gimnazija in Zvezna realna gimnazija za Slovence v Celovcu
Center za večjezičnost in interkulturno vzgojo – Pedagoška visoka šola, Celovec
Kulturni dom Pliberk

ORGANIZACIJSKI ODBOR SLOVENSKEGA SLAVISTIČNEGA KONGRESA CELOVEC 2008

Ursula Doleschal
Eva Gratzer
Peter Svetina
Miha Vrbinc
* * *
Milena Mileva Blažič
Miran Košuta

PODPORNIKI SLOVENSKEGA SLAVISTIČNEGA KONGRESA CELOVEC 2008 IN ZBORNIKA *SLOVENŠČINA MED KULTURAMI*

Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu
Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Forschungsrat der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt
Dr. Manfred Gehring-Privatstiftung, Universität Klagenfurt
Kärntner Universitätsbund an der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt
Biro za slovensko narodno skupnost v Celovcu
Generalni konzulat RS v Celovcu

Ustanova
p a t r a
Stanislava
Škrabca